

'56

Az 1956-os Magyar Forradalom Története
Dokumentációs és Kutatóintézetének sorozata

Sorozatszerkesztők

Hegedűs B. András
Kende Péter
Litván György
Rainer M. János

Megjelent a Magyar Tudományos Akadémia
Jelenkortörténeti Bizottsága támogatásával

PÁRTOK 1956

*Válogatás 1956-os pártvezetők
visszaemlékezéseiből*

1956-OS INTÉZET
BUDAPEST, 1997

Szerkesztette
KŐRÖSI ZSUZSANNA
és
TÓTH PÁL PÉTER

Az 1956-os Magyar Forradalom Története
Dokumentációs és Kutatóintézetének
Oral History Archívuma életútinterjúiból
összeállított kötetek főszerkesztője

KOZÁK GYULA

TARTALOM

Bevezető	7
<i>Kende Péter–Mink András</i>	
Kisgazdák, parasztpártiak és az 1956-os forradalom	9
Pártay Tivadar	
„1956-ban a kisgazdapárt nem készített pártprogramot, nem volt időnk erre”	25
Vörös Vince	
„A további tárgyalás azonban Kádárékkal soha nem jött létre”	59
Horváth János	
„Menet közben alakult, formálódott és intézményesedett a párt”	75
Futó Dezső	
„Kis ország vagyunk, kis szemetünk van, de az tartós”	85
Kelemen Sándor	
„Mindenki munkát kért, szerettek volna valamit csinálni”	97
S. Szabó Ferenc	
„Mindent az idő rövidsége határozott meg”	137
<i>Mink András</i>	
Keresztény politikai pártok és az 1956-os forradalom	151
Keresztes Sándor	
„Mi 1956-ban éppen csak életjelt adtunk magunkról”	157
Matheovits Ferenc	
„Kérem, mi mindig azt néztük, hogy a Szovjetunió Kommunista Pártja mit csinál”	177
<i>Kovács András</i>	
A magyar szociáldemokrácia és az 1956-os forradalom	185
Révész András	
„1956-ban szociáldemokrata alternatíva nem merült fel”	203
Fischer József	
„Szervezkedés nem volt, csak beszélgettünk”	241
Erdei István	
„Szeptember 27-én tehát az Orsó utcába mentem”	249

Függelék	263
<i>Litván György</i>	
A Nagy Imre-féle MSZMP	265
Kádár János 1956. november 1-jei rádióbeszéde (Az MSZMP alakuló nyilatkozata)	269
Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága 1956. november 11-i ülésének jegyzőkönyve	271
Részlet a Kerekasztal-beszélgetésből	274
Haraszti Sándor 1957. április 19-i kihallgatási jegyzőkönyve	279
Horváth Márton 1957. május 6-i írásbeli tanúvallomása	283
Horváth Márton 1957. május 15-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve [Részlet]	286
Kivonat Szántó Zoltán 1957. május 27-i tanúkihallgatási jegyzőkönyvéből	288
Gáspár Sándor 1957. június 19-i tanúkihallgatási jegyzőkönyve	297
A kötetben szereplő interjúk adatai	299
Névmutató	301
Annotált névjegyzék	311

BEVEZETŐ

Ez a kötet harmadik s egyben utolsó darabja annak a sorozatnak, amely az 1956-os Intézet Oral History Archívumában őrzött életútinterjúkból nyújt tematikus válogatást az Intézet és az MTA Jelenkortörténeti Bizottság együttműködésének keretében. Az előző két kötet az 1956-os munkástanács-vezetők, illetve a fegyveres felkelők visszaemlékezéseit tette közzé. Elmondható, hogy e három gyűjtemény a magyar forradalom három legfőbb erőtényezőjének szerepét vizsgálja a legilletékesebb személyek emlékeinek tükrében.¹

A jelen gyűjtemény az 1956-ban létezett politikai pártok vezetőinek e pártok forradalom alatti megalakulásáról, illetve újjászervezéséről és működéséről szóló emlékezéseit tartalmazza. Aligha szükséges külön hangsúlyoznunk e műfaj jelentőségét a téma kutatásában. Jóllehet a forradalom első hetében pártalakulásra alig került sor, és a spontánul alakuló tipikusan forradalmi szervezetek (nemzeti bizottmányok, forradalmi bizottságok, munkástanácsok, diákbizottságok stb.) egy részében mindvégig elég erős hangulat volt a „pártosodás” ellen, mint amely megbonthatja az azokban a napokban mindennél többre tartott nemzeti egységet, mégsem kétséges, hogy az oly sok áldozattal kivívott nemzeti függetlenség és demokratikus rend megszilárdulásához nélkülözhetetlen volt a pártok révén kifejezésre jutó politikai pluralizmus és folytonosság.

Az 1947–1948-ban erőszakosan felszámolt demokratikus pártok elhallgattatott vagy bebörtönzött vezetői, mint Kovács Béla, Kéthly Anna vagy Bibó István, sok társukkal együtt csak az újjászületett pártok útján térhettek vissza a politikai életbe, s alkothatták meg Nagy Imre utolsó, koalíciós kabinetjét. És csak ily módon kapcsolódhattak be a demokratikus megújulásba azok a keresztény pártok is, amelyek a továbbiakban – feltehetően – kiszélesítették volna az 1945–1947-ből örökölt négypárti demokratikus keretet. Végül nem mellékes körülmény az sem, hogy az október 23-a körüli napokban keletkezett valamennyi felhívásban, kiáltványban kiemelt helyen szerepelt a többpártrendszeren alapuló parlamenti demokrácia követelése.

Minderre köztudomásúan csak a szabadság utolsó napjaiban vagy óráiban kerülhetett sor, s ezzel függ össze az is, hogy e rövid életű pártok megalakulásának körülményeiről és működéséről, belső feszültségeiről vagy terveiről – a többnyire sebtében összeállított programnyilatkozatokat leszámítva – alig maradtak fenn hiteles dokumentumok. Ennek következtében az 1956-os pártok történetével – Izsák Lajos néhány publikációján kívül² – a történetírás is igen keveset foglalkozott. A különböző pártokban készített jegyzőkönyvek vagy hivatalos feljegyzések hiánya (ilyenek a lázas napokban néha nem is készültek vagy utólag

¹ „Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni”. *Válogatás 1956-os munkástanács-vezetők visszaemlékezéseiből*. Budapest, 1993, Századvég Kiadó–1956-os Intézet. 356 o.; *Pesti utca – 1956. Válogatás fegyveres felkelők visszaemlékezéseiből*. Budapest, 1994, Századvég Kiadó–1956-os Intézet. 240 o.

² Izsák Lajos: Az 1956-os forradalom pártjai és programjaik. *Múltunk*, 1992/2–3. 102–124. o.; Uő: *Polgári pártok és programjaik Magyarországon, 1944–1956*. Pécs, 1994, Baranya Megyei Könyvtár. 323 o.

– elővigyázatosságból – megsemmisítették őket) még inkább fokozza a történetekkel kapcsolatos visszaemlékezések jelentőségét. Ma már ezek jelentik az egyedüli nagyobb, hiteles forrásegyüttest, annak ellenére, hogy jól tudjuk: az emlékezet kisebb-nagyobb kihagyásai vagy torzításai a legjobb szándék mellett is elkerülhetetlenek.

Az itt közölt, pontosabban felhasznált interjúk legnagyobbreszt kevéssel a rendszerváltás előtt, 1986 és 1988 között készültek, olyan pillanatban tehát, amikor interjúalanyaink már mertek a múlttól beszélni, s amikor, még nem sejtve a pártállami rendszer küszöbön álló összeomlását, a rendőrségi és egyéb dokumentumok közeli feltárulását, velük együtt arra törekedtünk, hogy megpróbáljuk minél pontosabban rekonstruálni és a jövő számára megörökíteni a történeteket. Ugyancsak nem sejtették azt sem, hogy hamarosan ismét – immár másodszer is – megnyílik számukra a visszatérési lehetőség a politikába, s így mondandójukat nem befolyásolták az esetleges újabb ambíciók vagy pártbeli ellentétek. Az olvasónak mindenesetre figyelembe kell vennie a visszaemlékezés időpontját, amely természetesen meghatározza az elbeszélés hangnemét, s amely tapasztalatunk szerint a közelmúltban viszonylag a legjobb, legnyugodtabb és legkevésbé torzító pillanat volt.

Lényeges körülmény az is, hogy az interjúk – az Oral History Archivum eredeti célkitűzéseinek megfelelően – eredetileg átfogják a teljes életutat, és általában több száz oldalnyi terjedelműek. (Nem tartalmazzák viszont a kért rendszerváltás utáni pályáját, amely többeknél ismét a pártpolitika felé kanyarodott.) Kötetünkben ezeket az életútinterjúkat rövidítve, szerkesztett formában adjuk közre, természetesen megőrizve nem csupán a pontos tartalmat, de a szóhasználatot is. Az olvasó megtalálja minden visszaemlékező tömör életrajzát, de a közölt elbeszélés az 1956-ban történetekre koncentrálna.

A kötet négy fejezetből áll: az első a kisgazda- és parasztpárti politikusok, a második a különböző keresztény pártok vezetői, a harmadik a szociáldemokraták, végül a negyedik a Nagy Imre-féle MSZMP megalakítói által adott visszatekintéseket tartalmazza. Ennél az utolsó, függeléként jelölt fejezetnél – mivel a forradalom és az utolsó előtti napon létrejött koalíció Nagy Imre-féle irányzatától nem akartunk eltekinteni – kényszerűen el kellett térnünk a kötet műfaji alapelvétől, mivel a Kerekasztal-beszélgetésnek nevezett csoportos visszaemlékezésein kívül itt nem rendelkezünk interjúkkal, s ez a hiány többé nem is pótolható. Fennmaradtak viszont a tárgyra vonatkozó 1957-es kihallgatási jegyzőkönyvek és egyéb utólagos párt dokumentumok, s mivel új források előkerülése immár nem várható, feltétlenül érdemesnek láttuk ezek közzétételét.

Minden fejezet élén, a visszaemlékezések csokra előtt, az illető pártok történetét és történeti irodalmát áttekintő bevezető tanulmány áll, a szövegek utalásainak megértését pedig lapalji jegyzetek segítik. A kötet végén az általános névmutatón kívül az olvasó a fontosabb személyek rövid életrajzát is megtalálja.

A szerkesztők kegyelettel gondolnak a magyar demokrácia itt szereplő, kitartó és áldozatos harcosaira, és köszönetet mondanak a megszólaló személyeknek, illetve azok esetében – sajnos, máris sokan vannak –, akik már nem érthették meg e könyv megjelenését, azoknak a hozzátartozóknak, jogutódoknak, akik hozzájárultak az interjúrészletek közzétételéhez, s ezzel lehetővé tették, hogy olyan információk is napvilágra kerüljenek, amelyek más forrásból nem lettek volna megismerhetők.

A szerkesztőbizottság

KISGAZDÁK, PARASZTPÁRTIAK ÉS AZ 1956-OS FORRADALOM

Ebben a fejezetben hat interjúrészletet talál az olvasó. A hat megszólaltatott személyből négy kisgazdapárti, kettő nemzeti parasztpárti politikusként kezdte közéleti pályafutását. Közülük hárman (Vörös Vince, Kelemen Sándor és Horváth János) a Magyar Parasztszövetségben is kiemelkedő szerepet játszottak. Valamennyi életút különböző, és még 1956-ban sem halad egészen párhuzamosan, de mindegyik arra vet fényt, hogy a parasztpártok, (különösen a kisgazdapárt) kulcsszerepet játszottak 1956-ban, az úgynevezett koalíciós rendszer helyreállítása szempontjából.

Mínt hogy a koalícióra való visszatérést Nagy Imre kezdeményezte, a történeteket az ő szemével kell néznünk. Emlékeztetni kell arra, hogy kommunista nézetben csak két társadalmi osztály létezett – a munkásosztály és a parasztság – és minden koalíciós képlet lényege „a parasztsággal való szövetség” új alapokra való helyezése volt. A munkásosztályon belüli politikai pluralitás eleve fel sem merült a kommunisták világképében, legföljebb az, hogy az 1948 után igazságtalanul üldözött és kiközösített szociáldemokrata vezetők helyzetét, felsőbb-alsóbb szinten egyaránt, valahogy rendezni kellene. Hogy az 1948. évi „egyesülés” – úgy is, mint a szociáldemokraták lenyelése – helytelen volt, tehát egyszer még visszacsinálendő, még mint gondolat is távol állt a Nagy Imre-féle reformképlettől; ezt csak az 1956. októberi dráma tette aktuálissá.

Gyökeresen más volt a kommunisták viszonya az egykori parasztpártokhoz. Először is azért, mert ezeket a Magyar Kommunista Párt, illetve a Magyar Dolgozók Pártja sohasem nyelte le: formálisan mind a két parasztpárt létezett 1949 és 1956 között (sőt velük együtt még a Balogh-pártnak nevezett Magyar Demokrata Néppárt és a polgári Magyar Radikális Párt is). Képviselőiket megtaláljuk a Hazafias Népfront „jelöltjei” között (nemcsak 1949-ben, hanem 1953-ban is!), s megmaradtak behódolt vezetőik, azoknak maroknyi csoportja még párthelyiséggel is rendelkezett, amint ez az 1951 és 1954 közötti budapesti telefonkönyvből is kiolvasható.¹ A dolog veleje azonban az, hogy szemben a „munkásosztállyal”, amelyet a kommunisták – s velük együtt a pártellenzék – képviselni véltek, sőt kizárólagosan képzeltek képviselni mintegy a történelem által rájuk rótt kötelességként, a parasztsággal kapcsolatban képviselői tudatuk ősidőktől fogva sokkal bizonytalanabb volt, s még az 1947–1948. évi teljes hatalomátvétel után is némileg az maradt. Ezt fejezte ki a parasztpártok részleges fenntartása is (persze csak látszólagosan, inkább csak a hozzájuk fűződő nevek, a belőlük jött személyiségek – Bognár József, Darvas József, Dobi István, Erdei Ferenc, Ortutay Gyula, Veres Péter – névleges szerepeltetése révén).

¹ Lásd *Az igazság a Nagy Imre ügyben*. Budapest, 1989, A Századvég Kiadó és a Nyilvánosság Klub közös kiadása. 103. o.

A kommunista világképben más pártok számára már nem volt hely. Polgári pártok számára azért nem, mert a szocializmus egyik fő célja a polgárság megszüntetése volt (s ebben a kérdésben a párton belüli progresszív erőknél sem volt valamennyire is átgondolt különvéleménye). Keresztény pártok számára pedig azért nem, mert ezeknek – a kommunisták szerint – „osztályjogosultságuk” sem volt, vagy ha igen, akkor a legrosszabb ebben a nemben, amennyiben a régi úri világgal azonosították őket. A keresztény pártoknak már 1945-ben is bajuk volt az elismertetéssel, s ha később, az 1947-es választáson egyáltalán színre léphettek, ez csak azért volt, mert a többségi Független Kisgazdapárt szétveréséhez szükség volt a kisgazdapárti választóréteg felaprózására. 1948 után belőlük még annyi sem maradt, mint a két parasztpártból. (A Balogh-párt, illetve a polgári radikális párt névleges fenntartása egyrészt e pártalakulatok jelentéktelenségével, másrészt a Rákosi-rendszer vezetőihez fűződő személyi kapcsolataival magyarázható.) Megjegyzendő, hogy a „létezés” minden esetben – a parasztpártok esetében is – egyetlen központi párhelyiség bérletére és egy-két adminisztrátori fizetés állami kiutalására szorítkozott.

A fentebb vázolt különbségekkel magyarázható, hogy a parasztpártok felbukkanása 1956-ban voltaképpen megelőzte az október végi robbanást. Nagy Imre és köre 1956 nyarától aktívan kereste a kapcsolatot nemcsak a szellemi élet közismerten nem kommunista kiválóságaival, hanem azokkal a volt kisgazdapárti és nemzeti parasztpárti politikusokkal is, akiket a Rákosi-rendszer 1948 után kiszorított a közéletből. Ezeknek egy része – s nem a legkevésbé fontos része! – nem volt elérhető, minthogy 1947-től kezdve az ország elhagyására kényszerültek (például Nagy Ferenc, Varga Béla, Kovács Imre). Egy másik részük vagy börtönbe (Tildy Zoltán esetében házi őrizetbe) került, vagy marginalizálódott, úgy, ahogyan erről a fejezetben szereplő interjúk többsége szemléletesen és életszerűen tájékoztat. Megkülönböztethető azonban egy harmadik csoport is, amelybe azok tartoznak, akiket a Rákosi-rendszer politikailag félreállított ugyan, de teljesen nem szorított ki az intézményeket igazgató elitből: ilyen volt például a parasztpárti S. Szabó Ferenc, aki múzeumigazgatói funkcióban volt még 1956-ban is. Ez utóbbiak átmenetet képeznek az üldözöttek, félreállítottak és a díszletként előtérben szereplők (Dobi, Veres), illetve a rendszerbe szervezen beolvadt s annak tényleges elitjéhez tartozó volt kisgazdák és parasztpártiak között (ez utóbbiakra példa Bognár József, Erdei Ferenc, Ortutay Gyula).

Az előző bekezdésben említett „kapcsolatfelvétel” természetesen a harmadik csoport tagjaival kezdődött, de fokozatosan kiterjedt a második csoportra is, ha erre alkalom nyílt. A Rákosi-korszak politikai ítéleteinek felülvizsgálata, az internáltak szabadlábra helyezése vagy olyan jelentős események, mint az 1947-ben Szovjetunióba hurcolt Kovács Béla hazatérése, ha csak módjával is, de alkalmat kínáltak a kommunikációra. E kapcsolatteremtési kísérletek mögött nem volt határozott politikai terv, inkább csak valamiféle bizonytalan körvonalú elgondolás arról, hogy egyrészt itt is – nemcsak a Rajk-per áldozataival szemben – van mit helyrehozni, másrészt, hogy „szélesíteni kellene” a rendszer politikai bázisát. Hogy aztán ez a „szélesítés” milyen formában történhetne: például a népfront keretében (ami Nagy Imre egyik kedvenc eszméje volt), vagy az egykori koalíciós pártok feltámasztásával (amiről pártellenzéki körökben szintén kezdett szó esni) – 1956 nyarán–kora őszén erről még mint problémafelvetésről is korainak tűnt gondolkodni. A folyamat ezzel párhuzamosan a volt szociáldemokratákra is kiterjedt, de az ő esetükben október 23-a előtt végképp nem merült fel a pártalakítás lehetősége.

Ebben az előjátékban a kezdeményező szükségképpen – helyzeténél fogva – a pártellenzékiek útkereső csoportja volt. Tárgyaló partnereik (szociáldemokraták, kisgazdák vagy parasztpártiak) az 1956 októberét megelőző zavaros, a kívülállók számára teljesen áttekinthetetlen politikai klímában még azt az újdonságot sem emészthették meg igazán, hogy újból felcsillant, ha nem is a szabadság, de legalább a valamennyire szabadabb érintkezés lehetősége. A kommunista oldalról jövő kezdeményezésekre az egykori koalíciós partnerek részéről az első válasz a tartózkodás volt, hiszen az életbe éppen csak visszatérő volt parasztpolitikusok előtt korántsem volt világos, hogy miféle mozgások is történnek a kommunista párton belül, s hogy ebből mit szabad komolyan venni. Az az érzés is jellemző volt, hogy ami történik, az voltaképpen a kommunisták „belső ügye”, ahhoz kapcsolódni sem nem tanácsos, sem nem méltó az igazi hazafiakhoz, illetve a nem kommunista demokratákhoz. Mint ahogy Kelemen Sándor interjújában elmondja: *„Egészen 1956. október 30-áig, a koalíció meghirdetéséig az egészet nem vettem komolyan. Addig csak figyelője voltam az eseményeknek, mert az addig történeteket kommunista belügynek tekintettem.”* De ugyanezt a gondolatot megtalálhattuk már Kővágó József visszaemlékezéseiben is.²

Így jutunk el október 23-ához, amely után persze alapvetően megváltozik a helyzet.

Független Kisgazdapárt

Az 1930-ban újjáalakult és 1944-ig demokratikus ellenzéki pártként működő Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt 1945 őszén, mint ismeretes, fölényesen megnyerte előbb, október 7-én a budapesti törvényhatósági, majd november 4-én az országos választásokat. Az első szabadon választott magyar parlamentben ez a párt – amelyet a pártelnök Tildy Zoltán mellett Nagy Ferenc, Kovács Béla, Sulyok Dezső, Varga Béla neve fémjelzett (hogy csak a legnevezetesebbeket említsük) – a szavazatoknak és a mandátumoknak 57 százalékával rendelkezett, és tulajdonképpen egymagában is kormányzó párt lehetett volna, ha Vorosilov marsall nyomása alatt még a választásokat megelőzően nem születik egy olyan megállapodás a választáson fellépő legfontosabb négy párt (kisgazdapárt, szociáldemokrata párt, kommunista párt, Nemzeti Parasztpárt) között, hogy akármi lesz is az eredmény, a kormányzat továbbra is koalíciós jellegű marad. A választás eredményeként a Független Kisgazdapárt adta a miniszterelnököt – ez előbb Tildy Zoltán, majd 1946 februárjától Nagy Ferenc volt –, de a párt, fölényes többsége ellenére kénytelen volt belenyugodni abba, hogy olyan kulcspozíciókat, mint például a belügyi tárca a kommunista párt képviselője töltsön be. A kormány tagjainak felét, majd 1946 februárjától a frissen kikiáltott köztársaság első elnökét is a kisgazdapárt adta (Tildy Zoltán személyében), ennek ellenére az ezt követő másfél-két év a párt számára nem a nyugodt kormányzás és a saját maga által jónak tartott politikai program valóra váltásának időszaka, hanem ellenkezőleg, a védekezés és a fokozatos visszaszorulás korszaka volt. A megszálló hatalom bizalmát élvező kommunista vezető csoport stratégiai célja ugyanis az volt, hogy az 1945-ös választások – számára oly kedvezőtlen – eredményét lépésről lépésre semmissé tegye. Ennek kivitelezési módja az úgynevezett „szalámitaktika” volt, vagyis az, hogy a Független Kisgazdapárttól

² Kővágó József: Emlékek, emberek, remények – A Kisgazdapárt a forradalomban. *Irodalmi Újság* (Párizs), 1981. november–december. 9–13. o., illetve *Kapu*, 1996. október. 80–88. o.

egyre nagyobb számban hasítsanak le képviselőket és csoportokat azon a címen, hogy azok mint „jobboldaliak” és „reakcióso”k” megtűrhetetlenek a koalíción belül.

Ehhez a politikához a kommunista párt ráadásul megnyerte magának a másik két partnert – a szociáldemokrata pártot és a Nemzeti Parasztpártot – is, amelyek szintén szívesen látták a többségi párt pozícióinak gyengítését. 1946 márciusában megalakult a koalíción belüli koalíció – a Baloldali Blokk – a kommunisták, a szociáldemokraták és a parasztpártiak részvételével. A Baloldali Blokk révén a kommunista párt gyakorlatilag semmissé tette a kisközgazdasági parlamenti többséget, hiszen a legfontosabb kérdések a pártközi tárgyalásokon dőltek el, ahol a három párt minden lényeges kérdésben közösen lépett fel a kisközgazdaság ellen. Mint azt később Nagy Ferenc megírta³, a Baloldali Blokk megalakulásával a kisközgazdasági párt és ő maga is mint miniszterelnök gyakorlatilag reménytelen helyzetbe került. Az egyetlen kiút a koalíció felrúgása lett volna, ezt azonban a szovjet nyomásra való tekintettel nem lehetett megkockáztatni. A koalíció története innentől kezdve nem más, mint a kisközgazdasági párt felmorzsolásának szomorú és viharos története. Ennek során kényszerültek a kisközgazdasági párt elhagyására annak olyan nevezetes és nagy hatású vezetői, mint Sulyok Dezső, Pfeiffer Zoltán, Futó Dezső és mások. A kisközgazdasági pártnak ezt az ügynevezett „megtisztítását” az is elősegítette, hogy a kommunista pártnak részint csábításokkal, részint fenyegetésekkel sikerült a Független Kisközgazdasági párt néhány „puhább” képviselőjét saját céljai szolgálatába állítani. E személyek egy része, mint például Bognár József, Dobi István, Ortutay Gyula, később betagoledott a szovjet típusú népi demokrácia politikai elitjébe.

Az 1947-es év a drámai megsemmisülés korszaka mind a Független Kisközgazdasági párt, mind a háború utáni magyar demokrácia számára. 1947 első hónapjaiban a kommunista vezetés alatt álló politikai rendőrség demokráciaellenes összeesküvés címén egyebek között kisközgazdasági, illetve ahhoz közel álló politikusokat is letartóztat, és egy nagyszabású összeesküvésű műpert készít elő, amelynek hullámai a kisközgazdasági párt élvonalbeli vezetőit is csapdosni kezdik. A magyar parlament mentelmi bizottsága ebben az időben kétségbeesett küzdelmet folytat a kommunista rendőrség, illetve a vele együttműködő ügyészség ellen, amely a párt több politikusának kiadatását kéri. Ezek közül az ügyek közül a legfontosabb és a legemlékezetesebb Kovács Béla ügye, egyrészt mert Kovács a kisközgazdasági párt köztisztviselője volt és úgy tartották számon, mint a magyar parasztság egyik reprezentatív vezetőjét, másrészt mert Kovács Béla célbavételével nyilvánvaló lett, hogy a kommunista párt magát a kisközgazdasági pártot kívánja összetörni. A parlament mentelmi bizottsága többször is elutasította Kovács Béla főtitkár kiadatását az ügynevezett bűnüldöző hatóságoknak, de mindhiába: a szovjet megszálló hadsereg 1947. május végén kémkedés címén letartóztatja és elhurcolja Kovács Bélát. (Mint tudjuk, a magyar politikai élet vezéralakja kilenc évig az NKVD, illetve a Gulág foglya.) Kovács Béla elhurcolásával a törvényesség addigi látzata is véget ért, és Nagy Ferenc miniszterelnök – akit hasonló sors fenyegetett – néhány héttel később Svájcba nyújtotta be lemondását. A fenyegetett nem kommunista politikusok közül tízezrek és százak választották a menekülés útját. 1947 júliusában új választásokra került sor, amelyekből a Független Kisközgazdasági párt iszonyú veszteséggel került ki. Korábbi választóinak nagyobb része az új ellenzéki pártokra (a Pfeiffer Zoltán vezette Magyar Függetlenségi Pártra, a Barankovics István-féle Demokráta Néppártra) szavazott, amelyeket a

³ Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött*. Budapest, 1990, Európa–História. I. kötet. 261–263. o.

politikai játszmát irányító Rákosi Mátyásék egyébiránt csupán azért engedtek a porondra, hogy ezzel felaprózzák az 1945-ben még egységes kommunistaellenes választói tábor.

Az 1947. júliusi választások után a B. Szabó István és Pártay Tivadar által vezetett kisgazda „alkotmányvédők” frakciója még egy utolsó kísérletet tett a Független Kisgazdapárt fölötti kommunistabarát vezetés megbuktatására. Kudarckuk után a kisgazdapárt már nem volt több, mint a kommunista párt egyik alárendelt szövetségese. Teljes behódolásával azonban a kommunisták számára is fölöslegessé vált. 1949 februárjában a kisgazdapárt csatlakozott a Magyar Függetlenségi Népfronthoz, s ettől kezdve létezése már pusztán formális volt.

A Rákosi-korszak nyomasztó évei után Nagy Imre első miniszterelnöksége idején (1953–1954), majd az 1956-os év elején, a Szovjetunióban bekövetkezett enyhülés hatására, a magyarországi politikai terror is enyhülni kezdett. Megnyíltak a börtönök. 1954-től kezdve a koholt vádak alapján elítélt politikusok, előbb a kommunisták, majd fokozatosan a hajdani koalíciós pártokhoz tartozó más személyiségek is szabadlábra kerültek. 1955 novemberében érkezett haza Magyarországra az 1947-ben elhurcolt Kovács Béla is.

A frissen szabadultakat, ahogy azt Kővágó József visszaemlékezéseiből tudjuk, rövidesen felkereste a rendszerhez csatlakozott kisgazdák szürke eminenciása, Dernői Kocsis László újságíró, Dobi István tanácsadója, és értésükre adta, hogy az egykori kisgazdapárt egypártrendszerbe átemelt társutasai a társadalmi béke megőrzése érdekében a reformok iránti őszinte elkötelezettséget bizonyítandó, szeretnének néhány hitelesebb embert bekapcsolni a politikai életbe. Elsősorban Kovács Bélára, Tildy Zoltánra, B. Szabó Istvánra és Kővágó Józsefre gondoltak⁴ (erről bővebb részleteket a Pártay- és a Futó-interjúban található az olvasó). Az ajánlatban még szó sem esett a többpártrendszeren alapuló koalíciós együttműködés felújításáról. Dernői Kocsis így vázolta elképzelését: „*A nyugati értelemben vett demokrácia persze álom... A Nyugat nem fog felszabadítani bennünket... De a koegzisztencia élő realitás. Élhetünk. Függetleníthetjük magunkat Moszkvától, de egyről nem szabad megfeledkeznünk: szocialista államot kell építenünk.*”⁵

Előállt ismét a világnak e táján oly jól ismert erkölcsi és politikai dilemma: szerepet vállalni, s ezzel hitelesíteni a fennálló rendet abban a reményben, hogy belülről valamit talán mégis el lehet érni, vagy a távolmaradással kifejezni a fennálló jogszerűtlen viszonyok elutasítását. Az új csábítást az addig meghurcolt kisgazda vezetők részben értetlenül, részben bizalmatlanul fogadták. Nemet mondtak, mert megérezték, hogy amíg a Magyar Dolgozók Pártja és a kormányzat élén ugyanazok állnak, akik őket meghurcolták, csak szármalmas statisztaszerepre lennének kárhozhatóak. Az október 23-i fordulattal azonban minden új megvilágításba került.

A kisgazdák kezdetben – nem teljesen indokolatlanul – ugyanazzal a bizalmatlansággal figyelték az első Nagy Imre-kormány megalakulását, mint Dobi István szöcsövének, Dernői Kocsisnak korábbi próbálkozásait. Nem tudták, hogy bizhatnak-e Nagy Imrében, hiszen azon az október 23-i éjjelen, amelyen az MDP Központi Vezetősége elfogadta Nagy Imre miniszterelnökségét, az eseményeket egyszersmind ellenforradalmi kísérletnek nyilvánították, és a statáriumot is kihírdették. Az sem volt világos, hogy ha esetleg Nagy Imrében bízni lehet is, milyen erősek saját pártján belüli pozíciói. A gyanakodáson az sem vál-

⁴ Kővágó József: Emlékek, emberek, remények. I. m.

⁵ Uo.

toztatott, hogy Nagy Imre személyéhez komoly várakozások fűződtek. Itt érdemes utalni arra, hogy magánbeszélgetéseken Nagy Imre már az őszi hónapokban fölvetette azt a lehetőséget, hogy vissza kell térni a koalíciós kormányzáshoz (lásd erre vonatkozóan a Pártay Tivadar-interjút).

Az október 25-én kihirdetett új kormánylistában államminiszterként ugyan már ott találjuk Tildy Zoltán, sőt Kovács Béla nevét is, de ez a kormány jellegzetesen pártkormány volt, amit a valódi kisgazda politikusok nem fogadhattak el. Kovács Béla, aki egyébként nem is volt Budapesten, még egyáltalán nem nyilatkozott. Bár fogságból történt hazatérése után kormányzati oldalról többen is hivatalosan megkeresték, úgy hírlett, hogy nem kíván semmilyen politikai szerepet vállalni. Tildy Zoltánnak pedig, jöllehet 1948-tól kezdve házi őrizetben volt, nem volt igazán hitele egykori társai körében; erőtlén, engedékeny politikusnak tartották, s azt sem bocsátották meg neki, hogy 1947 júniusában Kovács Béla elhurcolása és Nagy Ferenc botrányos körülmények között történő lemondása után hivatalban maradt, és mint köztársasági elnök kinevezte Dinnyés Lajos kormányát, feloszlatta a parlamentet, és ezzel mintegy legitímálta a kommunista hatalomátvételt.

Amikor tehát Tildy már mint a Nagy Imre-kormány államminisztere újból közreműködésre kérte fel a kisgazda politikusokat, azok gyanakodva fogadták a közeledését. Világossá tették, hogy csak akkor lehet szó bármiféle együttműködésről, ha a kormány elismeri, hogy forradalom zajlott le az országban, ha hozzájárul a többpárti parlamenti rendszer helyreállításához és kimondja Magyarország semlegességét. De ezekre a követelésekre Tildy ekkor még semmilyen ígéretet nem tehetett.⁶

Október 30-án délután Nagy Imre a rádióban jelentette be az egykori politikai pártok újrászervezésének engedélyezését és azt a tervet, hogy koalíciós kormány alakuljon. Másnap délelőtt a budai Rómer Flóris utcában, ahol a Rákosi-korszakban végig működött a kisgazdapárt néhány fős irodája, mintegy kétszáz ember részvételével újjáalakult a kisgazdapárt. Ez az újjáalakulás, mint ezt az interjúkban olvashatjuk, nem ment zökkenők nélkül. Az alakuló ülésen megjelentek zöme, köztük számos korábban meghurcolt politikus – érthető indulattal – mindenekelőtt elégtételt akart kapni a korábbi sérelmekért. Nemcsak Dobit és társait nyilvánították áruónak, de még Tildy Zoltánt is ki akarták zárni a pártból. Ez a helyzet több veszélyt is rejtett magában, amit az alakuló párt tényleges vezetői azonnal felismertek. Ha a kisgazdapárt ebben a sorsdöntő pillanatban belebonyolódik a kölcsönös vádaskodások és a belső rendcsinálás huzakodásaiba, nem lesz ideje meghozni az adott helyzetben életbevágóan fontos politikai döntéseket a jövőre vonatkozóan, mindenekelőtt azt, hogy miként viszonyul a párt Nagy Imre kormányához és koalíciós ajánlatához, hogyan képzeli el az együttműködést, milyen szerepet vállal a helyzet konszolidálásában.

Hogy e fejleményeknek elejét vegyék, az újjáalakuló párt tekintéllyel bíró személyiségei keresztülvitték, hogy a párt állítson fel egy ideiglenes intézőbizottságot a sürgős politikai döntések meghozatalára. A kilenctagú testületbe Adorján József, Csorba János, Kiss Sándor, Kővágó József, dr. Németh Imre, Pártay Tivadar, B. Rácz István, B. Szabó István és Szemes József kerültek. De még nyitott volt, hogyan dönt a párt Magyarországon tartózkodó legrepresentatívabb személyisége, a hajdani főtitkár, a szovjet fogságból éppen hazatért Kovács Béla. Az ő bekapcsolódása nélkül az új koalíciós kormányzat hitele elképzelhetet-

⁶ Kővágó József: *You Are all Alone*. New York, 1959, Praeger. 207. o.

len lett volna. Sőt, nélküle maga a kisgazdapárt sem számíthatott országos elismerésre. Kovács Béla azonban vonakodott aktív szerepet vállalni, hiszen a párt újjáalakulásakor még nem volt a fővárosban, a forradalom e napjaiban Baranya megyei házában tartózkodott.

Kovács Béla november 1-jén reggel érkezett Budapestre. Kezdetben a hosszas győzködések ellenére is elutasította, hogy akár a kormányban, akár a pártban vezető szerepet vállaljon. Az őt hatalmas lelkesedéssel fogadó kisgazdák előtt kijelentette, hogy tulajdonképpen nem is tagja a pártnak, hiszen amikor 1947-ben az oroszok elhurcolták, senki sem állt ki mellette, és azóta ezért senki nem követte meg. Némi bizalmatlansággal szemlélte azt a hirtelen nyüzsgést, ami egyszeriben a kisgazdapárt háza táján támadt. A lelkes fogadtatásra jellemző Kiss Sándornak, az 1945 utáni Magyar Parasztszövetség főtitkárának üdvözlő beszéde: „Kovács Béla hőssé vált a magyar nemzet szívében, és nevét legenda övezi. Ez minket arra kötelez, hogy meghajoljunk előtte, őt meg arra, hogy ne akarjon történelmi szerepe elől kitérni.”⁷

Kovács azért is húzódozott, mert kételkedett, nem annyira az országot megrázó esemény fordulatjellegében, mint inkább abban, hogy a Szovjetunió ezeket a dolgokat eltűri. A helyzet rendkívül kényes volt: hiszen Nagy Imre október 25-én meghirdetett kormánylistáján már ott szerepelt Kovács Béla neve.

Nagy Imre november 1-jén tette meg tényleges koalíciós ajánlatát, amelyben a három hajdani koalíciós partnernek, a Független Kisgazdapártnak, a szociáldemokrata pártnak és a parasztpártnak ajánlott három-három, illetve egy miniszteri széket. A kisgazdák részéről Kovács Bélát, Tildy Zoltánt és B. Szabó Istvánt hívta meg a kormányba. November 1-jén délelőtt a kisgazdapárt intézőbizottsága végül is elfogadta Tildy személyét, és ezzel azt is kifejezte, hogy mint párt hajlandó teljes tekintélyével Nagy Imre mellé állni. Kovács Béla maga is elfogadta, hogy tárgyaljon Nagy Imrével. A négyesemközti találkozóra november 1-jén délután került sor, és az mintegy három órán át tartott. A tárgyalás után Kovács Béla kijelentette, hogy támogatja az új kormányt, és utasította Dernői Kocsis Lászlót, hogy ilyen értelemben adjon ki sajtóközleményt. Kisgazda oldalról ezután már nem volt akadálya a koalíciós kormányban való részvételnek. A koalíciót érintő tárgyalásokra november 2-án került sor, és ezt követően a kisgazdapárt három politikusa hivatalosan is tagja lett a Nagy Imre-kormánynak.

Megmaradt viszont a feszültség az egykori áldozatok és az 1948 óta eltelt korszak kollaboránsai között. Futó Dezső a *Kis Újság* november 1-jei számában a pártátlók kizárását követelte: „...tudjuk, halljuk és láttuk is, hogy a Kisgazdapárt jelenlegi élvonalába olyanok is előmerészkednek, akiknek semmi keresnivalójuk nincs a mi sorainkban... Követeljük azonnali eltávolítását azoknak az álkisgazdapártiaknak, akiknek politikai szemfényvesztései nem akadályozhatják meg többé a tiszta célok megvalósítását.”⁸ Másfelől Csorba János az *Igazság* című lapnak a következőket nyilatkozta: „Új koalíciós kormányt akar a Kisgazdapárt az 1945-ös pártarány alapján. Új magyar alkotmányt követelnek és az elnöki tanács megszüntetését – lényegileg népköztársaság helyett köztársaságot.”⁹

Kovács Béla személy szerint óvatosabb volt. Október 31-én Pécsen tartott beszédében kijelentette: „A régi világról ne álmodjon senki. A grófok, a bankárok és a kapitalisták vi-

⁷ Kővágó József: Emlékek, emberek, remények. I. m.

⁸ Futó Dezső: Tiszta párt, tiszta újság, tiszta út. *Kis Újság*, 1956. november 1. 3. o.

⁹ A Szociáldemokrata Párt egyelőre nem lép be a kormányba! *Igazság*, 1956. november 1. 4. o.

lága végérvényesen lejárt. Nem kigazda az igazán, aki ma 1939-ben vagy 1945-ben gondolkodik. Az elmúlt tíz esztendő keserves, de hasznos iskolája volt a Kiszgazdapártnak, és ennek az évtizednek a tanulságait felhasználva kell átalakítani a párt programját és átalakítani a magunk gondolkodását is. Tudomásul kell venni a nép jelszavát: »Földet, gyárat vissza nem adunk«.¹⁰ Egy bizalmas beszélgetésben november 1-jén este Kővágó Józsefnek a következőket mondta Kovács Béla: az elkövetkezendő új rendben a legjobb esetben is „minden ellenkezésünk dacára a kommunisták teremtette intézmények és szokások továbbra is az ország gazdasági és társadalmi életének részei maradnak”. Magyarország nem térhet vissza a múlthoz, ez a szovjetek jelenléte miatt lehetetlen.¹¹ Világos volt, hogy Kovács Béla nagyon erősen ragaszkodott ahhoz, hogy figyelembe vegyék az ország külpolitikai helyzetét megszabó realitásokat.

A nézetkülönbségek a rendelkezésre álló rendkívül rövid idő miatt nem nőttek pártion belüli politikai konfliktussá. Aztán pedig bekövetkezett a november 4-i fordulat, amely után egy sokkal korlátozottabb cél került előtérbe: menteni a menthetőt. A szovjet hadsereg második beavatkozása után a kiszgazdapárt nem függesztette fel működését, hanem igyekezett felvenni a kapcsolatot a szovjetek által a hatalomba ültetett Kádár-kormányval. A kommunista kontinuitás nyomán posztján maradt Dobi Istvánon keresztül kerestek kapcsolatot az új *de facto* hatalommal. Z. Nagy Ferenc memoárjai szerint¹² ezekben a napokban B. Szabó István elment a kiszgazdapárt irodájába, és ott találkozott hajdan szétvert pártja két baloldali társutasával, Nánási Lászlóval és Gém Ferencsel. B. Szabó velük üzent Dobi Istvánnak, hogy véleménye szerint egyesíteni kellene a két kiszgazdapártot – tudniillik a kommunistákhoz csatlakozókat és a végig kiszgazdáknak megmaradókat –, s ez esetben hajlandók lennének Dobit elfogadni pártelnöknek. Szándékaikat megerősítendő, Kovács Béla javaslatára öttagú elnökséget választottak, amelynek tagja lett Dobi, Tildy, Kovács Béla, Kővágó József és Pártay Tivadar¹³. Bár Z. Nagy Ferenc állításait fenntartással kell fogadni, valószínűnek látszik, hogy egy ilyen természetű kapcsolatkeresésre ebben az időben sor került.

Ezzel párhuzamosan a kiszgazdapárt vezetősége az akkori pártigazgató, idősebb Antall József lakásán ülésezett. Itt is arról volt szó, hogyan lehet menteni, ami még menthető. A Kádár-féle ellenkormányval való érdemi tárgyalások megindítása céljából a párt vezetősége november 16-i dátummal memorandumot szerkesztett, amelyben tételesen szerepeltek a politikai kibontakozásra vonatkozó elképzelései és feltételei. Vélhetően november 10-e és 14-e között Kovács Béla többször is találkozott Kádár Jánossal.

Mi indította a kiszgazda vezetőket arra, hogy ebben a reménytelen helyzetben tárgyalásokat kezdeményezzenek, és ezzel, ha csak részlegesen is, de elismerjék a Kádár-kormányt? Ezt Pártay Tivadar fejt ki nagyon világosan interjújában, ahol aláhúzza, hogy a kiszgazdapárt vezetőit mindenkor a „reáliák” tudomásulvétele jellemezte.

A forradalom alatt a kiszgazdapártnak nem volt alkalma közzétenni politikai elképzeléseit, részletes programját. Az új helyzetben természetesen már csak a kompromisszum ke-

¹⁰ A magyar nép semleges Magyarországot kíván. Kovács Béla beszéde a Független Kiszgazdapárt pécsi alakuló ülésén. *Kis Újság*, 1956. november 1. 1–2. o.

¹¹ A beszélgetést felidézi Kővágó József: *You Are all Alone*. I. m. 210. o.

¹² Z. Nagy Ferenc: *Ahogy én láttam*. Budapest, 1962, Kossuth Kiadó. 379. o.

¹³ Uo. 384. o.

resésének volt egyáltalán értelme, és ezt a kompromisszumot szolgálta a kisgazdapárt novemberi kibontakozási javaslata.¹⁴ A szóban forgó memorandumból kiderül, hogy a kisgazdák tisztában voltak azzal, mit lehet és mit nem lehet az adott helyzetben föltételül szabni. A párt fő feladatát a parasztság politikai és gazdasági érdekeinek képviselésében jelölték meg, az önálló paraszti birtok és az önkéntes szövetkezés harmonikus együttműködési keretein belül. A politikai élet demokratizálása, a polgári szabadságjogok helyreállítása és biztosítása szintén szerepelt a követelések között. A memorandum a következő politikai föltételeket határozta meg: kivonulnak a szovjet csapatok, a forradalom résztvevői általános amnesztiában részesülnek, leállítják a deportálásokat, ismét engedélyezik a pártok működését és mielőbb szabad választásokra kerül sor. Magyarország jövőbeli politikai berendezkedéséről a memorandum azt írja, hogy annak az 1946. I. tc. alapján kell állnia, tehát az államforma köztársaság lesz, a kormányforma pedig az 1848. III. tc.-ében meghatározott parlamenti felelős kormányzás. Ehhez azonban a szöveg hozzáteszi, hogy Magyarország társadalmi formája „*az elmúlt évtizedek folyamán megszületett demokratikus és szocialista vívmányok fenntartásán alapuló társadalmi rend*”. Ez szemmel láthatóan az az engedmény, ameddig a kisgazda vezetők el tudtak menni.

A dokumentum a Kádár-kormányt *de facto* létező kormányként, tehát mint tárgyalópartnert ismerte el, miközben legitim, azaz törvényes kormányynak továbbra is Nagy Imre utolsó kormányát tekintette. Az ellentmondás áthidalására azt javasolták, hogy az 1945-ös koalíció négy pártja előzetes megállapodás szerint állítson fel egy Nemzeti Kormányzótanácsot, Kossuth hajdani Honvédelmi Bizottmányának a mintájára.

A tervezet a negyedik pontban sorolja fel a szocialista fejlődés „elismert vívmányait”. Ezek: a földreform, a bankok és a gyárak államosítása, a fennálló gyárak és üzemek munkás-önigazgatáson alapuló állami és közösségi (szövetkezeti) tulajdona. Nagy politikai bölcsességről tanúskodik, hogy a forradalom alatt létrejött munkástanácsokat a tervezet a megőrzendő „*szocialista vívmányok*” közé sorolja. A tervezet azt is tartalmazza, hogy a vívmányok elismeréséről az egyházak vezetőinek is nyilatkozatot kell tenniük. Ezzel szemben hiányzik a tervezetből a semlegesség követelése.

Ennyit vélték a kisgazda vezetők reálisan elérhetőnek a november közepén adott politikai helyzetben.

A helyzet azonban gyorsan változott. Érdemi tárgyalásokra a Kádár-kormány és a kisgazdák között végül is nem került sor. November 28-án Kádár János ugyan egy rövid megbeszélés erejéig fogadta Kovács Bélát, de a fenti tervezet ekkor már nem képezhette tárgyalás alapját. Kádár közölte, hogy a munkástanácsoknak, csakúgy mint a forradalmi nemzeti bizottságoknak fel kell oszlaniuk, a Független Kisgazdapárt vezetőinek és személyesen Kovács Bélának pedig azt tanácsolta, hogy menjenek vidékre, „szürküljenek el”, és ha az oroszok lenyugszanak, akkor talán még lehet valamit csinálni. Így emlékezik Kóvágó József ezekre a tárgyalásokra az előzőekben már többször idézett emlékiratában.

Alig két héttel később, december 9-én Kádárék törvényen kívül helyezték a területi munkástanácsokat, két nappal később pedig letartóztatták a Központi Munkástanács vezetőit. A kisgazdapárt azonban még ekkor sem adott fel teljesen minden reményt. December közepén a Petőfi Párttal (Nemzeti Parasztpárt) közösen újabb kísérletet tett a tárgyalásokra.

¹⁴ A Független Kisgazdapárt tervezete a politikai kibontakozás biztosítására. Közléteszi: Antall József-Göncz Árpád-Vörös Vinc. *História*, 1988/6. 18–19. o.

A két párt közös Nyilatkozatát¹⁵, amelyhez más politikai erők és csoportosulások is csatlakoztak, K. P. S. Menon indiai diplomatán keresztül próbálták eljuttatni a szovjet vezetők-höz, illetőleg a külvilághoz. (E dokumentum tartalmáról alább, a Nemzeti Parasztpárttal kapcsolatban lesz részletesebben szó.)

Varga István, a kisgazdapárt gazdasági szakembere és Kovács Béla személyes tanácsadója december 12-én erről a Nyilatkozatról is tárgyalt Kossa Istvánnal, majd Friss Istvánnal, az újjászerveződő MSZMP vezető politikusaival. Varga beszámolója szerint Kossa elismerte, hogy a kormánynak nincsen hitele, s ezért koalíciós partnerekre lenne szüksége. Azt is kinyilvánította, hogy a kormány a tervezet lényegi részével egyetért. Két nappal később Friss István már jóval visszafogottabban nyilatkozott. Azt javasolta, hogy a továbbiakban csak titokban tárgyaljanak. Elmondotta, hogy bár a kormány törekszik a szocializmus és a szabadság elveinek összeegyeztetésére, a tárgyalások nem csorbíthatják cselekvési szuverenitását.¹⁶

December közepétől, a munkástanácsok szétverése és a terror fokozódása után voltaképpen már semmi realitása nem volt a koalíciós elképzeléseknek. Kádárék 1957. január 6-án kormánynyilatkozatot tettek közzé, amely körvonalazta az októberi eseményekről kialakított új hivatalos álláspontot, és amely úgyszólván semmi helyet nem adott a rendszer lényegét érintő módosításoknak. Koalíciós ajánlat helyett ebben a nyilatkozatban az állt, hogy a kormány majd tárgyalásokat kezdeményez különböző pártállású, illetve párton kívüli tényezőkkel és szakemberekkel. Az üzenet világos volt: ha tárgyalás lesz, az velük mint magánemberekkel, illetve mint szakemberekkel jön létre, nem pedig mint politikusokkal vagy más pártok képviselőivel.

Ez a nyilatkozat minden további egyezkedést kizárt az egykori koalíciós pártokkal. A kisgazdák és a parasztpártiak ennek ellenére tettek még egy újabb kibontakozási javaslatot, amely korábbi elképzeléseikhez képest tartalmazott ugyan néhány kisebb jelentőségű engedményt, de valójában inkább mementó volt: annak kinyilvánítása, hogy szerzői nem állnak be a sorba.¹⁷ Az újabb, inkább fogalmazási szinten tett engedmények már csak arra szolgáltak, hogy ország-világ előtt világossá tegyék: a tárgyalások és a kompromisszum elmaradása nem rajtuk múltott.

A Független Kisgazdapárt létezésének ez a nyilatkozat volt az utolsó látható jele. A párt megszűnését ezúttal sem mondta ki senki. A vezetők sorsa ezt követően sokban hasonlított az 1956. év előttihez: többen emigráltak (pl. Kővágó József, Kiss Sándor), a legtöbben azonban – Kádár nyomatékos ajánlatával szólva – igyekeztek „elszürkületni”. A Kádár-rezsim elitjében azonban megint csak találunk volt kisgazdapártiakat, úgyszólván minden esetben olyanokat, akik már 1948 után is csatlakoztak a kommunistákhoz.

Kovács Béla visszatért vidéki házába. 1957 nyarán még felkereste őt Dobi István néhány hajdani eszmetársával, hogy rávegyék, induljon képviselőjelöltként a népfront listáján. Kovács ezt rezignáltan rájuk hagyta, és így neve valóban bekerült az új országgyűlés

¹⁵ Bibó István: NYILATKOZAT Magyarország állami, társadalmi és gazdasági rendjének alapelveiről és a politikai kibontakozás útjáról. In uő: *Válogatott tanulmányok. Negyedik kötet, 1935–1979.* Budapest, 1990, Magvető Könyvkiadó. 191–196. o.

¹⁶ Varga István: Feljegyzés Kovács Béla, a Független Kisgazdapárt elnöke részére, 1956. december 31. *História*, 1989/6. 31–32. o.

¹⁷ Megjegyzések a forradalmi munkás-paraszt kormány nyilatkozatához, 1957. január 7. *História*, 1989/6. 32–33. o.

megválasztott tagjai közé. Ténylegesen azonban az akkor már súlyosan beteg Kovács Béla 1959-ben bekövetkezett haláláig semmilyen politikai szerepet nem vállalt a Kádár-rendszerben.

Nemzeti Parasztpárt

A népi írókat és a volt parasztpárti politikusokat talán nem érte annyira váratlanul a forradalom kitörése, mint más egykori politikai pártok képviselőit. Ebben annak is része volt, hogy többségük, ha visszavonultan vagy a partvonalra szorítva is, de legalább szabadlábban töltötte a Rákosi-korszakot, tanúja lehetett 1953-ban a Nagy Imre-féle fordulatnak, majd az azt követő párton belüli hatalmi harcnak. 1956 elejétől a volt parasztpártiak egy része, különösen a fiatalabb generációhoz tartozók, résztvevői voltak a Petőfi köri vitáknak. Hogy ők is megéreztek a változások előszelét, az abból is kitűnik, hogy már október 3-án, a Rajk-temetés előtti napokban kérelmet nyújtottak be egy önálló folyóirat, az „Írás” megindítására. Ezt a kérelmet Illyés Gyula, Féja Géza, Kodolányi János, Németh László, Remenyik Zsigmond, Sinka István, Szabó Lőrinc, Szabó Pál és Tersánszky Józsi Jenő írta alá.¹⁸

Elmondható tehát, hogy a népi írók, ha nem is olyan szembetűnően, mint a Nagy Imre köré gyülekezett pártellenzék, valamennyire kivették részüket a forradalom szellemi előkészítéséből. A váratlan robbanás azonban őket is meglepte.

A forradalom első napjaiban még nem jelentkeztek mint egységes politikai csoportosulás. Az október 23-i tüntetésen ugyan beszédet mondott Veres Péter is, az Írószövetség akkori elnöke, de óvatos szavait úgyszólván azonnal elsodorták a Bem téri tüntetés függetlenséget és demokráciát követelő jelszavai.

Nagy Imre október 28-i beszéde a parasztpárt újjáalakulása szempontjából is fordulatot hozott. A többpártrendszerre való áttérés szándékának kihirdetése után természetesen felmerült a parasztpárt újjászervezésének gondolata is. Ez kezdetben két vonalon indult. Október 30-án Erdei Ferenc, a kormány egyik államminisztere tett közzé felhívást a rádióban a Nemzeti Parasztpárt újjáalakulására. A kommunisták társutasai – Erdei, Darvas és mások – még aznapra, a párt Dorottya utcai, régi székházába hívtak össze alakuló ülést. Ezen a már említetteken kívül Szabó Pál, Veres Péter és a korábbi balszárnyhoz tartozó Nánási László, Gém Ferenc és Czéh József parasztképviselők jelentek meg. Elhatározták, hogy már másnap megjelentetik a párt régi újságját, a *Szabad Szót*, amelynek szerkesztésével Darvas Józsefet és Szabó Pált bízták meg.

A párt nem kompromittált múltú képviselői és az ezekkel rokonszenvezők természetesen nem nézték jó szemmel, hogy a parasztpártot megint a kommunista berkekből érkező és többszörösen lejáratos személyiségek akarják újjáéleszteni és befolyásuk alá vonni. Mint ahogy az Kelemen Sándor és S. Szabó Ferenc interjúiból kitűnik, október 30-án délután a volt parasztpártiak egy csoportja és néhány nagynevű író Illyés Gyula lakásán gyűlt össze, hogy együtt megbeszéljék az újjáalakulás részleteit. Ezen az összejövetelen Farkas Ferenc vetette fel, hogy a párt felső szintű vezetését két testületnek kell ellátnia: egy szellemi irányító csoportnak és egy tulajdonképpeni politikai vezetésnek. A találkozáson született döntés

¹⁸ Csicskó Mária–Körösenyi András: Egy harmadik utas szocializmus-utópia földközéleben. A Petőfi Párt 1956–57-ben. *Századvég*, 1989/1–2. 123. o.

alapján S. Szabó Ferenc, egykori földművelésügyi államtitkár, aki ebben az időben a Mezőgazdasági Múzeum igazgatója volt, másnapra, október 31-ére hirdette meg a Nemzeti Parasztpárt igazi alakuló ülését a Vajdahunyad vára előtt. A gyűlés igen mozgalmas körülmények között ment végbe, és egyértelműen világossá tette, hogy parasztpárti ügyekben ez a csoport az illetékes, nem pedig az, amelyikről az előzőekben szó volt.

A jelenlévők magukévá tették Farkas Ferenc elgondolását a politikai vezetés és a szellemi irányító testület kettéválasztásáról. A szellemi irányító testület összetétele lényegében adva volt, ennél fontosabb volt azonban a politikai vezetés létrehozása. Ez utóbbi testületben kizárólag olyan parasztpárti politikusok kaptak helyet, akik a Rákosi-korszakban nem kompromittálódtak. A főtitkár Farkas Ferenc lett, helyetteseinek S. Szabó Ferencet és Zsigmond Gyulát választották meg. A párt ideiglenes vezetőségében rajtuk kívül ott találjuk Bibó Istvánt, Hódi Sándort, Jócsik Lajost, Kanyar Józsefet, Kelemen Sándort, Kondor Imrét, Kurucz Jánost, Szigethy Attilát és Zsebők Zoltánt.

Az alapítók azzal is ki akarták fejezni elhatárolódásukat a kommunista befolyás alá került hajdani Nemzeti Parasztpárttól, hogy nevet változtattak. Németh László személy szerint egyenesen ettől tette függővé csatlakozását. A név megválasztása körül azonban megint felszínre bukkant a parasztpárti táborra olykor jellemző irodalmi szellemiség. Bibó István egy interjújában később elmondta¹⁹, hogy ő nem tartotta volna föltétlenül szükségesnek a névváltoztatást, de ha erre mégis sor kerül, akkor a politikai irányultságot megfoghatóbban kifejező Nemzeti Radikális Párt elnevezést részesítette volna előnyben. A nagy többség ezzel szemben az inkább erkölcsi közösséget és szellemi vonzódást kifejező Petőfi Párt elnevezés mellett döntött.

A Petőfi Párt programja egyértelmű visszatérés volt a harmadikutas szocialista koncepcióhoz. Két sarkköve: az egyéni és a szabad szövetkezeti tulajdon a mezőgazdaságban, valamint a munkás-önigazgatással ellenőrzött társadalmi tulajdon az iparban. A párt ezzel határozottan kiállt a munkástanácsok mellett. Programja egyszerre hangsúlyozta a vállalkozás szabadságát és a tulajdonszerzés korlátozásának szükségességét. Ez az irányultság a Petőfi Párt álláspontját valamennyire az akkori Nagy Imre-csoport elképzeléseivel rokonítja. Ugyanakkor a parasztpártiaknak egy kommunista kormány legitimitációjával szemben hasonló fenntartásaik voltak, mint a kisgazdáknak. Október 30–31-i dátummal készült fogalmazványában Bibó István a forradalom első időszakában létrehozott kormányok helyett a forradalmat konszolidálni képes közhatalmi szerveket az általa utolsó legitim szervnek tekintett 1947-es parlament alapján állította volna föl.²⁰ Ez némileg eltért a kisgazda körök koncepciójától, ahol a jogfolytonosság az 1947-es választás zárójelbe helyezésével egyenesen 1945-re ment vissza. Ez a különbség érthető, hiszen a kisgazdák az 1947. évi választást már a kommunista egypárturalom előjátékának tekintették. Bibó István erről másképp gondolkodott, de egyáltalán nem bizonyos, hogy álláspontját ebben az időben minden parasztpárti osztotta.

Nagy Imre október 30-i koalíciós ajánlattétele, majd pedig a november 3-án létrejövő koalíciós kormány természetesen mellékessé tette az ezt megelőző alkotmányjogi megfon-

¹⁹ Bibó István (1911–1979). *Életút dokumentumokban*. Budapest, 1995, 1956-os Intézet–Osiris–Századvég. 409. o.

²⁰ Bibó István: A politikai és alkotmányjogi kibontakozás útja [fogalmazvány, 1956. október 30–31.]. In uő: *Válogatott tanulmányok. Negyedik kötet, 1935–1979*. I. m. 159–168. o.

tolásokat. Bibó István maga is elvetette a múltból eredeztetett folytonosság koncepcióját, hiszen – mint ahogy ezt egy későbbi szövegében leszögezte – „*ez a forradalom maga elég egy jogfolytonosság eléréséhez*”.²¹ Úgy tűnik, hogy a többpártrendszer kérdésében a Petőfi Párt fölfogása némileg eltért mind a kisgazdapártétól, mind pedig más, akkor fellépő politikai irányzatokétól. A parasztpárti vezetők a pártképződést afféle szükséges rossznak tekintették, és nem helyeselték volna, ha ez a folyamat főszerepet játszik az események további alakulásában. A parasztpártiak szerint nem volna helyes, ha a pártalakulás szétforgácsolná a forradalom során létrejött nemzeti egységet és összefogást. Farkas Ferenc, a párt főtitkára már november 1-jei első rádióbeszédében úgy nyilatkozott, hogy „...*a győzedelmes forradalom és szabadságharc után nem lehet és nem szabad pártpolitikai keretekkel szétszabdalni a nemzetet*”.²² Mindamellett azt sem lehet mondani, hogy a parasztpártiak ezzel az állásponttal egyedül álltak, hiszen a kisgazdapárti politikusok is visszafogták a pártszervezési lendületet (lásd például a Pártay-interjúban), és ugyanilyen aggályok dolgoztak a forradalmi szervek körül tevékenykedő Nagy Imréhez hű kommunistáknál is, akiknek többsége egyáltalán nem tartotta fontosnak az MDP helyébe lépő új párt szorgalmazását.

Tulajdonképpen elmondható, hogy a két parasztpárt talán soha nem volt olyan közel egymáshoz, mint éppen a forradalom napjaiban. Ez egyebek között abban is kifejeződött, hogy kisgazdapárti és parasztpárti politikusok együttműködtek a Magyar Parasztszövetség felélesztésében. Az újjáalakult Magyar Parasztszövetség főtitkára a kisgazdapárti Kiss Sándor lett, a vezetésbe azonban több Petőfi párti politikus is bekerült, így például Kelemen Sándor, Püski Sándor és Zsigmond Gyula.²³

Ami a kormányban való részvételt illeti, ott nem volt vita a Petőfi pártiak részéről. Az eredetileg ígért egy miniszteri tisztség helyett a parasztpárt végül is két helyre tarthatott igényt a megújított Nagy Imre-kormányban. Kézenfekvő volt, hogy ezek közül az egyiket Farkas Ferenc főtitkárnak kell betöltenie, úgy is, mint a párt legtapasztaltabb politikusának. A másik helyre történő jelölést mind Illyés Gyula, mind Keresztury Dezső visszautasította, végül hosszas győzködés után, Illyés szelíd nyomására Bibó István vállalta el ezt a hálátlan szerepet, amely, mint tudjuk, olyan fontossá vált a későbbiek folyamán.

Bibó István forradalom alatti és utáni tevékenységéről már számos publikáció látott napvilágot. Itt tehát legyen szabad mindössze annak megemlítésére szorítkozni, hogy november 4-e után Bibó István volt a szovjet hatalommal való kompromisszumos kiegyezés egyik kezdeményezője. Bibó tervezetei két fő kérdésben igyekeztek megnyugtatni a szovjet vezetést és a magyar kommunistákat. Egyrészt hallgatólagosan elismerték, hogy a Szovjetunióknak különleges biztonsági érdekei fűződhetnek a térség országaihoz, és ezen belül Magyarországhoz. Másrészt abban, hogy nem lesz visszatérés a kapitalizmushoz, netalán a háború előtti jobboldali kurzushoz.

Bibó István a maga tervezetét a négy nagyhatalomhoz, az ENSZ-hez és az indiai kormányhoz próbálta eljuttatni. Mint tudjuk, az indiai követség kulcsszerepet vállalt a magyar forradalmi erők és a külföld közötti közvetítésben. A Petőfi Párt vezetői számára India egyébként azért is megcélzott közvetítő volt, mert ezt az országot a harmadik világ vezető

²¹ Bibó István (1911–1979). *Életút dokumentumokban*. I. m. 406. o.

²² Farkas Ferenc 1956. november 1-jén 21 óra 40 perckor elhangzott rádióbeszéde. In: *A forradalom hangja*. I. m. 369. o.

²³ Csicskó Mária–Körösi András. I. m. 126. o.

erejeként tartották számon, s ez kiküszöbölte a külfölddel való kapcsolattartásnak azt a legaggályosabb vonatkozását, hogy a magyar forradalmi erők a Szovjetunió ellen a nyugati világhoz apellálnak; mint tudjuk, Bibót és az indiaiakkal való kapcsolatban jelentős szerepet játszó Göncz Árpádot ezért is ítelték el 1958-ban. Erről többen beszélnek az interjúkban. Bibó István fogalmazványai egyébként nemcsak a Petőfi Párt támogatását nyerték el, hanem valamennyi, a forradalom után még működő politikai erőét. Még a munkástanácsok is Bibó szövegeit tekintették közös platformnak, és az úgynevezett kibontakozási tervek Bibó István gondolataira alapultak.

Másfelől azonban Bibó István messzemenően osztotta a kisczapatárt és nevezetesen Kovács Béla azon álláspontját, hogy a vérontásnak véget kell vetni, továbbá, hogy a gyenge és elszigetelt Kádár-féle ellenkormány komoly engedményekre kényszeríthető. A Petőfi Párt november 13-án Bibó javaslatai és Farkas Ferenc kiegészítései alapján határozati javaslatot tett közzé egy Nemzeti Kormányzótanács megalakításáról²⁴. A javaslat azon kívül, hogy egyfajta demokratikus szocializmus mellett foglalt állást, kísérletet tett a legitimációs válság föloldására is. Az elgondolás szerint a Nemzeti Kormányzótanács tagjai a forradalmi szervekből kerültek volna ki, Kodály Zoltánnak jutott volna az elnöki poszt. A testület szerepe lett volna a fennálló legitimációs vákuum kitöltése. Feladata az lett volna, hogy megkezdje a tárgyalásokat a megszálló hatalommal és kezdeményezze egy új alkotmányozó nemzetgyűlés összehívását.

A kezdeményezésre nem érkezett érdemi válasz. A Kádár-kormány továbbra is egységesen fellépő ellenzéke – amelynek nyilvánossága teljesen korlátozott volt – december 8-án közös nyilatkozatban tett kísérletet a tárgyalások fölújítására a kommunista hatalommal.²⁵ A Nyilatkozatot formailag több párt és politikai, társadalmi szervezet jegyezte, az aláírók között volt az Írószövetség, a Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsa, a Magyar Paraszt-szövetség, a Nagybudapesti Központi Munkástanács, sőt még a szociáldemokrata párt egy képviselője is. Bibó a Nyilatkozatot elküldte a Demokrata Néppárt címére is, amelynek képviselői egyetértőleg csatlakoztak az aláírókhoz. Ennek szimbolikusan nagy jelentősége volt. A Nyilatkozat egyik sajátossága volt ugyanis, hogy valamiképpen a második világháború utáni megszorított többpártrendszer gondolatát elevenítette föl. Az 1956-os helyzet azonban lényegesen különbözött a háború utáni megkötésektől, amikor számba jöhető „demokratikus” pártnak az a politikai erő számított (és kapott működési engedélyt), amely elutasította a fasizmust, illetve semmilyen közösséget nem vállalt a háborús időszakban kormányon lévő politikai erőkkel. 1956 decemberében a „demokratikus” jelző a forradalom erőit jelentette, vagyis túlmélt az 1945. évi koalíció határain. Ennek egyik jele az, hogy a katolikus Demokrata Néppárt részvételéről is szó volt.

A Kádár-kormány fokozatos térnyerése folytán a politikai lehetőségek az 1956-os év végével gyakorlatilag megszűntek. A Petőfi Párt 1957 januárjában hallgatólagosan felfüggesztette működését. Farkas Ferenc ideiglenes főtitkár ezt így fogalmazta meg Veres Péterhez és Szabó Pálhoz írt levelében: „Végezetül 1957. január 7-én, a január 5-én keltezett és 6-án nyilvánosságra hozott »Kormány-nyilatkozat« gondos áttanulmányozása után egy jegyzőkönyvvel lezártam a párt amúgy is minimumra leszűkített központi működését, és egy

²⁴ Határozati javaslat *Nemzeti Kormányzó Tanács* megalakítása ügyében. *Századvég*, 1989/1–2. 150. o.

²⁵ Bibó István: NYILATKOZAT Magyarország állami, társadalmi és gazdasági rendjének alapelveiről és a politikai kibontakozás útjáról. I. m. 191–196. o.

telefonügyleti szolgálat ellátására a pártközpont szolgálatában 1947 óta megszakítás nélkül álló Szín Magda pártalkalmazottat jelöltem ki.”²⁶ Veres Péter és Szabó Pál, akik akkor még tagjai voltak a Petőfi Párt Szellemi Irányító Testületének, a maguk részéről nem adták fel a rendszerrel való kapcsolatteremtést. December folyamán részt vettek az új népfront megalakítását célzó összejövetelen: ezen Veres Péter kijelentette, hogy szerinte nincs értelme népfrontot csinálni, ha megmarad a párt monopóliuma.

1957. május 8-án Farkas Ferenc arról értesítette a párt parlamenti képviselőinek tekinthető Veres Pétert és Szabó Pált, hogy a párt vagyonát, azaz a József nádor téri helyiséget, a „párt képviselői csoportja rendelkezésére” bocsátja.²⁷ Ezzel visszaállt az az 1949. februári helyzet, amikor a névleg létező parasztpárt a népfronton keresztül fejtett ki színleges politikai tevékenységet, míg végül ez a formális szerep is lassan feledésbe merült.

A népi írók és parasztpárti gondolkodók köre, ha a mezsgyére szorult is, nem szóródott teljesen szét. Tagjai személyes kapcsolatot tartottak egymással, és mind a politika határvidékén, mind az irodalmi életben egy jól körvonalazható, markáns csoportot alkottak a Kádár-rendszer további történetében. A népi irányzatú értelmiségiek szerepének megítélése a Kádár-korszak társadalmi és kulturális életében azonban már nem tárgya ennek a bevezető tanulmánynak.

²⁶ Farkas Ferenc levele Veres Péter és Szabó Pál országgyűlési képviselőknek. *Századvég*, 1989/1–2. 170. o.

²⁷ Uo. 110. o.

A magyar nép semleges Magyarországot kíván

Kovács Béla beszéde a Független Kisgazdapárt pécsi alakuló ülésén

Pécsett a megyei tanács székházában szerdán tartotta alakuló ülését a Független Kisgazdapárt. Az ülésen többszáz régi kisgazdapárti tag vett részt, köztük a baranyai falvak küldöttei. Az alakuló ülésre meghívták Kovács Bélát, a Független Kisgazdapárt volt főtitkárát is, aki jelenleg a pécsi belgyógyászati klinikán gyógykezelgeti magát. Kovács Béla rövid beszédben üdvözölte régi barátait és az ott megjelenteket.

— Most nem mint kisgazda jöttem közétek — mondotta —, hiszen engemet annak idején kizártak a Kisgazdapártból. A börtönben sokat gondolkoztam azon, hogyan fogad majd a magyar nép. Elhiszi-e azt a sok rágalmat, amelyet rám és a Kisgazdapártra szórtak az elmúlt években. Örömmel látom, hogy a rágalomhadjárat nem sikerült. A nép bízik a Kisgazdapártban, az egyedül pártban, amelyik 1945 után valóban a függetlenséget és szabadságot akarta megteremtteni Magyarországon.

Ezután arról beszélt, miképpen

Dobi István felhívta őt telefonon és tájékoztatta, hogy Nagy Imre nemzeti kormányt akar alakítani. Mivel Nagy Imrével korábban is kapcsolatban állt és támogatta azt a törekvést, hogy megszabadítja az országot Rákositól, Gerőtől és cinkosaitól, elvileg hozzájárult a kormányban való részvételéhez. Azóta nincsen kapcsolata a kormánnyal.

— Meglepődtem — folytatta Kovács Béla —, amikor a kormánylistát nyilvánosságra hozták és abban több régi kommunista nevet olvastam. Másnap megfogalmaztam a lemondásomat azaz, hogy a jelenlegi kormány összetételével nem értek egyet. A lemondó levelet barátaim rábeszélésére nem küldtem el. Nem tudom, mit akar a kormány. A lehetőségek nagyok, az ifjúság vére nem hullott hiába a dicső forradalmi harcban. Ezeket a lehetőségeket, a kormány szándékát azonban meg kell ismernem s erre csak akkor kerülhet sor, ha Budapestre utazom és beszélek a kormány tagjaival.

PÁRTAY TIVADAR

„1956-BAN A KISGAZDAPÁRT NEM KÉSZÍTETT PÁRTPROGRAMOT, NEM VOLT IDŐNK ERRE”

Pártay Tivadar 1908. szeptember 6-án Dombóváron született. 1929-ben tanítói oklevelet szerzett Miskolcon. Ezt követően gazdálkodó, tanító, újságíró. 1932-től a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt¹ tagja. 1933-tól a párt felső-magyarországi szervezetének főtitkára, 1939-től képviselőjelölt, majd pártigazgató, az országos nagyválasztmány tagja. 1938–1941, illetve 1943–1944 februárja között katoná. 1944-ben letartóztatták, internálták, de sikerült megszöknie. 1945–1948 között nemzetgyűlési képviselő. 1945–1946-ban a Miskolci Hírlap tulajdonos szerkesztője, 1946–1948 között A Reggel társtulajdonos felelős szerkesztője. 1949-ben letartóztatták, Kistarcsára, majd Recskre internálták. 1953. szeptember végén szabadult. Ezt követően fizikai munkásként dolgozott. 1956. október 26-tól a Magyar Nemzet egyik irányítója. 1956. október 30-án beválasztották az FKgP Országos Ideiglenes Intézőbizottságába. 1957. május 23-án letartóztatták, 1958. július 3-án szabadult. Ezt követően különböző szállítási vállalatoknál dolgozott, 1973-ban a Volán Tröszt szaknácscsádjaként ment nyugdíjba. 1988-ban aktívan részt vett az FKgP újjászervezésében; a párt elnökévé, majd 1989-ben örökös tiszteletbeli elnökévé választották. 1991 júniusában kilépett a Független Kisgazdapártból.

Nem foglalkozom ma már mással, mint a közelmúlttal, hiszen a kisgazdapártnak én vagyok az utolsó élő alapító tagja. Varga Béla, aki körülbelül egyidős velem, később jött a pártba.

1953. szeptember végén szabadultam Recskről². Először a mindennapi dolgok foglaltak el, mert nem maradt semmim. Visszamenőleg nem olvastam el az újságokat, és a barátokkal is csak 1954-ben kezdtem összejönni, akik az addig bekövetkezett legfontosabb eseményekről tájékoztattak. Ahol most az Ádám söröző van, ott volt az Éva presszó, szabadulásom után itt jött össze egy nagyobb baráti társaság, amelyhez én is tartoztam. A korelnök Jób Dániel, a Vígszínház valamikori igazgatója volt. Odajártak Föld Aurél, Somogyi Gyula újságírók, Földi János író, Lukács dr., aki a színészeknek és művészeknek volt az orvosa, Diósy Tóni festőművész. Ék Sándor és Paizs Ödön is bejárt néha. Egészen vegyes társaság volt, pártállás szerint nem lehetett volna meghatározni. Főleg írók, újságírók, művészek voltak. Az egyik fő hangadó Farkas Imre költő és nótaszerző, az operettíró Mókuci volt. Elég gyakran bejött Dinnyés Lajos is, aki az operaháziakkal, Székellyel, Harangozóval a

¹ A Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt 1930. október 12-én az Egységes Pártból kivált képviselők által megalakított ellenzéki párt hivatalos neve, általánosan használt megnevezésc: Független Kisgazdapárt (kisgazdapárt).

² A Minisztertanács 1953. július 26-án az internálásokat és a kitelepítéseket megszüntette. Lásd még Erdey Sándor: *A recski tábor rabjai*. Budapest, 1989, Reform Lap- és Könyvkiadó Részvénytársaság. 293. o.

Brasil presszóba járt, és hazafelé menet az Évába is betért. Tehát ez volt az első olyan társaság, amelyikben politikai kérdéseket – már amennyire ezt művészekkel lehetett – elemeztünk. Dinnyésen kívül hivatásos politikus nemigen volt közöttünk. Ez 1954 elejétől egészen 1956-ig tartott.

1955-ben már a New York Kávéházban, a galérián volt egy társaságunk. Ez az előzővel szemben már politizáló társaság volt. Itt néha még Szvatkó Pál is megjelent, akit eltiltottak az újságírástól. E New York-beli társaság összejövetelei 1955 második felére kifejezetten kiscgazdapárti összejövetelekké váltak. E társasághoz tartozott B. Szabó István, Mátéffy Géza, Szolnoki István, volt államtitkárok, Almási Pál, volt altábornagy, Szemes József, volt kiscgazda képviselő, jómagam, Kunszery Gyula, aki ugyan nem volt kiscgazdapárti, de minden szombaton ott volt, és még jó néhányan. Ide járt dr. Péner ügyész, hitközségi elnök, Juhász Vozdik, volt prágai képviselő, aki az első szlovák–magyar szótárt készítette és dr. Győr Zoltán. Vidékről is voltak néha, például Gálik János békéscsabai képviselő, Nádudvarról Zsom Miklós parasztpárti képviselő.

Az SZKP XX. kongresszusa után láttuk, hogy a kommunizmus dogmatikus része erősen kopik, inog. Ezt mi rendkívül kedvezőnek tartottuk, ami nemcsak politikai, hanem egyéni szempontból is érthető, hisz ennek köszönhattuk szabadulásunkat is. 1956 elején már igen aktívan politizáltunk a volt recskiekkel: Jónás Pállal, Benkő Zoltánnal, Sztáray Zoltánnal. Ebben az időben már B. Rácz Istvánnal is kapcsolatban voltam. Majd Gáti Róberten és Egri Györgyön keresztül később Gimes Miklóssal is megismerkedtem. 1956 nyarán pedig összekötötetésbe kerültem Nagy Imrével. Valakitől azt hallottam, hogy Nagy Imre kint van a mezőgazdasági vásáron³. Kimentem, és a bolgár pavilonban összetalálkoztunk. Csak mint képviselőre emlékezett már rám. Tíz-tizenkét éves voltam akkor, amikor ő elment. Kaposvári volt ő is, mint én. Főleg sógorát és feleségét, Égető Macát ismertem. Mindezek mellett Fonyódligeten volt egy villám, s a véletlen úgy hozta, hogy mellettem a második villa Nagy Imréé volt. 1956-ban tehát, hosszú idő után a kiállításon találkoztam vele újból. Beszélgettünk. Ezt követően egyszer az Andrassy úton, a kis földalatti megállójánál, majd a Pasaréti tér környékén találkoztunk és sokáig sétáltunk. Beszélgetéseink alapján tisztábban láttam, hogy mik az elképzelései. Elmondta, ha visszakerül a miniszterelnöki székbe, akkor koalíciós kormányzásra gondol. Az utolsó vagy utolsó előtti találkozón megkérdezte, hogy nekem mi az álláspontom. Mondtam, hogy készséggel és örömmel részt veszek mellette a politikai életben. „És a többi kiscgazdapárti?” – kérdezte. Név szerint B. Szabót és Kovács Bélát említette. Örültem ezeknek a beszélgetéseknek, s meg kell mondanom, hogy bennem semmiféle bizalmatlanság nem volt az egykori politikai ellenféllel szemben. Egyébként is megszoktuk, hol Bethlenék, hol Gömbösök, később, 1939 után pedig a nyilasok részéről, hogy kemény és komisz bírálatokat, igaztalan vagy igaz vádakat kaptunk. Nem volt tehát meglepetés, amikor 1945 után a Parlamentben például Losonczy Géza kiscgazdaellenes nyilatkozatot tett. Vásárhelyi Miklós cikkeiért azonban erősen megorrolt mindenki. 1956-ban ő maga is azt mondta, nagyon sajnálja, hogy ezeket a cikkeket megírta. A politikai cselekedeteket azonban rendkívül nehéz utólag elbírálni, pláne egy olyan fiatal embernél, mint amilyen Vásárhelyi. Ez 1945–1946-ban volt. Ha meggyőződéses

³ Az Országos Mezőgazdasági Kiállítást 1956. szeptember 2–16. között rendezték meg. Nagy Imre és Pártay Tivadar találkozását Vásárhelyi Miklós szervezte meg.

pártember volt, akkor nyilván a párt irányítását szentírásnak vette, és azt hitte, hogy csak az a jó, ha aszerint cselekszik.

1956 elején eljött hozzám valaki, bemutatkozott, és azt mondta, hogy ő ÁVH-s alezredes. Nem emlékszem a névre, de amúgy se érdekes, mert nem biztos, hogy a saját nevét használta. Azért jött hozzám – mondta –, mert most jött vissza egy kétszáz tagú fogolytranszport a Szovjetunióból, és köztük van Kovács Béla is⁴. Ő ezt azért tudja – folytatta tovább –, mert a bátyja volt annak a vonatnak a parancsnoka, amelyik ezeket az embereket hazahozta. Nekem az volt az érzésem, nem a bátyja, hanem ő volt a vonatparancsnok. Amit mondott, tudomásul vettem, és arra kértem, hogy legyen szíves menjen el az Irányi utca 33-ba, ott lakott B. Szabó István a lányánál, és mondja el neki is. Majd az a személy is jelentkezett nálam, aki Recskén hallgatott ki. Ő azt mondta, hogy ezeket a Szovjetunióból visszahozott foglyokat a jászberényi börtönben helyezték el. Akkor dr. Győr Zoltánt leküldtem Jászberénybe, hogy összeköttetéseket keressen. Bélát április 1-jén vagy 2-án felhozták a Fő utcába. Ezt onnan tudtam, hogy Dobi István elmondta nekem, hogy itt van Kovács Béla, és ő Rákosinak megmondta, hogy szeretne Kovács Bélával beszélni. Dobi szerint Rákosi azt válaszolta, hogy rendben van, de csak akkor, ha Bognár is jelen van. Mire Dobi – azt mondom, amit ő mondott nekem –: akkor inkább nem beszél vele. Rákosi erre azt kérte, hogy akkor legalább Barcs legyen ott. Így mesélte Dobi. Hogy mennyi volt ebben a rosszindulat – Dobiban mindig volt egy adag – és mennyi volt az igazság, azt én nem tudom eldönteni. Kovács Béla ezt követően rövidesen hazakerült, én pedig rögtön az első héten lementem⁵ hozzá, amit októberig háromszor vagy négyszer megismételtem. Rendkívül rossz állapotban volt. Szép, nagy falusi háza volt Patacson, egy nagy kert közepén. A beszélgetésünk során legalább óránként kétszer-háromszor felugrott, kinyitotta az ajtót, és ellenőrizte, hogy nem hallgatóznak-e. Teljesen rossz egészségi állapotban került haza.

Losonczy 1956-ban, a forradalom alatt, a *Magyar Nemzettől* elment miniszternek. Ekkor felhívott engem, hogy menjek a helyére. Ebben nyilván nagy része volt annak, hogy mi nem csináltunk abból titkot, hogy az egykori kisgazdapárti lapokat: a *Magyar Nemzetet*, a *Kis Újságot*, az *Igazságot*, a *Reggelt* – a *Reggelnek* én voltam a felelős szerkesztője – visszakerjűk. Természetesen ezekről a beszélgetésekről a baráti társaságomat is tájékoztattam, s megtárgyaltuk, hogy mi várható. Egyébként is 1956 elejétől a ház mestertől a villamosvezetőig mindenki politizált. És nyilvánvaló, hogy ha a volt politikusok összetalálkoztak, ők is politizáltak. De ezek a politizálások nem mentek a tervezetéseik és a lehetőségek latolgatásának keretein túl.

Nagy Imre a kisgazdapártra mint pártra számított. Először, mint említettem, megkérdezte, hogy személy szerint én hogyan viszonyulok ehhez a kérdéshez. Miután kedvező választ adtam, megkérdezte: és a többi kisgazdapárti hogyan viszonyul ehhez? Ezzel kapcsolatban azt mondtam, hogy nekik sincs más álláspontjuk. Tehát nem személyeket, hanem a kisgazdapártot mint pártot képzelte bevonni. Ez érthető is volt. Ebből következően a mi elképzelésünk az volt, hogy parlamenti választást kell tartani. A parlamenti választás eredményeképpen pedig ki fog derülni, hogy a különböző pártok a koalícióban milyen részarányban

⁴ 1955. november 20-án és 22-én mintegy 1200 volt politikai elítéltet hoztak vissza a Szovjetunióból. Ekkor hozták haza Kovács Bélát, a Független Kisgazdapárt volt főtitkárát.

⁵ Kovács Bélát hazatérése után az ÁVH Nyíregyházán és Jászberényben tartotta fogva. Családjához Mecsekaljára 1956. április 2-án érkezett. Betegen tért haza, Pécssett, az Orvostudományi Egyetem I. számú Belgyógyászati Klinikáján ápolták.

vesznek részt. Részletekbe nem mentünk, mert ezek a presszó- vagy sörözőbeli beszélgetések nem voltak olyan szinten, hogy döntő kérdésekben határozni lehetett volna. Ott nemcsak hogy határozatok, hanem még elképzelések sem születtek. Csak megvitattuk a kérdéseket. Az nem vitás, hogy Nagy Imre pártokban gondolkodott, hiszen ő konszolidálni akarta az országot, és egy ilyen konszolidációnál nem lehetett személyekre építeni. Nyilván az én személyem azért volt fontos, mert tudta, hogy Felső-Magyarország öt vármegyéjének voltam kisgazdapárti vezetője, tehát öt vármegye kisgazda tömegeit képviselem. Egyébként miért lettem volna én fontos?

Nagy Imre rám nagyon jó benyomást tett, környezete azonban kevésbé! Fazekas Györgyöt ismertem. 1929-től együtt voltunk Miskolcon, ő a felső-magyarországi *Reggeli Hírlap*nál, én pedig egy időben a *Magyar Jövő*nél dolgoztam. Fazekással kapcsolatom volt október 23-a előtt is, mert ha lementem az EMKÉ-be, az biztos, hogy Fazekas órákon belül megjelent. Én pedig elég gyakran jártam oda is.

Régi ismerősöm volt Parragi Gyurka, aki október 23-a előtt a *Magyar Nemzet* főszerkesztője volt. Vele október előtt és október után is megvolt a kapcsolatom. Sőt, október előtt Parragi révén juttattuk el Hegedüs Andrásához, az akkori miniszterelnökhöz azoknak a kisgazdáknak a névsorát, akik még börtönben voltak. A névsort talán Vidovics Ferenc vitte el Hegedűshöz, ő intézkedett, és kiengedték őket. Ez még 1956 nyarán volt. Egy alkalommal Parragi azt mondta nekem, hogy: légy szíves irjál három-négy sort a Magyar Újságírók Országos Szövetségének, most folynak a rehabilitálások, vissza kell kerülnöd. Írtam is, kértem, hogy vegyenek vissza. Október 22-én kaptam egy idézést, hogy másnap, október 23-án délután két órakor jelenjek meg a Szabad Nép székházában, Róka elvtársnál. Akkor se tudtam, hogy ki az a Róka, most se tudom, én nem ismertem. 23-án délből eljöttem a kikötőből, ahol akkor dolgoztam. A Boráros tértől kutyagolnom kellett, mert onnan már nem jártak a villamosok. Mikor beérkeztem a Szabad Néphez, kérdeztem a portást, hogy hol találom Róka elvtársat. Azt felelte, hogy ki tudja, hogy ki hol van ebben a zúrzavarban. De közben fölnézett, és mondta, hogy ott jönnek lefele. Losonczy, Vásárhelyi, Fazekas, Gimes és még három-négy fiatalember, akikről nem tudtam, hogy kik, nem ismertem őket, jöttek lefelé. Losonczy előrejött pár lépést, inkább szaladt, megölelt, és azt mondta: „De jó, hogy itt vagy, gyere velünk!” Kérdem: „Hova mentek?” „A Petőfi-szoborhoz koszorúzni.” „És utána mi lesz?” „A Bem-szoborhoz megyünk.” „És azután?” „Hogyhogya mi lesz – kérdezte –, koalíciós kormányzás.” „Ne haragudj, én reggeltől dolgozom, én nem megyek sétálni.” Nem mentem tehát velük. Ezzel be is fejeződött a Róka elvtárssal való találkozásom. Ő is abban a társaságban volt, de nem tudom, hogy melyik volt közülük. A kialakult helyzetre jellemző, hogy még azon a napon vagy a következőn, amikor bementem a szövetségbe, nem kellett semmi, megkaptam az újságíró-igazolványt, még most is megvan.

A robbanásra, amely október 23-án bekövetkezett, szerintem Nagy Imréről sem számítottak. Arra igen, hogy generális változás lesz, ez a levegőben lógott. S ez a baloldali szem számára jobbratolódást jelentett, de robbanással az utolsó percig itt senki nem számolt. Október 23-án a Szabad Nép székházából nem haza, hanem a Havas utcai borozóba mentem, mert tudtam, hogy a többiek is ott lesznek. Láttam a felvonulókat. Legelől jött a Lenin Intézet egy akkora vörös transzparenszel, hogy az utcát majdnem keresztülérte; rajta a felírás: Lenin Intézet. Nyilvánvaló, hogy ezek a fiatalok kommunista pártiak voltak. Nem gondolt itt robbanásra senki. A robbanást Gerő beszéde váltotta ki. Mi ezt a beszédet a borozóban hallottuk, és a bicska kinyílt a zsebünkben. Egy olyan forrongó állapotban, mint

amilyen 23-án volt, nem lett volna szabad ilyen beszédet elmondani. Én nem hiszem el, ma sem hiszem, hogy nem szándékosan mondta el ezt a beszédét, mert Gerő minden volt, csak buta nem. Meg vagyok győződve róla, hogy provokálni akart. Igaz, a beszéd nélkül is lett volna baj, de nem ekkora. A beszéd nyomán kezdődött a Rádió ostroma is. Mindenesetre mi arra az álláspontra helyezkedtünk, hogy ez egyelőre nem a mi ügyünk, hanem a kommunista párt belső ügye. Úgy gondoltuk, hogy ameddig maguk között el nem intézik, amíg nem válik világossá, hogy merre dőlnek el a dolgok, addig nekünk nincs beleszólásunk.

Egy jellemző dolgot megemlítenék. Már a *Magyar Nemzet*-nél voltam, ez október utolsó napjaiban lehetett, amikor Miskolcra az egyik felső-magyarországi fiatal paraszt barátom felhívott, aki kisgazdapárti szervező volt, és közölte, hogy a vasgyárból telefonál. Elmondta, hogy 3000 paraszt vonult be Diósgyőrbe szekerekkel, biciklikkel, hogy a munkástanács-csal egyesülve megállapodjanak, s a tanácsomat kérte, hogy mit csináljon. Én azt mondtam, hogy menjenek haza, mert nem dőlt még el, hogy mi lesz. Látni kellett, hogy ez egy kiforratlan dolog. Különbösen is, a kisgazdapártot először össze kellett hozni. 1949 óta hat éven keresztül nem működtek a párt szervezetei. Azt tudtuk, hogy Rákosi már nem lesz, mert a Hruscsov-beszéd⁶ után már nem maradhatott, de hogy hogyan alakul, és kik, hogyan lesznek, azt még nem tudhattuk.

Október 23-án este, miután a Gerő-beszédet meghallgattuk, Győr Zoltánnal a Rádióhoz mentünk, hogy megnézzük, mi van ott, mert az egyik barátom azt a hírt hozta, hogy a Rádió környékén szólnak a fegyverek. Csak a Puskin utcáig jutottunk, mert felborított égő mentőkocsi, teherautó és személyautó tette lehetetlenné a továbbjutást, amelyeket a tűzoltók próbáltak eloltani. S közben valaki késsel el akarta vágni a tűzoltók víztömlőjét. Győr rászólt, én pedig arra a pasasra szóltam rá, aki egy létráról a Puskin utca feliratát akarta leszedni. „Miért bántja?” – kérdeztem. Nem jutottunk el a Rádióig, így visszamentünk a borozóba. Hazatelefonáltam, és arra kértem a feleségemet, hogy hozza el a táskairógépet. Eljött, a gépet is elhozta, és ott egy nyílt levelet fogalmaztunk Nagy Imrének, amiben leírtuk: amennyiben a Nagy Imre-kormány megalakul és szó lehet arról, hogy tárgyalást folytassunk, akkor nagy vonalakban mi lenne a parasztság kívánsága. Ebben többek között a téveszkekkel kapcsolatban azt írtuk, hogy amelyik önként alakult meg és saját vezetőségével önként együtt akar maradni, az maradjon meg. Amelyik viszont nem akar együtt maradni, az akadály nélkül oszoljon fel. Ez a levél sajnós nincs meg.

A forradalom első napjaiban kétszer is föl hívtam Boldizsár Iván. Közölte velem, hogy Nagy Imre lakásán van Veres Péter, Tamási Áron, Szabó Pál, Losonczy Géza, ő is ott van, menjek át. Mondtam, nincs nekem ott mit keresnem. Bármennyire hihetetlennek tűnik is, ebben az időben én rendkívül óvatos és tartózkodó voltam. Mondtam, hogy nem megyek. Nagy Imre itt lakott az Orsó utcában, nem messze a Pasaréti tértől. Nem mentem át, mert én sem parasztpárti, sem kommunista nem voltam, s nem volt ott mit keresnem. Boldizsár próbált meggyőzni, de nem mentem.

A kisgazdapárt 1945 előtt, de 1945 után is 90 százalékban parasztpártnak tartotta magát és mindig a parasztság követeléseiért harcolt. A földmunkástagozat – mert a párt neve Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt volt – a földmunkások szervezete, mert az volt a véleményünk, hogy ők ugyanúgy a parasztsághoz tartoztak, mint a középparasz-

⁶ Utalás Nyikita Szergcjevics Hruscsov beszédére, mely az SZKP XX. kongresszusának (1956. február 14–25.) zárt ülésén hangzott el.

ság. A polgári tagozat pedig csak egy mellékes dolog volt. A félreértések elkerülése végett azonban meg kell jegyezmem, hogy a polgári tagozat nem az volt, amit most a történészek és a még élők hirdetnek, ez a tagozat Ortutay és Oltványi vezetésével alakult meg 1943-ban. A polgári tagozat 1935-ben alakult. A tagozatot Vaszary János, VIII. kerületi ügyvéd alapította. Tehát 1935-től volt polgári tagozat, csak ez nem képviselte a baloldalt. Mert akkor még a kisgazdapártban nem volt jobboldal, baloldal meg közép.

A *Magyar Nemzet*ről tudomásul vette mindenki, hogy kisgazdapárti napilap. Amikor Losonczytól átvettem a lapot, neki csak egy kívánsága volt, amit nagyon furcsának találtam, tudniillik azt mondta, hogy Pethő Tibort, aki felelős szerkesztő volt akkor, hagyjam meg a helyén, mert az ő embere. Annyira köztudott volt, hogy a *Magyar Nemzet* kisgazda lap, hogy például a második napon Horváth Viktor, a szerkesztőségi titkár bejött hozzám és közölte, hogy Novobáczky Sándor és – azt hiszem – Ember Mária elmentek. Kérdeztem, miért? Elmentek, mert azt mondták, hogy a kommunistákat te úgyis ki fogod innen rakni – hangzott a válasz. Novobáczky lement az első emeletre, ahol Obersovszky volt. Hozzájuk ment. Utánuk küldtem Horváth Viktort, és visszahívtam őket. Novobáczky föl is jött, s azt mondtam neki: „Engem nem érdekel, hogy ki a kommunista, ez egy kisgazda lap, s nem lehet kisgazdaellenes cikket írni, ez természetes, de aki ezt betartja, az itt maradhat”. Novobáczky és Ember Mária is a lapnál maradt végig.

A főszerkesztő tehát én voltam, mégis, ha valaki kézbe veszi a lapot, akkor október végétől azt olvashatja: a lapot a szerkesztőbizottság szerkeszti. Ez a párt ideiglenes intézőbizottsága határozatával függött össze. A határozat úgy szólt, hogy az újságokon nem lehet nyilvánosságra hozni a főszerkesztő és a felelős szerkesztő nevét, mert az ideiglenes intézőbizottság csak ideiglenes megbízást adott. Ehhez tudni kell azt, hogy a kisgazdapártban tizenöt éven keresztül mindent a nagyválasztmány döntött el. Amikor ad hoc kérdésekben a képviselőcsoport határozott, utólag azt is mindig jóvá kellett hagyatni. A párt alkotmányában benne van, hogy a nagyválasztmány választja meg a tisztikart, az elnökséget, a főtítkárt stb. A főispánokat, a lapszerkesztőket pedig utólag kellett jóváhagynia. Tehát a megállapodás 1956-ban is az volt, hogy a kolofonban senkinek sem szerepel a neve. Amikor a *Kis Újság* megindult, akkor Futó Dezső anélkül, hogy az ideiglenes intézőbizottságot megkérdezte volna Kovács Bélát „kinevezte” főszerkesztőnek, gondolván, hogy Kovács Béla neve ellen senki se szólhat. Úgyhogy rákerült a lapra: főszerkesztő Kovács Béla, felelős szerkesztő Futó Dezső. Szó volt róla, hogy ezért felelősségre vonjuk, de erre már nem volt idő.

Azt megelőzően, hogy a kisgazdapárt a Semmelweis utcába ismét beköltözött volna, előzőleg minden összejövetelünk a *Magyar Nemzet*nél, az én szobámban volt. Ekkor nagyon rövid idő alatt igen sok minden történt, így a napokra pontosan nem emlékszem. Talán október 25-én hívott fel Németh Imre, aki a fővárosi kisgazda frakciónak volt a vezetője, és közölte velem: Dobi István utasítást adott Pesta Lászlónak, aki akkor névleges pártigazgató volt – mert a párt 1949-ben de facto megszűnt, de jure azonban nem – hogy a Zárda utcában hívjon össze egy nagyobb grémiumot, és válasszanak intézőbizottságot. Pesta László soha életében nem volt aktív ember és nem is volt nagyon ismert. Ő ezt az utasítást továbbadta Dárdaynak, aki Ortutayékhoz tartozott. Dárday sem képviselő, sem városatyja nem volt, csak a pártban nyüzsgő valaki, s így fogalma sem volt, hogy kiket kéne összehívni. Fölhívta Némethet, aki a városatyák elnöke volt és mindenkit ismert, Németh viszont rögtön fölhívott engem. „Megakadályozzuk?” – kérdezte. „Szó se lehet róla” –

feleltem, s arra kértem, gondoskodjon arról, hogy embereink közül minél többen ott legyenek.

Ha jól emlékszem 25-én vagy 26-án volt ez az összejövetel. Jó háromszáz ember gyűlt össze, és választottak egy nyolctagú ideiglenes intézőbizottságot⁷, amely bizottságnak tagja volt Adorján József, gyöngyöstarjáni szőlőbirtokos is. Adorján egyébként alapító tag volt a kisgazdapártban. Halálra ítélték, mert beszédet tartott a búcsúsoknak, ahol állítólag azt ígérte, hogy Nagy Ferenc, aki akkor már külföldön volt, fegyvert küld. A lényeg az, hogy Adorjánt ekkor sokadmagával letartóztatták, elítélték, majd Dobi közbenjárására az ítéletet életfogytiglanra változtatták. 1956 nyarán – Parragi útján – mi hoztuk ki. Az ideiglenes intézőbizottság tagja lett még B. Rácz István, B. Szabó István, Csorba János, aki 1939-től szintén kisgazda képviselő volt. Csorba eredetileg makói ügyvéd volt, és Makón volt egy újságja, ahol Futó Dezső a pályafutását kezdte. Ő volt 1945 után Budapest első polgármestere. Most halt meg, 91 éves korában. A következő Kővágó József volt, aki 1956-ban volt Budapest polgármestere. 1945-ben is Csorba után ő volt a polgármester. Kővágó József hadmérnökkari százados volt, részt vett a Bajcsy-Zsilinszky-féle összeesküvésben. Én voltam a hetedik, és a nyolcadik Vidovics Ferenc volt. Vidovicsot huszonhárom évi börtönre ítélték először Vértesy Károly megszöktetéséért, illetve mert 1919-ben mint huszár főhadnagy fölakasztatta Tildy apósát Dombóváron. Vértesy, mert kisgazdapárti képviselő volt, nem lehetett letartóztatni, így a mentelmi bizottság elé került az ügye. Vértesy azonban az eljárás ideje alatt, tehát még képviselő korában Vidovics saját kocsiján, mert ő volt a kaposvári főispán, elvitte Balatonboglárig, ahol Vértesy fölült a vonatra és kiment Nyugatra. Vidovicsot – mert még képviselő volt – nem lehetett volna felelősségre vonni. Ettől függetlenül Vidovicsot öt vagy hat évre ítélték. Amikor elítélték, akkor Vidovics hívei Kaposváron csináltak egy mondvacsinált polgári pert. Valamelyik barátja följelentette, hogy tartozik neki. Erre levitték a tárgyalásra. Visszafelé jövet a kíséret egy boglári penzióban berúgatták, Vidovicsot pedig megszöktették, s még azt is elintézték, hogy a határon egy főtorzsőrmeister átviszi. Hiába várta azonban Vidovicsot. Később kiderült, hogy bajuszt növesztett, és egy fél méter hosszú szárú pipával Velencén sétált. Valaki fölismerte, lefogták, fegyvert találtak nála. Huszonhárom évet kapott összesen. Ez a nyolc ember távollétében kooptálta Kiss Sándort, aki eredetileg a Magyar Parasztszövetség⁸ igazgatója volt, és Kovács Bélát. Emlékezetem szerint akkor küldtünk le érte egy autóbuzsot. Így lettünk tízen, s alakult meg a kisgazdapárt újra. A létrehozott testületet a Független Kisgazdapárt Országos Ideiglenes Intézőbizottságának neveztük el.

Ezen a Zárda utcai választáson az ott lévők Tildy és Dobi kizárását követelték. Csorba Jánossal ketten magyaráztuk, hogy ez a grémium nem hivatott arra, hogy ezt a kérdést eldöntse. Ezt részben azért tettük, és ez igaz is volt, mert – mint már mondtam – az ügyvezető elnök és az elnök kizárása ügyében csak a nagyválasztmány dönthetett. De nemcsak a

⁷ A *Magyar Nemzet* 1956. október 31-i számában megalakult a Független Kisgazdapárt ideiglenes intézőbizottsága címmel (2. o.) adták hírül, hogy október 30-án a párt „Budapestben lévő tagjai a párt Rómer Flóris [korábban Zárda] utcai országos központjában megalakították az ideiglenes intézőbizottságot. A vezetőséget a párt alkotmánya szerint csak a nagyválasztmány választhatja meg, ezért alakult meg a rendkívüli időkre való tekintettel az ideiglenes intézőbizottság.” Tagjai: Adorján József, dr. Csorba János, Kővágó József, dr. Németh Imre, Pártay Tivadar, B. Rácz István, B. Szabó István, Szemes József. A *Kis Újság* 1956. november 1-jei kilenc tagú intézőbizottság irányítja a Független Kisgazdapártot című cikke (2. o.) szerint az ideiglenes intézőbizottság tagja volt még a felsoroltakon kívül Kiss Sándor is.

⁸ 1941 őszén alakult érdekvédelmi szervezet, amelyet 1948-ban felszámoltak.

pártalkotmány vezetett engem, amelyet nagyon komolyan tiszteletben tartottunk, s ez kizárta azt, hogy egy ad hoc grémium ezt megtegye, hanem az is, hogy azt se tudtam, hogy ki mindenki volt ott ezen a gyűlésen. Lehet, hogy az ott lévők fele nem is volt kisgazdapárti. Különben is Tildy bent volt a kabinetben és Dobi is mint az Elnöki Tanács elnöke, habár semmi szerepe nem volt, bent volt a Parlamentben. Ennek ellenére valamilyen kapcsolat kellett, hogy a párbeszéd lehetősége az akkori legális kormánnyal fennmaradjon. Felvetődött rögtön az a kérdés is, hogy hogyan került a Parlamentbe Tildy, Bognár és Erdei. Feltételezhető, hogy ezek Tildyt mint volt elnököt elővették. Tildyt különben éveken keresztül a Budakeszi úton, a volt Goldberger-villában őrizték.⁹ Valószínű, hogy ez volt, amiért Nagy Imréék behívták. Ő úgy szerepelt utóljára, mint a kisgazdapárt ügyvezető elnöke. Tény, hogy egész idő alatt, október 24-től egész november 4-ig Tildy, Bognár és Erdei családotól egy lakosztályban lakott a Parlamentben, ki se tették a lábukat, ki sem mozdultak egymás nélkül. A kisgazdapártban viszont hihetetlen ellenérzés alakult ki Tildyvel szemben. Nem 1956-ban keletkezett ez, hanem már 1945 előtt is megvolt. Tildy egy nagyon jófejű politikus volt, és hihetetlen ambíciók feszültek benne. Sokszor azonban ezek az ambíciók nem egészen egyeztek a többség akaratával. 1945-ben Tildy teljes mértékben Rákosi befolyása alá került, és ez mindennap ki is ütközött. Például az 1945-ös választások előtt Tildy közös listában állapodott meg Rákosival. Ezt az intézőbizottság azonnal elvetette.

Dobi a kisgazdapártba mint a földmunkástagozat elnöke 1935-ben került be. Később a párt befolyásával bekerült a kisalföldi mezőgazdasági kamarába, ahol nagyon ügyesen forgott, mert rövidesen tagja lett az országos mezőgazdasági bérbizottságnak. Dobinak hullámszó, több párthoz tartozó múltja volt. 1946. március közepén, amikor az úgynevezett baloldaliak kiadtak egy nyilatkozatot a politikai bizottsági ülésen, ahol én magam is jelen voltam, B. Szabó Dobi képébe ordította: „Rákosi besúgója, beépített ember vagy, most is több igazolvány van a zsebedben!”

Egyszer, október 25–26-a táján eljött hozzám egy régi parasztpárti újságíró, Bodnár István, aki Recsken barakkparancsnokom volt, de nem volt vele semmi bajom. Közölte, hogy a *Szabad Népnél* van, és Dudás üzenetét hozza, aki nagyon szeretne velem találkozni, s azt kérdezte, mikor jöhetne föl, s az együttműködésről szeretne tárgyalni. „Nézd, Pista – mondtam neki –, mondd meg Dudásnak, hogy nekem nincs vele miről tárgyalni. Nekem erre se időm, se módom.” Ettől függetlenül Dudás – a felesége és két géppisztolyos legény kíséretében – beállított a *Magyar Nemzethez*. A titkárságon rögtön óriási riadalom támadt. Bejöttek hozzám, s én a következőket mondtam Dudásnak: „A két fiatalembert gyorsan küldd ki!” Ki is küldte. Ő maradt ott meg a felesége. Elmondta, hogy nem tudom, hány száz embere van, birtokában van a Szabad Nép székháza, a nyomda a rendelkezésére áll, de sajnos a társaságnak nincs politikai vezetője. Ő azért jött, hogy engem megkérjen, hogy egyesüljünk, és kvázi én legyek ott a politikai „fej”. Dudást Buda-Délről¹⁰ ismertem, ahol én fogdán voltam, és ő volt a folyosós. Hogy mit jelent a fogdában a folyosós, azt az tudja, aki volt börtönben, az egy bizalmi ember. Ez volt az egyik találkozásom vele. Később aztán még egyszer találkoztunk Recsken. Ő volt az egyetlen, aki Recsken civilben járt, a faluban lakott, és hat hónap múlva szabadult. Senki más nem szabadult onnan. Én csak Buda-Délről ismertem, ahol ő nagyon kedveskedett nekem. Tudniillik ott az volt a helyzet, hogy

⁹ Tildy Zoltánt 1948. augusztus 3-tól 1956. május 1-jéig házi őrizetben tartották.

¹⁰ Az ország egyik legnagyobb internálótábor a Kistarcsai Központi Internálótábor és a recski internálótábor mellett a Buda-Déli Internálótábor volt a Budaörsi úton, Budapestben.

az örök fogdások csomagot kaptak a fogdába. Én nem voltam örök fogdás, csak huszonkilenc napig voltam járólánokban, ami azt jelentette, hogy a jobb csuklóm meg a bal bokám össze volt láncsal kötve, és úgy sétáfkálhattam naponta egy órát. Olyankor odajött Dudás, és dohányt, szalonnát dugott a zsebembe, mert ott éhen lehetett halni. Persze titkok sehol, pláne a börtönben nincsenek. A második héten már sejtettem, hogy Dudás miket csinál, amire én közöltem Dudással, hogy nekem nem kell sem a dohány, sem a szalonna, nekem ne hozzon semmit. S arra figyelmeztettem, hogy az eljárás módját változtassa meg, és a nők kapják meg a csomagokat, mert különben nagyon nagy bajok lesznek. Onnan is szabadult, eltűnt, majd megjelent nálam feleségestül az elmondott ajánlással. A következőket válaszoltam akkor neki a szerkesztőségben: „Nagyon sajnálom, hogy itt a feleséged és így előtte kell megmondanom, de nem tehetek mást. A te eddigi viselkedésed nem olyan, hogy én veled együtt tudjak működni. Téged kalandornak tartalak, és olyan körülmények nem adódhatnak, hogy veled valamilyen módon együttműködjek.” Erre elmentek. Ezt követően láttam, amikor a Széna téren egy kiegészített autó tetején szónokolt. A fiammal voltam, nagyon mérges lettem, és azt mondtam, rögtön megmondom, hogy ki ez az ember. A fiam erre: „te örült vagy, szóhoz se jutsz, rögtön agyonvernek”. Igaza volt, nem szóltam egy szót se, továbbmentünk.

Szabó bácsival a Zárda utcában találkoztam, amikor az ideiglenes intézőbizottság választása volt. Két géppisztolyos és egy tank kíséretében érkezett. Két gyanús kinézetű civil is volt vele, és azt követelte, hogy ezeket a civileket mint budakeszi megbízottait válasszuk be az intézőbizottságba. Azt mondtam neki, hogy először is gyors menetben zavarja ki a géppisztolyosokat, mert minket idegesít, és esetleg mi előbb használunk fegyvert. Kimentek. Aztán közöltem, hogy itt nincs budakeszi megbízott, mert normális körülmények között az országos intézőbizottságnak nincs budakeszi megbízottja. A budakeszi megbízottakat válasszák meg Budakeszin párttitkárnak. A két pasas – azt hiszem, volt bennük egy kicsi – nagyon hangosak, én pedig nagyon goromba voltam. A ház asszonya, Aranyossiné, Dobi bizalmasa, aki ott volt, reszketve mondta: „Ne tessék velük veszekedni, hadd maradjanak!” „Dehogyan maradjanak, menjenek ki.” Kimentek. Mikor vége volt az ülésnek, ott álltak az utcán, a tank is. Mi gyalog mentünk a híd fele, és a tank lépésben csoszogott utánunk, majd a Széna tér felé elkanyarodott, mi meg átjöttünk a hidon Pestre.

Az egyik nap, még november 1-je előtt B. Rácz István jött föl hozzám a *Magyar Nemzet*hez, hogy a Semmelweis utca 1-ben, a Magyar–Szovjet Baráti Társaság helyiségeiben égetik a könyveket, és azt kérdezte, hogy mit csináljanak. Mondtam, hogy „menjetez gyorsan be, és tegyetez a kapura egy táblát: Független Kisgazdapárt”. Ez az épület ugyanis telekkönyvileg még a koalíciós időkből eredően a nevünkön volt. El is mentek, és az épületből telefonáltak nekem, hogy ott van Futó Dezső meg Cseh Zoltánné, Boriska, aki a titkárság vezetője volt, s 1935-től a kisgazdapártban dolgozott. B. Rácz azt is mondta, hogy Futónál van Tildytől egy levél, hogy vegyék igénybe a Semmelweis utcát. „Mi a teendő?” – kérdezte B. Rácz tőlem. „Vedd el a levelet, és zavard el őket” – válaszoltam. Másnap Tildy elküldte hozzám Hámory Zoltán újságíróz egy levéllel, hogy vegyem föl a *Magyar Nemzet*hez. Azt mondtam: „Zoli, már körülbelül hetven embert fölvettem.” Arra számítottam ugyanis, hogy konszolidált viszonyok között minden megyében lesz egy lapunk, s ezekhez újságírók kellenek. Időközben ugyanis az ideiglenes intézőbizottság elosztotta a reszortokat, és rám osztották ki a sajtó- és propaganda-főosztályt. „Én fölvennélek téged is – folytattam –, ha csak úgy jöttél volna be az utcáról. De mert hoztad ezt a levelet, nem veszek

fel. Mondd meg Tildynek, hogy nagyon kérem, ne próbálkozzon beavatkozni a kisgazdapárt dolgaiba, van egy ideiglenes intézőbizottság, és ez annak a feladata.”

Az ezt követő napon Tildy telefonált, hogy menjek fel hozzá. Akkor mentem be hozzá először a Parlamentbe. Magam sem fogadtam el Tildyt, mondtam is neki, hogy ő a kabinetnek és nem a kisgazdapárt vezetőségének a tagja. Az biztos, hogy ha a dolgok konszolidálódtak volna, sem Tildy, sem Dobi nem tudott volna közöttünk megmaradni. Dobit már az 1947-es szeptemberi nagyválasztmány végleg leleplezte. Sok minden volt korábban, ami ennek a két embernek a jövőbeli szereplését biztos, hogy kizárta volna.

Talán november 1-jén volt az az összejövetel, amikor az egyik fő vitatéma az volt, hogy ki legyen a főtitkár. Kovács Béla egyszerűen azt mondta, hogy Kővágó József lesz. Mi azt mondtuk, hogy nem, mert Kővágó csak 1945 után lett kisgazdapárti, és különben is a párt alkotmánya szerint ezt a tisztséget csak a nagyválasztmány tagjainak szavazata alapján lehet betölteni. Ennek ellenére ez a hír másnap – amit Béla Futó Dezsőnek mondott – megjelent a *Kis Újságban*.¹¹ Így aztán Kővágó az emigrációban is úgy adja el magát, hogy ő főtitkár, bár annak sosem választotta meg senki. Szóval voltak ilyen problémák.

Bognár József, azt hiszem nem bántom vele és nem árulok el titkot, ha elmondom, a Magyar Közösség¹² tagja volt. Bognár, Hám Tibor, Saláta – ez a három ember állandóan együtt volt. 1947 elején politikai bizottsági ülés volt, melynek elnöke Nagy Ferenc akkori miniszterelnök volt. Tőle szokatlan módon már több mint tíz percet késett. Soha nem késett, rendkívül precíz, pontos ember volt. Ott vártunk, de nem ő, hanem a titkára, Kapócs Ferenc jött be, és kihívta Bognárt. Negyedóra múlva megjött Nagy Ferenc és közölte, hogy nagyon sajnálatos, de Bognár lemondott a miniszterségről – akkor tájékoztatási miniszter volt – és a politikai bizottsági tagságáról, csak a képviselőiséget tartotta meg, mert belekeveredett az állítólagos összeesküvés ügybe. Vége volt a politikai bizottság ülésének, megint bejött Kapócs és kért, hogy menjek be Nagy Ferenchez. Nagy Ferenc pedig közölte velem, hogy ez a szegény Bognár most itt maradt minden jövedelem nélkül, csak a képviselői fizetése van. Ez nem volt túl sok, 1200 forint volt akkor. Igaz, hogy az akkor nagy pénz volt. Arra kért engem, hogy vegyem fizetési listára *A Reggel*hez, és kapjon fizetést. „Ebbe az ügybe nem akarok belekeveredni – válaszoltam –, mert ha Bognárt odaveszem, akkor holnapután menthetetlenül megtámadnak a kommunisták, hogy én is benne voltam az összeesküvésben, mert különben nem vettem volna oda. Ellenben, ha te segíteni akarsz, ez a lap névleg a kisgazdapárté, rajta van a fejlécen, tessék engem leváltani, és tessék a helyemre tenni Bognárt.” Ez történt. Ha valaki előveszi *A Reggelt*, 1947 áprilisáig én vagyok a felelős szerkesztő, áprilistól júliusig Bognár, és utána megint én. Bognár egy percig sem volt benn, elsején mindig bejött a felesége, és a kiadóban kifizettek neki 2900 forint felelős szerkesztői fizetést. Júliusban viszont értesítettek minket, hogy polgármester lett. Erre megjelent az újságban, hogy micsoda öröm, visszajött Pártay, mert Bognár polgármester lett. Az ő esetében nem lehetett elbírálni akkor, hogy mennyi volt a kényszer, amelynek

¹¹ A *Kis Újság* 1956. november 2-i számában erre utaló hír nem jelent meg. Az újság november 1-jei Kilenc-tagú intézőbizottság irányítja a Független Kisgazdapártot című cikke szerint a párt országos főtitkára Kovács Béla. Kővágó József az ideiglenes intézőbizottság tagja.

¹² 1947. január 5-én hivatalos közlemény jelent meg egy köztársaság-ellenes összeesküvés leleplezéséről. A népbíróóság 1947. április 16-án hirdett itéletet az úgynevezett Magyar Közösség-porben. A per fővádlojtját, Donáth Györgyöt halálra, több társát súlyos börtönbüntetésre ítélték.

hatása alatt állt, és mennyi volt az önkéntesség. Igaz, ezt később sem lehetett nagyon elbírálni.

Mint említettem, október 26-án vagy 27-én Tildy fölhívott, hogy menjek föl hozzá tisztázni a dolgokat. El is kezdtünk a szerepéről tárgyalni. Ez megint roppant érdekes dolog volt, mert ezek a napok is rendkívül visszatetsző dolgokkal voltak tele. Óriási előszobából nyílt Tildy irodája a Parlamentben, és ott egy-két szobában laktak. Volt ott vagy ötvenhatvan ember. Engem is kísérték vagy öten. Abban az időben ugyanis kíséret nélkül nemigen ment az ember. A szoba egyik sarkában – tőlem egy méterre – állt Dobi István. Ott kapott el Dernői Kocsis, ez a mindenkori Leo, sűgő, és harsány hangon, úgyhogy Dobi minden szót hallott, előadást tartott nekem, hogy félre kell tenni a múltbeli ellenérzéseket és különbözőségeket. „Tildynek óriási politikai múltja, rutinja van, te pedig ma az országban a legnépszerűbb ember vagy, nektek össze kell fogni, mert Nagy Imre nem számít. Dobi egy...” – s Dobi füle hallatára megmondta, hogy micsoda. „Csak Tildy számít, és neked vele össze kell fogni” – ismételte. Azt mondtam erre Dernőinek: „Párszor már közöltem veled, hogy te ne okíts ki engem, hogy kivel kell nekem összefognom. Te kiszolgáltad Gömbösöket, Telekit, Kovács Bélát, Tildyt, mindenkit sorban, hagyjuk ezt a témát.” És készakarva odamentem Dobihoz. Majd bementem Tildyhez, hogy megbeszéljük az ő meg az én helyzetemet, de ha jól emlékszem, megjött az indiai követ, s abbamaradt a beszélgetés. Megállapodtunk, hogy másnap újra bemegyek.

E találkozón Tildynek szóvá tettem, hogy nem szabad megengedni az utcai atrocitásokat. Az 1940-es erdélyi bevonuláskor azt tapasztaltam ugyanis, hogy először azokat a románokat üldözték, akik emberéletekben tettek kárt. A végén pedig már az volt, hogyha mi, a megszállók vagy bevonulók – ahogy tetszik – nem vigyáztunk, akkor a régi haragosok egymást gyilkolázták le azon a címen, hogy ez is a románok embere. Mondtam, hogyha nem vesszük elejét ennek, itt is az lesz a vége. Sőt, fordítva lesz, mert akinek vaj van a fején, az ki fogja nyírni azt, aki ezt tudja, nehogy tanúskodjon. Erre Tildy azt válaszolta: „El vagyunk szánva, ha kell diktatórikus alapon is rendet teremtünk, és ebben az én Maléter barátom segítségemre lesz.” No, a bírósági tárgyaláson elmondtam, hogy Tildy rendet akart csinálni, és ezt mondta. Maléter viszont tagadta, ami szerintem rendkívül ostoba dolog volt, mert ez az ő számára mentő körülmény lett volna.

Másnap is bementem Tildyhez, akkor már Kovács Béla is ott volt. Megint elkezdtünk beszélgetni, akkor meg a kínai követ jött meg. Megint abbamaradt a beszélgetés, s ezzel a dolgok tisztázása végleg el is maradt, mert a harmadik bentlétem alkalmával Tildy éppen Mikojannal és Szuszlovval találkozott. Tildy ekkor arra kért, hogy várjam meg, amíg visszajönnek, és szorítsak neki, mert most dől el minden. Megvártam, s akkor közölte velem, hogy minden a legnagyobb rendben van, Mikojannal és Szuszlovval megegyeztek a szovjet csapatok kivonulásában.

Ezt követően egészen 1956. december 23-áig nem találkoztam Tildyvel. Akkor szólt a telefon, és arra kért, hogy keressem föl. Elmentem hozzá. Az ajtón egy nagy cédula volt egy nagy pecséttel, hogy az osztrák követség védelme alatt áll. Ez annyit ért, mint a szenteltvíz a halottnak. Ágyban feküdt és mondta, hogy beteg. Kiderült, hogy azért kéretett oda, mert tudta, hogy a kisgazdapárt ideiglenes intézőbizottsága és Dobi között én tartottam a kapcsolatot; azt kérte, beszéljek Dobival, és Dobi intézze el, hogy fogadja őt a szovjet követ, mert neki van a legapróbb részletekig kidolgozott kibontakozási terve. „Zoltán, én nem tudok ilyenről beszélni Dobival – mondtam neki. – Mi közöm nekem a szovjet követ-

séghez meg a kibontakozáshoz? Kis pont vagyok én ehhez, ezt nem vállalom.” Közben csodálatosképpen megérkezett Dernői Kocsis, s erre én sürgősen távoztam.

Másnap, december 24-én pedig Balogh páter hívott fel, aki akkor a Belgrád rakpart 2. vagy 4. szám alatt lakott, ő is arra kért, hogy keressem fel, mert beteg. Felkerestem. Szórol szóra ugyanazt mondta, mint Tildy. Meg is mutatta a kibontakozási tervét. Kért, hogy szóljak Dobinak, hogy fogadja őt a szovjet nagykövet. Mondtam neki: „Tegnap Tildy kérte ugyanezt, neked is csak azt mondom, én nem szólok Dobinak. Hívd föl! Legalább olyan viszonyban vagy te is, meg Tildy is Dobival, mint én. Mi közöm nekem ehhez? Nekem egy feladatam van, hogy a kisgazdapárt ideiglenes intézőbizottságának kérdéseit, kéréseit tolmácsoljam Dobinak, és az ő választát, amit Kádártól megkér, elvigyem az ideiglenes intézőbizottságnak. Ha pedig egy kibontakozási terv kell, akkor majd azt mondják, hogy dolgozza ki az ideiglenes intézőbizottság.” De akkor már sok kibontakozási terv volt, mindenki kibontakozási terven dolgozott. Mi nem dolgoztunk ki, mert nem is láttunk lehetőséget a kibontakozásra. Tildy Zoltánnal ez volt az utolsó előtti találkozásom. Az utolsó 1958 júniusában Nagy Imre főtárgyalásán volt, ahol szembesítettek vele. Ezt követően többé nem láttam őt.

Talán érdemes még egy gondolat erejéig visszatérni a Független Kisgazdapárt újraindulásához. Feltételezhető, hogy Dobi egy percig sem gondolt arra, hogy ott minket választanak meg. Ő tulajdonképpen arra adott megbízást, hogy valamilyen formában, miután szóba került a többpártrendszer, a kisgazdapárt legalizálása úgy történjen meg, hogy az ő embereiből hozzanak létre mindenütt egy ideiglenes vezetőséget. Dobi tudta, hogy az ő pozíciója rendkívüli módon inog. De nem az történt, hanem a fordítottja annak, amit Dobi szeretett volna. De gondolhatta-e Dobi, hogy önmentő akcióját meglövelve egy ellenkező előjelű kisgazdapárt jöhet létre? Rendkívül érdekes volt, hogy az elsők között, akik Dobi–Tildy, és főleg Tildy kizárását követelték, a lehangosabb Kővágó volt. A külföldön megjelent emlékiratában pedig azt írja, hogy őt Tildy küldte el, hogy polgármesterré választassa magát.¹³

Az ideiglenes intézőbizottság a párt országos szervezését B. Rácz Istvánra bízta. A budapesti szervezést Csorbára, a sajtót és propagandát rám. A pénzügyeket Antall József, volt újjáépítési miniszterre bíztuk, aki nem volt intézőbizottsági tag, és mellette gyakorlatilag Szolnoki Istvánra, aki pár hónapig belkereskedelmi államtitkár volt. Kővágó elment – önkéntesen – polgármesternek. Csorba csinálta Budapestet, B. Szabó nem ment sehova, bent tartózkodott. Kiss Sándor pedig egyetlenegyszer vett részt az ideiglenes intézőbizottság ülésén, mert a Magyar Parasztszövetségben tevékenykedett.

1956. november 3-án egy nem jelentéktelen dolog történt. Aznap este Kovács Bélához mentünk, aki akkor a Petőfi Sándor utca 12-ben lakott Szentiványi Józsefnél. A Semmelweis utcában, a pártközpontban csak Szolnoki István maradt. Szolnoki valószínűleg „megszédült” mindattól, amit Szabó Miklós hozott, mert megmondta neki, hogy most megyünk Kovács Bélához, s menjen utánunk. Ő nem ismerte Szabót. A Kossuth Lajos utcán ahogy mentünk – már alkonyodott –, egyszer csak azt vettem észre, hogy egy fekete autó jött az út mellett lépésben, és mellette egy pasas felgyúrt gallérral, lehúzott kalappal. Láttam, hogy utánunk jön. Nem voltak ezek olyan csendes és biztonságos idők. Hátul mentem B. Szabóval meg Németh Imrével, a többiek előttem. Mondtam, most befordulunk a Petőfi

¹³ Kővágó József: *You Are all Alone*. I. m. 295. o.

Sándor utcába, ti menjetek tovább. Én megállok a sarkon, s a pasas nekem fog ütközni. Ez is történt. Megkérdeztem tőle, hogy: „Ki maga és mit akar?” Kérdéssel felelt: „Nem ismeresz meg engem, Pártay Tivadar?” „Nem.” „Én vagyok Szabó Miklós.” A név nem mondott nekem semmit. Fogalmam se volt, hogy kicsoda. Azt mondta, hogy Kovács Bélát keresi, és mondták, hogy utánunk menjen, mert odamegyünk. Nagy Ferencről hoz üzenetet. Mondtam, jó, akkor jöjjön velünk, és fölmentünk a Petőfi Sándor utca 12-be. Bementem, mondtam Kovács Bélának, hogy itt van egy úr Bécsből. Erre Béla rendkívül idegesen azt felelte, hogy senkit és semmilyen üzenetet sem vár. Mondtam: „Nem kell idegeskedni, kimegyek és elzavarom.” De amikor az ajtónál jártam utánam szólt: „Ha Szabó Miklósnak hívják, akkor enged be.” Beengedtem. Bementek a másik szobába, jó öt-hat perc múlva Szabó kijött, köszönt. Hangsúlyozom, hogy senki sem ismerte közülünk. Béla is egész másról kezdett el beszélni. Én fölálltam, és azt mondtam: „Ne haragudj, talán mégiscsak kellene tudnunk, hogy mit akart, és hogy ki volt ez?” Nagyon ideges volt, és mondta, hogy Nagy Ferencről hozott üzenetet, aki azt kérdezte, hogy hazajöjjön-e. „És te mit mondtál?” „Azt mondtam, hogy ne jöjjön.” Mondom: „Béla, ez egy furcsa dolog. Először is ott van az ideiglenes intézőbizottság, amelyik tagjai közé téged behívott, és te a háta mögött csinálsz dolgokat. Miért nem kérdezted meg?” „Miért, mi lett volna a te véleményed?” „Az én véleményem az lett volna, hogy Nagy Ferenc felnőtt ember, régi politikus, pontosan tudja, hogy mi van itt. Ha akar, jöjjön, ha nem akar, ne jöjjön haza. Miért kérdezi ezt tőlünk?” Ezzel az ügy lezárult. Szabó Miklós a *Foglalkozásuk: emigráns*¹⁴ című könyvében azt írta, hogy Adorján vezette el Szentiványi lakására, ahol Kővágó fogadta, mert Kovács Béla beteg volt. Neki adta át az üzenetet, és ő küldött választ. A második könyvében, a *Csendes háborúban* leírtak szerint, Adorján vezette el őt Szentiványi lakására, de e verzió szerint találkozott Kovács Bélával.¹⁵ Egyik se igaz. Amikor Szabó Miklósnak megjelent ez a könyve, Szolnoki Pista elhozta hozzám, hogy olvassam el, majd telefonáltak a barátok, hogy erre reflektálni kell. De azt mondtam, hogy ilyen számárságra nem érdemes. Igen ám, de közben a kezembe került a *Bécsi Napló* egyik száma, amelyben Király Bélának egy egész oldalas írása volt ezzel a könyvvel kapcsolatban. Szabó ugyanis Király Béláról azt írta, hogy 1943-ban elvette Gömbös unokahúgát, és 1946-ban elvált. Király dokumentálta, hogy ő 1946-ban vette el Gömbös unokahúgát, és amikor őt letartóztatták, a felesége vált el tőle. Ebben az írásban volt egy mondat, amelyikben Király azt írta, hogy semmi sem igaz Szabó könyvében, csupán az, hogy kiszagdapárti képviselő volt. Erre én egy olvasói levélben válaszoltam, amiben megírtam, hogy ez sem igaz, mert sose volt kiszagdapárti képviselő, és egyébként beteges hazudozó és egy megalomániás akarnok. Ez volt az az inkriminált rész, amiért beperelt. Valóban ezt írtam, bár könnyen mondhattam volna azt, nem én írtam a levelet, s ekkor Szabónak először a *Bécsi Naplót* kellett volna beperelni. És akkor a lap felelős szerkesztője nyilatkozott volna, hogy kiadja-e a cikk szerzőjét, vagy ő a felelős a megjelent írásért.

1956-ban Nagy Imre olyan koalíciós kormányzást akart, amelyben a kiszagdapárt is részt vett volna. Ennek következtében Nagy Imréhez mi abszolút lojálisak voltunk. Ez független volt attól, hogy személyileg nemcsak nekem, hanem a többieknek is szimpatikus volt, mert nem tartozott a kommunista párt fenegyerekei közé. Nem tartozott Révai, Kossa,

¹⁴ Szabó Miklós: *Foglalkozásuk: emigráns*. Budapest, 1958, Kossuth Könyvkiadó. 308 o.

¹⁵ Szabó Miklós: *Csendes háború*. Budapest, 1984, Zrínyi Katonai Kiadó. 263–264. o.

az üvöltözők közé. Rendkívül higgadt, nyugodt, kiegyensúlyozott személyiség volt. Hogy pártjában milyen konfliktusai voltak, az minket nem érdekelt, miután fogalmunk se volt arról, hogy milyen hatalmi harcok folytak a kommunisták között. Hol Rákosi, hol Nagy Imre volt felül. Ki tudta, hogy melyik kerül ki győztesen? Lojálisak voltunk Nagy Imréhez, és az volt az elképzelésünk, hogy a jövőben hajlandók vagyunk együttműködni vele, és támogatjuk őt. Tudtuk, hogy itt szovjet befolyás érvényesül, hogy a koalíciós kormányzás első éveiben vagy első évében rendkívül nehéz helyzet lesz, mert gazdaságilag az ország csődben volt. És természetesen mindezt a világpolitikai események alakulása is befolyásolta. A kisgazdapárton belül is voltak irányzatok, de úgy gondoltuk, hogy ameddig helyzetünk nem rendeződik, a párt egységes fellépését biztosítani kell. 1956 októberében a kisgazdapárt nem készített pártprogramot, nem volt időnk erre.

1956-ban a kormány egy kabinet s nem egy megválasztott kormány volt. Ennek a kabinetnek kisgazdapárti tagja Tildy és Bognár volt. Bevették Kovács Bélát, és november 2-án került be államminiszternek B. Szabó István.

Körülbelül október 27–28-a volt, mire a Semmelweis utcában összerázódtunk, és november 3-ig tulajdonképpen csak pár napunk maradt. Az ideiglenes intézőbizottság ténykedése abban merült ki, hogy a reszortokat elosztottuk, a titkárságot megalakítottuk és a munkatársakat összeszedtük. Ezek nem mentek simán. Amikor például az országos titkárság megalapítására került sor, akkor Kővágó Józseffel – Potoczky miatt, akit kidobtam a párt székházából – majdnem tettelegességre került sor. Kővágó, annak ellenére, hogy én voltam megbízva a sajtó és a propaganda megszervezésével, Potoczkyt akarta ezzel megbízni. Jelentkezett is nálam, hogy ő a sajtóosztály vezetője. Közöltem vele, hogy te itt még portás se leszel. És Ughy Jenő, a volt szombathelyi *Kis Újság* szerkesztője lett a sajtóosztály vezetője, aki korábban Recskén volt. Vita volt abban is közöttünk, hogy Kővágó Szentiványi Józsefet akarta országos titkárnak. Az országos titkár az 1947-es utolsó választáson Balogh György lett. Mi ragaszkodtunk ahhoz, hogy most is ő legyen. Ez egy adminisztratív beosztás volt, de a nagyválasztmány választotta. A vége az lett, hogy három titkár volt: Győr, aki tulajdonképpen az én titkárom volt, Balogh és Szentiványi, aki Kővágónak a jelöltje volt. Több volt vidéki képviselő is jelentkezett, így például Zemplénből Szakács József, Kaposvárról Kiss Ferenc, Fejérből Pócsai és mások, akik jöttek, és azt kérdezték, hogy most mi a teendő, mit csináljanak. Őket arra kértük, hogy állítsák helyre a helyi szervezeteket.

November 3-án hangzott el Mindszenty beszéde¹⁶, ami teljesen ellentétes véleményeket váltott ki közöttünk. Németh Imre, B. Szabó, Csorba és jómagam meg voltunk ütközve. Apolitikus beszédnek tartottuk. Kővágó és Kovács Béla ujjongott, hogy végre valaki megmondta az igazat. Kővágó kihasználta Béla igen rossz egészségügyi állapotát, és teljes mértékben befolyásolta. Ez odáig ment, hogy Kővágó révén Béla tárgyalásokat folytatott Mindszentyvel. Én tudtam, hogy találkoztak, de hivatalosan nem tudtunk erről. Ezt később szemrehányóan fel is említettem.

Van nálam egy levél, amit ebben a tárgyban Béla válaszként írt, hogy tudja, hogy nehezelek, és majd megmagyarázza. Mielőtt Béla hazament volna Baranyába – ez már november közepén volt – Antall József Kárpátia étterem fölött lévő lakásán volt egy összejövetel.

¹⁶ Mindszenty József rádióbeszéde 1956. november 3-án 20 órai kezdettel hangzott el a rádióban. In: *A forradalom hangja*. I. m. 461–463. o.

Mikor odamentünk, a legnagyobb meglepetésemre azt láttam, hogy négy-öt volt baranyai képviselő is ott van, olyanok, akik nem voltak az ideiglenes intézőbizottság tagjai. Azonnal tiltakoztam. Aztán kiderült, hogy miért voltak ott. Béla előadta, hogy úgy határoztak, hogy egy elnöki tanácsot alakítanak. Javaslatra szerint az elnöki tanácsnak Tildy Zoltán, Kovács Béla és Kővágó József lett volna tagja. Nyilvánvaló volt, hogy ezt azért akarták megcsinálni, hogy az ideiglenes intézőbizottság hatáskörét gyengítsék, de lehet, hogy valamilyen nagyobb cél is vezethette őket. Csorbával rögtön tiltakoztunk. Azt mondtam: „Ez apolitikus dolog, és nem tudom elfogadni, mert Tildy Zoltán szerepe az egész forradalomban tisztázatlan volt. Kővágónak pedig semmiféle kisgazdapárti politikai múltja nincs. Azt te magad is tudod, hogy Bencsik, akivel tanácskozni szoktál, teljesen apolitikus. Nagyon jó ember, végtelenül rendes, tisztességes, csak éppen nem politikus. S ebből a grémiumból nem lehet kihagyni Dobit, akit én legalább annyira nem szeretek, mint te, de a tényekkel számolni kell. Hiszen ő az egyetlen potens ember, aki bent van a Parlamentben, bent ül mint elnök. Ezt nem lehet nem tudomásul venni.” Antall József ekkor, aki az egyik tanácsadója volt Bélának, azt mondta: „Tivadarnak igaza van, ezt nem lehet megcsinálni.” Erre gyerekes módon azzal reagáltak, hogy kibővítik a tanácsot öttagúra, a negyedik tag legyen Dobi, az ötödik pedig Pártay. „Ebből nem kérek – mondtam –, mert az elnöki tanács gondolatát sem tartom helyesnek, hiszen van intézőbizottság, még ha ideiglenes is.” – S akkor már egy-páran disszidáltak is, s talán csak hét-nyolc tagból állt. Miért kell még e mellé egy három- vagy öttagú elnöki tanács? Továbbá: „Csak nem képzelitek, hogy Dobi öt perc múlva nem tudja meg, hogy itt mi történt? Én hajlandó vagyok itt maradni két napig is, nehogy az a gyanú érjen, hogy én mondtam el, de amint innen kimentek, Dobi már tudni fogja, hogy mit mondtam. Mindenki tudja, hogy ő egy hiú, bosszúálló ember. Csak nem képzelitek, hogy elfogadja ezt a javaslatot!” Csorba János is teljesen azonosította magát velem. Csorba, aki nagyon értelmes jogász és politikus volt, rögtön kapcsolt, hogyha ezt elfogadjuk, akkor az intézőbizottság nyugdíjba mehet.

Nyilvánvaló volt számunkra, hogy 1956-ban teljesen más volt a politikai és a világpolitikai helyzet, mint 1945-ben vagy 1946-ban. Akkor azt a célt tűztük ki, hogy addig kihúzzuk, amíg a békekötést alá nem írják. A két nagyhatalom közötti megállapodás értelmében Magyarországon ugyanis – ha jól emlékszem – 280 000 fős szovjet hadsereg lehetett, hogy az Ausztriában lévő megszálló erőknek biztosítva legyen az utánpótlás. Tehát nyilvánvaló volt, hogy a megállapodás szerint az Ausztriából való kivonulás után 90 napon belül innen is ki kell vonulniuk. Minden párt erre politizált, mert amíg a szovjet hadsereg itt volt vagy itt van, addig teljes szuverenitásról nem lehet beszélni. Ott sem lehet, ahol amerikaiak vannak. A teljes szuverenitás visszanyerését nagy, országos rendezésnek kellett volna követnie. A kisgazdapárt is erre spekulált. Egy olyan koalíciót fenntartani, mint amelyet 1945-től 1949-ig sikerült fenntartani, azt 1949 után már nem lehetett. Tulajdonképpen az történt, hogy a koalíción belül a többségi pártot állandóan ellenzéki magatartásra kényszerítették. Valójában azt az ütemet, amelyet a kommunista párt diktált, a többi párt sem tartotta helyesnek. A Rákosinál tartott úgynevezett politikai vacsorák egyikén, este 9-től reggel 3-ig például másról sem folyt a vita, mint a falu szocializálásáról. Én ott azt mondtam, hogy ez nemcsak fizikai, telekkönyvi, hanem pszichikai kérdés is. Annak a parasztnak, amelyik egy barázdáért agyonütötte az öccsét, kötődése van a földhöz. A barázda pénzben nem ért semmit, mondjuk 20 kg búzát, de a föld az igen, s ennek a pszichikai összefüggései miatt az emberekkel el kell fogadtatni a gondolatot, s ehhez idő kell. Ezeket a torzításokat 1956-

ban – elképzelésem és a barátaim elképzelései szerint – ki kellett küszöbölni. Minden olyan dolgot, amely ellentétet szíthat a pártok és főleg az egyes rétegek között, ki akartunk küszöbölni. Nem lehet ugyanis úgy egy koalíciót fönntartani, hogy a főváros utcáin hetenként tüntetők vonulnak föl, s Majláth Jolán vezetésével betörnek a Parlamentbe, mert a kelkáposzta ára drága¹⁷. Nyilvánvaló, hogy amikor 1956-ban összeültünk és a jövő terveiről beszélgettünk, akkor mindig szóba került, hogy gondosan vigyázni kell arra, nehogy úgy alakuljon, ahogy 1946-ban. Tudomásul kell venni, hogy a koalíció a legnehezebb kormányzási forma, mert minden félnek valamit engedni kell. E nélkül nem lehet kormányozni.

Természetesen 1956-ban nem gondoltunk arra, hogy a korábbi évek változásaiból mindent vissza kell venni. De nem is gondolhattunk erre, hiszen ha valaki vesz annyi fáradságot, hogy a harmincas évekből előveszi a kisgazdapárti programokat, abban a bankok állami felügyelete, a kartellek, a trösztök feloszlata és a földbirtokreform követelése benne van. A húszas években Zsilinszky 500 holdban akarta megszabni a birtokhatárt. Később az Eckhardt-féle földreformtervezet szintén 500 holdban. Azon lehetett vitatkozni, hogy az 500 holdas birtokhatár helyes-e. Mert 1945 után a földreform 300 holdban maximálta a határt. Nyilvánvaló, hogy a megváltozott körülményekhez alkalmazkodni kellett, de nem az alapvető kérdésekben. Senkinek nem fájt nálunk a bányák államosítása. Nem volt közöttünk egy bányatulajdonos sem, de már vita volt például a malmok államosításánál. Mert a malmok államosításával kapcsolatban a kisgazdapárt álláspontja az volt, hogy a kis malmokat, a vízimalmokat, illetve azokat a malmokat, ahol maga a tulajdonos a molnár, nem szabad államosítani. Nem úgy alakultak ki a vízimalmok és a kis malmok, hogy valaki a fejére ütött, hogy alapítok egy malmot. A szükség hozta létre ott, ahol felépítették. Választani lehetett, hogy vagy megszüntetjük, és akkor ott hiány keletkezik, vagy nem szüntetjük meg, s akkor jön egy vízfejű adminisztráció. Mert ha állami, akkor kell egy vezető, egy könyvelő, egy ellenőr, míg korábban mindezt a molnár egy segéddel csinálta. A bánya nem okozott gondot, mert egyszemélyes bánya nem volt, de vita volt például az ipar államosításánál, mert az első törvény úgy szövelt, hogy a 200 munkásnál többet foglalkoztató üzemeket államosítják, de nem tartották be.

A november 4-e utáni időszak ellenállásának egyik jellegzetes megnyilvánulási formája a sztrájk volt. Az ideiglenes intézőbizottságban a sztrájkügyeket nem is tárgyaltuk. Én egy rendkívül elhibázott dolognak tartottam. Gimes egy találkozón – Gáti lakásán – meg akart engem győzni arról, hogy támogassam a sztrájkot. Azt mondta, azért nem értem a sztrájk jelentőségét, mert én soha nem voltam munkásmozgalmi ember. Ez igaz, én valóban nem voltam munkásmozgalmi, és az is igaz, hogy én nem tudtam és ma se tudom teljes értékűen felbecsülni, mit is jelent egy sztrájk. Azóta már utánanézttem például a lengyel eseményeknél, és tudom, hogy nagyon jelentős dolog. Akkor azt mondtam, nem mindegy az, hogy valamilyen előny kiharcolásáért a munkaadóval szemben sztrájkol a munkásság, vagy egy ellenséges hadseregre akar nyomást gyakorolni. Tudomásul kellett vennünk, hogy Budapestet körülzárták. Tudomásul kell venni, hogy Budapest az egész októberi megmozdulás alatt és később, a mai napig – mondtam akkor – főleg abból él, hogy a falu rengeteg élelmiszert küld ide. Szekér- meg autókavánok hoztak a libától a vágott marháig, a sertésig és a

¹⁷ Utalás az 1946. december 6-i tüntetésre, amikor körülbelül 15 000 nő vonult a Parlament elé, és tüntetett a drágaság ellen.

lisztig szinte mindent. Ha a Budapestet körülzáró szovjet hadsereg úgy ítéli meg, hogy le kell törni a sztrájkot, akkor elvágja a világtól Budapestet, és két nap múlva egyetlen csecsemő sem kap tejet, nem lesz kenyér. Vajmi keveset fog a szovjet hadsereg vezetősége törődni azzal, hogy hány csecsemő és hány asszony hal éhen Budapesten. Őket ez nem fogja zavarni. A háborúban sem zavarja a harcoló feleket, ha szétlőnek egy várost, ez háborús viszonyok között természetes. Ebben a kérdésben mi nem tudtunk Gimessel megállapodni. Én változatlanul azt mondtam, hogy a sztrájk nem helyes. Ő pedig változatlanul állította, hogy ez hatalmas fegyver, amit ki kell használni. De mint említettem az ideiglenes intézőbizottság nem foglalkozott ezzel a kérdéssel.

Az 1956-os folyamatok megítélésénél figyelembe kell venni azt, hogy csak a már említett ideiglenes intézőbizottság volt, s ez nem volt azonos a kisgazdapárttal. Nyilvánvaló, hogy pártunk egyébként – mint már említettem – nem kommunista, nem szocialista, hanem polgári párt is volt, mint ahogyan ez a nevében is szerepel. Miután az ország lakosságának akkor a kétharmada paraszt és egy igen nagy része polgár volt, nyilvánvaló, hogy a kisgazdapárt – és ezt a választás is bizonyította – a többség akaratát képviselte. Egyébként szabad legyen hivatkoznom arra, hogy 1947 elejéig szó se volt népi demokráciáról. 1947 szeptemberében alakult meg a Kominform¹⁸, s ha jól emlékszem, a magyarországi kommunista párt küldötte Révai volt. Révai azt mondta, hogy Magyarországon még nem dőlt el a kérdés, hogy polgári vagy népi demokrácia lesz-e. Tehát ha 1947 szeptemberében Révai még nem tudta, hogy itt népi demokrácia van-e, akkor hogy lehetett volna a polgári kisgazdapárttól azt elvárni, hogy már 1946-ban népi demokráciát hirdessen. Különbösen is, amikor először felvetődött a fogalom, hogy népi demokrácia, akkor mindenki nevetett, mert a demokrácia szó azt jelenti, hogy népuralom. Népi népuralom? Ez a kommunizmus fedőneve! Egyébként a kommunista párt az 1947-es választási programjában a kisparaszti birtokok önállóságához ragaszkodott. Az egyik legnagyobb kommunista plakáton volt egy ház és mellette szőlő, melyet egy hatalmas termetű ember két kézzel tartott. A plakát felirata pedig úgy szólt, hogy: „Megvédjük a kisemberek magántulajdonát.” Különbösen pedig hogyan lehetett reakciónak tartani a második világháború előtti kisgazdapártot, amely következetesen nagybirtok-, nagytőke- és bankellenes volt, s ezt száz meg száz elmondott beszéd bizonyítja? Minek volt a reakciója? Nyilván egy olyan akciónak, amelyik pártunk programjával, elképzelésével nem volt összeegyeztethető. Akciónak kell lenni ahhoz, hogy reakció legyen. Egyébként már nemcsak reakciónak, hanem fasisztának is neveztek bennünket. Engem is. Sokszor előfordult, hogy például a tisztelt kihallgatóm fasisztának nevezett. Péter Gábor például a következőképpen szólított meg: „te rohadt fasiszta”.

1956-ban az ideiglenes intézőbizottságnak hivatalos kapcsolata egyik párttal sem alakult ki. Tudtam, hogy Kovács Bélának voltak találkozói, de ezeket pontosan nem ismertem. Jómagam az újságíró-szövetségben egyszer találkoztam egy-két szociáldemokratával, majd a parasztpártban Bibó Istvánnal és Zsigmond Gyulával. Ezek azonban nem voltak hivatalosak, mert például a parasztpárti találkozó alkalmával, ahol Bibó a parasztpárt–kisgazdapárt fúzió lehetőségét vetette föl, azt mondtam, hogy az idő most még nem alkalmas erre. Anynyira a kezdet kezdetén voltunk és annyira kialakulatlan volt minden, hogy akkor erről illuzórikus lett volna beszélni. A pártok programjainak a körvonalai sem voltak kirajzolód-

¹⁸ Kominform – a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája – 1947-ben alakult és 1956-ban szűnt meg.

va. Nyilvánvaló, hogy 1956-ban az 1949-ben megszakadt vagy 1945-ben keletkezett programokon változtatni kellett volna. Változott a világpolitikai, a belpolitikai helyzet, és új alkotmányprogram pedig még nem volt.

A kisgazdapártot képviselő intézőbizottság ideiglenes volt, s ez nemcsak hogy végleges döntést nem hozhatott, hanem még ígéretet sem tehetett. Egyéni beszélgetések voltak tehát csak, mint amikor régi ismerősök összetalálkoznak, amikor például a Parlament folyosóján vagy valahol máshol én is beszéltem Fazekassal, Vásárhelyivel. Ők viszont annak ellenére, hogy Nagy Imre szűk környezetéhez tartoztak, nem voltak a kommunista párt vezetői. Úgyhogy teljesen fölösleges lett volna velük tárgyalásokba bocsátkozni. Tehát hivatalos politikai tárgyalásunk egyik párttal sem volt, és a pártközi beszélgetéseink is csak alkalmiak voltak. Ezekben a napokban én például Nagy Imrével sem találkoztam. Tildyvel vagy Dobival igen, de vele nem. Meg voltunk arról győződve, igaz, nemcsak mi, hanem a többi párt is, hogy az az állapot, ami létrejött, az konszolidálódni fog, az meg fog maradni, s egy koalíciós, legális többpártrendszer jön létre. Később ez a véleményünk megváltozott.

1957 elején szó volt arról, hogy négy-öt kisgazdapárti bekerül a kormányba. Márciusban viszont már megváltozott a helyzet. Szerintem, amikor a szocialista országok főtitkárai januárban itt voltak¹⁹, akkor vágták el ezeket a dolgokat. Később, azt hiszem 1960-ban volt egy népfrontülés²⁰, ahol Kádár igen erősen kikelt azok ellen a más pártbeli politikusok ellen, akik nem voltak hajlandók az együttműködésre. Nem rám gondolt, hanem Veres Péterre és Bognár Józsefre, akik akkor még vonakodtak. Veres Péter erre a felszólításra fogta a kalapját és elment, és többet nem ment vissza, Bognár viszont befarolt. Erre azért emlékszem pontosan, mert akkor írtam egy levelet Kádárnak, amelyben tiltakoztam az ellen a kitétel ellen, hogy a történelem szekereéről leestek ezek az emberek, és most hiúságból nem ülnek vissza. Azt írtam a levelemben, hogy én nem estem le a történelem szekereéről, hanem önnel együtt lelöktek. Sőt – folytattam a levelem – volt önnek olyan párttársa is, akit el is gázolt a szekér. És nem hiúságból nem ülök vissza, hanem azért, mert a bakon ugyanazok ülnek, akik lelöktek. Erre Kádár azt válaszolta nekem, hogy amikor ő ezt a kijelentést tette, egy percig sem gondolt rám.

Talán még annyit, hogy kiszabadulásom után Bognárral hetenként találkoztam. Eleinte a Belvárosi Kávéházban, majd amikor ő a Kulturális Kapcsolatok Intézetének lett az elnöke vagy igazgatója, akkor munkahelyén, a Dorottya utcában. Amikor a Nyers-féle új mechanizmus életbe lépett, összeszólalkoztunk, és én egy kicsit meg is bántottam. Ugyanis előadást tartott nekem arról, hogy ami eddig gazdasági vonalon volt, az rossz volt, és ami most lesz, az nagyszerű dolog lesz. Mire én azt találtam neki mondani: „Nem vagyok közgazdász, nem értek az ilyen dolgokhoz, de azt tudom, hogy te a rosszban külker-belker miniszter voltál. Most két eset van: vagy tudad, hogy rosszat csinálsz, vagy pedig nem tudad, hogy az rossz, akkor honnan tudod, hogy ami jön, az jó lesz?” Nagyon megsértődött. De mi történt? Ezt követően egy megbeszélte találkozóra mentem be hozzá. A titkárnő feltűnő kedveskedéssel, cigarettával meg itallal kínált, mert mint mondta: „Bognár elvtársnál vannak.” Külföldiek gondoltam, ők az elsők, és nem én. Békésen vártam. Egy negyedóra múlva mondtam a titkárnőnek, hogy nézze, én nem ülök itt tovább, elmegyek és vagy visszajö-

¹⁹ 1957. január 1–4. között a bolgár, a cschszlovák, a magyar, a román és a szovjet kormány és párt vezetői tanácskoztak Budapesten.

²⁰ 1960. február 25–26-án a Hazafias Népfront megyei és városi vezetői az MSZMP VII. kongresszusa utáni feladatokról tárgyaltak.

vök egy óra múlva, vagy kérdezze meg telefonon, hogy mikor jöjjenek, és majd akkor jöjjenek. Nem voltam megsértve, ez természetes, de akkor kijött Bognár és azt mondta, hogy ne menj el, várjál, mindjárt elmennek, csak az osztályvezetők vannak bent. Rettenetesen méregbe jöttem. Ha valakinél az osztályvezetői vannak, akkor az egy pillanatra ki tud jönni. Talán a következőket mondtam ekkor: „Te olyan nagyra sose nősz, és én olyan kicsire sose zsugorodok, hogy engem egy félórát válassz az előszobádban.” Többet nem találkoztunk. Nem tudom elbírálni Bognár szerepét, nem is akarom. Ő azóta minden évben meghív, mert a volt kisgazdapárti funkcionáriusok, képviselők, főispánok stb. találkozója a Hazafias Népfront Belgrád rakparti székházában tartják, de én nem megyek el.

Dobival nagyon jó viszonyban voltam. Ennek ellenére ez baráti viszonynak nem volt mondható, mert nem hittem abban, hogy azt, amit ma Dobi mond, azt még holnap is tartja. Mindig előre spekulált, és úgy látszik szerencsésen, de nem tetszetős. Mindezek következtében a lehetőségekről csak magánbeszélgetés folyt közöttünk. Ő azt hangsúlyozta, hogyha helyreáll a rend, akkor meg kell beszélnünk a dolgokat, s ezt félig-meddig be is tartotta. November 4-e után Ortutayval ő szervezte meg a találkozót, hogy megegyezzünk, hogy kik legyenek a „baloldaliak” és kik a „jobboldaliak” a jövőbeni kisgazdapártban. Ő akkor is számításba vett engem. Dernői Kocsis pedig még márciusban is felajánlotta, hogy maradhatok a *Magyar Nemzet*-nél, ha... Ez is Dobitól indulhatott ki, mert Dernői Kocsis mindig az ő szócsöve volt.

1957. március 15-én mentem volna Dobihoz, hogy az ideiglenes intézőbizottság és a párt jövőjét megbeszéljük. Akkor már olyan stádiumban voltak a kisgazdapárt dolgai, hogy a pártszervezeteket a megyei központokban fölláthatjuk, csak a falvakban és a járásokban nem. Pesten működhetett volna országos központ, és szó volt arról, hogy a következő kormánynak három vagy négy tagja kisgazdapárti lehet. Március 15-én kellett volna tehát fölmennem Dobihoz, de e napot megelőző éjszaka idehaza kerestek. Abban az időben én nem aludtam itthon, hanem egy ismerős lakásán, aki disszidált, de mindennap telefonált a feleségem. 15-én reggel is felhívott, s csak annyit mondott: „Az éjjel kerestek.” Ennek hatására mielőtt fölmentem volna Dobihoz, egy nyilvános telefonállomásról fölhívtam, és mondtam, hogy ma volna a találkozó. „Miért mondd? – kérdezte. – Ezt én is tudom, és várlak.” „Úgy gondoltam, hogy meg kell mondanom neked – folytattam –, az éjszaka látogatók voltak nálam. Igaz, nem voltam otthon, de kerestek.” Erre rendkívül ijedt hangon azt válaszolta: „Akkor ne gyere föl!” Kicsit észbe kapott, magyarázkodva azt mondta: „Nem azért, mintha én félnék, hanem azért, mert esetleg figyelnek, és ha itt a Parlamentben elkapnak, akkor az Isten se mossa le rólam, hogy én adtalak ki.” „El van intézve – válaszoltam –, nem megyek be.” Nem is találkoztam vele.

Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy én sosem vettem egészen kétségbe az intézőbizottságot, amit mondott. Azt elhittem, hogy lesz kisgazda pártszervezet. Nagyon meggyőzően állította, hogy ezt megtárgyalta Kádárral, és megyei szintig a pártirodákat fönn lehet tartani. Ebből indultunk ki, és ez volt Dobi elképzelése is akkor. Nyilván ez volt Kádár elképzelése is, s ezt sok minden aláátmasztja. Ez az elképzelés azonban rövidesen megváltozott.

1956. október végén, november legelső napjaiban a politikai élet jövőjét illetően teljesen bizonytalan volt minden. A Szovjetunió magatartását aszerint próbáltuk elbírálni, hogy az újjáalakult kommunista pártban kik jutnak vezető pozícióhoz, mert tudtuk, hogy vannak dogmatikusok és vannak felvilágosultabbak, akik nem ragaszkodnak a régi – és szerintünk rossz – dogmákhoz. Kádár mellett volt egy-két olyan ember, aki biztatást adott arra, hogy

nagy változások következhetnek be. Emellett, vártuk, lestük Hruscsov és a moszkvai kommunisták megnyilatkozásait is. Az a hiedelem élt bennünk, hogy olyan óriási változás következett be, hogy az addigi szovjet törekvések, amelyek szerintünk a tagállamiság felé sodorták Magyarországot, olyan csapást szenvedtek el az 1956-os budapesti – meg előzőleg a poznaí, berlini stb. – események folytán, hogy ez a politika csődbe jutott. Tehát diktatórikus veszélyt nem láttunk, úgy véltük ez többé nem fenyeget bennünket. Ebből következően gondoltuk azt, hogy előbb vagy utóbb parlamentáris, többpártrendszerű együttműködésre nyílik lehetőség, amikor a többségi szavazatot nyerők többségi döntése lesz a meghatározó. S élt már akkor a népfront gondolata is, de a népfrontot sem egyformán magyaráztuk, s magyarázzuk ma sem.

Papíron a népfront ma²¹ is a pártonkívüliek gyülekezőhelye, de milyen pártonkívüli gyülekezőhely az, ahol az elnök, a főtitkár és az összes tisztviselő kommunista. Nekünk inkább az volt az elképzelésünk, hogy a politikai élet többpártrendszerre épüljön, s csak azt nem tudtuk eldönteni, hogy a pártok milyen arányban vegyenek részt a vezetésben, mert ez a külpolitikától függött. Nyilvánvaló, hogyha a Kelet és a Nyugat között megegyezés jött volna létre, akkor ennek lett volna realitása. Nyilvánvaló, hogyha a hidegháborús állapot fennmaradt volna, akkor a többségi pártnak, tudniillik a kisgazdáknak, még ha lettek volna is képviselői a vezetésben, kormányban, nem lehetett volna döntő szavuk, mert ott nemcsak a belpolitikai érdekek játszanak szerepet, hanem már a külpolitikáé a döntő szó. Tehát ilyen elképzelésekkel indultunk neki, illetve ültünk együtt novemberben–decemberben, egészen 1957 tavaszáig. Ennek az elgondolásnak az adta az első tördőfést, amikor Kállai az egyik beszédében Esterházy herceget, a hercegprímást és B. Szabó Istvánt együtt emlegette. Nyilvánvaló volt, hogy Kállai Gyula, akire nem lehetett azt mondani, hogy primitív, ezt már utasításba kapta. Aki valaha is politizált, annak nemhogy megütötte a fülét, hanem fülönvágta ez a beszéd. A herceg Esterházyt a majd 200 000 holdjával, meg a 80 holdas békési parasztot, B. Szabót, vagy a katolikus hercegprímást meg a református presbiter B. Szabót együtt emlegetni, ez már csak rosszindulatú tendencia lehet. Utána erre még ráfejtelt Marosán György, s akkorra már nyilvánvalóvá vált, hogy ez egy séma, egy lemez, amelyet mindegyiknek el kell mondani. Csak azt nem lehetett eldönteni – én a magam részéről legalábbis nem tudtam –, hogy ez Dobi személyes bosszúja-e, aki rettentő rossz viszonyban volt B. Szabóval, vagy pedig egyértelműen a kisgazdapárt ellen irányul. A Magyar Közösség elleni meg a többi ügyből már megtanultuk, hogy ha elkezdtek valamilyen ügyben dehonesztálóan egy-két kisgazdapártit emlegetni, az elsősorban kisgazdapárt-ellenes, és nem személyek ellen szól. Ebben az esetben feltételezhetően nem ez történt, most is az az érzésem, hogy ez Dobi egyéni bosszúja volt. Ugyanis senki másnak nem történt baja. Az, hogy én tizennégy hónapot a Nagy Imre-ügyben lehúztam, az nyilván annak volt a következménye, hogy az események előtt tényleg kapcsolatban voltam Nagy Imrével, és főleg, mert telefonon beszéltem Losonczyval a jugoszláv követségen.

1957. március 15-e után lefogták B. Szabó Istvánt, a többiek disszidáltak, engem nem találtak meg, csak májusban, mert akkor már azt hittem, hogy minden rendben van, és hazamentem. Akkor már világossá vált, hogy nem minden úgy van, mint ahogy arról addig beszélgettünk. Ezek következtében a kisgazdapárt töredék pártélete is, tehát az, amit az

²¹ Az interjú 1986-ban készült.

ideiglenes intézőbizottság 1957 tavaszáig képviselt, megszűnt. A Semmelweis utcai székházba november 4-e után nem mentünk vissza. A helyzet gyakorlatilag tisztázatlan volt.

Ebben az időben mi Antall József lakásán jöttünk össze. Egyszer a Filharmónia egyik vezetője fölkeresett bennünket, s azt az ajánlatot tette, hogy cseréljünk helyiséget. A Filharmónia az Operával szemben, a régi Upor Kávéház helyén volt, ahol most a balettintézet működik. Ők a Semmelweis utcai épületért cserébe fölajánlották ezt az épületet. Az ideiglenes intézőbizottság ülésén én azt mondtam, hogy kapni kell ezen az alkalmon, és azonnal meg kell csinálni a cserét. Nem a helyiség lett volna a lényeges, mert akkor már tudtuk, hogy legfeljebb megyei szervezeteink lehetnek, hanem az, hogy az újságokba bele lehetett volna tenni, hogy a kisgazdapárt és a Filharmónia helyiséget cserélt, és a kisgazdapárt új helyisége az Andrássy úton van. S ha erre nem reagált volna a kormány, akkor ez azt jelentette volna, hogy elismerték a kisgazdapártot, és bár szerényen, de nyugodtan működhetünk volna tovább. Vagy pedig nyilatkozni kellett volna, hogy nincs kisgazdapárt. Ebben – Csorba Jánost kivéve – egyet is értett mindenki. Csorba nagyon jó viszonyban volt Csergővel, aki – azt hiszem – iparügyi miniszter volt. Csorba arra hivatkozott, hogy beszélt Csergővel, és elintézik, hogy maradhat a Semmelweis utca. Leszavaztak, nem cseréltünk, és nemcsak hogy sosem került vissza hozzánk a Semmelweis utcai épület, hanem még más párhelyiségünk sem lett. Így szűnt meg a kisgazdapárt. Tehát hivatalosan nem oszlatták fel a pártot, erről semmilyen nyilatkozatot nem adtak ki, egyszerűen csendben kimúlt.

Annak ellenére, hogy az ideiglenes intézőbizottság tagja voltam, sok mindenről nem tudtam. Nem tudom például megmondani, hogy milyen volt a pártszervezés a fővárosban és vidéken. Egy-két dologról tudok, mert telefonon hívtak bennünket, de nem mi, hanem a helyiek szervezték azokat. Ha jól emlékszem, Szolnoki Pista tartott gyűlést vagy beszédet a Várban, az I. kerületben. Gondolom, minden kerületben hasonló dolgok történtek, mert a kerületi emberek megvoltak, nagy részüknek nem történt baja. Ők rögtön talpra álltak, mindenki a maga reszortjával törődött. Én az újsággal, a sajtóval, a propagandával. A központban megszerveztük a sajtóosztályt, s vidékre is leküldtünk embereket. Nem volt szokás nálunk, hogy a másik reszortjába beleavatkozzunk.

Nem lényegtelen kérdés, hogy 1956. november 4-e után automatikus volt-e az, hogy a kisgazdapárt ideiglenes intézőbizottsága Dobin keresztül kapcsolatban volt a Kádár-kormánnyal. Talán onnan kellene kezdeni, hogy politizálni csak a meglévő állapotok, nagyképpően úgy szokták mondani, hogy a reáliák figyelembevételével lehet. Tehát nem lehet úgy politizálni, hogy az aktuális állapotokat nem veszem figyelembe. Azt követően, hogy Losonczyékat, Nagy Imrééket elvitték, ha szabad ezt az ide nem illő szót használni, mint politikai tényezők kiestek a játékból. Lehetett egyéni szimpátia, mint ahogy az én részemről volt is, de az egyéni szimpátia ellenére sem 1956-ban, sem előtte, sem azt követően nem lehetett úgy politizálni, hogy nem veszem figyelembe az adott helyzetet. Tehát Nagy Imréék elszállítása után nyilvánvalóvá vált, hogy nemcsak Nagy Imréék, hanem Nagy Imre egész vonala, bármilyen tömeg állt is mögötte, mint politikai tényező megszűnt. Nekünk, ha politizálni akartunk, mint ahogy akartunk, mert lehetőséget láttunk arra, hogy nekünk jobban megfelelő politikai szituáció alakul ki, akkor figyelembe kellett venni, hogy van egy Kádár-kormány, és azt el kellett ismerni. Nem volt más lehetőség, nem lehetett mással tárgyalni, annál is inkább, mert a magyar politikai élet és Moszkva között Kádár volt az összekötő úgy, ahogy Dobi és az ideiglenes intézőbizottság között én, illetve ahogy közöttünk és Kádár között Dobi volt az összekötő. Talán így lehet az akkori helyzetet primitíven,

de érthetően jellemezni. Nekünk nem lehetett kikapcsolni Dobit, Dobinak nem lehetett, tehát közvetve nekünk se lehetett kikapcsolni Kádárt, el kellett ismernünk. Márciusig mi Dobi közvetítésével tárgyaltunk a Kádár-kormánnyal, annak ellenére, hogy a szimpátiánk a Nagy Imre-kormányé volt. Figyelembe véve tehát a reális helyzetet, a politikai adottságot, a Kádár-kormánnyal márciusig tárgyaltunk. Az akkor történetek közül még sok minden nem pontosan ismert, mert lehetséges, hogy Kovács Béla közvetlenül is tárgyalt Kádárral. Az ideiglenes intézőbizottság, mint grémium, rajtam és Dobin keresztül csak közvetve tárgyalt. Ez egyben azt is jelenti, hogy az ideiglenes intézőbizottság a Kádár-kormányt elismerte. De nem is volt más lehetőség. Ha józanul gondolkodunk, akkor el kellett volna innen menni, mint ahogy a bizottság több tagja el is ment. Igaz, nem azért mentek el azok sem, mert szembeszálltak, hanem azért, mert nem érezték magukat biztonságban. Börtönből szabadult emberek voltak. Volt rá példa, hogy akik 1956-ban szabadultak, azokat visszavitték, tehát jogos volt a félelmük.

Amikor Kállai és Marosán beszédükben megemlítették B. Szabó nevét, akkor B. Szabó megkeresett engem, és arra kért, ha fölmegegyek Dobihoz, kérdezem meg, hogy ez nem veszélyes-e őrá nézve, mert ő úgy érzi, hogy igen. Meg is kérdeztem Dobit, és hozzátettem, hogy sem nektek, sem nekünk nem érdekünk, hogy B. Szabó kellemetlen helyzetbe kerüljön. Kértem, mondja meg őszintén, hogy valamilyen szempontból ki van-e szemelve, mert ha igen, akkor elmegy. Egyébként elő is volt készítve az útja, hogy ki tudjon menni Nyugatra. Akkor még könnyebb volt. Egy hét múlva Dobi közölte velem, hogy beszélt Kádárral, és Kádár azt mondta, hogy B. Szabónak semmi oka nincs idegeskedni, mert vele kapcsolatban semmit sem akarnak csinálni. Ezt elmondtam neki, s ő megnyugodott. Nem telt el egy hét, s elhangzott a Marosán-beszéd. B. Szabó megint eljött hozzám. Én nagyon kellemetlen helyzetbe kerültem. Tudniillik, ha én B. Szabó helyében vagyok és félek, akkor én tekintettel a két évtizedes egymással szembeni gyűlölködésre, sértésre, amit egyoldalúan B. Szabó Dobi fejéhez vágott, mert Dobi nem tudott válaszolni, akkor nem adok arra, hogy mit mond Dobi. Én nem bíztam volna Dobiban. Azt viszont nem tehettem, hogy megmondjam B. Szabónak, hogy én ebben nem hiszek vagy nem bízok száz százalékig, mert ez visszajutott volna Dobihoz, és akkor az a lehetőség, hogy az ideiglenes intézőbizottság és Dobi között közvetítsek, megszűnt volna. Ismertem Dobit. Másodszor is elmentem Dobihoz, és másodszor is nyomatékosan megkértem, hogy ne csináljanak semmit B. Szabóval. Kértem, hogy beszéljen Kádárral és valami megnyugtatóbb ígéretet szerezzen. Ezt követően közölte velem Dobi, hogy beszélt Kádárral, és Kádár határozottan állította, hogy B. Szabónak nem kell semmitől sem tartania. Ezután jöttek a MÚK-kal²² kapcsolatban a március 15-i begyűjtések. Azt hiszem, ekkor került B. Szabó a Gyűjtőbe. A Gyűjtőből áthozták a Fő utcába, és letartóztatták. Mindez meglepetésként érintett, hiszen mikor 1958 júliusában kiszabadultam, rá vagy két hétre kaptam egy idézést, hogy B. Szabó tárgyalásán a Fő utcai bíróságon tanúként jelenjek meg. A börtönben nem találkoztam vele. A hangját hallottam, meg láttam kilesve a circlin, hogy nyírják, mert a cellámmal szemben volt az órparancsnok szobája, és csak ott volt konnektor, s a borbély ott tevékenykedett. Láttam az öreget, amikor nyírták, és hallottam a hangját, de nem találkoztam vele. Ott volt Mátéffy Géza, volt államtitkár, Németh Imre, aki azt a bizonyos rádiónyilatkozatot írta neki, Balogh dr. az Autókertől, Szolnoki, a volt államtitkár, Bérczi Sándor, a volt főpénztáros. Sokan voltunk.

²² MÚK – Márciusban Újra Kezdjük.

A vádlott-társa Hámory Zoltán újságíró volt, akit én nem voltam hajlandó a *Magyar Nemzet*hez fölvenni, és aki Tildynek lett a sajtófőnöke. Három évet kapott, hogy miért, nem tudom. Valamennyiünket kihallgattak, és kiderült, az egyik fő vádpont az volt, hogy a rádióbeszédben azt fogalmazta meg, hogy a békési program alapján állunk. Megmondtam a bírónak – egy Baranyai nevű idős bíró volt, aki cseppet sem volt jóindulatú –, hogy a békési program 1931-ben keletkezett. Természetesen ebben az integer Magyarország gondolata is benne volt, és minden egyéb, de semmi olyan nem volt benne, amit ma dehonosztálónak lehetne tartani. A másik kérdése az volt, miért váltották le B. Szabó Istvánt a honvédelmi miniszteri államtitkárságból. Mire azt mondtam, nyilván nem tartották elég koalícióképesnek, mint ahogy engem se. Erre rettenetes méregbe jött B. Szabó, felugrott a vádlottak padjáról, hogy nekem tudnom kell, hogy a pártközi értekezlet alapján ezt a pozíciót a szociáldemokraták kapták. Mondtam, igen, most hogy mondta, eszembe jutott, hogy Zentai Vili lett az utódja. Nem akartam mondani, hogy azért adták oda Zentainak, mert sem benne, sem bennem nem bíztak. Azt hiszem, három évet kapott, s le is ülte. Amikor kijött, a lányánál lakott egy darabig a Veres Pálné utcában, aztán hazament Békésre, ott halt meg pár évvel ezelőtt.

1957. február végén, március elején emlékezetes eset történt velem. Az egyik napon megjelent egy autó és két henteskinézetű ifjanc, akik nyilván nem vezérkariak voltak, mert igen otrombán csak annyit mondtak: „Gyűjjön velünk!” „Aztán hova?” „A Fő utcára.” Teljesen fölösleges volna tiltakozni. „Van valami papír?” – kérdeztem. „Nincs semmi.” Beültem, bevittek. Fölvittek egy kihallgatósobába, ahol egy volt recski őr, akit mi „babaarcú gyilkosnak” tituláltunk, ült az íróasztalnál. Rendkívül barátságosan kezdett érdeklődni: „Ugye maga volt Recsken?” Mondom: „Voltam.” „Kire emlékszik?” „Az a kérdés, hogy kik közül?” „Az örök közül.” „Mindenkire emlékszem.” „Hogy hívták őket?” „Nem tudom, mert egyik se mutatkozott be.” „Mégis kire emlékszik?” „Például magára.” Röhögött. „Hogy hívtak engem?” Mondom: „Babaarcú gyilkosnak.” Erre ő: „Sándor István főhadnagy vagyok.”

Ezt követően Sándor főhadnagy telefonált. Gondoltam, rólam volt szó, mert azt mondta: „igen, itt van”, és majdnem vigyázzban állt telefonálás közben. „Megérkezett, igen, nálam van.” Egyszer kinyílt az ajtó, és bejött egy alacsony, jóképű, fekete ember, mögötte két kétméteres pasas, akik megálltak az ajtóban. Az alacsonyabb fekete előrement a kihallgatóasztalhoz, majd szembefordult velem. Én – a kihallgatóasztallal szemben – egy kis kerek dohányzóasztalnál ültem. Tetőtől talpig végigmért, legalább két percen keresztül egy hang nélkül vizsgált. Nem tudtam: mi ez, ki ez? Ez valami új módszer? Sándor főhadnagy egy szót se szólt. Jó két perc elteltével a pasas szó nélkül kiment, a két gorilla utána, elmentek. Ezután Sándor megköszönte, hogy megjelentem, lekísért a kapuba, viszontlátásra, mondta. Mondtam, hogy én nem kívánom a viszontlátást, lekezeltek és hazamentem. Ezt követően azon kezdtem gondolkozni, hogy ki lehetett ez a pasas. Azt tudtam, hogy nem volt magyar, mert ha magyar lett volna, akkor megszólalt volna. Tehát orosz pasas lehetett. Később arra a következtetésre jutottunk, hogy Szerov altábornagy elvtársúr lehetett, aki úgy látszik meg akarta nézni, hogy ki az a Pártay. Megnézett, elment. De mondom, ez még 1957. február végén, március elején volt, ezt követően néma csend következett.

1957. május 23-án éjjel fél egykor azonban letartóztattak. Aláírtak velem egy Biszku által aláírt letartóztatási parancsot, és házkutatást tartottak. Erről még ma is megvan a papír. A házkutatást vezető őrnaggyal később találkoztam, erre lakik, messziről köszönni szokott,

de nem beszélgetünk. Reggel bevitték a kihallgatóhoz, civilben volt, de őrnagynak szólították. Elém tett egy papirost, amit már Szénási Géza, a legfőbb ügyész írt alá. Mert a Biszkuféle papír csak az őrizetbe vételről szólt, ez utóbbi pedig a letartóztatásról. Vigyáztak a „törvényességre”. Aláírtam. Benne volt, hogy az ilyen paragrafus ilyen pontja alapján – ez az a bizonyos halálos pont, ami öt évtől halálig terjed.²³ Megkérdeztem a kihallgatómtól, hogy mi a vád ellenem. Közölte, hogy az majd most fog kiderülni. Mire én nagyon felháborodtam, és azt mondtam, hogy ilyen csak Afrikában van, hogy valakit letartóztatnak, és majd vádat kreálnak ellene. „Erről ne beszéljünk” – mondta, s fölhívta a feleségemet. Nem adta át a kagylót, de tolmácsolt, hogy itt vagyok, jól vagyok, hogy nyugodjon meg. Pár perc elteltével már arra tért rá, hogy ki hívott föl engem november 4-én. Ez egy tipikus ávós titokzatoskodás volt, aminek sokszor semmi értelme nem volt. Mondom, ennél könnyebbet kell tőlem kérdezni, mert azt tudom, hogy reggel fél ötkor elsőnek Pethő Tibor hívott föl, aki közölte velem, hogy az éjszakai rádióügyeletes – egy nem tudom milyen hullámhosszon – fogott valamit, ahol bementék, hogy megalakult a Kádár-kormány, és a szovjet csapatok megindultak Budapest felé, és megkérdezte, hogy mit csináljanak a bentlévők. „Menjenek haza. Mit csinálhatnak? Csak nem fognak ellenállni a szovjet tankoknak?” – válaszoltam. Attól kezdve a telefont nem lehetett letenni, mert másodpercenként hívtak. A nagy napok alatt a telefon ugyanis végig jó volt. Ez is jellemző. „Én nem tudom, hogy kire gondol. Legalább kétszázan hívtak föl akkor.” Jó, akkor megmondja, hogy egy külföldi követségről is hívtak. Akkor már leesett a tantusz, és mondtam: „Mondja nyugodtan, hogy a jugoszláv követségről hívtak fel telefonon, s ez után érdeklődnek.” Ekkor egy abszolút rövidzárlat állt elő, és nem tudtam visszaemlékezni, hogy ki hívott. Tudtam, hogy föl hívtak, de nem tudtam, hogy ki. Mondtam, Vásárhelyi. „Az nem lehet – hangzott a válasz –, mert az akkor még nem is volt bent.” Lehet, hogy Fazekas, vagy mit tudom én, melyik. Valamelyik felhívott. Ez a vita több mint egy hétig folyt. Minél jobban erőltették, hogy gondolkozzam, annál kevésbé tudtam rájönni. Közben már olyan jelleget öltött, hogy az akkori belügyi vezetők – ahogy később hallottam, Szalma meg Tihanyi ezredes – is ott ültek, és azok is ezzel nyaggattak. A végén én nem láttam megoldást, éhségstrájkba kezdtem. Nagy futkosás támadt, jött a börtönparancsnok, a belügy párttitkára, legalább is azt mondta Szalma. Elvittek a rabkórházba, mert az orvos őrnagy nem volt hajlandó megetetni, mert megfenyegettem. A kórházban két hétig voltam, s azzal a feltétellel hoztak vissza, hogyha nem folytatom az éhségstrájkot, akkor beengedik a feleségemet látogatóba. Először egy levelet írhattam, és új előadót is kaptam, Harsányinak hívták állítólag, egy fiatal százados volt, aki ott folytatta, ahol az előző abbahagyta.

Mondtam neki: „Értse meg, én nem szórakozásból éhségstrájkoltam, hanem azért, mert nem tudom, hogy ki volt az, akivel beszéltem.” Erre közölte velem, hogy ő mutat nekem valamit, de el ne mondjam, mert akkor mindkettőnk fejét veszik. Most már azt hiszem, nincs veszélyben sem az ő, sem az én fejem, így elmondhatom. Behozott egy hat-tíz soros, gépelt jegyzőkönyvet, amelyikben lényegében az volt, amit elmondtam, vagyis hogy nem értem ezt a faggatást. Megmondtam, hogy felhívtak, hogy mit mondtak. Közömbös, harmadrendű kérdés, hogy ki mondta, mert nyilván Nagy Imre megbízásából mondta. Nem úgy van – felelte –, megmutatta a jegyzőkönyvet, melyen Losonczy Géza neve volt aláírva.

²³ BHÖ 1/1. A Magyar Népköztársaság államrendjének megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése vagy kezdeményezése.

Leesett a tantusz, és visszaemlékeztem. Az történt ugyanis, hogy november 4-én Losonczy Géza felhívott a jugoszláv követségről, és arra kért, hogy ne ismerjük el a Kádár-kormányt, hanem menjünk Bécsbe, s ott majd találkozunk. A „menjünk” alatt és a „ne ismerjük el” alatt azt értette, hogyha meg tudom találni Kovács Bélát és B. Szabót, beszéljük meg, és hárman menjünk külföldre. Ezt tudomásul vettem, elkészöntünk, s letettem a kagylót. Hogy ez a beszélgetés honnan szivárgott ki, azt még ma sem tudom. Másra nem tudok gondolni, csak arra, hogy a telefonomra végig rá volt kapcsolva valami magnó, mert sok minden olyat tudtak a kihallgatások és egyebek során, amit másként nem tudhattak. Köztudomású, hogy a József-központban kötegszám találtak kábelt, amelyeket a lehallgatott telefonokról vezettek oda. Az egy másodrendű kérdés, hogy honnan tudták, de tudták. 1956. november 4-ét követően nem találtak meg, mert egy régi ismerősömtől, aki a Legfőbb Ügyészségen dolgozott, üzenetet kaptam, hogy ne tartózkodjak otthon. Feltételezhetően az okozta a zavart, hogy amikor behívtak a *Magyar Nemzethez*, akkor is Losonczy hívott föl, és valamiféle képzettársítás következtében ez kiesett. Ezt követően a kihallgató fölvette a jegyzőkönyvet, amelyben már az szerepelt, hogy Losonczy hívott telefonon. Azt azonban nem értettem, hogy miért nem szembesítettek. Mikor kijöttem, tudtam csak meg, hogy azért nem, mert közben Losonczy meghalt. Tehát elismertem, hogy Losonczy telefonált. Mindezt a fehér könyvben annak igazolására használták fel, hogy a jugoszláv kormánynak része volt a dolgokban, mert Losonczy Géza, Nagy Imre helyettese november 4-én hajnalban telefonon fölhívta Pártay Tivadart, a kisgazdapárt közismerten jobboldali vezetőjét – ez a titulus volt benne –, hogy alakítsanak ellenkormányt, és hogy ne ismerjék el a Kádár-kormányt.

Azt követően, hogy november 4-én Losonczy Géza felhívott, hetekig gondolkodtam azon, hogy elmenjek-e Bécsbe. Még bútorszállító kocsit is küldtek, hogy azzal menjek ki. Innen, a másik szobából indult útra Sztáray, Zimányi, B. Rác, Nyeste és Benkő, öten. Idejöttek, és arra kértek, hogy menjek velük. Nem mentem el. Erre hivatkoztam a Fő utcán is. Azért nem indultam útnak, mert semmi olyasmit nem csináltam, amiért el kellett volna mennem. S ez ad magyarázatot arra, hogy amikor éjszaka fél egykor bevittek, egy óraker már nyugodtan aludtam. Az első kihallgatóm meg is kérdezte, hogy hogyan lehetséges ez. „Én nem vagyok ideges – feleltem –, hiszen két eset van. Vagy van magánál egy boríték, vagy a bírónál lesz, és abban benne van, hogy engem föl kell kötni, vagy nincs. Ha van, akkor én mondhatok, amit akarok, úgymint az történik, amit előre elhatároztak. Ez volt a Rákosi-rendszerben is. Ha pedig nincs, akkor nem kell mitől tartanom, hiszen semmiféle törvénybe ütköző dolgot nem csináltam. Még csak egy cikket sem írtam, vagy egy beszédet sem mondtam, amibe bele lehetett volna kötni.”

Az ezredesnek a következőképpen próbáltam megmagyarázni, hogy miért nem mentem külföldre. Mint mondtam, előzőleg át szoktam gondolni, hogy mit csinállok. Ez esetben is ezt tettem, és rájöttem, hogyha kimegyek, akkor ugyanazt csinálhatom, amit idehaza. Az ezredes nem értette. „Ha elmegyek, akkor vagy újságíró leszek, vagy a rádiónál – a Szabad Európánál vagy az Amerika Hangjánál –, vagy pedig fizikai munkásként dolgozok. Ha újságíró maradok vagy a rádiónál dolgozom, akkor azt fogom mondani, amit az alkalmazóim kívánnak. Ha nem ezt teszem, akkor fizikai munkás leszek, ezt pedig itthon is megtehetem. Ha én azt fogom mondani és írni, amit maguk akarnak, akkor én itthon igen magas jövedelem mellett lophatom a napot. Tehát vagy azt mondom, amit akarnak, vagy pedig fizikai munkásként élek. Tehát mindegy, hogy ott vagyok, vagy itt vagyok. Akkor pedig én

inkább itthon vagyok fizikai munkás, mert az ottani jobb életkörülmények nem ellensúlyozzák azt, hogy nem vagyok itthon. Én ugyanis hihetetlen mértékben lokálpatrióta vagyok.” Ezen nagyon meghökkent, láttam, hogy elgondolkodott. Valóban ez volt az oka, hogy itthon maradtam.

Nagy Imre rövid, második miniszterelnöksége alatt történelemből csak azt vettem figyelembe, ami nekünk kedvező volt. Természetesen az, hogy többpártrendszert, koalíciót akart, ez nemcsak a mi, hanem az ország kilencven százalékának a szempontjából is kedvező volt. Hogy a párton belül hogyan birkóztak, az csak annyiból érdekelt, hogy ki kerül ki győztesen, de egyébként a belső tolózkodásokat nem nagyon firtattuk, és ez nem nagyon érdekelt bennünket. Nekünk Nagy Imre megnyilatkozásai rendkívül szimpatikusak voltak, és alátámasztották azt, amit mi szerettünk volna. A Varsói Szerződésből való kilépés bejelentését Tildy Zoltántól tudtam meg. Tildy ezt a Parlament folyosóján közölte velem. Véleményem szerint ez a lépés, s ezt meg is mondtam neki, nagyon ostoba lépés volt, mert ez az európai hegemonia összeomlását eredményezte volna. Valahogy hihetetlen volt számomra az, hogy ezt a szovjet küldöttség el tudja fogadni. Ezt nekik otthon is meg kellene magyarázniuk, hogy akkor miért voltak az áldozatok, évek óta miért volt többszázezer vagy többmillió katona Európában. Erre Tildy Zoltán azt felelte, hogy amit mondok, az a Nagy Imre-féle állásponthez hasonlít, és ez a hazaárulással határos. Erre én csak annyit mondtam neki: „Hazaszeretetre nem te fogsz engem megtanítani.” Ezzel ezt a témát le is zártuk. Nekem ezzel a lépéssel kapcsolatban ma is változatlan a véleményem. Én úgy értesültem, hogy Nagy Imre nemhogy ellenezte ezt, hanem azt kérte, hogy hívják oda Andropovot és tárgyalják meg. Tildyék ez ellen tiltakoztak. Nem hívták oda Andropovot. Hogy mi történt a kabinet ülésén, nem tudom. Akkor mindenki magának vindikált minden dicsőségesnek vélt cselekményt, amit később persze letagadott. De elhiszem azt, mert meg vagyok győződve róla, hogy a kabinetben ekkor a fő hangadó Tildy és nem Nagy Imre volt. Nagy Imre ugyanis nagyon nehéz helyzetben volt. Először is a saját pártjában két tűz között volt. Neki – gondolom én – naponta meg kellett vívnia a maga harcát a két féllel szemben, vagy valamelyik mellett. Ugyanakkor a kabinetben más pártbeli és más gondolkodású emberekkel is fel kellett vennie a harcot. Mert ezek a más pártbeli emberek vagy valóban, vagy látszat szerint polgári politikusok voltak. Ezeknek az embereknek polgári elképzeléseik voltak. Nagy Imrének, aki majdnem gyerekkorától kommunista volt és élete egy részét Moszkvában töltötte, nem lehetett polgári elképzelése. Nagy Imre abszolút humánus, igazságszerető ember volt. Nyilvánvaló, hogy nem azonosította magát a kommunista párt azon embereivel, akik embertelen módon próbálták a kommunizmust megvalósítani, de hogy ő kommunista volt, abban sohasem kételkedtem. Tehát neki a polgári gondolkodásúakkal szemben is meg kellett vívnia a maga harcát. Nem kétfrontos, hanem többfrontos harcot vívott. Ne felejtjük el tehát, hogy rendkívül nehéz helyzetben volt. Biztos, hogy Nagy Imre, ha konszolidálódnak a dolgok, nem tudott volna soká megmaradni. Valószínűnek tartom – ez az én egyéni elképzelésem –, hogyha helyreállt volna a nyugalom és létrejött volna a többpártrendszer, akkor Nagy Imre nagyon szépen, mint egy nemzeti hős, glóriával a feje fölött, hiszen beteg ember volt, nyugalomba vonult volna. Különben pedig úgy is kimarták volna őt a hatalomból.

Más kérdés, hogy meg tudott volna-e kapaszkodni Tildy Zoltán. Mert Tildy és Dobi közt is feloldhatatlan volt az ellentét. Nem lehetett ebben az első zűrzavaros tíz napban még eldönteni, még csak ötven százalékos biztonsággal sem, hogy hogyan fognak folytatódni az

események. Meg voltunk győződve arról, hogy a többpártrendszerű parlamentarizmusban a dolgok előbb-utóbb békés útra terelődnek. Ennek persze megint feltétele volt, hogy a nyugatok közötti, a Nyugat és a Kelet közötti megállapodás megmaradjon. Normális viszonyok között sok minden felszínre került volna. Ezzel akkor nem lehetett foglalkozni, sem idő, sem lehetőség nem volt rá. Nyilván nemcsak a pártkérdés, hanem a vallási kérdés is előjött volna. Dobi pedig semmiképpen sem maradhatott volna meg pozíciójában. Lehet, hogy szerénytelenségnek tűnik, de Dobinak rajtam és barátaimon, egy pár parasztpárti képviselőn kívül azelőtt sem igen volt támasza. Mert az Ortutay-, Katona-, Gulácsi-féle támaszték 1956 után nem sokat ért volna számára. Azoknak az embereknek, akik Nagy Ferencet hazaárulónak minősítették, már nem lett volna helyük a pártban. Dobinak tehát semmilyen esélye nem volt, hogy megmaradjon. Tildy talán abba kapaszkodhatott volna, hogy orosz-lánrésze volt a párt megszületésében, de vezető szerephez ő sem jutott volna, mert benne sem bíztak, bízhattak már meg. Végeredményben köztársasági elnökként számos halálos ítéletet szentesített, pedig tudta, hogy azok mondva csinált dolgok, és óriási része volt a kisgazdapárt fölszámolásában is.

Az 1956. október 23-a és november 4-e közötti utcai harcok és lincselések egymástól független kérdések. Az utcai harcokban véleményem szerint legalább 20 000 ember vett részt. Csepelre még november 4-e után sem tudtak az oroszok bemenni. Tehát idebenn már napok óta nyugalom volt, de például Újpesten is szóltak még a fegyverek.²⁴ Az egész folyamat a kommunista pártban kezdődött, de amikor már ezrek harcoltak a szovjetekkel, az már nem forradalom volt, hanem a nemzet harca egy idegen megszálló hatalommal szemben. Mi nem helyeseltük sem a kollektív felelősségre vonást, sem a lincselést. Akkori álláspontomat jól tükrözi a *Magyar Nemzet* 1956. november 3-án megjelent számában a „Békességet” című vezércikk, amely erről szól.

A politikai helyzet lényegében független volt az utcai eseményektől, s még a kommunista pártnak sem volt rá befolyása. A folyamatot – amint említettem – a kommunista párt belső harca indította el, az oroszok megjelenése azonban ösztönös, természetes ellenállást váltott ki az idegen hatalom beavatkozásával szemben. Tudni való, hogy Budapesten 80 000 ávós volt. Az óbudai laktanyában elhelyezett karhatalmi zászlóaljakkal mellett a civil ruhás ávósok ezrei „vigyáztak” ránk. Mindez az egyik napról a másikra eltűnt. Az a hadsereg pedig, amelyiknek a tisztikarát úgy irtották ki és úgy rendezték át, hogy az összes tiszt kommunista lett, egyik napról a másikra megszűnt. Tehát nyilvánvaló, hogy a belső politikai válság Rákosi-ellenes volt. Rákosit pedig mindenki a moszkvai politikával kötötte össze, de ezenkívül a megszállókkal szembeni pszichológiai szembenállás is adott volt. Ez viszont nem a kommunista párton belüli viszálykodások folytán megindult forradalmi vagy ellenforradalmi jelenségeknek volt a következménye. Nem, mert ha azt mondom, ellenforradalom, akkor annak valami ellen kellett megnyilvánulnia. Nem a régi, tízéves rendszer ellen, hanem az ellen a forradalom ellen, amit 1956. október 23-án párton belül az egyik csoport elindított. Mert nem vitás, hogy ott indult el. S ebbe senkinek sem volt beleszólása, sem a kisgazdapártnak, sem másnak. A „baloldali” és a „jobboldali” kommunisták közötti összetűzés robbantott ki egy mozgalmat. Nagyon érdekes, hogy a mostani Berecz–Radványi-féle

²⁴ Csepelre november 11-én súlyos harcok után bevonultak a szovjet csapatok. Az újpesti munkástanács és forradalmi bizottság tagjait 1956. november 12-én tartóztatták le.

filmsorozat²⁵ kapcsán Benke Valéria, aki akkor a rádió vezetője volt, elmondta, hogy azzal robbantak ki a dolgok, hogy a felkelők követelték, hogy a mikrofont adják ki az utcára. Ezt megtagadták. Kérdezem én, hogy azok között az állapotok között, ami akkorra kialakult, mit értett volna, ha belebeszélnek a mikrofonba. Mit tudtak volna mondani? Felszólították volna Budapest lakosságát, hogy álljon a felkelők oldalára. Úgyis ott állt, mert a felkelők zöme munkás és diák volt. Benke álláspontja nem logikus és nem is indokolható. Mert kérдем: ha kiadja a mikrofont, akkor mi van? Akkor nincs a Magyar Rádiónál lövöldözés? De lett volna nyilván más helyen kilengés, ha nem ilyen mértékű is. Persze politizálni nem lehet visszafelé. Ezt csak azért mondtam el, hogy nem lehet egy kalap alá venni a dolgokat. Az utcai atrocitásoknál azért azt sem szabad elfelejteni, s ilyen dolog nem egy esetben történt, hogy a tetőről lőttek az ávósok. Azt sem szabad elfelejteni, amit a mostani film és a hivatalos magyarázat próbál kétségbeesve kifordítani, hogy a Kossuth Lajos téren összegyűlt, békésen, fegyver nélkül tüntető, beszédet hallgatni akaró, többszázézes tömegre a volt Kúria – most Párttörténeti Intézet – meg a Földművelésügyi Minisztérium tetejéről gépfegyverrel lőttek. Több mint 200 halott volt. Másnap voltam ott, még koponyadarabokat, BESZKÁRT-sapkát, ruhafoszványokat találtam mindenütt, mert akkor még nem takarították fel rendesen a teret. A filmben a parlamenti őrség volt parancsnoka, a szerencsétlen, azt mondta, hogy a felkelők lőttek. Nyilvánvaló, hogy ilyen provokációk történtek. Mint ahogy történt olyan is, amikor az első munkásörzászlóalj felvonult, és a Nyugati pályaudvar tetejéről rájuk lőttek.

Nem lehet a Lenin Intézet, a Műegyetem hallgatóinak rovására írni azt, hogy később az utcai harcok folyamán nem tudom hány ezer ember meghalt. Nem lehet kérdéses, mert a saját szememmel láttam, hogy az orosz tankokról civil meg rendőregyenruhás ávósok ugrottak le. Az utcán találkoztam azzal a volt ávós őrnaggyal, aki a feleségemet hallgatta ki, amikor elvittek, majd párttitkár lett. Novemberben nem egyszer és nem kétszer láttam, mikor ez a volt ávós őrnagy az érte jött autóbába közönséges rendőrőrmesteri egyenruhában, géppisztollyal ült be. Láttam azt is, amikor az orosz családokat a Budagyöngye elágazásnál, ahol laktak, október 24-én evakuálták. Ezek a lakások ezt követően üresen álltak. Láttam azt az ávóost is, aki engem hallgatott ki, aki a forradalom alatt civilben, rohamsisakkal ugrott le a tankról és szaladt be a lakásába. Most is ott lakik. Ez is volt. Biztos, hogy a bevonuló orosz csapatokat az ávósok mint útmutató kalauzok vezették. De az oroszok ellen harcolók nem azonosak azokkal, akik az Aradi utca sarkán egy-egy embert fölakasztottak. Nem is érhetek rá arra. Azt csak azok csinálhatták, akik az utcán lődörögtek. Ez két különböző dolog. Sok minden van, amit szándékosan vagy szándék nélkül összekevernek. Az is biztos, hogy ekkor sem Marosán György, sem Hegedüs András nem ment ki, de Apró Antal sem sokat sétálhatott az utcán. Most pedig könnyű nekik visszaemlékezni, akkor meg valamelyik pincében ültek.

Minden zúdult és zuhogott, percről percre újabb és újabb események, bejelentések történtek. Volt úgy, hogy éjszaka két órakor jöttem haza. Az is érdekes volt, hogy például a kiszgazdapárt október 24-e után az ávós autóparkból kapott személygépkocsit. Én hoztam el a Pannónia utcából az összes ávós kocsit, sofőröstől. Az én sofőröm is ávós törzsőrmester volt, aki valahol Zuglóban lakott, és az első éjszaka után azt mondta, hogy holnap nem jön

²⁵ Utalás a Magyar Televízió *Velünk élő történelem* című filmsorozatára. Készült 1986-ban. Rendezte: Mátray Mihály, főszerkesztő: Berecz János, Radványi Dezső.

be. Kérdem: „Miért?” „Mert a személyazonossági igazolványomban benne van, hogy belügyi törzsőrmester” – felelte. Érthető volt a félelme, mert ha valahol – hiszen minden éjjel legalább tíz helyen feltartóztattak – egyedül megállítják, akkor az utcán kinyírják. „Ne izgassa magát – mondtam neki –, holnap bemegyünk a II. kerületi tanácshoz, és én majd hozok magának egy új személyazonosságát.” De nem jött vissza. Érdekes – ezt az előadóm-tól tudom –, hogy amikor a Fő utcán voltam, ez az ember jelentkezett, és csak jót mondott rólam. Ma sem tudom, hogy hívják, pedig tíz napig járt velem. Nem lehet a mai nyugodt állapotokban élve megítélni az akkori zűrzavaros dolgokat. Nekem akkor teljesen mindegy volt, hogy ki a sofőröm. Miután tudtam, hogy az ávós sofőrök közt is van olyan ember, aki csak sofőr.

1956 végén valamennyi újságírónak felmondtak. Amikor ez a rendelet a tudomásunkra jutott, egy vasárnapi napra összehívtam a volt kisgazda újságírókat a Zárda utcába. Egy memorandumot szerkesztettünk, amelyben megindokoltuk, hogy ez az intézkedés miért nem szolgálja a kibontakozást, a megbékélést. Ezen a megbeszélésen legalább hetvennyolcvan, ha nem száz újságíró vett részt. Az összejövetel előtt felhívott telefonon Dernői Kocsis, hogy a megbeszélés előtt egy órával szeretne velem a Fény presszóban beszélni. Találkoztunk, s legalább azt akarta elérni, hogy ne ott tartsuk az összejövetelt, hanem az újságíró-szövetségben. Erre nem voltam hajlandó. Mondtam, hogy ez a kisgazdapárti újságírók dolga, s hogy nekem semmi közöm a szocdem újságírókhoz és a többiekhez. Ez az én társaságom. Meg is csináltuk a memorandumot. Bizony nem tudom már, hogy a megfogalmazott álláspontunk eljutott-e, és ha igen, akkor ki vitte el a címzetthez. Nem tudok rá visszaemlékezni. Talán itt kellene megemlítenem azt, hogy 1957. március 1-jéig az újságírói fizetésemet megkaptam. Az utolsó fizetés alkalmával Aczél Tamás egy nagy grimbuszt csinált, 1500 forintot követelt még. S talán másnap hallottam valakitől, hogy már el is hagyta az országot. Kellott neki az útiköltséghez. Ez akkor történt, amikor megszüntették a szövetséget, és minden újságírónak felmondtak.²⁶

Ezt követően személy szerint vették föl az embereket a lapokhoz, természetesen azt, akit bizonyos helyen jóváhagytak. Engem például, amikor először jelentkeztem, Dernői Kocsis állított meg, behívott egy üres szobába, és közölte velem, hogy amennyiben hajlandó vagyok az együttműködésre, akkor megmaradhatok a helyemen a *Magyar Nemzet*nél. „Sem mire sem vagyok hajlandó” – válaszoltam neki. Ez 1957. február végén volt. Akkor még nem tudtam, hogy engem nem vesznek vissza.

Az újságíró-szövetségben volt egy választmányi gyűlés. Akkor már mindenkinek felmondtak, csak azt nem tudtuk, ki marad meg. Ezen a gyűlésen felálltam és tiltakoztam, mondván, hogy ez egy rendkívül ostoba intézkedés, mert azt én megértem, ha a főszerkesztőt, a felelős szerkesztőt kirakják, de mi bűne van a piaci árakat közlő újságírónak, vagy aki a városházi híreket szedi össze? Ezen az alapon soha nem lesz békesség, mert egyszer kirakják ezeket, másszor kirakják azokat. Ekkor felállt és egyértelműen támogatott Katona Jenő, akiről pedig tudvalevő, hogy akkor már erősen a baloldalra sodródott. S ezután engem sem vettek vissza. Ez nagyon ügyesen történt. Egy napon ugyanis értesítést kaptam, hogy az újságíró-szövetségnek csak az lehet a tagja, aki valamelyik napi- vagy hetilappal szerződéses viszonyban van, s mivel én nem voltam szerződéses viszonyban, így megírták,

²⁶A Magyar Újságírók Országos Szövetségének munkáját 1957. január 20-án a belügyminiszter felfüggesztette.

hogy nem vehetnek föl. Az újságnál viszont azt közölték, aki nem tagja a szövetségnek, az nem kaphat szerződést. Ez egy „rókafogta csuka, csukafogta róka” helyzet volt. Így aztán szépen visszaballagtam fizikai munkásnak.

Korábban említettem, hogy a Szénási által aláírt letartóztatási végzés az államellenes szervezkedés büntetőjében talált elmarasztalhatóknak. Ennek alapján tartóztattak le, de a szabadulócédula szerint az 56.§ nem tudom hányadik pontja alapján helyeztek szabadlábra. Ez a paragrafus valahogy úgy szólt, hogy az eljárás alá vont személy által elkövetett cselekmény nem éri el a legkisebb büntetés kiszabható határát. Meg is kérdeztem Götz Jánostól, aki akkor a legfőbb ügyész helyettese volt, hogy mit jelent ez, mert ha valakinek a cselekménye nem éri el a legkisebb büntethetőséget, akkor nincs bűncselekmény. Mire azt mondta, hogy ne járjon a szám, ez azért van, hogy ne tudjak kártérítést követelni. Amikor letartóztattak, akkor a VI. kerületi tanács vállalatánál dolgoztam, s innen, ahogy letartóztattak, fegyelmeivel rögtön elbocsátottak. Amikor kiszabadultam, leszóltak, és kijavították a munkakönyvemet úgy, mintha nem is lettem volna letartóztatva. Annyi előnyöm lett, hogy nem vesztettem el másfél évet megint, mint ahogy a Buda-Délen, Kistarcsán és Recsken eltöltött 56 hónapot elveszítettem.

Letartóztatásom után az én „szerepem”, az éhségstrájkot is beleértve, nagyon rövid idő alatt, talán két és fél hónap alatt lezárult. Nem tagadtam le ami történt, az ellenem felhozott vádpontokra, arra, hogy mit írtam a *Magyar Nemzet*nél mint propagandafőnök, milyen plakátot csináltattam, feleltem. Nagyon könnyű volt a feladat, mert azt mondták nekem, hogy egy plakátot csináltattunk. Mondtam erre a kihallgatómnak: „Budán még valószínű van ilyen, mert én láttam, csak az alját, ahol az volt, hogy Független Kisgazdapárt, levágták, s csak az van rajta: »Rendet és nyugalmat akarunk.«” Ezt mi csináltuk. A cikkeknel hivatkoztam arra, amit az utcai atrocitások ellen írtunk. Miután a főszerkesztő én voltam, akaratom nélkül nem lehetett volna betenni a lapba. Ezek a vádak elestek. A Losonczy-ügyben nem volt vita, én elismertem, hogy telefonált. Miután nem mentem el, nem volt mit bizonyítani. Ilyen és ehhez hasonló kérdések voltak, de az első perctől tudtam, ha ez nem egy mondvacsinált dolog, mint amilyen később a B. Szabóé volt, akkor nekem nincs mitől tartani, mert a világon semmi olyasmi nem volt sem a forradalom 10-14 napja alatt, sem a későbbiekben, ami törvényes formák között terhelő lehetett volna rám. Persze, minden másképp is lehetett volna. És miután nem volt verés és kínzás, mint azelőtt, föl kellett tételeznem, hogy tényleg azt akarják, hogy bizonyítható és alátámasztható dolgokat kapjanak.

A kihallgatások közben többször megjelent egy másik, egy idegen előadó, hóna alatt egy dossziéval vagy egy papírral. Az egyik például Zimányiról akart terhelő dolgokat megtudni tőlem. „Mit tudok Zimányiról?” – kérdezte. Neki nem sikerült átjutni a határon. Mondtam, hogy nem tudok róla semmit. Annyit tudtam, hogy ott volt nálam azokkal, akik kimentek Nyugatra. Amin én nem is csodálkozom, mert akkor mindenki elvesztette a fejét és ment. Több mint 200 000 ember ment el. Majd jött egy másik, aki Göncz Árpádról kérdezett. Becsali módszerrel azt mondta, hogy Göncznek négy gyereke van, s nagyon derék ember, ők ezt tudják, nem akarnak neki rosszat. De akkor mi a fenének faggattott, hogy mit tudok róla? „A világon semmit” – válaszoltam. Annyit tudok, hogy 1956-ban egyszer találkoztam vele, amikor értem jött, hogy Bibó kér, menjek el. Ez volt az összes, semmiről nem beszéltünk. Bejött az újságíró-szövetségbe, ha jól emlékszem, délelőtt volt, ebédre mentem oda, ott megkeresett, elmondta az üzenetet, köszönt és elment. „Gondolkozzak!” – mondták erre. „Nincs min gondolkodnom – feleltem –, mert ha nem így lett volna, akkor emlékez-

nék rá.” Tildy kihallgatója is többször megkeresett. Nagyon részletesen faggatott, hogy mit tudok Tildyről. Mondtam: „Nézze, én semmi dehonesztálót nem tudok, mert 1943-ban, amikor ő a polgári blokkot akarta létrehozni Bethlenékkal, Pálffy gróffal meg Zichyvel, mi összevesztünk. Előzőleg volt a szociáldemokratákkal a fúzió, és én kifogásoltam, hogy a kettő nem fér össze. Akkor mi összevesztünk, azóta olyan viszonyban voltunk, hogy először is a Tildy semmi olyasmit nem kötött az én orromra, amit ő titokban akart tartani, de még azt sem, ami nem volt titkos. Ez az egyik. Másodsor: ha én tudnék is valamit és mondanám, Tildynek van annyi esze, hogy a tárgyaláson azonnal azt mondja, hogy közismerten rossz viszony volt köztünk. Tehát az én vallomásom sehogyan sem érne semmit.” A kihallgató ennek ellenére újra és újra kérdezett. Pletyka jellegű dolgokon kívül én semmit sem tudtam. Aztán körülbelül húszoldalas jegyzőkönyvet vettek föl, hogy Tildy megbízásából Sári államtitkár lefoglalta neki a Sorg-villát meg Lellén a pénzügyi tisztviselők nagy üdülőjét, illetve, hogy az elhagyott javak közül neki adta ki Albrecht főherceg elkobzott jachtját. Ezeket fölvette, de négy napon keresztül nyaggatott, hogy nem tudok-e még valamit. És akkor aláírtam. Elment. Ez volt 1957 őszén.

Azon az éjjelen, amikor Nagy Imrét visszahozták Romániából, óriási mozgás volt a börtönben.²⁷ Tudtuk, hogy valami van, de hogy mi, az csak később derült ki. Akkor pár nap múlva megint megjelent a Tildyről tárgyaló őrnagy, és közölte velem, hogy tényleg igazam volt, amiket elmondtam pletykák s nem érnek semmit sem, majd ott előttem összetépte a jegyzőkönyvet. Ezt követően csak egy kb. 8-10 soros jegyzőkönyvet vett föl, amiben az volt, miután köztünk nem volt jó viszony, én nem tudtam Tildy belső dolgairól. Akkor az volt az érzésem, és azóta is az, hogy akkor fordultak át a dolgok, hogy nem Tildy, hanem Nagy Imre a főszereplő. Nagy Imrével kapcsolatban ugyanis az én kihallgatómon kívül senki se hallgatott ki. Neki elmondtam azt, hogy 1956 nyarán alkalmoszerűen, véletlenül, nem tervszerűen találkoztam vele. Arról beszélgettünk, hogy mi lesz, ha ő lesz megint a miniszterelnök, s hogy mi hogyan állunk ehhez a kérdéshez stb. A kihallgatások addig majdnem mindennap voltak, de 1958 tavaszától már csak hetente egyszer, majd az én előadóm nagyon kedvesen elmondta, hogy milyen könyvek jelentek meg, s azt kérdezte, hogy melyiket akarom elolvasni. Ő is hozta, hogyha valamelyiket kértem. A futballeredményeket is elmondta, ami engem végleg nem érdekelt. A politikáról azonban már többet nem esett szó. Ezt követően egészen 1958 nyaráig hosszú szünet volt.

Május elején egyik reggel megjelent nálam az elővezető, egy törzsőrmester, aki kihallgatósokra vitt. Elvitte a nadrágonját, a kabátomat, és kivasalva hozta vissza. Majd cipőfűzőt hozott, mert az nem volt, nehogy arra a tíz centire fölakasszam magam. A cipőmet kipucolták, a nyakkendőmet és a nadrágszíjamat visszahozták. Mindent megkaptam, tipp-topp fölöltöztettek. Reggeli után 9 óra tájban megint jött a felvezető, és elkísért a bírósági épületbe. Rengeteg kábel volt a folyosón, fehér ruhás pincérek nyüzsögtek. Leültetett a folyosón, ő is leült mellém, és vártunk. Egyszer csak kiszóltak az ajtón, és bevezettek a tárgyalóterembe, ami ávos tisztekkel volt tömve. Sem addig, de azóta sem láttam ilyet, mindannyian sötétkék egyenruhában voltak. Köztük az én előadóm is. Az egész teremben csak ávos tisztek voltak. A vádlottak padján ott volt Tildy, Maléter, Nagy Imre, Gimes. Talán nem is volt ott más, vagy csak elke-

²⁷ Snagovban Szilágyi Józsefet és Tánzos Gábort 1957. március 27-én, Donáth Ferencet április 8-án, Losonczy Gézárt április 11-én, Haraști Sándort, Jánosi Ferencet, Nagy Imrét és Vásárhelyi Miklóst április 14-én tartóztatta le Rajnai Sándor ezredes. A letartóztatottakat Bukarestben börtönben őrizték, majd repülőgépen Budapestre szállították.

rülte a figyelmemet. A bírói pulpituson Vida, a Legfelsőbb Bíróság Népbíróvási Tanácsának a mit tudom én kicsodája ült, meg 2-3 bíró vagy ülnök. Oldalt, egy hosszú asztalnál a védők ültek. Majd hanyatt vágódtam, mert az egyik védő dr. Bencze Imre jobboldalinak minősített Zala megyei képviselő, a kiscgazdapárt egykori főügyésze volt. A többieket nem ismertem. Vidának el kellett mondanom ugyanazt, amit már jegyzőkönyvbe mondtam. Először a Losonczy-féle telefont, majd Nagy Imrével való kapcsolatomat és Tildyvel való parlamenti találkozásaimat. Mikrofonba kellett mondani a szöveget, és nyilván filmfelvételt is csináltak. Mikor mindez megtörtént, Vida sorban szólította a vádlottakat. Először Nagy Imrét, hogy tegye meg az észrevételeit a vallomással kapcsolatban. Kijött Nagy Imre, s elmondta, hogy szóról szóra minden úgy történt, ahogy elmondtam. Akkor hívták Gimest. Ő is azt mondta, hogy úgy történtek a találkozók, ahogy elmondtam. Majd Tildy következett, aki kijelentette, hogy ő nem mondta azt: ha kell, ő diktatúra árán is rendet teremt. Mondtam, hogy én így emlékszem. Egyébként ez szerintem csak dicsérendő volt Tildy Zoltánra nézve, hogy ő mindenképpen meg akarta akadályozni az atrocitásokat. De szerinte ő ilyet nem mondott. S végül jött Maléter, és elmondta, hogy ő engem még sosem látott, és nem ismer. Ezzel vége volt a szembesítésnek, és visszavittek a cellámba.

Semmiféle kínzás nem látszott rajtuk, jó kondícióban voltak. Egyébként meg kell mondanom, hogy kitűnő kosztot kaptunk. Abszolút nyugodt volt Nagy Imre is, Gimes is. Tildyre és Maléterre viszont ez nem volt jellemző. Maléter kicsit fentről lefelé beszélő ember volt, Tildy Zoltán pedig az ő megszokott papos, óvatos modorában beszélt. Ezt követően visszavittek a cellámba, és egyik hét telt a másik hét után. Megint éhségstrájkba kezdtem. Ekkor kivittek a Gyűjtő kórházába. Ott az első emeleten, ahol én voltam, a folyosón volt vagy hat cella. Az örök valószínűleg régi börtönörök voltak, nem ávosok. Nagyon féltek az ávosoktól, mert időnként megjelent egy-egy börtönbeli nyomozó. Jellemző például, hogy nem kaptam gyufát. Be volt készítve cigaretta, s mert diétás voltam, majdnem kilyukadt a gyomrom. Kikopogtam. Erre bejött az őr, és mondtam, hogy nincs gyufám. Ő azért ül itt az ajtóban, felelte erre – nem tudtam, hogy ott ül –, hogy ahányszor rá akarok gyújtani, nyugodtan kopogjak, ő mindig ad tüzet. Ez teljesen érthetetlen volt számomra, mert nekem a Fő utcában is volt gyufám. Nem gyújtom föl magam. Ő erről nem tehet – ez volt erre az őr válasza. És akkor jött egy bunkó, civil nyomozó, neki is elmondtam. Elment, hogy majd telefonál és megkérdezi. Nyilván a Fő utcára telefonált, majd visszajött, és hozott gyufát. Amikor sétálni mentem, a kórház előtt volt egy kis virágos udvarszerű, parkszerű rész, ez a nagydarab őr mindig ott állt az ajtóban és várt, amíg sétáltam. Egyik ilyen alkalommal, a folyosón lévő cellákba, ahová tudtam, belestem. Az első cellában Donáth ült az ágyon, ő is ott volt a kórházban. De a közben lévő cellák valószínűleg üresek voltak. Rendkívül meg voltunk „tisztelve”, mert a záron kívül lakat is volt, és mindkettőnk ajtajában egy-egy őr ült. Vagy két-három hétig voltam ott. Az orvossal, akit nagyon szidtak a börtönben lévők, nekem nem volt semmi bajom. Mezőcsáti volt. Egyszer megkérdeztem tőle: „Meddig leszek itt?” Azt válaszolta: „Ne szóljon semmit, amíg nem kéri, én nem küldöm vissza. Maga itt jobb helyen van, mint ott.” „Ebben igaza van” – feleltem.

Két-három hét múlva visszavittek a cellámba, az egyik reggel megint fölvittek kihallgatásra, ott két előkelő úr ült, és elém raktak két papírt, amit megint Szénási Géza írt alá. Abban az volt, hogy ilyen paragrafus ilyen meg olyan pontja alapján szabadulok. Nem adtak belőle példányt. Azt láttam, hogy július 1-jei dátum ki volt radirozva, és helyette 3-a volt beírva. Mindez július 3-án történt. Amikor elmentek, az előadóm, Harsányi százados

közölte, hogy holnap már otthon lehetek. Nagyon boldognak látszott, hogy megszabadulunk egymástól. Mondtam neki: „Százados úr, téved.” „Miért?” „Mert én már ma otthon leszek.” „Hát, adminisztráció...” „Engem nem érdekel a maguk adminisztrációja. Ha egyszer kijavították, láttam, mert látszott, hogy 1-es volt, engem a mai nappal szabadlábra helyezett a legfőbb ügyész, magának engem innen el kell engednie.” „Na, várjon egy kicsit” – mondta, és akkor telefon jobbra-balra, visszavitték a börtönparancsnok irodájába, aki közölte velem: „Mi régi ismerősök vagyunk.” „Ugyan honnan?” – kérdeztem. Ekkor derült ki, hogy Recsken ő volt a parancsnok. Mondom is neki: „Nagyon sajnálom, de elfelejtett bemutatkozni nekem.” Nagyokat nevetett, aláírta a papíromat, Csete alezredes volt. Aztán behívta telefonon az én őrparancsnok-helyettesemet, aki őrmester volt, ő nem volt recski, az örök voltak recskiek, aki perceken belül hozta a motyómat, csak az írásokat nem, amelyeket elvittek tőlem. Harminc forint volt nálam, hozta a zsebkésem, az igazolványomat, amit átadtak, és nagy, barátságos kezeléseket közepette levonultunk a kapuig. A fogházőrmester kísért le, elkészöntünk, és én elindultam haza.

Ügyvédem nem volt, mert nem volt rá szükség. Nyilvánvaló, hogy a kihallgatások után az első percben eldöntötték, hogy nincs rám szükség. Az viszont, hogy ennek ellenére miért nem engedtek el mindjárt, az csak később derült ki, tudniillik nem akarták, hogy kint megtudják, hogy Nagy Imrék itthon van. Akkor engedtek el, amikor Nagy Imrét már kivégezték. Bár meg kell mondanom, hogy Vida, amikor befejezte a kihallgatásomat, a szembesítéseket a tárgyaláson, akkor ugyanazt mondta, amit Recsken az ezredes, az elbocsátásnál: „Ami itt magával történt vagy amit látott, vagy hallott, az államtitok, és amennyiben azt bárhol, bármikor elmondja, az tíz évig terjedhető börtön, ha nem minősül súlyosabbnak.” Igaz, Recsken erre azt mondtam az ezredesnek: „Uram, akármit mond nekem, hogy minek minősül, én elmondom, mert én nem mehetek haza azzal, hogy eltévedtem a budakeszi erdőben és 56 hónapig ott bolyongtam. Meg fogják kérdezni, hogy hol voltam. Én meg nem csinálom ebből titkot, mert ezt én nem szégyellem.” Vidának persze ezt nem mondtam. Tehát csak akkor engedtek el, amikor már kivégezték Nagy Imrét, nehogy föllázítsam Budapestet.

Közülünk tehát B. Szabó kivételével senkit sem ítéltek el. Mi lehet ennek a magyarázata? Nem tudok másra gondolni, mint arra, amit már említettem: azaz, hogy amikor 1958 elején megváltozott a szituáció, a kihallgatások hangneme is megváltozott, az egész ügy Tildyről Nagy Imrere tolódott át. Ugyanez lehetett a magyarázata annak is, hogy a pártokhoz nem nyúltak. Igaz, jogszerűen a pártokat nem is lehetett az eseményekért felelőssé tenni. A pártok nem voltak benne az indulásban. Ennek ellenkezőjét rendkívül nehéz lett volna bizonyítani, ezért súlyt helyeztek arra, hogy kifele bizonyítható legyen az, hogy itt tárgyilagosan, a formákat betartva, törvényszerűen járnak el. A kommunista pártok Nagy Imre és társai ügyével saját soraikon belül akartak példát statuálni. Nyilván a balosok árulónak tartották őket, és le akartak számolni velük. És ez nemcsak Magyarországnak szólt. Voltak mozgások Lengyelországban, az NDK-ban, később a cseheknél is. Tehát ez figyelemztetés volt, hogy amennyiben a kommunisták a párt ellen vagy különösen, ha a szovjetek ellen bármit is tesznek, akkor a legszigorúbb retorzióra számíthatnak. Mindez velünk kapcsolatban nem volt érdekes.

1958. július 3-án jöttem ki a börtönből. Rettenő rongy állapotban voltam, sokkal rosszabban, mint amikor Recskről hazajöttem. Igaz, a bentlét alatt a napot sem láttam, fogaim meglazultak, hajam kihullott, szemem elromlott. A szabadulás után egy-két hétig pihentem, majd állást kerestem, hogy a megélhetésünket biztosítsam.

Megalakult a Független Kisgazdapárt ideiglenes intézőbizottsága

Kedden délelőtt a Független Kisgazdapárt Budapesten levő tagjai a párt Rómer Flóris utcai országos központjában megalakították az ideiglenes intézőbizottságot. A vezetőséget a párt alkotmánya szerint csak a nagyválasztmány választhatja meg, ezért alakult a rendkívüli időkre való tekintettel az ideiglenes intézőbizottság.

Az alakuló gyűlésen a Független Kisgazdapárt meghajtotta zászlaját a szabadságharc hősei előtt. A megjelenés híres beszédet tartottak.

Az ideiglenes intézőbizottság tagjai: Adorján József, dr. Csorba János, Kővágó József, dr. Németh Imre, Pártay Ti-

vadar, dr. Rácz István, B. Szabó István, Szemas József.

A Független Kisgazdapárt Országos Központja régi helyén, Budapest, V., Semmelweis utca 1. szám alatt ismét megkezdte működését.

*

Megtartotta alakuló nagygyűlését a Független Kisgazdapárt II. kerületi szervezete is. A nagygyűlésen, dr. Pásztor Tamás, volt kisgazdapárti képviselő, kerületi elnök és dr. Szolnoki István, volt miniszter, tartott beszédet.

Dr. Pásztor Tamás bejelentette, hogy a Kisgazdapárt irányító módon vesz részt a kerületi Nemzeti Bizottmányban.

VÖRÖS VINCE

**„A TOVÁBBI TÁRGYALÁS AZONBAN KÁDÁRÉKKAL
SOHA NEM JÖTT LÉTRE”**

Vörös Vince 1911. február 23-án született Kisbicsérdén. 1937-től 1942-ig a Kalászos Mozgalom vezetője. 1942-ben a Magyar Paraszt-szövetség kalászos szakosztályának elnöke. 1943–1945 között a Magyar Paraszt-szövetség alelnöke, 1945–1948 között főtitkára. 1935-től a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt tagja, majd titkára. 1945–1947 között főtitkárhelyettese, 1945–1946-ban a propagandaosztály vezetője. 1947-ben Baranya megyei alelnök, 1946–1948 között a Magyar Paraszttétel szerkesztője, 1944-ben az Ideiglenes Nemzetgyűlés jegyzője. 1944–1947 között nemzetgyűlési képviselő. 1947-ben az úgynevezett köztársaság-ellenes összeesküvés egyik vádlottja. 1952–1972 között fizikai munkás, 1972-től nyugdíjas. 1988–1989-ben a Kovács Béla Politikai Társaság elnöke, 1989 március-júniusában az FKgP Ideiglenes Intézőbizottságának elnöke, 1989 júniusától 1990 májusáig az FKgP elnöke. 1992-ben kizárták az FKgP-ből. 1990–1994 között az Országgyűlés alelnöke. 1994-ben visszavették a pártba, és örökös tiszteletbeli elnökké nevezték ki.

A Sztálin halála után bekövetkezett változásokat nemcsak én, hanem ismerőseim is örömmel fogadták. A Rákosi-rendszerrel mindenki rettegett. Ha a csengő megszólalt, akkor már attól féltünk, hogy az ávósok jönnek és letartóztatják, elhurcolják az embert. Tehát örömmel üdvözlöttük a változást a Szovjetunióban és Magyarországon is.

Nagy Imre kormányzása enyhülést hozott a magyar belpolitikai életben. Ennek öröme majdnem egy kis bulit is rendeztünk. Azt kívántuk, hogy Nagy Imre valóban törölje ki az emlékezetünkéből a Rákosi-korszak súlyos emlékeit. A XX. kongresszust követően, a Petőfi Kör idején, Rákosi távozásakor, majd Rajk temetése után már tudtunk valamit a fővárosban történekekről. Az uránércbánya hetvehelyi útját építettük 1956 októberében, amikor a budapesti híreket megtudtuk, a történeke teljesen váratlanul értek bennünket. Nekünk a budapesti eseményekről közelebbi híreink nem voltak. Rajk rehabilitálásáról, temetéséről is csak később jutott el a hír hozzám. Úgyhogy az 1956-os események teljesen váratlanul értek. Természetesen október 23-át követően mindenki tudta, hogy Budapesten milyen események robbantak ki. De Pécsen és Baranya egyéb helyein ezt megelőzően, de még az október 23-át követő napokban is csendesség volt. Pécsen az egyetemi ifjúság fölvonulást rendezett, és tüntettek Nagy Imre mellett, de lövöldözés, akasztás, gyilkosság, mint Budapesten, nem történt. Baranyában összecsapások nem fordultak elő. Csak később alakult meg a forradalom harcosaiából az úgynevezett Mecseki Társaság, amelyik az 1956-os események és Nagy Imre támogatását tűzte ki céljául.

Én ekkor a 3. számú Mélyépítő Vállalatnál dolgoztam. Értesítést kaptam Kovács Bélaéktól, hogy a Független Kisgazdapárt újjáalakul Baranyában is, s hogy vegyek részt ezen a gyűlésen. Be is mentem Pécsre. Ez 1956. október 30-án volt. A vármegyeház nagytermé-

ben délelőtt 11 órakor jöttek össze a kisgazdapártiak, és ott újjáalakuló közgyűlést tartotunk. Nagy örömmel és lelkesedéssel vettük tudomásul – és ez kifejezésre is jutott a felszólalók beszédeiben –, hogy végre megérhettük azt az időt is, amikor újra szabadok lehetünk és nyugodtan végezhetjük a munkánkat, és a kisgazdapárt és a Magyar Parasztszövetség működését is életre tudjuk kelteni. Ezen a nagygyűlésen részt vett Kovács Béla is.

Amikor a gyűlést megnyitottuk, Béla még a kórházban tartózkodott, a pécsi 1. számú Belgyógyászati Klinikán Ángyán János professzor kezelte. Küldöttség ment érte, hogy ő is jöjjön el az alakuló ülésre. Kovács Béla – rossz egészségi állapotára való tekintettel – engedélyt kért Ángyán professzortól, hogy megjelenhessen. A professzor gyógyszerekkel látta el, és azt mondta, hogy rövid időre eltávozhat a kórház épületéből. Meg is jelent a gyűlésünkön, föl is szólalt. Azt mondta, hogy ő nem mint a Független Kisgazdapárt tagja jelent meg a gyűlésen, mert az 1947-es összeesküvés után, amikor a szovjetek letartóztatták, már a Dobi–Ortutay vezette kisgazdapárt politikai bizottsága megfosztotta kisgazdapárti tagságától, és kizárta a pártból. Ő tehát csak a régi kisgazdapárti barátai kérésére jelent meg. Erre a közgyűlés közönsége fölugrott, tapsolni kezdett, és azt mondta, hogy nincs szükség újraválasztásra, mert a jogtalan kizárást nem veszik tudomásul. A gyűlésen Kovács Bélát rendes kisgazdapárti tagnak és vezetőnek ismertük el, és arra kértük, hogy a továbbiakban vállalja el a kisgazdapárt Baranya megyei szervezetének vezetését. Ezt Kovács Béla megatottan tudomásul is vette, és kijelentette: amennyire csak telik tőle, támogatja a kisgazdapárt működését. 1947-ben történt letartóztatása óta ekkor láttam először Kovács Bélát, mert nem tartózkodtam otthon, Bakonyán, tehát nem tudtam vele találkozni. Megdöbbenem, amikor megláttam, s ahogy a felesége, ugyanúgy én is alig ismertem rá. Bizony szorongva néztem arcára, alkatára, de ezt nem hoztuk a tudomására, hanem mint aki nagyon örül – mert természetesen örültünk is a jelenlétének –, öleltük, üdvözlöttük, hogy végre visszatérhetett körünkbe.

Ezen a gyűlésen határoztunk arról is, hogy hova – gyárakba, üzemekbe és más területekre – és kiket küldjön ki a kisgazdapárt, hogy ott az irányítást kézbe vegyék. Kovács Béla engem a *Dunántúli Napló* szerkesztőségébe irányított, hogy ott a kisgazdapárt részéről vegyem át a felügyeletet és az irányítást. El is mentem a szerkesztőségbe, bemutatkoztam, és barátságosan köszöntöttem az ott levőket, és arra kértem őket, hogy végezzék tovább a munkájukat. A régi főszerkesztő is a helyén maradt. Tisztogatás tehát nem folyt, a régi kommunista újságírók is bent maradtak a szerkesztőségben. Csak azt kértem, hogyha olyan esemény történne, ami a kisgazdapárt érdekeit is szolgálja, akkor azt föltétlenül közöljük a lapban. Ez nem azt jelentette, hogy a kisgazdapárt átvette volna az újságot, hanem hogy Kovács Béla engem mint megbízottat küldött oda. Mellettem a szociáldemokrata párt és a Nemzeti Parasztpárt részéről is volt egy-egy megbízott, de a vezető szerepet a *Dunántúli Napló* szerkesztőségében rám bízta. Szerkesztőségi üléseket is tartottunk, s azokon egész barátságos hangulat uralkodott. Nekem az egyetlen kérésem az volt, hogy a lap autóját reggel küldjék értem és este vigyenek haza, mert Bakonyán élve csak így tudtam a szerkesztőség munkájában részt venni. Azokban a napokban ugyanis nem akartam a pécsi szálláshelyemen tartózkodni, mert szerettem volna a családommal együtt lenni.

A szerkesztőség ezt tudomásul is vette, és rendelkezésemre bocsátotta az autót. Előfordult egyszer, amikor Béla nevű kisfiam súlyosan megbetegedett és gyorsan orvoshoz kellett volna szállítani, hogy kiküldtem a szerkesztőség gépkocsiját, amelyik elvitte az orvoshoz és haza is szállította. Ezt azért mondtam el, mert amikor az események megváltoztak, és újra

kommunista párti uralom jött, akkor a Baranyában megjelenő egyik könyvben bűnömül egyedül azt rótták föl, hogy a szerkesztőség gépkocsiját önkényesen igénybe vettem, és ezzel a szerkesztőség tagjainak munkáját nehezítettem.¹ Ez nem volt igaz, mert úgy történt, ahogy elmondtam. Bár az is előfordult, hogy a hegyeken keresztül, ami két óra járásnyi út, gyalog mentem be Pécsre, és gyalog is mentem haza. A lapban egy rövid kis írásom meg is jelent.²

Természetesen a forradalmi munkástanácsok Baranya megyében, Pécsen és környékén is november 4-e előtt megalakultak, a rendőrség vezetését a koalíciós pártok vették át, a kommunistákat visszaszorították. A forradalmi munkástanács elnöke egy ismert pécsi ügyvéd, Kertész Endre, a kisgazdapárt korábbi pártügyésze lett. 1946–1947-ben ő töltötte be Baranya vármegyében a főispáni tisztséget. Most is főispán lett, és a forradalmi munkástanács elnökeként intézte az ügyeket.

Meg kell említenem, hogy amikor mi Kovács Bélával Budapestre fölutaztunk, akkor ez a tanács már megalakult. Az utazásunk biztonsága érdekében a forradalmi tanácstól és a rendőrhatalomtól is kértünk igazolást, amelyet aláírtak, hogy mi a Független Kisgazdapárt és a forradalmi munkástanács megbízásából utazunk Budapestre.

Ismereteim szerint jelentősebb események Baranyában nem történtek, nemcsak a kommunista párttal szemben nem voltak atrocitások, hanem még az ÁVH-val szemben sem. Ebből a szempontból Baranyát általában csendes vármegyének minősíthetjük, természetesen nem olyan csendesnek, hogy ott nem mozdultak volna meg a régi kisgazdapárti, parasztpárti és szociáldemokrata erők, de nem olyan mértékben, mint ahogy ez Budapesten történt. Az volt a vélemény, hogy ha valaki a kommunista párt részéről hibát követett el, azt ne önkényesen torolják meg, hanem a szabad, önálló bíróság döntsön majd ebben a kérdésben, és a bíróság ítélete alapján történjen meg a felelősségre vonás. Pióca János és Gönczör Árpád párttitkárok például ekkor nagyon-nagyon meg voltak ijedve, de meg kell hogy mondjam, még a gondolatomban sem merült fel, hogy a velünk szemben az általuk alkalmazott zaklatások miatt valami úton-módon felelősségre vonjuk őket.

A helyi kommunista párt szervezeteiben még a tisztségükben is megmaradtak az emberek. Annyit megtettek, hogy gyorsan egy helyi rendelkezést hoztak, hogy például a Sajgó családot tévedésből nyilvánították kulákká. Tehát akkor már próbáltak kedvezni nekünk, de nekem nem volt időm arra, hogy velük foglalkozzak, meg nem is volt szándékomban. Különben is a beállítottságom és az alkatom olyan, hogy én az ellenségeimmel szemben sem tudtam volna kegyetlenkedéseket végrehajtani.

Nem sokáig voltam a szerkesztőségben, mert jött Kovács Béla üzenete. Egy repülőgép érkezett Budapestről Nagy Imre üzenetével, hogy Kovács Béla azonnal menjen föl Budapestre, mert Nagy Imre a kormányában helyet kíván biztosítani számára. Kovács Béla egészségi állapotára való tekintettel ezt az első fölkerést visszautasította. Nem ismerte a Nagy Imre-kormány célkitűzéseit, mert akkor ő még nem kapcsolódott be a politikai életbe, hiszen orvosi kezelés alatt állott, kórházban volt. Ezt a meghívást tehát visszautasította, de körülbelül három nap múlva megérkezett személygépkocsival Czövek Jenő és Samu László. Mindketten Baranya megyei, parasztszármazású kisgazda képviselők voltak, akik akkor már Budapesten laktak. Gépkocsival jöttek, és ők közvetítették a kisgazdapárt újonnan

¹ *Az ellenforradalom Baranyában*. Pécs, 1957, Az MSZMP Baranya Megyei Bizottsága. 35–36. o.

² Hívjuk életre a Magyar Parasztszövetséget! *Dunántúli Napló*, 1956. november 1. 3. o.

alakult intézőbizottságának és Nagy Imrének a kívánságát, hogy Kovács Béla menjen föl, mert a párt vezetését rá akarják bízni.

Nagy Ferenc és Varga Béla is külföldön volt. Tildy Zoltán idehaza volt ugyan, de nem akarta vállalni, és az ideiglenes intézőbizottság sem akarta Tildy Zoltánt újból a párt élére állítani. Samu Laciék előadták ezt, és közölték, hogy a Mecsekben folyó lövöldözések miatt a gödöllői agráregyetem diákjaiból szerveztek egy fegyveres alakulatot, amely egy autóbusszal le is jött Pécsre. Körülbelül negyven fegyveres egyetemista érkezett Kovács Béláért. A csoportot, mint elmondták, Pécs felé közeledve már sok helyen megállították, igazoltatták, de Samu László mindenütt közölte, hogy ők a Független Kisgazdapárt tagjai, és Kovács Béláért mennek Pécsre. Béla akkor azt mondta, hogy a párt vezetése, az újonnan megalakult ideiglenes intézőbizottság kérésére hajlandó fölutazni Budapestre. Engem pedig fölszólított, hogy tartsak velem. Ő kézbe veszi a párt irányítását, én pedig a Magyar Paraszt-szövetség főtítkáráként igyekezzem annak a működését újjászervezni. Úgyhogy 1956. október 31-én Samu Lászlóékkal, a fegyveres egyetemi hallgatóság kíséretével fölutaztunk Budapestre.

Pécs külterületén Peer Viktorral találkoztunk, aki arra kérte Kovács Bélát, hogy őt is kapcsolja be a baranyai pártmunkába. Rőla azt kell tudni, hogy Nagy Ferenc távozása után átlépett a Barankovics-pártba, mert a kisgazdapárt jövőjét a baloldali vezetés, tehát Ortutay és Dobi kezében nem látta biztosítva. A Barankovics-pártban 1947-ben képviselőnek jelölték, de a választási bíróság arra való hivatkozással, hogy a harmincas években valamelyik fasiszta szervezetnek egészen 1942-ig vezetőségi tagja volt, törölte jelöltségét. Hiába igazolta Peer Viktor, hogy ő már korábban kilépett, s ennek a szervezetnek a munkájában egyáltalán nem vett részt, ezt nem vették tudomásul, s törölték a képviselőjelöltek listájáról. Ezért amikor Kovács Bélával október 31-én Budapestre utaztunk, kereste az alkalmat, hogy találkozzon velünk, és kijelentette Kovács Bélának, hogy megbánta a tettét, hogy 1947-ben cserbenhagyta a kisgazdapártot, és ha Béla is úgy látja jónak, akkor a továbbiakban hajlandó a Független Kisgazdapártban dolgozni. Kovács Béla biztatta Peer Viktort, hiszen nagyon jó baráti viszonyban voltak ők, meg én is Peer Viktorral, hogy természetesen igényt tart további segítségére.

E rövid megszakítás után folytattuk az utunkat, s a halottak napjának estéjén érkeztünk meg Budapestre. Az ablakok gyertyákkal voltak kivilágítva és nemzetiszínű szalagot húztak át keresztben. Majdnem minden ablak így nézett ki, az események hatására és az elesett fölkelők emlékére gyűjtötták a gyertyákat és tűzték ki a nemzeti zászlót az ablakokba. Mi akkor Kovács Bélával Koszér Nándor Semmelweis utcai lakására mentünk. Itt már nem Nándor, hanem a fia lakott, de biztosítottak nekünk éjszakára szállást. Másnap mentünk be a kisgazdapárt központjába. Nagy felfordulást láttunk ott. Amikor a párttól elvették a Semmelweis utcai központot, akkor a Magyar–Szovjet Baráti Társaság épülete lett. A kisgazdapárti tagok és a felkelők is elfoglalták az épületet, összeszedték a társaság iratait és az előcsarnokban egy nagy halomban elégették. Az iratok maradványai még ott voltak, amikor mi odaértünk. Az első benyomásom az volt, hogy az ott tartózkodók között alig-alig van régi kisgazdapárti tag. Jöttek-mentek a fiatalok meg mások is, akik mind kisgazdapártinak vallották magukat. Úgyhogy nagyon idegenül éreztük magunkat. De amikor bementünk, és bekopogtunk egy irodahelyiségbe, ahol az ideiglenes intézőbizottság volt együtt – B. Szabó, Pártay Tivadar és a többiek –, akkor megnyugodtunk és otthonosan éreztük magunkat. Szóvá is tettük, hogy mi ez a nagy fölfordulás, és hogyan lehetséges, hogy ismeret-

len személyek jönnek-mennek az épületben. Azt mondták, hogy az ott lévők a Független Kisgazdapártot kívánják támogatni, és majd a későbbiek folyamán tudunk olyan rendet teremteni, hogy csak azok jöhetnek be, akik valóban igazolt tagok. A megbeszélések folyamán Kovács Béla ott maradt a párt központjában, én pedig az ő és az intézőbizottság kérésére átmentem az V. kerület Báthory utca 24. számú épületbe, amelyik korábban a Magyar Parasztszövetség központja volt, hogy ott a Magyar Parasztszövetség munkáját újból megindítsuk. Mire odaérkeztem már ott volt Kiss Sándor, Kelemen Sándor és Oláh István a régi Magyar Parasztszövetség Budapesten élő vezető tagjai, akik a börtönből szabadultak ki. Megöleltük egymást Kiss Sándorral, és könnyek között adtunk hálát az Istennek, hogy megérhettük azt az időt, hogy a Magyar Parasztszövetséget újból életre hívhatjuk. Kiss Sándorral és a többiekkel együtt az volt a véleményünk, hogy a Báthory utcai helyiség nem alkalmas a Magyar Parasztszövetség számára, mert teljesen föl volt dülva. Elmentünk a Kossuth Lajos térre, mert valaki azt mondotta, hogy a Parlament mellett van egy üres, nagyon régi, patinás épület. Kiss Sándorral bementünk az épületbe, teljesen üres volt, aránylag ép állapotban találtuk. Úgy határoztunk, hogy az épületet lefoglaljuk a Magyar Parasztszövetség központjának. Megállapodtunk, hogy másnap fölkeressük a kisgazdapárt vezetőségét, és az újonnan megalakult vezetőséggel a polgármesternél – aki újból Kóvágo József volt – elintézzük, hogy ezt az épületet hivatalosan is utalják ki a Magyar Parasztszövetség részére.

Talán érdemes arról is szólni, hogy mi volt a kisgazdapárt vezetőségének a véleménye Nagy Imre kormányáról, az esetleges kibontakozásról. Kezdetben ugyanis Kovács Béla Nagy Imre kormányát, a kormány tagjainak névsora ismeretében úgy minősítette, hogy különösebb változás nem történt. Ez érthető is, hiszen a kezdeti időszakban csak kommunista személyek vettek részt a kormányban.³ Ennek következtében Béla ekkor még nem tartotta alkalmasnak a Nagy Imre-kormányt arra, hogy az ország ügyeinek intézését kézbe vegye. Kovács Béla feltétele és kívánsága az volt, hogy ezen az összetételen változtatni kell, hogy az újjáéledő pártok, tehát a Petőfi Párt és a Független Kisgazdapárt kebeléből kell a kormányt kiegészíteni. Ezt a kívánságot Nagy Imre tudomásul is vette. Úgyhogy a kormányát át is alakította, és akkor már Kovács Béla, B. Szabó István, Tildy Zoltán és mások is részt vettek a kormányban.⁴ Kovács Bélának még az volt a kikötése, hogy a kormány programját úgy állítsák össze, hogy az a Független Kisgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt, azaz a Petőfi Párt kívánalmainak is megfeleljen. Tehát nem a kommunista rendszer megdöntését kívánta, hanem ismerve Nagy Imre személyiségét, s tudván, hogy ő nem Rákosi nyomvonalán kíván haladni, azt, hogy a kommunistákkal közösen, koalíciós kormányzásban intézzék tovább az ország ügyeit. Ezt Nagy Imre is a magáévá tette, és így is akarta folytatni a munkáját, ha a november 4-i események ezt meg nem gátolják. Természetesen ezt megelőzően nem ismertük a Szovjetunió álláspontját. Kedvezőnek ítéltük meg, hogy Nagy Imre ismert rádiószózatában a Varsói Szerződést fölmondta. Ebben a munkában Nagy Imrét mi már támogattuk. Mindez november 4-én, amikor a szovjet csapatok újból megszállták a fővárost, dugába dőlt.

³ Az 1956. október 27-én újjáalakult kormánynak tagja lett Kovács Béla (FKgP) földművelésügyi miniszter és Tildy Zoltán (FKgP) államminiszter is.

⁴ A november 3-án átalakult kormány tagjai: miniszterelnök és külügyminiszter Nagy Imre, államminiszterek Bibó István, Farkas Ferenc, Fischer József, Kádár János, Kelemen Gyula, Kéthly Anna, Kovács Béla, Losonczy Géza, B. Szabó István, honvédelmi miniszter Maléter Pál.

A kisgazdapárt paraszti szárnya az elkövetkezendő időszakra egy új tervet, programot dolgozott ki, amelyet a november 4-i események után a Kádár János által alakított Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányral kívántunk egyeztetni. Kovács Béla Kádárékkal tárgyalásba kezdett, hogy a továbbiakban hogyan tudna együttműködni a kisgazdapárt, a Petőfi Párt és az új vezetés. November 4-ét megelőzően, az alatt a zűrzavaros pár nap alatt, határozott program nem alakulhatott ki. De a Nagy Imrével történt megbeszélés alapján teljes mértékben lehetséges volt, hogy egy igazán együttműködő koalíciós munkatervet készítsenek majd el. Amikor az események következtében Nagy Imrével tovább már nem lehetett folytatni a tárgyalásokat és a kormány munkáját, akkor Kádár János azzal kereste meg Kovács Bélát, hogy ő is koalíciós alapon kívánja a kormány munkáját továbbvinni, és tapogatózott, hogy milyen úton-módon tudnának a meglévő pártok együttműködni. Ebben az időben gomba módra születtek a pártok, mert akkor mindenki pártot akart alapítani. Ezt Kovács Béla is helytelenítette, mert csak zűrzavart okozott. A Kádárékkal történt megbeszélés alapján úgy határoztak, hogy csak a régi koalíciós pártok folytathatják a munkájukat, és hogy ebben az együttműködésben mindegyik párt kidolgozza a maga irányelveit.

Még november 4-ét megelőzően, a forradalom napjai alatt olyan hírek keringtek, hogy Nagy Ferenc Bécsbe érkezett. A hírek szerint Nagy Ferenc tárgyalásokat kezdett az osztrák kormánnyal, hogy Bécsben tartózkodhasson, és üzenetet is küldött volna Magyarországra Kovács Bélának, hogy milyen formában kívánják továbbvinni a Független Kisgazdapárt munkáját, illetve azt kívánta volna megtudni, hogy személyével kapcsolatban milyen álláspont alakult ki Magyarországon. Kovács Béla azt üzenté Nagy Ferencnek, nem hiszi, hogyha hazajönne, akkor az kedvező hatást váltana ki. Nagy Ferenc a velem való levelezésben közölte, hogy nem azért üzent Kovács Bélának, mert haza akarna jönni Magyarországra, nem kívánta ezt akkor megtenni, hanem azt üzenté volna a kisgazdapárt vezetésének, Tildy Zoltánnak, Kovács Bélának, Pártay Tivadarnak és a többieknek, hogy a megváltozott viszonyok között ő szívesen ellátná az ENSZ-ben Magyarország képviselését. Ezzel kapcsolatban Nagy Ferenc üzenetet kapott Tildy Zoltántól, hogy ezt nem tudják rábízni, mert már korábban megbízták Kéthly Annát, hogy lássa el az ENSZ-ben Magyarország képviselését. Ez már november 4-e után volt. Nagy Ferencet az osztrák kormány felszólította, hogy bécsi tartózkodását szakítsa meg, mert mint semleges országnak kényelmetlen egy volt miniszterelnököt ebben a rendkívüli időszakban az ország területén tudni. Nagy Ferenc ezt tudomásul vette, és visszautazott Párizsba.

Ebben az időben igen zűrzavaros volt a helyzet. Én különösképpen csak az utca képét tudom érzékeltetni, ahogyan a Magyar Parasztszövetség Báthory utcai épületébe átmentem. Főleg az keltette föl a figyelmemet, hogy bizonyos személyek plakátokat ragasztanak ki, amelyeken felszólítják Budapest lakosságát az összetartásra és a Nagy Imre-kormány támogatására. A Rákóczi úttal párhuzamos utcában – ha jól emlékszem a Dohány utcában – a fiatalok egy csoportja tevékenykedett. Ezek a fiatalok benzines üvegekkel meg különböző dolgokkal jelentek meg a Rákóczi úton, és a fölvonuló szovjet tankok elé dobálták palackjaikat, amelyek következtében a tankok fölrobbantak. Természetesen később a fiatalságnak ezt a Dohány utcai gócpontját is fől számolták. Budapest látképe egyre szomorúbbá vált.

A tudomásunkra jutott, hogy atrocitások is történtek, hogy kommunista vezetőket, ávosokat akasztottak föl és lőttek agyon. Akkor nyüzsgött, mozgott a főváros népe, és mindenki tárgyalta az eseményeket, így hozzánk is eljutottak ezek a hírek. De mi magunk, Kovács Béla, Koszér Nándor vagy én, ilyen eseményeket személyesen nem láttunk, külön-

ben is nekünk nem az volt a feladatunk, hogy kommunista vezetőket, ávosokat felelősségre vonjunk, hanem hogy a kisgazdapártot és a Magyar Parasztszövetséget próbáljuk újraéleszteni.

A Magyar Parasztszövetség újjáélesztésére az a pár nap kevés volt. Csak az elhatározás született meg. November 1-jén és 2-án még Budapesten, a kisgazdapárt székházában tartózkodtam, majd fölkeresett Orbán Vilmos, aki engem korábban elhelyezett. Orbán Vilmos egy tervezetet dolgozott ki a Földművelésügyi Minisztérium újjáélesztésével kapcsolatban. Vili nagyon eszes ember volt. Arra kért engem, hogyha a Magyar Parasztszövetség és a kisgazdapárt tovább működik, akkor támogassuk, hogy a Földművelésügyi Minisztériumban megfelelő beosztásban dolgozhasson. Én ezt meg is ígértem neki. Ez november 2-án volt, a megbeszélés után hazavittem, másnap Kiss Sándorral a Kossuth Lajos téren új helyiség után néztünk, mert a Báthory utca 24. szám alatti helyiséget nem tartottuk alkalmasnak arra, hogy ott nyissuk meg a Magyar Parasztszövetség központját. 4-én pedig már nem tudtam Orbán Vilmosttal találkozni, tehát ez a terv is dugába dőlt. Ő is menekült, ahogy tudott, meg mi is úgy intéztük a dolgainkat, ahogyan abban a zűrzavaros helyzetben sikerült.

November 3-a volt tehát az a nap, amikor Kiss Sándorral a Magyar Parasztszövetség leendő központját megtekintettük. Másnap, november 4-én reggel vártuk a személyautót, hogy bemenjünk tárgyalni a Semmelweis utcai központba a kisgazdapárt vezetésével, az ideiglenes intézőbizottsággal, de hiába vártuk már az előző napon kirendelt gépkocsit, nem jelent meg. Nagy fölbolydulás volt már ekkor, szovjet tankok járták az utcákat, megváltozott a főváros képe. Elbúcsúztam Kiss Sándortól, mert mindenképpen el akartam menni a Semmelweis utcába, ahol Kovács Béla tartózkodott. Gyalogosan indultam el, de amikor odaértem, az összegyűlt kisgazdapártiak – körülbelül tizen-tizenöten – már nagyban tanácskoztak Kovács Bélával. Úgy határoztunk, hogy nem maradunk ott, a központban, mert hátha vissza akarják foglalni a Magyar–Szovjet Baráti Társaság részére. Azt gondoltuk, biztonságosabb lesz, ha átmegyünk Koszér Nándor közelben lévő lakására. Tizen-tizenketten át is mentünk. Nem sokkal ezt követően fölrohant hozzánk Keresztes József vármegeyi szervezőnk, aki valamikor Baranyában, Cserdi községben volt parasztgazda, de a Rákosi-időszak alatt ő is otthagya a gazdaságát és Budapestre költözött. Nagy lélekszakadva közölte, hogy azonnal keressünk magunknak biztonságos helyet, mert szovjet katonák és karszalagos ávosok járnak a házakat, és ahol nagyobb csoportosulás van, igazoltatják a személyeket, és ha gyanúsnak tartják őket, akkor letartóztatják. Láttam Kovács Béla arcán, hogy nagyon meg van rémülve, ugyanis, miután a Szovjetunióból hazatért, nem mert mindent elmondani, és nagyon félt a szovjet hatóságoktól. Ekkor is azonnal kiült az arcára a rémület. Attól félt, ha most itt vagyunk tizen-tizenketten, és ha az igazoltató katonai alakulat bejön a lakásba, akkor őt minden bizonnyal le fogják tartóztatni. Erre azt javasoltam, hogy aki tud, próbáljon elhelyezkedni ismerőseinél vagy valahol, Béla pedig maradjon ott Nándor lakásán, én pedig Nándorral elmegyek az amerikai követségre, és megpróbálunk Kovács Bélának biztonságos helyet kérni. Így is történt: Kovács Béla ott maradt.

Mi leérve körülnéztünk a Semmelweis utcában, hogy nem jön-e arra ez az igazoltató alakulat. Nem láttunk senkit. Koszér Nándorral gyorsan átmentünk az amerikai követségre, és ott a kapuőrnek megmondtam, hogy Kovács Bélának szeretnénk menedéket kérni. A kapuőr betelefonált az épületbe. Kijött egy főtisztviselő, aki beszélt magyarul. Annak is előadtuk a kérelmünket, megmondottuk, hogy kiről van szó. Kovács Béla most tért haza

rabságából, a Szovjetunióból, és az a helyzet állott elő, hogy egy idegen fővárosi lakásban tartózkodik, és nagyon fél a letartóztatástól, engedjék meg, hogy idejőjjön. A főtisztviselő azonnal fogta a telefont és beszélt a követtel, aki hajlandó volt fogadni Kovács Bélát. Mi azonnal visszarohtunk, és mondtuk Bélának, hogy jöjjön velünk, mert biztosítva van számára a menedék. Amilyen gyorsan csak tudtunk, mentünk is vissza. Ahogy újra odaértünk az amerikai követség főbejáratához, az őt megint föltelefonált és közölte, hogy itt van Kovács Béla. A főtisztviselő újból kijött, és a bemutatkozás után szívélyesen fogadta Kovács Bélát. Közölte vele, hogy fogadják a követség épületében. Erre Kovács Béla ránk nézett, és azt mondta a főtisztviselőnek, hogy van itt két másik baranyai barátja is, akik ugyancsak kigazdapárti képviselők voltak, Koszér Nándor szövetkezetiügyi államtitkár és Vörös Vince. Ebben a pillanatban az ő helyzetük is nagyon kétséges, nincs hova menekülniük. Ha lehetséges, oldják meg azt, hogy minket is fogadjon be a követség. Gondolkodott a főtisztviselő egy kicsit, mert soknak is tartotta a kérést, és mi csak egykori képviselők voltunk, és nem volt miniszteri rangunk, mint Kovács Bélának, de azt mondta, hogy megpróbál a követtel beszélni, várjunk egy pillanatig. Bement a követség épületébe és rövidesen, talán öt perc múlva visszaérkezett, és közölte velünk, hogy a követ úr beleegyezett, hogy mindhárman ott tartózkodhassunk a követség épületében.

Az egyik emeleti szobába vezettek föl bennünket, helyet biztosítottak számunkra, élelemmel láttak el, és ott magunk között, hármásban beszélgettünk. Bejött hozzánk a magyarul tudó főtisztviselő, és azt mondta, hogy ők elégedetlenek az amerikai kormányzat magatartásával, mert abban a hitben voltak, hogy a bekövetkezett események után az amerikai külügyminisztérium és a kormány segítséget fog nyújtani Magyarországnak. Sajnos ez nem történt meg, és bizony ez a főtisztviselő – ott előttünk – elég kemény szavakkal illetve saját kormányát. Sajnálatát fejezte ki, hogy ilyen magatartást tanúsítottak, és hogy nem nyújtottak segítséget Magyarországnak, pedig módjukban lett volna.

Amikor mi az amerikai követségre siettünk, a Szabadság téren találkoztunk B. Szabó Istvánnal. Ő az angol követségre sietett, és ott próbált menedéket biztosítani magának. Ő is a Parlamentben tartózkodott Tildy Zoltánékkal és Nagy Imréekkel. Nagy Imre – mint ismeretes – a jugoszláv követségre menekült, Tildy Zoltán pedig a lakására távozott el, s így a Nagy Imre-kormányból a Parlamentben egyedül Bibó István maradt. Ő egy jegyzéket⁵ készített a külföldi követségek számára, a szöveg Kovács Bélánál meg is maradt, és az én birtokomban is megvan. Ebben a jegyzékben Bibó felszólította a követségek vezetőit, hogy kormányaik révén igyekezzenek támogatást biztosítani Magyarorszag számára.

Estefelé egyszer a követségen megszólaltak a légítámadást jelző szirénák. Gyorsan értesítettek bennünket, hogy vonuljunk le az épület alatt lévő óvóhelyre. Ott találkoztunk Mindszenty József hercegprímással, aki szintén az amerikai követségen kapott menedékjogot. Amikor Mindszenty József meglátta Kovács Bélát, beszélgetni kezdtek, az eseményeket vitatták. Ők már régebben ismerték egymást. Körülbelül fél-háromnegyed óra telt el, amikor vége lett a légiriadónak, és közölték velünk, hogy fölmehetünk a szobáinkba. Mielőtt fölmentünk volna, az összes követségi alkalmazott és mi magunk is, Kovács Bélával, Koszér Nándorral letérdeltünk, mert Mindszenty József arra kért bennünket, hogy fogadjuk áldását. Úgyhogy mindannyian letérdeltünk, és Mindszenty József megáldotta a jelenlévő-

⁵ Lásd Bibó István: [Levél, expoé és tervezet]. I. m. 169–177. o.

ket. Ezután elbúcsúztunk tőle, meg is öleltük egymást és visszamentünk a szobánkba. Ezt az éjszakát tehát biztonságban, a követség épületében töltöttük.

Kora hajnalban, még sötét volt, újból fölkeresett bennünket az a főtisztviselő, akivel előző nap beszéltünk, és közölte, hogy a követ úr mégsem tud a továbbiakban menedékjogot biztosítani számunkra, mert a nemzetközi jog csak magas rangú személyek számára, például Mindszenty Józsefnek tudja ezt a lehetőséget biztosítani. Kért bennünket, hogy ezt vegyük tudomásul. Ez nem rosszindulatból fakadt, de a követ úr hatásköre a nemzetközi joggal meg volt kötve, és ehhez kellett magát tartani. Így mi egy mellékfolyosón át, egy hátsó kijáraton eltávoztunk a követség épületéből. Nagy vasajtót nyitottak ki előttünk, melyen keresztül egy csendes mellékutcára jutottunk, amelyik teljesen néptelen volt, úgy-hogy nem kellett attól tartani, hogy esetleg valaki megtámad vagy pedig igazolat bennünket. Mindez november 5-én a kora hajnali órákban történt. Nem tudtunk mit csinálni, visszamentünk a Semmelweis utcába Koszér Nándor lakásába, ahol már csak magunk között voltunk. Mitévők legyünk a továbbiakban – ez volt a kérdés. Béla mégsem maradhat Koszér Nándor lakásán, tehát valami helyet kell a számára biztosítani. Nándornak eszébe jutott Antall József, aki a kisgazdapárt igazgatója volt, és a közelben lakott. Nándor elment hozzá és beszélt vele, megkérdezte tőle, hogy fogadná-e Kovács Bélát. Bélával kettesben maradtam, beszélgettünk, egy jó félóra-háromnegyed óra múlva Koszér Nándor visszaérkezett, és közölte, hogy Antall József hajlandó befogadni a lakásába. Nándor visszakísérte őt, én megvártam, amíg visszaérkezik, és ekkor azt mondtam, hogy megpróbálom megkeresni azt a személygépkocsit, amelyik Baranyából fölhozott, és azzal hazamegyek. Elköszöntem Koszér Nándortól, és elmentem a Pest megyei tanács épületébe, a szomszédba.

Egy idősebb ember volt a sofőr. A Pest megyei tanács központi épületében tartózkodott, és annak udvarán volt elhelyezve a személygépkocsi. Étkezést is ott kaptunk, mert a tanács konyhája ez alatt az idő alatt is végig működött. Szerencsére megtaláltam az autó sofőrét, sőt ott volt Kereszti József, mecsekaljai főjegyző is. Ebben a helyzetben nekünk nemigen nyílt további lehetőségünk arra, hogy akár a kisgazdapártot, akár a Magyar Parasztszövetséget tovább építsük és fejlesszük, tehát úgy döntöttünk, hogy hazamegyünk Pécsre. Ekkor a tanács épületében tudomásunkra hozták, hogy Budapestet a szovjet katonai alakulatok teljesen körülfogták. Senkit sem engednek se ki, se be. A sofőrünk, aki élelmes ember volt, azt mondta, hogy ennek ellenére ő azért megpróbálja. Kért egy söprút a szakácsnőktől, a söprűrészét késsel levágta a nyeléről, kért egy fehér törülközőkendőt, azt rákötötte a söprúnyélre, és valamilyen módon odaerősítette a motorház elejére. Mindezek után azt mondta, ezzel megpróbáljuk azt közölni a szovjet katonákkal, hogy mi békés szándékkal jövünk, nehogy ránk lőjenek. Beültünk és elindultunk. Buda határában valóban ott tartózkodott két géppisztolyos szovjet katona. Ránk kiáltottak, hogy: sztoj! A géppisztolyt ránk fogták, mi megálltunk, és nem tudtuk, hogy mi lesz a további sorsunk. Az egyik szovjet katona törve tudott magyarul, s megkérdezte, hova megyünk. „Pécsre akarunk eljutni, mert pécsi lakosok vagyunk” – mondtuk. Földerült az arca, hogy Pécs, Pécs, neki is van ott ismerőse, ő volt már Pécsen. „Nem tennék-e meg azt a szívességet – kérdezte –, hogy ír néhány sort az ismerősének, és elvinnék magunkkal az üzenetet Pécsre.” „Ó, dehogynem, csak adja ide, nagy örömmel megteesszük” – válaszoltuk. Ami maradék cigarettánk volt, azt is előszedtük és odaadtuk neki. Figyelmeztetett bennünket, hogy nagyon vigyázzunk, mert még puff-puff, fegyveres felkelők vannak, nehogy megtámadjanak bennünket. Megköszöntük a tanácsát, kezét fogtunk, és nagy megkönnyebbüléssel elindultunk.

Pártay Tivadartól tudom, hogy Kovács Béla körülbelül csak négy-öt napig tartózkodott Szentiványi Józsefnél. Ugyanis Antall József tudomást szerezve Kovács Béla tartózkodási helyéről, elküldte fiát, ifj. Antall Józsefet Szentiványihoz, s közölte Kovács Bélával, családjuk nagy örömmel fogadná, ha hozzájuk költözne. Kovács Béla tehát Antall Józsefékhez költözött.

Az intézőbizottság üléseit is itt tartották. Egy alkalommal Pártay Tivadar és B. Szabó István Antall Józsefhez igyekezett, s feltűnt nekik, hogy valaki követi őket. Ettől kezdve egy kicsit figyelmesebben folytatták útjukat, hátranéztek, meg-megálltak, beszélgettek, s az az illető személy is ugyancsak megállt ez idő alatt. Azt mondta erre Pártay Tivadar: „Te, Pista, itt a következő utcasarkon álljunk félre, hogy ne vegyen észre bennünket, ott bevárjuk és felelősségre vonjuk, hogy tulajdonképpen mit akar tőlünk.” Úgy is történt. Az őket követő személy azt gondolta, hogy ők abban a másik utcában továbbhaladnak, s nagy lendülettel igyekezett utánuk. Az utcasarkon azonban Pártay Tivadar eléje ugrott, megragadta a karjánál és felelősségre vonta, hogy miért követi őket. Erre az őket követő személy azt mondotta, hogy ő Szabó Miklós, Bécsből érkezett, Nagy Ferenc küldte, és tudta, hogy B. Szabó István és Pártay Tivadar az intézőbizottság értekezletére megy, ahol Kovács Bélával találkozhatnak. Neki – Nagy Ferenc üzenete alapján – az a megbízatása, hogy feltétlenül beszéljen Kovács Bélával, s arra kérte ekkor Pártayt és B. Szabót, hogy vezessék Kovács Bélához. Nem tudták, hogy ez most valóban igaz vagy nem, de majd kiderül, gondolták, és magukkal vitték Szabó Miklóst Antall József lakására. A szobába nem engedték be, hanem az előszobában várakoztatták. Szabó Miklós a *Csendes háború* című könyvében ezt a találkozását úgy állította be, hogy Kovács Béla óriási örömmel ölelte magához, és bevitte a lakásába – pedig Kovács Bélának nem volt külön lakása, csak vendégként volt Antall Józsefnél –, majd megkínálta étellel, itallal, cigarettával, szóval örült, hogy újból találkozhatnak. Szabó úgy állította be, hogy Kovács Bélának már korábban, a kisgazdapárt Semmelweis utcai központjában nagy szolgálatokat tett, és őt bízták meg azzal, hogy fegyveres alakulatot szervezzen a pártközpontban. Pártay Tivadarék tehát elvitték Antall József lakására, az előszobában várakoztatták, és mondták Kovács Bélának, hogy egy Szabó Miklós nevezetű egyén keresi, itt van az előszobában, vele akar beszélni. Kovács Béla gondolkodott egy pillanatig, fanyalogva vette a nevet, de mégis úgy rémlett neki, mintha valamikor már találkozott volna Szabó Miklóssal. Kiment hozzá, és csak ott az előszobában – tehát nem hívta be, mint ahogy azt Szabó Miklós leírta – egész rideg, kemény hangon megkérdezte, hogy mit akar tőle. Erre Szabó Miklós azt mondotta, hogy Nagy Ferenc küldte Bécsből, és az a kérdése Kovács Bélához, hogy hazajöhet-e Magyarországra, és hogy miképpen fogadná a kisgazdapárt vezetősége őt. Erre Kovács Béla megmondotta neki, hogyha tényleg Nagy Ferenc küldte, akkor mondja meg neki, hogy most is jó baráti szívvvel gondolnak rá, de egyelőre nem kívánatos, hogy hazajöjjön. Majd a későbbi időszakban, ha erre mód nyílik és ha az idő alkalmas lesz a hazatérésére, üzennek érte. Kovács Béla ugyanis nem Szabó Miklóssal, hanem egy másik személlyel üzent Nagy Ferencnek Bécsbe, de mivel Szabó Miklós úgy állította be, hogy Nagy Ferenc küldte, vele is ezt az üzenetet küldte. Utána visszament az ideiglenes intézőbizottság tagjai körébe, és tanácskoztak a további eseményekről.

Azért említettem Szabó Miklós nevét a Bélával való találkozás alkalmával, mert Nagy Ferenc levelezésére való hivatkozással állítani tudom, Szabó Miklós neve szóba se került, ő megbízatást nem adott a Kovács Bélával való találkozásra. Ez egy valaki mástól származó,

külön, titkos megbízatása volt Szabó Miklósnak, hogy kipuhatolja a Független Kisgazdapárt Ideiglenes Intézőbizottságának terveit, azt, hogy hogyan képzeli el a jövőt. Úgy gondolta, hogy ha Nagy Ferenc küldöttének adja ki magát, Kovács Béláék majd az intézőbizottság elé vezetik, és ő tájékoztatni tudja a megbízóit erről a munkáról. Tudvalévő, hogy ő akkor már az ÁVH szolgálatában állt, s így akarta kipuhatolni Kovács Béláék terveit.

November 4-e után, amikor az amerikai követségről el kellett távoznunk, mint említettem, hazakerültem Baranyába a családomhoz. Kovács Béla azonban fenn maradt még Budapesten, hogy a politikai élet alakulásáról tájékozódjon, és Kádárékkal fölvegye a kapcsolatot, és hogy egy koalíciós kormány alakításáról valamiféle megállapodásra jussanak. Kovács Béla tárgyalt is Kádár Jánossal ebben az ügyben, és Kádár János Kovács Bélát biztatta is, hogy neki is az az álláspontja, hogy a Független Kisgazdapárt, a Petőfi Párt és a szociáldemokrata párt a kommunista párttal közös koalícióban végezze tovább az ország irányítását. Tehát az, hogy közös koalíciós kormányt alakítsanak. Kovács Béla az Országgyűlésnek is tagja lett, és tárgyalt is Marosán Györggyel, Dobi Istvánnal, Z. Nagy Ferencsel, Kádár Jánossal ebben a kérdésben. Kovács Béla azonban nem tudott teljes mértékben dűlőre jutni velük, mert a Kádár-kormány által kiadott nyilatkozatot mi a parasztság részéről szerettük volna kiegészíteni úgy, hogy az a kisgazdapárt és a parasztság céljainak is a legjobban megfeleljen. Így Kovács Béla rövid idő múlva, mert nem érezte valami jól magát, hazajött Mecsekaljára, és akkor egy beadványfélérről tárgyaltunk, amelyet ha Kádárék elfogadnak, akkor vagyunk csak hajlandók a kisgazdapárt részéről együttműködni a többi párttal. Ennek a beadványnak megvan a szövege, talán ismertetném azt a részt, amelyik erre vonatkozik. A Kádár János vezetésével megalakult Magyar Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány nyilatkozatára 1957. január 7-én a parasztság törvényes képviselői – tehát a Nemzeti Parasztpárt, vagyis a Petőfi Párt és a Független Kisgazdapárt – jegyzéket bocsátotak ki, amelyet Kovács Béla is, és én is aláírtam. Ez a következőképpen hangzott:

„A proletárdiktatúra magyarországi szakaszában a munkásság és parasztság saját politikai pártjain keresztül nemzeti szövetségben összefogott koalícióban gyakorolhatja a hatalmat. A dolgozó parasztság saját politikai erőin és érdekvédelmi-társadalmi szervezetén keresztül maga is az eddig elért, törvényesség tiszteletben tartásával megvalósított szocialista vívmányok védelmezője és a magyar szocializmus továbbfejlesztője és építője kíván lenni. A magyar parasztság ma még nem döntött a szocializmus felé vezető út egységes értelmezésében, sőt megnyilatkozásaiban a magángazdálkodás, a szabad termelés iránti óhaját fejezi ki. Mindamelllett érzi az összefogásban rejlő erőt és lehetőségeket, és keresi a szabad elhatározáson alapuló, a magyar viszonyoknak megfelelő paraszti szövetkezés útjait. Teljes szabadságot kell biztosítani a parasztságnak, ezeknek az utaknak a megjárásában. Biztosítani kell, hogy saját szocialista típusú agrárpártjain keresztül lehessen szövetségben a munkássággal és a munkásság politikai pártjaival, a tanácsokban, az országgyűlésben, a kormányban, az elnöki tanácsban egyaránt, a nemzeti életben és a népgazdaságban elfoglalt jelentőségének arányában. A magyar parasztságnak két politikai pártja van, a Független Kisgazdapárt és a Petőfi Párt, mely a volt Nemzeti Parasztpárt utódjaként jött létre. E két párt él. Szükséges, hogy a pártok elismertessenek. A vezetőik mint a pártok képviselői vegyenek részt a koalícióban.

E pártok felelős vezetői, ismerve az ország mai súlyos gazdasági helyzetét, nem kívánják nagy költségű pártapparátust fenntartani, táboraik nevelése, a szocializmus irányában való vezetése érdekében, valamint a parasztság akaratának az államvezetésben való érvé-

nyesítése érdekében azonban szükségesnek tartják országos és megyei központok fenn tartását. A magyar parasztságnak független kulturális és gazdasági érdekvédelmi szervezetre van szüksége. Ezt a feladatot az újjászervezendő Magyar Parasztszövetség láthatná el. A Magyar Parasztszövetség a Szabad Szakszervezetek Országos Tanácsának tagja lehet.

A nemzeti egység kiteljesedése érdekében a koalíciós pártok, a kulturális és gazdasági-társadalmi szervezetek, valamint pártokon és említett szervezeteken kívül álló becsületes, hazafias erők összefogása érdekében egy egyetemes szövetségre van szükség. Ilyen szervezetet Magyar Nemzeti Szövetség néven volna kívánatos életre hívni. Az Elnöki Tanács, az Országgyűlés, a megyei, a járási és a községi tanácsok megválasztása a Rákosi–Gerő-klikk helytelen politikai vonalvezetése mellett történt, úgy ezek személyi összetétele is magán viseli a helytelen politikai bélyeget. Szükséges rövid időn belül a testületek demokratikus újjáválasztása, új demokratikus választójogi törvény alapján. E választójogi törvény megalkotására kizárólagos céllal ideiglenes országgyűlést kell összehívni a koalíciós pártok delegációiból, a pártok által közös megegyezéssel megállapított arányban.

A haladó irodalom számára teljes szabadságot kell biztosítani. Ennek érdekében meg kell szüntetni a könyvkiadás állami monopóliumát, és lehetővé kell tenni, hogy az írók irodalmi szövetkezeteket létesíthessenek műveik kiadására és terjesztésére. Biztosítani kell a demokratikus pártok és társadalmi szervezetek jogát saját lapjaik, folyóirataik, kulturális, propaganda-, sajtótermékeik szabad kiadására és terjesztésére.

A felzaklatott lelkületű magyar nép megnyugtatására a legrövidebb időn belül tárgyalásokat kell kezdeményezni a Szovjetunióval és a Varsói Szerződés tagállamaival a Magyarországon tartózkodó szovjet csapatok helyzetének tisztázása és fokozatos kivonása érdekében. Az ország mielőbbi gazdasági helyreállítása érdekében haladéktalanul tárgyalásokat kell kezdeményezni a szocialista államokkal, más, elsősorban európai államokkal, becsületes feltételű kölcsön folyósítása érdekében. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1957. január 5-én kiadott nyilatkozatának fenti elvi szempontokkal való kiegészítése tárgyalási alapot képezhet a kormány és az agrárpártok között a nemzeti erők összefogása érdekében kívánatos koalíciós kormány megteremtésére.”

Ez volt az a nyilatkozat, amelyet a Kádár-kormány részére elküldtünk, hogy ezeknek a szempontoknak a figyelembevételével a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány kiadott nyilatkozatát kiegészítve tudnának az agrárpártok részt venni a koalíciós kormányban. Kádár Jánosék átvették tőlünk ezt a nyilatkozatot, el is olvasták, majd Kovács Bélát magához kérte Kádár János, és tárgyalásokat folytattak erről a nyilatkozatról. A tárgyaláson abban állapodtak meg, hogy ez a követelés az agrárpártok részéről elfogadható, és Kádár János is úgy gondolta, hogy koalíciós kormányt fognak alakítani a további ügyek vitelére.

Ez után a Kádár és Kovács Béla közötti beszélgetés után eltelt egy-két nap, és Kádár János megint magához kérte Kovács Bélát. „Nézd, Béla, úgy látom, egészségileg nem vagy teljesen rendben, menjél haza Pécsre, kezeltesd magad, és amikor majd annyira rendbe jössz, hogy a tárgyalásokat tudjuk folytatni, akkor majd értesíts engem, és újra összejövünk.” Ez egy finom megoldás volt Kádár János részéről. Nem mondta a szemébe Kovács Bélának, hogy a koalíciós kormány felsőbb, szovjet rendelkezésre nem jöhet létre. Ezt ilyen nyíltan, őszintén nem mondhatta meg Kovács Bélának, hanem azzal a megoldással próbálta hazaküldeni, hogy kórházban kezeltesse magát, és majd értesítést kap a további tárgyalásokról. A további tárgyalás Kádárékkal azonban soha nem jött létre.

Kovács Béla ezt követően lent maradt Pécsen, Ángyán János professzor kezelte. De egészségi állapota már nem javult meg annyira, hogy hosszabb ideig akár az Országgyűlés ülésein részt vehetett volna. Előfordult, hogy ott az üléssteremben lett rosszul, és maga Kádár János vezette ki a folyosóra. A szíve nem működött már rendesen, így kénytelen volt otthon maradni. A további tárgyalás tehát megakadt. Ennek így is kellett történnie, mert Kádárékat Moszkvából utasították, hogy nem hozhatnak létre koalíciós kormányt.

A mi előterjesztésünk a szocializmus vívmányait meg kívánta tartani, és mint ebből a levelünkben kiténik, a szövetkezeti mozgalmat is úgy gondoltuk el, hogy azt a parasztság a magyar viszonyoknak megfelelően önkéntes alapon hozza létre. A megfogalmazottak szerint a kisgazdapárt nem akart nagy apparátust fenntartani. Országos központot természetesen létre kellett volna hozni, és azt is szükségesnek tartotta, hogy a vármegyei szervezetek létrejöhessenek, amelyek a kisgazdapárt intézkedéseit, útmutatását a vármegyében végrehajtották volna. Mi egy ilyen apparátusra gondoltunk, természetesen a helyi szervezetek felállításával, mert a vármegyei szervezet csak akkor tudott volna intézkedni valamilyen dologban, ha a községekben van egy olyan apparátus, amelyik ezt végrehajtja. Elképzeléseink szerint tehát a helyi szervezeteket továbbra is fenn kellett volna tartani. Nem gondoltunk arra, hogy a kormányzási munkában az MSZMP-nek továbbra is vezető szerepe lesz, hanem egyenlő arányban levő képvisellel akartunk koalíciós kormányt alakítani. Mint ahogyan a levél tartalmazza, ez a községi képviselő-testületekben, a vármegyei törvényhatósági bizottság, a képviselőház összetételében is kifejeződésre jutott volna. Tehát a koalíciós kormányzást nem úgy gondoltuk el, hogy a vezető szerep továbbra is a kommunista párt kezében marad, hanem egyenlő arányú képviselő útján akartuk a koalíciós kormányzást végrehajtani. Kádár biztatása alapján Kovács Béla úgy gondolta, hogy reálisak a koalíciós kormányzás alapjai, és Kádár János is ezt akarta, legalábbis a kezdeti időszakban. De amikor Kovács Bélát hazaküldte, Kádár már megkapta az utasítást a szovjetektől, hogy nem lehet koalíciós kormányzást létrehozni, így megszűnt a további kapcsolat, és az MSZMP egyedül folytatta tovább.

Ezek után fel lehet tenni azt a kérdést, hogy Kovács Béla miért ment bele abba, hogy ő nem mint kisgazdapárti képviselő, hanem mint a népfront jelöltje vegyen részt egy MSZMP vezetett parlament munkájában. Kovács Béláról tudni kell, hogy hazaérkezése után nem akart ellentétbe kerülni az akkori rendszerrel, s erre neki megvoltak az igen súlyos okai. Azért vállalta a képviselőjelöltséget, illetve a képviselőséget, mert ezzel jövőbeni érdekeket akart biztosítani. Egy olyan politikát gondolt el, amelyikben bizonyos mértékben taktikázni kell a parasztság érdekében. Ő a régi kisgazdapárti szempontokat akarta érvényesíteni. Ezenkívül ő is féltette a családja jövőjét, ezért kompromisszumot kellett kötnie.

Dernői Kocsis László 1959-ben egy politikai tartalmú cikket írt a *Magyar Nemzetben*.⁶ Dernői, egy felkészült, értelmes, politikus beállítottságú ember volt, de olyan személy, aki mindig az uralmon lévő kormányokat szolgálta ki. Eredetileg kisgazdapárti volt, Dobinak volt az újságírója, Kovács Bélának is, a *Kis Újságnak* is munkatársa volt. Tehát amikor még a kisgazdapárt többségi párt volt, akkor a kisgazdapárt mellé szegődött. Mikor a kisgazdapártot az 1947-es választásoknál feldarabolták, és látta, hogy már nincs jövője a pártnak, akkor átpártolt Rákosiékhoz, és azokat szolgálta ki. Ebben az előbb említett írásában Kovács Bélát úgy állította be, mint aki régi elveit föladta, és teljesen a kommunisták által

⁶ Baráti emlékezés Kovács Bélára. *Magyar Nemzet*, 1959. július 4. 5. o.

képviselet szocialista vonalat támogatja mind a termelőszövetkezetek megalakításában, mind pedig egyéb vonatkozásokban. Erre valaki Páncél név alatt választ írt. Szerintem ez a Páncél név álnév, mert nem akarta nyilvánosságra hozni a kilétét, de az az írás Kovács Béla igazi álláspontjával foglalkozott. A levél nem jelenhetett meg, de Kovács Bélának az irathagyatékában a család megtalálta, és rendelkezésemre bocsátották. A cikknek, amit le akartak volna közzétenni, a következő volt a címe: „Kovács Béla haláláig hű maradt a magyar néphez. Válasz Dernői Kocsis Lászlónak.” Most idézek ebből az írásból:

„A *Magyar Nemzet* 1959. július 4-i számában Baráti emlékezés Kovács Bélára címen Dernői Kocsis László cikket írt, amelyben úgy igyekezett beállítani Kovács Béla személyét és világnézetét, amilyennek ő és társai, tehát a kommunisták, politikai páfordulásuk és 1947-ben elkövetett árulásuk után elképzelték, és amilyenné őt az elrablói akarták átformálni.”

A teljes szöveget nem olvasnám föl, de részleteket idézek belőle:

„Azok előtt, akik az ő igazi barátai maradtak, akiknek nem kellett udvarolnia és akiktől nem kellett félnie, feltárta valódi érzelmeit, és ennek olyan dokumentumát hagyta hátra, amely őt cáfolhatatlanul rehabilitálni fogja népe előtt, amelynek tömegei különben sem voltak hajlandók elhinni azokat a nagy zagyvaságokat, amelyeket többek között a *Népszabadság* is a szájába adott Kovács Bélának.”

Befejezésképpen még a következőt idézném:

„Kovács Béla nem volt áruló. Kocsis László cikkéből megértem, aki figyelmesen átolvassa ezt a cikket, hogy a *Népszabadság* 1959. június 14-i, Kovács Béla halála előtt egy héttel szájába adott nyilatkozata⁷ az újságíró fantáziájában született meg. Dernői Kocsis azt írja cikkében, hogy kezelőorvosa...”

Itt meg kell állnom egy pillanatra, Kovács Béla gyógykezelése a pécsi Belgyógyászati Klinikán – mint említettem – Ángyán János professzor, Keszthelyi Béla osztályvezető főorvos és Eper Tibor osztályos orvos nevéhez fűződik. Ők már 1959 tavaszán sem engedték közelébe a nyugati újságírókat, mert Kovács Béla állandóan életveszélyben volt, és akkor ezek az orvosok csodálatosképpen halála előtt beengedték volna a kommunista újságírókat? Kovács Béla akkor már jóformán agonizált. De folytatom az idézést Páncél írásából:

„Kovács Béla az elmúlt három év alatt módját tudta ejteni annak, hogy elképzelését, hírségét népéhez és hazájához oly módon örökítse meg, amelyet valóságában tekintetében megcáfolni sem lehet, és ez az ő politikai végrendelete, mely biztos helyen várja a jobb időt, amikor publikálásával nemcsak az ő sárba rántott jó hírnevét és egyéniségének tiszta fényét fogják látni, hanem igazi demokratizmusát, jellemének szilárdságát és megingathatatlan hitét a demokráciában fogják hirdetni.”

A levél írója valószínűleg azért használt álnevet, mert akkor még nem lehetett biztos abban, hogy ha ezt a levelet elküldi valahová közlésre, nem fogják-e felelősségre vonni érte. De ez az írás a lapokban nem jelenhetett meg, csak – mint említettem – Kovács Béla hagyatékában maradt meg.

A családtól érdeklődtem, hogy valóban létezik-e az írásban említett végrendelet, de Kovács Béla ezt senkivel nem közölte. Úgy látszik az a szűk baráti kör helyezte biztos helyre, valahová letétbe, akik előtt nyilatkozott, és mostanáig nem került elő. Tekintettel arra, hogy a családtagok, Kovács Béla felesége, lánya, veje még élnek, nem akarnak a családnak kel-

⁷ Kovács Béla nyilatkozik a személye körüli rágalomhadjáratról. *Népszabadság*, 1959. június 14. 4. o.

lemetlenséget. Hogy ez a végrendelet hogyan vagy mikor kerül elő, erre választ nem tudnék adni. Kovács Béla nem volt jó állapotban, nagyon leromlott egészségileg, az idegállapotát is teljesen kikészítette az orosz fogság. Szellemileg azonban szinte a halála pillanatáig friss volt, de az idegállapota nagyon meggyengült. Amikor Dernői Kocsis László az ő nevében egy nyilatkozatot tett közzé a *Magyar Nemzet*ben, akkor olyan dührohamot kapott, hogy azonnal föl akart utazni Budapestre, és egy ellennyilatkozat megjelenését követelni a *Magyar Nemzettől*. Kertész Endre pécsi ügyvéd, régi kiscgazdapárti barátja egész délelőtt kapacitálta Bélát, hogy az egészségi állapotára legyen tekintettel, pihennie kell, s úgymint hiába utazna föl Budapestre, mert a *Magyar Nemzet* nem hozná le a nyilatkozatát.

A Kádár-féle rendszerrel a kompromisszumot Kovács Béla azért tartotta fenn, hogy a maga életlehetőségét biztosítsa. Hiszen nem fordulhatott máshoz annak idején, hogy el tudjon helyezkedni, munkát tudjon magának biztosítani. Tehát a kezdeti időszakban bizonyos mértékig Kádárékkal együtt akart dolgozni, de miután Kádár János a továbbiakban már ezt nem hajthatta végre, Kovács Béla magatartása és állásfoglalása is természetesen megváltozott Kádárékkal szemben, de ezt nem hozta nyilvánosságra.

November 4-e után, hogy megélhessünk, Pécsen a Baromfikellető Állomásnál gépkocsi rakodómunkás lettem. Tenyésztőjásokat gyűjtöttünk össze a vármegye területén. Ezt az állást egy ismerősöm járta ki a Baromfikellető Állomás vezetőjénél, de egy hónapi alkalmazás után tudomásomra adták, hogy nincs módjukban tovább alkalmazni, és fölmondtak. Akkor fordultam Orbán Vilmoshoz, hogy Baranya megyén kívül – mert itt lehetetlen elhelyezkednem – nem tudna-e valahol valamilyen állást biztosítani. Akkor járta ki azt, hogy az Országos Sertéshizláló Vállalat kenyérmezői telepének tehenészetében brigádvezető lettem.

Ettől kezdve Kovács Bélát csak ritkán tudtam meglátogatni. Amikor hazajöttem a családomhoz Bakonyára, akkor röpké időre meglátogattam őt is, hogy érdeklődjek egészségi állapota iránt, és hogy tájékozódjak, mik történnek vele a politikai életben. Akkor ő már állandóan a pécsi 1. számú Belgyógyászati Klinikán feküdt. 1959 júniusában egy alkalommal olyan jó állapotban érezte magát, hogy megkérte Ángyán professzort, engedje haza Mecsekaljára a családjához, hogy egy-két napot esetleg el tudjon tölteni otthon. Vágyakozott, hogy az otthoni családi házáat, a kedvelt szőlőjét, présházát még megtekinthesse. Ezt követően olyan rossz állapotba került, hogy 1959. június 21-én, vasárnap meghalt. Ángyán János professzor értesítette a családot, s a család intézkedni próbált a temetés iránt, de a Kádár-kormány magára vállalta, hogy Kovács Bélát a kormány halottjának tekinti. S Kádár János – Kovács Béla megcsúfolásaképpen – a búcsúztatására Ortutay Gyulát küldte le. Béla állandóan ellentétben volt Ortutayval, mert Ortutay elkötelezettje volt Rákosiéknak, s a kiscgazdapártból állandóan szállította a híreket, és két esetben meg is akarta dönteni a kiscgazdapárt vezetését. Ez az Ortutay Gyula ment le búcsúztatni, úgymint amikor a temetés után visszakerültem Bakonyára, beszélgettem Kovács Béla lányával, Pirikével, aki azt mondta, hogyha az édesapja tudta volna, hogy Ortutay Gyula búcsúztatja, akkor még a sírjában is megfordult volna.

Én – mint említettem – elkerültem az Országos Sertéshizláló Vállalat kenyérmezői telepére. Itt sem az otthoni, sem az országos politikai eseményekkel kapcsolatban nem sok tájékoztatást kaptam. A gazdaság sertéshizláló telepének az ügyeivel voltam elfoglalva. A politikai életbe nem kapcsolódhattam be, mert állandó rendőrségi megfigyelés alatt állottam, rendszeresen érdeklődtek utánam, hogy hogyan viselkedek. Munkámat nagyon jól és pontosan végeztem, ezért egy ideig a növénytermesztésben voltam brigádvezető, majd

átkerültem az állattenyésztésbe. Két állattenyésztési szakot folytatott a sertéshizlaló telep, tehát sertéseket hizlalt és fölvasárolt leromlott szarvasmarhákat, ezeket föl hizlalta, és közben lefejőtehenészeti munkát is végzett. Ennek a lefejőtehenészetnek voltam a brigádvezetője 1958-tól 1968-ig. Nekem a kenyérmezői telepen semmi bántódásom nem esett. Ebben az is szerepet játszott, hogy a Sertéshizlaló Vállalat vezérigazgatója Dobi István fia, Dobi Sándor volt, aki ismerte a múltamat, tudta, hogy az édesapjával korábban a kisgazdapártban és a Magyar Parasztszövetségben is együtt működtem. Dobi Sándor üzent is, amíg személyesen nem találkoztam vele, hogy legyek nyugodt, nekem semmi bántódásom nem történhet. Így is volt. Szabadon mozoghattam, mehettem ahova akartam, csak éppen megfigyelés alatt tartottak. Ezt onnan tudom, hogy a helyi párttitkárral jó viszonyom alakult ki, és az üzemegység-vezető is közölte velem, akihez a tatabányai rendőrkapitányság megbízottja kijárt érdeklődni, hogy milyen magatartást tanúsítok.

HORVÁTH JÁNOS

**„MENET KÖZBEN ALAKULT, FORMÁLÓDOTT
ÉS INTÉZMÉNYESEDETT A PÁRT”**

Horváth János 1921. november 7-én Cecén született. A József Nádor Műszaki Egyetemen tanult. 1942-től tagja a Független Kisgazdapárt-nak, 1943-tól a Magyar Parasztszövetségnek. 1940-től szövetkezeti tisztviseelő. Részt vett az 1944-es diákellenállásban, 1944. december 14-én a nyilasok letartóztatták, 1945. január 13-án sikerült megszöknie. 1945-től az FKGP szervezője, nemzetgyűlési képviselője, a fővárosi törvényhatóság tagja, a Magyar Parasztszövetség helyettes igazgatója. 1947. január 16-án az úgynevezett Magyar Közösség elleni, összeesküvés perben letartóztatták, és három és fél évi kényszermunkára ítélték. 1951-ben szabadult, ezt követően fizikai munkásként dolgozott. 1956-ban részt vett a Független Kisgazdapárt újjáalakításában. A forradalom bukása után Nyugatra menekült. A strasbourgi Magyar Forradalmi Tanács egyik alapítója. Az Egyesült Államokba történt kivándorlása után a Kossuth Alapítvány elnöke lett. Közben a New York-i Columbia Egyetemen doktorált. Előadóként bejárta az öt kontinenset, tanított a Fülöp-szigeteken, az Indiana, a Columbia és a coloradói egyetemen. 1968 óta Indianapolisban egyetemi tanár.

Életemben voltak olyan helyzetek, amikor fel sem merült bennem, hogy az adott dolog olyan jelentőssé válik, mint ahogy azt a történelem később kifaragta. Nagyon jól ismertem Nagy Imrét, 1945–1946-ban jó képviselőtársak voltunk, sokat beszélgettünk, kedvelt is engem.

A koalíciós időkben majdnem együtt mentünk Nyugat-Európába egy mezőgazdasági tanulmányútra. Pártközi értekezleten fogadták el, hogy ezen az úton Nagy Imre a Magyar Kommunista Párt, én a Független Kisgazdapárt képviselője és Halász Ágoston a Mezőgazdasági Kamara igazgatójaként vesz részt. Az úttal kapcsolatban többször találkoztunk, de én mégse mehettem, mert a szövetkezeti törvény körül bonyodalmak támadtak. S mivel én voltam a törvény előadója, így a parlament szabályai szerint nekem kellett elfogadásra javasolni. Tehát itthon kellett maradnom, ezért Kiss Sándor, a Magyar Parasztszövetség vezetője ment Nagy Imrével. Ezt csak azért meséltem el, mert a kapcsolatunk emberi kapcsolat volt. Amikor 1953-ban miniszterelnök lett, én nem láttam mindazt, amit mások talán már ekkor láttak benne, vagy amit később a történelem kiforralt. Bennem nagyon erős volt a gyanú, hogy az a világ, amelyben élünk, monolitikus világ, amelyben a mindenható hatalom kívánsága szerint történik minden. Én csak a színpad átrendezésének és nem a lényeges változások kezdetének tartottam az újragondolt dolgokat. Azt gondoltam, hogy Nagy Imrét úgy tették oda, mint ahogyan időnként egy színdarabban mások lesznek a szereplők. Nem vártam tőle azt, amit mások, akár ismerőseim közül is. Ehhez hozzá kell tennem mindjárt, nagyon vigyáztam arra, hogy ne kompromittáljak embereket azzal, hogy

velem beszélnek. De azért voltak, akikkel mégiscsak elmentem vasárnaponként kirándulni az erdőbe. Mindenesetre az 1953-as változást nem tartottam nagyon jelentősnek. Annak ellenére így van ez, hogy többször felvetődött: változtassak pályát, menjek vissza, s legyek ismét közgazdász. Nem akartam, nem vállaltam, azt mondtam, hogy még mindig nem lábaltam ki a börtönének megnyomorítottságából, hogy nem vagyok még elég erős. Mindez 1954-ig tartott. A pontos dátumra nem emlékszem.

Amiről most szólni szeretnék, az Kodály *Zrínyi szózata* című művének a bemutatása alatt a Zeneakadémián történt.¹ A mű úgy kezdődik, hogy: „Ne bánts a magyart!” Nagy esemény volt ez akkor. Nem is tudom, hogyan, de kaptam két jegyet, talán valamelyik régi hívem vagy barátom révén. Körülbelül a 15. sorban ültem, s a legnagyobb meglepetésemre Nagy Imre is ott volt. „János, tudok rólad. Hol vagy, mit csinálsz?” – kérdezte. „Imre bátyám, miért érdekel? Sok fontos dolgod van neked.” „Gyere el hozzám, szeretnék veled beszélni.” „Ez nagyon kitüntető” – próbáltam mondani, de mindjárt továbbmondta: „mert olyan emberekre, mint te vagy, szükség van. A Hazafias Népfrontban, a szövetkezeti központban szükség van rád. Menj el az egyetemre az én tanszékemre, vagy máshová.” Nem vártam, hogy miniszterelnökként megismerjen, el is mehetett volna mellettem, mert más dolga volt, de megismert. Ez egy kicsit meg is lepett, mert a felépített „új” világ embertelen és hazug világ volt. Ekkor valaki odajött hozzám, és itt meg is szakadt a beszélgetés. Soha nem kerestem fel Nagy Imrét, mert kockázatos dolog lett volna számomra. Az volt az érzésem, hogy abban a világban a közgazdásztól azt várják el, hogy a leninizmus prófétája legyen. Én pedig nem hittem a leninizmusban, a leninizmust erőszakos dolognak, falsnak és álszentnek tartottam.

1956-ot megelőzően a röntgengyárban dolgoztam, ami már akkor kint volt Gyömrőn, oda jártam ki vagy másfél évig. Valamikor 1954 végén vagy 1955 elején állást változtattam. Régi barátok révén a rádiógyárban helyezkedtem el Óbudán. A Flórián téren jobbra, a régi dohánygyárból egy rádió adó-vevő gyárat csináltak, odamentem műszerésznek dolgozni. Ez a gyár talán még a háború alatt kezdte el a működését. Körülbelül három-négyszáz munkás és ötven mérnök dolgozott itt, kutatóintézet jellege volt. Nemcsak régi adófajtákat gyártottak, hanem újabb adókészülékeket is, amelyeket itt kísérleteztek ki. Ide kerültem, és napokon belül a laboratóriumban lettem műszerész. Mit csináltunk? Például hoztak egy svéd műszert, azt lemásoltuk, ha tudtuk. Ezt a mérnökök csinálták, mi pedig munkások, technikusok szerszámgéppel, kézzel megcsináltuk. Érdekes dolog volt. Itt rábeszéltek, hogy menjek technikumba. El is kezdtem, de nem nagyon akartam csinálni, mert ha elvégzem a technikumot, akkor művezető lehettem volna, s én nem akartam előrelépni. Ennek ellenére fél év múlva mégis a laboratórium műszerész-műhelyének a vezetője lettem. Nem volt ez nagy dolog, tizenöt munkás dolgozott ott, de mégis én voltam a művezető. Erről sem tudtam lemondani, de ez nem volt veszélyes. Amikor Nagy Imre professzort vagy politikust akart csinálni belőlem, az már elég kockázatos lett volna, nem is mentem. A labor egy kis kollektíva volt, mindenféle politikai feszültség meg diszciplína nélkül. Nem sokkal ezt követően az egész rádió adó-vevő gyárat átköltöztették a Beloianisz Híradástechnikai Gyárba, és ettől kezdve Beloianisz-munkás lettem. Ott is művezető voltam. A munka nagyon tetszett, de az egész dolog nyugtalanított. Hogy lépjek ki ebből? – tettem fel ismétel-

¹ Kodály Zoltán *Zrínyi szózata* című kórusművét a Népművészeti Intézet kórushangversenyén 1954. december 18-án mutatták be a Zeneakadémián.

ten és ismételten magamnak a kérdést. Ez úgy sikerült, hogy az egyik fiatal kutatómérnök, Fekete István, állást kapott a Bányászati Kutatóintézet laboratóriumában, és magával vitt. Azt mondta: „Új állásom lesz, eljönne-e velem Horváth szaktárs, mert nekem nagyon nagy szükségem volna magára. Nagyon érdekes munkája lenne, olyan dolgokat csinálunk, hogy csuda. Lesz egy esztergapad, a legjobb Magyarországon, és azon más szerszámgépeket, műszereket csinálunk.” Vele mentem, és a Bányászati Kutatóintézetnél laboratóriumi segítő műszerész lettem. Ez valamikor 1956-ban, nagyon a nyár végén, talán már szeptemberben lehetett. Nem is sokáig műszerészkedtem és alkottam itt, mert jött az 1956-os forradalom.

A Bányászati Kutatóintézet laboratóriuma a Szent István körúton volt. Október 23-án a földszinten hallottam, hogy tüntetés van, és kimentem az utcára. Előző nap, 22-én Tunyogh Laci keresett meg, ő az Elektromos Műveknél volt mérnök, egy házban laktunk. Ő mondta el akkor, hogy mi van a Műegyetemen. Hozott is egy irományt, azt hiszem a 16 pont² volt, ami aztán ismert lett. Azt kérdezte, hogy mit szólok én mindehhez. „Hát, Laci – mondtam neki –, semmit se szólok, nyilván jobb volna, ha azok, akik ezt csinálják, kétszer meggondolnák, hogy mit csinálnak.” Kérdezte: „Nem jönne el?” „Azt hiszem, hogy nem” – feleltem. „Egyszer a Petőfi Körbe is elmentél” – mondta erre. „Igen, de többet nem mentem, mert úgy éreztem, hogy azokhoz a témákhoz, amelyekről ott tárgyaltak, nekem nincs mondanivalóm.” A hanghordozás, a szóhasználat és az egész marxista-leninista frazeológia nem olyan volt, mint ami nekem kellett, értettem, de nem kívántam használni. Ami ott történt, azzal nem volt bajom, de úgy gondoltam, hogy jelenlétem már csak azért sem hasznos, mert én úgysem szólok hozzá. Ez nem közömbösség volt részemről, hanem annak a belátása, hogy én ott nem vagyok hasznos. Hasonló érzésem volt egyébként október 22-én, amikor a műegyetemi irományvázlatot elolvastam.

Október 23-án valamikor délfelé, amikor kimentem az utcára, egy ideig néztem a tüntetőket, majd visszamentem a laborba. Kora délután, amikor a tüntetők a Szent István körúton, a Margit hídon át a Bem tér felé mentek, újból az utcán voltam, s én is csatlakoztam a menethez. Ott voltam a Bem térnél, láttam, mi történt, hallottam a különböző beszédeket, különösen Veres Péter beszédére emlékszem. Amikor itt befejeződött, a csoport továbbment, és én is mentem a Parlament, a Kossuth Lajos tér felé. Ez már késő délután volt, de még nem volt este, csak esteledett. A villamos a Marx tértől, a Nyugati pályaudvartól Újpest felé ment, fölültem az egyikre, és elmentem a kislányomért, aki akkor tizenhárom-tizennégy éves gyerek volt. Azt mondtam neki, hogy gyere, mert olyan dolgokat láthatsz, amilyeneket nemigen fogsz látni életedben; úgy néz ki, hogy történelmi változásnak vagyunk részesei, s jó, ha látod. A kislányom eljött velem, s mire visszaértünk a Parlamenthez, még mindig több irányból jöttek az emberek. Amikor az első szónokok a Parlament erkélyéről elkezdtek beszélni, még mindig nem volt sötét. Erdei Ferenc beszédekor sötétedett be. Jól emlékszem, amikor újságpapírokból fáklyákat csináltak, ez költői, színpadi jelenség volt. Nem volt ott semmi olyasmi, ami arra utalt volna, hogy „holnapra megforgatjuk a világot”. Azok a kívánságok és követelések hangzottak el, amelyeket a Bem téren hallottam, s amelyekről egyébként már az előző hetek során olvastunk az *Irodalmi Újság*-ban. Lényegében ezeket a témákat lehetett ott újból hallani, s ezekről beszéltek az emberek is. A Kossuth Lajos téren a tömeg közepe táján voltunk, ott, ahol az Alkotmány utca eléri a

² Az ifjúság 16 pontja. In: *A forradalom hangja*. I. m. 15. o.

teret, a Parlament főbejáratával szemben. Jól emlékszem, amikor Nagy Imre megjelent az erkélyen és megszólalt: „Kedves elvtársak!” „Nincs elvtárs, nem vagyunk elvtársak!” – ez zúgott két-három percig. Nagy Imre újból kezdte: „Magyar testvérek, magyar testvéreim, kedves barátaim!” Nagy Imre beszédének elhangzása után úgy nézett ki, hogy az emberek tudomásul vették az elhangzottakat, és elindulnak hazafelé. Én is elindultam a lánnyal hazafelé. Egyszer csak motorbiciklivel meg kisteherautóval emberek jöttek. Jól emlékszem egy motorbiciklire, annak még a pótülésén is ült valaki. Csak úgy erőszakosan behajtottak a tömegbe. Mellettem, alig három lépésnyire álltak meg, s hallottam, ahogy a motoros mondta: „a Rádiónál lövik a diákokat”. „Menjünk a Rádióhoz!” – hangzott itt is, ott is. Ekkor már jócskán este volt. Én azonban a lánnyal nem a Rádióhoz, hanem hazamentem, s még aznap este, éjszaka hallottam a lövöldözést.

A következő nap gyalog mentem be a munkahelyemre, hogy az emberekkel beszélhessek, hogy mi van, ki mit tud. Hallgattuk a rádióban a fölhívásokat, hogy senki ne menjen ki az utcára, hogy senki ne menjen be a munkahelyére. Érdekes volt, hogy ekkor sok emberről tudtam meg, hogy valójában kicsoda, mert hirtelen már nem tartották szükségesnek, hogy inkognitóban maradjanak. Az egyik kollegináról, aki addig nagyon hűvös adminisztrátor vagy technikus volt, hirtelen kiderült, hogy az apja a régi világban professzor volt. Senki se kérdezte, csak úgy elmondta.

A következő eset 24-én, 25-én, de lehet, hogy már 26-án történt. A munkahelyemről a Nyugati pályaudvar felé indultam, sokan voltak az utcán. Mögöttünk, velünk egy irányban haladt egy három vagy négy járműből álló orosz katonai csoport. Az egyik tank volt, a másik kettő kisebb teherautó. Ahogy a Lenin körúton gyalogolva majdnem elértem a Podmaniczky utcát, ezek löni kezdtek. Az emberek berohantak a kapuk alá. Az orosz katonák kiszálltak. Amikor már ők is ott voltak a járdán, akkor az emberek kijöttek a kapuk alól, és megkezdődött a beszélgetés. Az oroszok mondták, hogy „davaj damoj” és „kak gyelaty”³. Valaki mindig tudott egypár orosz szót, én is tudtam, többet is. Egy fiatal, katona ruhás ember ott feküdt a földön, vérzett. „Mit csináltok?” – kérdezték az emberek az oroszoktól. „Bárók és gyárosok ellenforradalmat csinálnak Magyarországon, és itt vagyunk, hogy benneteket, munkásokat megvédjünk.” „De te egy munkást löttél agyon!” Az emberek nézték, hogy mi van ezzel az emberrel. Perceken belül meghalt. Amíg az oroszokkal beszélgettünk, valaki megnézte, ki volt. Párttagsági könyve volt ennek a szegény fiatalembernek. Én is részt vettem a vitában, ami talán fél óráig tartott, végül is elmentek, s én gyalogoltam tovább. Még párszor belekerültem kisebb lövöldözésekbe, de aztán szerencsésen hazaértem. Igen hosszú gyaloglás volt.

Azokban a napokban, amikor csak tehettem, az utcán voltam. Azt hiszem, a harmadik napon, a Rákóczi úton a Keleti pályaudvar felé menet egy néhány ágyúból, teherautóból álló szovjet katonacsoportba ütköztem. Az emberek az oroszokkal beszélgettek. Úgy tűnt, hogy ez a beszélgetés már valamennyi ideje tartott, mert senki se nevezett senkit duráknak⁴, s még csak emelt hangú társalgás sem volt, bár néha valaki belekiabált. Én előretolako-dtam, hogy lássam, mi történik. Az emberek az oroszoknak azt magyarázták, hogy itt valami félreértés van, mert ami itt történik, azt nem néhány elszigetelt ember csinálja. Meg kellene magyarázni nekik – mondta valaki –, hogy mi a helyzet. Erre az oroszok válasza az volt:

³ Gyertünk haza; mi van.

⁴ Hülyének.

„Magyarázzátok meg, segítünk.” S valóban, többen az emberek közül fölszálltak az autókra meg a tankokra, és együtt indult a menet a Parlament felé. Én is velük mentem. Ez az orosz katonacsoport hamarosan elindult a Múzeum körút, Somogyi Béla út, Bajcsy-Zsilinszky út, Alkotmány utca útvonalon a Parlament elé. Ahogy később megtudtam, ekkor volt az a nagy Parlament előtti lövöldözés⁵.

Talán két nappal később üzenetet kaptam Tildy Zoltántól, hogy keressen meg. El is mentem hozzá, és Tildy ekkor bizonyos dolgokra kért meg. Elmondta, hogy aznap késő délután Erdei Ferenc szobájában, az Országházban lesz egy beszélgetés az agrárpártok és az agrárképviseleti szervezetek helyzetéről. Tildy arra kért, hogy menjek el erre a beszélgetésre, és mint mondta, Kiss Sándornak is üzent. Erdei, Veres Péter és Nánási László lesz még ott. A megadott időpontban ott is voltam. Erdei egyedül volt a szobájában, se titkár, se őr, se semmi. Mondta is mindjárt, hogy rossz helyen járok, mert már átmentek a szövetkezeti székházba. Az hol van? A Szabadság téren. Elindultam, nincs messze a Parlamenttől, tehát rövid idő alatt odaértem. Mentem föl a széles lépcsőn, négyen-öten jöttek velem szemben lefelé, Veres Péter is közöttük volt. „János – mondta –, vártunk, Sándort is és még négy-öt embert, akiknek üzentünk. Nem vagyunk elegenden, ezért holnapra halasztottuk a beszélgetést. De ennél is fontosabb – folytatta Péter –, hogy jól vagy. Mióta nem láttalak? 1946 vagy 1947 óta? Túlélted? Mi is túléltük.” Igen-igen érzélgős módon mondta Péter bácsi: „Túlélted, túléltük.” „Most új világ lesz” – tette még hozzá, majd valahogy a következőképpen folytatta: „Gondoljátok végig, ti, kisgazdapártiak a dolgokat, mi, parasztpártiak már gondolkodtunk. Hozzátok haza Nyugatról Nagy Ferencet és Varga Bélát, mi pedig hazahozzuk Kovács Imrét, és akkor együtt végiggondolhatjuk, hogy merre megyünk.” Mindezt Péter bácsi lassan, gondolkozva mondta el nekem. Érdekes volt a három név: hozzátok haza Nagy Ferencet és Varga Bélát, mi pedig hazahozzuk Kovács Imrét, és majd megyünk tovább. Ezt követően a nap nagy részét a Parlamentben töltöttem. A miniszterelnök irodája elég kis szoba volt, de az előszobája az egy nagyon nagy terem. Nem is tudom, minek szánták egykoron. Elég gyakran jártunk oda, hogy kicseréljük a véleményünket.

A kisgazdapárt közben már megalakult, de én nem sok időt töltöttem a kisgazdák székházában, valahogy úgy alakult, hogy én tartottam a közvetlen kapcsolatot Tildyvel, neki számoltam be és tőle hoztam az üzeneteket. Ez viszont azzal járt együtt, hogy órákat beszélgettünk az előbb említett teremben vagy a folyosón.

A kisgazdapárt újjáalakításában természetesen részt vettem, s talán úgy jellemezhetném a legpontosabban, hogy az kötetlen beszélgetés formájában történt. Nem volt nagy szónoklat, igaz, kicsi sem, meg alkotmányosság sem. Senki sem nyitotta meg és senki sem zárta be az ülést, senki sem állapította meg a határozatképességet, inkább egy önmagát kooptáló kis csoport volt ez. Ennél sokkal lényegesebbnek tartom azokat a beszélgetéseket, amelyek a kisgazdapártban a következő napokban zajlottak, hiszen a párt megalakulása vagy az újjáalakulása napokon át tartott. Időnként olvasok arról, hogyan választódott Kovács Béla elnökké, meg kik választódtak intézőbizottsági tagokká. Minderre azt mondom, hogy az csak valamiféle ad hoc dolog volt. Menet közben alakult, formálódott és intézményesedett a párt. Megállapodtunk Kiss Sándorral a Magyar Parasztszövetség újjáélesztésében. E cél-

⁵ 1956. október 25-én, 11 óra körül a Földművelésügyi Minisztérium padlásteréből a Parlament előtt gyülekező tömegre ismeretlen fegyveresek tüzet nyitottak. A téren tartózkodó szovjet harcokocsik egy része szintén a tüntetőkre lőtt, míg más része viszonozta a tüzet.

ból kerestünk is helyet, a régi helyiség a Báthory utcában szűk volt, meg átalakították, lakásokat csináltak belőle. Valaki a Partizánszövetség székházát javasolta, az a közelben volt, így ott ütöttük fel a Magyar Parasztszövetség főhadiszállását, központját és néhány napon át ott voltunk. Ez összesen két-három vagy négy nap lehetett. Ez alatt az idő alatt volt egy-két fontos értekezlet, amin részt vettem vagy amit én vezettem le.

A Magyar Parasztszövetségben újra találkoztam Féja Gézával. A Magyar Parasztszövetség országos elnöke Kiss Sándor lett. Talán ez a tisztség Vörös Vincét illette volna meg, de mégis Kiss Sándor lett az elnök. A parasztszervezők közül többen is följöttek Budapestre. A legfontosabb dolog, amit tettem, hogy november 3-ára összehívtam a magyar közgazdászok konferenciáját. Össze is jött körülbelül hatvan-hetven ember. Professzorok, állami tisztviselők, minisztériumi főtanyamesterek, pártközpontban dolgozók kaptak meghívást. Tíz-húsz ember segített nekem ebben. Az értekezlet összehívására Tildytől kaptam megbízást. „Nézzük meg, mit szólnak a közgazdászok” – hangozott a kérdés. Kerék Mihállyal, Rác Jenővel, Varga Istvánnal, Salamon Rác Tamással beszéltem, és összehívtam a közgazdászok megbeszélését. November 3-án délelőtt kilenc-tíz óra felé nyitottuk meg, amikor már úgy gondoltuk, hogy elég bölcsesség van együtt. Kiss Sándornak javasoltam, hogy nyissa meg, s ő Kerék Mihályt kérte föl a konferencia elnökévé. Ezt a funkciót Kerék Mihály méltóságteljesen és szakszerűen látta el. Valamikor napközben átadta nekem az elnöklést, de én azt, amit tettem, a konferencia elnöke helyett tettem. Én csak ennek a megbeszélésnek a rendezője és ügyvezetője voltam.

A konferencia feladata a magyar gazdasági problémák fölmérése, helyzetelemzés és a teendők meghatározása volt. Nem elméleti, hanem gazdaságpolitikai, gyakorlati kérdésekre koncentráltunk. Úgy gondoltuk, nincs arra idő, hogy elméleti dolgokat tisztázzunk, vagy hogy az elkövetett hibákról beszéljünk, azokat analizáljuk, hanem a teendők megállapítására koncentráltunk. A témához sokan szóltak hozzá, de abban eléggé következetesek voltunk, hogy nem analizáltunk, nem elméletieskedtünk, hanem az aktuális teendőkre helyeztük a hangsúlyt. Mezőgazdaság, ipar, hitel, ellátás kérdéseiben a konferencia határozatokat is hozott. Az volt az álláspontunk, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezeteket és az állami gazdaságokat nem szabad szétszedni. Intézményes változást az őszi betakarítás befejezéséig nem támogatunk. Ezt követően később, a konszolidáció után a magyar parasztság egyik fontos feladata lesz, hogy fölmérje és számba vegye, mi történt s mi történjen a magyar földdel. Úgy láttuk, ahhoz szabadság kell, hogy azok, akik majd a szövetkezetekből vagy a téészekből ki akarnak lépni, kiléphessenek. Úgy láttuk akkor, hogy a gyárak állami tulajdonának a megváltoztatása majd az újonnan megválasztott országgyűlés feladata lesz. Addig pedig senki se nyúljon a tulajdonhoz, mert az nagy dolog, és a termelés szempontjából nem volna kívánatos. Hasonló helyzet alakult ki a bányák, a bankok, a biztosítási vállalatok tekintetében is. A harmadik vagy negyedik pont az volt, hogy a nemzetközi beruházásokra nyilván azért is szükség lesz, mert a gazdasági élet rosszul áll, meg azért is, mert sok minden megint lerombolódott. Úgy véltük, olyan helyzet megteremtése kívánatos, ahol Magyarország kölcsönt kérhet és kaphat a Szovjetuniótól, az Egyesült Államoktól, Svájtól, és egy hosszú listát írtunk le. A Szovjetunióval kezdtem.

Természetesen fontosnak tartottuk a stabilitást, amelyet már csak a hitelképességünk érdekében is meg kellett volna teremtenünk. A bérek, a munkásság, a parasztság, a közellátás kérdéseiről volt néhány mondat, ami akkor teljesen nyilvánvaló volt. Ebben a forradalmi

közgazdasági állásfoglalásban semmi egetverően „forradalmi” nem volt, csak pragmatikus helyzetfölmérés, ami a konszolidációt a legjobban előmozdította volna. A konferencián készült jegyzetekkel nyomban átmentem a Parlamentbe Tildyhez, aki már várt. Késő délután volt mire odaértem, de mindjárt fogadott, és elmondtam, hogy mi történt. Örült neki, jóváhagyta, jónak tartotta. Mondtam: „Jó lett volna, ha ott lettél volna, Zoltán bátyám.” Azt válaszolta erre, hogy akkor is ugyanez lett volna. Nem engedte, hogy elnök úrnak szólítsam, annak ellenére, hogy amikor köztársasági elnök lett, akkortól fogva soha nem tegeztem vissza, hanem elnök úrnak szólítottam. Ekkor azonban ragaszkodott ahhoz, hogy Zoltán bátyámnak szólítsam.

Ezekben a napokban a Magyar Parasztszövetség gazdaságpolitikai igazgatójaként mutatnak be néhányszor. A kisgazdapártban pedig a gazdaságpolitikai osztály vezetője lettem. De ehhez azt is hozzá kell tennem, hogy ekkor nem nagyon sokat számított, hogy kinek mi volt kiírva a névtáblájára, a személy volt a meghatározó. Farkas Feri meg sem kérdezte, hogy mi a tisztségem – és én sem tőle –, hanem úgy vettük, hogy cselekednünk kell, s mi azt tettük, amit legjobb tudásunk szerint szükségesnek tartottunk. Tildy azt mondta 3-án, hogy felmerült, hogy Bognár Jóskát nevezzék ki a Nemzeti Bank elnökévé. „Menj és beszélj meg Jóskával ezt meg ezt, öt vagy hat témát.” Át is mentem Jóskához, és meg is beszéltem. Jóska irodája a Parlament épületében volt. Ekkor hosszan elbeszélgettünk a gazdaságpolitikai tennivalókról. Jóskát tehát a forradalom kinevezte egy fontos tisztségre, és ő azt elfogadta. Ezt én soha nem mondtam senkinek huszonöt évig. Biztos tudták, akiknek ezt tudniuk kellett, de nem akartam, hogy a világ ezt tőlem tudja meg. A Szécheny napokig⁶ én ezt nem hoztam elő, akkor Bognár Jóskának mondtam, hogy én erről a témáról azóta senkivel nem beszéltem. Azt mondta, ő se, de már nyugodtan beszélhetünk.

Miután Tildynek beszámoltam a konferenciáról, azt mondta, hogy mondjuk el mindjárt Nagy Imrének is. A szobájába be sem mentünk, Tildy az ajtóban mondta el, hogy Imre, ez meg ez volt. Azt felelte, majd beszéljünk róla. Amikor Tildy visszajött, azt mondta, Nagy Imre arra kér, hogy másnap, vasárnap délután Kerék Mihállyal, Kiss Sándorral és Farkas Ferencsel menjünk be a Parlamentbe. Nagy Imre megígérte, hogy a kommunista pártból is megkeresi azokat, akik gazdaságpolitikai kérdésekben kompetensek. Ez lett a vége ennek a gazdaságpolitikai beszélgetésnek, hiszen másnap már november 4-e volt.

A Parlamentből november 3-án este visszamentem a kisgazdapárt Semmelweis utcai székházába. Kiss Sándor, Jónás Pál, B. Rác Pista, Szolnoki Pista és talán Nyeste vagy Sztáray Zoltán volt ott. Összegeztük a dolgokat, sokáig tartott a beszélgetés, az akkor már felhős hírek számbavétele, hogy mi is van alakulóban. Tudtuk, hogy a kormányküldöttség elment Tököldre, de hogy mi, hogyan történik, arról nem tudtunk semmit. Éjfél körül mentünk haza azzal, hogy másnap tovább folytatjuk. Hazamentem éjszaka, és november 4-én hajnalban már az ágyúlövéseket hallottam.

November 4-ét követően ugyanazt tettem, amit október 24-e után: jártam a várost. Be mentem a gyárba, ahol korábban dolgoztam. Ott egy jó közösség volt, s ott én munkás voltam. Néhány éjszakán át benn is aludtam. Napközben néha gyalog elmentem, meglátogattam a nagybátyámat, Sebestyén Sándort, aki anyámnak volt a testvére, s éveken át a hajógyár párttitkára volt. Kíváncsi voltam, hogy mit mond egy olyan hívő kommunista,

⁶ 1980-ban a Magyar Tudományos Akadémia, Széchenyi István *Hitel* című műve megjelenésének 150. évfordulója alkalmából Széchenyi-napokat rendezett.

igazi munkás, akinek az életét úgy ismertem, mint ő az enyémet. Nem sokat mondott, mert nem tudta, mi van. Ezt azért jegyeztem meg, mert amikor kikerültem a börtönből, nem vitatkoztam vele, hanem csak végighallgattam a prédikációit. Akkor még Gerő nagy ember volt az ő szemében. Mindezeket megelőzően Kovács Béla üzent, hogy Antall József lakásán megtalálhatom. Neki a kisgazdapárt újjáalakulásában fontos szerepe lett. Jelen volt a beszélgetésen a házigazda, Antall József is, aki egy időben pártigazgató, miniszter, illetve a második világháború alatt a Belügyminisztériumban a menekültügyek intézője volt. Ott azt mondta: „Bizony, néhányatoknak el kellene mennie Nyugatra, különösen neked, mert te vagy az – mondta nekem –, aki legtöbbet tudsz közülünk a nyugati világról, és beszélni is tudsz velük.” Úgyhogy rábeszélte, hogy menjek el. Feleségem volt és kislányom. A fiam ötévesen, 1956 legelején meghalt vakbél-operáció következtében.

Együtt hagytuk el az országot a feleségemmel és a kislánnyal. Még néhány üzenetváltás, beszélgetés másokkal, Tildyvel, Mistéth Bandival és többekkel, barátokkal, majd elmentem Kiss Sándorhoz, és mondtam: „Sándor, úgy néz ki, hogy én elmegyek.” Erre Sándor: „Én is megyek, menjünk együtt!” Sándor is úgy látta, hogy a dolgok annyira szétestek, összezavarodtak, hogy nem tudunk mit tenni. A Szovjetunió pedig olyan módon fog példát statuálni, hogy a mondott szónak megint nem lesz súlya. Így jöttünk el Kiss Sándor, a feleségem, a kislányom és én. Győrig vonattal mentünk, ott megszálltunk. Onnan egy autóval Sopronbámfalváig. Ismertem ezt a területet, mert 1940-ben ott voltam cserkész táborban. Ott mentünk át a határon. Az osztrák határőröknek azt mondtuk, hogy sürgősen Bécsbe, az osztrák kormányhoz vagy az amerikai követséghez kell eljutnunk, s ők segítettek is bennünket, két óra alatt Bécsben voltunk. A lányomat és a feleségemet ott kellett hagyni a nagy menekülttáborban. Másnap értük küldtünk egy kocsit Bécsből, ahol nyomban az amerikai követséggel kerültem kapcsolatba. Igazoltak, és azonnal Amerikába akartak vinni. Mielőtt eljöttünk Bécsből, elhatároztuk, hogy valamiféle szervezetet alakítunk, és ott nyomban a Magyar Forradalmi Tanács nevet adtuk ennek a létrehozandó szervezetnek.⁷ Ezen a beszélgetésen ott volt – megvannak az iratok! – Kiss Sándor, Nyeste Zoltán, Szabó Miklós (aki aztán erről könyvet írt,⁸ az a furcsa természetű Szabó Miklós), én magam és még valaki, de a nevére már nem emlékszem. Azt hiszem, hatan voltunk ott.

Az emigrációs közéleti szerepem Amerikában kezdődött, s ez majdnem egy évig tartott. Amit tudtam, megtettem az amerikai külügyminisztériumban, az Egyesült Nemzetek Szövetségénél. Összekötője voltam annak a csoportnak, amelyik az ötös bizottsággal⁹ volt kapcsolatban. Kapcsolatban voltam Povl Bang Jensen dán diplomatával is. Ő lett az ENSZ-ben a magyar ügyeket vizsgáló bizottság elnöke. Az ausztrál és a tunéziai nagykövet mellett ő volt a legaktívabb. Velük dolgoztam, és ennek az volt a lényege számomra, hogy minél többet tudjon meg a világ arról, ami nálunk történt, mert érződött, hogy a világ nem nagyon tudja, hogy mi is történt. Tanúkat gyűjtöttünk össze. A fő tanúk – Kéthly, Kóvágó, Király, Kiss Sándor, Benjámín Olivér – mellett minden területről ötven vagy hatvan tanút

⁷ Lásd még Borbándi Gyula: *A magyar emigráció életrajza 1945–1985*. I–II. Budapest, 1989, Európa Könyvkiadó. I. kötet. 418–428. o.

⁸ Szabó Miklós: *Csendes háború*. I. m.

⁹ Az ENSZ közgyűlése 1957. január 10-én különbizottságot hozott létre annak érdekében, hogy felderítse, mi történt 1956. október 23-a után Magyarországon. A bizottság Ausztrália, Ceylon, Dánia, Tunézia és Uruguay képviselőiből állt.

szedtünk össze. Ezt csináltam. Az oroszok ezt nagyon rossz néven vették, nem szerették ezt a szervezést, de ez engem hónapokon át lefoglalt. Komoly segítséget kaptunk Nagy Ferenc-től, aki bölcs és tapasztalt ember volt, s a régi emigráció nevében azt fogalmazta meg, hogy annak megbízatása megszűnt, s majd a forradalomból odakerülő emberek alakítanak újat. A régi emigrációból is meghívtunk néhány személyt: Nagy Ferencet, Kovács Imrét, Auer Pált, de senkit nem hívtunk meg a Magyar Nemzeti Bizottmányból, mert úgy tartottuk, hogy az az előző emigráció politikai szervezete volt.

A Magyar Forradalmi Tanács főtitkára Kiss Sándor, elnöke pedig Kéthly Anna lett. Két alelnöke volt: Kővágó József és Király Béla. Mi többen intézőbizottsági tagok lettünk, és úgy tűnt, minden rendben van. Talán csak Szélig Imréék nem voltak benne, mert a szocdemek akkor még nem tudták, mit csináljanak. Sokat beszélgettünk, végül is létrejött a Szabad Magyarország Nemzeti Képviselője.

Amikor pedig Magyarországon a dolgok egyféleképpen konszolidálódtak, s a Szovjetunió által támogatott rendszerrel nem volt mit tenni, úgy döntöttem, hogy inkább mással foglalkozom. Azokat, akiknek kedvük volt az emigrációs politikát csinálni, biztattam, hogy csinálják tovább. Én viszont szerettem volna a világról megtudni valamit, s elfogadtam egy egyéves professzori ajánlatot Manilába, a Fülöp-szigetekre. Az volt a célom, hogy minél távolabb legyek New Yorktól – ha a földgömböt nézem, ez volt a legtávolabb, pontosan tizenkét óra erre is, meg arra is. Manila a földgömb másik oldalán található. El is mentem, ott voltam egy évig, majd visszajöttem az USA-ba. Itt továbbra is a világ megismerésének a kényszere inspirált, mert úgy éreztem, hogy nem értjük a világot, és a világ sem ért bennünket. Ha a világ nem ért bennünket, az a világ baja, de azért nekünk még nagyobb bajunk, ha mi nem értjük a világot, hiszen mégsem lehet mindenért a világot hibáztatni. Úgy gondoltam, hogyha mi egy kicsit jobban megértjük a világot, akkor a világ is könnyebben érthet meg bennünket. Ez lett a rögeszmém, s további döntéseimet is ez motiválta.

Hívjuk életre a Magyar Parasztszövetséget!

A magyar nép megújodást jelentő harcában előkerülnek a parasztság problémái is, melyek nemcsak magának a pa-
rasi rétegnek kérdéseit csupán, hanem az egész nemzet jövő felépítésében is nagy szerepet játszanak.

Elvitathatatlan, hogy a magyar nép sémái alkotó paraszti réteg földművelő munkája egyik leglényegesebb részét alkotja nemzeti létünknek. A mezőgazdasági termékek: kenyér, hús, zsir, tej, vaj, gyümölcs és a többi fontos élelmiszeri cikk nemcsak népünk élelmiszerét szolgálja, de egy virágzó mezőgazdaság termékei értékes exportáruk is, melyek komoly nemzeti jövedelmet jelentenek.

Az elmúlt évtizedek súlyos hibái megbénították ezt a termelő munkát. A parasztság elgyengült, vergődött. Eltűnt a termelő kedve, a falvak fiataljai elmentek úramekbe, gyárakba, mert a föld megélhetést nem biztosított a vele foglalkozó parasztságnak számára sem. Csak az öregek maradtak otthon. Mind kevesebb föld lett jól megművelve és mind kevesebb paraszti termék került az ország élékamrájába. Beszolgáltatás, túl magas adó és számtalan különböző fizetési kötelezettség valóságosan megkoptatotta a föld népet.

A magyar nép szabadságharca új lehetőségeket nyitott. A nemzeti kormány eltörölte a beszolgáltatást, a parasztságnaként választhatják termelési formájukat, a közéleti tanácsokat újjászervezhetik. Ezek után bizonyára megjön újra a föld szeretete, a termelési kedv és most a magyar paraszt újra megmutatja, hogyan tud dolgozni, mit tud termelni.

En itt a nagy kérdés, hogy földszeretetét, munkakétségét meg is tartsa, és fokozza és

életét a maga sajátos életformájának megfelelően alakíthassa. Erre azonban biztosíték kell! A biztosíték: ha sorsa ir nyitását önmaga végezheti. Erdővédelmi szervezet kell a számára! 1941-ben megalakult a Magyar Parasztszövetség, melyet 1948-ban beállítottak. Akkor ez a parasztszövetség már kibontakozó állapotba került a parasztság új érdekvédelmi szervezetének de elfelejtették. Most itt az idő újra, hogy a megújuló parasztság megalkossa a Parasztszövetséget, mely az egész ország parasztságát felölelné és törvényes érdekvédelmi szervezete nélné. A Parasztszövetség politikamentesen felölelné a parasztság gazdasági, termelési, értékesítési, beszerzési, kulturális és társadalmi kérdéseit és biztosítaná részleges követeléseit kiharcolására a sztrájkjogot is.

Ha a Parasztszövetség ilyen keretek között majd fel tudja kelteni a termelési kedvet, mert jövedelmességét ad a paraszti munkának úgy a parasztság műveltségének fejlesztésével, gazdasági szaktudásának fokozásával újra virágzó mezőgazdasági állammá tenné Magyarországot.

Szükség van tehát a Parasztszövetség feltétlen létrehozására. Örömmel látjuk, hogy Kovács Béla, a magyar parasztság kiváló vezetője, a Független Kiszabad Párt mai baranyai alakuló ülésén kitérte, a Parasztszövetség törvényes paraszti érdekvédelmi szervezete való lét-felvételét egy új programjának tartja, mert a magyar parasztság életének megújulását és fejlődését ebben látja. Hiszük, a magyar parasztság milliói tömegei em-berként csatlakoznak ehhez a gondolatához.

VORÓS VINCE

FUTÓ DEZSŐ

„KIS ORSZÁG VAGYUNK, KIS SZEMETÜNK VAN, DE AZ TARTÓS”

Futó Dezső 1916. május 18-án Bárádon született. A szeghalmi Péter András Gimnázium négy osztálya után a Debreceni Kereskedelmi Tanonciskolában végzett, majd kereskedősegéd-vizsgát tett. 1932-től az FKgP tagja. Újságírói pályafutását 1938-ban Makón, a Független Újságnál kezdte. 1937-ben tagja volt a Márciusi Frontnak. 1943–1944-ben, majd 1945–1947 között a Kis Újság és az Ellenzék szerkesztője. 1944-től a Kis Újság felelős szerkesztője. 1944. december 21-től az Ideiglenes Nemzetgyűlés képviselője, majd az 1945-ös választások után országgyűlési képviselő. 1947. március 12-én kilépett az FKgP-ből és lemondott képviselői mandátumáról. 1947 júliusában a Magyar Függetlenségi Párthoz csatlakozott, és 1947. augusztus 31-én képviselővé választották, de október 30-án lemondott mandátumáról. 1948–1951 között boltos Bárádon, majd letartóztatásáig raktáros Pakson. 1952 márciusában letartóztatták, és tíz év börtönbüntetésre ítélték. 1956. július 5-én szabadult. A forradalom alatt a Kis Újság felelős szerkesztője. 1956. november 4-e után a Vöröskeresztnél, a bűvárszivattyú-gyárban dolgozott. 1958-ban rehabilitálták az ötvenes évek vádjai alól. Ezt követően a vendéglátóiparban, majd a Sasad Mgtsz-nél és a Vörös Október Mgtsz MIKÖV alvállalatánál dolgozott. 1988-ban ismét bekapcsolódott a politikai életbe. 1989 áprilisától az FKgP örökös főtitkára. 1990 januárjában kilépett a kisgazdapártból, és a Nemzeti Kisgazda- és Polgári Párt tiszteletbeli elnöke lett. 1994-ben meghalt.

A börtönből 1956 júliusában szabadultam. A kiszabadulás, a kilépés a szabadba meglehetősen izgalmas volt, mert az utcákon a forgalom óriásinak látszott, pedig egyáltalán nem volt az, és ott volt a jó, 28-as sárga villamos, ami Kőbányáról, a Gyűjtőfogházból egészen a Nagykörút–Népszínház utca sarkáig vitte az embert. Amikor kiengedtek, nem tudtam eldönteni, hogy hová menjek. Először Bajcsy-Zsilinszkynét hívtam fel a Népszínház utca sarkáról, de ő nem volt otthon. Utána Tartsayné. Szerencsére ő otthon volt. Felmentem a lakására, s mondtam, kiszabadultam, itt vagyok. Tőle egy szűk félóra múlva Maron Ferenc barátomékhöz mentem a Kmetty utcába. Maron Feri a *Kis Újságnál* volt belső munkatárs, rettenetes nagy örömmel fogadtak. Ettől kezdve hosszú napokon keresztül mérhetetlen emberi jósággal és szeretettel találkoztam, ami számomra szinte drámai eseménynek számított, mert sok mindent elképzelve, hogy ha majd kiszabadulok a börtönből, mi lesz és hogy lesz, de amiben részem volt, arra nem számítottam. Ez egészen meglepett és kifordított a sarkamból. Maron Feriéknel délután háromnegyed hat lehetett, amikor még nem tudtam eldönteni, hogy az édesanyámat értesítem-e vagy sem, hogy napokon belül vagy talán már másnap otthon leszek. Végül úgy döntöttem, hogy telefonon felhívom a húgomé-

kat. Tudtam, hogy lent Szerencs mellett egy kis faluban, ahol a húgomék laktak, négy óra-
kor zár a posta. Ennek ellenére felhívtam (akkor is bizonyára 01 volt a vidéki hívás száma).
Elmondtam, hogy most szabadultam a börtönből, s igaz, hogy az a postahivatal, ahova
telefonálni szeretnék, négy óra-
kor zár, de a postamesterék lakása és a hivatal együtt van,
tehát ha volna olyan szíves és becsengetne a taktaszadai postai központba, akkor a posta-
mesterék bejönnek, és fel fogják venni a telefont. „A legnagyobb készséggel, azonnal” –
mondta a hölgy, s arra kért, hogy le se tegyem a telefonkagylót. Miskolcon keresztül be-
csengetett Taktaszadára, és valóban a postamesterék felvették a kagylót, és így üzenetet
küldhettem a húgoméknak, hogy július 7-én este otthon leszek. A húgomat arra kértem,
hogy menjen haza Bárádra, és készítse elő az édesanyámat. Nem akartam ugyanis őket
megrázkódtatásnak kitenni, hiszen a várakozás óriási volt. A beszélgetés után megkérdez-
tem a telefonközpontot, hogy mennyivel tartozom, mert a barátoméktől beszélek, mire ő
közölte, hogy természetesen semmivel. Ez a kedvesség is nagy melegséggel öntötte el a
szívemet. Másnap reggel felmentem Szabó Pálékhoz a Diana utcába. Előtte telefonáltam
Palinak, hogy kint vagyok a börtönből és felkeresem. Szabó Pali évekkor korábbi álláspon-
tja egészen megváltozott, és frappirozva volt az akkori eseményektől. Mondta, hogy marad-
jak ott legalább egy napig. Mire megmutattam az elbocsátó levelemet, amelyikben az állt,
hogy Bárádra utazom haza, és a legközelebbi rendőrőrsön huszonnégy órán belül jelent-
kezni kell. Azt mondta, hogy ne törődj vele, s az elbocsátó levélre ráírta, hogy – akkor ő,
úgy tudom a Hazafias Népfront alelnöke, képviselő és mit tudom én, hogy mi minden volt
még – az ő kérésére nála maradtam.

Vonattal a Szolnok–Püspökladány vonalon utaztam hazafelé. A püspökladányi állomá-
son vagy másfél órát kellett volna várni, hogy továbbinduljak Biharkeresztes felé. Így gya-
log indultam Bárádra. Nem nyertem ezzel semmit, mert talán csak negyedórával előbb
érkeztem a faluba, mint a vonat. Nem tudom megmagyarázni, hogy miért, de a börtönben –
többek között – sokat foglalkoztam azzal a gondolattal, hogy ha kiszabadulok és újra sza-
bad leszek, a szabadulás emlékére ajándékot adok a falunak vagy a templomnak. Így aztán
mielőtt hazamentem volna, utamba esett a református templom – ez este nyolc óra-
kor vagy fél kilenckor volt –, bementem a paphoz, és kértem, hogy adja ide a templom kulcsát, hadd
menjek be először a templomba. A húgom már otthon volt, és előkészítette az édesanyá-
mat, hogy valószínűleg Dezső ma este már hazajön Budapestről, mert kiszabadult a börtö-
nből. Nem kell mondanom, óriási öröm volt. Meséltem, majd anyám lefektetett, és én
aludtam. Reggel – az ember hozzá volt szokva, hogy hat óra-
kor volt az ébresztő – hamar felébredtem, de nem keltem fel. A faluban pillanatok alatt, még a megérkezésem estéjén
elterjedt, hogy hazaérkeztem. Másnap reggel sorban jöttek az emberek, és az anyám muto-
gatott engem az ágyban, amint éppen aludtam, bár csak a szemem volt lehunyva, hogy itt
van a fiam és alszik, hagyják pihenni, mert nagyon fáradt. Majd felkeltem, és tovább ör-
vendeztünk egymásnak. Jöttek a jó bárándiak, mindnek mesélni kellett arról, hogy hogyan
is volt, milyen is volt a börtönben töltött négy és fél év. Körülbelül olyan tíz-tizenkét napig
voltam otthon, és akkor megbeszéltem a húgommal, hogy hozzájuk fogok elmenni pihenni.
Nagyon érdekes volt, hogy a hófehér hálóing napokon keresztül reggelre teljesen megsár-
gult. Valószínűleg a benti koszt kipárolgása okozhatta az ingem színváltozását. A húgo-
méknál vagy tíz-tizenkét napot töltöttem, majd visszajöttem Budapestre. Ez 1956. augusz-
tus elején lehetett.

Budapest ekkor már szellemileg forrongott. Igyekeztem tájékozódni, ami meglehetősen nehezen ment, mert négy és fél évet kiestem a normális életből, és nekem minden új volt. Tudom, hogy a Petőfi Kör vitái mennyire felkavarták a közhangulatot. Nagyon sok emberrel beszélgettem, és minden nagyon érdekes volt. Az adta vissza az erőmet és a hitemet az emberekben, hogy a kommunista ellenfelektől olyan gesztusokat kaptam, amelyek azt bizonyították, hogy az ember mégis jó, és hajlandó revideálni az álláspontját. Losonczy Géza például – azt hiszem, akkor ő volt a *Magyar Nemzet* főszerkesztője – üzent értem. Elmentem hozzá, és ha jól emlékszem 600 forintot adott, mondván, többet nem tud. És nem ő volt az egyetlen, aki ruhát, inget, cipőt adott. Hogy úgy mondjam babusgattak, és örültek annak, mint ahogy én magam is örültem, hogy végre kint vagyok a börtönből. Szinte azt mondhatom, hogy mindig másnál laktam, de hogy hol, kinél, fogalmam sincs róla. A politikai életbe akkor még nem kapcsolódtam be, hanem csak informálódtam minden vonalról, tehát a már látható különböző pártalakulási vonalakról szereztem információkat.

Így érkezünk el október 6-ához, Rajkék temetéséhez. Boldizsár Ivánt, aki a *Hétféi Hírlap*nak volt a szerkesztője, a temetés előtt felkerestem, és mondtam neki, hogy hoztam Rajk László temetésére egy cikket. Boldizsár akkor éppen Nagy Imrét szolgáltatta, és minden további nélkül elfogadta a cikkemet, talán egy fél mondatot húztunk ki belőle. A temetés 6-án volt, azt hiszem, szombatra esett. Vasárnap este jelent meg Boldizsár lapja. Ebben írtam „Egy csokor mezei virágot” címmel Rajk László temetésére egy glosszát. Az érdekessége ennek annyi volt, hogy emberi hangot ütöttem meg benne, így annak ellenére, hogy a szabad véleménynyilvánításra akkor már lehetőség kínálkozott, írásom emberi hangja mégis szokatlan volt a közönség számára. A lapot azonban már vasárnap, akik megvették, felvásárolták, el is égették, tudniillik Boldizsár Ivántól egyáltalán nem voltak elragadtatva, vagy nem lelkesedtek az emberek, azt viszont tudom, hogy ezt a Rajk-cikket sokszorosították. Írásomat azért vittem el Boldizsárnak, mert máshová nemigen írhattam, és miután Boldizsár csatlakozott Nagy Imrék vonalához, természetesnek tartottam, hogy helyt ad a Rajk-féle cikknek. Ennek a cikknek viszont az volt az érdekessége, hogyha valaki, akkor én belügyminiszter korában éles ellentétben álltam Rajkkal. Tapasztaltam ugyanis, hogy Rajkkal sem történt más 1949-ben, mint amit 1945 után ő csinált pártellenfeleivel, amikor belügyminiszter volt. Én – nem úgy, mint a kommunista párt – azok iránt, akiket a párt mint párthíveket felakasztott, bebörtönzött, megkínzott, éppen olyan sajnálatot éreztem, mint azok iránt, akik Rajk előtt a polgári perek során hasonló sorsra jutottak, mint később Rajkék. Rengeteg volt ezeknek a száma, és ha őszinte akarok lenni, akkor azt kell mondanom, hogy ebben Pálffy György, a Honvédelmi Minisztérium politikai elhárító osztályának vezetője éppen úgy részt vett, mint Rajk László, aki a Belügyminisztériumot vezette. Ekkor már régen túl voltunk Kovács Béla, Nagy Ferenc és egy csomó polgári politikus perén, amelyek éppen olyan konstrukciós perek voltak, mint amilyen konstrukciós per Rajk Lászlóé és társaié volt. Úgy éreztem, hogy Rajkéknak is meg kell adnom azt a tisztességet, amely tisztességet megadtam vagy megadhattam volna – csak akkor nem volt rá lehetőségem – mindazoknak, akiknek az ítélete szintén hazugságra épült. Sok, nagyon sok ilyen volt, és nem mindig kellett, hogy valakit felakasszanak, elég volt, ha hónapokon keresztül megkínozták vagy életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. A börtönállapotok ugyanis olyanok voltak akkor Magyarországon, hogy álmomban se jöjjön elő mindaz, ami ott történt velünk.

Szabadon sem volt egyszerű a helyzetem, hiszen a Rajk-féle időben a kommunista párt propagandája engem jobboldalinak tartott. Igaz, én sose éreztem magam jobboldalinak. Engem a kommunista párt igyekezett jobboldalra szorítani. Ők sem merték azt mondani, hogy reakciós, fasiszta vagyok, maximum odáig mentek el, hogy amikor a különböző kommunista párti lapokban aposztrofáltak, akkor félfasisztának tartottak. Szóval én egyáltalában nem éreztem magam jobboldalinak. Az, hogy én a kisgazdapártból anno dacumál kiléptem, azt abban a politikai helyzetben meg kellett tennem, ha azt akartam, hogy segítsék Nagy Ferencen, Kovács Bélán és Varga Bélán. Tudniillik olyan politikai szituáció támadt akkor, hogy ez tűnt a legszerencsésebb választásnak. Akkor ugyanis a kommunisták azt kívánták, hogy néhányunkat zárjanak ki a kisgazdapártból. Ezt mi akképpen kívántuk megelőzni, hogy mi magunk léptünk ki.¹

Rajk temetése után a politikai feszültség tovább nőtt, és elérkezett október 23-a, vagyis kitört a forradalom. Ha jól emlékszem, 24-én vagy 25-én délután a rádió Tildy Zoltán üzenetét olvasta be, amelyikben Tildy a *Kis Újság* régi munkatársait a miniszterelnökségre kérte.² Így mentem én is a Parlamentbe, ahol Tildy Zoltán közölte velünk, hogy a *Kis Újság* újból megkapja a lapengedélyt, és engem bízott meg a lap szerkesztésével. Ez meglepetésként ért, mert Tildy Zoltánnal 1946 februárja óta nem találkoztam, és sosem rajongtam érte. Nekem Bajcsy-Zsilinszky Endre volt a politikai példaképem vagy mintaképem, és nem Tildy. Tildyt nem tartottam kompetens személynek a Magyar Köztársaság elnökségére, és azt hiszem, én voltam az egyetlen képviselő, aki Tildy Zoltán köztársasági elnöki beiktatásán a parlamenti ülésen nem vettem részt, hanem felmentem az emeletre, és onnan néztem végig megválasztását, beiktatását.

A régi kisgazdákkal és azokkal a kommunistákkal, akik Nagy Imre vonalához csatlakoztak, továbbá a szociáldemokratákkal volt kapcsolatom. Mindenkiel érintkezésben voltam. Gyűléseken nem vettem részt, de beszélgettünk, tárgyaltuk az eseményeket, hogy mi várható, mi jöhet. Az az igazság, hogy mindenre számítottunk, de arra nem, ami október 23-án kirobbant. Hiszen 23-án már forradalmi állapot volt, amikor megindult a lövöldözés, majd ledöntötték a Sztálin-szobrot. Mindez annyira szép volt, hogy az ember el sem akarta hinni – mint azt sajnos később a tények is igazolták –, hogy az oroszok békésen kivonulnak és hagynak a saját lábunkra állni. Teljesen véletlen, hogy Nagy Imrével nem találkoztam, mert azt hiszem, hogy valahol a Balaton körül volt egy szüret, amelyikre Nagy Imrét meghívták, s ő más ellenzéki férfiakkal, politikusokkal is találkozott ott.³ Nem tudom megmondani, hogy miért, miért nem, de erre a szüretre nem tudtam elmenni. Később, amikor 1957 februárjában ismét behívtak a Fő utcába – szerencsére csak tanúként –, ez a kérdés is felmerült.

Nagyon érdekes volt, és utólag sem tudom megmagyarázni, de október 23-án délelőtt vettem húsz telefonérmét, és egész nap ez húzta a zsebemet. A délután folyamán terveim szerint fel akartam menni a *Magyar Nemzethez*, hogy beszéljek Losonczy Gézával. El is mentem. Hat óra körül lehetett, de közölték, hogy Losonczy bement a Rádióba, és esetleg menjek utána. Elindultam, el is jutottam a Rádióhoz, de már nem lehetett bejutni. Valószínűleg akkor még csak a kapuórség mondta azt, hogy „nyet”. Attól kezdve keringtem a

¹ 1947. március 12-én Pfeiffer Zoltán, Eszterhás György, Futó Dezső, Reicher Endre és Pártay Tivadar levélben közölte Nagy Ferencsel, hogy kilépnek az FKGP-ből.

² Tildy Zoltán nyilatkozatát 1956. október 24-én 12 óra 22 perckor olvasták fel a Kossuth Rádióban. A *Kis Újságra* vonatkozó utalás ekkor nem hangzott el. In: *A forradalom hangja*. I. m. 33. o.

³ Nagy Imre a badacsonyi szüretéről 1956. október 22-én éjszaka jött vissza Budapestre.

Nagykörúton. Ahogy az este ránk borult, tíz- és tízezer ember nyüzsgött, járkált az utcán. Én nem tudom, hogy miért, miért nem, de engem a Rádió vonzott, és visszamentem a Rádió épülete felé, pontosabban a Szentkirályi utcába. Akkor mondta el Gerő ama bizonyos fulmináns beszédét. Szép, jó, meleg idő volt, az ablakok nyitva voltak, a rádiók szóltak, úgyhogy az utcán kavargó ezrek Gerő beszédét a nyitott ablakon keresztül hallgathatták, és mérhetetlenül elítélték mindazt, amit Gerő az ország lakosságának mondott. A Rádió környéke, mire odaértem, már tele volt emberekkel. Én a Szentkirályi utca Rákóczi út felé eső részén voltam, a Bródy Sándor utca és a Szentkirályi utca sarkától olyan ötven lépésre. A Gerő-beszéd után egy fél óra vagy egy óra múlva a Rádió épületéből – valószínű, a Rádió padlásteréből vagy tetejéről – a tömeg közé lőttek, minden bizonnyal az ávósok, és ott mindjárt két halott lett. A tömeg, amelyik ott volt, mint az örült szaladt ki a Rákóczi útra. Ismerve a tömegpszichét, ilyenkor már a dolgokat nem lehet megállítani, mert tíz perc múlva az emberek kezdtek visszaszivárogni a Rádió felé. Én a Szentkirályi utca jobb oldalán húzódtam vissza, és egyszer hallok a bal oldalról, hogy itt vannak a halottak. Akkor négykézlábra ereszkedtem, és átszaladtam a másik oldalra, és valóban ott volt két fiatalember holtan. Kivettem a zsebükből a személyi igazolványt, kiderült, hogy az egyik egy civilbe öltözött kiskatona volt, a másik pedig egy civil. Mindkét halott személyi adatait felírtam. Visszanyargaltam a Szentkirályi utcán a Rákóczi útra, mert a Szentkirályi utcával átellenben volt egy telefonfülke. Felhívtam Márton Endre barátomat, és közöltem vele, hogy mi történt. Nem akarta elhinni, hogy két halott van. Neki szerencséje volt, mert Barcs Sándor, az MTI akkori vezérigazgatója, rábízta az MTI-t. Úgyhogy, amikor közöltem a két halott nevét és az ott történt eseményeket, nem akarta elhinni, és engem vont felelősségre, hogy miért vagyok magammal szemben ilyen felelőtlen, hogy ott futkározok, ahol lődöznek. De én csak azt tudtam mondani, hogy a szabadságot sose a vezérek szokták kivívni, hanem a közkatonák, és ha belém lőttek volna, hát Istenem, nem én lettem volna az első, mint ahogy nem én voltam az, aki a későbbi harcokban meghalt a szabadságért. Ennek volt köszönhető – mert Márton közel lakott az MTI-hez –, hogy még éjjel előtt leadta mindazokat a híreket, amiket főleg tőlem kapott. A világ közvéleménye ennek köszönhette, hogy még éjjel előtt a nyugati rádiók megszakitották az adásaikat és közölték, hogy mi történt Budapesten, hogy a Rákosi-diktatúra ellen Budapest népe fellázadt, és forradalom van Budapesten.

A Rákóczi út és a mostani Lenin körút sarkán van egy nagy fűszer- és csemegeüzlet, éjjel körül lehetett, és én ott ácsorogtam. Egyszer csak a Nyugati pályaudvar felől valami fantasztikus zörejt érte el a dobhártyánkat, mindenki megdermedt a rémülettől, mert senki nem tudta, hogy ez mi. Behúzódunk a kapuk alá, mert mit lehetett tudni, hogy mi fog most következni. A zörejt nagyon lassan közeledett felénk, de ekkor már a zörejt mellé valami más, fantasztikus hang is vegyült. Nem emlékszem, hogy tank vagy teherautó húzta-e maga után a ledöntött Sztálin-szobrot, az csörömpölt ilyen rettenetesen, az adta azt a borzalmas hangot. A Nemzeti Színháznál a láncokkal és kötelekkel összekötözött Sztálinról levették köteleiket, és mint egy dögöt, otthagyták az útkereszteződésben. A vonatok eltűntek, viszont a jó pestiek pillanatok alatt előkerültek. Nem tudom, honnan, de rengeteg kalapács került elő, és mindenki a Sztálin-szoborból igyekezett egy darabot magának szuvenirként letörni, hogy megőrizhesse. Nekem nem volt kalapácsom, s csak ezért nincs Sztálin-szobordarabom.

Október 23-án este és éjszaka orosz katonákat abban a körzetben, ahol én mozogtam, nem láttam. Az az érzésem, hogy legalábbis ekkor a belvárosban szovjet katonák még nemigen voltak. Ezzel szemben láttam, hogy teherautók jöttek, s azokról az utca embereinek fegyvereket osztogattak. Azt is tudtam, hogy vöröskeresztes autókban hol ávósokat, hol fegyvereket vittek, de nem jutottak be a Rádió épületébe, hogy segítsék az ott lévő ávósokat. Ezeket láttam, ezeket tudtam. Forradalom volt, amiről még ma sem lehet beszélni⁴. Huszonöt év múlva erre az éjszakára egy újságcikkben emlékeztem a *Bécsi Napló*-ban, „Az a szép fényes nap” volt a címe.⁵ Arról a tizenhárom napról írtam, amelyik kitörölhetetlen lesz történelmünkéből. Az utolsó hírt éjjel három órakor adtam le Márton Bandinak. Ezt követően elindultam tehát hazafelé, és lefeküdtem aludni. Így fejeződött be számomra az 1956. október 23-i este, illetve éjszaka.

Említettem, hogy október 24-én vagy 25-én Tildy hívott. A régi *Pesti Hírlap* épületében, a Bajcsy-Zsilinszky út 78-ban – azt hiszem, ma a Zrínyi Könyvkiadó működik ott – kaptunk három szobát. Ott indítottuk meg a *Kis Újság*-ot. Probléma volt, hogy ki legyen a főszerkesztő, mert a felelős szerkesztő én voltam. Nekem az volt a véleményem, hogy az új *Kis Újság* főszerkesztője csak Kovács Béla lehet. Ennek következtében Kovács Béla neve anélkül került a *Kis Újság* fejlécére, hogy Bélával érintkezésbe tudtunk volna lépni és a hozzájárulását tudtuk volna kérni, mert Kovács Béla akkor még nem tartózkodott Budapesten. Ő csak később jött fel. Megcsináltunk hat számot vagy hetet, már nem tudom biztosan, de megcsináltuk a *Kis Újság*-ot. Sokan jöttek hozzám – mint felelős szerkesztőhöz – ismerősök és ismeretlenek, és különböző cikkeket hoztak, hogy feltétlenül jelentessem meg. Ezeknek a cikkeknek a legnagyobb részét azzal adtam vissza, hogy túlságosan korainak, hamarinak tartom a közlését. Nagyon érdekes, hogy 1957 végén vagy 1958 elején még meg is köszönte az ad hoc vagy a tényleges újságírók közül jó néhány elutasított, hogy nem hoztam le az írását, mert a forradalom befejezésével a magyar népre, elsősorban Budapestre, de a vidékre is megint kegyetlen idők jöttek, és így megmenekültek a felelősségre vonástól.

A *Kis Újság* egyértelműen kisgazdapárti lap volt. Rajta is volt a fejlécen, hogy a kisgazdapárt hivatalos lapja. Hirtelen nem tudtak más régi kisgazdát előkeríteni, mint engem, de nem tudom, kit tudtak volna a lap élére tenni. A tekergő Mihályfi Ernőt? Vagy Dernői Kocsis Lászlót, a stílus-kaméleont? Vagy kit tehetett volna Tildy Zoltán a kisgazdapárti újság élére, mint felelős szerkesztőt? Én kéznél voltam, Tildy tudta, hogy nem is olyan régen a börtönből jöttem ki, nyilván ezért esett rám a választása.

Pártay Tivadarék a kisgazdapárt számára átvették a *Magyar Nemzetet*, amely annak idején a sötét lelkületű Balogh páternek volt a lapja, majd a Hazafias Népfront különböző árnyalataié, végül Losonczy Géza lett a felelős szerkesztője, és tulajdonképpen ő adta át a lapot Pártay Tivadarnak. Tivadar ugyanolyan rövid ideig volt a *Magyar Nemzet* élén, mint én a *Kis Újság*-én, azzal a különbséggel, hogy ő közben még aktívan politizált is. A kisgazdapártnak a Zárda utca 58-as számú házban az ötvenes években végig volt névleg egy villája, ki is volt téve egy tábla, hogy az a kisgazdapárt székhelye, vagy minek nevezzem, de ez nem jelentett semmit. Ide kevesen, s főleg csak azok jártak, akik Rákosi Mátyást százszázalékosan kiszolgálták, értem ezalatt Dobi Istvánt és társaságát. Én nem voltam soha

⁴ Az interjú 1986-ban készült.

⁵ Futó Dezső: *Az a szép fényes nap. Bécsi Napló*, 1981. október.

ebben a helyiségben, de ott indult meg a kisgazdapárt 1956-os szervezkedése. Ebben Pártay Tivadar, Csorba János – akik mind régi kisgazdapártiak voltak – vettek részt. S itt valamilyen formában megszerveződött a kisgazdapárt. Később Tildy Zoltán utasítására a Semmelweis utca 1. számú házat – amelyik 1945-ben a kisgazdapárt székháza volt – a kisgazdapárt apparátusa visszavette. A forradalom napjaiban egyszer voltam ebben az épületben, mert végig bent ültem a szerkesztőségben és dolgoztam.

Egyszer behívtak a Rádióba, és kértek, hogy a 23-i eseményekről és az akkori helyzetről adjak nyilatkozatot. Magnóra mondtam, és el is hangzott a rádióban⁶. Azt mondtam, az a legfontosabb, hogy felvegyük a munkát, hogy dolgozzunk, rendezzük a sorainkat, hogy ne ragadtassuk el magunkat, ne ítélkezzünk, mert majd ha sor kerül rá, akkor jön az a magyar igazságszolgáltatás, amelyik eddig hiányzott, hiszen Rákosiék alatt az igazságszolgáltatásnak a látszata is megszűnt, egy camorra⁷ társaság vette birtokba az országot. Az legyen a legfontosabb kötelességünk, hogy állítsuk helyre Budapestet és dolgozzunk. Később még az MSZMP propagandaosztályának helyettes vezetője – a *Magyar Hírlap* főszerkesztője, aki nemrég ment nyugdíjba –, Darvasi István mondta, hogy neki igazán nem is volt semmi kifogása a *Kis Újság* hat példányá ellen. „Amit kifogásolhattunk volna vagy kifogásoltunk – mondta Darvasi –, az az volt, hogy a kisgazdapárt lapja nem támogatta a kommunista pártot.” Mondtam neki: „Darvasi úr, hol él maga?” Nagyon csodálkozom magamon, hogy aránylag tárgyilagos tudtam maradni. „Még ilyet kívánni, hogy én, aki az önök börtönében négy és fél évet ültem, onnan kijöve dicsérjem önöket? Hát ne vicceljen már!” Különben Darvasi először ávoslegény volt, aztán tiszt lett, majd 1956 után az MSZMP Agitációs és Propagandaosztály helyettes vezetője, majd a *Magyar Hírlap* főszerkesztője, s végül az Országgyűlés külügyi képviselőcsoportjának az elnöke lett, egyszóval minden volt. Darvasi éppen úgy kiszolgálta Rákosi Mátyást, mint ahogy kiszolgálta Kádár Jánost. Semmi különbség nem volt. Kis ország vagyunk, kis szemetünk van, de az tartós.

A forradalom napjai alatt nem vettem részt a kisgazdapárt újjászervezésében, mert százszázalékosan lekötött a lap szerkesztése. A kisgazdapártot Pártay Tivadar, Csorba János, B. Szabó és jó néhány régi ember – már név szerint nem is tudnám felsorolni őket – szervezte, vezette.

Pártay Tivadarnak az volt az álláspontja, hogy meg kell várni, amíg az érzelmek és a különböző indulatok lecsillapodnak, és akkor a kisgazdapárt nagyválasztmányát össze kell hívni, és az döntsön arról, hogy az új, az 1956 után megindult kisgazdapártnak kik legyenek a vezetői. Pillanatnyilag pedig ideiglenes legyen minden, mint ahogy ideiglenes volt – sajnos – a forradalom is.

Kovács Béla 1956 tavaszán fizikailag és szellemileg is megnyomorítva került haza a Szovjetunióból. Az októberi események idegileg is annyira kikészítették, hogy Béla nem volt egykori önmaga. Kovács Béla később, tehát november 4-ét követően megbeszéléseket folytatott Kádárékkal, ő képviselte a kisgazdapártot, mert egy darabig még Kádárék olyan látszatot igyekeztek fenntartani, hogy koalíciós vezetés lesz. Kovács Béla barátom nyakára a minden hájjal megkent Dernői Kocsis Lászlót ültették. Isten tudja, hogy Kocsis hány

⁶ Futó Dezső rádióbeszéde 1956. november 3-án 7 órakor hangzott el. In: *A forradalom hangja*. I. m. 441–443. o.

⁷ Titkos bűnszövetkezet, eredetileg a XVI–XIX. században Nápolyban tevékenykedett.

helyre szállította a híreket és szolgáltatotta ki az embereket. Kocsis a politikai helyzetnek megfelelően fordult Dobi István felé, majd Z. Nagy Ferenc könyvét⁸ is ő írta.

Úgy tudom, hogy Tildy Zoltánt Nagy Imréék hívták, és Tildy a maga „mérhetetlen felelősségével” – ez volt a kedvenc szavajárása – a Nagy Imre-kormány minisztere lett. De Nagy Imre hívta Erdei Ferencet is. Amikor az oroszok kieresztették Tökölről⁹, és nullás géppel levágták a haját, akkor Erdei baráti körben elismerte, hogy kár volt neki napi politikával foglalkozni, mert ő erre alkalmatlan személy – amiben tökéletesen igaza volt. De ezt követően sem tudta megállni, mert később a Hazafias Népfront főtitkára vagy elnöke, majd pedig az Akadémia főtitkára lett, tehát tovább politizált 1956 után is. Bár meg kell mondanom, hogy sokkal hasznosabban, mint 1956 előtt. Mert Erdei kezéhez, amikor igazságügy-miniszter volt – mert az is volt Rákosiék alatt – nem merném azt mondani, hogy nem tapadt vér. De volt ő belügyminiszter is.

Világosan kell látni, hogy mi egy fél lépést se akartunk hátramenni. Ilyennek semmi jelt nem adtuk. Hogy egyénileg 1956 után a hivatalos propagandában a Mindszenty-féle nyilatkozatot használták ki leginkább, az ellen nem lehetett tenni. Abban az esetben azonban, ha azt valaki józan szemmel, normálisan elolvassa, akkor abból semmiféleképpen sem olvashatja ki mindazt, amit az MSZMP belemagyarázott. A kisgazdapárt egy percig sem akart hátralepni. Normális életet akart kialakítani az országban, mint amit 1945 után is szerettünk volna, de nem sikerült. Mit csináljunk?

A Nagy Imre-féle társaság rájött arra, hogy mindaz, amit Rákosi ebben az országban csinált, az sem az egyén, sem a nemzet érdekét nem szolgálta. Ezekkel a kommunistákkal, mert nem lettek sem jobboldaliak, sem baloldaliak, hanem tisztességes kommunisták maradtak – olyanok, amilyeneknek már 1945-ben kellett volna lenniük –, együtt tudtunk volna dolgozni, legfeljebb az arányok tolódtak volna el, mint ahogy végeredményben már 1945-ben eltolódtak, azzal a különbséggel, hogy a kommunista párt mellett vasfalként állt a szovjet hadsereg. Emellett a kommunisták a rendőrséget, a közigazgatást ügyesen kisajátították, s ezzel meg is szerezték a hatalmat, amelyet a közvélemény többsége nem támogató. Hiszen, hogy mást ne mondjak, az 1945-ös választás során Zala megyében a kommunista párt listáját Rákosi Mátyás vezette, és nem kapta meg a tizenkétezer szavazatot, tehát nem lett volna mandátuma. Ezt követően azonban Tildy Zoltán beleegyezésével három napig számolták újra a szavazólapokat, hogy kihozzák a tizenháromezer-ötszáz vagy mennyi szavazatot. Így lett Rákosi Mátyás Zala megyében az egyetlen kommunista képviselő a listán. Egyéni mandátumot nem kaptak. Ez a kudarc tette érthetővé, hogy ezt követően is minden választásnál Rákosi miatt ragaszkodott ahhoz, hogy ő legyen Zala megyében a listavezető. Így próbálta a sebeit nyaldosva önmagát kielégíteni, hogy íme, ő Zala megyében mindig megszerzi a mandátumát.

Az október 23-át követő napokban a Lenin körúton laktam Csorba Jánosnál, akit kitelepítettek, de akkor már megint visszaengedték, itt kapott egy kis összkomfortos lakást. Reggel nyolc és fél kilenc között kikönyökölve az ablakon láttam, hogy hatalmas tömeg jön a Rákóczi út felől a Lenin körúton, a November 7. tér felé. Néztem őket, azt hiszem nemzetiszínű zászlóik voltak, de még csak jelszavakat sem kiabáltak. Jöttek vagy mentek

⁸ Z. Nagy Ferenc: *Ahogy én láttam*. Budapest, 1965, Gondolat Könyvkiadó. 444 o.

⁹ Utalás arra, hogy Erdei Ferenc tagja volt annak a kormányküldöttségnek, amely 1956. november 3-án Tökölről, a Magyarországi Szovjet Haderők Főparancsnokságán a szovjet csapatkivonások részleteiről tárgyalt. A kormányküldöttséget Szerov tábornok, a KGB vezetője letartóztatta.

tüntetni, nem tudom, ez előttem ma is titok. Egyszerre fegyverropogást hallottam, és azt láttam, hogy a szemben lévő épület tetejéről belelőttek géppuskával vagy géppisztollyal a tüntetőkbe, és néhány ember lebukott a kőre. Engem annyira megdöbbenett ez az esemény, hogy mikor magamhoz tértem, első dolgom volt, hogy felhívtam a kommunista pártközpont számát, és kértem Nagy Imrét. Nagy Imrével 1945-ben Debrecenben találkoztam és még egyszer Pesten, amikor rövid ideig belügyminiszter volt. Felvették a telefont, mondtam, hogy „Nagy Imre úrral szeretnék beszélni”. „A Politikai Bizottság permanensen ülészik, nem tudom onnan kihívni” – válaszolta az, aki felvette a telefont. „Kérem szépen, legyen szíves menjen be, és mondja meg, hogy Futó Dezső kéri telefonon” – feleltem erre. Úgy látszik, hogy olyan határozott hangon beszéltem, hogy a titkárnő bement, és kihívta Nagy Imrét a telefonhoz. Bemutatkoztam és mondtam, azért kérttem, hogy elmondjam az öt perccel korábban történeteket, amit magam láttam a November 7. téren. És elmondtam. Nagy Imre a következőt válaszolta. „Meggkérném önt arra, hogy ugyanezt a szöveget gyorsírásba diktálja le, én azonnal átültetem gépirásba, és beviszem a Politikai Bizottság ülésére. Megtenné?” „Természetesen” – feleltem Nagy Imre kérésére. Akkor pár pillanat múlva egy hölgynek gyorsírásba diktáltam mindazt, amit Nagy Imrének elmondtam. Ezzel az ügy részemről be is volt fejezve, és én tulajdonképpen el is felejtettem. Viszont akkor délben mondta be a rádió, hogy Gerő Ernő levonta a konzekvenciát, és távozott az első titkári székből¹⁰.

Teltek-múltak a hónapok, s bevallom férfiasan, hogy november 4-e után az én hónom alá gőzkalapáccsal se lehetett volna beverni egy zabszemét. Félttem. Nem mentem el külföldre, mert úgy gondoltam, hogy az embernek, amit tesz vagy amit tett, azért viselnie kell a felelősséget. 1958. január vége vagy már február lehetett, amikor idézést kaptam a Fő utcába. Mondhatom, nem volt kellemes érzés. Elmentem, és amikor utánam becsapódott a nagy vaskapu – mert azon engedtek be –, a hideg futkározott a hátamon. A szokásos módon háromnegyed-egy órán keresztül várakoztattak, és akkor bekerültem egy szobába, ahol vagy három-négy pasas volt. Egy az íróasztalnál velem szemben ült, a többi félkaréjban, inkább a hátam mögött. És megindult a beszélgetés, ahol mindig az az érdekes, hogy az ember megtudja, tulajdonképpen miért is hívták be. Ez elég sokára derült ki, mert azt kérdezte a pasas tőlem, hogy mikor találkoztam Nagy Imrével. „Találkoztam vele 1945-ben Debrecenben, s találkoztam Budapesten, amikor belügyminiszter volt, de többet nem találkoztunk” – feleltem. „Nem találkozott vele 1956-ban?” „Nem találkoztam vele.” Akkor jutott eszembe a szüret. Mondom, te jó Isten, hogyha én történetesen elmentem volna arra a szüretre! De valamilyen oknál fogva nem mentem el, tehát ott se találkoztunk. És akkor egy végeláthatatlan kérdezősködés kezdődött. De még mindig nem tudtam, hogy miért hívtak be. Körülbelül egy-másfél órai süket duma után – mert nem tudok jobb jelzót használni – azt kérdezte a kihallgatóm: „És telefonon mikor beszélt Nagy Imrével?” Mondom: „Aznapi, amikor Gerő Ernő lemondott első párttitkári tisztségéről.” „És ezt maga miért nem mondta?” „Azért, mert nem kérdezte. Ön azt kérdezte, uram, hogy mikor beszéltem személyesen Nagy Imrével. Telefonon viszont ekkor valóban beszéltem vele.” Erre a kihallgató: „És?” Mondom: „Kérem szépen, az az érzésem, hogy önök megtalálták azt a gépirásba áttett szöveget, amit én Nagy Imrének annak idején elmondtam, és bizonyára arra kíván-

¹⁰ A hírt a rádió 1956. október 25-én 12 óra 32 perckor mondta be. In: *A forradalom hangja*. I. m. 69–70. o.

csiak, hogy vállalom-e ennek a szövegnek a szerzőségét. Pontosan nem emlékszem rá – folytattam tovább –, hogy mit mondtam, de ha ideadják a kezembe és elolvasom, megálapítom, hogy valóban azt mondtam-e, ami a papíron áll, és akkor minden további nélkül ismételtelen aláírom, és semmi oka nincs, hogy itt erről tovább beszéljünk.” Öt percet még lefetyeltünk, majd elengedtek. Nem volt kellemes érzés, de ezen is túlestem, és egész biztos, hogy az volt, amit feltételeztem, hogy az iratok közt ezt a tollba mondott híryanagomat megtalálták.

Akkor maximálisan igyekeztek felelősségre vonni az embereket. Én megúsztam. Talán azért, mert úgy gondolták, hogy előtte már igazságtalanul leültem a magamét, hiszen később, 1958-ban rehabilitáltak. Azt hiszem, a fél kezemen meg tudom számolni azt a néhány polgár palit, akit a Rákosi-, illetve a Kádár-rezsim rehabilitált. Engem rehabilitáltak. Magam is csodálkozom, de ez így történt, hiszen 1956-ban jobban megérdemeltem volna a börtönbüntetést, mint 1956 előtt, mert amiért ültem, az szemenszedett hazugság és marhaság volt. A forradalom alatt mégiscsak szerkesztettem egy lapot, mégiscsak volt egy rádióbeszédem, mégiscsak írtam az újságba. Igaz, hogy azt az egy glosszát, amelyik Tildyről és Dobiról szólt, hogy ne maradjanak a kisgazdapártban, nem én írtam, bár az én nevemmel jelent meg az írás.¹¹ A szerkesztőségben olyan nagy volt a nyomás, hogy erről a két fickóról írni kell, és le kellett vonni a konzekvenciát, hogy ők mint vezetők a kisgazdapártban többet szóba se jöhessenek. Ezt az írást a felelős szerkesztőnek kellett vállalni, s én alá is írtam, bár Kertész Róbert írta, aki később kiment Amerikába. A forradalom után Kertész Robi – azt hiszem – a *Képes Újságnál* volt felelős vagy főszerkesztő. Ezt az írást mind a mai napig vállalom, most már nem is érdekes, mert Robi meghalt, én még élek. Miért ne mondjam meg?

November 4-én éjszaka, olyan három óra tájban Bíró Karcsi, egykori rabtársam telefonált. Őt a határon kapták el annak idején, és mint kémeket ítélték el, talán életfogytiglanra. Azt kérdezte tőlem akkor: tudom-e, hogy az oroszok jönnek? Nem tudtam. Az az igazság, hogy azt se tudtam, hogy fiú vagyok-e vagy lány. És akkor Bíró Karcsi azt mondta: „Nem gondolsz arra, hogy menekülnünk kéne?” „Miért, te ajánlatosnak tartod?” – kérdeztem vissza. „Igen” – hangzott a válasz. Én erre a pizsamanadrágra húztam egy nadrágot, és Bíró Karcsival a Lánchíd budai hídfőjénél találkoztunk. Elindultunk és talán huszonöt-harminc kilométernyit gyalogoltunk a bús magyar éjszakában. Akkor rádöbentem: marhaság, hogy világgá menjek. És akkor – igaz, a cipő is feltörte a lábamat – visszafordultunk, és visszajöttünk Pestre. Mondta Karcsi: „Menjünk János bácsiékhoz!” Ennek az az érdekessége, hogy Bíró Karcsi keresztapja Heltai Jenő fia, Heltai János volt. Elég viharvert állapotban volt Karcsi is, meg én is, de hát ott laktak valahol az Attila utca környékén, ezért odamentünk. Életem leghosszabb vizitje lett ez, mert azt hiszem, két hónapig maradtam ott. A lábamat két-három hét alatt meggyógyítottuk, de ott maradtam, mert félttem. Nem is tudtam, hogy hova menjek, mert megint frászban volt egész Budapest. Pláne azok, akik politikával foglalkoztak, és 1956-ban kissé belenyújtották ujjukat, nyelvüket, magukat az eseményekbe. Mindenki félt, mindenki reszketett, én is. Ott a fene se keresett, két hónapot kihúztam Heltaiéknál, és csak azután mentem tovább.

Meg kellett élnem, dolgoznom kellett. Voltam a Vöröskeresztnél, a bűvárszivattyúgyárnál, és még nem tudom, hol dolgoztam mint segédmunkás. Voltam az V. kerületi ven-

¹¹ Futó Dezső: Tiszta párt, tiszta újság, tiszta út. *Kis Újság*, 1956. november 1. 3. o.

déglátóiparnál raktáros. Amikor jött a rehabilitációm, az előadóm Vida Ferenc volt, aki a Nagy Imre-perben volt az elnök. Ő tárgyalta az ügyemet. Amikor pedig Vida főelvtárs megadta nekem a lehetőséget, hogy nem lesz többé priuszom, akkor pár hónap múlva raktárosból a Belvárosi Kávéház helyettes vezetője lettem, majd bekerültem a Vendéglátóipari Tröszthez. Amikor feloszlatták a trösztöt – mert egy „vizfej” volt –, akkor a XIII. kerületi Vendéglátóipari Vállalat rotaüzemébe kerültem helyettes vezetőnek. Itt a vezérigazgató neve alatt a tröszt *Híradóját* szerkesztettem. Onnan elkerültem a Sasad Mgtsz-hez, majd a Vörös Október MIKÖV nevű alvállalatához, és onnan mentem nyugdíjba.

Amikor 1958-ban rehabilitáltak, arra gondoltam, mert annyi link lap volt már akkor is Magyarországon, hogy esetleg egy ilyen link laphoz tehetnének engem is. De Szirmai, illetve az előbb említett Darvasi megnyugtattak, hogy mindenhova mehetek, de ahol írni-olvasni kell, oda nem. Akkor nagy boldogan körülszaladtam Budapestet, és barátaimtól – legalább száztól – megkérdeztem, hogy melyik munkahelyet válasszam, mert Szirmai azt mondta, hogy osztályvezető-helyettesig bezárólag, oda mehetek, ahova akarok. Körbefutottam vagy száz embert, és az az igazság, hogy száz ember se tudott nekem okosat mondani. Sebestyén, az V. kerületi vendéglátó igazgatója mondta: „Nézze, Dezsőkém, jöjjön ide, a Belvárosi Kávéház helyettes vezetője lesz. Ingyen ruhát kap, napi egyszeri ingyen kosztot, s azzal megél maga, mert abba még belefér egy potya vacsora vagy reggeli is. Ha süt a nap, nem süti, ha esik az eső, nem ázik, jöjjön ide üzletvezetőnek.” Így lettem raktárosból üzletvezető-helyettes. Itt megszereztem – mert akkor az volt éppen divatban – a szakácsi és az üzletvezetői tanfolyamon a papírt, mert – „propuszk jeszt?”¹² – anélkül nem ér semmit sem az ember.

¹² Belépési engedély van?

TISZTA PÁRT, TISZTA UJSÁG, TISZTA ÚT

Tisztesleges lapot akarunk az olvasó kezébe adni. Tisztesleges lapot, amely most átveszi a fegyvert azoknak a nagyszerű hősöknek a kezéből, akik a magyarságért, hazánk függetlenségéért harcoltak s kivívták az első győzelmet. Hőskölteményt látott a világ, tiszteletadással veszik ma körül a magyar nevet.

De a harc nem ért véget.

Átvesszük a fegyvert és átveszi azt minden tisztességes magyar. A Kisgazdapárt éledező szervezetei, tömörülő régi tagjai most teszik az első lépéseket, és a cselekvés emez első perceiben érezzük — fokozott felelősséggel kell mindannyiunknak dolgozni. Mert már az első lépéseknél érezzük, hogy még nem szabadult meg az ezerszer átkozott közelemlő gyalázatos örökségtől a Kisgazdapárt sem.

Tisztesleges lap akarunk lenni, ezért mondjuk meg őszintén és magyarul — tisztogatni kell a saját portánkon is.

A hírközlés, a rádió, a lapok, a röpcédulák még bizonytalanul tájékoztatják az olvasókat. Kilométereket kell gyalogni értesülésekért. A fővárost éri kíméletlen pusztítás megnehezíti az élet indulását. Egyet azonban már tudunk; tudjuk, halljuk és láttuk is, hogy a Kisgazdapárt jelenlegi élvonalában olyanok is előmerészkednek, akiknek semmi keresnivalójuk nincs a mi sorainkban. Ők azok, akik a sorok élére akarnak szökkenni, akik ámenteni óhajtják súlyos személyüket, akik halásznak a zavarosban és a parlamenti bór-karosszékek mélyében elterpeszkedve tartják tanácskozásukat.

Ebből elég volt.

A hitvány cirkuszi mutatványszámokkal le kell számolni. Követeljük azonnali eltávolítását azoknak az álkisgazdapártiaknak, akiknek politikai szemfényvesztései nem akadályozhatják meg többé a tiszta célok megvalósítását.

Nem tűrjük, hogy a Rákosi-

zsarnokság leghívebb csatlósai és egyéb nagyállású talpnyalói most egyszerre ráébredjenek egykori kisgazdapárti múltjukra.

Nem urak, „elvtársurak“, ebből elég volt.

Aki beállt a népakarat megtiprói közé akkor, amikor a nemzet megalázva szenvedett, — aki szívüktől, lelküktől idegen ideológiai előadásokat tartott, amikor a börtönök mélyén, az internálótáborok poklában a mieink hőrögtek és szenvedtek, — aki habozás nélkül vállalt bármilyen megbízatást véreskezű gazdája kezéből, csak azért, hogy biztosítsa magának a koncot, a függönyös autót, a külön Kézárót, az ávos őrséget vi'ája előtt, aki szemrebbetés nélkül árulta el minden nemzet: eszményünket, aki árulója lett pártjának, nemzetének csak azért, hogy felcsaphasson az idegen eszmék béréncévé — és aki most szenvedés, vér és könnyek tengerén is száraz lábbal akar átgázolni — az ilyen takarodjék.

Felhívjuk a párt minden szervezetét, minden becsületes tagját, söpörjön ki mindenkit, aki az elmúlt életben áruló volt. Átállt s megbukott a magyar hecsület vizsgáján.

Ugyanakkor követeljük felfelé, hogy az előbb körvonalazott karrieristák, akik azt hiszik, hogy még mindig lehet visszaélni a türelmünkkel, ne piszkolhassák be jelenlétükkel azt a tiszta lobogót, amelynek győzelméért szabadságharcunk hősei küzdöttek és meghaltak.

A Kisgazdapárt ellendül útján, hogy teljesítse kötelességét. De első lépésünk — megtisztítani a vezetést, minden sorunkat azokról, akik görcsösen az ezerszer átkozottáig ragaszkodnak a „hatalomhoz“.

Tiszta párt, tiszta újság, ez a Kis Újság programja.

Es tudjuk, — szabadságharcos hőseink éppen most bizonnyították be, — egy tiszta gondolat erősebb minden zsarnoki elnyomó fegyvernél.

FUTÓ DEZSŐ

KELEMEN SÁNDOR

„MINDENKI MUNKÁT KÉRT, SZERETTEK VOLNA VALAMIT CSINÁLNI”

Kelemen Sándor 1917-ben Segesváron született. Családja 1920-ban települt át Romániából Magyarországra. A budapesti, majd a kolozsvári Teológiai Akadémián tanult. A néprajzkutatás, néphagyománygyűjtés révén került kapcsolatba a paraszti élettel. A harmincas években a népi mozgalom lapjainak munkatársa. 1939-ben Alsónyéken népfőiskolát szervezett. 1941–1945 között katona volt. 1945-ben kapcsolódott be a Nemzeti Parasztpárt munkájába, majd a Magyar Parasztszövetség apparátusában dolgozott. 1947. január 16-án letartóztatták. Az úgynevezett Magyar Közösség újjászervezésében való részvétel vádjával elítélték. 1953-as szabadulása után segédmunkás. 1956-ban aktívan részt vett a Magyar Parasztszövetség újjáalakításában. A forradalom bukását követően építőipari segédmunkás. 1968-tól a Csepel Műveknél, majd a Vegyiművek Tervező Vállalatánál műszaki fordító.

1953 szeptemberében, amikor kiszabadultam a börtönből, a következő szöveget kaptam kézhez: ilyen meg ilyen szám alatt elítélt Kelemen Sándort ennyire és ennyire ítéltük. Az átlagot magasan meghaladó munkateljesítménye alapján feltételesen szabadlábra helyeztük. Dátum, Szeged-Nagyfa ekkor meg ekkor. A papíron ott díszeleg a Csillag-börtön nagy pecsétje, s két aláírás, az egyik Bezerédi bírő, aki kihallgatott, a másik pedig Fekete alhadnagy őrparancsnoké. Ez az egyetlen okmányom, s így a mai napig is ideiglenesen vagyok szabadlábra helyezve.¹ Odabent – az évek alatt – kerestem valami ezer nem tudom hány forintot. A kiadások után ennyi maradt meg nekem.

A börtönben volt egy nagyon kedves rabnő, egy intelligens helybéli tanárnő. Nem emlékszem már a nevére, előttem szabadult, az irodában is dolgozott, s tudta, hogy foglalkoznak az ügyemmel. Megígérte, hogy ha előbb szabadul – mert ő valami köztörvényes ügyben volt bent –, följön Pestre, és anyámékat értesíti: úgy néz ki, hogy szabadulok. Ez meg is történt, s így anyámék már vártak.

Később találkoztam ezzel a tanárnővel, s akkor elmesélte, hogy Budapestről Balatonfüredre utazva egy idős nénivel akadt össze a vonaton, aki Debrecenből talán Balatonfüredre ment látogatóba. Beszélgetés során szóba került, hogy az idős néni egyedül él, mert a fia 1947-ben Nyugatra ment. „Igen? Hová?” „Kanadában él, ott lelkész.” „Hol dolgozott előtte?” „A Magyar Parasztszövetség megyei igazgatója volt. Lefogták, és amikor kiszabadult, kiment.” Ez a lelkész Pándi Szekeres László, egy nagyon kedves rabtársam volt. „Nekem is most szabadul egy rabtársam, aki szintén a Magyar Parasztszövetségnél dolgozott” – mondta a tanítónő. „Hogy hívják?” – kérdezte a néni. „Kelemen Sándor.” És akkor nagy sápitózásba kezdett, hogy megvan Kelemen Sanyi. „Hányszor főztem én neki ebédet, amikor nálunk volt gyűlésen!” Beszélgetni kezdtek, melynek során az is kiderült, hogy Bezerédi, aki Szegeden törvényszéki bíró volt, Pándi Szekeres László unokatestvére. Ez is

¹ Az interjú 1988-ban készült.

szinte hihetetlen példája a véletlenek bámulatosszájzásának. Már csak azért is, mert feltételezhetően ez is szerepet játszott szabadulásomban.

Szabadulásom nem túlságosan érdekes. Egy szeptemberi reggel végre az én nevemet is olvasták. Följárnították, hogy maradjak ott civil alkalmazottként. Mondom: „Dehogyan, örülök, hogy megyek haza.” Akkorra ugyanis már mindenki elment, egyedül én maradtam végig. Egy fegyőrt civilbe öltöztettek. Megkaptam a papíromat, és beültettek egy teherautóba. A sofőr mellett egy szabaduló rab meg egy civilbe öltöztetett fegyőr ült. Az állomásra mentünk, ahol bementünk a restibe. A pénzemen megrendeltünk egy-egy korsó sört. Kísérőm elment jegyet váltani, majd fölkísért a személyvonatra. Ott kezembe adta a megtakarított pénzt, ideadta a jegyet, és: „Isten áldja meg a vonatot!” Azt még a lelkekre kötötte, hogy másnap jelentkezsem a rendőrségen. Tehát 1953 szeptemberében – az átlagot magasán meghaladó munkateljesítményem alapján – ideiglenesen szabadlábra helyeztek.

Az előírásoknak megfelelően Rákosligetre, a szüleimhez mentem haza, mert amikor lefogtak, a lakásomat elkobozták. Jelenkeztem a rendőrségen, és a naivat mutatva megkérdeztem: „Milyen jogom van ennyi év után?” „Ha akar kérjen útlevelet, és meg fogja kapni” – hangzott a válasz. A rendőr elvette a szabadulólevelem, majd kiokított, hogy milyen papírokat kell megszerezni. Napok teltek el ezzel, s ahogy meglettek, rögtön munkába álltam.

Szeptember 5-én vagy 6-án érkeztem haza, s 15-én már be is léptem a Fővárosi Tanács kertgondozó vállalatához segédmunkásnak. A rákosligeti telephelyre osztottak be, itt a vörös salak kitermelésétől kezdve mindennel foglalkoztam. Nagyon nehéz és piszkos munka volt. Egy jó fél évet voltam itt, majd a szakmunkások mellé kiegészítőnek a Malomszerelő Vállalathoz kerültem. Ezt követően még a legkülönbözőbb helyeken dolgoztam. Nehéz volt, mert nem lehetett beszélni arról, ami velem történt. Sokszor éreztem, hogy figyelnek az emberek. Nem nagyon lehetett felszívódni a proletár nirvánában. A salakkitermelés után a Budapesti Vegyiműveknél, a Földmérő- és Talajvizsgáló Irodánál lettem figuráns. A Rákospatakat akkor csatornázták és javították, annak a felmérését végeztük. Itt találkoztam először deklasszált emberekkel, például Magasházy tábornok lánya is ott dolgozott. A forradalom előtt az utolsó munkahelyem a Képzőművészeti Alap Művészeti Kivitelező Vállalatnál volt. Szitanyomással készült textiliák utókezelését végeztem harmadmagammal. Itt tipikus, vagány pesti melósok közé kerültem.

Ekkor kezdtem érezni azt, hogy valami készül. Közben a mindennapi gondok mellett barátaimmal is felvettem a kapcsolatot és tájékozódtam. Beiratkoztam a Szabó Ervin Könyvtárba, rengeteget olvastam, jegyzeteltem. Szinte újrakezdtam az életemet. Főképpen agrárpolitikai témával és a parasztság egyetemes történetével foglalkozó anyagokat szedtem össze. Akkor még naivan, fiatalon úgy gondoltam, hogy csak átmenetileg fogok az íróasztalnak dolgozni, mert meg voltam győződve arról, hogy úgysem fog „ez” sokáig tartani.

Szabadulásom után nem sokkal elmentem a Híradó moziba, hogy egy komplett népi demokrata híradóműsört lássak. Éppen Nagy Imre szerepelt a Hazafias Népfront egyik rendezvényén, ahol Petőfit idézve mondta: „Ha a föld Isten kalapja, Magyarország a bokréta rajta.” Nem a Rákosi-féle szlenget használta, hanem egy entuziasztikus beszédet mondott. Elég hosszú szövegrész volt tőle bevágva. A híradóban látott gyűlést Bereczky Albert – az egykori kisgazdapárti államtitkár, aki akkor már püspök volt – nyitotta meg, Nagy

Imre mint miniszterelnök beszélt.² Majd jött Nagy Imre első bukása, s az azt követő retorziók.

A börtön után barátaim közül elsőként Kiss Sándorral találkoztam. Ő talán három évvel korábban jött ki a börtönből, mint én. A templomba járást használtuk ki arra, hogy össze-
jöjjünk, beszélgessünk. Budán, a Torockó téren volt akkor egy kiváló lelkész, Joó Sándor. Meghalt már szegény. Ligetről odajártam templomba, s ott találkoztam Kiss Sándorral. Sokat segített nekem, mert az úgynevezett szabad életben szinte mindent újra kellett tanulni, nehéz dolog volt beilleszkedni. Ő hívta fel 1955 őszén a figyelmemet Illyés Gyula *Fáklyaláng* című darabjára³. Nagyon dicsérte, meg is néztem. Meglepett, hogy Illyés mennyire másképp fogja fel a szabadságharc kérdését, mint ahogy én. Különben a darab akármilyen jól is volt megírva, engem nem tudott úgy magával ragadni, mint másokat. Rossz darabnak tartom és tartottam akkor is. Később, 1956-ban a régi kapcsolatot felelevenítve összejöttem Illyés Gyulával, és ezt meg is említettem neki. Nagy vita alakult ki. Ez a nagyon jól megírt darab a Kossuth–Görgey-vitát poentírozza ki. A helyszín pedig a világosi vár kazamatája. Kétségtelen, az írónak joga van arra, hogy a történelem eseményeinek kibontásával, értelmezésével, illusztrálásával a korával kapcsolatos felfogását elmondja. A történelmi tárgyú szépirodalmi művekre is érvényes az a régi mondás, hogy a történész visszatekintve próbál előre mutatni. Nincs azonban joga arra, hogy a történelem olyan eseményét vegye alapul, melynek logikai értelmezése nem teszi lehetővé azt, hogy olyan kérdéseket tálaljon az olvasó számára, amelyeket az adott történelmi esemény nem tud igazolni. Tudniillik, ha a Kossuth–Görgey-ellentétet akarta Illyés érzékeltetni – ami nagyon komoly kérdés –, akkor nem a világosi kazamatába kellett volna vinnie a darabot, amikor már Kossuthtal szemben abszolút tiszta logikával Görgeynek volt igaza. Kossuth szövege, mert nem volt mögötte érezhető történelmi realitás, a vitában úgy kongott, mint az üres hordó. Ezt mondtam el Illyés Gyulának, és érdekes módon nem igyekezett cáfolni, csak hümmögött. A másik pedig, ha igaza volt Kossuthnak, hogy a világosi várat az egyre szorosabb gyűrűbe fogó császári seregekkel szemben egy kis kitörési sávot megtartva védeni kellett, akkor 1944-ben a Budát védő nyilasoknak meg az SS-eknek is igazuk volt, hisz ők is a végsőkig védték a várat, pedig már katonailag, emberileg és történelmileg is minden elvesztett. Mint szökött katona láttam azt a szörnyű, embertelen kitörési kísérletet, amit a Moszkva tér tájékán a németek a magyar nyilasokkal megkíséreltek. Egy mészárszékből sem történik meg az, ami ott volt. Tehát ha Kossuth Lajosnak igaza lett volna a világosi kazamatában Görgeyvel szemben, akkor – a történelem logikája szerint – hősök voltak azok a nyilasok meg SS-ek is, akik kitörték és az abszolút biztos halálba rohantak. Számomra azért volt mindez érdekes, és azért is tértem ki rá kicsit talán hosszabban, mert úgy gondolom, hogy a történelem alakulásának pillanatnyi helyzetéből nem szabad és nem is lehet hosszabb távra előre olyan konzekvenciákat levonni, amik mögött az ember nem érezhet olyan történelem adta realitást, amiből valamit hasznosítani lehet.

² A Hazafias Népfront alakuló kongresszusa 1954. október 23–24-én volt. Az idézet pontosan a következőképpen hangzik: „Beceljesül az a költői gondolat, hogy ha a Föld isten kalapja, nagyszerű dolgos népünk két keze munkája nyomán drága hazánk lesz a legszebb bokréta rajta.” In: *In memoriam Nagy Imre. Emlékezés egy miniszterelnökre*. Válogatta, szerkesztette és a bevezető szövegét írta: Tóbiás Áron. Budapest, 1989, Szabad Tér Könyvkiadó. 72. o.

³ Illyés Gyula: *Fáklyaláng*. Budapest, 1953, Szépirodalmi Könyvkiadó. 83 o.

Ebben az időben a különböző nyugati rádióadások, beszámolók meg a különböző hírek hallatán, amiket az emberek kicsit kiszínezve továbbadtak, mindig Kunder Antal jutott az eszembe, akit a börtönben Kacska Tóninak hívtunk. Ő ugyanis sátoros ünneptől sátoros ünnepig várta a fordulatot. Ennek a későbbiekben az egyik nagyon érdekes példája Hruscsov XX. kongresszusi viselkedése volt. A sztálinizmus túlkapásaival szembeni leleplezése azonban közel sem volt olyan mélységű, mint ami 1986–1987-ben a Szovjetunióban bekövetkezett. Hruscsov ezen a kongresszuson mondta el azt a nevezetes beszédét, amit nyugati repülőgépekről Budapest fölött leszórtak. Én magam láttam Hruscsov beszédét, melyet magyarra fordítva, bibliapapírra nyomva, kis méretben szórtak le a városra. Még Rákosligeten is hullott ilyen anyag.

Az emberek elolvasták, és érthető módon nézték a naptárt s várták az órát, hogy mikor jönnek a nyugatiak. Mert az, ami akkor volt – számos ok miatt – nem tetszett az embereknek. Nem akarom tovább részletezni, csak mint történelmi tény akarom megemlíteni azt a nyugati álláspontot, amely 1956-ban kirajzolódott. Eisenhower ugyanis kijelentette, hogy ők sose biztatták felszabadító háborúra és harcra a vasfüggöny mögötti kis népeket. Ez nem volt igaz, bár valóban olyan értelemben nem biztatták ezen országok népeit, hogy menjetek az utcára, fogjatok fegyvert, de a tények sajátos hangsúlyozásával, a hírek tálalásával, mi más sugalltak, ha nem ezt. Ha azonban az ember higgadtan figyelte az eseményeket, akkor megállapíthatta, hogy Nagy Imre első megbuktatása nemcsak gazdaságilag és anyagilag az egyes embereknél, főképpen a termelő rétegeknél, hanem az embereknek a rendszerrel szemben lévő magatartását illetően is rengeteg belső feszültséget idézett elő. Ez nemcsak abban csapódott le, hogy az emberek jelentős része legyintett, és azt mondta, hogy úgyse lesz semmi, hanem abban is, hogy sokan szinte betegesen hallgatták a Szabad Európa Rádiót, hogy mit is mondanak. Olyan volt, mint a második világháború alatt a londoni rádió, amit én is hallgattam, hogy tudjam, mit mond London a háború alakulásával kapcsolatban. De az embernek a hallottakat tudnia kell helyére tenni magában. S én, az örökös advocatus diaboli magatartással, abban a szerencsés helyzetben voltam meg vagyok, hogy mindig helyre tettem a dolgot, s nem vontam le olyan következtetéseket, mint a barátaim.

Volt egy másik problémájuk is a börtönből kijötteknek, mégpedig az emberek viselkedése a börtönviseltekkel szemben, melyben bámulatos módon keveredett a segíteni akarás, az opportunizmusig menő gyávaság és a félelem. Ha valahogy beszélgetésbe keveredtem, éreztem, hogy még a szomszédok is félnek tőlem. Köszöntek is, meg nem is. Különbösen én is kaptam egy leckét egy embertől, akit nagyon jól ismertem 1945–1946-ban, és tudom, hogy a maga opportunista módján az egész Rákosi-időszakot végigcsinálta. Ő mondta: „Tudod, neked volt jobb. Mert képzeld el, bemenni reggel félórával korábban a munkahelyre, a Szabad Nép-félóra.”

A forradalom előtt, segédmunkás életemben egyetlen ember volt, aki a munkahelyen korrektül, hogy úgy mondjam a maga személyzetis módján is „úri módon” viselkedett. A vegyiművek egyik gyára Rákoskeresztúron van, ott is dolgoztam. Egyszer az ottani személyzeti osztályvezetővel beszéltem, aki beszélgetés közben elmondta, hogy ő BM-es őrnagy volt. Nem mondta, hogy ávós, csak hogy BM-es. Később tudtam meg, hogy az ÁVH-tól került oda 1952-ben személyzeti osztályvezetőnek. Ő hívta fel a figyelmem, hogy vigyázzak, mert itt ilyen meg olyan emberek vannak. Szinte csak ki nem mondta, hogy a besúgóktól óvakodjak. Nagyon érdekes jelenség volt az is, amikor az utcán nem ismert meg valaki, pedig éreztem, tudtam, hogy tudja, ki vagyok. Úgy ment el egyszer Illyés Gyula is

mellettem, mintha nem ismerne, pedig ismertük egymást. De nem ő volt az egyetlen. Később meg kimagyarázta magát: jaj, nem akartam, de a kollégámmal mentem és stb. Mindig jött valami magyarázat, és mindig tudomásul kellett venni s mindig megértőnek kellett lenni. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy az ember minél visszavonultabban igyekezett élni.

Magamat még ma is belső emigránsnak tartom. Nyugatra szakadt barátaimnak, ha ez a téma levélben előjön, úgy aposztrofálok: „a Duna-parti Rodostómból írom a levelet”, mert a múltja miatt az ember ma sem tud első osztályú állampolgár lenni. Magamat egy fapados állampolgárnak tartom, mert évekig nem volt sem erkölcsi bizonyítványom, sem útlevellem. Igaz, nem is igényeltem, mert utazni nem is akartam. 1956-ban is elvből nem mentem el. Elvből, mert akárhogy is, de itt van Magyarország.

Ez a kitérő talán érzékelteti, hogy éltünk mi Kazahániában⁴. Az életem anyagi vetületéről és a nehézségekről nincs értelme beszélni, mert tízmillió emberből legalább nyolcmillió hasonló problémákkal küzdött, mint én. Tehát nem volt abban semmi rendkívüli. A segédmunkás-fizetés arra volt jó, hogy az ember éppen megéljen. Nekem pedig ráadásul mindent be kellett szereznem, mert semmim sem volt.

1954 szeptemberében megnősültem. Beköltöztem Budapestre, a feleségem lakásába, a Városmajor utcába. Ott kezdtük el a közös életet. Feleségem az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, egy nagyon remek társaságban dolgozott. Egyetemi dolgozóként igen nehéz volt mellettem az élete, mert csakhamar megtudták, hogy ki is lett a férje. Amíg dolgozott, addig velem kapcsolatban legalább ötször kellett önéletrajzot írnia, mintha a személyem az ő szakmai munkáját az egyetemen befolyásolta volna. Az volt a szerencse, hogy a főnöke, Szádeczky-Kardoss Elemér tisztességes, becsületes ember volt, aki ügyesen és okosan megvédte a miattam ért támadásoktól. Az élet tehát nem engedte meg, hogy teljes mértékben szabadnak érezzem magam. Ma már kis dolgoknak látszanak ezek, de a mindennapi élet sodrásában ezek akkor nem voltak kis dolgok. Különben is, ha az ember úszik a Dunában, és jön vele szemben egy hullám, s ha időben nem emeli ki a fejét, akkor a szennyes, habos taraj a szájába belevág.

Mindezek mellett azért arról nem feledkezhetünk el, hogy azt a szocialista rendszert, amely Magyarországon az ismert módszerekkel, ismert indítékokkal kialakult, azt Moszkva inaugurálta⁵, és segítsége, közreműködése nélkül ez nem jöhetett volna létre. Sohasem szabad elfelejteni, hogy Jaltában adtak el bennünket. Ezt sosem szabad elfelejteni! Tehát nem mindenért Sztálin és – magyarországi vonatkozásban – nem mindenért Rákosi, hanem ugyanolyan mértékben a Nyugat is tartozik történelmi felelősséggel. Nem lehet ugyanis azt elfelejteni, hogy Schoenfeld amerikai követ kijelentette Nagy Ferencnek és Varga Bélának – s erről mi tudunk –, hogy „most mutassák meg maguk magyarok, hogy a mi nagy szövetségesünkkel hogyan tudnak kijönni”. Az idő múlása aztán megmutatta. Tehát nem minden azért történt, mert Moszkva így akarta, és az itthoni emberek meg így oldották meg. A mi perünkben és a mi félreállításunkban nem a hazai kommunista párt, hanem a moszkvai politika győzött. Olyan összefüggésben, hogy az akkori világpolitikai helyzet függvénye következtében minél előbb fel akarták számolni a többpártrendszeres, plurális demokráciát az egypártrendszer érdekében. Erről én meg voltam győződve, és az eseményeket is mindig ebből az aspektusból néztem. A Nyugatról jövő hírek is részben ezt erősítették meg,

⁴ Utalás Szathmári Sándor *Gulliver utazása Kazahániában* (Budapest, 1941, Bolyai Akadémia. 376 o.) című könyvére.

⁵ Inaugurál – beiktat, bevezet.

és a napi tapasztalataim, olvasmányaim, a börtönben szerzett tapasztalatom eredményeképpen is arra a következtetésre jutottam, hogy a magyarság előbb-utóbb kénytelen lesz levonni a konzekvenciát: ami volt, az nem mehet tovább. Ebben a vonatkozásban számomra az első lépés Nagy Imre 1953-as miniszterelnöksége volt, amikor – s ezt klasszikus példának tartom – lehetővé tették, hogy valaki a tészből kilépjen. 1953-ban Magyarországon bekövetkezett a gyeplő lazítása. Igaz, Rákosi még visszatért, de az már nem volt olyan, mint 1949 és 1952 között. Mert ha a diktatúra szelepe egyszer kienged, még ha azt újból le is zárják, már nem tud olyan lenni, amilyen előtte volt.

Nagy horderejű változást jelzett Rajk újratemetése. Azon a szombati napon éreztem először a maga ijesztő mivoltában, hogy a korábbi törvénytelenségek felszámolásának következtében itt nemcsak a rendszer önlepleződése indult meg, hanem belső gyengesége is nyilvánvalóvá vált. Ennek a felismerésnek volt köszönhető, hogy 1956. október 6-án, tehát Rajk temetésének napján elhatároztam, hogy attól a naptól kezdve feljegyzéseket készítek. Ettől kezdve tehát a jellegzetes eseményeket mindennap egy füzetbe írtam, s mellette az akkori gondolataimat is rögzítettem. Úgyhogy 1956. október 6-ától nem általánosságokban, hanem az akkori, a feleségem által megőrzött naplójegyzeteim alapján szeretném az egykor történeteket s az azokkal kapcsolatos reflexióimat felidézni.

Kezdjük is mindjárt október 6-ával. Mit is írtam ekkor a naplóba? „Ezen az októberi szombat délután azért kezdem el naplóm írását, mert úgy látom, hogy a most elkövetkező időszak sok feljegyzésre való eseményt fog hozni. A *Szabad Nép* ma fekete keretben közli Rajk László és társai fényképeit. Ma temetik dízsírba őket, és ezzel úgy vélem, a diktatúra is temeti saját magát. A lap vezércikke így fogadkozik: soha többé! Rajkot és társait, az árulókat 1949 októberében az akasztófára küldte Rákosi bírósága, s ma exhumált maradványaikat a Kerepesi úti temetőben dízsírhelyre temetik. Több ez, mint kommunista revü, s mint ilyen, a diktatúra emberpusztító rendszerétől való öntudatos irtózáson túl, mást nem vált ki belőlem. Négy ember odaállott építeni a vörös diktatúra várát, amelynek leomlott fala maga alá temette őket. Az aztán a rendszer természetrajzához tartozik hozzá, hogy akkor, amikor a bitóra küldték őket, az ország népének ujjongania kellett. A halált osztó vörös kórus karmesterének intésére táviratok özönlöttek megnyugtatni a gyilkosok vézna lelkiismeretét. Micsoda szörnyűség! Azok, akik a bölcs vezér, a szeretett atya kívánságára tapsoltak a gyilkosságnak, most fekete ruhába bújtatottan, hosszú sorokban vonulnak el a vörös drapériás katafalk⁶ előtt, hogy végtisztességet adjanak az árulóknak. A belső bitangokból mártirokká előléptetett bolsevistáknak. Itt ülök a rádió mellett, és hallgatom a helyszíni közvetítést. Elöttem a *Szabad Nép* fekete keretes október 6-i száma. A rádióban elhangzó röpké szavakban és az újság nyomtatott, tehát megmaradó betűiben mennyi farizeizmus, ördögi dialektika. Az *Esti Budapest* vezércikkének címe pedig ez: »Emlékük örök figyelmeztető«. Marcangoló önváddal ír a budapesti pártbizottság lapja: »Csak állunk döbbenetben, hogyan történhetett ez? Micsoda átkos hatalom bénította eszünket, szívünket, hogy beleegyeztünk a gyilkosságba, hogy megfélemedtünk Lenin igazságáról, a marxizmus igazságáról. Személyi kultusz bűvkörében keringtünk az örvény felett. Éljent, hurrát kiáltottunk, hajbókoltunk félistenek előtt, hittünk vakon, nem gondolkoztunk. Féltünk gondolkodni.« Ma így fogadkozik a pártbizottság bulvárlapja: »A fájdalom marcangol, már kiál-

⁶ Katafalk – díszes, magas vagy jelképes ravatal.

tunk: soha többé! Soha többé nem tűrjük magunk között a talpnyalókat, a hízelkedőket, a gyávákat, a meghunyászkodókat, a törtetőket, a szektásokat, a besúgókat.«

Amikor ezeket az álszent fogadkozásokat olvasom, arra gondolok, hogy Lenin – az ő nagyon bölcs Leninje – szerint az ígéretek arra valók, hogy megszegjék azokat. Nekem az a meggyőződésem, hogy a ma annyit emlegetett fájdalom anakronizmusa és az ezzel társult önvád és fogadkozás gyökere a leninizmus sajátos erkölcsiségéből fakad. A bajban ígérek, fogadkoznak. Két lépést hátralépnek, aztán egyet előre. Az azonban kétségtelen, hogy a diktatúra eresztékei meglazultak ezzel a temetéssel. Nagy baj, ha a diktatúra lapja arról ír, hogy fejünket már nemcsak bólogatásra használjuk, gondolkozunk s vitázunk, s így dolgozunk. A diktatúra nem bírja el ezt. Szomorú önkritika az, amikor szocialisták arról fogadkoznak, hogy eszüket is használják ez után, hiszen éppen a szocialisták voltak azok, akik makacsul ragaszkodtak, s ma is ragaszkodnak ahhoz, hogy az ember mint észlény mindenható. Íme, a magyar kommunisták bevallják most, hogy eddig fejüket csak bólogatásra használták.”

Egy hét múlva, október 14-én a következőket írtam a naplomba: „Ma délelőtt templomban voltam, találkoztam Kiss Sándorral. Természetesen a Rajk-temetést és ennek következményeit beszéljük meg. Arra a következtetésre jutottunk, hogy a Rákosi-féle diktatúra hajója ezzel olyan léket kapott, amelytől el fog süllyedni. A kérdés csak az, hogy mi következik ez után. Mi lesz, ha a rendszer annyira meggyengül, hogy az esztendőök alatt visszafojtott indulatok feltörhetnek? Mindenesetre Rákosi hatalmának befellegzett, s a moszkvai importrendszer ilyen előzmények után nehezen tarthatja magát. Ha a Nyugat elszánja magát arra, hogy felszámolja az emberiségnek ezt a beteg góciát, amit bolsevizmusnak nevezünk, most itt a történelmi idő. Berlin, Poznań, Rajk-temetés után sokat nem mondhatnak már a hazai bolsevisták. Kiss Sándor beszámolt, hogy kapcsolatai révén a Petőfi Kör vitáiról sokat hallott. Jó értesülései vannak. Kiss Sándor meséli a Petőfi Kör vitáiról: azok a fiatalok, akik esztendőkön át szolgálták a rendszert, most belülről rágiák azt szét. Megemlíti, hogy a Györffy-kollégista vonalról érdeklődnek utánunk, a múlt napokban volt Veres Péternél, az ő meghívására (Budán a Gárdonyi utcában, fönt a hegyen), aki tüntető kimért-séggel fogadta, és íróasztala fiókjának azokat a kéziratait mutogatta meg neki, amelyek nem jelenhettek meg (az ötvenes évek elején). Veres Péter azt bizonygatja – mondja Kiss Sándor –, hogy nem olyan veres, mint amilyen (ő saját magára mondta így, hogy nem vagyok én olyan veres) a neve és a látszólagos viselkedése. Ma különben találkozásunk volt Tóth Istvánnal és Horváth Dénessel.”

Tóth István vezérkari százados börtöntársunk volt, és ő ismerte Horváth Dénest, aki igen érdekes ember volt. Meghalt már szegény a svájci emigrációjában. 1956 után ment ki. Nagyon jó kiszagdapárti kapcsolatai voltak, de ugyanakkor a hivatalos körökkel is kapcsolatban volt gazdasági vonalon. Dobihoz is járt, kapcsolata volt Pártay Tivadarral is. Ezen az említett, október 14-i délutánon tehát találkoztam Horváth Dénessel, és ő mesélte, hogy kiszagdapárti politikusok, volt képviselők – Pártay Tivadarral az élen – tárgyalásban vannak Dobi Istvánon keresztül a rendszerrel. Állítólag Kovács Bélát is környékezik Dobiék.

Október 14-e volt, ekkor és nem sokkal korábban nagyon lerongyolódott egészségi állapotban került haza Kovács Béla a Szovjetunióból. Horváth Dénes azt is elmondta, hogy információi szerint Kovács Béla nagyon fél, tönkrement egészségű ember, akit nyom a Szovjetunióban hagyott börtön emléke, és fél attól, hogy még visszavihetik oda. Tehát félt belekapcsolódnival a Petőfi körös hangulatú, mondjuk reformistának – én nem tartottam több-

nek, mint reformistának – jellemezhető politikai életbe. Láttam ugyanis azt, hogy ezekben nem az az érdekes, hogy ki kivel áll kapcsolatban, hanem az, hogy már politikai szerveződésre van lehetőség.

Megkerestek engem is, hogy elmennék-e a Petőfi Körbe. Ez azért volt érdekes, mert engem éppen a győrfysták nyírtak ki, amikor a Petőfi-kollégium igazgatójának megválasztottak. Tehát hívtak a Petőfi Körbe, de nem mentem. Nem azért, mert nem érdekelt, hanem úgy fogtam fel: minden, ami Magyarországon van, a történelmi felelősség alapján, a külföld által is segített hatalom, a kommunista párt ügye. Egészen 1956. október 30-ig, a koalíció meghirdetéséig az egészet nem vettem komolyan. Addig csak figyelője voltam az eseményeknek, mert az addig történeteket kommunista belügynek tekintettem. Örömmel hallottam a Petőfi körös vitákról, amiben a központosított és szinte Moloch-szerű hatalom eresztékeibe való víz beszívargásának a lehetőségét láttam, de nem többet.

Számomra érdekes volt, hogy a rendszernek azok az emberei, akik ha a rákosizmus csúcán itt-ott deklasszálódtak és pozicionálisan visszaszorultak is – mint például a Győrfy-kollégisták, mert felszámolták a NÉKOSZ-t –, mindegyik tevőlegesen részt vett a rendszer megalapozásában, ugyanúgy, ahogy Rajk is. A rendszernek azok az emberei, akik korábban észre sem vették az embert, ekkor már kimondottan örültek, ha találkoztak velem, sőt mi több, alig lehetett megszabadulni tőlük. Véletlenül összefutottam például Gyenes Antallal, igen kedves volt. Találkoztam Kardos Lászlóval, a NÉKOSZ egykori főtitkárával is, aki úgy viselkedett, mintha soha nem lett volna köztünk vita, nézeteltérés.

A másik esemény, ami felkeltette figyelmem, az volt, hogy a börtönben velem együtt ült rabtársamat, Ordass püspököt rehabilitálták. Ez akkor azért volt nagyon pikáns, mert Ordasst az egyik gazdasági konstrukciós perben ítélték el. Azaz a protestáns egyházak rémisztésére Ordassból nem csináltak politikai pert, mint Mindszentyből. Ordasst valutázással és egyéb köztörvényes dolgokkal vádolták. 1956. október 14-én tudtam meg, hogy rehabilitálták. Nem messze laktunk egymástól, és az öreg Ordass ott szokott sétálgatni a lakásom környékén. Amikor találkoztunk, megkérdeztem tőle, hogy igaz-e a hír, s megerősítette, hogy igen, megkapta a rehabilitációját.

Mindaz, amiről eddig szoltam, a munkahelyemen is érzékelhető volt. Mint említettem, a Képzőművészeti Alapnál dolgoztam. 1956. május 21-én kezdtem dolgozni, és a forradalom utánig voltam itt állományban. Július lehetett, amikor a főnököm, Ferenc Józsefné, egy nagyon helyes, intelligens vegyész mérnök megtudta, ki fia-borja vagyok. S ettől kezdve, ha szükség volt rám az irodában, akkor behívott. Segítettem neki, ő már nem tekintett engem az utcáról jött segéd munkásnak. Egyik alkalommal, amikor odajött hozzám, azt mondta: „Jaj, Kelemenkém – így –, Kelemenkém, menjen be a központba, mert a személyzeti osztályvezető hívja.” Na, mondom, jól nézek ki. A személyzetist Pórnak hívták. Igen nagy menő kommunista volt. A személyzeti osztályvezető várt engem, leültetett, nagyon előzékeny volt, mindjárt feketét is hozatott nekem, a segéd munkásnak. Majd rátért arra, hogy ő tudja, ki-mi voltam, és tudja azt is, hogy dolgozom, és milyen jó munkaerő vagyok. Egy szóval agyondicsért. Tudja, folytatta tovább, mennyi méltánytalanság történt velem. Éppen ezért úgy határoztak, hogy kreálnak – így mondta: „kreáltunk önnek” – egy beosztást. És kezembe is adta a kinevezésemet: gazdasági vezető. Ez a munkakönyvembe is be van írva. Tehát segéd munkásból – a mérnök nő mellett – a vállalat gazdasági ügyeinek intézője lettem. „Mí a tennivaló?” – kérdeztem. „Intézzé a gazdasági ügyeket! Bejön, elszámolásokat hoz, béreket visz.” „Jól van” – feleltem.

De ezzel még nem volt vége. Ennek a telepnek, ahol dolgoztam, egy iparművészeti főiskolai tanár volt a vezetője. Ahogy visszaértem, ő is hívatott. Gratulált, koccintottunk, és rögtön tegező viszonyba került ő is a segédmunkással. Nem Sándorkám, hanem Kelemen elvtárs lettem, és egészen másképpen kezdett beszélgetni velem. Szinte fel tudtam volna kiáltani: „Segítség, kiemelték!”

A munka ment tovább, nagyon kellemes volt, mert az Üllői úti telephely és a Bank utcai központ között járkáltam. Szabad mozgásom volt, kötetlen lett a munkaidőm. A könyvet is, amivel megajándékoztak, úgy választották ki, hogy az érdeklődésemnek megfelelő legyen. Ebben gesztus volt. Ekkor már a munkahelyemen is érződött, hogy minden változásban van. Segédmunkásként is nagyon jól éreztem magam, csak jobban helyhez voltam kötve, ebben a helyzetben is meg tudtam volna várni a jobbra fordulást, mert nagyon helyes, kedves emberek vettek körül. Kiemelésemben, azt hiszem, érződött az elmozdulás. A személyzeti osztályvezetői beszélgetés legpregnánsabb része az önkritika volt, az, hogy itt micsoda törvényteleniségek voltak. És: „Nem maga az egyetlen Kelemen elvtárs, akivel ilyen dolgok megesetek. Sok ilyen van, sajnós” – hangzott a szöveg.

Az események bekövetkezett alakulása jelezte, amit később az ember érzékel is, hogy itt nemcsak egyes események történtek, amelyre az ember kispolgári fejét felkapta és bele-szimatolt a bomló hatalom levegőjébe, hanem sokkal mélyebben fekvő folyamatok felszín-re kerülésének is tanúi lehettünk. Idéznék a naplóból: „Október 20. szombat. Rajk temetése óta folyt az élet. Munkások között élek, így alkalmam van látni viselkedésüket. Tele vannak fenyegetéssel. Nem elégszenek meg a temetési fogadkozásokkal. Már arról beszélnek, hogy meg kell büntetni a felelősöket. Rákosiról úton-útfélen úgy beszélnek, hogy ezért korábban súlyos börtön járt volna. Teljes közöttük a lengyelek iránti szimpátia, a poznańi események hatására.”

Ezen a munkahelyemen sok jó és tügyes melós volt. Volt egy raktárunk a Váci utcában, a raktárvezető nagyon jó svádájú, leszerelt rendőr főtörzsőrmester volt. Kapcsolatban voltam vele, sokszor egy-egy félórát elbeszélgettünk. És jöttek a hírek, mert ők is így mondták. Szállítómunkások a textilgyárból a feldolgozandó textilanyagot hozták, s közben – melós szinten – a hírek cseréje is lezajlott. Ahogy ma, úgy az emberek akkor is kiértékeltek egy-egy eseményt. Ebben az időben már egyre többen kerestek fel. Este nem mentem sehova sem, nem járkáltam, mert elkerülhetetlen volt, hogy az ember bele ne kerüljön a sodrásba, ezért hozzám a lakásomra jöttek az emberek. „Na, mit szólsz hozzá?” – kérdezték. „Te is sorra kerülsz a rehabilitálásnál – biztattak –, csak várd meg.”

Folytatom a naplóm október 20-i bejegyzésének idézését. A nyugati rádió hatására a következőket írtam: „Nem tartom helyesnek, hogy a Szabad Európa Rádió olyan túlzott élénkséggel foglalkozik a hazai eseményekkel. Jobb lenne, ha távol tartanák magukat ettől. Ők messze vannak, s következtetéseik a levegőben lógnak. Öntik az olajat az egyre jobban izzó parázsra. Mi lesz, ha egyszer lángra gyullad az évek óta elfojtott gyűlölet parazsa? Vajon helyállanak-e ők? Ott kint. Van-e olyan elkötelező ígéret a birtokukban, ami feljogosítja őket arra, hogy az itthoni emberek fejét felforrósítsák? Most higgadságra lenne szükség, véleményem szerint, ami egyelőre még itt történik, az a kommunisták belügye. Nekünk nem szabad beleártani magunkat.”

Emlékszem, örültem annak, hogy a következő vasárnap, október 21-én, a Torockó téri templomban megint találkoztam Kiss Sándorral. Az istentisztelet után az egész délelőttöt együtt töltöttük el, beszélgettünk. Erről akkor a következőket jegyeztem fel: „Helyzetérté-

kelésünk szerint az a feladat, hogy várjunk. Most még nincs itt a mi időnk, azonban készenlétben kell lenni. Könnyen megtörténhet, hogy hamarabb jutunk szóhoz, mint gondolnánk. Kiss Sándor emlékezetébe idézi október eleji találkozását Veres Péterrel, aki akkor elmondta neki: úgy látja, hogy az események olyan irányban fejlődnek, amikor a magunkfajta emberek is szóhoz jutnak, és megfelelő munkát végezhetnek. Veres Péter – Kiss Sándor szerint – nagyon optimista, ami az idők szelét jelzi szerinte. De szerintem ez az idő még nem olyan közeli, attól függ, hogy a párt belső emésztődése mit fog eredményezni. Egyelőre az oroszok itt vannak, az ő jóváhagyásukkal történik minden. Bármennyire is türelmetlenek vagyunk, ki kell várni, amíg a párt kellőképpen szétrágja önmagát. Csak az erőviszonyok ismeretében lehet és szabad majd esetleg bekapcsolódni az eseményekbe. A mi időnk még nincsen itt – állítom –, a gyorsan felénk orientálódó emberek magatartása csak szimp-tóma, de nem garancia arra, hogy már most elérkeztünk a demokratizálódásnak ahhoz az állapotához, amikor az igazi demokrácia kiépítése elkezdődhet. Amíg azok az emberek börtönben ülnek, akik nem tettek mást, csak demokráciát akartak, itt minden szó a demok-ratizmusról csak fából vaskarika.”

Ekkor ugyanis társaim, azok, akik nálam is nagyobb ítéletet kaptak, még börtönben ültek. Október 22-én, hétfőn a következőket jegyeztem fel: „Feleségem arról beszél, hogy az egyetem olyan, mint a felkavart méhkas. A diákság a 23-i tüntetésre készül. Meséli, hogy a fiatalok nagyon lelkesek. Én pedig arra kérem őt, hogy ha el is megy a tüntetésre, onnan siessen haza. Randevút beszél meg vele 23-án délután 5 órára, arra gondolva, hogy addigra az egyetemi felvonulás befejeződik. Meg is mondom neki, hogy én nem bízom, mert lehet, hogy csak provokációról van szó. Ma délelőtt (azaz hétfőn), amikor feleségemmel beszéltem, találkoztam az egyetem előtt Tóth István barátommal, és volt »büntársammal«, Balogh Lajossal.” Balogh Lajos – kiváló sportoló, sokáig a MAFC elnöke – a mi „bűn-perünkben” a periférián szerepelt, és nagyon jó barátságban voltam vele haláláig. De folytatom a naplóm: „Itt az egyetemmel szemben, a Tünde eszpresszóban beszélgetünk. Azt a véleményemet hangoztatom előttük, hogy most megindult a lavina. Nem lehet még látni a további fejleményeket, de a Rajk-féle dísztemetés, Rákosi leváltása olyan események, amelyek a kialakított diktatúrát szét fogják forgácsolni. Számomra csak az oroszok magatartása a kérdéses még. Itt a dolgok természetéből következően mindennek oroszellenes éle is van. Kérdés, hogy az oroszok meddig engedik ezt, és a Nyugat hogyan reagál az orosz-magyar viszonyra. Az az érzésem, hogy mind az oroszok, mind a Nyugat vizsgálni fog rövidesen. Félő, hogy az emberek a magyar glóbusz szemszögéből néznek majd mindent. Csak fejjel ne menjünk a falnak! Sem a Nyugat kétes ígéretei, sem az orosz taktika nem éri ezt meg.”

Október 23-án, kedden azzal kezdtem a bejegyzést, hogy füzetemet magammal viszem a munkahelyemre, hogy azonnal feljegyezhessek mindent, ami történik. Itt meg kell állni egy pillanatra. Október 22-én még készültek a tüntetésre. Ezt tudtuk, hallottuk. A feleségem munkahelyén tanársegédekkel meg kutatókkal beszélgettem. Kiss Jánossal beszélgettünk – ő később dékánhelyettes is lett, nagyon kedves barátunk azóta is –, akkor még adjunktus volt a tanszékén. Beszélgettünk és azt mondtam neki: „Nem örülök, hogy a feleségem is elmegy. Nemcsak azért, mert az én feleségem, hanem azért is, nehogy baj legyen, mert ő éppen az én feleségem.” Ő erre barátilag, viccesen azt mondta: „Le is köpöm a Rózsát, ha nem jön el.” Ilyen volt a hangulat. Október 23-án reggel tehát úgy mentem be a munkahelyemre, hogy uralkodok magamon, s hogy engem még a természetes, egészen jogos kíván-

csiság sem fog kivinni az utcára. Úgy dolgoztam, mintha azon múlt volna minden, hogy a munka menjen. Még ebédelni is bent, a büfében ebédeltem, bár a közeli vendéglőbe jártunk ki, de ekkor még ezt sem tettem. Délben a feleségem felhívott telefonon, és elmondta, de innen megint inkább a naplót idézem: „Piros László belügyminiszter betiltotta a diáktüntétést. Délben mondta. A diákok azonban a feleségem szerint nem engednek. És két órákor újra telefonált, hogy a belügyminiszter visszavonta a korábbi intézkedést, s a tüntetés mégis meg lesz tartva.” Ekkor jegyeztem be zárójelben a fentiek mellé: „A rendszer megbukott.”

Három órákor mentem ki az utcára. Papíron kettőkor fejeződött be a munkám. De folytatom a naplót: „Jó, hogy munkaviszonyom szabad mozgást ad. A Múzeum körúton csoportosuló diákok tömege. Az emberek arca vidám, ahogy a csoportosuló diákokat nézik a 63-as villamosról, Budáról. Rajta általános iskolások, valahol kirándulni voltak. Kossuthnótákat énekelnek. Az utcán forró a hangulat. Félelmem, hogy zsidóveréssé ne fajuljon a dolog. A tizenkét év tapasztalatai után nagy bölcsesség lesz, ha az utcán nem vernek zsidót. A zsidók különben nagyon félnek. A munkahelyemen is van egy-kettő belőlük, sétálgatnak és mézesmázosan előzékenyek.”

Itt meg kell állnom. Valóban ezek voltak a tapasztalataim. A vállalat egész vezetősége zsidó származású volt. Az volt a Képzőművészeti Alap iparművészeti részlegének az igazgatója, főkönyvelője, személyzetise mind. Én nem tekintettem ezt kérdésnek, de ismertem a melósok hangulatát. Különben mindmáig ható téma, és én ilyen alapon teljes mértékben Bibó véleményén vagyok. Számomra sosem volt kérdés a zsidókérdés. Mert az teljesen beteg ügy, de a zsidóságnak az a mozgása, amit a hatalomban való részvétellel végzett, a munkástömegekben nem váltott ki szimpátiát. Mert ahogy láttuk és tapasztaltuk, a vezetők a gyárakban, az üzemekben, a vállalatoknál, általában mindenütt zsidók voltak. Ők voltak a kulcspozíciókban. És ezt a munkások jól érzékelték.

Úgyhogy nekem ebben az időszakban – ahogy le is írtam –, a fő félelmem ez volt. És nagy öröm volt számomra, amikor láttam, hogy az utcán csinált forradalom sokkal bölcsőbb volt, mint én, aki éppen attól féltem, amit az utca nem csinált. Jaj, csak baj ne legyen – gondoltam. Mindenekelőtt azért, hogy a terror ne fokozódjon, másodsor pedig azért, mert a Nyugat előtt lejárattuk volna magunkat. Ilyen megfontolás is volt bennem. Mert tudomásul kell venni – én ezt mindenféle népieskedő vagy népi barátomnak mindig hangoztatom –, hogy a patriotizmus és a nacionalizmus között igen éles és nagyon határozott különbséget kell tenni.

Ennyi kitérő után, mit is írtam ezen a napon még a naplómba? „Délután öt órákor munkahelyemről hazafelé a Kálvin tér és Üllői út sarkán várom a feleségemet, a megbeszélrt randevűhelyen.” Akkor ott, az Üllői út sarkán, ahol most padok vannak, még egy presszó volt. Hatalmas diáktömeg tolongott az utcán. Fiatal lányok és fiúk, 16-17 éves gyerekek. Nemzetiszínű szalagokat oszlogattak és daraboltak. Egy kis szőke leány – mintha ma is látnám még –, odaugrott hozzám, és azt kérdezte: „A bácsinak is adhatok egy darabot?” „Adjál kislányom” – mondtam neki. És akkor kitűzött nekem egy kis darab piros-fehérszöld szalagot gombostűvel. A további benyomásaimat így rögzítettem a naplóba: „Itt most mindenki boldog. Ismeretlen emberek szólítják meg egymást. A villamosokra géppel írt szövegeket látok kiakasztva. Az egyetemisták 16 pontját tartalmazzák a szövegek. Ahogy olvasom a nagy embergyűrű lökdösődése közben, arra gondolok, hogy mennyi bölcsesség van ezekben a fiatalokban. Gyakorlott politikusok sem fogalmazhatták volna meg okosabban és a nemzet történelmi ambícióihoz jobban alkalmazkodóan ezeket a pontokat... Fele-

ségem hat órákor megérkezik. Kipirult arccal és nagyon lelkesen meséli a tüntetés lefolyását. A Bem-szoborhoz vonultak az egyetemtől, végig a Duna-parton. Azt mondja, hogy az ablakokból végig mindenütt nemzetiszínű szalagokat, zászlókat lógattak le. És ahogy haladtak, látták, hogy egyre több zászlóból vágják ki a kommunista címet a zászló közepéből, és lyukas zászlók lobogtak már, mire a mai Batthyány tér tájékán haladtak. A tömeghangulat sodró erejére jellemző, hogy a kitűzött zászlók közepéből percek alatt kivágták a népköztársaság címerét. Senki sem félt, senki sem gondolt itt következményekre.”

Eddig a naplóban rögzített írás. Feleségem elmondta, hogy a Bem-szobornál Veres Péter mint az Írószövetség elnöke nagyon lelkes hangú beszédet mondott. Igen érdekes, hogy a feleségem ott találkozott az anyai ági unokaöcsémel, Csák Jánossal, aki a filmgyárnál volt operatőr. Egy kocsi tetején állt, és filmezte az egész gyűlést és a forradalom többi napjának eseményeit is. Onnan kiabált a feleségemnek, mikor meglátta, hogy: „Rózsa, Rózsa itt vagyok én is!” Mindez talán azért érdekes, mert ő a forradalom alatt végig filmezett, és november 4-e után Nyugatra ment. A filmet is elvitte magával. Ez az a film, ami aztán Nyugaton rögtön meg is jelent „A forradalom igaz története” vagy ehhez hasonló címmel. János jelenleg is Norvégiában él, az ottani tévénél dolgozik.

Nézzük mit is írtam a továbbiakban a naplóba: „Este 9 óra körül a lakásomon – az Alkotás utca 35-ben – Ibrányi Gyula hív fel telefonon. Röviden közli, hogy a Kossuth téren vannak, és a tömeg betört a Honvéd utcai Szikra Nyomdába, és itt újságot éget a tömeg. Gerő beszéde tragikusan gazemberbeszéd volt. Olaj a tűzre. Pimasz a hangja, nem csoda, hogy feldühítette a közhangulatot. Ekkora apolitikusságot nem tételeztem volna fel róluk. Az estét azzal töltöm, hogy a rádiót hallgatom, és közben rendezgetem dolgaimat. Dolgozni nem lehet. Az ablakon kinézve munkásokkal teli teherautókat látok. A nemzetiszínű zászlóval Kossuth-nótát énekelve mennek Pestre, röpcédulákat szórnak. A házból kirohannak az emberek, boldog izgalommal olvassák azokat, s mindegyikből elteszek én is emlékebe. Történelmi dokumentumok ezek. Ide jutott a rendszer öntetszelgő ágálása. Munkások és diákok, akikre úgy hivatkoztak mindig, mint a rendszer legbiztosabb támaszára és kövére, most szembefordulnak velük, és távozásukat követelik. Eszembe jut, hogy a nyáron hallottam: az egyik katonai akadémián a honvédelmi minisztertől megkérdezték a hallgatók, mikor távozik el Rákosi a közéletből. A honvédelmi miniszter dölyfösen válaszolta: »Mit gondolnak Önök, az nemzeti tragédia lenne.« S rá pár napra elkerült a trónról a vörös süllyesztőbe.” Október 23-án este ez volt a benyomásom. Amit itt leírtam, az még nyáron történt az Üllői úti katonai akadémián.⁷

Folytassuk a naplót: „Október 24. szerda. Korán reggel lövöldözés zajára ébredtem, mint ahogy arra is feküdtünk le. Lemegyek az utcára, a Márvány utca sarkán lévő italtolt ajtaján röpcédulák vannak kiakasztva. Néhány munkáskülsőjű férfi álldogál körülötte és olvassa. Az egyik borostás képű a Sztálin-szobor éjszakai ledöntéséről beszél. Ott volt ő is, és meséli, hogy hegesztőpisztollyal végezték a munkát, és elmeséli, hogy miként húzták le vonatokötéllal a talapzatról. Az Alkotás utcán orosz tankok vonulnak. A Déli pályaudvarnál hatalmas tömeg áll sorba az élelmiszerüzlet és a péküzlet előtt. Kilenc óra körül egy személyautó közeledik. Megáll a tömeg közelében, és a *Szabad Nép* legújabb számát osztogatja. A tömeg felháborodottan veszi át az újságot, és percek alatt máglyát raknak belőle.

⁷ 1956. július 17-én A. Mikojan közölte Rákosival, hogy leváltják. Ezt néhány nappal megelőzően a Zrínyi Katonai Akadémia hallgatói előtt Bata István honvédelmi miniszter Rákosi leváltásának lehetőségét „nemzeti tragédiának” nevezte.

Az autózó orosz katonák arcán tanácstalanság, amikor zárt kötelékben az emberek között végigdübörögnek tankjaikkal. Némelyik mosolyog és integetni próbál – kevés eredménnyel. Pestről nagy harcok híre érkezik. A Kálvin téren, Múzeum körúton nem lehet közlekedni, mondják az emberek.” Ez azért volt emlékezetes számomra, mert ezen a nagy tüntetésen, a Kálvin téren a főszerepet Sebestyén Laci barátom játszotta. Ezt este Tamási Áronéknál hallottam, Áron felesége mesélte nagy boldogan, hogy hallotta valakitől, aki arra járt, hogy Laci egy orosz tankon állt a Kálvin téri templom előtt, és onnan olvasta föl a pontokat, amit akkor mindenki olvasott.

Október 25-éről csak annyit jegyeztem fel: „Véres csütörtök a Parlament előtt.” Ezzel a bejegyzéssel kapcsolatban talán még annyit, hogy a Parlament előtti tüntetéssel kapcsolatban személyes élményem is volt. Ez az a nap, amikor az emberek az addig meghaltak emlékére gyertyát akartak a Parlament előtt gyújtani, és sokan kivonultak a Kossuth Lajos térre. Egy nagyon kedves barátnőnk ott volt, mert a közelben dolgozott, és késő este szinte az idegösszeomlás határát súroló félelemmel és még akkor is sokkolt állapotban számolt be nekünk telefonon, hogy mi történt. Ő mondta el, hogy békés tüntetésnek indult, s hogy a tüntetőkhez nagyon sok kíváncsi ember is csatlakozott. Nem volt semmi sem előre megszervezve. Lőfegyver nem volt az embereknél, honnan is lett volna, de a minisztérium tetejéről előre megfontolt szándékkal, géppisztollyal és géppuskákkal kezdték el löni a Parlament előtti tömeget – ahogy akkor mondták – az oda felszivárgott ávósok. Nagyon sok halott volt. Ő is ott segített kötözni a sebesülteket, ami miatt véresen ment haza. Csak nagy nehezen tudott hazamenni, és amikor végre hazaért, akkor hívott bennünket. Az első benyomását nekem mondta el. Más is volt ott, aki később elmesélte az ott történeteket, de az, amit ő elmondott, egy teljesen apolitikus és alkalomszerűen a tömegbe került ember benyomásai voltak.

Csütörtökön, 25-én otthon voltam, nem mentem be a munkahelyemre. Az utcán járkáltam, főképpen Budán, mert nem tudtam átmenni a pesti oldalra. Másnap, október 26-án átmentem Pestre, csak gyalog lehetett közlekedni. A naplómba ekkor a következőket jegyeztem fel: „Körülményes az átjutás. Gyalog megyek a Déli pályaudvar mellett. A villamossínekre vasúti kocsikat toltak ki barikádnak a felkelők. A házak falán mindenütt belövésnek nyomai. Az oroszok nem célra tüzelnek, lőnek összevissza. Betört kirakatok mögött az áru érintetlen. Helyén van minden. Senki sem nyúl hozzá. Még a sarki cukrászda kirakatában is ott a sütemény sértetlenül. A Margit körút felé megyek. A Margit körúton egy óra-és ékszerbolt kirakatát ugyanilyen állapotban látom. A Margit hídon csak igazoltatással engednek át. A budai hídfőnél orosz tankok állnak, körülöttük riadt szemű orosz katonák. Két fiatal – diáklányok lehetnek, 13-14 évesek – nemzetiszínű zászlót visznek, és hívják az úton járkálókat, hogy menjenek velük. A kis csoport lassan szaporodik. A rendőrök azonban nem engedik fel őket a hídra. Lógó orral jönnek vissza. Az egyik mellékutcában leszedik a zászlót a rúdjáról. A kis szőke magára tekeri a zászlót, aztán rá a kabátot, és így próbál szerencsét, nekimegy a hídnak. De így sem sikerül nekik, mert a rendőrök fiatalokat egyáltalán nem engednek fel a hídra. Nekem sikerül feljutni a hídra, és a Szent István körúton hömpölygő népet látok az utcán. Az orosz tankokra rá se hederít a tömeg. A Nyugatinál hatalmas tüntető tömeg jön szembe velem. A körút igen megviselt állapotban van. A céltalan és teljesen megtorló jellegű lövöldözés nyomai mindenfelé.”

Szinte az egész Szent István körút ki volt löve. Érdekes, hogy elsősorban nem nehéz-fegyverektől, hanem géppisztolyoktól. Az eszeveszett lövöldözések nyomait lehetett látni. Alig volt ép ablak a körútnak azon a részén, ameddig eljutottam.

Így folytattam a naplót: „A Múzeum körútra nem lehet még bejutni. A Kossuth Lajos utcánál próbálom megközelíteni az egyetemet. Nagy nehezen sikerül. Itt találkozom Kiss Sándorral és Boros Lajos barátommal. Az aulában Losonczy Géza tart beszámolót a politikai helyzetről. Beszédét lelkesen fogadják. Kardos Lászlóval is találkozom. Egyik központja a szervezkedésnek. Arca fáradt, s a forró hangulatú fiatalok között társaival együtt próbál rendet teremteni. Az egyik teremben fegyvereket osztanak szét az egyetemisták között. Ők karhatalmi szolgálatot teljesítenek majd. Kemény György meséli, hogy a fegyvereket Kopácsi Sándortól kapják. Kopácsi jelenleg a Parlamentben van, mondják itt nekem, mert Münnich, az új belügyminiszter magához rendelte. Az egyetemisták közül, akik ismerték, többen féltik Kopácsit, hogy esetleg nem jön ki a Parlamentből. Állítólag, amikor Piros László lemondott, akkor Münnichnek meghagyta, hogy Kopácsit likvidálni kell. Az egyik teremben a volt recski internáltak tanácskoznak. Megbeszélés, személyes jellegű emlékeket hoznak fel, tehát jellegtelen a forradalmi hangulat szempontjából. Visszamegyek az aulába, ahol éppen azt a küldöttséget választják meg, amelyik majd a miniszterelnökhöz megy.”

S itt egy pillanatra meg kell állni. Mindez az Eötvös Loránd Tudományegyetem központi épületének aulájában történt. Ez az a hely, ahol közgyűléseket, díszdoktori meg egyéb ünnepeket szoktak tartani. Egy nagy asztalnál ült az egyetem vezetősége meg a forradalmi bizottság tagjai. A Károlyi-kert irányába lévő ablakok előtti padokon, piros-fehér-zöld karszalagos emberek sora ült. Mi Kiss Sándorral, Boros Lajossal az ajtóban álltunk, mert nem tudtunk már bemenni, és néztük, hogy kik vannak a teremben. Az egyik ablak előtt felismertem az én 1953-as hízott arcú ávósomat, azt, aki a kihallgatásaimat vezette, amikor letartóztattak. Kiss Sándornak is ő volt az egyik főnyomozója. Csillagnak hívták. A keresztnevére már nem emlékszem. Annyit tudtam csak akkor róla, hogy fogorvos volt a polgári foglalkozása, és fogorvosból lett ávós. És ez az ávós ott ült a padon piros-fehér-zöld karszalaggal. Amikor Csillagot megláttam, abban a pillanatban ismét felöltött bennem, hogy ami itt történik, azt megrendezték. Itt világosodott meg, hogy „jól érezted, Sanyi, a dolgot”. Elképzelni is anakronizmus, hogy az én Andrassy út 60-as, ávós nyomozóm tenyérynyi széles, hatalmas, piros-fehér-zöld karszalaggal fő forradalmárként ül ott, és a Losonczy-beszédet hallgatja. Biztosan nem ő volt az egyetlen, aki az ÁVH-tól jött.

Mondtam is Kiss Sanyinak: „Nézz oda, felismered?” „Ez a Csillag” – felelte Sanyi. „Az ám” – válaszoltam. „Látod, ez nem a mi ügyünk. Gyere!” És félrehúztam. Lementünk az utcára, szembe velünk a tömeg. Özönlöttek az emberek. Már teherautóval hozták a rendőrségről a fegyvereket: géppisztolyt, puskát. A legkülönbözőbb vastagságú karszalagokat tettek magukra. Kinek mi jutott. Nem volt hivatalos vagy központi ellátmány. Minden rajta volt a spontaneitás jele. Elindultunk, szembe találtuk magunkat Kardos Lacival. Beszélgettünk, Kopácsit dicsérte, hogy átállt a forradalom oldalára, és hogy ő látja el az egyetemistákat fegyverrel. Lehet-e feledni, hogy Rákositól annak idején Kossuth-díjat kapott Kardos László? S ő volt az egyetemisták mozgásának az éceszgébere. Ott majdnem minden gyórfyfystával találkoztunk. Ott volt Márkus István és a többiek, egyedül Gyenes Antal nem volt ott. Ő nem volt ott, mert benne volt a kormányban. Az emeletről lejöve az utcán, a tömegben nagy nehezen sikerült Kardostól elválni. Megállapítottuk Kiss Sándorral, hogy a szerzett benyomás elég volt. Láttuk, mi van, hallottuk Losonczyt, aki végeredmény-

ben azért ment ki az egyetemre, hogy az ifjúságot tájékoztassa a kormány álláspontjáról. Losonczy beszédében már nem ellenforradalomról, hanem a diákság és a nép spontán mozgalmáról beszélt. Ő már nem emlegetett fasizmust. Ezzel együtt Csillag elvtárs, az én ávós nyomozóm, széles nemzetiszínű karszalaggal, ott ül az ablaknál. Fantasztikus élmény volt.

De hogy milyen kicsi a világ, arra ennek a történetnek a folytatása jó példa. Amikor a feleségemnek ezt elmeséltem, akkor azt mondta: „A te Csillagodnak a felesége az én kollégám. Tőle tudom, hogy a férje ávós volt.” Hónapokkal a forradalmi események után valahol a Szent István körúton egyszer jártamban-keltemben össze is futottam Csillaggal. Nagyon megrokkantan, lúdtalpasan ment, úgy, ahogy szokott járni, de nem álltam vele szóba.

De talán jobb, ha a naplóból folytatom. „Hazafelé menet a Károlyi-kertben frissen hantolt sírok, tele virággal. A Rádió körüli harcok friss halottjai. Nem lehet ezt megtorlás nélkül hagyni. A gyilkosság el kell nyerve méltó büntetését.”

A Károlyi-kert Magyar utcai oldalán, az Irodalmi Múzeum háta mögött állt egészen eldugva az Irinyi-szobor. A szobor tövében volt egy kis sírhely. Friss virág volt rajta. Egy diáklánynak volt a sírja, a neve ákombákom betűkkel, tintaceruzával volt felírva. Ez az a sírhely, amelyikről Németh László akkor azt írta, hogy mostantól kezdve számára a múzsa az a kis diáklány, akinek a sírja a Károlyi-kertben van, akit valamelyik háztetőről lőttek le. Úgyhogy számomra ez a Németh László-i⁸ írás történelmi dokumentum. Boros Lajossal, Kiss Sándorral megnéztük, és mentünk tovább.

Mielőtt elváltam volna a Déli pályaudvarnál Kiss Sándortól meg Boros Lajostól, összefutottam Tompa Kálmán bácsival, akinek a Kékgolyó utca sarkán, az első házban volt a rendelője. Ő volt a népi írók orvosa. Amíg én bemutattam neki Kiss Sándort és Boros Lajost, azt mondta, hogy: „Holnap este háromnegyed hétkor többen jönnek hozzám, gyere fel te is.” Meg is beszéltek, hogy másnap este felmegyünk beszélgetni. Azért hívott, mert Tamási Áron azt mondta neki, hogy 27-én, szombaton ő, Veres Péter és még néhány népi író az Írószövetség részéről meg vannak hívva beszélgetésre a kormányhoz, a Parlamentbe. Tamási Áron megígérte, hogy amikor visszafelé jön a Parlamentből, akkor felmegy Tompa Kálmánéhoz, és ott be fog számolni, hogy mi is történt. De hitelesebb, ha a naplómát idézem ismét. „Október 27. szombat. Este Tompa Kálmánéknál összejövetel. Tamási Áron, Jankovits Ferenc, Sinka István, Németh Imre, Boros Lajos, Kiss Sándor, jómagam és Dénes Zsófia irónő. Kiss Sándor elbeszéli az egyetemen szerzett tapasztalatokat, beszámolójának az a lényege, hogy a kommunista párt lába alól – észrevételei szerint – kicsúszott a talaj, az események menetét már igen nehéz irányítani. Ami itt történik, az már szabadságharc, mondja ő. Tamási Áron elmondja, hogy a Parlamentben volt Veres Péterrel és Illyés Gyulával, az Írószövetség elnökségének képviselőjeként. Meghívásra voltak ott. Jellemző Tamási Áron megjegyzése: »Amikor egy kormány már az íróktól kér tanácsot, akkor ott baj van.« Egy nagyon életrevaló tervét ismerteti itt Tamási Áron. Szerinte a jelenlegi helyzetben létre kellene hozni egy nemzeti főtanácsot olyan emberekből, akik bel- és külpolitikai szempontból egyformán kellő erkölcsi súllyal rendelkeznek. Ennek feladata lenne az államfői hatalom gyakorlása, a kormány kinevezése mindaddig, amíg a szabad választással létrejött parlament nem rendezi az alkotmányt, és nem gondoskodik az államfői tisztség betöltéséről. A terv általában helyeslésre talált, csak a nevekről esik a továbbiakban szó. Kodály

⁸ Németh László: *Emelkedő nemzet. Irodalmi Újság*, 1956. november 2. 1. o.

Zoltán nevét említik, mint elnököt. Tamási Áron és a kisgazdapárt szerint Kovács Béla, a Magyar Parasztszövetségtől Kiss Sándor vagy az én megbízatásom lehetne aktuális. A megbeszélés további szakaszában elhatározzuk, hogy egy rölapot adunk ki *Rendületlenül* címen. A *Rendületlenül* címet – jellemző módon – persze Tamási Áron találta ki. Az anyag együtt van, ez lesz tervünk szerint majd a Magyar Parasztszövetség hetilapjának is a címe. Reggelre kész lesz a lap. Az éjjelt arra használom, hogy ott helyben – Németh Imre segítségével és Gombos Ferenc, alias Simándi Pál közreműködésével – megszerkeszsem a lapot.”

Ott maradtunk tehát reggelig. Voltak kéziratok, Áronnak meg nekem is volt. Benyomások, forradalmi hangulatok. Ez a társaság tehát október 27-én már a sajtó útján akart megszólalni. Ez érthető, hiszen akkor mindenütt rölapok, gépelt lapok jelentek meg. Áronnak volt egy nagyon bölcs javaslata: rendületlenül ki kell tartani a forradalom mellett, ezért legyen ez a mi újságunk címe. Az anyag együtt volt. Németh Imre valamikor a háború alatt, a Kodolányi által szerkesztett *Nemzetőr*nek volt a szerkesztője. Régi újságíró, a Teleki-kormány ideje alatt még képviselő is volt, a népi írókkal húzott együtt, és végig a baráti kör tagja maradt. Nagyon kulturált, higgadt ember volt, nagyon szerettem. Összeállítottunk egy hatoldalas lapot. Volt ott egy csepeli tanár is, akit Püski Sanyi hozott magával, s neki jó nyomdai kapcsolatai voltak. Megígérte, hogyha a lappal készen leszünk, akkor reggel magával viszi. Az éjszakát tehát lapszerkesztéssel töltöttük.

Október 28. vasárnap, megint a naplóból: „Feleségem reggel átjön hozzám Tompáékhoz, hogy legépelje a kéziratokat. Délben találkozunk Kiss Sándorral a Duna-parton, a Hazafias Népfrent székházában. Veres Péterrel lesz találkoznánk. Közbejött akadályok miatt a SZÖVOSZ⁹ székházában találkozunk délután két óraker. Közben a rádió közzétette a kormány határozatát a koalíciós pártok engedélyezéséről.”

Amikor a feleségem átjött, és talán két óra alatt legépelte az egész anyagot, tanár barátunk a kéziratot elvitte az Egyetemi Nyomdába, s még aznap meg is jelent a *Rendületlenül*. Kiss Sándor késő éjszaka hazament, de abban állapodtunk meg, hogy reggel Tompáékhoz fog telefonálni, s megmondja, mi a programunk. Ez érthető is, hiszen annyi minden történhet az emberrel az utcán. Sándor az egyezség szerint korán reggel föl is hívott és mondta, hogy otthon várta őt Veres Péter üzenete, amely úgy szólt, hogy másnap vele meg velem parasztszövetségi ügyben akarna beszélni. A találkozóhelyet Péter a Hazafias Népfrent Belgrád rakparti székházában jelölte meg. Mondta, hogy ott lesz majd Szabó Pál is.

Együtt mentünk át a Lánchídon. A tömegben csak nagy nehezen tudtunk előjutni. Mindenütt katonák, rendőrök és főképpen oroszok. A Belgrád rakparton megkerestük a Hazafias Népfrent székházát, bementünk, ott is óriási tumultus volt a lépcsőházban. Bementünk, és kivel találtuk magunkat szembe? Nem mással, mint Kardos Lacival. „Jaj, de jó, hogy jöttök – mondta –, mert Péter meghagyta, ha idejöttök, mondjuk meg nektek, hogy elmentek a SZÖVOSZ székházába.” Egypár szót még váltottunk, és megindultunk a rakparton a Váci utca felé. Ahogy a Váci utcába értünk, az egyik ablakból azt bömbölte a rádió, hogy a kormány a koalíciós pártok indulását engedélyezte. Ez október 28-án valamikor fél három körül lehetett¹⁰. Megálltunk s meghallgattuk a hírt. Hallottuk, hogy Tildy a Független Kisgazdapárt, Erdei Ferenc a Nemzeti Parasztpárt, Kádár János pedig a saját

⁹ Szövetkezetek Országos Szövetsége.

¹⁰ Nagy Imre rádióbeszéde 1956. október 30-án 14 óra 28 perckor hangzott el. In: *A forradalom hangja*. I. m. 226. o.

pártja nevében beszélt¹¹. Kádár még azt is mondta, hogy Nagy Imre elvtárrsal mindenben egyetért. Ismerős ez a szöveg, nem? Ezt a szöveget ott hallottam a Váci utcában. Úgyhogy mi ezzel az információval érkeztünk meg a Szabadság térre, a SZÖVOSZ székházába.

Innen talán megint a naplóból idéznék: „A SZÖVOSZ egyik szobájában Veres Péter körül 10-12 parasztpárti ember ült. Amikor megérkezünk, első kérdése volt, hogy hallottuk-e a kormány nyilatkozatát. Erről folyik a szó, mondja. A jelenlévők hangulata igen forró. Sebestyén László arról beszélt, hogy a parasztpárt nevét meg kell változtatni. Hivatkozott a közhangulatra. Nánási László Veres Péter mellett ül, és mindenre bólogat. Most építi át magát. Jellemző, hogy ő van a legjobban felháborodva, amiért a parasztpárt nevében Erdei Ferenc szólott a rádióban.”

Ez azért érdekes, mert a parasztpárti Nánási László a SZÖVOSZ elnökségében Erdeinek a legközvetlenebb munkatársa volt, aki mindenben Erdei szerint csinálta végig az egész Rákosi-időszakot. Őt mindenki erdeistaként tartotta számon, de ez majd csak később lesz érdekes. De újból a naplóból: „Amikor ez a vita lecsitult, akkor Veres Péter elnökletével arról kezdünk el beszélgetni, hogy a parasztságnak egy vagy két pártja legyen-e. Kiss Sándornak az a véleménye, és ezt fejt ki, hogy az lenne a helyes, ha a két agrárpárt egyesülne, és az induláskor kinyilvánítaná, hogy a Magyar Parasztszövetséget tekinti a parasztság érdekvédelmi szervezetének. Veres Péter hajlik e felé a felfogás felé. Én a magam részéről szót kérek, és a következőket mondom el részletesen kifejtve. A nemzet jelenlegi helyzetében – annak ellenére, hogy a közhangulat a szabad pártalakítást követeli – nem helyes a pártok megindítása. Ez meg fogja osztani a nemzetnek a forradalom alatt kialakult egységét. Az emberek a barikádokról a pártházak felé fognak majd özönlenni. Ha már a kormány akár önszántából – a közvélemény nyomásának engedve –, akár pedig orosz sugalmazásra, taktikából be is jelentette a pártok alakulásának szabadságát, a pártoknak most azzal kellene válaszolni erre, hogy kijelentik a pártalakítás felfüggesztését mindaddig, amíg a nemzet ki nem vívja teljes függetlenségét. Az lenne a pártok vezetőinek a történelmi feladata, hogy a nemzet egységén őrködjének. Elég lenne, ha most csak az érdekvédelmi társadalmi szervezetek kezdenék meg a munkát. A szakszervezetek és a Magyar Parasztszövetség. Ezt a véleményt a jelenlévők közül senki nem osztotta. Veres Péter ellenvéleménye az volt, hogy az emberek pártokban tudnak csak gondolkodni. Kiss Sándor hasonlóan vélekedett. Így kisebbségben maradtam. A megbeszélés további szakaszában részletesen megtárgyaltuk a két agrárpárt egyesülésének kérdéseit, és a Magyar Parasztszövetségben kifejtendő viszonyát és közös munkáját. Abban egyeztünk meg, hogy az elmúlt nehéz esztendő megszüntették a parasztságon belüli különbségeket, és teljesen indokolt az általunk korábban is hangoztatott jelszó: parasztegység a Magyar Parasztszövetségben. Abban is megállapodtunk, hogy a két párt – a kisgazdapárt és a parasztpárt – megkezdí az egyesülési tárgyalásokat az újjáalakulás után. A megbeszélés eredményeként Kiss Sándor másnap ilyen értelemben fogja bejelenteni a Magyar Parasztszövetség zászlóbontását a rádióban.”¹² Mindezt mindjárt ott írtam melegében, a naplóm ott volt a kabátzsebemben összehajtva.

Nekem ma is az a meggyőződés, hogy a pártok megindítását – ezt nem tudom, mert még ma is vannak felfogásbeli különbségek, hogy ez taktika volt-e vagy sem – a kormány és Mikojanék szuggerálták. De akár így volt, akár úgy, kétségtelen, hogy a forradalom

¹¹ Tildy Zoltán, Erdei Ferenc és Kádár János beszédeit lásd *A forradalom hangja*. I. m. 226–229. o.

¹² Kiss Sándor rádiónyilatkozata 1956. október 31-én 10 óra 25 perckor hangzott cl. In: *A forradalom hangja*. I. m. 278–279. o.

addig kialakult csodálatos egysége, az utcán is érezhető etikussága, tehát az, hogy nem volt lopás, nem volt olyan terror – amit az előző élettapasztalatok alapján meg az utca elszabadultsága következtében is általában fel lehetett tételezni, és amitől én reszkettem –, akkor, amikor a kormány a koalíciós pártok újjáalakulását bejelentette, léket kapott. Hogy mennyire így van ez, azt az is mutatja, hogy vagy két héttel később egész más összefüggésben Gyenes Antallal voltam együtt egy társaságban, aki akkor végig bent volt a Parlamentben. Ő mesélte, hogy az alatt a rövid pár nap alatt több mint száz pártalakítási kérelem futott be. Több mint száz! Csak egy példát mondok, amin akkor – mint volt politikai fogoly – mérgelődtem, hogy volt Pofosz is, azaz a Politikai Foglyok Országos Szövetsége, ahová sok rabtársam is belépett. A Pofosz az Uránia moziban tartotta alakuló közgyűlését.

Október 28-a előtt pártok újjáalakításának igényét nem éreztem. Azonos pártállású emberek egymáshoz sodródtak és lesték, hogy mi ez. S mint a lavórban, amikor bedobják a kavicsot, és felhullámzik a lavór sima vize, úgy dobták be 28-án a déli órákban a rádión keresztül a pártok megalakítását. Addig erről nem volt szó. Voltak különböző nemzetőr-, szabadságharcos szervezetek, de pártok nem voltak. Minden teljesen kocsonyás volt. Nekem ekkor az volt a meggyőződésem, hogy a forradalom addig kialakult egységét a különböző pártok megalakulásával nem szabad megbontani, mert az fel fogja darabolni az addig – s ezen van a hangsúly – természetes módon kialakult nemzeti egységet.

A SZÖVOSZ-ban lezajlott beszélgetés fő témája – ahogy az eddigiekből is kitűnt – a Nemzeti Parasztpárt koalícióban való részvétele volt. A jelenlévők nagy részének általában az volt a véleménye, hogy a Nemzeti Parasztpárt a Baloldali Blokkban való részvételével kompromittálta önállóságát. Volt olyan hang, például Sebestyén László kedves barátomé, hogy a Nemzeti Parasztpárt még a nevét is változtassa meg, s hogy a koalícióban nemzeti parasztpárti programmal, de más néven vegyen részt. Ez a probléma egy nappal később Illyés Gyula lakásán is előkerült, ahol Illyés Gyulák ismertették velünk Németh László levélben kifejtett véleményét, hogy a Nemzeti Parasztpárt Petőfi Párt néven induljon, azért, hogy nevében is határolja el magát a Baloldali Blokkot létrehozó Rákosi alatti múltjától.

Ebben a vitában én a pártoktól való függetlenedés gondolatát hangsúlyoztam. Amikor pedig a Nemzeti Parasztpártot a Parlamentben a rákosistaként ismert Erdei Ferenc jelentette be, ezen kezdtek el rágódni az emberek. Akkor én Veres Péternek ott a vita során megmondtam, hogy mint a Nemzeti Parasztpárt elnöke – mármint a virtuális Nemzeti Parasztpárt elnöke – menjen be a Parlamentbe, és hívja tetemre Erdeit. Egyfelől azért, hogy mi is a koalíció meghirdetésének igazi motivációja, másfelől pedig azért, hogy miért éppen a rákosista Erdei jelentette be a Nemzeti Parasztpárt megindulását. Mindaddig, amíg ez nem tisztázódik a Nagy Imre-kormányzattal, addig amit mi folytatunk, csak egy illuzórikus vita. Körülbelül olyan, mint amikor az utcán öt-hat ember beszélget. Érdekes módon Veres Péter kapva kapott az alkalmon, és az volt az első kérdése: „Bejöttök velem?” Ezt tőlem és Kiss Sándortól kérdezte. Mind a ketten, szinte mintha előre megbeszéltük volna, egyszerre mondtuk: „Menjünk!” Így Veres Péter a társaság csepürágó, szófecsérlő vitáját azzal zárta be, hogy akkor kvázi mi hárman bemegyünk a Parlamentbe, megbeszéljük ezt a kérdést Erdeivel, és tisztázzuk a koalíció meghirdetésében játszott szerepét.

Innentől hadd olvassam a naplót, térjünk vissza az eredeti feljegyzéseimhez. „Veres Péter javaslatára Kiss Sándor és én bementünk a Parlamentbe, hogy Erdeitől és Tildytől – és ha lesz rá mód, akkor esetleg Nagy Imrétől – tájékozódjunk a kormány elhatározásait illetőleg. Délután négy órakor érkeztünk a Parlament elé, amelyet akkor még orosz tankok vet-

tek körül. Az akkor még meglévő Kossuth híd felőli oldalbejáratnál kis csoport volt, és ahogy közeledtünk a csoport felé, ott látjuk Illyés Gyulát kis svájcisapkával a fején és feleségét egy kis csoporttal, és amikor találkozunk, nagy örömmel üdvözl bennünket. És amikor megtudja tőlünk, hogy milyen célzattal megyünk a Parlamentbe, nagyon lelkesen helyesli, hogy igen, tisztázni kell, hogy mit keres Erdei a parasztpárt megújításában. És sok sikert és – az orosz tankokra utalva – biztonságos visszatérést kívánva búcsúzik el tőlünk a kapunál, mikor bemegyünk.”

Én a biztonságos visszatérésre – figyelemmel az orosz tankokra – nem is igen ügyeltem. De hogyan is folytattam a naplóm: „Erdeit igen kimerült állapotban találtuk a miniszterelnök-helyettesi dolgozószobában. Ez délután négy órakor volt. Körülbelül egy órát tárgyaltunk. Veres Péter itt, mint a parasztpárt elnöke, azzal kezdte, hogy a koalíció bejelentésének őszinteségét tudakolta, és felvetette a kérdést, hogy miért a jelen levő miniszter, Erdei jelentette be koalíciós pártként a Nemzeti Parasztpárt megindulását. Erdei válasza kétségtelenül meggyőző volt. Az válaszolta, hogy abban, hogy ő jelentette be a pártalakítást, nincsen semmi célzatosság, csupán annak a következménye volt ez, hogy ő volt éppen jelen abban a pillanatban. Egyben kijelentette, hogy teljesen a párt rendelkezésére bocsátja magát. Veres Péter következő kérdése az volt, hogy milyen jelentőségű a kormány elhatározása a koalíciós pártok újraindításával kapcsolatban. Kiss Sándor és én úgy fogalmaztuk meg Veres Péter általánosító kérdését, hogy komolyan lehet-e venni a koalíció bejelentését. Kiss Sándor igen helyesen ütött meg emberi hangot a kérdéssel kapcsolatban, mondván, hogy a kérdést a nemzet jelenlegi helyzetében, mint ember az emberhez intézi Erdeihez. Én hozzátettem, hogy a mostani idő súlyos felelősséget ró a kormányra, és a taktikázás ma megengedhetetlen. Erdei értett a szóból, és hangsúlyozta, hogy ebben a kérdésben ő sem politizál. A következőket jelentette ki. Október 27-én éjjel a kormányban forradalmi átalakulás történt. És a kormány levált a pártközpont gyámkodása alól, ha hihetünk a koalíció bejelentésének. Ezt követően ismertettük vele a két agrárpártra és a Magyar Parasztszövetségre vonatkozó délutáni megbeszélést, aminek eredményével Erdei egyetértett. Bár 1945-ben is ezt tette volna! Erdeitől Tildyhez mentünk át a Parlament másik szárnyába. A sötét folyosón Erdei kalauzolt bennünket. Veres Péterrel egy kanyarodóban hátramaradtunk, ekkor odahajolt hozzám, és megkérdezte halkán, hogy mit tudok Szentiványi Domokosról és Arany Bálintról, az én két volt összeesküvőtársamról.”

E feljegyzés indítja meg bennem a következő gondolatsort. Ebben a szituációban érdekes, hogy Veres Péter az első négy szemközti szóváltás lehetőségét felhasználva mindjárt két emberre tért ki. S most az 1947-es perre utalok vissza: a két fővádlottra, a mi összeesküvési perünkkel kapcsolatban, tudva azt, hogy a Nemzeti Parasztpárt az 1947-es per idején hivatalosan nagyon negatív álláspontot képviselt. Az, hogy egyénileg mit gondoltak, az más kérdés, de ténylegesen ők a mi perünket illetően egy követ fújtak az akkori politikai rendszerrel. Ez azért is érdekes, mert ha visszaemlékszünk Kovács Imrének az 1970-es években Nyugaton megjelent *Magyarország megszállása* című könyvére,¹³ akkor nem lehet nem emlékezni arra, hogy ebben ő még Amerikában is nagyon negatívan és elítélően írt az összeesküvési perünkről. Kovács a perünk résztvevőit egy csomó naiv, apolitikus ember gyülekezetének aposztrofálja. Holott akkor ő már évtizedek óta kint volt, és sok nyugati anyag, értelmezés, jegyzék-váltás szövegéhez juthatott hozzá. Írásában van egy igen érdekes

¹³ Kovács Imre: *Magyarország megszállása*. Toronto, 1979, Vörösváry Publishing Co LTD. 399 o.

passzus: az, amikor lefogásunk után Tildy lakásán, az Esterházy-palotában Rajk beszámolt az összeesküvéssel kapcsolatos vizsgálatról, és ott élénk szavakkal ecsetelte a Magyar Testvéri Közösség nevű szervezetet. Amikor a megbeszélés után Tildy lakásából kijöttek, és amikor a lépcső tetején az autóra vártak, hogy hazamenjenek, akkor – a Kovács-féle visszaemlékezés szerint – Veres Péter odafordult Kovács Imréhez és azt mondta: „Hát ezeknek a közösségeknek nem voltam elég jó magyar, hogy engem is bevegjenek?” Ehhez Kovács Imre azt fűzte hozzá, hogy vajon őszintén mondta, vagy ennyire naiv Veres Péter.

Erre azért utaltam vissza, mert – mint mondtam – a sötét, kanyargó parlamenti folyosón Tildy rezidenciája felé baktatva, amikor egy pillanatra négy szemkört maradtunk, Veres Péternek az volt az első kérdése, hogy mit tudok Arany Bálintról és Szentiványi Domokosról. Mindketten valamivel a forradalom előtt szabadultak. De inkább a naplót olvasnám tovább.

„Erdeitől kijöve Tildyhez mentünk át a Parlament másik szárnyába a sötét folyosón. Erdei kalauzolt. Tildy előszobájában nagy a nyüzsgés. Az egész Tildy család itt reprezentált. A dolgozószobában Tildyné fogad, férje küldöttséggel tárgyal egy másik teremben. Ő most a kormány köszönőembere, ahogy látom. A dolgozószoba tele van átépülésre kész emberekkel. Itt Vas Zoltán, aki olyan joviális, mint egy belvárosi kávéház-tulajdonos. Itt van Bognár József, aki mindenre remegő arcizmokkal mosolyog. Mi a kölcsönös üdvözlés után az egyik sarokasztalhoz ülünk, s amíg Tildyre várunk, addig általános dolgokról beszélgetünk. Közben megérkezik a szociáldemokrata párt vezetősége: Kéthly Anna, Kelemen Gyula, régi kedves zárkatársam a börtönből, és Fischer. Karikatúrára való szituáció volt, amint Kéthlyvel Vas Zoltán próbált édelegni. Kéthly csipős volt, minden szava tele volt szemrehányással. Vas Zoltán mosolyogva hallgatta a csipős megjegyzéseket az oroszokról, Rákosi diktatúrájáról, és szemüvege mögül úgy nézett Kéthlyre, mint aki jól emlékszik arra, hogy 1945–1946-ban Kéthly is áradó örömmel üdvözölte a felszabadítókat, és ölelte öregedő keblére őket. Kelemen Gyula halk szavú és tartózkodó volt. Fischer pedig egy megrebbent ember benyomását keltette. Tildyné üldöztetésünk idejéről beszélt, és fonta a mártírium koszorúját a családja köré, de kivégzett vejét családi tapintatból sem emlegette.”

Ezt azért jegyeztem meg, mert emlékszem rá, hogy köztársasági elnökné korában, amikor a vejét kémkedés vádjával kivégezték, Erzsébet asszony – mint köztársasági elnökné – a Gyűjtőfogházban, a siralomházban meglátogatta a vejét. Erről mi a smasszeroktól értesültünk, akik nagyon durva és gúnyos megjegyzéseket tettek, mondván: szép kis köztársasági elnökünk van, hogy a vejét nem tudja megmenteni, és az elnökasszony jön a vejtől a siralomházba elbúcsúzni. Ezt csak azért tettem a fentiekhez, mert ez adta az apropót, hogy 1956 októberében Tildyné szereplésében ezt is figyeltem. Újból a naplóból: „Megérkezik Tildy, sokat öregedett, ahogy látom. A találkozás jellemző pillanata Tildy és Veres Péter találkozása. Átölelik egymást. Tildy mondja: »Péter, ezt nem hittem volna.« Veres Péter mondja: »Zoltán, ki hitte volna.« És egymás vállára borulva zokognak. De egyik sem sírt, ahogy látom, csak hüppög. Tildyvel nem lehet komolyan tárgyalni, néhány frázist mond, és már megy is egy újabb küldöttséget fogadni. Este 9 óra az idő, amikor elindulunk a minisztertanács ajtaja felé, hogy visszatérjünk a kijáráshoz. A minisztertanácsai teremben, ahogy bejövünk a nyitott ajtón, az asztal körül egy nagy társaság. Az ajtóban találkozunk Márkus Istvánnal, hívására Kiss Sándorral együtt belépünk a terembe, és egy hátsó padban leülünk. Engem a jelenlévők nem nagyon érdekelnek – Dudást kivéve, aki mint az Országos Nem-

zeti Forradalmi Bizottmány elnöke tárgyal itt, ahogy látom, a rendőrség vezetőivel a fogoly ávosok ügyéről. A hangulat zavaros. A helyzet kialakulatlan. A belügy emberei hangoztatják, hogy megtagadnak az ávosokkal minden közösséget. Egy-egy tag azonban igyekszik védeni őket, és az emberiességre hivatkozik. Dudás – ahogy látom – higgadtan és felelősségtudattal tárgyal. Magabiztos ember benyomását kelti. Van benne valami vezéri hajlam. Jól vezeti a tárgyalást. Ha ő lenne a belügyminiszter, erős seprő lenne az új rendszer kezében. Saját emberei rajonganak érte, ahogy már az utcán is tapasztaltam hallomásból. A szinte órák alatt kialakult közösség az övé, amely megrohmozta és birtokba vette a Szabad Nép-székházat. Dudásban megtalálták a vezérüket.”

Dudással is volt alkalmam találkozni bent. Dudás a mi perünkben per tangentem szerepelt. Lefogásunkkor még közös tablóképen szerepeltették őt is Mistéth Endre és társai perével kapcsolatban. Én ismertem és kapcsolatban voltam vele, a Parlamentben is megismert, és odajött hozzám. Üdvözölt, egypár szót váltottunk. Jó egészséget kívántunk egymásnak, majd hagytam, hogy tovább tárgyaljon. Késő, úgy 10 óra körül volt, amikor elmentünk innen. A Parlamentből kijöve meglepődve tapasztaltuk, hogy az alatt a pár óra alatt, amíg bent voltunk, az orosz tankok a sötétben felszívódtak. A tankok már nem voltak a bejáratnál. Lássuk a naplót tovább: „Késő éjjel érkezünk vissza Kiss Sándorral a SZÖVOSZ-székházba, ahol várnak ránk. Horváth János, B. Rácz István, Jónás Pál vannak jelen. Több óras megbeszélés kezdődik itt a további tervekről, programról. A megbeszélés elvi vonatkozásai, személyi ambíciók ismertetése tart itt természetesen. Mindenki akar valaki lenni.”

Ez volt a benyomásom az itteni beszélgetés alatt. Tizenegy óra is elmúlt már, mire hazamentem. A fentiekhez még annyit tennék hozzá, hogy a SZÖVOSZ-ban ránk várakozóknak beszámoltunk parlamenti benyomásainkról, és Erdei szerepét is tisztáztuk előttük. Ebben főképp én vettem részt. Kiss Sándor ezt rám hagyta, mivel régi parasztpárti voltam. Meggyőzően igyekeztem bizonyítani, hogy Erdeinél semmiféle visszazárlingózási ambíciót nem érzekeltem, s hogy valóban csak azért szolt akkor a parasztpárt nevében, mert éppen ő volt jelen, és ugyanilyen alapon Tildyt is lehetett volna vádolni, hogy miért éppen ő jelentette be. Mielőtt hazamentem volna, Kiss Sándorral megállapodtunk, hogy másnap – 29-én –, hétfőn reggel a Semmelweis utcában találkozunk. De most ezt ismét a naplóból idézném:

„Október 29. hétfő. Reggel a Semmelweis utcába megyek. A Magyar Parasztszövetség ideiglenesen itt talál helyet. A tömeg óriási. Szinte lehetetlen belépni az épületbe. Amitől tartottam, bekövetkezett. A barikádok kiürülnek, most a pártházakat lepik el az emberek. Tanulságos, hogy milyen hamar megtalálják az emberek egymást. A szövetség vidéki emberei közül több emberrel találkozom. Az előző napi koalíció meghirdetésének hatására például a Győr megyei titkárunk, régi parasztszövetségi titkár, Krausz Sándor már itt van. Azután előtte való este – amikor hazamegyek 28-án, vasárnap este a lakásomra – tíz óra után, szól a telefon. Interurbán. A csengésről megállapítottam. Mátészalkáról hív föl a Szabolcs-Szatmár megyei szövetség volt igazgatója, Fekete Ferenc, és mondja, hogy hallották. És az első kérdése az volt, hogy: Sándor – így –, Sándor, szövetség vagy párt? Mondom, nem párt, csak szövetség. És vigyázzatok a téeszekre. Ne engedjete semmit széthordani. Mert akkor már hallotta az ember az előző napokban is, hogy voltak helyek, ahol a forradalmi hangulatban hamar kezdték a közös vagyont széthordani. Mezőkövesdről jelentkezik egy régi kisgazdapárti képviselő, aki B. Rácz István köréhez tartozott, Mízsei Béla, és ő is már 29-én Pesten van, itt találkozom vele a Semmelweis utcai székházban.

Somogy megyéből régi parasztszövetségi fiatalemberünk Csirke Jenő, aki a börtönéletünk alatt tanító lett. Már meglett ember, utoljára 1946 végén láttam. Hozzánk kötődő ember volt. Szintén a Semmelweis utcában, a folyosón akadok vele össze.”

Tehát ilyen gyorsan jöttek az emberek. A rádió következtében nemcsak a koalíció híre terjedt el futótűzként az országban, hanem az emberek mozgása is felgyorsult. Egy nap alatt az Alkotás utcai lakásom szinte főhadiszállássá változott. Jöttek az emberek hozzám. A következő nap Békés megyéből Györgyi Lajos és Csizmadia Ferenc, régi parasztszövetségi járási titkárunk jött. Gyorsan jelentkeztek az emberek. Az volt az érzésem – ezt meg is tárgyaltuk Kiss Sándorral –, hogy az alatt a három nap alatt, amikor alkalom volt a Magyar Parasztszövetséget megindítani, a legbensőségesebb érdeklődés – nem azért, mert a mi szövetségünkről van szó – a mi szövetségünk iránt mutatkozott meg. Mindenki munkát kért, szerettek volna valamit csinálni. Hozták az ételmezt, hogy el legyünk látva, s hogy csak a szövetségért dolgozhassunk. Szinte meghatóan szép dolgok történtek itt egy nap alatt. Tök községből például egy teherautó érkezett 29-én a Déli pályaudvarhoz, s arról libákat osztottak a parasztok az embereknek. Ez nem utólagos frázis, hanem akkor történt.

Október 29-én határozottan azt az álláspontot képviseltem Kiss Sándorékkal szemben, hogy amilyen gyorsan csak lehet, még ezzel a két ideiglenes irodahelyiségünkkel is ki kell, hogy vonuljunk a Független Kisgazdapárt országos központjából, és valahol Budapesten önálló helyet kell szereznünk, nehogy újra az a szituáció alakuljon ki, mint ami 1945-ben volt, hogy a kisgazdapárt leányvállalatának tartották a Magyar Parasztszövetséget. Kiss Sándor végül is egyetértett velem, és sógorát, Ibrányi Gyulát rögtön el is küldtem, hogy nézzen széjjel Pesten, és szerezzen egy átmeneti irodahelyiséget. Általában akkor úgy mentek a dolgok, hogy ha valaki talált egy üres helyiséget, kiakasztotta a táblát, hogy lefoglalva ennek és ennek a szervezetnek. Ha pecsét volt rajta, akkor jó volt, ha nem, akkor úgy is jó volt. A kis Ibrányi Gyula nagyon lelkesen még aznap szerzett is egy helyet. Ebben az épületben van jelenleg a Partizánszövetség székháza, akkor is valami ilyesmi lehetett. Jó állapotban volt, sok autó volt előtte, és mire 29-én a kora délutáni órákban odaértünk, már ki volt akasztva a tábla: a Magyar Parasztszövetség központja. Az épület első emeletét foglaltuk le. Elég rossz érzéssel mentem be, mert rádió adó-vevő készülékek voltak a szobákban. Látszott, hogy a Rákosi-rendszer idején ez egy katonai jellegű intézmény volt. Az autók is mind BM-es állományban voltak. Abban a háromnapos forradalmi időszakban bennünket ezek a BM-es kocsik szállítottak mindenfelé, mert szolgálatban voltak; nagyon udvariasan és szolgálatkészen álltak rendelkezésünkre.

Az első emeleten volt egy nagyobb terem, az lett Kiss Sándor igazgatói helye. Vörös Vince a mellette lévő szobát kapta. Nekem is, meg Horváth Jánosnak is volt szobája, és ott kezdtük meg a munkát. Az első nap másból sem állt, mint a bejövő vidéki és a Magyar Parasztszövetség ügye iránt érdeklődő emberek fogadásából, tájékoztatásából. Kilenc év hosszú idő, fel kellett eleveníteni a kapcsolatokat: hol, merre voltál, ki ült, ki nem ült, ki volt internálva, ki ült „gazdasági bűncselekmény” miatt. Emellett rögtön meg is kezdtük a munkát. Ott volt Kiss Sándor felesége, aki a Magyar Parasztszövetségben dolgozott annak idején is titkárnőként. A feleségem vállalta, hogy mivel az egyetemre nem kellett bemenni, nekünk dolgozik. Az általunk felismert és a beszélgetések során igazolt embereknek azonnal megbízóleveleket adtunk ki, hogy megkezdjék a Magyar Parasztszövetség vidéki újjászervezését. Talán Kiss Sándor révén a régi pecsét is előkerült, de érdekes módon, már

másnapra rendes, új körpecsétje volt a szövetségnek. Mi, vezetők, mind kaptunk egy-egy pecsétet, hogy tudjunk dolgozni.

Ahogy beköltöztünk a székházunkba, Horváth János rögtön egy értekezlet összehívását készítette elő. Ismert embereket szedett össze, hogy a földbirtok-politikai kérdéseket megbeszéljék. Eltartott vagy három napig, mire megvalósult. Horváth János ezzel foglalkozott, s közben átjárt a Parlamentbe. Érdekes módon a Magyar Parasztszövetség számára, mint ahogy akkor általában a koalíciós pártok számára, a pénzt Bognár József utalta ki a Parlamentben. Horváth János már másnap papírt lobogtatva jött, s mondta: „Bognár Jóska aláírása van a Magyar Parasztszövetség számára való ellátmány kiutalásán.” Jót derültünk rajta, mert Rákosi korábbi kereskedelmi minisztere és még mi minden volt Bognár, és most a forradalmi szerveknek utalta ki a pénzt. Bizony-bizony, így alakultak át az emberek.

Október 30-a, kedd. Újból a naplóból idéznék: „A Rádió forradalmi bizottsága aláírással közleményt olvastak be a rádióban, amelyben megállapították, hogy a Magyar Rádió a hazugság rádiója volt, és parancsokat teljesített. Hazudott éjjel, hazudott nappal, hazudott minden hullámhosszon. Ezt követően ígéretet tett a forradalmi bizottság arra, hogy a Magyar Rádió az igazság rádiója lesz, és méltán fogja viselni Kossuth nevét.”

Ekkor jelentették be, hogy Szabad Kossuth Rádió lesz a rádió neve. Megjegyzem, hogy október 29-én, amikor Nagy Imre hivatalosan bejelentette az 1945-ös koalíció felújítását, a naplomba feljegyeztem azt is, hogy megkezdődtek a szovjet csapatok kivonulását előkészítő tárgyalások. A következő mondatot jegyeztem fel Nagy Imre felhívásából: „Őrizték meg a forradalom vívmányait.” Ebben az időben azt lehet mondani, hogy Nagy Imre az országot rádión keresztül kormányozta. Szeretetteljes humorossággal mondtuk is, hogy a „rádiós miniszterelnök”. Igaz, más lehetősége nem is volt.

„Október 30-án Kiss Sándorral megírtuk a Magyar Parasztszövetség zászlóbontásának kiáltványát, amit Kiss Sándor a rádióban be is olvasott, illetve bejelentette a Magyar Parasztszövetség újraindulását¹⁴. Beszédének lényege az volt, ahogy megírtuk: parasztegység a Magyar Parasztszövetségben. A két agrárpárt álljon a Magyar Parasztszövetség mögött mint agráriárus jellegű politikai testülete az újraalakított koalíciós kormánzatnak. Mi pártállásra való tekintet nélkül hívtunk minden parasztot. Nagyon szép mondat volt Kiss Sándornak ebben a beszédében az, hogy a Rákosi-éra alatt minden paraszt szegényparasztta lett, utalva ezzel a padlások lesöprésére, a beszolgáltatásra, az önálló gazdálkodás megszüntetésére. Tehát nincsen sem szegény, sem gazdag paraszt, csak parasztok vagyunk. És minden parasztnak – politikai pártállásra való tekintet nélkül – a Magyar Parasztszövetségben célszerű tömörülni. Nagyon helyesen, ezt hangsúlyozta.”

Említettem már, hogy 27-én este elhatároztuk, hogy a Tamási Áron által megfogalmazott *Rendületlenül* szellemében megindítjuk a Magyar Parasztszövetség hetilapját. Nem volt napilap ambíció. Nekem az volt a koncepcióm, hogy a lap felelős szerkesztője Kiss Sándor, a főszerkesztője pedig Féja Géza legyen. Tárgyaltam Féljával. Jellemző módon Féja igen lelkesen közeledett a Magyar Parasztszövetség felé. Részben személyi kapcsolatnak, és részben a Rákosi-rendszer idején történt félreállítása eredményének lehetett tekinteni, hogy inkább húzott hozzánk, egy szintén félreállított szervezethez, mint máshoz. Féja Géza kezét is adott, és megállapodtam vele, hogy a lapnak ő lesz a főszerkesztője. Erre a gyakor-

¹⁴ Kiss Sándor nyilatkozata 1956. október 31-én 10 óra 25 perckor hangzott el. In: *A forradalom hangja*. I. m. 278–279. o.

lata és a parasztság melletti múltbeli kiállása alkalmassá tette őt. Féjáért Békéscsabára két autó ment le. Az egyiket mi, parasztszövetségek küldtük le, a másikat pedig a Nemzeti Parasztpárt. És mikor feljött, akkor Féja Géza Püski Sándoréknál kapott ideiglenes lakást.

Féja jóformán minden nap bejárt tehát a Magyar Parasztszövetségbe, ahogy Püski Sándor is, ha másért nem, csak bejött, megkérdezte, mi van, és átment a Nemzeti Parasztpárt székhelyére. Az a szomszédunkban volt, a paraszti tagdíjából és téglapénzekből építették fel, és a Kulturális Kapcsolatok Intézete lett a Rákosi-rendszerben. Püski volt a virtuális kapcsolat a Nemzeti Parasztpárt és a Magyar Parasztszövetség között. Féja Géza pedig ott lakott náluk, egészen addig, ameddig november 4-e után egy belövés alkalmával Püskiéek lakása a Ráday utcában meg nem sérült, és ők is elköltöztek. Féja Géza szegény, a kis cókómkjával Tamási Áronnál kapott egy utcára néző szobát, aminek az ablaka papírral volt beragasztva. Egy reggel, talán november 10-e körül Tamási Áronhoz mentem valamilyen ügyben. Ott ült Féja Géza pokrócba bugyolálva az utcai szobában. Bemegyek, Tamási Áron azzal fogad, hogy itt van Féja Géza is. Jó, legalább együtt leszünk. Ott van bent szegény, mondta Tamási, fázik, mert nincs ablak a szobán. Bemegyek. „Miért nem jössz hozzám? – kérdeztem. – Itt lakom a szomszédban. Én még nem vagyok belöve.” „Mehetek?” „Hát persze hogy jöhetsz. Gyere!” És akkor mindjárt átmentünk a vagy hat házzal lejjebb lévő lakásunkra. A feleségem is szeretettel fogadta: „Jól van, Géza bácsi, itt lesz nálunk, amíg lehet.” A két szobából egyet átadtam neki, ott is lakott azután két évig, amíg az önálló lakása elintéződött.

Nézzük ezek után az október 31-i naplóbejegyzést. „Október 31. A Nagy Imre-kormány bejelenti, hogy a szovjet kormány utasítást adott a csapatoknak Budapest elhagyására. A Honvédelmi Minisztérium forradalmi bizottsága Király Bélát a felkelők parancsnokává, Maléter Pált a honvédelmi miniszter első helyettesévé nevezi ki.”

Az október 31-i bejelentés följegyzése azért volt érdekes számomra, mert mutatta, hogy az események hogyan viszik az embereket az egyik helyről a másikra. Október 26-án jegyeztem ugyanis fel, hogy: „Maléter Pál ezredes harcokcsikkal a kormány utasítására a Kilián laktanyához vonul, hogy a laktanyában elbarikádozott felkelőkkel felvegye a harcot.” Ez október 26-án történt, s ekkor állt át a felkelőkhöz. Ez is mutatja, hogy a forradalom mennyire nem egy előre megalkotott forgatókönyv szerint szokott alakulni és bonyolódni, hanem az eseményeknek a sodra viszi tovább egyik eseményláncolatból a másikba.

Október 31-én a kormány bejelentette, hogy a szovjet kormány Budapest területének elhagyására utasította csapatait. Kétségtelenül óriási dilemma és dezinformációs manőver is volt ez akkor az oroszok részéről. Nem akarom minősíteni, de ez történelmi tény. Attól kezdve, hogy Fekete Ferenc Mátészalkáról bejelentkezett a koalíció meghirdetésekor, naponta, minden késő éjjel felhívott. És én pontosan tudtam, hogy 1956. október 30-án is és 31-én is Csapnál orosz tankok jöttek be az országba. Tehát akkor, amikor Budapesten úgy tudták, hogy az oroszok kimennek az országból és Budapestet elhagyják, ugyanakkor jöttek is be csapatok. Fekete Ferenc – aki azóta a börtönben szerzett vesebetegségben meghalt – informált engem arról, hogy az oroszok amennyien kimennek, annyian jönnek is vissza. Úgy látszik, ez egy kétszatornás út volt. Teljesen biztos vagyok benne, hogy Nagy Imre jó szándékkal, a kapott hivatalos információk alapján jelentette be, hogy az orosz csapatok eltávoznak, de az is biztos, mert Mátészalkáról és Nyíregyházáról is volt információm, hogy jöttek is be csapatok.

Személyes életemben október 30-a az események láncolatától vagy sodrától függetlenül azért volt jelentős, mert ekkor történt meg az én parasztpárti múltam rehabilitálása. Borbándi Gyula a *Magyar népi mozgalom* című könyvében az utolsó oldalakon 1956-tal kapcsolatban le is írja a Nemzeti Parasztpárt – alias Petőfi Párt – újjászervezésének személyi alakulását.¹⁵ Az események úgy történtek, hogy Püski Sanyi, aki – mint már említettem – állandóan nálunk volt, 30-án kora délelőtt, majdnem a reggeli órákban is jött és mondta: „Veres Péter és Illyés Gyula üzenik, hogy veled együtt menjek fel Illyés Gyula Józsefhegyi úton levő lakására, mert a Petőfi Párt újjáalakulását beszéljük meg, és igényt tartanak rá, hogy én is ott legyek.”

Püski Sanyival beültünk egy kocsiba, megmondta Kiss Sándornak, hogy most ne számítson rám, mert nem tudom meddig tart a megbeszélés. Nagyon örült, hiszen egy követ fűjtünk ebben a kérdésben. Arra kért, hogy ha már újjáalakul a parasztpárt, várjuk meg, hogy új párt legyen belőle, de nem olyan, mint 1946-ban, amikor a Baloldali Blokk megalakításakor kiléptem. Illyés Gyula nagy dolgozószobájában találtam Tamási Áront, Szabó Pált, Veres Pétert, Illyés Gyulát, Jócsik Lajost, Farkas Ferencet, Zsebők Zoltánt – a volt parasztpárti 1947-es népjóléti államtitkárt, egyetemi tanárt, radiológust – és Bibó Istvánt. Ott volt még S. Szabó Ferenc is. Féja még nem volt akkor ott, de Féja nevében is beszélünk, mert tudtuk, hogy velünk van. Az elnöki asztalnál – Illyés Gyula dolgozóasztalánál, középen – Veres Péter ült, és elmondotta, hogy Németh László kérésére a Nemzeti Parasztpárt a nevét Petőfi Pártra változtatja meg. Ez Németh László kívánsága volt, amivel Kodolányi János is egyetértett levélben. Kodolányi János akkor még lent volt Balatonakarattyán. Azt nem tudom, hogy a levél hogy jött el, de ott úgy beszéltek róla, mint de facto írásról, és hogy ő is egyetért ezzel a koncepcióval. Itt erről vita nem volt, a lényeg az: a párt más néven alakul meg. Őszintén megmondom, derültem magamban, hogy egy költőről nevezünk el politikai pártot, de ez nem volt központi kérdés a számomra. Annak örültem, hogy a névváltoztatással is kinyilvánították, hogy a régi Nemzeti Parasztpárttól elhatárolják magukat. Ami nemcsak a Baloldali Blokkot jelentette ebben az összefüggésben, de jelentette azt is, hogy a Nemzeti Parasztpárt annak idején az úgynevezett kisparasztnak a pártja volt, amit mindig hangsúlyoztak.

Ezt követően Szabó Pál szerkesztésével fiatal és agilis, sőt túl agilis emberek kiadták a régi nemzeti parasztpárti *Szabad Szó* talán egy-két oldalas forradalmi számát, amelyet mint főszerkesztő Szabó Pál jegyzett. Ezt Illyés Gyula vehemensen, Veres Péter pedig a maga csizmás, lassú higgadtságával nagyon helytelenítette, és a megújuló párt elleni puccsnak tekintette. Úgyhogy megtörtént Szabó Pál tetemrehívása. Szabó Pál mint rosszfiú, szinte a sarokba lett szorítva. Azzal mentette magát, hogy jöttek a fiatalok, hogy minél hamarabb nyilvánítsuk ki, hogy a Nemzeti Parasztpárt megindult, s penitenciát tartott ekkor Szabó Pál az asztal sarkánál. Ott ült Tamási Áron mellett. Ezt főképpen Illyés Gyula nagyon határozottan elítélte és mondta, hogy nem a *Szabad Szót* kell megindítani, hanem egy új lapot kell megjelentetni. És ekkor történt meg az a határozat, hogy *Új Magyarország* címen lapot indítsunk, és hogy a főszerkesztő Féja Géza lesz.¹⁶ Ő is jegyezte a lapot. Itt határoztuk el azt is, hogy a megújult parasztpárti ideológiáról a párt ideológiai alapvetéseként Németh

¹⁵ Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom. A harmadik reformnemzedék*. Budapest, 1983, Püski. 465–478. o.

¹⁶ Az *Új Magyarország* első száma négy oldalon, 1956. november 2-án jelent meg a Petőfi Párt napilapjaként.

László ír. A lap két számában meg is jelent egy-egy ragyogó cikk.¹⁷ Nem akarok itt erre részleteiben kitérni, de az erre vonatkozó elhatározás itt történt meg.

Egy másik elhatározás pedig az volt, hogy a Petőfi Párt ideiglenes jelleggel új vezetőséget választ.¹⁸ Úgy határoztunk, hogy a vezetőség két részre tagolódik: lesz egy politikai pártvezetőség, és lesz a népi írók testülete mint irányító testület. Ennek tagjai a következők lettek: Veres Péter, Illyés Gyula, Tamási Áron, Kodolányi János, Németh László és Féja Géza. Az irányító testület titkára – mint a népi írók régi kiadója – Püski Sándor lett¹⁹.

A párt ideiglenes, úgynevezett politikai vezetősége kapcsán szóba került Bibó István, Jócsik Lajos a régiek közül, Veres Péter mint elnök és Farkas Ferenc. Ő volt 1945 után Kovács Imre mellett a Nemzeti Parasztpárt főtitkárhelyettese és sokáig a párt gazdasági igazgatója is. Somogy megyéből Kanyar József neve lett felírva, majd S. Szabó Ferencé, egy parasztemberé Főtről, Hódi Sándoré, aki egy igen kiváló és nagyon agilis ember, régi parasztpárti képviselő és gazdálkodó volt. Nagyon örültem, amikor a nevét hallottam, mert szorosan kapcsolódott a régi Magyar Parasztszövetséghez is.

Beszélggettünk, vitatkoztunk. Én szót kérve elmondtam, hogy mi történik az utcákon, és hogy legalább mi tartsuk magunkat ahhoz, hogy önmérséklettel csináljuk a dolgainkat, hiszen az írókra gondolva az ország legértékesebb szellemi emberei állnak a megújult párt élén. Elmondtam, hogy mit láttam a Semmelweis utcában, a tülekedést meg mindent. És hogy mi maradjunk meg a forradalom pártjának. Hangsúlyozva itt is azt, amit Veres Péter előtt két nappal előbb a SZÖVOSZ székházában mondtam, hogy a párt nyilatkoztassa ki, hogy a forradalom alapján áll, és a forradalom befejezése után indítja meg az igazi párt-szervezést. Helyesltem az ideiglenes vezetőség létrehozását. Könnyen beszéltem, mert a parasztszövetségi emberekkel nagyon szoros kapcsolatban voltam. Ha akkor nekem azt mondják, hogy két nap múlva egy országos közgyűlést kell összehívni a Magyar Parasztszövetségnek, akkor két nap alatt aktív, szavazóképes közgyűlést tudtam volna összehívni, mert annyi régi bevált parasztszövetségi ember jelentkezett, hogy megyénként legalább négy-öt ember ott tudott volna lenni.

A Petőfi Párt újjáalakuló, első vezetőségi ülésén érzékelttem is, hogy egyelőre minden csak ideiglenes legyen, mert az ország bizonytalan állapotban van. Elmondtam, hogy én tudom, hogy a mi embereink hol vannak; azzal akartam őket sarokba szorítani, hogy én a Magyar Parasztszövetség nevében vagyok itt, s nem azért, mert engem személyileg hívtak. Bár hozzá kell tegyem, hogy éreztem, hogy nekik én úgy kellettem, mint egy falat kenyér. Ez nem utólagos bölcsekedés, de közülük mindenki „végig futott” a Rákosi-éra alatt, én meg jóformán az egész Rákosi-korszakot végigültem, illetve melós státusban értem meg a Rákosi-éra végét. Érzékelttem tehát, hogy jól jöttem nekik, különösen azért, mert én 1946-ban éppen a Baloldali Blokk miatt léptem ki.

¹⁷ Németh László: Pártok és egység. *Új Magyarország*, 1956. november 2. 1. o.; Féja Géza: *Új nemzeteszme. Új Magyarország*, 1956. november 3. 1. o.

¹⁸ A párt ideiglenes vezetőségének tagjai: Bibó István, Hódi Sándor, Jócsik Lajos, Kanyar József, Kelemen Sándor, Kondor Imre, Kurucz János, S. Szabó Ferenc, Szigethy Attila, Zsebők Zoltán, Zsigmond Gyula. Az ideiglenes vezetőség főtitkára: Farkas Ferenc.

¹⁹ Az irányító testület tagjai: Féja Géza, Illyés Gyula, Keresztury Dezső, Kodolányi János, Németh László, Remenyik Zsigmond, Sinka István, Szabó Lőrinc, Szabó Pál, Tamási Áron, Veres Péter. A testület titkára: Püski Sándor.

Miután elmondtam a magamét, hogy a pártot csak az ideiglenesség jellegével javaslom, Veres Péter megszólalt, hogy „Sándor, neked köztünk a helyed”. Illyés Gyula pedig még lelkesebben képviselte ezt az álláspontot. Tamási Áron is. Úgyhogy engem is – mint a Petőfi Párt ideiglenes politikai vezetőségének tagját – bevettek ebbe a névsorba. És amikor így ez a névsor, tehát az írói testület meg a politikai testület – ahogy ők mondták – megalakult, akkor S. Szabó Ferenc kért szót, és nagyon higgadtan, de nagyon lelkesen beszámolt arról, hogy délután három órára gyűlést hívtak össze a Vajdahunyad várában a Petőfi Párt megalakulásával kapcsolatban. Így a megbeszélésről a Vajdahunyad várához mentünk. Az ott történtek két szempontból is érdekesek. Először a közhangulat megtapasztalása, másodszor pedig a párt új vezetőségének az ott összecsdült emberek által történt fogadtatása szempontjából. Mindkettő igen tanulságos volt. Sőt hozzá lehet tenni még harmadikként a pártvezetőség viselkedését is. Illyés Gyula lakásáról S. Szabóval egy autóval mentem a gyűlésre. A kezdetig volt még egy óra, és S. Szabó nagyon pozitívan kiprovokálta, hogy térjünk be a Magyar Parasztszövetségbe, hogy Kiss Sanyival egy pár szót váltsunk. Be is mentünk, és hármásban vagy félórát beszélgettünk. S. Szabó – mint régi 1945–1946-os parasztpárti vezető, aki államtitkári stallumban volt akkor – ki is nyilvánította, hogy nagy hiba volt, hogy 1945–1946-ban nem álltak a Magyar Parasztszövetség mellé. „És most nekünk, a két agrárpártnak a feladata – mondta –, hogy titeket, a Magyar Parasztszövetséget minden eszközzel támogassunk.”

Amikor vagy öt-hat autóval a Vajdahunyad várához megérkeztünk, már tele volt a kis udvar. Spontán módon megszervezett, alakuló népgyűlés volt ez. S. Szabó Ferencék mint házigazdák szervezték meg. Ahogy hallottam, néhány cédulát akasztottak ki a környékbeli utcák sarkára, hogy alakuló közgyűlést tart a Nemzeti Parasztpárt, illetve – zárójelben – a Petőfi Párt. Egy darabig így szerepelt, hogy a közvélemény tudja, hogy miről is van szó. Olyan ezer főnyi tömeg lehetett ott. Fölmentünk az asztalhoz, és elfoglaltuk helyeinket. Illyés Gyula lakásán történt előzetes megállapodás szerint S. Szabó mint a múzeum főigazgatója – házigazdaként és nem elnökként – nyitotta meg az értekezletet. Üdvözölte a megjelenteket meg a jelen lévő Petőfi párti vezetőséget. Én véletlenül éppen Illyés Gyula és Veres Péter közé kerültem. Amikor az elnök, illetve a megnyitó házigazda, S. Szabó átadta a szót Veres Péternek, a pártelnöknek, nem volt tomboló lelkesedés. Inkább hümmögő várakozás volt. Látszott is Péter arcán, hogy ezt érzékelte. Péter felkészületlenül, rögtönözve is nagyon keresetlen, igen őszinte emberi szavakkal el tudta mondani a mondanivalóját. A beszédében a forradalom mellett tett hitet. Ez kiemelésre méltó abból, amit elmondott. Nem tudom, hogy megvan-e a szövege. A Nemzeti Parasztpártnak mint olyannak meg kell újulni, és ezért lett szabadsághősünk neve a pártunk zászlaján. Ott álltam közvetlenül Péter mellett, arcának minden rezdülését láttam. Le volt véve a kalap a fejről amíg beszélt, és látszott, hogy nem a győztes ember áll a tömeg előtt. Lelkiismeret-furdalás, önmarcangolás tükröződött az arcán. Volt benne bizonyos szégyenkezés is, és látszott minden mozdulatán, hogy szinte szétfeszíti a belső, egymásnak ellentmondó és egymással ellenkező előjelű indulat. És közben egy döbbenetes mondatot mondott. Sokan kérdezték utána is, hogy nem sirt-e az öreg. Én mindenkivel szemben állítom, mert ott álltam közvetlenül mellette és láttam, hogy sirt. De egyszer csak kifakadt belőle: „Én pedig, emberek, többet nem leszek senkinek se a politikai balekja.” Ezzel a kaposvári koalíciós baloldali blokkra utalt, s egyben a későbbi miniszteri stallumokra, s utalt arra, hogy végeredményben eszköz volt Rákosi kezében, mert amikor megjelent *A paraszti jövő* című könyve, félre is lett teljesen

állítva²⁰. És kvázi a kecskeméti beszédben Rákosi²¹ úgy aposztrofálta Veres Pétert, hogy „egy kitűnő író, de nem politikus”. Ezzel Péternek végeredményben be is fejeződött a politikai karrierje a Rákosi-időkben. Amikor a fent idézett mondatot mondta, Veres Péter a kalapot az arca elé tette, de láttam, hogy ennek az embernek könny csorog az arcán. Én ezt mint tanú mondom. Más talán nem láthatta, mert szinte a kalapjába hüppögött bele. Körülbelül úgy, mint amikor valaki egy koporsónál áll, és nem akarja, hogy könny szökjék a szemébe, s kicsit a kalapot maga elé húzza. Amikor Veres Péter a beszédet befejezte, akkor Farkas Ferenc kapott szót, aki ideiglenes főtitkárként volt a gyűlésen jelen. Farkas Ferencnek az volt a feladata, hogy azt a bizonyos döntést, ami a személyeket illetően Illyés Gyula lakásán történt, azt ő főtitkári minőségében mondja el a közgyűlésen. Én nagyon fel voltam magamban háborodva, mert Farkas Ferenc arra hivatkozott, hogy meg kell várni, ameddig Kovács Imre, a régi Nemzeti Parasztpárt főtitkára hazajön Nyugatról, s ő csak addig, ideiglenes jelleggel vállalta el a főtitkárságot. Majd ezzel az alapállással számolt be arról, amiben Illyés Gyula lakásán megállapodtunk, hogy új emberek jönnek, és mindenki, aki az ideiglenes vezetőségben részt vesz, akár a politikai testületben, akár az íróiban, az a forradalom elvi alapjain áll, és a forradalom győzelmét várja. E néhány mondat után először az írói testület névsorát, majd pedig a politikai testületét olvasta fel. A neveknél, az íróknál nem, de a politikaiaknál voltak bizony bekiabálások. Amikor Jócsik Lajos nevét olvasta, „Mit keres ez itt?” – hangzott a kiáltás. Szegény Bibó Istvánnál is. Őt nem ismerték. Bibó István nem volt ismert az utca embere számára. Ő a köztudatba csak 1956. november 4-e hajnalán lépett be. Csak mi, meg aki olvasó ember volt ismerte igazán Bibót. Bibóval ezt meg is beszéltük, ki is értékeltük évek múlva. Ő is akceptálta ezt, és megérezte, hogy milyen az utca hangulata. Érdekes módon évtizedek múlva, egészen idegen embertől, aki nem tudta, hogy én ki vagyok, visszahallottam, hogy amikor a nevemet olvasták, akkor többen tapsolni kezdtek, és kórusban kiabálták: „Na végre, egy becsületes ember.” Ez csak a hangulatra jellemző, és arra, amit az előbb mondtam, hogy úgy kellett nekik, mint egy falat kenyér. Mert nincs mese, aki ott volt és szerepelt, mind a Baloldali Blokk embere volt, és végigszolgált a Rákosi-időket.

Illyés Gyula – szegénykém – indítva érezte magát, hogy programon kívül kiálljon mellőlem, az asztal mellől, és nagy hangon, igen vehemensen, a maga vékony hangján, azzal a kicsengéssel és azzal az ambícióval, hogy „Emberek őrizzük meg nyugalmunkat!” egy adhortatiót²² intézett a néphez. Ennek nagyon örültem. Illyés Gyula Veres Péter beszéde és Farkas Ferenc felszólalása után a különböző ellenzékies hangok hallatára programon kívül vágódott ki és rögtönzött egy olyan három-négy perces beszédet, amely lecsillapította a kedélyeket. Mikor ez megvolt és a gyűlésnek vége lett, nagyon-nagyon rosszul éreztem magam. Azt is meg kell mondani, hogy megvolt a forradalmi hangulata ennek a közgyűlésnek, az emberekben megvolt a forradalom vívmányaiért való aggodás, megvolt a parasztpárt megújulási szándéka, s ez ki is lett nyilvánítva. De ahogyan szegény Farkas Ferenc, Isten nyugosztalja, hozzányúlt ehhez a kérdéshez, hogy meg kell várni, ameddig Kovács Imre hazajön Nyugatról, ez szerintem politikailag nagy baklövés volt. Ezt én nem ott, hanem külön meg is mondtam, utána. Nagyon rossz szájjízem lett ettől az alapállástól.

²⁰ Veres Péter: *A paraszti jövődő*. Budapest, 1948, Sarló. 256 o.

²¹ Rákosi Mátyás 1948. augusztus 20-án Kecskeméten az „új kenyér ünnepén” ismertette az MDP politikáját a mezőgazdaság átszervezésével kapcsolatban.

²² Adhortatio – intés, vallásos buzdítás.

A kisgazdapárt berkeiben is voltak ugyanilyen hangok, hogy Nagy Ferencet várták haza, hogy majd jön, és lesz párt. Ezzel is szemben álltam. A forradalom ugyanis nem a különböző okok miatt Nyugatra menekültek ügye volt. A forradalom az a Magyarországon élő magyaroknak volt az ügye, azzal az egyetlen határozott céllal, hogy az, ami 1948-tól kezdve volt, az nem volt jó, hogy azon változtatni kell. Más alapvető cél nem volt, de ez a cél különböző mélységekben lett megfogalmazva.

Azért volt fontos számomra ez a közgyűlés, mert végeredményben a forradalom alatt ez volt az egyetlen olyan párt-újjaalakítás, amely a pártokra vonatkozó íratlan alkotmány szerint történt meg. A többi párt ugyanis kvázi puccsal alakult újjá. Bemondták, és akkor a régi vezetőség összeült, és el is volt intézve. Úgy volt ez a szocdemeknél és a kisgazdapártnál is. A Petőfi Párt volt az egyetlen párt a forradalomban, amely nem így alakult meg, hanem listával ment, és azt megszavaztatta. A közgyűlés pedig így, úgy, amúgy, de elfogadta. Mindez az ideiglenesség címszava alatt ment, de végeredményben ami történt, az bizonyos tömegjövahagyással történt. Tehát nem úgy, hogy egy íróasztal körül tíztizennégy ember eldöntötte, hogy újból van párt, és egy lapban megjelentetett erről egy kommunikét. Ez fontos momentum. Kár, hogy általában a forradalmi időszakról írt tanulmányokban ez nincsen kellően értékelve. Emlékszem, például azt, hogy a szocdem párt újjaalakult, az előszobában Tildyre várva tudtuk meg. A régi emberek csinálták, akik ültek és kész. Kéthly, Kelemen Gyula, Fischer és még vagy három ember, és el volt intézve, a párt tagjait nem kérdezték meg. A kommunista pártnál, az MSZMP-nél szintén úgy történt, hogy Kádár bejelentette, hogy „szeretett barátommal, Nagy Imre elvtársal mindenben egyetérték”.

Ettől kezdve, amennyire a parasztszövetségi munkám engedte, részt vettem a Petőfi Párt értekezletein, megbeszélésein. Ez a megalakulás azonban engem arra készítetett, hogy „jó, nagyon jó minden, de azért nem szabad elsietni”. Én tehát a pártvezetőség tagjaként várakozó álláspontra helyezkedtem, és csak félgőzzel vettem részt a vezetőség munkájában. Amikor szóltak – egészen november első napjáig –, mindig elmentem a különböző megbeszélésekre.

Október 31-én a Magyar Parasztszövetségben folytatódott tovább az élet. Ezen a napon jött be először Féja Géza Remenyik Zsiga bácsival. Remenyik nem volt olyan értelemben népi író, ahogy például Tamási Áron meg Szabó Pál, de ehhez a baráti körhöz tartozott. Sokáig élt Dél-Amerikában, Braziliában, és amikor visszajött, a szoros baráti körhöz tartozott, s a forradalom alatt teljes mértékben a népi írókkal tartott. Társadalmilag is összejártak. Féja Géza tehát 31-én Remenyik Zsiga bácsival jött be, Kiss Sanyival hoztam össze őket, hogy hivatalosan megbeszéljük a lapot. Nagyon meleg hangulatú beszélgetés volt, rajtam kívül most már csak Vörös Vince az élő tanú, ő is ott volt, mint a Magyar Parasztszövetség főtitkára. Ő is örült, hogy Féja Géza lesz a lapunk főszerkesztője. Még félre is húzott, hogy „Sándor, de ügyesen csináltad”.

Említettem már, hogy Horváth János egy földbirtokrendezési konferenciát készített elő, amely november 3-án, az utolsó napon meg is volt, rosszul is sikerült. Főképpen az FM-ből jöttek a földbirtok-politikával foglalkozó szakemberek, Kerék Mihály is ott volt. Vidékről is jött néhány mezőgazdasági szakember. Elhangzott, hogy 100 hold legyen a birtokmaximum Magyarországon. Volt aki 30 holdat javasolt. Az is elhangzott, hogy a téeszeket fel kell oszlatni. Szóval egészen morbid dolgok is elhangzottak. A tipikus példája ez annak, hogy ilyen időszakban mennyi minden problémára kell odafigyelni, s a különböző jogos

vagy jogtalan követelményekre válaszolni kell, vagy eléjük kell menni. November 3-án, amikor eljöttem a Magyar Parasztszövetségből, benéztem abba a szobába, ahol a konferencia volt, és láttam, hogy túl sok papír van ott. Tudtam, valahogy megéreztem, hogy 3-a után többet nem megyek be. Úgy jöttem ki 3-án késő este a székházból, hogy ide többet nem jövök vissza. Göncz Árpád barátunknak, aki a forradalmi időszakban kapcsolódott Kiss Sándoron keresztül a Magyar Parasztszövetséghez, s akit Kiss Sándor a szövetség kvázi igazgatási osztályának a megszervezésére kért fel, a következőket mondtam: „Te, Árpikám, okvetlenül menj vissza Horváth János szobájába, és ami papírt találsz ott, azt mind égesd el.” És nagyon jó volt, hogy ez megtörtént, mert a bukás után utánunk semmiféle úgynevezett konkrét bűnjel nem maradt. Tehát nem vegzálták az embereket azért, mert valahol a nevük föl volt tüntetve. A Magyar Parasztszövetség három napi működésének írásos dokumentuma nem maradt, és erre én nagyon büszke vagyok, mert ha nem így történt volna, akkor sok ember méltánytalanul meg lett volna hurcolva.

Következik november 1-je, csütörtök. Ekkor a következőket jegyeztem fel a naplomba: „Reggel kilenc órakor Nagy Imre miniszterelnök magához kérte Andropov szovjet nagykövetet, és felvilágosítást kért tőle, hogy a korábbi nyilatkozatokkal ellentétben miért küld a Szovjetunió újabb csapatokat az országba. Az október 30-i szovjet nyilatkozat ugyanis elismerte az ország függetlenségét, és tudomásul vette a Varsói Szerződésből való kilépést. Ugyanakkor az ott jelen lévő Kádár felindultan jelenti ki, hogy amennyiben a Szovjetunió megtámadja az országot, ő is lemege az utcára, és az öklével támad a tankokra.”

Ami a parasztszövetségi munkánkat és a Petőfi párti munkát illeti, november 1-jén az élet az előzőek szerint zajlott tovább, és látszott, hogy a vidék milyen gyorsan mozdult meg. Kiss Sándor rádióbejelentésére jóformán az ország minden részéből, rengeteg parasztember jött fel hozzánk. Minden megnyilatkozásuk az volt, hogy mi úgy csináljuk a Magyar Parasztszövetséget, ahogy régebben, és hogy a pártoktól teljesen függetlenek legyünk. Ezek a megbeszélések kétségtelenül arra ösztönöztek bennünket, hogy a két agrárpárttal szoros kapcsolatban legyünk, és hogy biztosítsuk a Magyar Parasztszövetség elvi és érdekképviselési függetlenségét.

November első napjai rettentően zsúfoltak voltak. Különbséget kell tenni az utca forradalmi mozgása, valamint a pártokban és a Magyar Parasztszövetségben tapasztalható sokkal higgadtabb, tárgyalásos mozgások között. Sokat találkoztam ebben az időben Bibó Istvánnal, és mind a ketten nagyon féltünk attól, hogy a pártoskodás, ha túlzott méreteket ölt, akkor kétségtelenül a jó irányba ható forradalmi események kárára fog történni. Ezt a félelmünket a későbbi események sajnos igazolták is. Hozzáátéve ehhez a Nyugat passzivitását és a Szovjetunió ellenkező előjelű aktivitását.

Nagy Imre nem a levegőbe beszélt akkor, amikor november 1-jén Andropovnak előhozta az újabb szovjet csapatok érkezését. Kétségtelen, Nagy Imre jól értesült volt. Az események azonban nem álltak meg, és november 2-án, pénteken Nagy Imre táviratban az ENSZ-hez fordult. Ebben a táviratában az ENSZ főtitkárának ismételt bejelentette, hogy szovjet csapatok érkeznek az országba.

November 3-án – a naplóm feljegyzése szerint – „délelőtt 10 órakor a magyar–szovjet vegyes bizottság négy órán át tárgyalt a kivonulás technikai részleteiről a Parlamentben. A tárgyalás végén a szovjet delegáció vezetője a magyar delegációt meghívta Tökölre, hogy a szovjet csapatok vendégeként folytassák a tárgyalásokat. A magyar delegáció vezetője Maléter Pál – ekkor már honvédelmi miniszter – és tagjai között van Erdei Ferenc.”

Ugyanezen a napon a *Népszava* már arról írt, hogy kelet felől két páncélvonat érkezett Záhonyba. A *Népszabadság* pedig bejelentette, hogy megalakult az MSZMP, és megállapította, hogy nem azt keresték, ami elválasztja a többi pártoktól, hanem ami összeköti azokkal. A lap helyeselte Nagy Imre nyilatkozatát a semlegességről, amelyben a magyar nép régi óhaja jutott kifejezésre.

A forradalmi események ellenére is egészen békebeli hangulat uralkodott ekkor, mert például a *Népszava* november 3-i számában arról írt, hogy 5-én meg fognak nyílni a zálogházak. Fel is jegyeztem: „tájékoztatásul közli az olvasókkal, hogy minden zálogtárgy sértetlenül megmaradt a forradalmi események ellenére, és hogy soha nem volt annyi zálogtárgy a zálogházban, mint jelenleg.” Szóval a zajos forradalmi események mellett egy egészen békés hang volt a *Népszavában*, de ez felelt meg a tényeknek.

November 3-án kora délutánra hívtuk össze a Petőfi Párt ideiglenes vezetőségét a Dorottya utcai székházba. Ezen – a feljegyzésem szerint – jelen volt: Veres Péter elnök, Farkas Ferenc főtitkár, Bibó István, Jócsik Lajos, Kelemen Sándor, dr. Zsebők Zoltán, dr. Kondor Imre, S. Szabó Ferenc, Püski Sándor; továbbá az írók közül: Tamási Áron, Illyés Gyula, Féja Géza, Szabó Pál. Több névre most nem tudok visszaemlékezni. Nem emlékszem, hogy Szabó Lőrinc ott volt-e. Ezen a vezetőségi tárgyaláson Veres Péter megnyitja után Farkas Ferenc bejelentette, hogy pártunk két államminiszteri helyet kapott a Nagy Imre-kormányban. És hogy a koalíciós pártokból két-két államminiszterrel bővítik ki az addigi egészen szűk kabinetet. Arra hivatkozva, hogy a párttal való szoros együttműködés a jelenlegi bizonytalan helyzetben nagyon fontos, ezért ő a maga részéről azt javasolta, hogy a vezetőség az egyik miniszteri megbízatást neki, mint a párt ideiglenes főtitkárának adja. Ebbe a jelenlevők vita nélkül, gyorsan bele is egyeztek. A vezetőség elfogadta. A másik miniszteri megbízatás már nagyobb vitát váltott ki. Illyés Gyula Bibó Istvánt javasolta, de ő nagyon ózdkodott ettől, és egyáltalán nem akarta vállalni a miniszteri stallumot. Illyés Gyula azonban nagy vehemenciával igyekezett rábeszélni. Mások is hozzászóltak. Veres Péter is talán. Én is szóltam. Elmondtam, hogy nem örülök ennek, mert én ezt egy egészen rövid lélegzetű, ideiglenes kormánybővítésnek tekintem. Sokkal értékesebb embernek tartottam Bibó Istvánt, semhogy egy ilyen átmeneti megoldásba belemenjen. Később megtudtam tőle, hogy ő is nagyjából hasonló megfontolás alapján nem akart részt venni ebben a kormányban. Tudta azt, hogy azokat az elveket, amelyeket ő mint igen kiváló és elméletileg nagyszerűen képzett politológus képviselt, ilyen kormányban úgysem lehet megvalósítani, mert itt egészen más, átmeneti és rövid lélegzetű megoldások kerülnek terítékre. Végül Bibó nagyon nehezen mégis fejet hajtott Illyés Gyula igen éles hangú és szinte forradalmi kötelezettséget hangoztató rábeszélése előtt. Ezt követően a két delegált miniszterünkkel sorba állva kezet fogtunk, és minden jót kívántunk nekik. Amikor sorra kerültem és Bibó Istvánnal kezet ráztam, azt súgtam neki: „Fogadd, Pistám, őszinte részvételem.” Mire ő a szemüvege alól nagyon szomorúan és elmélázva annyit válaszolt, nem feltűnően, csak úgy egészen halkan: „Nézd, valakinek el kellett vállalni.” Válaszát föl is írtam a naplómbe.

A két miniszter delegálása után, ezen a vezetőségi ülésen beszéltük meg a párt újságjának a megindítását is. Itt vissza kell térjek arra, hogy néhány nappal korábban Illyés Gyula lakásán úgy határoztunk, hogy nem a *Szabad Szó* lesz a párt lapja, hanem *Új Magyarország* címen indítunk lapot, amelynek főszerkesztésével Féja Gézát, szerkesztésével pedig Jócsik Lajost bízuk meg. A lap ilyen címmel és ebben a főszerkesztői és szerkesztői

felállásban meg is jelent. Visszatekintve, ez nagyon fontos lépés volt. Nemcsak a lap megindítása, de az a döntés is, hogy Németh László – aki a népi ideológiának is valóban élenjáró embere volt – lesz a párt ideológusa. Igazat kell tehát adni azoknak az 1956 utáni kommunista kritikásoknak, akik szerint az „1956-ban indult politikai pártok közül csak a Petőfi Pártnak volt határozott ideológiája”.

A nyugati hatalmak szuezi kalandja teljes letargiába döntött. Nem utólagos bölcsességből mondom, hanem akkor fogalmaztam meg a naplómbe, hogy „a magyar forradalom gyertyalángjánál süti meg a Nyugat a pecsenyéjét”. A november 4-én történt beavatkozás talán a Nyugat akarata ellenére történt, de a szuezi lépéssel óriási adut adtak a Szovjetunió-nak. Az események ezt a felfogást a későbbiekben is igazolták.

A további események csak utóbb váltak teljes mértékben ismertté számomra. November 3-án késő éjjel – már éjjelnek tekinthetem, mert tíz óra után volt jóval – a lakásomon megszólalt a telefon. Majláth Jolán nagyon ijedt hangon Féját kereste. Tudta, hogy Féja nálam lakik. Szóltam Gézának, s átadtam a kagylót neki. A beszélgetés a fülem hallatára történt, mert ott ültem én is a telefon mellett. Majláth Jolán beszámolt Féjának, hogy a delegáció tagjait lefoglák, tehát a férjét, Erdeit is. Így tudtuk meg mi első kézből, hogy a delegációt a tőkeli tárgyaláson letartóztatták. Hogy Majláth Jolán honnan tudta meg olyan hamar, azt nem tudom.

A november 3-i tárgyalásoktól, szaladgálásoktól – elég nehézkes volt a közlekedés – jó későn és dögfáradtan értem haza. Közben jött Majláth Jolán késői telefonja, így igen későn feküdtünk le. November 4-én, vasárnap hajnalban, ágyúdőreire ébredtünk. Rögtön felöltöztem, rendbe raktam magam, kimentem az erkélyre, körülnéztem. Itt-ott egy-egy autó suhant el a hajnali ködben, a fegyverropogás folyamatosan tartott. Természetesen rögtön bekapcsoltam a rádiót, és figyeltem az adást. Ezen a kora reggelen történt Nagy Imre bejelentése.²³ Jól ismert a szöveg, nem akarom idézni. Úgy döntöttem, sehová sem fogok elmenni, megvárom az események további alakulását.

A fegyverropogás tovább tartott, és egyre élénkebb lett a harc. Nem lehetett kimenni. A budapesti rádióban különböző rádióüzenetek hangzottak el. A harci események igen gyorsan zajlottak. A kora délelőtti órákban próbáltam lemenni az utcára, de vissza kellett húzódjak, mert az Alkotás utcán lefelé orosz harckocsik dübörögtek. Visszamentem a lakásba, és a mellékcúrára eső erkélyünkről figyeltem az eseményeket. Érdekes volt látni, hogy hogyan vonulnak vissza a szabadságharcosok. Sosem felejték el egy képet. Az erkélyünk a második emeleten a mellékcúrára nézett, ahol akkor még egy régi, földszintes műhelyépület állott, nagy udvarral. Az egész egy ronccstelep benyomását keltette. Egy fiatalember egész sötét, majdnem fekete, őszi, átmeneti civil kabátban jött, kezében egy egyszerű kézfegyvert lóbált. Az út mellett jött visszafelé, és amikor a sarokra ért, szinte látszott rajta, hogy akkor tájékozódik, hogy „na, itt most gyorsan le lehet lépni”. Beugrott a mellékcúrába, az árokba letette a fegyvert, széjjelnézett, hogy látja-e valaki, majd sietve kiment a mellékcúrából, és akkor immár mint civil, mondjuk, mint aki boltba megy kenyérért, szép lassan kényelmesen megindult az Alkotás úton lefelé. Egy szabadságharcos pillanatok alatt így változott át egy utcán járó fiatalemberré.

²³ Nagy Imre 1956. november 4-én 5 óra 20 perckor a Szabad Kossuth Rádióban bejelentette, hogy a szovjet csapatok támadást indítottak Budapest ellen. In: *A forradalom hangja*. I. m. 487. o.

November 3-a, 4-e, 5-e. Ezek a napok igen zsúfoltak voltak. Ezeket a napokat részben a koalíciós pártok kormányba való beszívódása, részben pedig a fegyveres események határozták meg. November 4-e után tudtam meg például, hogy a szocdem párt részéről kik kerültek be a kormányba. Azt is akkor tudtam meg, hogy Kéthly Annát távollétében nevezték ki. Kéthly Anna egy nemzetközi szociáldemokrata értekezletre ment ki Bécsbe, de onnan nem tért vissza. Ezeket az ember csak post festam érezkelhette, mert rendes kommunikáció nem volt, nem is lehetett. November 4-ét követően kapcsolatokat kerestem, és szerencsém volt, mert Budán a telefonközpontot nem lőtték szét, így több felé tudtam telefonálni. Kiss Sándorékkal is fel tudtam venni a kapcsolatot. A támadás után két nappal már telefonon beszélünk. Ők is itt laktak Budán, a Lukács utcában. Megállapodtunk, hogy ahogy tudunk mozogni, elmegyünk egymáshoz, és megbeszéljük a helyzetet. Soha föl nem merült köztünk, hogy valamelyikünk disszidálni fog.

Az első komoly esemény, ha jól emlékszem, talán november 10-én történt. Ekkor kaptam meg Bibó Istvánnak, a Petőfi Párt államminiszterének november 9-én kelt, államminiszteri minőségben aláírt expozéját a magyarországi helyzetről. Bibó küldte el nekem egy borítékban. Ma is megvan az a példányom, amely akkor érkezett. Arra már nem emlékszem, hogy ki hozta.

Bibó expozéja két részből áll, egyik a ténymegállapításokat foglalja össze, a másik rész pedig tervezet a magyar kérdés kompromisszumos megoldására. Ténymegállapításaival teljes mértékben egyetértettem akkor is, amikor először elolvastam, és később is. Mindaddig, ameddig egyáltalán lehetett mozogni, én a koalíció platformján állottam. Még akkor is, amikor a Magyar Parasztszövetség vezetője, Kiss Sándor, Horváth János és más barátaim az események hatására elmentek az országból. Bibó memorandumát mindjárt az első elolvasás után nagyon fontos értékelésnek tartottam. Alaposan megbeszéltem Féja Gézával is, aki igen lelkesen fogadta, és nagyon örült, hogy hozzájutottunk ehhez.

Mindenki helyhez volt kötve, és örültünk, ha a harcok kisebb szünetében le tudtunk menni valamit venni. Óráról órára éltünk. November 8-án vagy 9-én mentem ki először 4-ét követően az utcára.

Abban az időben a Széna téri harc még tartott, amikor csavargásom közben Sipos Gyulával, Erdei Sándorral és Boros Lajossal futottam össze. Ők is meg akarták nézni az utcát. A golyók még pattogtak, de az emberek azért már kimerészkedtek. Pár szót váltottunk, mindegyik nagyon el volt kenődve. Különösen Erdei Sanyi és Sipos Gyula. Sipos Gyula nagy népi kollégista volt, most meg a ló másik oldalán, a legélesebb hangon beszélt az oroszok ellen, ellenforradalmároknak nevezve az oroszokat és a magyarországi segítőiket. Elváltunk a postánál, ahol mint egy futballmeccsen a stadionban, ott könyökölt a tömeg, és drukkolva nézte, hogy két tank, ha jól emlékszem a mai 6-os villamosvonal Széna tér felé való kanyarában állt és lőtte a gyárat, ahol Szabó bácsi volt a parancsnok. Lőttek innen is, onnan is, a közönség pedig nézte és drukkolt, hogy ki talál. Érdekes kép volt, aki nem látott ilyet, el sem tudja képzelni: Olyan volt, mint egy Honvéd–Fradi-meccs. S aszerint, hogy ki kinek drukkolt, voltak a megjegyzések. Egészen lojális „tribünhangulat” volt.

Ezen a napon előbb a feleségem családjához mentem, tőlük pedig Kiss Sándorhoz. A lakásban Kiss Sándor felesége fogadott. Mondta, hogy a férje nincs otthon, elment egy kicsit tájékozódni, várják haza. Azzal ment el hazulról, hogy elmegy az osztrák követségre; közeli ország, és Kiss Sándor német szakos is volt. Tárgyalóképesen tudott beszélni németül. Tehát érthetőnek tartottam, hogy az osztrák követség próbál tájékozódni, hogy mik tör-

ténnék. Kiss Sándornéval abban állapodtunk meg, hogy este majd felhívom őket, vagy ha én nem tudom, akkor majd ők próbálnak. És ha esetleg Kiss Sándor úgy dönt, hogy elmegy – akkor még nem volt szó Nyugatról, hanem valahová a Dunántúlra –, akkor azt mondja, hogy elmegy krumplit vásárolni. Ez volt a kulcsmondat. Később este föl is hívtam, és Évike bement a telefonba, hogy Sándor elment krumplit vásárolni.

Kiss Sándorral többet nem is találkoztam. Később tudtam meg, hogy mi történt. Itt most vissza kell, hogy utaljak 1956. november 3-án estére. Horváth János mesélte, akivel 1984-ben vagy 1985-ben találkoztam, amikor Amerikából itthon volt. Rákérdeztem, hogy miért mentetek el, mert végeredményben semmi olyasmi a Magyar Parasztszövetségben nem volt, semmi olyat nem tettünk, ami szükségessé tette volna, hogy lelépjének. János a következőt mesélte el. November 3-án ő is, és Kiss Sanyi is mikor elmentünk a szövetségből, még felmentek a Parlamentbe Tildyhez. Kisgazdapárti képviselőként Tildyvel szoros személyi nexusban voltak, de nem jelentett ez semmiféle mellékutat. Horváth János úgy mesélte, hogy a Parlamentbe minden baj nélkül bementek, és Tildy előszobájában várakoztak, hogy bejussanak. Nagy tömeg volt, sokan voltak. Egyszer csak a Tildy szobájából kijött Dobi István. Azok, akik az előszobában ültek, rá se hederítettek. Horváth János odaköszönt neki, hogy szervusz Pista bácsi. Földerült az arca, hogy végre valaki köszönt neki. Kezet fogtak, s akkor azt mondta Dobi: „Nagyon boldog vagyok János, hogy végre olyan kormányt eskethettem föl, amelyik igazán a magyar népért van” – utalt Nagy Imre koalíciós kormányára. „Zoltánnal most éppen arról beszélgettünk, hogy téged jó lenne előkaparni valahonnan, mert neked az lenne a dolgod, hogy mivel sok ismerősöd van, jó lenne, ha kimennél Nyugatra fölvenni a kapcsolatokat, aztán majd két-három hónap múlva hazajössz.” Ez volt Dobi koncepciója akkor. „Kimész, két-három hónap múlva majd hazajössz.” Azóta eltelt több mint harminc esztendő, még mindig kint vannak. Dobi meg végigcsinálta mindazt, amit végigcsinált. A magyar nép igazi kormányának a fölszámolása után tovább eskette a többi magyar kormányt. Ez azért érdekes, mert köztünk, mint említettem, a diszszidálás soha föl sem merült. Úgyhogy, amikor megtudtam, hogy Kiss Sándor disszidált, sokkot jelentett számomra. Kiss Sándor előttem, évekkorábban jött ki a börtönből. 1956-ig elég nehéz fizikai munkán élt, Horváth János is. Találkoztunk egymással, voltak anyagi gondok, ő is segédmunkás volt. Ennek ellenére soha, az 1956-os események alatt sem merült fel ez a kérdés. November 3-án késő este – mint említettem – tudtam, hogy a Magyar Parasztszövetségbe többet nem jövök már vissza. A sofőröm útközben megszólalt: „Kelemen úr, menjen fel a nagyságos asszonyhoz, hozzák el ami kell, menjünk el, hagyjuk itt ezt...” – mondta, vagányul, hogy mit. „Nézzé, ha maga akarja, menjen, de én nem megyek – válaszoltam, és megkérdeztem –, mennyi időre írjam alá a menetlevelét?” A kapuban melegen kezet fogtam vele, elbúcsúztam, hogy aztán elment-e a kocsival Nyugatra, nem tudom, de arra emlékszem, hogy én hajnalra írtam alá a menetlevelet.

Egy nappal később, amikor Kiss Sándor elment, feljött a lakásomra Boros Lajos barátom és Füzesi Pista. Boros Lajos igen élesen fogalmazott, képzeld Kiss Sándor disszidált, már csak te maradtál egyedül a parasztszövetségtől, mert ezek mind elmentek. Megbeszéljük a dolgot, alig tudtam Féja előtt leszerelni ezt a hangulatot, mert nem akartam, hogy bántás érje Sándort a távollétében. Különben a rádióból már tudtam, mert Kiss Sándor rögtön nyilatkozott, hogy ő nemcsak krumplit beszerezni ment le vidékre. Megállapodtunk Boros Lajossal, hogy másnap találkozunk, és együtt megyünk széjjelnézni immár magasabb szinteken. Mentem is másnap. Felmegyek, az anyósa nyit ajtót, és nyögve-nyelve

elmondja, hogy Lajos a feleségével hajnalban disszidált. Igen, alig 24 órával azután, hogy nálam felháborodva közölte, hogy Kiss Sándor elment, ő is útra kelt.

Előre kell ugorjak az időben jó harminc esztendőre. 1986-ban itthon volt Amerikából látogatóba Boros Lajos mint nyugdíjas. Találkoztam vele, és rákérdeztem, hogy emlékszik-e erre. Hogyne, mondta, majd elmesélte, hogy hazamentek, este beszélgettek, és az asszonyok nem hagytak nyugtot, hogy el kell menni, mert nem lehet tudni, hogy mi lesz itt. És akkor Füzesi Pistával nekiindultak a határnak. Figyelve a nyugati rádiót a bekövetkezett események közepette, ilyen közhangulatban ilyen döntéseket tudomásul kellett venni. A rádió sok szempontból helyesen, sok szempontból túlzottan is – mert a kibicnek mindig könnyű a dolga – ontotta a híreket. Harci eseményeket kiértékelt, és újabb harci cselekményekre adott tippet. Ilyenek voltak Bell ezredes tippjei is.

A tervezgetések, helyzetfelmérések közepette Göncz Árpád, kedves barátom november 19-én, egy kora délelőtt feljött a lakásomra. Vele ezt megelőzően is többször találkoztam. Azzal a hírrel jött, hogy találkozott Kozmovszky Tiborral, az indiai követség magyar alkalmazottjával, és tőle olyan értesülést kapott, hogy amennyiben a forradalmi szervezetek valamelyikétől vagy többitől felhívás menne az indiai kormányhoz közvetítésre, akkor ezt az indiai kormány nagyon pozitívan mérlegelné.

Kozmovszky felbukkanása azért érdekes, mert igen hosszú ideig együtt ültem vele a börtönben. Ő nagyon jómódú, régi budapesti nagypolgári család fia volt. Jogot végzett, kint tanult Oxfordban, és gyönyörű oxfordi dialektusban beszélt angolul. Barátilag is kötődött hozzám. Őt azért zárták be háborús bűnösneként, mert a háború előtt mint ügyvéd nyilasokat is védett. Aztán lehet, hogy ő nyilas párttag is lett, ezt nem tudom, de kétségtelen, hogy pár évet lehúzott. A Kozmovszky név nekem, a börtönbeli ismeretségem alapján garancia volt arra, hogy ez alaposan megfontolt hír. Komolyan vettem, azt gondoltam, hogy Magyarország a kibontakozás – a november 4-e után bekövetkezett változás következtében – csak a külföld közbejöttével történhet meg. Első lépésként nagyon jó lesz, ha egy semleges állam Magyarországra is akkreditált követe hivatalos minőségben eljön, és itt a helyszínen felmérést végez. Megfogalmaztam a levelet, az eredetije még megvan. Elolvastuk, itt-ott belejavítottunk, finomítottuk, és tekintettel arra, hogy ez a levél azután soha nem került nyilvánosságra, harminc év után most úgy tartom, hogy hasznos lesz, ha mint történelmi dokumentum ez a levél megmarad, mert ez volt az első lépés ahhoz, hogy India Magyarországra is akkreditált moszkvai követe, Menon eljöjjön, és helyzetfelmérő látogatást tegyen az országban²⁴.

A Nehrunak szóló levél a következő volt: „Miniszterelnök Úr! A függetlenségért küzdő magyar népet képviselő forradalmi szervek megnyugvással veszik tudomásul, hogy India kiküldötte az Egyesült Nemzetek Szervezetében Magyarország ügyének tárgyalása mellett foglalt állást. Ezzel a hatalmas India ismét tanújelét adta annak, hogy a szabadság jogát következetesen minden nemzet elidegeníthetetlen tulajdonának tekinti. Emellett ismerve India és a colombói értekezlet határozott állásfoglalását, úgy véljük, hogy teljes bizalommal fordulhatunk Miniszterelnök Úrhoz, hogy a magyar nép által elismert független magyar kormány és a magyar nép legszélesebb rétegeit képviselő forradalmi szervezetek és személyek, valamint az Indiával barátságban lévő szovjet kormány között közvetítő szere-

²⁴ Kumara Pladmanabha Sivasankava Menon 1956. december 2. és 7. között Budapesten tárgyalt mint Dzsawaharlal Nehru indiai különmegbízottja.

pet vállaljon. Előterjesztett felkérésünkkel kapcsolatban emlékeztetjük Miniszterelnök Urat arra a tényre, hogy a magyar nép forradalmának célja nemzeti függetlenségünk és minden néppel szemben baráti semlegességünk megteremtése. Forradalmunk nem irányul egyetlen más nemzet ellen sem. Kinyilvánítjuk azt is, hogy az utóbbi hetek eseményei, különös tekintettel a fegyveres beavatkozásra, és az Egyesült Nemzetek Szervezetében november 19-én tárgyalásra került tömeges deportálásokra, nem szolgálják a békés kibontakozást, sőt veszélyeztetik az államok békés együttélését. Az események azt mutatják, hogy a magyar nép a forradalom vívmányaihoz szilárdan ragaszkodik. Vagyis a demokratikus jogokhoz és ahhoz a törekvéshez, hogy a szocializmust a maga nemzeti formájában építse tovább. Amikor ezt határozottan állítjuk, ugyanakkor kinyilvánítjuk, hogy a magyar nép a Szovjetunióval és minden más néppel tekintet nélkül azok társadalmi és gazdasági berendezkedésére, az egyenlőség és függetlenség India által is vallott és általában elismert elve alapján baráti viszonyban kíván élni. Meggyőződésünk szerint India kormánya és népe nemcsak a sokat szenvedett magyar nép halálját és elismerését vívná ki a közvetítés hitünk szerint eredményes vállalásával, de hathatósan járulna hozzá ahhoz is, hogy a világ veszélyeztetett békéje ezen a területen megővassék.

Kérésünket ismételve, a magyar nép nevében népünk bizalmát és nagyrabecsülésünket nyilváníttuk Miniszterelnök Úr iránt.

Budapest, 1956. november 19-én

A Magyar Parasztszövetség nevében

Kelemen Sándor

Oláh István

Göncz Árpád”

Eddig volt a levél. Pecsétet tettünk rá, a nevek mellé a lakcímet is odaírtuk. Ezt a levelet Göncz Árpáddal és Bibóval, tehát hármásban – ha jól emlékszem – másnap kora délelőtt elvittük az indiai követségre, a Bimbó út környékére. Erősen él bennem a kép, hogy Göncz Árpád ült a gépkocsivezető mellett, mivel ő már többször is járt arra, mint megtudtam közléseiből. Én hátul ültem Bibóval. Beszélgettünk. Bibó nagyon helyeselte ezt a lépésemet, hozzátéve, hogy nagyon vagány dolog, s hogy ő is meg volt lepve, pedig jó barát volt, hogy a lakcímet is a nevünk alá írtuk. Tehát hogy teljesen nyíltan csináltuk. Göncz Árpád bevitte a levelet, és minket a gépkocsi egy kis tekergés után levitt. Mind a ketten más helyen szálltunk ki. És így – a konspiráció szabályai szerint – elváltunk egymástól. Göncz Árpád elmondta, hogy nagy örömmel fogadták az indiai követségen a levelet. Kozmovszky Tibor, ahogy a levelet átadta, tolmácsként angolul is elmondta a szöveget. Az első meglepetésük az volt, hogy a pecsét mellé még a nevünket és a lakcímünket is odaírtuk. Meg is kérdezték, hogy ezt hogyan merjük vállalni. Göncz Árpád nagyon helyesen – ahogy mondta nekem – azt válaszolta, hogy ez nyílt dolog, ez a meggyőződésünk. A levél tartalmának megismerésekor azt mondták, hogy ez jó, de hasznos lenne, ha még egy-két szervtől jönne levél, hogy nagyobb súlya legyen az indiai kezdeményezésnek.

Amikor ezt Göncz Árpád elmondta, Oláh István is ott volt nálam. Neki a forradalom alatt baráti kapcsolatai voltak a csepeli forradalmi bizottmánnal és a csepeli ellenállással. Ezért ő vállalkozott arra, hogy kimegy Csepelre, hogy egy munkásszervezettől is jöjjön ilyen levél. Az általam írt levél példányát elvitte magával, és másnap hozta a csepeliek

levelét, amely nagyjából ennek a levélnek a szövege alapján készült. Csak azon más nevek szerepeltek, és más pecsét volt rajta. Oláh István azzal jött vissza, hogy nagyon könnyen elfogadták a javaslatot a csepeliek. Úgy aposztrofáltak bennünket: „ha ti ott az agytrösztben így gondoljátok, akkor mi is benne vagyunk”.

A november 19-én írt levél után az események nagyon felgyorsultak. Részben az orosz megszállás, az orosz hadsereg beavatkozása következtében, részben a pártok lehetőség szerinti mozgása és az ezzel kapcsolatos kibontakozási tervek következtében alakult ki egy másik vonal, amit mi akkor utóvédharc-állapotnak neveztünk. Ebben a vezető szerepet kétségtelenül a Petőfi Párt játszotta. Elsősorban Bibó István, aki már november 9-én államminiszteri minőségben írt egy kibontakozási tervezetet, amiről már szoltam. A koalíciós pártok november 4-e után végeredményben már a hatalomból kikerült pártok voltak, de még nem lettek felszámolva. Általában a Bibó-terv alapján indultak el. Ezt egy folyamatnak kell felfogni, mert legalább három különböző Bibó-féle javaslat volt. Ennek az volt az útja-módja, hogy Bibó jött a javaslatával, amit nagyon szépen, okosan megírt. Ezt megtárgyaltuk. Voltak simítási, módosítási javaslatok, ellenvélemények. Nem alapvetőek, hanem inkább stiláris meg taktikai jellegűek, hogy mennyit bír el a hatalom, vagy hogy mennyit bír el az orosz, mint megszálló erő. A javaslatokkal elmentek a Független Kisgazdapárt vezetőihez. Kovács Béla ekkor Antall Józsefnél lakott átmenetileg. Ott elolvasták, Tildy is elolvasta. Akkor jött a viszontválasz: ki, mit kíván módosítani. Akkor elvitték az anyagot a szocdem párthoz, ott is megtárgyalták, majd megint visszajött.

Általában a kis Antall József volt az, aki a kisgazdapárt és a Petőfi Párt között hordta-vitte a különböző kibontakozási terveket. Varga István közgazdász professor pedig ugyanezt tette a szocdem párt vonatkozásában. Valami régebbi kapcsolatrendszer alapján neki nagyon jó kapcsolata volt például Kossa Istvánnal. Úgyhogy ezek a kibontakozási tervjavaslatok még hozzá is elkerültek. Onnan részben kacsintó jellegű helybenhagyással, vagy némi fenntartással jött vissza, amiből azt a következtetést lehetett levonni, hogy az új hatalom berkeiben is vannak olyan erők, amelyek helyeslik ezeket a terveket. Igaz, a kormány sem volt még akkor egyértelműen a hatalomban.

A Bibó-féle tervből nem akarok részleteket idézni, mert részben a Bibó-tanulmánykötetből meg a Nyugaton megjelent könyvekből ismerős, innen-onnan hozzáférhető.²⁵ Ehhez újat nem tudok mondani. Ezzel a Bibó-koncepcióval teljes mértékben egyetértettem. A szovjet beavatkozás megszüntetését – s ma is fenntartom egykori véleményemet – akkor csak a két nagyhatalom vagy a két nagy európai erőtümb alkujával lehetett volna elérni. Mert minden egyéb itthon készült kibontakozási tervezet nem volt több annál, mint hogy megmutassa, ezek a problémák a magyar társadalomban akut kérdések, amelyeket rendezni kell. A rendezéshez azonban erőre lett volna szükség. A különböző hazai kibontakozási tervek mögött viszont a szükséges politikai erő nem volt meg. A kibontakozási tervekkel kapcsolatos megbeszélések sokszor szinte a szócséplés határát súrolták. Arra voltak jók, hogy továbbra is összetartsák az embereket.

A Petőfi Párt régi, Dorottya utcai székházát ekkor már nem használhattuk, viszont a József nádor téri kis székház – két szoba –, ami furcsa módon a Rákosi-rendszer alatt is megmaradt mint a Nemzeti Parasztpárt központja, a mienk lett. Akkor ez lett a Petőfi Párt központja. A Nemzeti Parasztpártból alakult Petőfi Párt ideiglenes vezetőségi tagjai folyamato-

²⁵ Lásd Bibó István: [Levél, expozé és tervezet]. I. m. 169–177. o.

san részt vettek az utóvédharc munkájában, azaz ott voltak ezeken a tárgyalásokon. Farkas Ferenc, hivatalvezetői minőségében rendszeresen bejárt az irodába. Rendszeresen bejárt a helyettese, Zsigmond Gyula is. Igen komolyan idekötődött Sebestyén László és Sinka István. Keresztury Dezső is elég sokszor bejött. Elég sokszor jelen volt Illyés Gyula is. Veres Péter helyel-közzel járt csak be. Bibó István rendszeresen bejárt, Féja Gézát, Tamási Áront úgy jellemezhetném, hogy sűrűn, de alkalmoszerűen járt be. Eleinte nagyon rendszeresen látogatott bennünket Somogy megyéből Kanyar József. Ő nemcsak az irodában, hanem még a lakásomon is többször volt, amikor feljött Pestre. Ha pedig úgy jött fel, hogy nem volt program, akkor leültünk, és az éppen akkor aktuális ügyekről beszélünk. Eleinte elég sűrűn bejárt S. Szabó is, később azonban elmaradt. Érdekes módon Zsebők teljesen elmaradt.

Gyakorlati politikai szempontból ennek az elszakadó hadmozdulatokat végző Petőfi párti összejövétel-sorozatnak az igazi értelme, eredménye két dolog volt. Az egyik az, hogy a Petőfi Párt a Nagybudapesti Központi Munkástanáccsal – Sebestyén Laci egyéni szorgalma és munkája alapján – nagyon szoros kapcsolatot épített ki. Sebestyén László több nagybudapesti munkástanácsi gyűlésen, értekezleten részt vett, és mindig beszámolt az ott történekről. Ez az egyik. A másik pedig az, hogy valamikor december végén vagy januárban a Magyar Írószövetség részben a kibontakozással kapcsolatos javaslatait, illetve helyzetértékelését a Petőfi Pártban is megtárgyaltuk. Erről jegyzőkönyv is készült, amit többen aláírtak. De egy-két alkalommal én is részt vettem ezeken a megbeszéléseken, aminek az eredménye az volt, hogy a Petőfi Párt jegyzőkönyvileg csatlakozott az Írószövetség kibontakozási tervéhez, a kibontakozást szolgáló kiáltványához.²⁶

Az idő múlásával ezek az összejövetelek ritkultak, részben azért mert az emberek látták a helyzet reménytelenségét, és már nem jelentek meg. Lassan én is elmaradtam ezekről az összejövetelekről, mert amit Bibó megírt, azzal egyetértettem, de annak megoldására gyakorlati remény nem volt. Aranyhidat képezett volna, ha elfogadják az oroszok a visszavonulást, de mert a hatalom természetrajza olyan amilyen, ebből gyakorlatilag nem lett semmi. Erre az időszakra az is jellemző volt, hogy lebukásunk után a társutassá lett paraszti képviselők közül sokan átálltak, beléptek a kommunista pártba, és ott lettek képviselők, sőt némelyik közülük még az Elnöki Tanács tagja is lett. Ezek 1956 decemberében olyan tervet készítettek, hogy a Magyar Parasztszövetséget, mint agrár-érdekképviseleti szervezetet kellene megindítani. Gyakorlatilag ez úgy történt, hogy 1956. decemberben Tóth János, aki hajdanában a Magyar Parasztszövetség békés megyei titkára volt, azzal jött hozzám – tekintettel arra, hogy Kiss Sándor és Horváth János már akkor disszidált, Kovács Béla és Vörös Vince pedig visszavonult –, hogy Dobi azt üzenete, okvetlenül menjek el a Magyar Parasztszövetség képviseletében egy megbeszélésre. A Földművelésügyi Minisztériumban volt egy összejövétel, amelyre elmentem. Nem úgy vettem részt, mint a Petőfi Párt vezetőségének egyik tagja, hanem mint a Magyar Parasztszövetség egyik régi vezetője. Ezen – emlékezetem szerint – részt vett Z. Nagy Ferenc kiscgazdapárti képviselő, a Nemzeti Parasztpárttól Nánási László, aki szintén mindent végigcsinált, Kiss Dániel volt kiscgazdapárti képviselő, aki a Dobi vezette Elnöki Tanácsnak is egészen végig tagja volt. Ott volt a kommunista párti parasztképviselő, aki a kommunista párt békés megyei titkára

²⁶ A Tamási Áron által 1956. december 13-án megfogalmazott Gond és Hitvallás című dokumentumot a Magyar Írószövetség közgyűlése december 28-án fogadta el. In: *Az 1956-os magyar forradalom. Reform – Felkelés – Szabadságharc – Megtorlás*. Budapest, 1991, Tankönyvkiadó. 111–112. o.

is volt, Boros Gergely. Ő nagyon jól képzett, jó kiállítású, határozott felfogású parasztképviselő volt. Nagyon jól lehetett vele szót érteni. Ő azok közé tartozott, akik 1956 nyarán, amikor Rákosinak egy utolsó rugaszkodása volt, azon a bizonyos négyszázas listán – amely az akkori legendák szerint a letartóztatandók névsorát tartalmazta – szerepeltek. Ott volt a megbeszélésen Gyenes Antal, a minisztérium részéről Soós Gábor, aki akkor még csak főosztályvezető volt, de ténylegesen szakmailag ő vezette abban az időszakban a Földművelésügyi Minisztériumot. Ő biztosított számunkra egy szobát, írógépet, és előadták, hogy a Magyar Parasztszövetséget a parasztság érdekeinek a megszervezése céljából meg kell indítani.

Ezt elsősorban Z. Nagy Ferenc képviselte, és úgy tüntette fel önmagát, mint aki Nagy Ferenc disszidálása után a kisgazdapárti parasztképviselők egyik áldozata, akinek a fennmaradás és a jogfolytonosság érdekében mindent végig kellett csinálnia. A régi politikai zsurnaliszták szlengje szerint, nagyon harcosan beszélt, hogy a parasztszövetséget meg kell csinálni. Ezek hordószónoklatok, azaz abszolút magtalan és abszolút konkrét program és terv nélküli beszélgetések voltak. Olyan kijelentésekre emlékszem, mint „...mert ha nem csináljuk, akkor inkább hazamegyek a falumba, és itthagynak mindent”. Én azt vettem fel, hogy mielőtt bármihez is hozzákezdünk, kérdezzük meg a hatalmat, hogy mit szól hozzá, mert addig mindez csak üres beszélgetés. Ezt a közbevetésemet elfogadták, és megkértek arra, hogy írjam le, mit is akarunk. Kötélnek álltam, és leültem a gép mellé. Elkezdtem írni. Minden mondatot felolvastam. Ráühümmögtek, mindenki rábólintott, hogy jól van, jól van. Megírtam a Magyar Parasztszövetség elvi koncepcióját, úgy, ahogy azt annak idején csináltuk. Ez nagyon érdekes volt, mert senki egy szót sem mondott ellene. Körülbelül két-három oldalnyi „pro memoriam”-szerű szöveg lett. Bármelyik évi kiadványunkból kivehettem volna ezt a szöveget, azokat is én írtam. Tehát azt a két és fél, három oldalnyi szöveget, amit ekkor gépbe diktáltam, elfogadták, aláírták és elmentek. Boros Gergely, Z. Nagy Ferenc, Kiss Dániel és Nánási László – négyen mint aktív képviselők – bementek a Parlamentbe, elvitték ezt az elaborátumot. Ez december végén volt, a napra már nem emlékszem. Amint később megtudtam, Kádár is fogadta őket, elolvasta az elaborátumot. Én tudtam, hogy mi lesz a sorsa, úgyhogy nem lepett meg, mikor közölték, hogy nem. Mint említettem, én a Magyar Parasztszövetség régi jó elvi koncepcióját írtam meg. Kádárnak első kérdése az volt, hogy ki garantálja azt, hogy ebből nem lesz a falun ellenforradalom. S jellemző, ahogy nekem a kommunista képviselő Boros Gergely mondta, hogy senki nem szólt semmit. Nánási rögtön nagy fejbólogatással reagált erre: „Igen, kedves Kádár elvtárs, mi is sokat vitakoztunk ezen a kérdésen, mi magunk is.” Bár valójában nem vitakoztunk ezen. Kádárnak ez a megjegyzése az elaborátumot le is lőtte. Én ezt is vártam. Ezzel ez a kis patak mindjárt az első homokzátonyon fennakadt.

Ezt követően Boros Gergely összehívott bennünket a lakására. Emlékezetem szerint ezen a beszélgetésen Gyenes Antal, Göncz Árpád, Fekete Ferenc, Boros Gergely és jómagam vettünk részt. Boros Gergely nagyon közvetlen hangon számolt be a Kádárral való tárgyalásról. Megállapodtunk abban, hogy az idő nem kedvez a Magyar Parasztszövetség megindításának. Tanulságos volt ez a beszélgetés. Boros Gergely, ez a nagyon tisztességes, becsületes és nagyon jó szándékú paraszttöntudatú kommunista képviselő ekkor mesélte el, hogy Nánási hogyan viselkedett és hogyan gázsulált, és ahogyan ő mondta, hogyan építette be magát az új rendszerbe. Ez azért is érdekes, mert amikor kijöttek, akkor a folyosón – ahogy Boros Gergely mondta – képletesen kiköpött Nánási előtt, hogy ilyen emberekkel

többet nem tárgyal, és otthagya, szakított vele. Mindez számomra azt bizonyította, hogy az elképzelésem jó volt, hogy ez a társaság csak egy új lehetőségre akarta felhasználni a forradalomban újraindított Magyar Parasztszövetség néhány napját. Ezek alapján arról is meggyőződtem, hogy ezekkel az emberekkel nincs mit kezdeni, s nem is lehet, és jobb, ha a Magyar Parasztszövetség egy kedvezőbb, távolabbi jövőre számára megmarad tiszta szervezetként, ami ha előjöhet, akkor előjön, ha pedig nem, akkor a parasztság történetében egy tisztán maradt szervezet lesz.

Ezt követően teljes mértékben visszavonultam, és az események külső figyelőjévé váltam. 1957 első heteiben el is helyezkedtem, segédmunkás lettem az építőiparban. Vízvezeték-szerelők mellett dolgoztam, vágtam a menetet, s csináltam, amit kellett. Ettől kezdve minden vonatkozásban újra a belső emigrációs életemet éltem. Valamikor 1957 első felében, amikor Erdei már a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára lett, két professzor az ELTE-ről, Vadász Elemér bácsi és Szádeczky-Kardoss Elemér – mindketten Kossuth-díjasok, akadémikusok az összes népi demokrata cafrangjukat hozzáírva – írtak egy levelet Erdeinek, hogy régi parasztpári és parasztszövetségi emberről van szó, azaz hogy én nem lehetek fizikai munkás. Valójában tetemre hívták Erdeit, hogy keressen nekem helyet. Erdeinek becsületére legyen mondva, hogy mindkét profnak válaszolt. Olvastam is a levelet, melyben azt írta, hogy „...jól emlékszem Kelemen Sándorra”. Én pedig, mint vízvezeték-szerelő segédmunkás egy nap szabad délelőttöt kértem, amit Erdei határozott meg, és az olajból kimosakodva bementem az Akadémiára. Nagyon kedvesen és nagyon régimódian fogadott. Az előszobájában sokan voltak, ott láttam Friss István akadémikust is például, amikor a titkárnője bejelentette, hogy ott vagyok. Erdei mindenkit megelőzve kijött elém, és bekísért. Ahogy elkezdtünk beszélgetni, nyomta a csengőt, és a titkárnő hozta a kávé. Vagy másfél órát beszélgettünk. Az alatt kint vártak rá a többiek. Én kétszer is megpróbáltam felállni, mert én csak azért mentem el, mert a jó szándékú, kedves, öreg professzor atyai barátok akarták, s ne mondják azt, hogy én nem teszem meg. Különben semmiféle reményem nem volt. Mindez azért érdekes, mert az az Erdei, aki 1945-től kezdve balra játszott, és 1948-tól kezdve meg teljesen részt vett Rákosi kormányzatában, velem úgy beszélt, mint mondjuk 1939–1940-ben, amikor a Györffy-féle Táj- és Népkutató Központtal lent voltunk a Kiskunságban, és ott egymással beszélgettünk. A beszélgetés eredménye azonban az lett, amit vártam, azaz semmi.

S. SZABÓ FERENC

„MINDENT AZ IDŐ RÖVIDSÉGE HATÁROZOTT MEG”

S. Szabó Ferenc 1912. június 26-án Békéssámsonon született. A Közgazdaság-tudományi Egyetem Mezőgazdasági Karán, illetve a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetemen tanult, ahol 1937-ben szerzett diplomát. Az egyetem elvégzése után a mezőgazdasági szakoktatásban tevékenykedett. 1944-ben Orosházán létrehozta a Nemzeti Parasztpárt helyi szervezetét. 1944-ben tagja lett az orosházi Nemzeti Bizottságnak, ahonnan az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe delegáltak. 1944. december 23-án a Földművelésügyi Minisztérium politikai államtitkárává nevezték ki. 1945–1947 között országgyűlési képviselő. 1948–1957 között a Mezőgazdasági Múzeum főigazgatója. 1956-ban részt vesz a Nemzeti Parasztpárt újjáalakításában, főtítkárhelyettes. 1957 után az Országos Mezőgazdasági Könyvtár főmunkatársa, majd 1962-től természetvédelmi területen dolgozik. 1968–1972 között a Természetvédelmi Hivatal elnökhelyettese. 1972-ben nyugdíjazták. Nyugdíjazása után mint a Hazafias Népfront Országos Tanácsa Környezetvédelmi Bizottságának elnöke, alelnöke és az MTA Tihanyi Biológiai Intézetének tudományos tanácsadója, egyik megteremtője a hazai természet- és környezetvédelem társadalmi mozgalmának. A mezőgazdasági és környezetvédelmi oktatás, valamint az agrárművelődés és tudányszervezés terén kifejtett tevékenységéért a Gödöllői Agrártudományi Egyetem által 1991-ben alapított arany Pro Universitate Emlékérmét az egyetem tanácsa első ízben neki ítélte oda. A Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem 1993-ban, a Gödöllői Agrártudományi Egyetem 1995-ben tiszteletbeli doktori címmel tüntette ki. 1996-ban Nagy Imre Emlékplakettet adományoztak neki.

A háború utáni politikai szerepem nem tartott sokáig. Önmagam hályogkovács módján éltem a politikában. Nem is tudom, hogyan mertem én abban a közegben valamiféle szerepet vállalni, mert a népi írókon kívül alig ismertem valakit a politikai életben. Mindig is inkább agrárius voltam, mint politikus.

A Földművelésügyi Minisztériumból a Mezőgazdasági Múzeumba kerültem. Ezzel majdnem egy időben pedig kiszorítottak a Nemzeti Parasztpárt vezetéséből is. A munkahelyemen teljesen a múzeum újjáépítésével voltam elfoglalva. Életem sokfajta foglalkozása közül a múzeumit éreztem annak, ami készségemhez, gondolkodásomhoz a legközelebb esett. Az 1953-as változástól csupán a rám nehezedő nyomás csökkenését éreztem. Kettős emigrációban éltem abban az időben, mert mind a fennálló rendszer, mind a parasztpártiak részéről nyomás alatt voltam. 1956 nyaráig–őszéig úgy éreztem, hogy nekem már nincs, s nem is lehet politikai szerepem.

Amikor az FM-per kezdetét vette,¹ többek között lefoglalták a bátyámat, Szabó Józsefet is, én pedig további felelősséget az ottani történésekért nem vállaltam, letettem a lantot. 1948. július 28-án hazamentem, és megírtam a lemondó nyilatkozatot Dobi Istvánnak, egyik példányát még ma is őrzöm. A lemondási nyilatkozatot Erdeinek adtam át, mert ő volt akkor a párt főtitkára, és annak idején az ő ajánlásával kaptam az ideiglenes kormánytól ezt a pozíciót. Valamiféle gazdasági megbízást szerettem volna ekkor, de „jóakaratból” a romos Vajdahunyad várát nézték ki nekem. Így kerültem 1948. augusztus 4-ével főigazgatóként a Mezőgazdasági Múzeumba.

Vajdahunyad várát az 1944. júliusi amerikai bombázások nagyon megrongálták, s mire odakerültem a kiállítási anyagot is meglehetősen széthordták. De nemcsak ez okozott gondot. A minisztérium a múzeum még megmaradt anyagát is papíron különböző intézmények igénylésére kiosztotta, a tudományos alkalmazottakat, altiszteket is ide-oda helyezte. Úgyhogy, mikor én odaérkeztem, tulajdonképpen csak a romos épületek voltak meg. A munkatársak ügyét úgy oldottam meg, hogy elkértem tőlük az áthelyezési papirosaikat, mondván, hogy majd elintézem a maradásukat. El is intéztem, olyképpen, hogy fogtam a papírjaikat és szétéptem, bevágtam a szemétkosárba. A korra jellemző, hogy az új munkahelyükön, ahova érvényes áthelyezési papirosuk volt, senki sem kereste őket.

Újabb bonyodalmat jelentett, hogy egyszer csak kitalálta valaki, hogy úttörőpalotát építenek a Vajdahunyad várából. Meg is születtek a végérvényes határozatok, sőt elkezdtek az épületet erre a célra átalakítani. Nekem meg különböző budapesti épületeket kellett nézegetnem, hogyha mégis lesz Mezőgazdasági Múzeum, akkor az hol legyen. Majdnem egy évig tartott ez az állapot. Végül Vas Zoltán és mások segítségével sikerült ezt az úttörő-ügyet leállítani, s így a Mezőgazdasági Múzeum változatlanul a Vajdahunyad várában maradt. A múzeum részleges újjáépítése 1951-től 1953-ig tartott. Ennek következtében én ugyan figyelhettem, hogy mi történik a nagypolitikában, de még a közelébe se engedtek, illetve mivel nem is akartam, a közelébe se mentem.

De 1956-ban, még október 23-a előtt újból felfedeztek. Évekig mindenből igyekeztek kihagyni, ellenben 1956 nyarán mint volt parasztpárti politikus, mint volt országgyűlési képviselő és mint volt államtitkár már kaptam meghívókat a Hazafias Népfront összejöveteleire. Egy újságcikk őri is az egyik népfrontos tanácskozáson elmondott felszólalásomat. Arról beszéltem, hogy az egész kurzust 1949-től 1956-ig, de főleg 1953-ig szörnyű gyanakvás jellemezte. Mindenki gyanús volt, mindenkitől félték, pláne olyasmitől, ami paraszti volt. Én pedig – a politikához közel állva, meg attól távolabbra kerülve is – egyebet sosem tudtam fölvetni, mint a paraszti bánatot. Úgyhogy én főleg azok közé tartoztam, akikre az egész múzeumi idő alatt mindig ferde szemmel néztek. Ez a gyanakvás nem szűnt meg 1956-tal sem, 1957-ben pedig újratekintődött.

1956 tavaszán külső szemlélőként bár, de rokonszenvvel kezdtem felfigyelni a társadalmi megmozdulásokra. Elmentem egyszer a Kossuth Klubba, ahol egy Petőfi köri vitailésen vettem részt. Néhány órai riadt figyelés után eléggé meglepődve távoztam, és majdhogynem a fal tövében járva mentem a Kútvölgyi úti kórházba, ahol a feleségem feküdt. Ott félig-meddig suttogva mondtam el neki, hogy milyen merész és hallatlanul érdekes vitán vettem részt. Olyan kérdéseket vitattak itt nyíltan és úgy, ami addig ebben a rendszerben

¹1948. július 25-én a Földművelésügyi Minisztériumban konstruált összecsküvést lepleztek le. Több mint 80 személyt állítottak bíróság elé. Az „összecsküvés” vezetőit: Perneszy Bélát, Ottó Ernőt és Solt Ernőt a Népbíró-ságok Országos Tanácsa életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélte.

elképzelhetetlen volt. A Kossuth Klubban lezajlott vita igen megdöbbentett. Hatására egymás után olvastam el, mindenekelőtt az *Irodalmi Újságban* és a *Művelt Népb*en megjelent írásokat. E vita után úgy gondoltam, hogy itt valami olyan új dolog készül, ami egészen komoly fordulatokat eredményezhet. Ettől kezdve a Petőfi Kör vitáira is figyelni kezdtem. Részt vettem a különböző rendezvényeken, de legjobban arra emlékszem, amelyet a Központi Tiszti Házban rendeztek². A vita késő éjszakáig tartott, és olyan tömeg volt jelen, hogy az utcán is álltak az emberek, ahová hangszórók közvetítették a teremben folyó ülést. Egy darabig én is az utcán hallgattam, majd hazasétáltam a feleségemért, mert úgy gondoltam, hogy neki is hallania kell, hogy miről s hogyan beszélnek az emberek. Elhoztuk a kinyithatós kis sportszéket is, hogy le tudjon ülni, mert ő akkor már elég előrehaladott terhes állapotban volt. Később hazavittem, én pedig visszamentem, akkor már többen elmentek, és így a lépcsőikig jutottam.

Felfogásom megértéséhez tudni kell, hogy tipikus paraszti származású, gondolkodású vagyok, s ennek következtében másfajta ideológiához vagy nem volt érzékem, vagy nem voltam eléggé felkészült. A marxi ideológiát egyszerűen nem tudtam felfogni, mert a paraszti léttől, amiben felnőttem, teljesen idegen volt. Én olyan mélyről jöttem, ami manapság már nemigen ismeretes. Azt hiszem, olyan mély gödörből, mint én, a kollégáim közül senki sem kapaszkodott ki. Példaként említem, hogy jószerevével már félig-meddig felnőtnek számítottam, és még nem voltam a szomszéd faluban vagy városban, ugyanis tanyán éltem. Ha egy magányos embert láttam, akkor elbizonytalanodtam, ha pedig egy korombeli úrigyerek kijött a tanyára, akkor mi kintiek, mint a szelídített farkasok, elvonultunk hátra a kazlak közé, nehogy találkozzunk. Egy ilyen őállapotból kellett magamat kiemelni. Nem is volt könnyű, és azt hiszem, hogy éppen ennek a rettenetes hosszú útnak, ennek a súlyos múltnak a következtében nem is jutottam el arra a belátásra, hogy különböző ideológiákat összehasonlítsak. Pedig az egyetemen közgazdaságtanból kitűnően szigorlatoltam. De nem fogtam fel a marxizmust, mert ehhez az ideológiához nem volt semmi közöm. Viszont annál inkább hatott rám Veres Péter, Illyés Gyula, Kovács Imre, Németh László és a többi népi író. Abban az időben Jócsik Lajossal nagyon sokat voltam együtt. Jócsik a legnagyobb elmék közé tartozott, ha valakihez tudom hasonlítani, akkor az Bibó. Ez azt is jelentette, hogy az ötvenes évek marakodásait teljesen kívülről szemléltem. Döbbenetes nekem, amikor azt mondja valaki, hogy a Rajk-ügyet elhitte. Mi, akik messzire voltunk az eseményektől, már akkor csodálkoztunk, amikor a belügytől áttették a külügybe, mert tudtuk, hogy ez a véget jelenti, pedig nem volt kapcsolatunk az uralkodó világgal. Kívülről és kritikusan szemléltük az eseményeket, és az az érzésem, hogy mi kívülről kristálytisztán láttuk a szándékokat, meg azt, ami később valóban be is következett.

Az a gárda, amelyik a parasztpártból 1948–1949 után még valahogy megmaradt, az 1956-ig tartó időszakot elég óvatosan csinálta végig. Ezek közé tartozott Jócsik, Balogh István és még néhányan. Velük a kapcsolatom változatlanul fennmaradt, és mi is elkezdtük egy kicsit befelé, magunk között kritizálni és mérlegelni, hogy mi ez, ami itt történik, és mi az, ami következhet. Az 1953-as Nagy Imre-kormányban én nagyon bíztam, mert Nagy Imrét jól ismertem, és tudtam, hogy mi a különbség közte és Rákosi között.

² Vita a sajtó és a tájékoztatás kérdésciről, 1956. június 27-én. Lásd *A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. IV. Partizántalálkozó–Sajtvita*. Budapest, 1991, Múzsák–1956-os Intézet. 280 o.

Nagy Imrét 1944-ben ismertem meg az Ideiglenes Nemzetgyűlésben. Ezt követően Debrecenben a Földművelésügyi Minisztériumban egymás mellett lévő szobában voltunk. Nagy Imrével nekem soha semmilyen ellentét nem volt. Csupán azt furcsállottam, hogy a földreformmal kapcsolatos dolgoktól előbb csak távol tartott, majd lassan leválasztotta rólam a földreform ügyének intézését. Ma már tudom, hogy ennek történeti előrelátás volt az oka. Később a miniszteremmel is általában jól megvoltam, de a legközvetlenebb kapcsolatot talán vele építettem ki. Olyannyira, hogy amikor felköltöztünk Budapestre, megkért, hogy kísérjem el feleségét és leányát a Dunántúlra, és keressük meg az édesanyját. Keserves, de nagyon érdekes, soha el nem felejthető út volt.

Kapcsolatunkra jellemző lehet az az epizód is, hogy amikor a múzeumba voltam elásva, s a múzeum újjáépítésén dolgoztam, jelentősebb személy, még a parasztpárti vonalról sem látogatott meg, Nagy Imre viszont egyszer-kétszer kijött. Ez még 1953 előtt volt. „No, mit csinász te itt?” – kérdezte, és autóval hazavitt az akkori Kisfaludy köz lakásomba. Meglepő volt, mert arról beszélt, hogy őt különböző kérdésekben elmarasztalták. Lényeg az, hogy még parasztpárti nagyságok sem tartották olyan értelemben velem a kapcsolatot, mint ő. Örültem, amikor 1953-ban miniszterelnök lett. Az egész hazai politikai élet – a mezőgazdaság különösen – nagy változáson ment akkor keresztül. A csöngőfrászos félelem is tulajdonképpen akkor oldódott fel. Majd megint teljesen kívülről kellett végignézni azt a küzdelmet, amit Rákosival folytatott. Azt követően, hogy leváltották a miniszterelnökségről, az ötös autóbusszal járt be a Belvárosba. A Pasaréten ült fel, és akkor az ötös még a Városligetig ment. Először bejött a Vörösmarty térre, végigsétált a Váci utcán, a Kossuth Lajos utcán, az emberek üdvözölték, köszöntötték. Ennek olyan híre volt, mint Szabó Dezsőnek, aki a maga idejében nem tudom melyik kávéház teraszán volt látható mindig. Aki tehát Nagy Imrét látni akarta, az végigsétálhatott a Váci utcán vagy a Kossuth Lajos utcán, és ott köszönthette. 1953-tól kezdve, amikor miniszterelnök lett, nem találkoztunk.

A múzeumi időszakban játszódtak le a nagy perek, a Mindszenty-pertől a Rajk-perig, a Kádár-, a Kállai-per stb. Aztán az az igazság, hogy ez a nagy elvonultságom, a politikából való kiszállásom még olyan ember szemében is javította az én érintetlenségemet, vagy a tiszta tógámat, mint Nagy Imre. Mert Nagy Imre 1953-ban ismét fölkerült, aztán megint lekerült. 1956-ban azonban már lehetett érezni, hogy körülötte forog minden. A 60. születésnapjára egy nagy társaságot hívott össze.³ Engem is felhívott, és megkérdezte, hogy ráérek-e. Mondtam, hogy ráérek Imre bácsi, mi van akkor? Hatvanadik születésnapom lesz – mondta, s megkérdezte: eljönnek-e a feleségemmel együtt. Megyünk – feleltem. Ott volt mindenki, akiről valahogy azért lehetett tudni, hogy kevésbé érintettek a Rákosi-féle bűnökben. Talán nem mondok nagyot, ha azt mondom, hogy százan-százötvenen megfordultak a születésnapon, ahol részt vettek azok is, akiket már kiszabadítottak a börtönből. Az Orsó utcában Donáth Ferencről Rajk Lászlónéig mindenkivel találkoztam. Nagy Imre nagyon büszke volt Ferkóra és Katira, az unokáira. Ezt megelőzően már voltam nála, akkor a kertben sétáltunk.

A kommunista párton belül két, egymással szemben álló irányzat egyértelműen kirajzolódott. Mindenki tudta, hogy az egyik pólus élén Rákosi, a másikén pedig Nagy Imre áll. Rákosi leváltását óriási csalódás követte, mert Gerő lett az utód.⁴ Vele egy különleges ta-

³ Nagy Imre 60. születésnapjának ünnepe 1956. június 6-án, Orsó utcai házában volt.

⁴ 1956. július 18-án Rákosi Mátyás az MDP KV ülésén megromlott egészségügyi állapotára hivatkozva lemondott első titkári funkciójáról, helyére Gerő Ernő került.

lálkozásom volt. 1956 szeptemberében rendeztünk egy mezőgazdasági kiállítást,⁵ amelynek az egyik vezetője voltam. A kiállítást meglátogatta Gerő is, s miután körbejártunk, a rendezőkkel leültem az egyik asztalhoz a nagy étteremben. Ott voltak már a kormánytagok, a fejes emberek, és valahol ott ült Gerő is. Egyszer csak a legnagyobb meglepetésemre egy nagy söröskriglivel elindult Gerő Ernő a nagyterem egyik sarkából. Nyílegyenesen odajött hozzám, és a söröskorsóval köszöntött. Ez azért is meglepő volt, mert egyszer, még az ötvenes évek első felében barátaimmal a budai hegyekben sétáltunk, és az egyik ösvényen Gerő Ernő közeledett felénk. Két nagyon komoly férfi kíséerte. Jól ismertük egymást, és ezen az erdei találkozón én a fiatalabb kötelezettségével és szorongásával köszöntöttem, ő viszont csak az egyik ujjával éppen megpöccintette a sapkáját, és továbbment, háta mögött a fogdmegeivel. 1956-ban pedig a kiállítás körbejárását követően odajött a nagy söröskriglivel, és a párt első titkáráként nagy elismeréssel köszöntött és gratulált a kiállításához.

Nagy Imre a mezőgazdasági kiállítás megnyitására nem volt ott, később azonban egyszer kijött. Én vezettem körbe a kiállításon, s akkor beszélt nekem először arról, hogy az egész mezőgazdaság nincs jól berendezve, s hogy változást kellene eszközölni, de nemcsak a mezőgazdaságban, hanem az egész szisztémát valahogy emberibb formában kellene megszervezni.

Alkonyatkor beültünk a kiállítás borkóstolójába, s hosszasan beszélgettünk. Mások is kérdeztek, olyan volt, mint egy Petőfi köri találkozó; mindenkinek volt valami gondja. Valaki föl szólalt, kérdezett, Nagy Imre pedig válaszolt. Az asztal körül vagy húszan szorongtunk, nagyon sok fénykép készült, de sajnos ezekből csak máshova jutott, nekem nem. Pedig láttam őket, és megígérték, hogy majd én is kapok.

Abban az időben többször is találkoztam Nagy Imrével; a lakásán, a kiállításon, és eljött a múzeumba is. Ezekben az időkben nemigen politizáltam, talán nem is azért, mert nem akartam, hanem mert nem hagytak. Nem volt rám szükség akkor. A parasztpártiak között voltak olyanok, akik átléptek a kommunista pártba, akik pedig nem léptek át, azok meg még hívebben voltak kommunisták, mint azok, akik átléptek. Kevesen voltak olyanok, akik egyszerűen elmentek, és nem hívták föl magukra a figyelmet, és kisebb pozíciójukat megtartották. A parasztpárt 1948–1949-ben széthullott, elmúlt és politikai szerephez nem jutott többé.

A Mezőgazdasági Múzeum 60 éves fennállását 1956. október 8-án ünnepeltük, és miután szeretek következetes lenni, Nagy Imrét is meghívtam. Ott voltak a földművelésügyi kormányzat tagjai, az állami gazdaságok vezetői, és Nagy Imre is megjött. Amikor megérkezett, már folyt az ünnepség, Imre bácsi a tanácsterem utolsó széksorába ült le. Szokatlan jelenség lehetett, de én ekkor lejöttem az elnöki pulpitusról, odamentem hozzá, és előrehoztam. Végig ott volt az ünnepségen. Utána a múzeum román stílusú részéből átvonultunk a barokk részbe, ahol asztalok voltak megterítve, rajtuk kitűnő borok, szendvicsek, sütemények. 1956 után ez az asztal is a kifogások tárgyát képezte, s az ünnepség is bekerült a bűnlajstromomba.

Nagy Imrét szeretettel fogadtam. Mások is körülvették, mindig voltak körülötte. Körülbelül százötven-kétszáz ember volt ott. Egy részük hivatalosan, de a baráti körömből is többen voltak ott. Jöttünk-mentünk, pincérek kínáltak italokat, beszélgettünk. Én is odamentem Imre bácsihoz, s mondtam: koccintsunk. „Ne a medve bőrére, de koccintsunk” – mondta Nagy Imre.

⁵ Az Országos Mezőgazdasági Kiállítást 1956. szeptember 2–16. között rendezték meg.

Rajk temetésén nem voltam ott, viszont két orvos érkezett ekkor hozzám vendégségbe, akik közül az egyik a temetésről jött, és helyszíni beszámolót tartott. Én nem mentem el ezekre az akkor nagyon is kihangsúlyozott dolgokra, mert például Rajk nem volt nekem közvetlen politikai munkatársam, politikai barátság sem fűzött össze bennünket, életemben csak egyszer-kétszer találkoztam vele. Még a Magyar Közösség összeesküvése kapcsán eljöttek Rákossal együtt a parasztpártba, és nekem nem tetsző módon ecsetelték az egészet, hogy ki mindenki van az összeesküvésben, és kvázi ránk néztek. Nem tudtuk, hogy nekünk mondja-e, vagy Péternek mondom, hogy Pál is értsen belőle. „Hadd reszkessen a gatyájuk – mondta Rákosi –, majd a többiek is sorra kerülnek.” Aztán valóban sorra is kerültek.

Október 23-án, amikor elemi erővel kitört a forradalom, én egész délután a Pénzügyminisztérium és a Földművelésügyi Minisztérium pénzügyi szakembereivel tárgyaltam a múzeumban a következő évi költségvetést. Elég sokáig voltunk bent, s amikor befejeztük, én a szokásos utamtól eltérve nem a Hősök terén keresztül, a kis földalattal igyekeztem a Nagykörutat elérni, hanem a faszor felé vettem az utamat, mert hallottam, hogy a Kossuth Lajos téren gyülekeznek az emberek. Az volt az elképzelésem, hogy trolival megyek oda. S ahogy jöttem, az egyébként teljesen üres felvonulási téren a Sztálin-szobor mellett, a szoborral szemben, nyolc-tíz fiatalember futballozott; pontosabban arra ment ki a játék, hogy ki tudja Sztálint a labdával eltalálni. Meglepő volt, mert röviddel azelőtt egy ilyen függetlenségért nem is tudom, mi járt volna. El lehet képzelni azt a szentségtörést, hogy Sztálin szobrát valaki futball-labdával akarja eltalálni. Továbbmentem. Valahol a Benczúr utca sarkán találkoztam Majláth Jolánnal, aki nagyon szidta a parlamentbelieket, és azt mondta: „Megyek és megmondom ezeknek a hülyéknek, hogy okosabban nyilatkozzanak, és a bekövetkezett eseményekhez másként álljanak hozzá.” Elkísértem a trolira, ő felült és elment. Én még egy darabig gyalog mentem, és figyeltem az utcát. Elég nyugodt volt. Végül valahogy én is bekeveredtem a Kossuth Lajos térre, a Parlament elé. Akkorra már jól beszótétedett. Egy darabig ott tébláboltam, bementem az Földművelésügyi Minisztériumba, mert oda tartozott a múzeum. Meglepődve láttam, hogy rettenetesen balos emberek nemzetiszíni kokárdával jönnek-mennek. Szóval, a minden fordulatra kész emberek serege már ott volt a Kossuth Lajos téren is. Nekem se előbb, se utóbb nem volt kokárdám, de én kokárda nélkül is éreztem, hogy azért elég közel állok ahhoz, ami ott történik.

A minisztériumba azért mentem be, hogy telefonáljak a feleségemnek, hogy hol vagyok. A feleségem nagyon szigorúan rám parancsolt, hogy azonnal menjek haza. „Azonnal gyere haza” – mondta a feleségem, de az „azonnal” kissé elhúzódott. Újra kimentem a térre, éppen akkor oltották el a villanyt. Vaksötétség borította be a teret. De hallottam, hogy valahonnan Nagy Imre beszél. Egyszer csak valaki kitalálta, hogy meg kell gyújtani az újságokat. Mindenkinél volt valami, akinél nem volt, annak adtak, és így egyszerre fáklyafénybe borult az egész Kossuth Lajos tér. Majd óriási kiáltozás hangzott: „Itt a Vörös Csepel, jön a Vörös Csepel!” Forradalmi hangulat volt. Végül is beláttam, hogy a legokosabb, ha hazamegyek. Nyolc-fél kilenc táján értem haza. Közben folyton hallgattuk a rádiót. Egyszer csak egy lövést hallottunk, ami igen megdöbbenő volt abban az időben, bár akkor szemben laktunk a Kilián laktanyával. Közben a múzeumból a portásnő telefonált: „Jaj, tetszik-e tudni, hogy a Sztálin-szoborra másznak az emberek, püfölik, döngetik.” Ezt követően folyamatosan tájékoztatott, hogy mi történik a szobor körül. „Most meg traktorral húzzák” – mondta. Majd bemondta a rádió, hogy ledőlt a szobor, s csak a csizma maradt a helyén. Sokáig úgy is hívták a teret, hogy „Csizma tér”, mert még hosszú hónapokig ott állt a megcsonkított szobor.

Akkor már elszabadult a pokol, keményen lőttek, tudtuk, hogy mi van a Rádiónál, a Bródy Sándor utcában. Egyszóval teljes volt a felfordulás. Egész éjszaka lövéseket lehetett hallani. Másnap reggel ennek ellenére elég csend volt. Kinézve az ablakon láttam, hogy egy katonai vagy rendőri teherautó állt meg a kapunk előtt, és puskákkal támogatták körül a Corvin mozit. A Práter utcából meg a Józsefvárosból fiatal párok jöttek sétálni. Szép idő volt. A fiatalok közül néhányan fölvettek a puskát, kipróbálták. Mindezt a harmadik emeleti ablakból néztük.

Nem emlékszem már, hogy október 24-én éjszaka, vagy az azt követő éjszaka kellett-e hátraköltöznünk, a lakás egykori cselédszobájába, mert már egész éjszaka ropogtak a fegyverek, és tombolt a harc. Rövidesen rá kellett jönnünk arra, hogy a mellettünk lévő házban van a Corvin közti tábor főhadiszállása. A mozi volt a fegyveresek központja, a mellettünk lévő házban pedig aludtak, pihentek. Senkit sem zavartak. Másnap kimentünk a Nagykörútra, az üzleteket akkor még kinyitották. A kirakatok be voltak törve, de minden áru érintetlen volt. Sőt dobozok voltak letéve, pénzt gyűjtöttek. A Kisfaludy közbe beállt egy falusi tévészteherautó, melyről csirkét, kenyeret osztottak ingyen. Az ellátás megindult, de azért félelmetesen nagy volt a zavar. Talán ezen a napon vettem észre, mert odaláttam a benzinkútra, amely a Corvin mozi háta mögött van, hogy Molotov-koktélt csinálnak. Igaz, akkor még nem tudtam, hogy mit is csinálnak ott valójában. Egyszer csak, azt hiszem ez már 25-én délután volt, bekanyarodott egy szovjet teherautó, egy ágyút húzott. Kilőtték a sofőrt, kidobták a járdára. Ő volt az első halott, akit 1956-ban láttam. Döbbenetes volt.

A fiatalok azt találták ki, hogy az ágyút a mi kapunkba állítják fel. Az egyik lakótársunk, egy nagyon jópofa ember, kiment és megmagyarázta a fiúknak, hogy nagyon rossz helyre állították az ágyút, mert „ha ti ágyúztok, akkor ide vissza is lőnek, és itt gyerekek, asszonyok is vannak. Vigyétek kijjebb valahova” – mondta nekik. El is vitték a Corvin mozi elé. Ezzel az ágyúval később jó pár tankot kilőttek.

Közben mi, a hátsó szobából leköltöztünk a pincébe. Talán október 28-a lehetett, amikor valamiféle megegyezés született, s a lövöldözés alábbhagyott. Ebben a félig-meddig tűzszünetállapotban hangzott el, hogy a demokratikus pártok újjáalakulnak. Az a belső emigrációban élő parasztpárti értelmiség, amelyhez én is tartoztam, tulajdonképpen ekkor kezdett megmozdulni. Úgy adódott, hogy ebben a pár napos parasztpárti történetben az én személyemhez kötődött a Nemzeti Parasztpárt újjáalakulása.

Október 24. után nem mentem be a múzeumba, mert a telefon működött, és a kapcsolat megvolt. Afelől nem volt kétségem, hogy az egész egy felkelésszerű, forradalomszerű dolog. Ez annyira nyilvánvaló volt, hogy ebben a vonatkozásban nem voltak kétségeim. Ismeretlenül felhívott telefonon Nagy Józsefné, aki akkor aktív könnyűipari miniszter volt, és megkérdezte: „Mi van ott maguknál?” „Hát, mi lenne? Forradalom van” – feleltem. Mondtam neki, hogy a különböző megjelölések, lefasisztázások nem tesznek jót az ügynek, s az egész dolgot valahogy szelídebben kellene kezelni. Szídtam a Gerő-beszédet, bár talán akkor már nem is volt Gerő, de az volt az érzésem, hogy a lövöldözést a Gerő-beszéd indította el. Gerőt 23-án már otthon hallgattam meg, nagyon meg voltam rendülve, mert amit mondott, azzal tulajdonképpen olajat öntött a tűzre. Ezekben a napokban minden lehetséges hírforrást igyekeztünk meghallgatni. Minden lakásban volt rádió, mindenki hozta az információt, hogy a kínaiak hogyan nyilatkoznak, hogy a Szovjetunióban hogyan fogadják az itt történeteket, hogy a Szabad Európa Rádió és a mi rádiónk mit mond. Ezeket hallgattuk, és

egyre inkább tudatosult bennünk az, hogy az a fajta rendszer, ami eddig uralkodott, megbukott, véget ért.

Mindezt természetesen nem lehetett már kívülállóként szemlélni. 1944 őszén, amikor elhatároztam, hogy politikai téren föllépek és megpróbálok egy parasztpártot alakítani, vagy három napig olyan szörnyű küzdelemben voltam önmagammal, mint Jákob, amikor önmagával kintódott. Még ma is visszaemlékszem arra a rettenetes lázas töprengésre, hogy mit tegyek: igen vagy nem. Hasonló állapotba kerültem ismét. Ekkor – igaz, kevésbé megszűröl és elvonatkoztatva – az volt bennem, hogy a politika a korábbi merev egysíkúságról elcsúszott, és a kommunisták kiszalajtották a kezükből a hatalmat. Hiszen nyilvánvaló volt, hogy nemcsak a civilek, hanem a katonák is, a rendőrök is a másik oldalon állnak. Úgy nézett ki, hogy teljesen felborult a „kocsi”.

Amikor a forradalom kirobbant, a harcok miatt három-négy napig semmi sem történhetett. De amikor Nagy Imre került ismét a kormány élére, egyszer csak elhangzott egy felhívás. Az egykori koalíciós pártok működésének, újraindításának engedélyezését, vagyis a többpártrendszerrel azok jelentették be, akiknek a véleményét, a magatartását, illetékességét és politikai munkáját én tudomásul vettem. Együtt hirdették meg, hogy a demokratikus pártok újjáalakulnak. Addigra pedig, amikor az a nyilatkozat elhangzott a rádióban, hogy újjá kell szervezni a demokratikus pártokat, odáig jutottam, hogy részt kell vennem ebben a folyamatban. Akkorra vált egyértelművé számomra, amikor elhangzott a nyilatkozat, hogy igen, ezt csinálnom kell. Elhatározásomat az is megerősítette, hogy többen egyértelműen határozott cselekvésre szólítottak fel. Zsebők Zoli például felhívott, s mondta: „Ferikém, meg kellene csinálni újra a parasztpártot.” Adott volt a pillanat, amikor úgy éreztem, hogy a parasztpárt ügyében most nekem kell tehát elindulni. Amikor döntöttem, megkértem Zsebők Zolit, hogy próbáljon a rádióval szót érteni, hogy a Nemzeti Parasztpárt újjáalakításával kapcsolatban adjanak le egy nyilatkozatot, és elhatároztam, hogy összehívom másnapra a parasztpárti gyűlést. Közben valahol voltam – talán Zsebőkhöz mentem át –, amikor hallottam, hogy keresett Nánási. Ő ugyan a könyvében⁶ azt írja, hogy beszélt velem, és én nagyon hetykén elutasítottam, de nem velem, hanem a feleségemmel beszélt, és azt mondta neki, hogy nem kell a Vajdahunyad vára, mert ők a Dorottya utcába már összehívtak egy ülést. Ezt én valóban nem vettem figyelembe, de még nem tudtam, hogy tulajdonképpen mi, hogyan lesz. Zsebők Zoltánnal, majd Jócsikkal beszéltem. Emlékszem, Zoltán megemlítette, hallott róla, hogy talán a Dorottya utcában lesz valamilyen összejövetel. Mondtam, hogy én nem tudom, hogy ott mi lesz, mindenesetre változatlanul áll, hogy a Vajdahunyadban másnap délután, talán két órakor újjáalakítjuk a Nemzeti Parasztpártot.

Az elhatározás tehát megszületett bennem, és Zsebők Zoli segítségével a rádióban meghirdettük, hogy a Nemzeti Parasztpárt újjáalakító gyűlését megrendezzük. Én döntő módon kötődöm a parasztpárti léthez, s bennem semmiképpen sem merült fel, hogy ne a Nemzeti Parasztpártot alakítsuk újjá. Igen ám, de utána tájékozódni kezdtünk. Talán Zsebők Zoli mondta, hogy meg kell keresni azokat, akikre támaszkodhatunk. Hiszen igaz az, hogy én az újjáalakítást elhatároztam, de sosem voltam a parasztpárt olyan első vonalbeli vezetője, hogy arra gondolhattam volna, hogy majd az én irányításom alatt fog működni a párt.

Zoltánnal a nap folyamán még több alkalommal telefonon beszéltem. Este abban maradtunk, hogy másnap értem jön az autójával, és átmegyünk Illyés Gyuláékhoz, ahol másokkal

⁶ Nánási László: *Emlékezetből*. Budapest, 1983, Kossuth Könyvkiadó. 338 o.

is találkozunk, és a továbbiakat ott beszéljük meg. Illyéséknél senki nem vitatta azt, hogy az újjáalakulás a Vajdahunyad várában legyen. Ez talán összefüggésben volt azzal, hogy olyan egykori parasztpárti funkcionárius voltam, akinek semmi köze nem volt a Rákosi-rendszerhez, mert korán kiszorítottak mindenből, és annyi nacionalista-paraszt-soviniszta kígyót-békát szórtak rám, hogy ettől 1956. október végére eléggé kifényesedtem. Nyilván ebből adódott az is, hogy valahogy mindenki, még egy olyan parasztpárti nagyság, mint Erdei is felém fordult.

Illyés Gyulánál a legnagyobb meglepetésünkre már egy jó páran ott voltak. Ott volt Veres Péter és Farkas Feri is, s megbeszéltük a dolgokat. Ők is nagy örömmel üdvözöltek minket, majd megtárgyaltuk, hogy milyen fölállásban induljunk. Illyés Gyula lakásán arról beszéltünk, hogy a parasztpártot újraindítjuk, hiszen tulajdonképpen fel sem oszlatták. Ha jól emlékszem, Veres Péter már itt bejelentette, hogy ő le fog mondani. Azt hiszem, én tettem a javaslatot, hogy Farkas Feri – aki a legrangosabb aktív politikai figura – legyen a főtitkár, főtitkárhelyettesnek pedig ez a társaság engem ismert el. Ezt követően pedig elindultunk, hogy még idejében kijussunk mindannyian két órára a Vajdahunyad várába.

Én Zsebők Zoltánnal külön indultam el, mert neki még valahova el kellett mennie. Csodálatos autójával a Margit híd közepéig jutottunk, amikor az autó lerobbant. Végül is az autót félretoltuk, és otthagytuk a hídon. Miután közel lehetett a két óra, már eléggé zsémbes voltam. Bementünk együtt az Földművelésügyi Minisztériumba, ahol is együtt ült a forradalmi bizottság, Soós Gábor elnökletével.

Bementem a díszterembe, hiszen eléggé ismert személy voltam a földművelésügyben. Meglepődtek, hogy máris ott vagyok. Azt hitték, hogy a székfoglalóra jöttem. Csodálkozásuk közepette végigsétáltam a termen, s egyenesen Soós Gáborhoz mentem. Nem tudták a jelenlévők, hova tegyék a dolgot. Meglepődtek. Odamentem Gáborhoz, és azt mondtam: „Gábor, lerohadt az autónk, de nekem két órára a parasztpárt alakuló ülésén kell lennem a Vajdahunyadban. Még ha futok, akkor sem érek oda, légy szíves adj egy autót, mert a sofőrök azt mondták, hogy te rendelkezél velük.” Adott is rögtön. Két óra már elmúlt, mire kiértünk.

Zsebők a hídon elvált tőlünk, mert valahova még el kellett mennie, s mondta, hogy utána kijön a Vajdahunyad várába, azonban nem érkezett meg. Hogy hol volt, hol nem, azt később sem tudtam meg. A múzeumba kiérve meglepődve láttam, hogy a tanácsterem, ahova összehívtam a gyűlést, dugig volt emberekkel, sőt a kerengő is tele volt. Lényegesen többen voltak, mint amennyire számítottam. Egy gyors intézkedéssel asztalokat hozattam, és kimentünk a múzeum előtti térre, a főbejárati lépcső előtti emelvényen elhelyezett asztalhoz vonultunk. Az ülést én nyitottam meg. Pár keresetlen szóval elmarasztaltam mindazt, ami az elmúlt években történt, és kiemeltem, hogy mi itt a múzeumban ezekbe a hibákba nem estünk bele, de nem is eshettünk, mert el voltunk átkozva, pártszervezetünk sem volt. Később, 1957-ben ezeket a gondolatokat súlyosan kifogásolták. Állásomba, egzisztenciámba, majdnem azt mondhatnám, hogy az életembe került. Péter bácsi ezen az újjáalakuló nagygyűlésen lemondott. Beszéde közben sokan közbekiabáltak, elég lármás gyűlés volt ez. Vádolták Pétert. Péter sírva tiltakozott az ellen, hogy ő valaha is elárulta volna a zászlót. Illyés Gyula felállt, és egyértelműen kiállt Veres Péter mellett, és a rosszindulatú bekiabálásokkal szemben megvédte Péter bácsit.

Illyés Gyula a „kismadár a tigris szájában” kifejezéssel jellemezte helyzetünket. Aggodalmát ilyen csodálatos megfogalmazással fejezte ki. Hiszen, mi voltunk mi? Egy törékeny kis tollcsomó a világgal szemben, benne voltunk a tigris szájában, össze is roppantunk.

Ezen a nagygyűlésen kétszáz-kétszázötvenen lehettek. Sok régi arc, sok régi ismerős volt jelen, de sok olyan ember is eljött, aki korábban nem volt parasztpárti. Amikor a gyűlésről hazaértem, Erdei keresett telefonon. Érdeklődött az újjáalakulás és a saját sorsa felől. Azt kérdezte tőlem: „Mi lesz az én sorsom a jövőben?” „Miért gondolod – válaszoltam a kérdésére –, hogy én rosszabb barát leszek, mint amilyen te voltál.” S még annyit mondtam Erdeinek: „Lehet, hogy a politikában nem, de a tudományban rád az országnak mindig szüksége lesz.”

Az újjáalakuló nagygyűlést követően majdnem folyamatosan üléseztünk, szinte reggeltől estig a Dorottya utcában voltunk.

Másnap megbeszéltem Farkas Ferivel, hogy valamiféle apparátusszerű létre kellene hozni. Zsigmond Gyuszt javasoltam adminisztratív titkárnak. Tehát nem a parasztpárti ülésen választottuk meg Zsigmond Gyuszt, hanem az élet hozta úgy, hogy valakinek az ügyek intézésével is törődnie kell. Erre én nem voltam alkalmas. Kérdéses volt, hogy a vidéki szervezés meginduljon-e, illetve hogy a pesti szervezés hogyan történjen. Lázás és zűrzavaros napok voltak ezek. Jöttek-mentek reggeltől estig az emberek. Mindenről szó esett, még a parasztpárt nevének a megváltoztatásáról is, de nem jutottunk döntésre.

Az újjáalakult Nemzeti Parasztpárt második vagy harmadik napján vetődött föl, hogy másként kellene elnevezni, mert a parasztpárt mint párt – a közvéleményben elterjedt hírek alapján – a fiókpárt és a „kommunisták szekértolója” terhet cipelte. Ebben csak annyi volt az igazság, hogy néha mi még a kommunistáknál is radikálisabbak voltunk, mert követeléseinkben a paraszti elégedetlenség jutott politikai hanghoz. Nem akartuk például a 200 holdat sem visszaadni, és semmiféle úri-polgári dolgot nem támogattunk. Másrészt viszont erőteljesen agráriusok voltunk, és a szövetségi politikát mi két lábon képzeltük el. E vonatkozásban viszont sokszor kerültünk szembe a kommunista és a szociáldemokrata párttal, és csak a legkritikább esetben tudtunk a kisgazdákkal egyezsége jutni.

Nagy kérdés volt, hogy részt vegyünk-e a Magyar Parasztszövetség munkájában. Harcoltunk a paraszti érdekképviselőért, de ez sem akart menni, mert a mi akkori szövetségi politikánk egy kicsit egyirányú utca volt. Ezt csak akkor ismerték el teljes egészében, ha a mi szövetségünk a másik párt törekvését segítette elő. Amikor pedig önálló paraszti érdeket akartunk valamiféle rendelkezéssel, törvénnyel, intézkedéssel megvalósítani, akkor egyszerűen sovinszták, parasztromantikusok lettünk. Tehát már akkor eléggé egyirányú utca volt ez a szövetségi politika. Ezért – talán hogy a ránk ragadt fiókpártisági tehertől meneküljünk – többen fölvetették, hogy meg kellene a párt nevét változtatni. Volt, aki azt mondta, például Szabon János, hogy legyen Kossuth Párt. Ha jól emlékszem, Illyés Gyula és Farkas Feri mondták: Petőfi Párt leszünk.⁷ A Petőfi név akkor jól csengett, mert az ifjúság, kvázi a márciusi ifjúság szellemében lépett föl követelésével. És a Petőfi Kör volt az, amelyik szervezte az új világot vagy az elérni kívánt új politikai helyzetet. Feltételezem, hogy az akkor jól hangzó Petőfi-vonulatba ezzel az elnevezéssel akarták beemelni a Nemzeti Parasztpártot, megszabadulván ezzel a „nemzeti” miatti is sokszor sovinsztává, antiszemitává meg nem tudom mivé gyalázott névtől, meg a parasztiságtól is, mert a Dunántúl népe

⁷ A Nemzeti Parasztpárt Petőfi Párt néven 1956. október 31-én alakult újjá.

nem szerette a „paraszi” elnevezést. Annak, hogy „nemzeti” és „paraszi”, voltak olyan hátrányai, amelyek nem csengtek mindig, mindenkinek jól, de az, hogy Petőfi, az a népi vonalon is nagyon jól hangzott. Így lettünk mi a Nemzeti Parasztpártból Petőfi Párt, és ezen a néven éltünk vagy három napig. A megalakulásunk után talán a harmadik napon már új néven kezdtünk el szerepelni, és szerepeltünk egészen november 3-a éjszakáig. Rövid egy história, de azok a nyilatkozatok, amelyek részünkről elhangzottak, Farkas Ferenc a rádióban, Németh László cikke, Bibó István állásfoglalása, azok annak az időnek a legpozitívabb, a legkonstruktívabb megnyilatkozásai voltak.⁸ Lehet, hogyha az idő engedte volna, ez a kezdeményezés a paraszti politikában talán nagyobb sikereket hozott volna ennek a mozgalomnak, mert ez a parasztpárt nem is volt egy igazi párt. Egy kicsit a Márciusi Frontból nőtt ki, s a Hazafias Népfront mai gondolataival volt átszőve, majdhogynem inkább egy népi politikai mozgalom volt. Kezdetben még a pártba sem kellett belépni. Mindenki szabadon jöhetett-mehetett minálunk. Az egész egy kicsit spontán módon hőmpölygő mozgalom volt. Nekünk nem egy értekező, hanem szinte klubszerűnek mondható társaságunk volt.

A párt ideiglenes vezetése mellett létrehoztuk a párt irányító testületét is. A testület titkára Püski Sándor lett. Tagja volt Németh László, aki egy csendes, elméleti ember volt, Féja, Bibó, Illyés, Keresztury, Kodolányi, Remenyik, Sinka, Szabó Lőrinc, Szabó Pál, Tamási Áron, Veres Péter stb.⁹ Én egy kicsit eltúlzottnak éreztem ezt, mert egy politikai pártban ilyen mértékig nem szabad engedni, hogy ennyire egyoldalúan írók, vagyis nem politikus emberek vegyék át a vezetést. Ez akkor föl sem merült bennem, de utólag sokat gondolkodtam rajta.

Napirenden volt, hogy mit írjon Németh László, hogyan nyilatkozzon Farkas Ferenc, hogy kik lesznek a kormányban az államminiszterek. Mi úgy döntöttünk, hogy bennünket a párt vezetője, Farkas Ferenc, illetve Bibó István képviseljen.

Németh Lászlótól fennmaradt egy kéziratcsöveg. Ez november 2-án jelent meg az *Új Magyarországnak*. A kéziratban körülbelül tizenöt sor ki van húzva, ahol Németh László eléggé elítélőleg nyilatkozik az 1946 és 1948 közötti behódolásról. Sorra vette az egyes pártokat, hogy ki mikor, hogyan, milyen módon hódolt be.

Németh László ezt az írását a vezetőség elé hozta, ismertette, és talán fel is olvasta. És ott az a döntés született, hogy a különböző pártokkal kapcsolatos kritikai részt ki lehet hagyni, a többi annyira konstruktív, és nincs még itt az ideje annak, hogy mi, a Nemzeti Parasztpárt ítélkezzünk más pártok felett.

Mindent az idő rövideége határozott meg, s ez nem engedte, hogy bármi is kibontakozzék. A szervezés alig indult el, mert kevés idő állt rendelkezésre. Tudtommal Farkas Ferenc beszélt Nagy Imrével, s talán volt egy minisztertanácsi ülés is, amin már Bibó István és Farkas Ferenc is részt vett. Ez november 3-án lehetett, de hogy tényleg minisztertanácsi ülés volt-e vagy csak egy parlamenti találkozás, nem tudom. Én is jártam bent a Parlamentben. A párt közleményét vittem be, hogy a rádióban felolvassák. Nagy Imréhez annyian mentek

⁸ Farkas Ferenc rádiónyilatkozata 1956. november 3-án 22 óra előtt hangzott el. In: *A forradalom hangja*. I. m. 463–464. o.; Németh László: Emelkedő nemzet. *Irodalmi Újság*, 1956. november 2. 1. o., illetve Pártok és egység. *Új Magyarország*, 1956. november 2. 1. o.; Bibó István: [Levél, expozé és tervezet]. I. m. 169–177. o.

⁹ Az irányító testület tagjai: Féja Géza, Illyés Gyula, Keresztury Dezső, Kodolányi János, Németh László, Remenyik Zsigmond, Sinka István, Szabó Lőrinc, Szabó Pál, Tamási Áron, Veres Péter. A testület titkára Püski Sándor.

ekkor, hogy nem találtam rendjén valónak, hogy csak azért, mert ott vagyok a Parlamentben, látogatóként beállítsak hozzám. A delegációk egymás kezébe adták a kilincset. Ott jártamkor komolyabb politikai tényezővel nem találkoztam.

A Dorottya utcába Szabó Pálon kívül azok közül, akik erősen csapódtak a Rákosi-rendszerhez, nemigen jött be senki. Szabó Pálra jellemző volt, hogy nehezen tudott a nagyobb áramlatoknak ellenállni, és azokkal ballagott, de azt sosem lehetett tudni, hogy odatartozik-e vagy sem. Vádolták őt kisnyilassággal is, pedig Szabó Pál nem lehetett nyilas. Az az érzésem, hogy Szabó Pál igazán rákosista se volt, de azért az ő tógája nem volt hófehér. Elég sokszor beszélt összevissza, de végső soron – nem mint politikus, hanem mint író – egy tiszta, paraszti szellem volt. Politikusként eléggé inflálódott, vagdalkozó volt, és nem mindig gondolta végig azt, amit mondott. De ha egyszer a ceruzáját megfordította és szépirodalmat vagy újságcikket írt, akkor paraszt volt.

Ezekben a napokban a Dorottya utcai épület újra visszakerült a Nemzeti Parasztpárt, illetve a Petőfi Párt használatába. Tekintettel az akkori nagy bizonytalanságra, már azon törtük a fejünket, hogy egy kocsi-bejártót csinálunk az udvarra, mert féltettük az autókat. Egy-két autó állt a rendelkezésünkre, s azokat nem tudtuk máshol, mint az utcán tartani, úgyhogy már-már némi átalakításon is gondolkodtunk.

A Dorottya utcai párházban tartott megbeszélésekről – emlékezetem szerint – nem készült jegyzőkönyv, mert ezek az ülések, beszélgetések nem voltak formálisak. Ha valaki előadott valamit, akkor leültünk egy hosszú asztal mellé, de ennek nem volt értekezlet jellege, csak tanácskoztunk. Egyébként is pártunk sose volt formálisan jól megszervezve. Nem lebecsülően, hanem inkább felértékelően mondom: népi, gyűlevész, olyan „kaszahegy”, „csülökre magyar” formában népség voltunk. Szóval nem volt ez egy igazi párt. Nekünk nem volt rendezőgárdánk meg fegyveres testületünk. Mozgalom volt ez, és abból lett párt. 1957-et követően megint mozgalommá vált, és ki tudhatta, mikor lesz ebből megint párt. Bár nézetem szerint egy kenyeret nem lehet többször kisütni. Most másra van szükség, az elmúlt fél évszázad másféle politikai formációkat követel meg, mint ami a második világháború időszakában vagy még azt követően is megfelelt. A szervezés területén Sebestyén Laci tett valamit, talán ő kezdte el a budapesti szervezést, bár arra nem emlékszem, hogy Sebestyén ezeken az értekezleteken részt vett volna. Talán Farkas Ferivel beszélve indított el valamit.

Az egyik nap jugoszláv diplomaták jelentek meg, leültek, érdeklődtek, beszélgettek és hetvenhét féle dolgot kérdezgettek. Mi meg voltunk győződve arról, hogy szimpatizánsokként kérdezgetnek bennünket.

A kisgazdákkal, a parasztszövetségekkel is kialakult valami. Kiss Sándorék mozogtak, de a részletekre már nem emlékszem. Nyilvánvaló volt, hogy azt nem akartuk folytatni, ami 1956-ig volt. De ki akarta azt folytatni? Rövidesen azonban kiderült, hogy volt, aki akarta.

A szocdemekkel nagy egyetértés, valamiféle egymásra találás volt azokban a napokban. Ellentétre nem emlékszem. A pártok és politikai nézetek között meglehetősen nagy volt az egység, olyan 1944–1945-ös egymásra találási, lelkes hangulat jellemezte az egészet. Sok párt alakult, de nem sokat tudtunk róluk, hiszen három nap alatt nem sok információt lehet beszerezni. Az újságok is hézagosan jöttek. De nem is figyeltem ezekre, amire figyelni lehetett, azok a különböző mozgások voltak. Maléter túl gyorsan húzott fölfelé. Néztük, hogy mi lesz ebből. A Dudás-féle mozgalmat nem tudtam hova tenni. A különböző fegyve-

res csoportok törekvései sem voltak előttem tisztázottak. Nem volt világos a hovatartozásuk, irányuk, szándékuk.

Azt hiszem, november 3-án délután érkeztek meg Szigethy Attila emberei, akik Attila parasztpárton belüli helyzetét akarták tisztázni. Akkor már eléggé nyilvánvaló volt, hogy a kormány újjáalakul, s a Földművelésügyi Minisztérium feladatait is el kell valakinek látni, sőt a miniszteri pozíciót is be kell tölteni. Többen ki is mondták, hogy ez vagy rám, vagy Attilára vár. Természetesen ebben a kérdésben semmiféle döntés nem született. A Szabad Európa Rádió is csak jósolt. Érdekes volt, amikor bementem a Magyar Tudományos Akadémiára, többen már mint miniszternek gratuláltak nekem, de mondtam, hogy erről szó sincs, ez föl sem vetődött.

November 3-án késő este mentem haza. Ekkorra a helyzet a Kisfaludy közben elég kilátástalanná vált, így a feleségemmel összepakoltunk és kimentünk a múzeumba, a Vajdahunyad várába. Ott ébredtünk a hajnali ágyúlövésekre. Bekapcsoltam a rádiót, és valóságos háborúnak tűnt, ami akkor megkezdődött. Három napig a múzeum pincéjében éltünk. Talán 7-én omlott le a múzeum tornyának a pillére, a Miskolc felől érkező szovjet katonák lőtték szét. Telefonon tájékozódunk, mert csodálatos módon a telefonok működtek. Még a saját házukba is tudunk telefonálni az egyik lakónak. Ő mondta el, hogy a lakásunkat szétlőtték, elképzelhető, hogy milyen állapotban lehetett.

Emlékezetem szerint november 10-én gyalog elindultunk haza a Vajdahunyadból. Az Andrassy úton és a feldült Nagykörúton mentünk. A Kisfaludy közben szörnyű körülményeket találtunk. Tankok gázoltak át az embereken, és kitaposták a halottak belét, ott voltak a kövezeten palacsintaként. A házuk elé még október 24-én beállt busznak csak a váza maradt meg. A mellettünk lévő ház leomlott, a mi lakásunk is romhalmaz volt.

Ebben az időben a pártban Illyés és Farkas Feri volt a hangadó, de talán még Farkas Ferinél is meghatározóbb volt Illyés Gyula, aki annak idején kivonult a Parlamentből, mert nem akart politikával foglalkozni. Most ő volt a Petőfi Párt Petőfije. Egészen csodálatos, hogy Illyés milyen extázisban volt ez alatt az idő alatt. A támadás előtti utolsó este azonban minden fekete hangulattal volt tele. Az embernek már rossz volt a közérzete, éreztük, hogy valami nincs rendben. Együtt voltunk még, de mégis minden más volt.

A pártok november 4-e után nagyon elhalványodtak, viszont a munkástanácsok hangsúlyossá váltak, együtt maradtak, és tulajdonképpen folytatták azt, ami 1956 induló hangneme volt. Bármennyire is különösnek tűnhet, de az alatt a néhány nap alatt, ami a párt újjáalakítása és november 4-e között eltelt, nem nagyon kellett nekünk semmivel sem számolni, így a munkástanácsokkal sem, mert még azt sem tudtuk, hogy mi mik vagyunk. Valójában csak az eseményeket figyeltük.

A kapcsolattartás nem volt egyszerű. Nem járt, vagy legalábbis nem mindenütt járt a villamos és a busz. Nekem szerencsém volt, mert Reiter Laci, Veres Péter volt sofőrje, amikor megalakítottuk a pártot, azt mondta: „Az új vállalatom autójával vagyok itt, tessék engem igénybe venni az elkövetkezendő napokban.” Laci rendszeresen értem jött reggel, este pedig hazavitt. Napközben pedig csinálta a maga dolgát. Egyszer, már talán december elején megjelent nálam a múzeumban Reiter Laci, és azt mondta: „Én elmegyek, főigazgató úr. Tessék velem jönni. Itthagynom ezt az országot.” Mondtam, hogy nem tudok vele menni. És akkor Laci fogta magát, és elment a szép Mercedesszel. Azóta se hallottam róla, hogy hova jutott szegény.

November 4-e után eléggé leszűkültek a kapcsolataim a Petőfi Párt tagjaival. Telefonon beszéltem néha egyikkel-másikkal. Először is komoly gondot okozott, hogy nem volt lakásom. Mindennapos problémám volt, hogy aznap hol alszunk. November 10-ig a múzeumban voltunk, majd az egyik ismerősünk hívott meg három-négy napra. November közepén a Gyulai Pál utcában voltunk, s csak egy kőkerítés választott el a Vas utcai kórháztól. Ez azért volt fontos, mert a feleségem gyermeket várt, s így ha a szülésre került volna a sor, percek alatt a kórházban lehetünk volna. Azonban hamarosan bevitettem a feleségemet a Kútvölgyi úti kórházba, ahol veszélyeztetett terhességgel már előzetesen is hónapokat feküdt. Ettől kezdve nagyon sokszor aludtam a szülészeti osztályon. Hirschler átengedte nekem az orvosi szobáját, különben meg ott aludtam, ahol az este utolért. Az aktatáskámban volt a papucsom és a pizsamám. Egyszer a mostani lakásunkban is aludtam. Itt egy ismerősöm lakott, ő hívott meg. És aztán itt maradtam, amikor ők bejelentették, hogy Nyugatra mennek.

A MÚK, a „márciusban újra kezdjük” után elkezdtek piszkálni parasztpárti szerepemet. Kezdetben a nyomozók jöttek hozzám, később nekem kellett hozzájuk menni a Gyorskocsi utcába. Az ellenem felhozott vádak között szerepelt a párt újjáalakítása alkalmából elmondott beszédem. A vizsgálat eredményeként pályámat kettébe törték. A gyerek féléves volt, amikor engem kiraktak az állásomból. Úgy leszállították a fizetésemet, hogy alig tudtunk belőle megélni. Emellett örökké a fejem fölött lógott, hogy kitesznek a lakásból, hogy internálnak, hogy a család egyedül marad. A helyzetem csak sokkal később fordult elfogadhatóbbra, Kádárhoz sikerült kapcsolatot találni, és személyes közreműködésével kerültem megint olyan helyzetbe, hogy megélhettem a munkámból.

Amennyiben a politikában ismeretes volna az a fogalom, hogy „mi lett volna, ha...”, akkor esetleg sok mindent lehetne még elmondani, ami nem következett be, és ma már a társadalmi, politikai helyzet annyira más, hogy itt már a „ha”-nak nincs perspektívája. A lehetőség akkor adva volt, azóta a világ és a hazai társadalmi-gazdasági helyzet akkorát változott, hogy ez csak mint egy történelmi „epizód” bír jelentőséggel. De azért azt megállapíthatjuk, hogy sajnálatos, hogy ennek a nagyon komoly nemzeti alapokon nyugvó, jelentős paraszti-népi mozgalomnak nem sikerült elérnie, hogy az ország gazdasági felemelkedésének és átalakulásának hatékony tényezőjévé válhasson.

KERESZTÉNY POLITIKAI PÁRTOK ÉS AZ 1956-OS FORRADALOM

1956 november elején, az egypártrendszer megszűnésének bejelentését követően több párt is fellépett keresztény programmal. Ezeknek a pártoknak a forradalom kirobbantásában nem volt semmilyen szerepük. Ennek ellenére nem éreztelen szemügyre venni a keresztény pártok programjait, hiszen valószínű, hogy a keresztény politikai tábornak a forradalom esetleges győzelme és konszolidációja esetén komoly szerep jutott volna az ország későbbi politikai viszonyainak alakításában. Hogy ez a szerepvállalás milyen irányú lett volna, abban már a kortársi vélemények sem egyeztek meg, még kevésbé az utókor értékelései.

A Kádár-korszak politikai történetírása viszonylag egyértelműen ítélte. „Elemzői” a „keresztény reakció” és különösen Mindszenty hercegprímás színrelépésében látták igazolva az „ellenforradalom” teóriáját, vagyis azt, hogy komoly politikai erők nemcsak a polgári demokrácia, hanem az 1945 előtti autokrata rezsim visszaállítására is kísérletet tettek. Minden párt, amelyik tagadta a proletárdiktatúrát, ab ovo ellenforradalminak számított. Jól jellemzi ezt Molnár János értékelése: „*A történelem nem hagy kétséget az iránt, hogy ezek a pártok a saját programjukkal a szocialista rendszerrel szemben csak ellenforradalmi pártok lehettek. ...a proletárdiktatúrától elszakított szocialista demokrácia nem vezethetett máshová, mint burzsoá demokráciához.*”¹

Ehhez természetesen a valóságosnál jóval nagyobb szerepet kellett tulajdonítani ezen politikai erők megjelenésének, s figyelmen kívül kellett hagyni meghirdetett programjukat.

A forradalom vezetői és támogatói között is sokan voltak, akik komoly veszélyt láttak a politikai katolicizmus megerősödésében. Maga Nagy Imre többször is kinyilvánította, hogy ezekkel a pártokkal semmiféle együttműködést nem tud elképzelni, mivel 1945 előtti szereplésükkel végérvényesen kompromittálódtak.² (Ebben persze benne volt a meggyőződéses kommunista sommás értékítélete, amely a politikai katolicizmus minden válfaját a Horthy-féle keresztény kurzussal azonosította.) Egy október 30-án adott interjújában pedig kijelentette, hogy nem híve egy olyan, nyugati típusú parlamenti demokráciának, ahol ellenzék is van, mert az a hazai politikai viszonyok között csak a „reakció” térnyeréséhez vezetne.³ Ez egyet jelentett volna a szabad pártalapítás korlátozásával.

De Nagy Imre nem volt egyedül ezzel az aggodalmával. Hasonló elvi megfontolásokból kiindulva Bibó István és Németh László is fölvetették a „pártosodás” korlátozásának, sőt a

¹ Molnár János: *Ellenforradalmi erők 1956-ban*. Budapest, 1964, Akadémiai Kiadó. 210, illetve 244. o.

² Nagy Imre Tildy Zoltánnak. Lásd Kövágó József: *You Are all Alone*. I. m. 207. o.

³ Nagy Imre a fentieket Gimes Miklósnak, illetve a *Het Vrije Volk* című holland lapnak 1956. október 30-án adott interjújában mondta. Lásd Molnár Miklós: *Egy vereség diadala*. Budapest, 1991, Educatio és Atlanti Kiadó. 177. o.

választójog korlátozásának lehetőségét, és ez a gondolat a kisgazdapárt háza táján is felbukkant.

Egy keresztény politikai centrum kialakulásától, amely sokakban a háború előtti rendszer restaurációjának veszélyét idézte fel, nem csak a kortársak tartottak. Ennek lehetőségét olyan későbbi elemzők is elismerték, akik 1956-ot mindig is forradalomként értékelték. Az 1986-ban megrendezett illegális emlékkonferencián tartott előadásában Széll Jenő így jellemezte a színre lépő keresztény pártokat: „*A keresztény úri középosztály viszonylag épen vészelté át az 1945 óta eltelt éveket. A közigazgatásban betöltött szerepének elvesztéséért a rohamosan elburjánzó vállalati bürokrácia pozícióival kárpótolta magát. ... majd október 27-e után gyorsan szerveződő (és november 4-e után éppoly gyorsan semmivé foszló) új pártokban ... talált politikai képviselőre... Az úgynevezett katolikus komplexum jelentősége '56-ban abban állt, hogy ez volt az egyetlen »két lábón álló«, azaz jelentős tömegkapcsolatokkal rendelkező, és ugyanakkor a politikai szférában is szervezeten jelen lévő restaurációs erő.*”⁴

A keresztény középosztály túlélése önmagában persze még nem jelentett valódi restaurációs szándékokat. Maga Széll is elismerte: „*Az újonnan alakult katolikus pártok programnyilatkozatai egyöntetűen nem restaurációs jellegűek voltak*”, de hozzátette: „*1956. november elején azonban nem lehetett még tudni, melyik választja majd a progresszív katolicizmus útját, és melyik igyekszik... az országban jelen levő nem jelentéktelen szocialistaellenes erők gyűjtőhelyévé válni.*”⁵ Vajda Mihály ezen a konferencián az előadás vitájában ehhez még hozzátette: „*Bizonyára léteztek kifejezetten reakciós, jobboldali erők is, hiszen a kommunista politika a maga részéről mindent megtett azért, hogy azok el ne veszítsék ... hitelüket.*”⁶

A meghirdetett programok jelentőségét valóban nem célszerű túlértékelni. De épp ennyire tévútra visz ezek teljes mellőzése. Kétségtelen, hogy a keresztény politizálás alapvető kérdése az lett volna, hogy miként hat Mindszenty József bíboros politikai szerepvállalása a katolikus politikai tábor belső dinamikájának alakulására, a keresztény pártok politikájára. Ezek a pártok természetesen egymással is rivalizáltak, de nem annyira a programjaikban, mint inkább abban, hogy melyik a „tisztább” párt, illetve, hogy melyik tudja megnyerni magának Mindszenty támogatását. Sikerre pedig csak az számíthatott közülük, amelyiket a főpap is kitüntetett támogatásával.

A hercegprímásról pedig köztudott volt, hogy nemcsak a kommunista diktatúrát kérdőjelezte meg, hanem az egész 1945 utáni demokratikus átalakulást is illegitimnek tartotta, ráadásul bizalmatlanul és ellenségesen viszonyult mindenfajta kereszténydemokrata irányzathoz. Ha számba vesszük, hogy ily módon a kommunizmus legradikálisabb ellenzőjének számított, aki ráadásul ártatlanul üldözést szenvedett, akkor még valószínűbb, hogy egy, a szívéhez közel álló katolikus párt az ő támogatásával komoly vetélytársa lehetett volna a formálódó nemzeti liberális, illetve baloldali, demokratikus szocialista politikai erőknek. Mindez azonban feltételezés, mert a katolikus politikusok és Mindszenty kapcsolatfelvételét november 4-e és a bíboros bemenekülése az Egyesült Államok követségére meghiúsí-

⁴ Széll Jenő: Társadalmi és politikai erők az 1956-os forradalomban. In: *Ötvenhatról nyolcvanhatban. Jegyzőkönyv*. Budapest, 1992, Századvég Kiadó–1956-os Intézet. 124. o.

⁵ Uo. 124–125. o.

⁶ Vajda Mihály hozzászólása Széll Jenő előadásához. Uo. 169. o.

totta. E láncszem híján a keresztény pártokról leginkább töredékes programnyilatkozataik alapján alkothatunk képet.⁷

1956-ban a mértékadó, a valódi politikai befolyás reményével induló keresztény szellemiségű politikai pártok többsége valamely korábbi, többnyire 1945 és 1949 között működött párt utódjaként jelentkezett. Apró hangsúlyeltérésekkel, de lényegében mindegyik a keresztényszocialista eszmekört újította fel, amely elutasította ugyan a „proletárdiktatúrát” mint az igazságos társadalom felé vezető egyetlen üdvözítő utat, de amely az „evangéliumi egyenlőség” eszméjéből kiindulva fenn kívánta tartani az elmúlt évtized „szociális vívmányainak” túlnyomó részét. Több-kevesebb nyomatékkal, de mindegyik keresztény párt programja feleleveníti a századelő antikapitalista, keresztényszocialista eszméjét – ha tompítva is –, amely szerint a közösség és a közösség minden tagja méltó létfeltételeinek egyenlő biztosítása elsőbbséget élvez a tulajdonjoggal szemben, és így megengedhetőnek, sőt kívánatosnak tartotta a magántulajdon jelentős mértékű korlátozását.

Mindegyik párt esetében, a diktatúra rossz tapasztalataiból kiindulva, a korábbinál nagyobb hangsúlyt kapott a szabadságjogok és a demokratikus intézményrendszer biztosításának követelése. A háború utáni korszak megítélésében mutatkoztak árnyalatnyi különbségek. Ezek szorosan összefüggtek a Nagy Imre vezetete koalícióhoz fűződő viszonyukkal, ezáltal nagyon is világos aktuálpolitikai üzenetet hordoztak. Közös volt bennük, hogy kivétel nélkül ellenzéki pártként léptek föl, joggal hivatkozhattak arra, hogy már a háború utáni korszakban, a korábbi, 1944–1949-es koalíció idején is ellenzéki szerepet vittek. (Sőt némelyikük az ellenzéki múltat az 50-es évekre is „extrapolálta”.) Az ellenzékiesség hangsúlyozásával arra utaltak, hogy nekik semmiféle köztük nem volt a Rákosi-rendszer megszületéséhez és bűneihez, amit a volt koalíciós partnerek, a kisgazdák, a szociáldemokraták és a parasztpártiak nem mondhattak el magukról. Ennek megfelelően ellenzéki mivoltukban egyöntetűen szabad pártszerveződést, szabad nyilvánosságot és mielőbbi választásokat követeltek, ellentétben a hajdani koalíció felújítását szorgalmazó parasztpártiakkal és kisgazdákkal.

A keresztény pártok vezetői nem minden alap nélkül gondolhatták, hogy egy szabad választáson az emberek nemcsak a Rákosi-korszak és az azt képviselő kommunista párt felett mondanak büntető ítéletet, hanem összemosódik bennük a háború utáni koalíciós korszak és a Rákosi-rendszer, hiszen mindkettőt népi demokráciának nevezték, és a kommunista propaganda mindent meg is tett azért, hogy az egész 1945 utáni korszakot a szocializmus győzelme felé tartó folyamatos és szerves fejlődésként láttassa. Így, ha el tudják hitetni, hogy ők kezdettől fogva következetesen harcoltak a kommunizmus előretörése ellen, akkor jó esélyük lehet a választások megnyerésére.

A forradalom során Pállfy József vezetésével 1956. október 30-án alakult meg először, de érdemben nem működött a Kereszténydemokrata Néppárt. A párt vezetői Pállfy korábbi elkötelezett hívei és követői, Mikó Árpád és Molnár György József voltak. Számos, volt kereszténydemokrata vonzalmairól tanúságot tett kisgazda képviselőt vártak ide, köztük Drózdy Győzőt, valamint Mindszenty ügyvédjét, Gróh Gyulát, továbbá a régi, neves polgári liberális gárdából Rassay Károlyt és Rupert Rezsőt.

E párt programja állt talán legközelebb a nyugati kapitalizmus és polgári demokrácia értékeihez. Nem követelték ugyan az államosítások és különösen a földreform nyomán

⁷ Lásd újabban Izsák Lajos: *Polgári pártok és programjaik Magyarországon 1944–1956*. Budapest, 1994, Pannónia könyvek. 323 o.

kialakult viszonyok felszámolását, de hangsúlyosan szóltak a magántulajdon sérthetlenségéről. Az előző rendszertől igyekeztek radikálisan elhatárolni magukat, de ez inkább csak néhány kevésbé jelentős pontban volt tetten érhető: követelték például azt, hogy az ENSZ a magyarországi beavatkozásért vonja felelősségre a Szovjetuniót.⁸

Hasonló programmal lépett fel Pfeiffer Zoltán 1947-ben alakult, s a választások után feloszlott pártjának örököse, a Magyar Függetlenségi Párt, amelyet nem az emigrált Pfeiffer itthon maradt szűkebb köre, hanem „új emberek”, Hornyák Tibor, Gémes József és Bozai Ferenc hívták ismét életre. A párt programjában szintén hangsúlyos szerepet kapott ugyan az előző rendszer elítélése, egyúttal azonban megjelent a keresztény megbocsátás motívuma is. A program második pontjában kiemelten szerepelt az, hogy a „...a keresztény magyar lélekkel való megbocsátás útján a belső társadalmi rend és béke megteremtéséhez”⁹ lehet eljutni.

Az 1945 után működött keresztény pártok közül a Demokrata Néppárt játszotta a legjelentősebb szerepet. Az 1947-es választásokon a második legnagyobb pártként kerültek az országgyűlésbe, keresztényszocialista programmal. 1956-os megalakulásában 1944-ben emigrált vezetőjének, Barankovics Istvánnak hajdani közeli hívei és munkatársai, Keresztes Sándor, valamint Mihelics Vid és Farkas Dénes, a párt korelnöke játszottak kulcsszerepet. Baloldali hagyományainak megfelelően ez a párt mutatkozott a leginkább lojálisnak az 1945 utáni fejlemények iránt: „...a leghatározottabban szemben állunk minden olyan restaurációs kísérlettel, amely a bányákat és a kulcsiparokat ki akarná venni az állam, a gyárakat a munkásság, a földet a parasztság kezéből ...egyenesen világnézetünkéből folyik, hogy nem a munkát kell a tőkének, hanem a tőkét a munkának alája rendelni” – olvashatjuk a párt programjának 6. pontjában.¹⁰

A 7. pont még egyértelműbben kiállt az 1945 utáni fejlődés mellett, sőt egyenesen a magyar társadalom demokratikus fejlődésének feltételeként értékelte azt: „A borzalmas bűnök, hibák és embertelenségek ellenére is történtek olyan változások, amelyek nélkül aligha foghatnánk hozzá politikai, társadalmi és gazdasági berendezkedésünk olyan mérvű demokratizálásához, mint amilyen ma már bizvást munkálkodhatunk.”

A „vívmányok” közé sorolták a társadalmi változásoknak köszönhető örvendetes társadalmi mobilitást, egy új, munkás- és parasztszármazású értelmiség kiemelkedését is.¹¹

A párt programját Mihelics Vid vázolta a *Hazánk* című lap november 4-i számában¹², amely azonban már nem került terjesztésre. Eszerint a Demokrata Néppárt célja egy független, demokratikus és szociális Magyarország megteremtése. Kifejtette, hogy a párt a természetjogban gyökerező, egyszersmind a természetjog alapján, a közérdek által szabályozandó magántulajdon talaján áll. A termelés társadalmi irányítása világtendencia – tette hozzá –, de nem lehet belenyugodni a vagyonok egyszerű elkobzásába: „A normál típusú kereskedelmi vállalatokat, továbbá a lakóházakat, ha fenntartások és megkötések mellett is – adják vissza volt tulajdonosaiknak.” A párt programjában tehát megjelent a reprivatizáció halovány követelése is.

⁸ A Keresztény Demokrata Néppárt programja. Közzéteszi Izsák Lajos. *História*, 1988/6.

⁹ A Magyar Függetlenségi Párt programja. Uo.

¹⁰ A Demokrata Néppárt programpontjai. Uo.

¹¹ A Demokrata Néppárt programpontjai. Uo.

¹² Mihelics Vid: A mi roppant nagy felelősségünk. *Hazánk*, 1956. november 4.

A fentiekén kívül október 31-én színre lépett még Varga Endre vezetésével a Katolikus Néppárt is, amely a századeleji újkonzervatív Demokrata Néppárt örökösének tekintette magát. A párt nem hirdetett programot, de a pártelnök november 1-jei rádióbeszédéből kiderült, hogy akárcsak 1948-ban, ez az alakulat tekintette magát a legtisztább és Mindszenty politikájához legközelebb álló katolikus politikai erőnek: a párt vezetője hangsúlyozta, hogy nyolc év ellenzékiesség után nem léphetnek be ebbe a koalíciós kormányba: „...nem működhetünk együtt a kormánnyal, ... míg a kabinetben az elnyomatás éveinek kompromittált szereplőit is megtaláljuk” – indokolta ellenzéki álláspontját Varga. De ez nem jelentette azt, hogy az 1945 utáni társadalmi változásokat is ilyen határozottan elutasították volna. A beszédben ugyanis sietve hozzátette: „Ragaszkodunk az 1945 óta eltelt évek népet szolgáló szociális vívmányainak fenntartásához, sőt követeljük azok továbbfejlesztését.”¹³

Vargával ellentétben Farkas Dénes, a Demokrata Néppárt korelnöke, szintén november 1-jén mondott rádióbeszédében sokkal nagyobb megértést tanúsított a koalíciós kormány iránt: a Demokrata Néppárt „a kormányt a rend fenntartásában, a vagyon és az életbiztonság fenntartásában minden erővel támogatja” – mondotta –, de „ahogyan a múltban, úgy a jelenben sem vagyunk hajlandók részt venni semmiféle koalícióban!”¹⁴

Farkas a hatalomból való részesedés helyett teljes szervezkedési és agitációs szabadságot követelt. A párt korelnökének beszédéből kiviláglott, hogy a tiszta múlttal rendelkező, baloldali elveket hangsúlyozó párt jelentős támogatottságra számított a közvélemény körében. Farkas nem kevés önbizalommal – és nem is alaptalanul – hivatkozott arra a 800 ezer választóra, „akik a féktelen terror és csalások dacára”¹⁵ 1947-ben a Demokrata Néppártra adták szavazatukat.

A különféle keresztény pártok tehát alapjaiban hasonló, hangsúlyokban eltérő programokkal jelentkeztek. Legnagyobb szerepe kétségkívül Mindszenty „politikai programjának” lett volna, s nem is csak a keresztény pártok politikájának alakulásában. A főpapat október 30-án szabadította ki egy katonai különítmény felsőpetényi házi őrizetéből, (a börtönből 1953-ban idehozták), és 31-én ért Budapestre. Hatalmas várakozás és lelkesedés fogadta a fővárosban a Rákosi-rezsim ártatlanul meghurcolt vértanúját. A városban plakátok jelentek meg, amelyek Mindszenty-kormányt vagy Mindszenty államelnökké választását követelték. A hercegprímás azonban már a fővárosba érkezésekor kinyilvánította, hogy semmilyen napi politikai szerepet nem kíván vállalni. November 3-i esti rádióbeszéde pedig már semmiféle érdemi hatással nem lehetett a további fejleményekre. A beszédben kategorikusan elhatárolta magát az 1945 után vezető szerepet játszott politikai erőktől, és lényegében az azok örökösének nevezett Nagy Imre-féle koalíciós kormánytól is. Az elhatárolódás az utóbbtól azonban nem volt végletes: Mindszenty Nagy Imre és Tildy Zoltán kérésének megfelelően felhívott a munka felvételére, s azonosította magát a kormány külpolitikájával.¹⁶

Rádióbeszédéből kiolvasható, hogy az ország újraformálását a katolikus egyház hagyományos vezető szerepének helyreállításával képzelte el. Elgondolása szerint a keresztény politikai erők – az egyház szellemi irányításával – leváltották volna az előző korszak kompromittált képviselőit és vezérelték volna az ország demokratikus újjáépítését. Ez természe-

¹³ Dr. Varga Endre rádióbeszéde, 1956. november 1. In: *A forradalom hangja*. I. m. 363. o.

¹⁴ Farkas Dénes rádióbeszéde, 1956. november 1. 22 óra 20 perc. In: *A forradalom hangja*. I. m. 374. o.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Mindszenty József rádióbeszéde, 1956. november 3. 20 óra. In: *A forradalom hangja*. I. m. 461–463. o.

tesen nem lett volna „ellenforradalmi restauráció” abban az értelemben, ahogy a kádárista elemzők ezt évtizedeken keresztül előszeretettel bizonygatták. Nincs szó a Horthy-korszak uralkodó ideológiájának és az egyház akkori szerepének felélesztéséről, a korabeli társadalmi viszonyok helyreállításáról, az egyházi birtokok visszaállításáról pedig végképp nincs. De még ha a demokratikus keretek fenntartásával is, mégiscsak egy paternalista, tekintélyelvű, a szociális közösségiségre épülő társadalom képe lebeghetett Mindszenty szeme előtt.¹⁷

Nem tudhatjuk, hogy Mindszenty a csirájukban megjelenő, nevükben vagy szellemiségükben keresztény politikai erők közül melyiket, melyeket támogatta volna. Egyikről sem volt túl nagy véleménye, emlékirataiban szinte említést sem tesz azokról a politikusokról, akikkel november első napjaiban konzultált. Politikailag – és talán érzelmileg is – a Katolikus Néppárt állt hozzá a legközelebb, de valószínűleg nem tartotta azt sem számba vehető, jelentős politikai erőnek. A Demokrata Néppárt – meghirdetett programja és szellemisége alapján – ugyanúgy nem számíthatott volna a támogatására, mint korábban, még Barankovics István idején. Esetleg elképzelhető, hogy Mindszenty a Kereszténydemokrata Néppártból és a Magyar Függetlenségi Pártból igyekezett volna összegyűrni és a maga képére formálni egy egységes katolikus tömegpártot. Erre azonban nem maradt idő.

A teljesség kedvéért essék néhány szó két további keresztény indíttatású politikai mozgalomról. Az egyik, a Zajgóváry Károly ügyvéd által életre hívott Keresztény Magyar Párt, inkább csak szokatlan „radikalizmusával” lógott ki a sorból. November 1-jén közzétett programjuk¹⁸ többpárti választásokat, a kötelező vallásoktatás és a szerzetesrendek visszaállítását követelte. A második rész 5. pontjában a kis- és középzemek, illetve az 50 hold nagyságig terjedő földbirtokok visszaadását követelték. A 7. pontban szorgalmazták a külföldi tőke bevonását, megfelelő garanciákkal és megszorításokkal, a 22. pont pedig a Magyar Dolgozók Pártja vagyonának lefoglalásáról és felosztásáról szólt. A radikalizmust mutatja, hogy a párt vezetője, Zajgóváry, a Budapesti Nemzeti Bizottság november 2-i ülésén teljes politikai őrségváltást és az 1945 előtti apparátus rehabilitálását követelte.

Jelentkezett egy másik csoport, a Keresztény Front¹⁹ is, mely már 1948–1949-ben illegálisan szerveződött. A csoport vezetőit 1956 júliusában letartóztatták. 1956. október 30-án kiszabadultak, ám 1957 nyarán ismét börtönbe kerültek, és perükben súlyos ítéletek születtek. 1956-ban a politikai katolicizmus táborának bázisszintjét jelentették. Megnyilvánulásaikban elsősorban Mindszenty-kormányt követeltek. A Soltész Jenő irányította legitimista csoport alkotmánytervezete egyfajta rendi társadalom megteremtését hirdette.

A keresztény pártok a forradalom során érdemben semmilyen szerepet nem játszottak. Még annyit sem, mint a koalíciós pártok. A megtorlás ezt a politikai mezőt sem hagyta érintetlenül, de jóval kevésbé sújtotta, mint a forradalom intézményes aktorainak (felkelők, forradalmi bizottságok, munkástanácsok stb.) vezetőit.

¹⁷ Mindszentynek a hosszú ideig tartó fogva tartás okán feltehetően nem volt kialakult képe arról, milyen is legyen a magyar társadalom. Vélhetően a szociális keresztény állam gondolata nyugodtan megférhetett volna konzervatív, autokrata és legitimista meggyőződéssel. Egy keresztényszocialista állam, az ő szellemi irányításával és egyfajta néppárti politikai háttérrel komoly politikai centrum lehetett volna.

¹⁸ A Keresztény Magyar Párt programja. In: Molnár János: *Ellenforradalom Magyarországon 1956-ban*. Budapest, 1967, Akadémiai Kiadó. 209. o.

¹⁹ A Keresztény Frontról lásd *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben IV*. Budapest, [é. n.], A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatási Hivatala. 56–58. o.

KERESZTES SÁNDOR

„MI 1956-BAN ÉPPEEN CSAK ÉLETJELT ADTUNK MAGUNKRÓL”

Keresztes Sándor 1919. március 9-én Magyarókeréken született. Egyetemi tanulmányait 1943-ban a kolozsvári tudományegyetem jogtudományi karán fejezte be. Ezt követően Kolozsvár város szociális ügyosztályán fogalmazó, majd 1944-ben a Belügyminisztérium városi osztályán dolgozott; októberben a nyilasok letartóztatták. 1945–1947 között a Belügyminisztérium közigazgatási főosztályának fogalmazója. 1945-től részt vett a Demokrata Néppárt szervezésében, 1946–1949 között a párt végrehajtó bizottságának tagja. 1947-től országgyűlési képviselő, a párt parlamenti csoportjának titkára. 1948-ban megfosztották mandátumától. 1949–1950-ben állás nélküli. 1950–1956 között az Új Ember pénzbeszédője, fűtője. 1953-ban létrehozta a szerzetesek munkalehetőségét biztosító Solidaritas Háziipari Szövetkezetet. 1956-ban részt vett a Demokrata Néppárt újjászervezésében. 1953-tól 1960-ig rendőri felügyelet alatt állt. 1957-ben internálták. 1963–1980 között a Szt. István Társulat jogi szakértője, 1980-tól nyugdíjas. 1988-ban megalapította a Márton Áron Társaságot. 1989-ben a KDNP szervezőbizottságának elnöke, 1989–1990-ben a párt elnöke, 1990 óta tiszteletbeli elnöke. 1990-ben, illetve 1994 óta országgyűlési képviselő. 1990–1994 között Magyarország vatikáni és a Máltai Lovagrend mellé akkreditált nagykövete.

Mindszenty letartóztatása¹ után a püspöki kar erős nyomás alá került, végül is Grósz, rangidősként mint kalocsai érsek és a püspöki kar vezetője megkötötte a megállapodást az állammal.² Ezt követően Grósz levelet intézett Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, s ebben bejelentette, hogy ez a megállapodás semmiféleképpen nem érinti a Szentzsák jogait. Tehát ez kényszermegállapodás volt.

Ennek egy érdekes jogi következménye is volt. A megállapodást ugyanis a hivatalos lapban, a *Magyar Közlönyben* sosem tették közzé, míg a protestáns egyházakkal kötött megállapodásokat igen, s így azok bekerültek a törvénytárba, a jogszabálygyűjteménybe, és ezért jogszabályi rangra emelkedtek. A katolikus egyházzal kötött megállapodás azonban nem került bele, mert nem az illetékes szervvel kötötte az állam, s csak az *Új Ember* közölte a megállapodás szövegét. Ennek következtében hosszú ideig a közvélemény előtt nem is volt publikus, csak azok ismerték, akikhez az *Új Ember* eljutott. Ez a megállapodás a Magyar Népköztársaságot, az 1949-es alkotmányt – amely az egypártrendszert vezette be – elismerte, ezzel szemben viszont az állam az egyház létét, működését garantálta. Nem sokkal az aláírás után megkezdődött a Grósz-per, tehát a püspöki kar vezetőjét – aki a püspöki

¹ Mindszenty Józsefet 1948. december 23-án tartóztatták le.

² 1950. augusztus 30-án megállapodás jött létre a katolikus püspöki kar és a Magyar Népköztársaság között. Az egyezmény értelmében az egyház négy hittudományi főiskolát és nyolc középiskolát tarthatott meg, és a bencés, a piarista, a ferences, illetve egy női rend kapott működési engedélyt.

kar nevében aláírja volt a megállapodásnak – perbe fogták és hosszú büntetésre ítélték. Természetesen ez is koncepció per volt. Mikor Grósz is börtönbe került, akkor a püspöki kar élére az egri érsek, Czapik Gyula került. Ő nagyon érdekes egyéniség volt, többek között jó viszonyt tartott fenn Barankovics Istvánnal is. Barankovics mesélte, hogy amikor Czapik Gyula megbeszélést folytatott – még a Mindszenty-időkben – Rákosi Mátyással, azt követően Rákosi Mátyás azt mondta neki: „Tudja, nagyon boldog vagyok, hogy nem ő a primás. Mert Czapik olyan, mint egy gumilabda: ha lent megszorítom, fent kidudorodik. Mindszentyt elintézzük.” Tehát Czapik nagyon ügyes, rugalmas tárgyalófél volt, de mindig érvényesítette a *do ut des*³ elvet. Tehát, ha tett is valami koncessziót az államhatalom felé, akkor valamit mindig szerzett is, mindig valami eredményt is elért, úgy tudott tárgyalni. Kivárára játszott, bízva abban, hogy az idő hozzásegít átmenteni a dolgokat.

Barankovics mint politikus, az állam és az egyház között közvetítő szerepet játszott, s olyan modus vivendit próbált létrehozni, amely mindkét fél érdekének megfelel. Természetesen tudomásul véve, hogy az egyház nem közjogi és közéleti, hanem pasztorális feladatokat lát csak el, de ennek a tényleges szabadságát szerette volna elérni. Ezt akarta Grósz is, és Bánáss László, a későbbi veszprémi püspök is, aki a bécsi döntés után került ide Nagyváradról. Még Grósz idejében – a megállapodás aláírása következtében – az egyháznak sikerült visszaszereznie nyolc gimnáziumát. Tudniillik az iskolák államosításakor mindet elvették. Ennek következtében ma a bencéseknek – a Szent Benedek-rendnek – két gimnáziumuk van, az egyik Pannonhalmán, a másik Győrött, a piaristáknak szintén két gimnáziumuk, az egyik Budapesten, a másik Kecskeméten, a ferenceseknek szintén kettő, Szentendrén és Esztergomban, az apácarendek közül a Szegény Iskolanővérek Társaságának Budapesten és Debrecenben van egy-egy leánygimnáziuma. Az állam akkor korlátozott létszámokban ezeknek a rendeknek megengedte a fennmaradást és a működést, olyan megszorítással, hogy annyi kispapot vehetnek föl a rendbe, amennyivel biztosítani lehet ezeknek az intézményeknek a tanári utánpótlását. Amikor a szerzetesrendeket feloszlatták, akkor a rendek intézményeit, rendházait, vagyonát államosították. A szerzeteseket összegyűjtötték egy helyre, majd pedig civilként világgá eresztették őket.

A szerzetespapok közül – emlékezetem szerint – körülbelül ötszázat az egyházmegyéik megyei szolgálatba vehettek át, tehát világi papokként inkarnálódtak az egyházmegyékhöz, a többiek pedig szerteszét szóródtak. Elég sokan kerültek abban az időben börtönbe, de akik szabadlábban maradtak, azok úgy, ahogy tudtak, próbáltak maguknak civil foglalkozást keresni. A czapiki koncepció bizonyos mértékben ezeknek az intézményeknek a restaurálását jelentette, ezek a gimnáziumok ma, 1987-ben is működnek. Sokszor eszembe jutott, hogyha akkor, az államosításakor egy ésszerű megállapodást lehetett volna kötni, ha az állam húsz gimnáziumot hagyott volna meg, akkor ma húsz gimnáziummal rendelkezne az egyház, és egész más lenne a befolyása, mert hiszen az időtényezőre is mindig számítani kell, és nem lehet a „mindent vagy semmit” elvet képviselni a politikában. Ez csak egy adalék a Mindszenty-koncepcióhoz.

A Rákosi-éra – e megállapodás kikényszerítésénél – a „szalámpolitikát” az egyházon belül is alkalmazta. Ekkor hozták létre az úgynevezett békepapi mozgalmat. Ennek egyik elindítója az a Balogh István – Balogh páter –, aki annak idején a fegyverszüneti szerződés egyik aláírója volt Moszkvában. Az új debreceni kormány idején politikai szerepet is ját-

³ Adok, hogy adj!

szott a kisgazdapártban, majd önálló pártja lett. A pártok feloszlata után bekapcsolódott a Hazafias Népfrontba, tagja lett az Elnöki Tanácsnak is. Azt ma már állami részről is elismerik, hogy a békepapok szervezését a legkülönbözőbb módszerekkel nagyrészt az ÁVH végezte. A legismertebb békepapok között volt néhány, akit valóban szociális érzékenysége és annak a felismerése vitt közénk, hogy korfordulón vagyunk. Ilyen volt például Horváth Richárd, aki ciszter volt, és annak idején a ciszter renden belül Barankovics István felé is közeledett, mert Endrédi Vendel ciszter apát eléggé mereven a Mindszenty-vonalat képviselte. A békepapok többségét azonban az Államvédelmi Hatóság szervezte be azok közül a papok közül, akiknek egyházi szempontból valamilyen vaj volt a fején. Sajnos, aki bent él az egyház kebelében, az tudja, hogy az embereknek a természetfeletti és az e világi arca együtt van jelen az egyház tagjaiban és vezetőiben is, tehát ha nőügye vagy valami politikai szerepe volt a múltban, azt számon lehetett kérni. Így a béke védelme címén különböző kényszerek hatására hoztak össze egy grémiumot. Ezek a papok tulajdonképpen szembekeverültek a püspöki kar politikájával, s nyomást gyakoroltak azokra, akik nem akartak politikai szerepet játszani. Nem szabad elfelejteni, hogy amikor nálunk a kommunista párt mint politikai erő megjelent, nemcsak szociális igazságot hirdetett, hanem harcos ateista párt is volt, és csírájában magában hordozta a későbbi sztálini személyi kultusz jegyeit. Tehát nemcsak az egyház volt maradi, amely ragaszkodott a régi konstrukciójához, hanem az együttműködést, a közeledést az is akadályozta, hogy az egyház vezetői látták: ez egy felszámolási taktika, bár akkor erre még a kommunista párt nyíltan nem törekedett. Érthető tehát, hogy a püspökök elzárkóztak a kollaborációtól.

A létrehozott békepapi mozgalomhoz tartozott Beresztóczy Miklós, aki később nagy politikai karriert futott be. Érdekes az életútja. Beresztóczy a Horthy-korszakban – mint miniszteri osztályfőnök – a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium katolikus osztályát vezette. Annak a kornak az egyik legkonzervatívabb papi egyéniségeként a katolikus szociális mozgalmak egyik fő gáncsvetője volt. 1945 után Beresztóczyt mint exponens egyházi személyiséget internálták. Később elmesélték nekem, hogy a börtönben különböző szerepvállalásra gyűrték az embereket. Beresztóczy egy alkalommal azt mondta: „Köpjetek szemem, mert most olyan szerepet vállaltam, amiért kiszabadulok, de magamat is és a tükörképemet is leköpöm.” Tehát így indult neki és élte végig az egész korszakot, sőt az 1956 utáni időszakot is egészen a haláláig. Lassan az a tudat alakult ki benne, hogy óriási szolgálatot tesz az egyháznak.

A békepapokat az Eötvös Loránd Tudományegyetem aulájába hívták össze alakuló ülésre, ahová az egész országból – Balogh István vezetésével – nagy nehezen összeszedtek vagy negyven-ötven embert.⁴ Az Országos Béketanács keretében dolgoztak, amit a Béke Világtanács itteni szerveként Moszkvából hívtak életre. Rómában abban az időben XII. Pius kormányzott. Ez történelmi szituáció volt, s ezzel lehet megmagyarázni a szembenállását. Róma intézkedett is, kiközösítette a békepapi mozgalom vezetőit, tehát Horváth Richárdot, Beresztóczyt és még egy általam nem ismert vidéki papot. Létrehoztak egy kéthetenként megjelenő újságot *A kereszt* címmel, amelyet az Országos Béketanács adott ki és finanszírozott. Később ez az Országos Béketanács Katolikus Bizottságának lapjává alakult át. *A keresztet* Róma indexre tette, tehát szinte tiltott volt. Ez a békepapi mozgalom eléggé

⁴ A magyar katolikus papok gyűlése Horváth Richárd és Balogh István vezetésével 1950. augusztus 1-jén, a Eötvös Loránd Tudományegyetem aulájában kimondta a Magyarországi Katolikus Papok Országos Békebizottságának megalakulását.

bomlasztó munkát végzett az egyházon belül, mert kipellengérezte azokat a papokat és püspököket, akik ellenálltak, és bizony jelentek meg olyan cikkek, amelyeket nyugodtan denunciálásnak is lehetett minősíteni. Az Állami Egyházügyi Hivatal felállítása után⁵ minden püspökségre behelyeztek egy úgynevezett kormány megbízottat, egy civil embert. Ezek nyilvánvalóan a biztonsági szolgálat emberei voltak, ők voltak a „bajszos püspökök”. Minden levelet, ami bejött a püspökségekre vagy kiment, ők bontottak föl, a püspökség bélyegzőjét ők kezelték; azaz, amit a püspök aláírt, azt csak ők bélyegezhették le és küldhették ki. Egyszóval teljes állami ellenőrzés alá helyezték az egyházat.

Ebben a helyzetben létezett az *Új Ember*, amelyet még a Mindszenty-korban alapítottak, és ez a püspöki karnak – mert az Actio Catholicának⁶, a püspöki kar szervezetének – a lapja volt. A püspöki kar részéről az Actio Catholica püspökelnöke már Mindszenty idejében is Czapik Gyula egri érsek volt. Czapik mielőtt püspök és egri érsek lett, újságot is szerkesztett, nagyon értett a sajtóhoz. Még a Horthy-korszakban létrehozott egy könyvkiadó-vállalatot is, amely Korda néven működött.

Az *Új Ember* kettős cenzúra alatt állt, volt egy állami és volt egy egyházi. Ugyanis az egyház is vigyázott arra, hogy olyan cikkek ne jelenjenek meg, amelyek az egyház érdekeit sértik. Ilyen szituációban, az állam és egyház közötti éles harcban lapot szerkeszteni és kiadni művészet volt. Czapik Endrei Mihály személyében kapott egy segédpüspököt, akit később az Actio Catholica igazgatójának nevezett ki. Endrei soha nem ment le Egerbe segédpüspökösködni, hanem az Actio Catholica igazgatója volt. Ő ellenőrizte, ha az *Új Ember*ben megírtak egy cikket, hogy az megfelel-e az egyház tanításának. A cikkeket ugyanakkor el kellett küldeni az állami cenzúrának is. Az állami cenzúrától az írások legtöbbször úgy jöttek vissza, hogy módosításokat kértek. Ha a módosítás olyan volt, amely a lényegét nem érintette s beleillett az akkori egyházpolitikai szituációba és a Czapikék által képviselt vonalba, akkor Endrei maga jóváhagyhatta. De ha úgy érezte, hogy egy kicsit is túllép a hatáskörén, akkor azonnal értesítette Czapikot, aki nem egy esetben beült Egerben az autójába – mindig neveltünk, mert úgy látszik, rossz vérkeringésű ember volt, állandóan fázott, ezért bundában ült a kocsijában –, és följött Budapestre. Volt, hogy egy mondatért is harcolt. Elment az Állami Egyházügyi Hivatalba, és harcolt.

Barankovics közvetítésével egy érdekes szituáció alakult ki, Czapiknak ugyanis személyes kapcsolata volt Rákosival. Tehát ő nem volt teljesen kiszolgáltatva az Állami Egyházügyi Hivatal mindenkori elnökének, pláne alantasabb beosztottaknak. Nemegyszer rájuk vágta az ajtót, és azt mondta, „most pedig megyek Rákosihoz”, és ezzel sokszor tudott is hatni.

Az *Új Ember*rel kapcsolatban hadd mondjam el – mert azt hiszem, a magyar sajtó történetében ilyen nem volt – hogy a példányszámát olyan mértékben leszállították, hogy még az előfizetőket sem lehetett kielégíteni. Az *Új Ember* terjesztése három vonalon történt: egyrészt voltak az előfizetők, másodsor a plébániákon, a templomok előtt vagy a sekres-

⁵ Állami Egyházügyi Hivatal – ÁEH – az állam vallásokkal kapcsolatos igazgatási teendőinek ellátására 1951. május 15-én felállított szervezet. Közvetlenül a minisztertanács felügyelete alá tartozott, élén az elnök állt. 1989. július 1-jén jogutód nélkül feloszlatták.

⁶ X. Pius pápa, 1905. július 11-én kelt, pünkösdi enciklikája megtiltotta a katolikusoknak, hogy a nem katolikus alapon nyugvó szervezetekben részt vegyenek, s egyben megfogalmazta a katolikus akció alapelveit, mely szerint a katolikusokat Actio Catholicában kell összefogni. Magyarországon az Actio Catholica Országos Elnöksége 1932. november 12-én alakult meg.

tyében árulták, és harmadszor, egy kicsi rész kikerült terjesztésre az utcára. Az államosítás után egy ideig nem tették ki a lapot, hiszen a katolikus sajtónak nem lehetett propagandát csinálni. Később, ahogy változtak az idők, mikor már adni kellett arra, hogy itt vallásszabadság van, akkor már az utcai elárusítóhelyeken is kezdték kitenni lapot. Amikor a példányszámot teljesen leszállították, Saád Béla kitalált egy olyan rendszert – és ezt csak azért mondom el, mert azt hiszem, ilyen tényleg nem volt a sajtó történetében –, amit rutának hívtunk. Ez azt jelentette, hogy az *Új Ember* bizonyos példányszámát, amit a templomokban terjesztettek, először elküldték a dunántúli megyékben lévő plébániákra. A plébános kiosztotta, illetve a hívek megvették, három-négy nap alatt kiolvasták, majd a plébános összegyűjtötte, s nekünk visszaküldte. Mi pedig a következő héten elküldtük mondjuk a Tiszántúlra. Mindez persze munkával járt, mert az expedíálást is a kiadóhivatal csinálta, Mihelics Vidtől kezdve mindenki részt vett ebben a munkában. Egy darabig ment, aztán rájöttek, és betiltották ezt az akciót. Az volt ugyanis a céljuk, hogy lehetetlenné tegyék, hogy a lap az emberekhez eljusson. Az *Új Ember*hez tartozott a *Vigilia* is, amely Sík Sándor nevével indult, tényleges szerkesztője azonban Rónay György volt.

1953 lelegelején rendőri felügyelet alá kerültem. Ez még a Nagy Imre-kormány uralomra juttatása előtti időben volt. Egy szép nap mentem haza, és a feleségem igen ijedten fogadott, hogy házkutatás volt nálunk. „Micsoda?” Két civil ember csinálta, s meghagyták, hogy másnap reggel menjek be a tanácsházára. „Tanácsházára?” „Igen, onnan voltak.” „A tanácsházáról házkutatás, nálunk?” „Igen.” Ennek az előzménye a következő volt. Budafokon az egyházközség élére egy új békepap, Luttor Ferenc került, aki valamikor teológiatanár volt. Budafokon az apósom volt az egyházközség elnöke, így Luttor levizitelt nálunk, s egyszer vacsorára is meghívtuk. Beszélgettünk, és a beszélgetés kapcsán nyilvánvalóvá vált, hogy ki, mi voltam én, tehát pontosan tudhatta, hogy én nem a Mindszenty-féle politikai vonal képviselője voltam, hiszen a Demokrata Néppárttól ez elég köztudott volt. Luttor egy szegény, beteg ember volt, akit úgy látszik, ezért sikerült a békemozgalomba beszervezni. Egy ideig nem volt probléma, majd észrevették, hogy a pénz kezelése szabálytalanul megy az egyházközségben, és ebből a világiak és Luttor között konfliktus támadt. Elsősorban persze az apósommal. Ő akkor művezető volt, s mivel munkáskádernek minősült, nem tudtak belekötni. Erre gyorsan fölfedezték, hogy itt vagyok én, s feltételezhatték, hogy én vagyok az ügy mögött, pedig nem is tudtam a dolgokról, nem volt időm ilyenekkel foglalkozni, csak éppen hallottam róla. Az volt a vád ekkor ellenem, hogy apácát bűjtatok.

Mielőtt a rendeket feloszlatták, a budaörsi főnöknő eljött hozzánk. Én előre figyelmeztettem, hogy készüljenek fel, mert be fog következni a szerzetesrendek feloszlata. Később ezért nagyon hálás volt, mert bizonyos dolgokat még az összegyűjtés előtt el tudtak rendezni. Eljött tehát hozzánk a főnöknő, és kérdezte, hogy nem fogadnánk-e be egy nővért, akinek nincsenek hozzátartozói, mert mindenkit kitelepítettek. Mondtam, meg fogom beszélni a családdal. Így került hozzánk Wachtler Mária nővér, aki jelenleg is velünk él, most már harminchét éve, s aki a Jóisten legnagyobb ajándéka részünkre. Tanítónő volt, és mint német anyanyelvűt, a szüleit, testvéreit, mindenkit kitelepítettek Nyugat-Németországba. Törvényiszteelő ember lévén kiváltottuk számára a cselédkönyvet, ahogy akkor hívták, és szabályosan bejelentettük háztartási alkalmazottnak. Munkakönyve volt, fizetést semmit nem kapott, hisz nem tudtam adni. Beilleszkedett a család életébe, és azóta jóban-rosszban együtt vagyunk. Ő lett volna tehát az a bizonyos nővér, akit bűjtattam. Másnap bementem a tanácshoz, és Dubrovskitól, az igazgatási osztály vezetőjétől kérdeztem: „Hogy kerültek

önök hozzánk? Úgy tudom, hogy házkutatást csak a rendőrség tarthat.” „Ne szájaljon!” stb., és „majd meglátja a következményeit” – volt a válasz. Kellemetlen volt, hiszen akkor még utólagos kitelepítések is voltak.

A házkutatást követően nemsokára megjelent az akkori *Esti Budapest* című lapban „Keresztes Sándor, volt budafoki képviselő fordulatot vár” címmel egy cikk, amelyben az állt, hogy én, aki Francois-rokonság vagyok, a két káplánnal összejátszva fordulatot várok. Luttornak ugyan két káplánja is volt, két fiatal pap, de azokkal is összevesztett, mert kiderült, hogy az a fiatalember, akivel kapcsolata volt, az ott lakott nála, és nagy dorbézolásokat csináltak, s a pénz erre kellett. Ez egy hangulatkeltő írás volt, nem volt benne semmi konkrétum, csak az, hogy a két káplánnal együtt a haladó plébános ellen vagyok. Amikor ez a cikk megjelent, gondolkozni kezdtem, hogy itt valami komoly dolog fog történni. Magyar Ferencsel beszéltem, aki akkor még csak újságíró volt, most az *Új Ember* főszerkesztője, ő azt mondta nekem: „Miért nem hívod fel Nonn Gyurkát?” Ő tudott a mi népfőiskolai kapcsolatunkról. Rászántam magam. Nonn György akkor miniszterhelyettes volt a Népművelési Minisztériumban. Fölhívtam, a titkármőjével beszéltem, elmondtam, hogy egyetemi társa vagyok, keresem. „Jaj, a miniszterhelyettes elvtárs nincs bent, hívja holnap”, ő meg fogja mondani, hogy kerestem. Fel is hívtam másnap, de akkor már nagyon kimért volt a titkárnő, és azt mondta: „A miniszterhelyettes elvtárs nagyon elfoglalt, nem tudja önt fogadni, írja meg, hogy mit óhajt.” Mondtam, köszönöm szépen, és természetesen nem írtam semmit. Az akciónak az lett a vége, hogy rendőri felügyelet alá helyeztek, de mást nem csináltak. Ezt követően leutaztam Székesfehérvárra, kerestem Shvoy püspököt, aki nem volt otthon. Potyondy, a helynök fogadott, aki engem képviselő urazott még abban az időben. Elmondtam, mi történt, mire azt válaszolta: „Ja, kérem, képviselő úr, az a pap egy beteg ember.” Mondom: „Helynök úr, hát akkor szabad egy beteg embert hozni az egyházmegye legnagyobb plébániájára? Úgy értesültem, hogy ön iktatta be, és mint szeretett fiáról beszélt. Nagyon kérem, legyen szíves a püspök úrnak megmondani, hogy mi történt. És kérem szépen, hogy ezért vállalja ön a felelősséget. Nem tudom, hogy velünk mi lesz, de hogyha a hívek közül másokkal is hasonló dolgot csinál ez a pap, vállalja helynök úr ezért a felelősséget, hogy egy beteg ember ilyen dolgokat kezdeményez?” Az igazság az, hogy Potyondy tényleg referált Shvoynak, Shvoy pedig azonnal vizsgálatot rendelt el. Az én ügyemben már nem tudott semmit tenni, de Luttort gondnokság alá helyeztette. Ez azt jelentette, hogy semmiféle anyagi kérdésben nem dönthetett. A templompersely kulcsait le kellett adni a kerületi esperesnek, de persze, csak az egyik példányt adta le, és a továbbiakban is kiszedte belőlük a pénzt. Aztán amikor erre rájöttek, Shvoy felfüggesztette Luttor papi ténykedését, s kényszerlakhelyet jelölt ki számára.

Ez volt a rendőri felügyeletem kezdetének a története, ami aztán elhúzódott, mert csak 1959. december 31-én szűnt meg. Ez azt jelentette, hogy reggel 5-től este 10-ig mozoghatam a városban, éjszaka nem hagyhattam el a lakást, nem mehettem nyilvános helyekre, a postámat ellenőrizték. Éjszakánként pedig a budafoki rendőrség ellenőrizte, hogy otthon tartózkodom-e, de néha voltak szuperellenőrzések a főkapitányság részéről is. Volt olyan éjszaka, hogy mind a kettő kint volt. Volt, hogy rendőrökkel jött be az ör. A gyerekeink kicsik voltak, emeletes ágyakban aludtak, a kutya jött és végigszagolta őket. A tisztességesebbek megelégedtek azzal, hogy a belső folyosón megálltak, és a bárcámat aláírták, hogy otthon találtak. Mindezek mellett vasárnap délelőttönként jelentkezni kellett a rendőrségen. Ez hat éven keresztül tartott.

Az időbeosztásunk miatt vasárnaponként a nyolc órás misére jártunk, akkor még latin misék voltak. Volt egy magyar nyelvű Szunyogh Xavér-féle Missale⁷, abba tettem a bárcámat, és mise után mentem a rendőrségre jelentkezni. Ott szépen kinyitottam az imakönyvet, kivettem a bárcát, odaadtam, a szolgálatos tiszt pedig aláírta. Egyszer egy hozzám hasonló korú korpulens százados fogadott, és nagyon udvariasan azt mondta: „Doktor úr, foglaljon helyet.” Bemutatkozott. „Kovács százados vagyok.” Gondoltam, nekem nem kell bemutatkozni. „Meg akarom kérdezni, hogy tudja-e, hogy a lányaink egy osztályba járnak, és hogy hogyan került rendőri felügyelet alá.” Elmondtam a történetet, azt mondta erre: „Na látja, doktor úr, ön még mindig itt van, Dubrovskit viszont egy hete én tartóztattam le liliomtiprás alapos gyanújával. És még mondok önnek valamit. Tudja, amikor ön a Margit körúton volt⁸, ez az ember keretlegény volt.” Ilyeneket is megértem. Később is rendes volt hozzám, nyaralni is mindig elengedett.

Van egy kedves egyetemi társam, barátom, Tamási Pál, aki akkor a győri járásbíróság elnökhelyettese volt. Úgy alakult a helyzet, hogy őt kértem fel egyik fiam bérmaapjának, ő pedig engem a saját gyerekénél, ezért le kellett utaznom Győrbe. Elmentem, és mondtam Kovács századosnak, hogy szeretnék elutazni. Azt mondta: „Doktor úr, semmi akadálya.” Mondom: „Dehogy nincs akadálya! Én ugyanis úgy szeretnék elmenni, hogy ne kelljen jelentkezniem.” Abban az időben a Győr felé való utazásnál – a határövezet Győr után kezdődött, ezért beutazási engedély kellett – igazoltatták a vonaton az utasokat. Járőrök jártak, hogy nem azért megy-e valaki, hogy disszidáljon. „Százados úr – mondom –, én nem akarom kompromittálni a barátomat, mégis ő a bíróság elnökhelyettese. Most menjek oda, s amikor megkérdik, hogy kinél vagyok, beírják, hogy rendőri felügyeletes vagyok.” Azt mondta: „Igaza van.” Szólt, hogy állítsák ki az eltávozási engedélyemet. Azt mondta: „Doktor úr, egyet kérek, ezt ne mutassa meg senkinek. Csak arra kérem, hogy hétfőn hozza nekem vissza. Ha igazoltatják, akkor mutassa meg, de nekem ezt hétfőn mindenféleképpen hozza vissza.” Így is csináltam. A kapitányság vezetője egy Szén nevezetű alezredes volt. Mikor már egyéves volt a rendőri felügyeletem, valamiért hozzá kellett bemennem. Rámnéz, azt mondja: „Doktor úr, tudja, hogy én szégyellem magam, hogy rendőri felügyelet alatt van egy nyolcgyermekes családapam. Ugye tudja, hogy nem mi kezdeményeztük, és én már eddig háromszor felterjesztettem, hogy szüntessék meg. De amíg azok nem mozdulnak, akik elindították az ön rendőri felügyelet alá helyezését, addig én semmit nem tehetek.” Szóval még ebben az időben is, tehát az 1956 előtti időben is voltak ilyen emberek.

Említést kell tennem Tőkés Ottóval való találkozásomról. Tőkést a Rajk-perben ítélték el, majd a Nagy Imre-korszakban, amikor a pereket felülvizsgálták, kiszabadult, és véletlenül összetalálkoztam vele. Amikor Rajkékát díszsírba helyezték, nekem, mint régi belügyesnek, aki Rajk alatt szolgáltam, küldtek egy meghívót. Tekintettel arra, hogy Szőnyi Tibort és Pálffy-t is akkor helyezték el a Kerepesi temetőben, eleget tettem a meghívásnak. Akkor már új politikai szelek kezdtek fújni, de engem főleg nem is Rajk, hanem a Szőnyi iránti tisztelet vezetett oda. Egyébként ekkor már működött a Petőfi Kör. A Petőfi Kör üléseiről szóló beszámolókat nagy érdeklődéssel követtem.

⁷ Miscskönyv

⁸ Keresztes Sándort 1944 októberében tartóztatták le.

Tőkés Ottóval a temetésen – meg utána is – találkoztam, és találkozóban állapodtunk meg 1956. október 23-ára. Egy nappal előbb azonban fölhevített és lemondta, mert fontos eseményen kellett részt vennie, arra kért, ne haragudjak, s újra fog majd jelentkezni. Másnap, október 23-án pedig bekövetkezett az, ami bekövetkezett.

Ebben az időben fűtő voltam az *Új Embernél*, és október 23-án is kitöltöttem a teljes munkaidőmet, délután 5-ig. Jöttek a különböző hírek a tüntetésről, majd egyszer csak óriási tömeget láttunk, amely a Kossuth Lajos utcán vonult. Az ablakból néztük a menetet, és egy idő múlva ugyanezt a menetet láttuk visszafelé vonulni, a Bem-szoborhoz. Érdekes volt az, hogy odamenet még több volt a piros zászló a tömegben, visszafele pedig már majdnem csak nemzetiszínű zászlókat hoztak. Sose felejttem el, hogy a menet élén mentek a prominens vezetők. Losonczy Géza integetett nekünk, hogy menjünk mi is le. Akkor még klubéletet éltünk, munkaidő után tarokkoztunk vagy ultipartik voltak, és egyszer csak rohan Rónay Laci, hogy ott volt a Bem-szobornál, majd elmentek a Sztálin-szoborhoz, és Gerő beszélni fog. Mi hatan-heten lehettünk ott a kártyapartin. Mindenki szétspriccelt, mentünk haza meghallgatni a Gerő-beszédet. Ez a beszéd ismert, s valóban olyan hangot ütött meg, hogy az olaj volt a tűzre. A beszéd elhangzása után lezártam a rádiót, s lefeküdtünk.

Másnap reggel lövöldözéseket hallottam. A HÉV nem közlekedett. Lementem egy orvos barátomhoz. A lövés zajai Csepel felől hallatszottak. Nem tudtam, mi ez, de – mondtam – úgy látszik, valami nagyobb dolog van. Kikerestem a telefonkönyvből Cseke István barátom telefonszámát. Cseke, akkor a hadi akadémián alezredesi rangban tanított, nekem cserkész társam volt Kolozsvárott, Ludovikát végzett. 1953 és 1956 között valamikor véletlenül összetalálkoztunk az utcán. Tél volt, korán sötétedett, hazafelé mentem. „Mi van veled?” „Mi van veled?” stb., beszélgettünk. Én teljes nyíltsággal kritizáltam a Rákosi-korszakot. Ő pedig az akkori divatos politikai érvelésekkel próbálta védeni. Vitatkoztunk. Búcsúzásnál volt egy érdekes kijelentése: „Most mondom neked valamit, Sanyi. Azért a lelkem mélyén még vannak kétségek, és mindazok ellenére, amit neked én most elmondtam – párttag volt! –, bennem van még valami, s annak te vagy az oka.” „Én? – kérdeztem. – Nem is találkoztam veled nem tudom mióta.” „Igen – mondta –, mert te voltál az első, aki foglalkozni kezdél munkásokkal. És nekem számtalanszor eszembe jutott az, hogy te miért nem vagy közöttünk.” „Akkor most már tudod” – válaszoltam. Tehát kikerestem a telefonkönyvből a számát és felhívtam. Kérdezte: „Mi van?” „Csak azt akarom mondani, most itt vagyok, nem messze a Duna-parttól, és lövöldözéseket hallok Csepelről. Rád gondoltam.” Ennyit mondtam. „Értem” – felelte. Hónapok múlva az Astoriánál találkoztunk. Civilben volt. „Mi van veled, István?” – kérdeztem. Otthagyta a honvédséget, és a Kiállításrendező Vállalat igazgatóhelyettese lett. Ezek is élmények, emberi sorsok.

Huszonegyedikén még nem tudtam bejönni Pestre, de 25-én már igen. Mindig 7-re jártam az *Új Ember*hez fűteni. Etázsűtés volt, két kis kokszkazánt kellett megrakni. A pincéből kellett fölhozni a tüzelőt, hogy befűthessek. Egyszer csak megjelent Magyar Ferenc, majd kiabálást hallok: „Sanyi, Sanyi, gyere gyorsan!” A következő jelenetet láttam: a Kossuth Lajos utcában ment vagy húsz-harminc ember, és kihúztak egy hatvan-nyolcvan centi szélességű nemzetiszínű zászlót, ami az egész utcát átérte, majd elkezdték kiabálni: „Aki magyar, közénk áll! Aki magyar, közénk áll!” Az utca pillanatok alatt megtelt emberekkel, énekeltek, mozogtak. Azt mondta Feri: „Gyere, nézzük meg, hogy mi van”, s elindultunk az Astoria felé. Az Astoria nem szálloda volt akkor, hanem a szovjet katonaság valamilyen parancsnoksága székelte benne. Óriási tömeg volt ott. Átvergődtünk a Puskin mozi oldalára,

és kullogtunk a járdán, báméskodtunk. A következőt láttuk. Az Astoria előtt és az Astoria sarkánál, a Magyar utcában is két-két tank állt. A tankok tele voltak fiatalokkal, kettőnek az ágyúcsöve magyar zászlóval volt átkötve. Egyszer csak kinyílt az Astoria ajtaja, kijött egy magas rangú tiszt és egy szakács, szakácssapkában, fehér kötényben. Látszott, hogy úgy szedték hirtelen elő, ő volt a tolmács. A tábornok fennhangon azt mondta: „Magyar fiatalok, értsétek meg, mi katonák vagyunk, mi fegyvereket nem adhatunk át, de veletek érzünk, és nem vagyunk az ellenségetek”, erre a jelenlévők elkezdtek éljenezni. Majd a tankok, megrakva magyar fiatalokkal, benne pedig az orosz katonák elindultak a Kiskörúton. Visszamentünk, végeztem a munkámat. Egy kolléganóm, Potyondy Zsófia gépirónő azt mondta: „Sanyi, jöjjön, menjünk el, mert hallom, hogy a Parlamentnél van valami gyűlés. Nézzük meg, mi van ott!” Akkor mindenki ment nézni, hogy mi történik. Én is átöltöztem, levettem az overallomat, és elindultunk a Petőfi Sándor utcán a Vörösmarty tér irányába. Nem sokat mehettünk előre, amikor bicegő, sebesült, véres emberek jöttek velünk szembe. Kiderült, hogy akkor volt a Parlamentnél az a bizonyos vérengzés, és saját szemünkkel láttuk a sebesülteket. Az lett a vége, hogy visszafordultunk.

A sógorom viszont ott volt. Ő a földalattinál dolgozott könyvelőként. A Kossuth Lajos téren, ahol most a földalatti állomása van, volt egy aknamélyítés, és ott voltak a barakkirodák. Ő ott dolgozott, és tanúja volt annak, hogy amikor tele volt az egész tér s a tankok odaértek – ő nekem így mesélte el –, a háztetőkről ávósok lőtték a tömeget. Viszont a tankokból nem ágyúval, hanem gépfegyverrel lőtték vissza a háztetőre. Óriási pánik volt, a sógorom is azt mondta, hogy az emberek menekültek szerteszét. Hogy hány halott volt, hány sebesült, azt nem tudom. De tény az, hogy ezt követően, mikor ezek az emberek megjelentek, akkor kezdtek kirakni a fekete zászlókat az utcákon. Mikor visszafele mentünk, a gyász jeléül már ki voltak téve a fekete zászlók.

Az *Új Ember* is, és én is teljesen passzívak voltunk. Érzelmileg vártunk valami kibontakozást, de nem tudtuk, hogy mi jön. Közben bekövetkezett Gerő lemondása, Kádár lett a főtitkár. Majd elhangzott Nagy Imre és Kádár János rádióbeszéde, amiben bejelentették, hogy visszaállítják a többpártrendszert és a koalíciós kormányzást. A többpártrendszer visszaállításáról volt szó, ezért megkerestem Mihelics Videt, aki annak idején, mikor Barankovics disszidált, a párt vezetője volt, és ő jelentette be a Parlamentben a párt feloszlását, amikor nem léptek be a Hazafias Népfrontba. Telefonon föl hívtuk Székely Imre Kálmánt, egy nálam idősebb, volt képviselőtársunkat, s átmentünk hozzá Budára.

Hárman fogalmaztunk meg egy beadványt a kormányhoz, ami valahogy a következőképpen hangzott: tekintettel arra, hogy a többpártrendszer visszaállt, s mivel minket is a Szövetséges Ellenőrző Bizottság engedélyezett annak idején, mi is – mint a volt legnagyobb ellenzéki párt⁹ – meg kívánjuk kezdeni a működésünket. És miután mindhárman aláírtuk a beadványt, Székely Imre Kálmán vagy valaki más személyesen vitte el a Nagy Imre-kormányhoz.

Mint később kiderült, Farkas Dénes – ő volt a senior nálunk – egy idős, dzsentriszerű képviselő a Dunántúlról, valami hasonlóval jelentkezett, sőt állítólag még egy rádióbeszédet is mondott¹⁰, amit én sosem hallottam és a szövegét sem ismerem, s amelyben a néppárt indulását bejelentette.

⁹ Az 1947-es országgyűlési választásokon a Demokrata Néppárt a szavazatok 16,4 százalékát szerezte meg, s ezzel 60 parlamenti mandátumhoz jutott.

¹⁰ Farkas Dénes rádióbeszéde, 1956. november 1. 22 óra 20 perc. In: *A forradalom hangja*. I. m. 374. o.

Ezt követően én változatlanul az *Új Ember*nél fűtöttem. A nagy politikai mozgásokról, a pártok alakulásáról tudtunk, de mi nem éreztük magunkat hozzájuk tartozónak, hiszen nekünk megvolt a magunk múltja, programja stb. Az egyik nap beállított a kiadóhivatalba egy bajszos férfi, és azt kérdezte, ki van itt a szerkesztőségben. Mondom: „Nem nagyon van itt senki rajtam kívül. Miért?” „Most jövök Tildytől – mondta –, és be akarom jelenteni, hogy közöljék le, a Demokrata Néppárt újra megkezdte működését.” „A Demokrata Néppárt?” – néztem rá. „Igen, a Demokrata Néppárt, és most megyek fel a Várba, mert ott van Óeminenciája, és vele fogok tárgyalni.” „Elnézést kérek – mondtam –, én is a Demokrata Néppárt képviselője voltam.” „Ja, kérlek – erre elkezdett tegezni –, akkor te biztos Barankovics-párti voltál...” „Természetes, az volt a Demokrata Néppárt”. Azt mondja: „De én a Pállfy-féle párttal...” „Az nem Demokrata Néppárt volt.” „Arra kérlek, gyere fel velem, én most megyek Óeminenciájához, már Tildynél bejelentkeztem.” Nem volt senki, akivel szót tudtam volna váltani, átöltöztem és fölmentem vele a Várba, az érseki helynökségre, ahol valóban ott volt már Mindszenty, ott volt Turcsányi Egon is. Ő pap volt, és ad hoc titkára lett ekkor Mindszentynek. Régi ismerősként üdvözölték egymást, engem bemutatott Turcsányinak, leültettek egy szobába, és vártunk, mert Óeminenciája pihent. Hosszú idő telt el, mire kiderült, hogy Óeminenciája már fenn van az emeleten. Mi is fölmentünk, az előszoba tömve volt emberekkel. Voltak zsinóros ruhában is, én mindaddig meghúzódtam egy sarokban, amíg meg nem láttam Galambos Jánost, pap barátomat, a Szent Rita Egyházközség plébánosát. Közvetlenül megjegyzem, ezt az egyházközséget a Teleki tér mellett, egy eléggé elhagyatott helyen 1945 után alapították – egy barakktemplom volt valójában, barakkból kialakított misézőhely. Mindszenty Galambost ismerte és becsülte. Közben külföldi újságírók is jöttek. És akkor egyszerre kinyílt az ajtó, és megjelent Mindszenty. Nagyon rosszul nézett ki, bazedovos szemei voltak, s csak odabíccentett az embereknek. A külföldi újságírók bemehettek hozzá. Mondtam Jánosnak: „Nézd, János, én csak egyet szeretnék tőled kérni” – és fölírtam egy cédulára három nevet: Mihelics Vidét, Pernecky Béláét és Karcsay Sándorét. „Ha te beszélsz a primással, mondd, hogy mielőtt bármi állásfoglalást tenne, hívassa ezeket az embereket, és beszéljen velük.” Arra gondoltam, annyi börtönév és egyéb után talán volt módja átgondolni a helyzetet. Mihelics Vidnek mégis volt neve, és Pernecky maga is elítélt volt, de az amnesztia kapcsán egy évvel korábban szabadult. A magam nevét természetesen nem akartam felírni. Ők majd tájékoztatják a primást a realitásokról, hogy körülbelül mi van, mert nyilván szüksége volt arra, hogy reális tájékoztatást kapjon az ország helyzetéről. János ezt vállalta és eltette a cédulát. Később megtudtam, hogy szóba is hozta, át is adta a cédulát, azonban a primás soha nem hívatta egyiket sem.

Az egyik este, amikor hazaértem, azzal vártak otthon, hogy menjek el Takács Pál doktorhoz, aki a kisgazdapárt egyik vezetője volt valamikor. Át is mentem hozzá, és ott közölték velem, hogy délelőtt a budafoki Városház téren népgyűlés volt, ahol forradalmi bizottságot alakítottak, s abba engem is beválasztottak. A forradalmi bizottságnak több tagja volt jelen, így Vilt Tibor szobrász, Pongrácz Feri bácsi – aki a mi egyházközségi gondnokunk – és még néhányan. Azt is közölték, hogy a bizottság egyhangú határozata értelmében Budafokon vegyem át a városháza vezetését. Erre én mondtam, hogy „kérem, az igaz, hogy jogász vagyok, de egy ellenzéki pártnak vagyok a tagja, és a rádió megnyilatkozásai szerint a koalíció helyreállt, és mi már egy beadvánnyal fordultunk a Nagy Imre-kormányhoz, hogy újrakezdünk, úgyhogy én ebben nem vehetek részt”. Megtisztelőnek tartottam, de

mivel a forradalmi bizottságok is mint államhatalmi szervek, a régi Nemzeti Bizottsághoz hasonlókat voltak hivatva betölteni, koalíciós alapon jöttek létre, ebben nem vettem részt, visszautasítottam ezt.

Bejelentettük tehát a Demokrata Néppárt újjáalakulását, és a pártközpont részére kiutaltak nekünk egy helyiséget a Mérleg utcában. A kommunista pártnak volt valami helyisége ott, azt utalták ki nekünk. Ettől felbátorodva Budafokon is kértem valami helyiséget, hogy itt is megkezdhesük a tevékenységünket. Azt mondták, hogy egyelőre vonuljunk be a Magyar–Szovjet Baráti Társaság helyiségébe, ott úgysem működik semmi, nyugodtan elkezdhetjük a munkát. Tartottunk is ott egy gyűlést. Ekkor olyan kérdést is feltettek nekem, hogy mi lesz a kommunista párttal. Erre a következőket válaszoltam: „Kérem, demokrácia van, mindegyik párt működhet. Aki továbbra is arra akar szavazni, nyugodtan szavazzon rá. Csak az egypártrendszer szűnt meg.” Ilyen értelmű volt az állásfoglalásom. Szép, nagy terem volt, tömve emberekkel, tehát helyben is próbáltuk pártunkat életre kelteni.

A november 4-e előtti vasárnap¹¹ volt egy érdekes esetem. Mise után mint rendőri felügyeletes elmentem a rendőrségre jelentkezni. Nem mintha azt éreztem volna, hogy baj lesz abból, ha nem megyek, de kíváncsi voltam, hogy mi van Kováccsal és Szénnel. Fel-tűnt, hogy az egész városháza előtti tér üres – a városháza és a rendőrség szemben vannak egymással – és a rendőrség vasrácsos ajtaja be volt zárva. Odamentem, elkezdtem dörömbölni. Megjelent egy géppisztolyos fiatal rendőr, irtó ideges arccal: „Mit akar?” „Itt van-e Kovács százados?” „Mit akar tőle?” „Itt van, vagy nincs itt? Ha itt van, mondják meg, hogy Keresztes Sándor doktor keresi.” Közben egy másik is odajött, majd elment az egyik, és jött Kovács borostásan. „Csak nem jelentkezni jött?” „De igen. Mi van önökkel?” – kérdeztem. „Hagyja el, doktor úr. Itt olyan cirkusz volt, reggel meg akartak bennünket ostromolni.” Ekkor a kormány már elrendelte, hogy vegyes karhatalmat kell felállítani, amely a rendőrség és a katonaság tagjaiból, valamint az úgynevezett forradalmi ifjúság képviselőiből rekrutálódott. Ezek együtt járőröztek, hogy a rendet fenntartsák. Kovács ekkor már őrnagy volt. Mondtam neki: „Nézze, őrnagy úr, én nem tudtam erről, most jövök a miséről. De ha bármi gond van, valahogy próbáljon engem értesíteni.” Ekkor már három éve voltam rendőri felügyelet alatt, és rendesek voltak hozzám. Ez személy szerint nekik szólt. „És hol van Szén?” „Ő is megvan. Nagyon köszönöm doktor úr, igazán nagyon rendes öntől.” Így váltunk el.

A Mérleg utcai párthelyiségben többen összejöttek. Ott volt Matheovits Ferenc is, aki még 1947-ben kilépett a pártból, és később elítélték. Beszélgettünk, hogy újrakezdjük, ez volt az általános hangulat. Matheovits valamikor személyes kapcsolatban volt Mindszentyvel, s úgy tűnt, hogy a párt programjával egyetért, és ahogy valamikor én, most ő lehetne az összekötő. Úgy nézett ki, hogy képes egy közös platform kialakítása érdekében valamit tenni, és hogy erre vállalkozik is. Akkor ott a *Hazánk* ad hoc szerkesztősége is megalakult, és hirtelen a lap egy példánya is összeállt, amit november 4-én reggelre nyomtak ki, de a bekövetkezett események miatt a terjesztésére már nem kerülhetett sor.

Miután Mindszenty – a Galambosnak átadott cédula alapján – közülünk nem hívatott senkit, még tettem egy kísérletet. Mindszenty gyóntatóját, Bárdos István prelátust – aki félretett emberként Budaörsön kiségitő lelkészként működött – felkerestem, és beszéltem vele. Tudtam, hogy Budára való érkezése után ő volt az első, akit a primás hívatott, úgy

¹¹ Október 28-án.

látszik, a szent gyónást végezte el. Ismertem, mondtam neki, hogy azért jó lenne valahogy Őeminenciájával beszélni, hogy valaki felelősen tájékoztassa. Ennek a beszélgetésnek a nyomán megállapodtunk, hogy Pernecky Bélával kettőnket fölvisz a primáshoz, azzal a kéréssel, hogy hallgasson meg bennünket. Én egy gépkocsival mentem érte november 3-án reggel, mert nyolcra kellett a primáshoz érni – akkorra fejeződött be a helynöki, ideiglenes kápolnában a miséje –, és azt mondta, hogy mielőtt elkezdi a napot, beszélni tud a primással, és akkorra menjünk fel. Sosem felejttem el, hogy befelé jövet az orosz tankok ott álltak a budaörsi repülőtér környékén. Mondtam is: „Prelátus úr, látja ezeket?” „Mit gondolsz, miért viszem én önöket föl?” – felelte erre. Fölvettük Pernecky Bélát, és időben fölértünk a helynökségre. Egy boltíves kapu alatt mentünk, megálltunk, s ekkor azt mondta Bárdos István: „Egy kicsit várjanak, mindjárt jön a primás.” Jött is Mindszenty. Bárdos odament, tisztelettel üdvözölte, és azt mondta: „Eminenciás uram, itt van Pernecky Béla doktor és Keresztes Sándor doktor. Nagyon kérem, hallgassa meg őket.” Erre Mindszenty azt mondta: „Uraim, nagyon sajnálom – jellegzetes beszéde volt –, de nincs időm önöket fogadni, a viszontlátásra!” Gyűrűcsókra nyújtotta kezét, s otthagyt bennünket. Szegény Bárdos prelátus egészen belesápadt. Ezzel a mi kísérletünk lezárult. A mi részünkről tehát semmiféle kontaktus nem jött létre Őeminenciájával, nem tudtunk befolyásolni semmit.

November 3-án este elhangzott Mindszenty rádióbeszéde, amit én akkor nem hallottam, de a másnapi lapok közölték.¹² Olvastam a beszédét. Emlékezetem szerint, legalábbis az rögződött akkor bennem, hogy ő nem nagybirtokokat vagy ilyesmiket akart visszakövetelni, amit később mondtak. Ő az egyházi intézményeket akarta visszaszerezni, az egyházi intézményeken pedig nyilvánvalóan a szociális intézményekre, az iskolákra, diákotthonokra gondolhatott. De nem tartottam jónak, bennem úgy rögződött, hogy bukott rendszerről beszélt. Azt a szót, hogy Szovjetunió, nem ejtette ki, hanem oroszokról beszélt, s változatlanul a *homo regius*¹³ pozícióját vindikálta magának, akinek, ha nem is büntetőjogilag, hanem erkölcsi, politikai értelemben joga van ítéletet mondani. A bukott rendszert többször emlegette, és ez – véleményem szerint – teljesen apolitikus, provokatív magatartás, és nem főpapi megnyilatkozás volt. Ha visszagondolok arra, hogy Márton Áron öt év börtön után milyen körlevelet adott ki, akkor azt kell mondanom, hogy az nem politikai, hanem egy főpaprak, egy apostolutódnak a megnyilatkozása volt. Természetesen el kellene ismét olvasni Mindszenty nyilatkozatát, s valószínűleg mai szemmel elemezve talán mindent árnyaltabban tudnék megfogalmazni, de ez maradt meg bennem.

Érdekes volt, hogy Őeminenciája fogadta azokat az embereket, mint például Tildy Zoltánt, akiknek szerepük volt félreállításában. Tudom, hogy akkor kicsit fölháborított, hogy aki a kommunista párt részéről a diákkollégiumok államosítása ügyében beszélt és vezette ezt az akciót, egy nálam alig idősebb fiatal embert tisztelgő látogatáson fogadott. Mindszentyt valóban olyan tényezőként fogadták, hogy szinte kiváltották benne azt a tudatot, hogy ő az, aki egy sikertelen rendszer után az ország sorsának az irányítását kézbe fogja venni. Tehát pártokon fölül állónak deklarálta magát, ami természetes is, de azért ez olyan értelműnek tűnt, ahogy egy államfő is pártokon fölül áll. Rettenetes nyüzsgés volt abban az időben körülötte, és valóban, ahelyett, hogy először egy nagyon komoly, higgadt és

¹² Mindszenty József rádióbeszéde 1956. november 3-án 20 órai kezdettel hangzott el a rádióban. In: *A forradalom hangja*. I. m. 461–463. o., illetve *Népszabadság*, 1956. november 4. 2. o.

¹³ *Homo regius* a kormányzó utódául kijelölt személy, aki átmeneti (válság-)helyzetben a kormányzói hatalmat gyakorolja.

alapos tájékoztatást kapott volna, hogy annak alapján át tudta volna gondolni a helyzetet, ott folytatta, ahol abbahagyta.

November 4-én, amikor a szovjet csapatok ismét beavatkoztak az eseményekbe, az ismert fordulat bekövetkezett. Erről reggel részben az ágyúörgéssből, részben pedig Nagy Imre rádióban elhangzott felhívásából értesültem. A beavatkozás egészen új helyzetet teremtett. A tömegek azonban nem akarták tudomásul venni az erő jelenlétét, közbelépését. Harcoló csoportok voltak, amelyek eléggé reménytelenül, még napokon keresztül folytatták a fegyveres ellenállást. Emellett különböző tüntetések is voltak.

November 4-én jelent meg a *Hazánk* első és egyetlen száma. Itt-ott néhány példánya – nyilván a nyomdászok útján – kikerült, nekem sajnos nincs a birtokomban. Az *Új Ember* november 4-i száma négy oldalon jelent meg. Ebben volt Ijjas Antal vezércikke.¹⁴ Ez hamarabb kikerült az utcára, mert csak a dátum volt november 4-e, egy-két nappal korábban, csütörtökön vagy pénteken nyomták. Ebből a számból jelentős mennyiség megmaradt. November 4-e után azonban, mikor már a karhatalom megalakult és a különböző góccokat számolták fel, az egyik hajnalon, az *Új Ember* szerkesztősége is sorra került. A Kossuth Lajos utcában az ablakon keresztül kidobálták és elvitték a november 4-i szám még meglévő példányaikat, s a lapot betiltották. Ezt követően a szerkesztőség és kiadóhivatal dolgozói együtt maradtak, annak ellenére, hogy közel fél évig nem jelenhetett meg a lap. Valamiből pedig meg kellett élni, mert az *Új Ember* semmiféle szubvenciót nem kapott. Ekkor nagyon érdekes szolidaritás részesei lehettünk, tudniillik az előfizetők legalább 90 százaléka a plébániáknak ugyanúgy megküldte a lap árát, mintha megjelentünk volna. Az olvasók, a vallásos olvasók együttérzése a gárda iránt fantasztikus volt, mert akkor az *Új Ember* eléggé veszélyes „üzemnek” számított, hiszen az, aki akkor ott állást vállalt, az elkötelezettséget jelentett, s ezzel másirányú elhelyezkedését is veszélyeztette. Ez alatt az idő alatt történt, hogy Bibó megfogalmazta a kibontakozási tervét,¹⁵ a politikai rendezés koncepcióját. Bibó ezt a tervet Karcsay Sándoron keresztül azzal juttatta el hozzám, hogy akik együtt voltunk – Mihelics Vid, Székely Imre Kálmán és én – vitassuk meg. Azért küldte el nekünk Bibó a kibontakozási javaslatot, mert elfogadott bennünket mint a volt legnagyobb ellenzéki pártot, s a véleményünket kérte, azaz azt várta, hogy amennyiben egyetértünk a javaslattal, akkor adjunk egy nyilatkozatot. Ezt valószínűleg abból a megfontolásból tette, hogy amennyiben a benne foglaltak realizálódna, akkor ne nélkülünk kezdődjön meg az ország konszolidálása. A javaslat ugyan egy többpártrendszerű politikai rendezést célt, de szocialista alapon, a szocialista társadalmi, gazdasági bázisok fenntartásával. Javaslata külpolitikai és geopolitikai helyzetünket természetesen figyelembe vette. A dokumentum szerint előbb-utóbb választást kellett volna tartani. A koalíciós pártok helyeselték a Bibó által készített javaslatot, és nem kívánták elzárni azt a lehetőséget, hogy egy ellenzéki párt is induljon a választáson, és ezért számítottak ránk. Egy olyan nagy nemzeti ügyről volt szó, hogy ebben az alapvető kérdésben ennek a koncepciónak nemzeti konszenzust akartak biztosítani, tehát nem akarták kitenni magukat annak, hogy egy ellenzéki párt – egy későbbi választás folyamán – esetleg más platformra helyezkedve a forradalom elárulásának minősítse ezt a javaslatot. Mi tehát megkaptuk Bibó tervezetét, és adtunk is egy nyilatkozat-

¹⁴ „I-s A-1” szignóval az Imádság elesett hőscinkéért című cikk jelent meg. *Új Ember*, 1956. november 4. 1. o.

¹⁵ Lásd Bibó István: [Lévlé, exozé és tervezet]. I. m. 169–177. o.

tot Bibó Istvánnak, amit – tudtommal – hárman írtuk alá. Ez még november 10–15. között lehetett.

K. P. S. Menon, India moszkvai nagykövete képviselte ekkor Indiát Magyarországon. Bibó javaslata végső soron azzal a céllal készült, hogy Menon ezt az indiai kormányon keresztül Bulgaryinnak és Eisenhowernek egyaránt eljuttassa. Közben két utólagos intés hangzott el. Az egyiket Eisenhower tette közzé, aki újraválasztása után egyik nyilatkozatában azt fogalmazta meg, hogy ők – tudniillik az amerikaiak – a magyar népet sosem biztatták ilyen kalandra. A másik érdekes nyilatkozat Adenauer részéről hangzott el, s ez még november 4-e előtt volt. Egyik beszédében, amelyben a magyar eseményekkel foglalkozott – én az éter hullámain keresztül hallottam – őva intette a keletnémet népet, hogy kövesse a magyar példát. Ezek egyértelműen azt jelentették, hogy a nyugati hatalmak – azaz sem Németország, sem Amerika – nem vállalnak a magyar események miatt a Szovjetunióval háborús összeütközést. A szuezi kaland pedig erkölcsileg is lehetetlenné tette a Nyugatot.

Bibóval később személyesen is találkoztam, nem emlékszem pontosan, hogy decemberben vagy januárban. Az *Új Ember* szerkesztősége a Kossuth Lajos utca 1-ben van, ő pedig az Egyetemi Könyvtárban dolgozott. Reggelenként körülbelül egy időben érkeztünk a Ferenciek terére, és többször összefutottunk. Elmondta, hogy a kibontakozási tervnek nem volt semmi sikere. De elmondta azt is, hogy hogyan került Mindszenty az amerikai követségre. November 3-án éjszaka, miután elhangzott Mindszenty rádióbeszéde és a Nagy Imre-kormány már nyilván tudott Maléterék szovjet letartóztatásáról és a várható beavatkozásról – nekem így mondta Bibó –, akkor Mindszentyt lehozatták a Várból, a helynökségről. Hajnalban pedig, amikor a beavatkozás megtörtént, akkor azt tanácsolták, hogy menjen az amerikai követségre, ahová át lehet sétálni a Parlamentből. Emlékirataiból¹⁶ kiderül, hogy néhány órán belül Washingtonból megkapta a választ, hogy menedékjogot biztosítanak számára. Tehát valaki már megkérte számára – ez van az emlékiratában –, de nem tudta, hogy ki. Kovács Béla Mindszentyvel egy időben vagy egyszerre érkezett a követségre, de ő hazautazott Baranyába, és ott élte le az életét. Mindszenty viszont ott maradt. Miért? Az egyik ok az lehetett, hogy talán olyan idegállapotban volt, hogy további szenvedést már nem tudott volna elviselni. A másik ok pedig az, hogy azt hitte, hogy a nyugatiak – ha nem is fegyveresen, de politikailag, az ENSZ-ben és más területeken diplomáciai úton – olyan nyomást gyakorolnak, hogy neki rövid ideig kell csak a követségen tartózkodni. Tehát megint nem mérte fel reálisan a helyzetet, és ez lehet a másik ok, ami miatt ezt a sorsot választotta. Arról volt szó, hogy foglalja el az esztergomi érsekséget, de ő följött, hiszen itt zajlottak az események, és végső soron Budapest is Esztergomhoz tartozik, és az érseki helynökség itt van. Formailag tehát teljesen legálisan járt el, csak ezzel olyan helyzetbe került, hogy az események középpontjában találta magát. Ha ő akkor három nap múlva kijön a követségről, és visszamegy, mit tehetek volna, mi történhetett volna vele? Véleményem szerint maximum az történhetett volna, hogy visszaviszik a házi őrizetbe. De az sincs kizárva, hogy az adott politikai helyzetben – mind a hazai pacifikálás, mind pedig nemzetközi megítélés szempontjából – az akkor alakult Kádár-kormányának és esetleg még a Szovjetunióknak is politikai tehertételt jelentett volna. Még az sincs kizárva, hogy visszamehetett volna Esztergomba. Mindenesetre a helyzete nem lett volna rosszabb, mint hogy azután tíz-egynéhány évig elzárva élt az amerikai követségen.

¹⁶ Mindszenty József: *Emlékirataim*. 4. kiadás. Budapest, 1989, Szent István Társulat. 497 o.

Ez pedig azt is jelentette, hogy amíg a munkásság és a magyar nép jelentős része a maga módján próbált tiltakozni és tenni valamit, ő teljes passzivitásba vonult. Ennek az lett a következménye, hogy az ezt követő időszakban – most már nem csak közvetlenül a november 4-e utáni időre gondolok, hanem az egész amerikai követségen való tartózkodására – a magyar katolikus nép kezdte elfelejteni. Az amerikai követségen való tartózkodását a magyar nép és a közvélemény nem tudta mire vélni. Az 1956-os eseményeket megelőző időszakban, ha a régi előfizetők, papok az *Új Ember*hez bejöttek, akkor mindig megkérdezték, hogy milyen hír van Mindszentyről, aki akkor börtönben volt, és az édesanyja meglátogatta néha. Kérdezték, jött-e valami hír. Úgy tartották számon mint áldozatot. És érdekes, az amerikai követségen való tartózkodása alatt ez a nagyfokú érdeklődés megszűnt. Ezt minden averzió nélkül mondom. Bizonyos fokig az állam és az egyház közötti kapcsolat kibontakozásának is gátjává vált, és hogy nem került jobb helyzetbe egyházunk, ebben az ő magatartása is benne volt. Hiszen köztudomású, hogy fokozatosan megindult egy út- és kapcsolatkeresés, hogy mi módon lehetne modus vivendit teremteni.

Amikor a kádári érának az általunk is ismert pozitív vonásai kezdtek mind jobban előtérbe kerülni, akkor fölmerült az állam és az egyház közötti kapcsolat átrendeződésének a kérdése is. Ő viszont mereven ragaszkodott a pozíciójához. Köztudomású, hogy König, bécsi bíboros volt az első követ, aki a Vatikán részéről, mint a szomszéd állam bíborosa, többször is meglátogatta őt. Ezekről a látogatásokról a katolikus berkekben mindig kiszivárogtak hírek, amelyek szerint ezeknek a látogatásoknak az volt a céljuk, hogy valahogy rávegyék őt, hagyja el a követséget, és akkor a „do ut des”-elvnek megfelelően egész biztos, hogy az ő távozása fejében lehetett volna az egyház élére egy olyan kompromisszumos személyt találni, aki azt a bizonyos pasztorális egyházat, amiről az előbbieken már beszéltem, helyreállította volna. Mert hiszen ennek személyi feltételei voltak. Mindszenty azonban merev volt, arra az álláspontra helyezkedett, hogy itt hal meg Magyarországon, és eljutott egy olyan fokig, amikor végül a pápa kérésére – ami azonban udvarias formája ellenére több volt, gondolom, mint kérés – mégis elhagyta az országot, de akkor már mindenkinek a terhére volt. S így megint elmaradt egy történelmi alkalom, amikor szolgálatot tehetett volna a hazájának és az egyházának.

Október 30-a és november 4-e között Mindszenty mindjárt intézkedéseket próbált tenni. Így például a békepapi mozgalom főszerűsítését azonnali célul tűzte ki, és lépéseket is tett ennek érdekében.

Az állam és az egyház közötti kapcsolatban, már az 1953-as Nagy Imre-kormány időszakában megindult bizonyos változás. Ez elsősorban az egyház, a klérus egységének a helyreállításában nyilvánult meg. Mindszenty bebörtönzése után Hamvas Endre csanádi püspök volt az esztergomi egyházmegye adminisztrátora, az egyházjog szerint igazgatási vezetője. Őt Beresztóczy Miklós nevezte ki, aki a békepapi mozgalom vezetője volt, ő volt az úgynevezett érseki helynök, és de facto az egyházmegyét ő vezette. Amikor Mindszenty kijött, abban a pillanatban természetesen megszűnt Hamvas joghatósága az egyházmegyében, hiszen az akadályozott vezető visszanyerte szabadságát, és természetesen az volt az első dolga, hogy Beresztóczyt menesztette, és a békepapi mozgalmat is azonnal feloszlattattnak nyilvánította. Azokat pedig, akik vezető pozícióban voltak, azonnal elhelyezte. A budapesti helynök Szabó Imre – a későbbi püspök – volt. Akkor olyan hírek is elterjedtek, hogy Őminenciája az első napokban az amerikai követségről utasításokat küldött ki Szabónak. Ebből is látszott, hogy rövid lejáratúnak hitte a követségi tartózkodását.

1956 tavaszán meghalt Czapik Gyula egri érsek, aki a püspöki kart vezette. Szerintem ez nagy csapást jelentett az egyház számára, mert ha ő akkor, az 1956-os események után még él, az egyház javára kihasználhatta volna, és ki is tudta volna használni a helyzetet. Amikor meghalt, már folytak a koncepciók perek felülvizsgálatai, és halálával vákuum támadt. A perek felülvizsgálata elsősorban a munkásmozgalom elitélt áldozataira, de másokra is kiterjedt. Pernecky Béla is akkor került szabadlábra, és akkor hirtelen – még függetlenül ezektől a pereketől, talán politikai szükségszerűségből – Grósz is szabadlábra helyezték.

Mindszenty szabadon léte alatt talán egyszer találkozott a püspökök egy részével. Természetesen a primás szabadulása pillanatában magához vette a püspöki kar vezetését, de amikor az amerikai követségre került, Grósz lett újra a püspöki kar vezetője, és hirtelen megint vezető nélkül maradt az esztergomi egyházmegye. Grósznak felhatalmazása volt rá, és kinevezte Endrei Mihályt – Czapik segédpüspökét, az Actio Catholica igazgatóját – speciális delegátusi címmel az esztergomi egyházmegye vezetőjévé. Endrei Mihály ebben a pozíciójában 1958 közepéig maradt. A kinevezés után rövid idővel azonban – konszolidálás címén – a Kádár-kormány egyházpolitikájában olyan törekvés nyilvánult meg, hogy visszaállítsák a status quo antét, tehát az 1956-os események előtti állapotot.

Mindezek közepette én tovább dolgoztam az *Új Embernél*. Egy szép napon azonban idézést kaptam a budafoki rendőrségtől. A részünkre adott párhelyiségben hallgattak ki, ahol összesen kétszer fordultam meg. Elmondtam, hogy a forradalmi bizottság utalta ki számunkra a helyiséget, de azt mondták, hogy onnan állítólag eltűnt egy vetítógép. „Kérem szépen, mi semmit át nem vettünk, a gondnok ott maradt a helyén, ő volt ott, őt kell megkérdezni” – válaszoltam. Ez volt az első kihallgatásom, amely a jegyzőkönyv felvételével lezárult.

Tovább dolgoztam az *Új Embernél*, és akkor történt, hogy Endrei Mihály, aki az első időszakban jelentős tényezőjévé vált a katolikus egyháznak, Nyers Rezső beleegyezésével és tudtával, Paulai Imre társaságában – aki az egyházi szeretetszolgálat helyettes vezetője volt – Bécsbe ment, és ott felvette a kapcsolatot a bécsi nunciussal, Róma képviselőjével. Ekkor hozta létre a világegyház a Caritas Internationalis nevű mozgalmat. Paulai lett a mozgalom első vezetője, aki kifejezetten azzal a céllal maradt kint, hogy Magyarország részére megszervezze a segélyezést.

Az 1956-os károk helyreállításához egy ilyen akció jól jött az országnak. Ezt kint megszervezték, nekem nem sok ismeretem volt erről mindaddig, amíg meg nem jött az első vagon küldemény. Mint említettem, fűtői munkakörben dolgoztam. Amikor az első vagon megjött, Endrei püspök átszólt, hogy ki kellene mennem a pályaudvarra, hogy átvegyem a szállítmányt, illetve hogy bejuttassam a központi szemináriumba. Ki is mentem, ott a kezembe nyomták az értesítést, hogy jött az Actio Catholica nevére egy vagon, nézzek utána. Elmentem, és a vagon feltörve találtam, a plomba hiányzott róla. „Kérem, hogy van ez? Mi garancia van, hogy semmi sem tűnt el a vagonból?” – kérdeztem. A vége az lett, hogy nem voltam hajlandó csak jegyzőkönyvvel átvenni a küldeményt. Jogász voltam, s igyekeztem jogászként eljárni ebben a dologban. Közben betoltak még két vagon, telefonáltam, valahonnan szereztek fuvar, berakodtattam, és bevitettem a központi szemináriumba, az Eötvös Loránd utcába. Másnap reggel, mikor bemegyek, mondják, hogy Endrei püspök úr hívat. Megköszönte, hogy gondosan igyekeztem eljárni, de közölte, hogy még jött két vagy három vagon, vegyem át, mert nincs emberük. Ennek az lett a vége, hogy egy szép napon azt vettem észre, hogy én vagyok az ügy gazdája. Jöttek a vagonok sorra. Kiderült, hogy a

központi szeminárium kicsi. A legkülönbözőbb dolgokat küldtek, volt például egy egész vagon olasz alma, meg ruhaneműk. Végül ebből néhány hónap alatt egy intézmény alakult ki. Ebben az úgynevezett Caritas-akcióban összesen majdnem ötszáz vagon érkezett. Közben bérbe kellett vennünk a Soroksári úton a Gizella malom egyik emeletét, ahol nagy teherliftek szállították fel a gabonát az őrlő részre, de ekkor a malom állt. Később raktározás céljából bérbe vettünk még két pavilont a mezőgazdasági vásár területén. Nemcsak a vagonok átvételét, hanem a szétosztást is meg kellett szervezni. A kormányzat ezt engedte, csak igazolnunk kellett, hogy a szétosztás teljesen ingyenes alapon történik. Később, mikor már látta az állam is, hogy itt nagyon tekintélyes mennyiségű áru jön, akkor részt követelt belőle, és olyan megállapodást kényszerített ki, hogy a Magyar Vöröskereszttel kell kollaborálni, és a küldemények bizonyos mennyiségét át kellett adnunk nekik. Volt, amikor egy egész hajónyi küldemény jött Bécsből. Egy idő után Endrei püspök úr távolléte esetén már az én aláírásom is érvényes volt. Tehát bizonyos „pouvoir”-t, hatáskört kaptam. Gyakorlatilag ez azt jelentette, ha ő nem volt itt, ebben a kérdésben én lettem a helyettese. Volt egy aláírási névbélyegzője, én aláírtam, és akkor ment a dolog.

Ez mindaddig tartott, amíg 1957 júniusában egy este, tíz óra körül egyszer csak zörgettek a lakásunk ajtaján: rendőrség. Két civil és két egyenruhás rendőr jött ki, házkutatást tartottak. A szomszédból egy férfit is áthoztak tanúnak. Szentül meg voltam győződve arról, hogy olyan gyanúba akarnak keverni, hogy a helyzetemet kihasználva én mi mindent nem happoltam már össze a küldeményekből magamnak. Azt mondtam a rendőröknek: „Kérem, tessék parancsolni!” Láttam azonban, hogy nagyon felületesen csinálják a házkutatást. Láttam azt, hogy ahol én aludtam, az egyik rekamié végén van egy összetolható rész, ott is kutatnak, és észrevettem, hogy onnan valamit kivettek és eltettek. Végül felvettek egy jegyzőkönyvet, hogy gyakorlatilag egy levelet és egy könyvet vittek el. Aláírtuk. „Ön pedig velünk jön” – mondták. Csak néztem. Bevittek a budafoki rendőrségre, s bevágtak egy cellába, ahol egyedül voltam. A cellaajtón túl nagy nyüzsgés volt, Vilt Tibor hangját hallottam. Akkor kezdtem ébredezni, hogy ennek semmi köze a Caritas-ügyhöz.

Ez volt az a bizonyos 1957. júniusi nap, amikor a nagy begyűjtést csinálták Budapesten. Ekkor az 1956-os események kapcsán sokezer embert összeszedtek. Majd nyílt a cellaajtó, egy testes rendőr két pokrócot dobott be. Parkettás volt a cella, az égvilágon semmi bútordarab nem volt benne. Gondoltam, hogy itt észnél kell lenni, mert valami másról van szó. Fogtam az egyik pokrócot, letettem a földre, visszahajtottam egy kicsit az egyik végét, hogy egy kis párnamagasság legyen, a másikkal pedig betakaróztam. Aludni kell, mert itt most kihallgatások kezdődnek. Volt némi gyakorlatom a nyilas időkben. Semmire sem gondoltam. Egyszer csak kinyílt a zárkaajtón a kis bekukkantó, és hallottam – persze úgy tettem, mintha nem hallottam volna –, hogy az egyik őr azt mondta a másiknak: „Nézd, te, ez milyen jól alszik.” Négy óra körül lehetett az ébresztő. Bevittek egy szobába, leültettek egy támlátlan székre. Velem szemben az íróasztalnál három ember ült, az asztal körül pedig még négyen álltak, és engem néztek. Felvették a nacionálémat, és azt kérdezték tőlem: „Ismer maga valami Takács József nevű embert?” „Hogyne ismerném.” „Kicsoda ő?” „Jelenleg kácsi plébános, a Hittudományi Akadémia professzora.” „Milyen viszonyban van vele?” „Nagyon jóban, komám is, egyik gyerekemnek, a legkisebbnek a keresztapja.” „Hát akkor miért nevezi magát tökéletlennek?” És akkor esett le a húsz fillér. Nemrég, áprilisban Takács József hívott, hogy menjünk el a névnapjára. A névnapja május 1-jén volt, és nem a szokásos márciusi József-napon, hanem a Munkás Szent József napján. Erre válaszoltam

neki levélben, hogy „a Keresztes-hadak meg fogják szállni Kácsot és kőt kövön nem fognak hagyni Kácsot, kieszik az egész plebániát” stb. Ő mindig T. J. monogrammal írta alá leveleit, ez azt jelenti, hogy „Tökéletes József”, ez tréfálkozás volt. Erre azt írta nekem: „Kedves Sándor! Ha olyan tökéletes lennél, mint amilyen én vagyok, és nem olyan tökéletlen, mint amilyen vagy, akkor tudhatnád, hogy én nem félek a Keresztes-hadaktól. Legfeljebb segítségül hívom a Ráccokat, úgymint szeretném, ha a Nagyasszony is eljönne a Nagyúrral, és majd azok meg fogják rendszabályozni a Keresztes-hadakat.” Az apósomat Rác Bélának hívják, és az anyósomat nagyasszonynak nevezte. Ez volt az a levél, amit elvittek. Takács már akkor állami vonalon persona non grata volt, és nyilván nekem mint rendőri felügyeletnek a postája ellenőrzés alatt állt, és ők erre felfigyelhettek, tudtak a mi kapcsolatunkról, meglátták ezt a levelet, és zsebre tették. Abban a pillanatban átfutott az agyamon, hogy ezek – nem akarom minősíteni őket – virágnyelvű levelezést tétéleztek fel, s azt hitték, valami nagy halat fogtak velem. Amikor elmondtam a levél történetét, hogy mit kell alatta érteni, az egyik vörös lett a dühtől, kettő belesápadt, a többiek pedig elsomfordáltak. Aztán szóltak, hogy vigyenek vissza a cellámba. Ott voltam másnap délutánig, majd jött egy rabomobil, beraktak bennünket az autóba, és meg sem álltak velünk Kistarcsáig. Kistarcsán szerencsém volt, hogy Vilt Tiborral egy barakkba raktak, és így vele mint jó ismerőssel beszélgettem.

Emlékezetem szerint a harmadik napon kiáltották a nevemet. Föllélegeztem, hogy talán elengednek. De nem, hanem átvittek egy másik helyre. Ott két férfi várt, és a Bibó-ügyről faggattak, mit tudok róla, hogy került a memorandum hozzám stb. Elmondtam, hogy miért került hozzánk, ki vagyok, mi volt a szerepünk, és hogy mint a volt legnagyobb ellenzéki párt képviselőinek, nekünk is megküldték. „De kérem, ez nem valami összeesküvő okmány, hiszen ez Bulgaryinhoz készült, a Szovjetunió minisztertanácsa elnökéhez vitték, ez egy kibontakozási koncepciót tartalmazó emlékirat, amely vagy realizálható, vagy nem.” Meg kell mondanom, hogy egész korrektül vették föl a jegyzőkönyvet, aláírták velem és visszavittek. Itt az az érdekes, hogy évek múlva, mikor Bibó István az életfogytiglani ítélet után kiszabadult, Sík Sándor temetésén találkoztunk. Odamentem, üdvözöltem. Ekkor a következőket mondta: „Sándor, olvastam ám a jegyzőkönyvet, amit veled készítettek. Gratulálok, kitűnően volt megfogalmazva, nagyon helyes volt, ez volt az én álláspontom is.” Ez volt vele tulajdonképpen az egyetlen ilyen jellegű találkozásom a szabadulása után, és jólesett, hogy nem ártottam neki. De úgy látszik, odaadták neki a terhelő bizonyítékokat is, amit annak idején a nyomozó hatóságok felvettek az ügyben. Ezt azért jegyzem meg, mert én nem voltam tanú a perében.

A Demokrata Néppárt újjáalakulásával kapcsolatban – tudtommal – semmiféle komolyabb szervezés nem volt. Igyekeztünk annak a feltételét megszervezni, hogy elindulhassunk. Ehhez az kellett, hogy egyrészt a kormány tudomásul vegye, hogy mi bejelentettük szándékunkat, adtak egy helyiséget, és megadták a *Hazánk* lapengedélyét. Ezzel tulajdonképpen elkezdtük a párt újjászervezését, de folytatni már nem tudtuk. Nemrég véletlenül a kezembe került egy hivatalos kimutatás, hogy Budafokon, az 1947-es választásokon a szavazatok 18 százalékát kaptuk. Tehát elég sok szavazatot tudtunk megszerezni ott, ahol én laktam. Én ugyan Budafokon megpróbáltam a pártot elindítani, össze is jöttek az emberek, de még ott sem történt meg a vezetőségválasztás, csak inkább a szándék fogalmazódott meg, hogy majd indulunk, de formai megalakulás, tisztségek választása stb. nem volt. Tehát csak idáig jutottunk el. Ezt azért is hangsúlyozom, mert Varga László képviselőtár-

sunknak egy párttörténeti tanulmánya jelent meg, amiben ő kitér erre a kérdésre is. Ebben az írásában valami olyasmit ír, hogy Matheovits Ferencet az 1956-os időkben a Demokrata Néppárt főtitkárává választották. Ez nem felel meg a valóságnak. Matheovits Ferenc valóban megkeresett bennünket, és találkoztunk vele többen is. A Matheovits Ferencel való beszélgetésnél tényleg gondoltunk arra, hogy esetleg létre lehet hozni egy közös platformot. Azt gondoltam, hogy Matheovits a börtönben, s egyéb hatások következtében változott, és esetleg egy új, kibontakozó helyzetben meg lehet vele a közös platformot teremteni. Ettől nem zárkoztam el. De ez nem jelentette azt, hogy mi feladtuk volna az addigi nézeteinket, inkább azt láttuk, hogy igazolódik a korábbi álláspontunk, és ők fognak felénk közeledni. Ilyen értelmű volt Matheovits Ferencel a beszélgetésünk és a kapcsolatfelvételünk, de hogy bárki is főtitkárrá választotta volna, arról senki nem tudott a mi vonalunkon.

Megemlítem, hogy 1947 előtt is próbáltunk egy közös platformot találni a választás előtt, de az akkor nem sikerült. Farkas Dénes senior képviselőtársunk is jelentkezett 1956-ban. Hogy honnan bukkant fel Dénes bácsi, nem tudom. Az igaz, hogy gomba módra létesültek a különböző politikai pártok, s elképzelhető, hogy Matheovits Ferivel beszélt, hogy majd ő lesz a főtitkár, de Vargának tudnia kell, hogy a Demokrata Néppártnak voltak vezetői, ám nem úgy, ahogyan ő erről írt. Azokban a napokban csak a szervezés indulhatott meg. Különben is 1949 és 1956 között nem telt el olyan sok idő, hogy – ha szabad így mondanom – a szerzett jogok, tehát bizonyos pozíciók ne éledhettek volna föl, mert hiszen kényszer hatására történt a feloszlítás. Tehát akkor összeülhettek volna a végrehajtó bizottság itthon levő volt tagjai, de például sem Ugrin Józseffel, sem Farkas Györggyel még a kapcsolatfelvétel sem történt meg. Rónayval, Bálint Sándorral és Eckhardttal sem. Mi 1956-ban éppen csak életjelt adtunk magunkról.

A mi roppant felelősségünk

Írta: Mihelics Vid

Nemzeti szabadságunk visszaszerzése halhatatlan dicsősége népünknek, elsősorban ifjúságunknak. Olyan tény, amelyhez foghatót aligha, vagy egyáltalán nem találunk a magunk és más nemzetek történetében. Honfitársaink ezrei és tízezerei — megannyi hős — áldozták fel életüket és ontották véruket ugyanazért: az eszményért: a független, demokratikus és szociális magyar állam megteremtéséért. Azt a társadalmi berendezkedést áhították, amelynek birtokában az ország valóban a dolgozó nép hazája lesz.

Jöjjünk tehát tisztába azzal, hogy az el nem múlt emlékezésen és kegyeletlen kívül mással, sokkal többel is tartozunk nekik. Éspedig azzal, hogy semmi se menjen veszendőbe abból, amiért ők harcoltak, amiben ők reménykedtek.

Roppant nagy a felelősségünk, ma még felmérhetetlen a felelősségünk.

Meggyőződésem azonban, hogy a keresztény világnézet, amelyet vallunk és hirdetünk, sokban elősegítheti mind a felelősséggel, mind a feladattal való nyílt és bátor szembevetésként. Ez a világnézet — ha helyesen és a kor parancsainak megfelelően értelmezzük — minden más szemléletnél hatékonyabban érvényesítheti és bátyázhathatja körül az alapvető emberi jogokat, mindenekelőtt a félelemtől és a nélkülözésektől mentes élet-

ségnek s mindhárom réteg gyermekeinek és ifjúságának jogos vagy méltányos igényeit. Korántsem gondolom, hogy most már minden egyedül a politikai tevékenységen múlnék. Vannak a nemzet életének széles területei, ahol egyéb tevékenységek is szóhoz juthatnak, s kell is, hogy jussanak. A politika azonban minden területen érezteti befolyását. Természetszerűen van így. Nem mellékes tehát az sem, hogy maga a világnézet, amely jobbára csak irányelveket nyújt, milyen programban ölt megfogható valóságot.

Addig is, amíg a Demokrata Néppárt programja alkotmányos úton — az alulról választott szervek bevonásával — elkészül, hadd soroljak fel néhány pontot, amelyet sarkalatosnak tartok.

Mint lapunk más helyén külön is beszélünk róla, föltétlenül helyeselnék hazánk nemzetközi semlegességének kimondását. Annak elismerésében és megvédésében minden erőnkönközre is működünk.

Tudomásul vesszük a nemzetgazdaságnak állami, szövetkezeti és magánszektorra oszlását. Ahol azonban maguk az érdekeltek is túlduzzasztottnak érzik az állami szektort, főleg a mezőgazdaságban, annak csökkentését javasoljuk. Kívánjuk a termelés irányítását is, mert ez ma már világméretű szűkekedés és a ra-

bőznénk egyébként azoktól a rendszerektől, amelyeket megtagadtunk? Oszintén kívánjuk tehát az egyetemek és főiskolák autonómiáját, a tanulás és továbbképzés lehetőségének nemcsak elméleti, de gyakorlati biztosítását is kivétel nélkül mindenki számára.

Azokkal összhangban, akik a Demokrata Néppárt működését újból megindítottuk, a leghatározottabban szembeszállnánk minden olyan restaurációs kísérlettel, amely a bányákat és kulcsiparokat ki akarná venni az állam, a gyárakat a munkásság, a földet a parasztság kezébe, Tartsuk szem előtt a tételt, amely egyenesen világnézetünkönköz folyik, hogy nem a munkát kell a tőkének, hanem a tőkét kell a munkának alája rendelni. Ezzel kapcsolatban azonban — ugyancsak világnézetünkönköz folyóan — meg kell kívánnunk, hogy az egyéni körülmények mérlegelésével és az elemi igazságérzetet ki-elégítő fokig, méltányos kárterítést állapítsanak meg a közelmúltban kisajátított termelési eszközök és javak egykori tulajdonosai számára. Tudom, hogy ez egyesek fülében kevésnek, másokéban riasztónak hangzik. Ám ne feledjük, hogy annakidején a kisajátításról rendelkező törvények is kártalanítást ígértek, s ha erkölcsi alapon állunk, egyébként sem nyugodhatunk bele az egyszerű elkobzásba. Kívánjuk továbbá, hogy a múltban anyagi-

MATHEOVITS FERENC

**„KÉREM, MI MINDIG AZT NÉZTÜK,
HOGY A SZOVJETUNIO KOMMUNISTA PÁRTJA MIT CSINÁL”**

Matheovits Ferenc 1914. május 20-án Brassóban született. Családja az első világháború végén a román megszállás elől Magyarországra menekült. Egyetemi tanulmányait 1932–1936 között Pécsen, a jogtudományi karon végezte. Táblai tanácsjegyző, majd 1941-től Pécsen járásbíró. Légvédelmi tüzérként részt vett a második világháborúban. Budapest ostrománál hadifogságba esett. 1945-ben rövid időre internálták. Kiszabadulása után aktívan részt vett a Demokrata Néppárt megszervezésében. 1947-ben országgyűlési képviselővé választották. 1949-ben letartóztatták, és tizenkét évi börtönbüntetésre ítélték. Hét és fél év után, 1956. szeptember 24-én szabadult. 1956-ban részt vett a Demokrata Néppárt újjászervezésében. 1964-ben tíz év börtönbüntetésre ítélték. 1974. január 6-án szabadult. Szabadulását követően műszaki fordító. 1995. április 8-án meghalt.

1956. szeptember 24-én, Vidovics Ferivel együtt – aki somogyi főispán volt korábban – szabadultam Vácról. Budapestre érve a Ferdinánd hídnál kértem, hogy álljanak meg, mert még az apám is, és az anyám is élt, és a szüleimhez mentem. A Dózsa György úton laktak, ott volt édesapám közjegyzői irodája is. Fölmentem az emeletre, és láttam, hogy még a háborús időkből való, kék elsötétítő papír van az ablakra ragasztva. Vacsoráztak, szerényen bekopogtam az ablakon. Édesanyám vett észre először, kinézett a kék papír fölött, s igen meglepődött, bár akkor már tudták, hogy Vácott vagyok és szabadulok. Nagyon meg voltak hökkelve, mindketten sírni kezdtek. Édesapám elmondta, hogy miután harmincnégy évig fizette az ügyvédi, majd a felemelt közjegyzői nyugdíj-hozzájárulást, kirúgták, és csak 1956. januárban kapott az igazságügytől kegydíjat. Nem honorálták, hogy Toma Alberttel egyedül ő levelezett, hogy megírta a nemzetközi munkajogot, a *Nemzetközi szociálpolitika* című kétkötetes, nagy munkát¹. Hozzáteszem, hogy Toma Albert szobra ott áll a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal előtt, tehát egy közismert, a szovjetek által is elismert egyéniség, a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal elnöke volt.² Apámat tehát kirúgták, és édesanyám fizetéséből éltek nagy nyomorban, nagyon szegényen kettesben. Sírtak a szüleim. Édesapám elég rossz állapotban volt, és néhány hónappal ezt követően, 1957. január 9-én meghalt.

Rövid budapesti tartózkodás után október 2-án hazamentem Pécsre, ahol a fiaim már az állomáson vártak. Nagy gyerekek voltak már, a nagyobbik az uránbányánál dolgozott, fűrómester volt, nagyon jól keresett.

Pécsen viszonylag gyorsan dolgozni kezdtem, talán október 8-án már el is helyezkedtem. A MÉH-nél lettem segédmunkás, cefretárolókat építettek, arra felügyeltem. Nem ment

¹ Matheovits Ferenc: *Nemzetközi szociálpolitika I–II*. Szombathely, 1934, [Szerző]. 359, 472 o.

² A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) 1946-ban vált az ENSZ első szakosított szervezetévé. Állandó titkársága a Nemzetközi Munkaügyi Hivatal, melyet a főigazgató irányít.

gyorsan az átállás. Sétáltam a Mecsekben, élveztem az életet, egy kicsit jobban táplálkoztam, fel akartam erősíteni magam.

A politika nem túlságosan érdekelt. Még az októberi napok előtt Koszér Nándor szőlőjében egyszer találkoztam Kovács Bélával. Koszér Nándor valamikor kisgazda államtitkár volt. A szőlőben ott volt Kovács Béla, a kisgazdapárt volt főtitkára, Adorján József volt kisgazda képviselő, akivel együtt ültem a börtönben. Adorján hozta össze a társaságot, aki a börtönbeli magatartásom alapján rettenetesen nagy hívem lett. Később kiment Nyugatra, és ott is halt meg. Ott volt még Abai Nemes Oszkár, aki a Demokrata Néppártnak volt országgyűlési képviselője. Öten voltunk ott, de nem nagyon beszélgettünk egymással, mert annak idején, a lefogatásom utáni időben Abai Nemes Oszkár nem igazán szépen viselkedett. Rovásomra akart országgyűlési képviselő lenni, de nem sikerült neki. Koszér Nándor is nagyon furcsán viselkedett abban az időben. Úgyhogy Kovács Bélával egy percre külön vonultunk, és megbeszéltük, hogy e szőlőbeli találkozás után elmegyek hozzá. Ott pedig csak vigadtunk, beszélgettünk, de semmi érdemlegeset nem tettünk.

Ezt követően két nappal később mentem el Kovács Bélához, és akkor nyíltan, elég őszintén beszélgettünk egymással. Elmondtam, hogy a magam részéről olyan politikai pártot szeretnék, amelyben a Független Kisgazdapárt és a Demokrata Néppárt valahogyan egyesülne. Kovács Béla erre ezt válaszolta: „Jó, jó, de hát én református vagyok, hogy lehetne egy katolikus pártnak a vezetője egy református ember?” Mondom neki: „Nézd, ez nem lényeges dolog, mert nálunk voltak protestánsok is, ez nem okoz problémát.” Próbáltam rábeszélni, de Béla eléggé visszautasító volt. A végén azt mondta: „Nézd, én református ember vagyok, ez nekem nem jön jól” – és végeredményben visszautasította azt, hogy egy egységes pártot csináljunk. Sőt, még azt is mondta, hogy én – mármint Kovács Béla – a kisgazdapárt részéről azon leszek, hogy titeket ne ismerjenek el. Tehát nemcsak visszautasító volt, hanem kifejezetten azt az álláspontot képviselte, hogy minket a hatalomból, az igazgatásból meg mindenből kizárjanak.

Október 23-a váratlanul ért. Hallgattuk a rádiót, és tudomásul vettük a Budapesten történeteket. Itt, Pécsen nem nagyon indult meg semmi. Egy volt bíró kollégám meghívott egy értelmiségi gyűlésre, de nem tudtam erről semmi többet. Ez október 26-án vagy 27-én lehetett. Ezen a gyűlésen Szentágothai, pécsi egyetemi tanár elnökölt. Én is felszóltam. Lényegében arról beszéltem, hogy nem a bosszúállás, hanem a megbocsátás elvére kell helyezkedni. Mindegy, ki milyen párthoz vagy hova tartozott, ezeket mind el kell felejteni, és a nemzeti egységet kell megteremteni, ugyanis enélkül az élet nehezen megszervezhető. Össze kell fognunk – mondtam –, és nem a bosszúállás, hanem a megbocsátás szellemében kell továbbhaladni. Hozzászólásom a *Dunántúli Napló*ban jelent meg³. Ez az újságpéldány annak idején megvolt nekem, de amikor internáltak, ezt is elkobozták. Szentágothai pedig többek között arról beszélt, hogy most már az új megszólítást, a hölgyeim és uraimat is meg kell engedni. Ezen a gyűlésen lényegében semmi olyan nem történt, amit bármilyen szempontból is kifogásolni lehetett volna. Szentágothai okosan vezette le, én pedig még a gyűlés befejezése előtt elmentem, valójában nem is nagyon érdekelt az egész dolog. Ezekben a napokban a bíróságon is jártam. Régebben bíró voltam. Amikor bementem a pécsi bíróság épületébe, ott is valamilyen gyűlés volt. Nagy ovációval és örömmel fogadtak.

³ Nemzeti egységet, független Magyarországot! Várjunk a pártok alakításával, intézkedjünk nyugodtan, higgadtan! Értelmiségi Tanácskozás Pécsen. *Szabad Dunántúl*, 1956. november 1. 2. o.

Hívtak, én azonban a nagy éljenzés meg egyéb ellenére nem mentem be a gyűlésre. Mondtam, én csak a közjegyzőt keresem. Őt azonban nem találtam, mert ő is valamilyen gyűlésen vett részt. Úgyhogy ebből is kimaradtam.

Az utolsó napokban valami erjedés lett a pécsi rendőrségen, de ezt is csak kívülről láttam. Eltűnt a parancsnok, eltűntek a tisztek, a rendőrség egy része átállt, egy része elszivárgott, a hadsereg is szétment. Utóbb hallottam, hogy valahol a hegyekben bolyongott egy ezrednyi erő egy főhadnagy parancsnoksága alatt, amelyik később megadta magát. A katonai tanács elnöke egy alezredes volt, aki 1956 után éveken keresztül mondta, hogy ő mindent szabotált, így igazolták, és nyugdíjat kapott. Később visszajött a pécsi főkapitányság vezetője, aki akkor alezredes volt, és azzal az ürüggyel, hogy ő az összes többi tiszttel a Mecsekben szervezte az ellenállást, előléptették ezredessé, később tábornokká. Még mielőtt november 2-án felmentem volna Budapestre, a Mecsekben valamiféle társaság lövöldözött, és egy mecseki „Láthatatlan” nevű személy irányította a műveletet. Lőtték az úgynevezett A/1-et, ahol akkoriban oroszok voltak, de ezenkívül Pécsen lényeges dolog nem történt. A lényeges dolgok Budapesten, illetőleg majd Győrben történtek.

November 2-án teherautón fölmentem Budapestre, élelmet szállítottunk a pesti lakosoknak. Dél előtt tíz óra lett, mire elindulhattunk, úgyhogy valamikor délután öt vagy fél hat körül érhattünk fel. Mielőtt Pécsről elindultam volna, tépelődtem, mit csináljak, és mit ne. Nem lehet elfelejteni, hogy röviddel azelőtt, szeptember 24-én szabadultam.

Budapestre érkezve azonnal Mindszentyhez mentem, hogy bizonyos irányelveket megbeszéljek vele. Jó sokáig, talán háromnegyed óráig voltam bent nála. Eléggé elutasítóan nyilatkozott, és azt mondta, hogy roppant nagy a felelőssége, mert mindenki rá akar hivatkozni, minden keresztény párt őt akarja meglovagolni. Azt válaszoltam, hogy én nem ezt kérem, sőt nekem az a véleményem, hogy minden keresztény párt a maga erejéből s nem pedig a püspöki kar támogatásával akarjon eredményt és sikert elérni. Elmondtam, hogy vidéken a szociáldemokrata párt és a kisgazdapárt már mindenütt szervezkedik. Ha pedig valaki egyszer leadta a voksát, hogy ide vagy oda áll, akkor az illető akaratát roppant nehéz megmászítani. Mindszenty nagy érdeklődéssel vette tudomásul mindezt, és annyit mondott, hogy állásánál és helyzeténél fogva pártokon kívül és felül akar maradni. „Repülőgépek jönnek, repülőgépek mennek, az országnak a sorsa eldőlőben” – mondta, majd hozzátette: „napi politikai dolgokkal nem is kívánok foglalkozni”. Mint említettem, talán háromnegyed órát voltam bent Mindszenty-nél, nem nagyon ért ő rá akkoriban arra, hogy túlságosan sokat foglalkozzék egy-egy csoporttal.

Ekkor, november 2-án a primásnak Rogács püspöktől fölvittem egy püspöki körlevelet, amit kihirdettek a pécsi egyházmegyében, és amelyben lényegében az egyházi intézmények visszaadásáról volt szó. Tehát nem a földbirtok és nem egyebek visszaadásáról volt szó, mert annál azért okosabbak voltak, hogy bármi ilyet követeljenek. De tudni kell, hogy Pécsen a helyi teológiát például szakközépiskolává alakították át. Elvették a belvárosi katolikus kört, és sok mindent, hiszen volt ciszter és jezsuita gimnázium is a városban. Ezeknek az intézményeknek tradícióik voltak. Hallottam Mindszenty rádióbeszédét⁴, eltettem a kinyomatott szöveget, ma is megvan. Ebben a nagybirtokok visszaadásáról egy szót sem mondott. Szerintem az dühítette föl a pártvezetőket, hogy bírói felelősségre vonásról beszélt. Ez volt az, ami az ő szempontjukból kellemetlen volt.

⁴ Mindszenty József rádióbeszédje, 1956. november 3. 20 óra. In: *A forradalom hangja*. I. m. 461–463. o.

Mindszenty tárgyilagosan és jól látta a helyzetet. A legfőbb kérdésnek azt tartotta, hogy mi lesz az oroszok magatartása, beavatkoznak-e vagy sem. Azt tudtuk, hogy Nagy Imrét elismerték. Ez november 2-án volt, de vajon mit hoz a jövő? Látszott, gondban van, de egyébként bírta az iramot, rengeteg küldöttséget fogadott.

Számunkra, a Demokrata Néppárt számára a Mérleg utca 6-os számú épületet utalták ki. Ez egy harminc szobás, minden kényelemmel ellátott és felszerelt épület volt. Voltak benne magánlakások is, de elsősorban egy harminc szobás pártközpont, illetve párhelyiség volt. Azt pontosan nem tudom, Tildy vagy Nagy Imre utalta-e ki számunkra. Tildy még azt is kérdezte: „Matheovits Feri ott van köztetek?” És azt is mondta: „Csodálkozom, hogy miért nem fordult hozzám, amikor miniszterelnök voltam. Én is olyan sok dolgon mentem keresztül.” Nagyon kedvesen érdeklődött, és sok sikert kívánt a szervezkedéshez.

Megemlítem, hogy akkoriban több keresztény párt alakult. Ahogy jöttünk Budapestre, minden községben volt valamilyen. Volt Demokrata Néppárt, Keresztény Néppárt, Katolikus Népszövetség, Keresztény Front, meg nem is tudom milyen néppárt keresztény jelzővel. Mi a Demokrata Néppártot alakítottuk meg. Groó Józsefék, Kisháziék, illetve Pattantyús Ábrahám Dezső, a volt aradi miniszterelnök is csinált egy pártot. Balogh István is „újraéledt”, nem tudom mi volt a pártja neve.⁵ Mozgolódtak a keresztény szocialisták is. A Katolikus Néppártot is életre hívták, ennek egy Varga nevű személy volt a vezetője. Őt Mindszenty 1947-ben leépítette. Tudniillik 1947-ben ők is el akartak indulni az országgyűlési választásokon. A primásnak viszont akkor az volt az álláspontja, hogy ne csináljunk ennyi pártot, és így a Katolikus Néppártot tulajdonképpen az ő befolyására szüntették meg. A primás nem tartotta jónak, ha a párt katolikus jellegét egyértelműen hangsúlyozzák, mert akkor a protestánsok, a szociáldemokraták, a kiszáradtak és mások közül nem szavaznának ránk, s így az abszolút többséget nem kaphatnánk meg. Tehát neki az volt az álláspontja, hogy csak egy demokrata vagy keresztény jellegű néppártot kellene csinálni.

Kovács Béla három nappal előbb ment fel Budapestre, mint én. Én – mint említettem – november 2-án utaztam föl. Utána bementem a Demokrata Néppárt központjába. Mire odaértem már ott volt Farkas Dénes, Székely Imre Kálmán és egy Pap nevű, egykori Szabolcs megyei képviselő. Volt ott még valaki, talán Keresztes Sándor, már nem emlékszem pontosan. Ekkor egy szűk körű megbeszélést tartottunk. Ezen a szűk körű képviselő-értekezleten engem a párt főtitkárává választottak.

Abban, hogy főtitkár lettem, közrejátszott, hogy a börtönben, ahogyan Székely Imre is mondta, én viseltem a Demokrata Néppárt egész terhét. Egyedüli voltam, mert a többiek, akik néppártinak számítottak, kifutottak Nyugatra, Eckhardt Sándor pedig visszavonult. Megválasztásomhoz talán hozzájárult a börtön mellett az is, hogy én eléggé határozott voltam, nem köntörfalaztam, és talán, hogy egyedül én ismertem a hercegprimást, s az ő jóakarata szintén fontos volt. Barankovicsal szemben végeredményben mindig egy kijegesedési pont voltam, mert az az ellenzék, amelyik mindszentysta volt, elsősorban körülöttem csoportosult.

Aznap este még ifjúsági gyűlés is volt, melyen főleg egyetemi hallgatók vettek részt. Harmincan, negyvenen gyűltek össze, nagyon harcosak voltak. Volt ugyan egy névsorom, de megsemmisítettem, ezért nem tudom, hogy kik voltak ott. Velük körülbelül éjfélig beszélgettem, s amikor 3-án reggel fölbredtem, állítólag valahol Budapest környékén már gyülekeztek az orosz csapatok. 1956 lázas napjaiban nagyon jóban voltunk a szociálde-

⁵ Független Magyar Demokrata Párt.

mokratákkal, úgyhogy a szociáldemokraták használatra egy személygépkocsit is átadtak nekünk. Én magam bementem a szociáldemokrata pártközpontba, ahol örömrivalgással fogadtak. November 4-én délelőtt nem mentem be a Mérleg utcába, délután pedig már nem lehetett bemenni. Ezt követően pedig nem volt már arra mód, hogy összegyűljünk. Tehát éppen hogy megválasztottak a Demokrata Néppárt főtitkárává, november 4-én már meg is jelentek az orosz csapatok.

November 4-én délután vagy 5-én délelőtt találkoztam Székely Imrével és Farkas Dénessel. Hármasban sétálgattunk a Gellérthegyen, és megállapítottuk, hogy az egész dolog befejeződött. Bizonyos csalódottság volt bennem, de én végeredményben akkor kerültem ki a börtönből, és az volt az érzésem, hogy nemzetközileg nem volt eléggé tisztázott a helyzet.

November végéig maradtam fenn Budapesten. Talán november 27-én vagy 28-án jöttem haza Pécsre, vonattal. Itthon megint dolgozni kezdtem a bánicsi szeszfőzdében. Körülbelül januárig voltam itt. Januárban az egyik ismerősöm két gyerekével és feleségével disszidálni próbált Ausztriába. Elkapták őket. És erre jött az asszonyi lotyogás: „Nem baj, Feri – vagyis én – majd valahogyan kiszabadít minket.” Minek kellett ezt mondani? Erre rögtön az ávósok: ki az a Feri, meg minden. Megkapták a címetem, és három-négy nap múlva, amikor este hazamentem a munkából, az ÁVH az egész házat megszállta. Engem rögtön elvittek kihallgatásra, majd fölvittek Pestre. Kiderült, hogy azt a férfit, akit elkaptak, akkor már a Gyorskocsi utcában vallatták. Teljesen kikészítették, s így annyira megpuhult, hogy csak fel kellett hozni, és mondta azt, amit hallani szerettek volna. Védekeztem, hiszen nem csináltam semmit, de így is február közepe lett, amikor kiengedtek. Hazajöttem, s megint dolgozni kezdtem. Egy idő múlva megint lefogtak, de ekkor szerencsém volt. 1956-ban ugyanis beadtam egy felülvizsgálati kérelmet, és a felülvizsgálati tárgyalás 1957. március 15-én volt. Ekkor közölték velem, hogy a büntetés folytatására vittek be. Erre a Legfelsőbb Bíróság egy olyan ítéletet hozott, amelyben annyira szállította le a büntetésem, amennyit már kitöltöttem. A kihallgatás során nem kizártak, nem vertek meg, a kihallgatás is egész más légkörű volt, mint korábban. Érdekes, hogy még Pécsen, amikor letartóztattak, egy ávós azt mondta: „Kérem, egész más a bánásmód, tessék elhinni, nincs verés.” Még aznap éjszaka fölvittek Pestre. Vallattak, kérdezték, hogy főtitkár voltam-e. Na és? No dehát így, úgy, emígy, hogy önöknek nem volt szabad pártot csinálni. És akkor azt válaszoltam a kihallgatónak, hogy kérem, mi mindig azt néztük, hogy a Szovjetunió kommunista pártja mit csinál. Mi abban a pillanatban, amikor ők nem ismerték el, hogy Nagy Imre miniszterelnök, megszüntettük a tevékenységünket, mi mindig őket néztük, hogy ők mit csinálnak. És erre nem tudtak mit mondani. Kellemtelen volt, de erre nem tudtak mit válaszolni, úgyhogy engem emiatt engedtek ki. Bár a MÚK, a „márciusban újra kezdjük” miatt a legfelsőbb bírósági döntés ellenére sem akartak kiengedni, hanem fölvittek egy külön szobába, amely ragyogóan volt berendezve. A folyosón ór sétált le s fel, és ha valaki a zárkából kikopogott, azonnal rendelkezésre állt. Folyóiratok voltak, igaz, nem a legfrissebbek, de mégis lehetett olvasni. Az ember el tudta foglalni magát. Amikor ebbe a külön szobába fölvittek, akkor én ezt tudomásul vettem, majd kikopogtam az örnek, és mondtam: kérem, szíveskedjen jelenteni, a magam részéről a legfelsőbb bírósági döntéshez ragaszkodom, s ennek megfelelően azonnali szabadlábra helyezést kérek. Kérem, hogy ezt szíveskedjen lent a feljebbvalóival közölni, majd behúztam az ajtót. Nem tudom, hogy meddig, talán két-két és fél óráig tartott, amíg döntöttek, aztán megborotváltak, megfürdettek és kiadták

az összes holmimat. Március 15-e vagy 16-a volt ekkor, nem emlékszem már pontosan, melyik napon engedtek szabadon.

Ezt követően még egy ideig a szeszfőzdeben dolgoztam, majd Komlóra, a Mezőgazdasági Terményértékesítő Vállalat 11-es számú boltjába kerültem. Egyik társammal kerültem oda, ő volt a boltvezető, én pedig a boltvezető-helyettes, de közös elszámolásban voltunk, a fizetésből, a jövedelemből egyformán részesültünk. Hozzáteszem, hogy forgalomban és jövedelemben a másodikkok lettünk a megyében, annyira felhoztuk a boltot.

1957. június 27-én vagy 28-án megint letartóztattak. Négyen voltunk egy szobában. Itt kerültem össze Kállay Tiborral, aki 1921 és 1924 között volt pénzügyminiszter. Az ő „bűne” az volt, hogy 1956-ban felkereste Mindszentyt, hogy üdvözlje, és ezért internálták. Idős ember volt, nyolcvan fölött lehetett akkoriban, de bevitték. Szobatársam volt a Műegyetem forradalmi tanácsának alelnöke, a negyedik személy pedig a *Magyar Nemzet* kiadóhivatalának volt a főnöke egykoron. Nagyon jó barátságba kerültünk, mert több héten keresztül együtt voltunk. Hogy ne unatkozzunk, előadásokat tartottunk egymásnak. A műegyetemi hallgató pár napon keresztül az atomkutatásról beszélt. Ezt Kállay Tibor egészítette ki. Ő tíz napon keresztül beszélt arról, hogy tulajdonképpen hogyan következett be az atomrobbantás. Ez egy nagyon érdekes előadás-sorozat volt. Én a Demokrata Néppárttól beszéltem. Jól elszórakoztunk. Mindez még a Gyűjtőben történt. Innen Kistarsára vittek, ahol egy értelmiségi zárkába kerültem. Egészen érdekes társaság került be az internálótáborba; Bornemisza Géza, a volt iparügyi miniszter, Knob Sándor, a Gyáripárosok Országos Szövetségének alelnöke, Khuen-Héderváry Károly, a magyar főcserkész, Révhegyi Ferenc, a volt bécsi katonai attasé, Vattay Tóni bácsi, aki altábornagy a lovas hadosztály élén és a kormányzó úr szárnysegédje volt valamikor. Közülük Khuen-Héderváryt cserkészvonalon ismertem. Apám ugyanis az országos intézőbizottság tagja volt, sőt később a Cserkész Legfelsőbb Fegyelmi Bírósnak volt az elnöke. Khuen-Héderváry rögtön elmondta, hogy őket Mihelics Vid, valamikor 1956. november 4-e előtt összehívta egyszer, hogy valamiféle keresztény pártot kellene csinálni, és ezért internálták őket. Valószínűleg egy monstre pert akartak, de trombózisos volt, és annyira erőt vett rajta a trombózis, hogy ki kellett engedni. Amikor már majdnem gyógyult volt, akkor megint behozták az internálótáborba, és ott meghalt. Úgy látszik, ez kellemetlen volt nekik, és ezért ezt az ügyet elejtették.

Internáltként egy darabig dolgoztam, valami derítőt csináltunk, de egy olyan vállalattal, amelyik közben kintről jött be és kintről szervezte a munkát, ugyanakkor ennek a vállalatnak rab volt a főmérnöke. Egészen lehetetlen helyzet volt ez. Hoztak élelmet, mindent, én is dolgoztam, hogy valahogyan elteljen az idő. Amikor ezt a derítőt megcsináltuk, ács lettem. Egy nagyon ügyes áccsal dolgoztam egy brigádban.

November közepén vagy december elején egyszer csak megjelent egy rabkocsi. Neveket kezdtek felolvasni, a legvégén az enyémet is felolvasták. A Gyorskocsi utcába vittek. Megint számot kellett arról adni, hogy mit tettem. Én ugyanazt a szöveget mondtam el, mint korábban, vagyis hogy november 4-én abbahagytam a pártvezetői tevékenységet. Próbáltak rábeszélni, hogy ne a korábbi módon, hanem valami mással védekezsek, de én nem változtattam az álláspontomon. A végén közölték velem, akkor pedig internálnak és Tökölre kerülök. Miután az internálás mégis kellemesebb dolog, mint egy esetleges ítélet, ezt tudomásul vettem. S így Tökölre kerültem. Tökölön egy nagyon művelt ember, Ipolyi Keller Tamás fogadott a zárkában, ő volt az ügyeletes rab. Ő Ipolyi Arnold neves művészettörténésznek volt valamilyen leányági leszármazottja.

A tököli internálótáborban talán 1958. február–márciusban történt az alábbi eset. Egyszer este valami baj volt a vízvezetékkel, ezért a foglyok egy részét, a fizikai dolgozókat kivé-
zényelték a vízvezeték kibontásához. A foglyok elkezdtek ásni, s ekkor a néphadsereg egyen-
ruhájába öltözött, meggyilkolt katonákra bukkantak. Hozzáteszem, hogy előzőleg a tököli
internálótáborban oroszok voltak, s csak 1958 januárjában adták át – illetve akkorra készült el
– magyar internálótábor céljára. A fegyőr azonnal visszarendelte a foglyokat, s utána az ör-
személyzet folytatta az ásást. A fegyőröktől tudjuk – köztük is volt, aki velünk érzett –, hogy
mintegy hat-hét személyt ástak ki, mindegyikük a néphadsereg egyenruháját viselte. Valószí-
nűleg a Malétert kísérő, vagy más katonák lehettek, akiket az oroszok tettek el láb alól.

1958. augusztus 1-jén engedtek ki ebből a táborból, olyan papírral, hogy megszűnt az in-
ternálásom. Tökölön találkoztam Keresztes Sándorral, aki 1945 után képviselőtársam volt.
Ő megúsza a dolgot, mert hét gyereke volt. Engem azért is vallattak, mert például 1956 de-
cemberében megkaptam Pestről az úgynevezett Bibó-memorandumot, amit aláírtak a kiszga-
dák, a szociáldemokraták, a parasztpártiak és aláírtuk mi is, demokrata néppártiak. Ez a me-
morandum lényegében egy kibontakozási javaslat volt, amelyet Bibó Pista minden, a béke-
szerződést garantáló hatalomnak megküldött, tehát Amerikának, Angliának, Franciaországnak
és a Szovjetunióknak is. A kibontakozási javaslatra állítólag annak idején Hruscsov azt mondta,
hogy „very bad”. Ezt Bibó Pistától tudom, mert ahogy kiszabadultam rögtön elmentem hozzá.
A kihallgatónak azt mondtam erről, hogy nekem leküldték – az igaz, hogy Karcsay Sándor és
Keresztes Sándor írták alá, de ez az én utasításomra történt, tehát én vállalom érte a felelőssé-
get. Karcsayt azonban nagyon nehezen sikerült kihoznom a slamasztikából, azt mondtam,
hogy én őket bízam meg az aláírással, és ők nekem leküldték Pécsre, hogy megnézzem.
Rögtön az volt a kérdés, hogy kivel. Postán, és én ugyanúgy postán küldtem vissza. Minden
az én felelősségemre történt, tehát én ezért a teljes felelősséget vállaltam. Mihelics Videt is
letartóztatták még akkor, amikor én bent voltam a Fő utcán. Ezt onnan tudtam meg, hogy
Mihelics Vidről kezdett érdeklődni a kihallgatóm. Rögtön tudtam, hogy Mihelics Vid is bent
van, nyilvánvalóan a vezércikk miatt, ami a *Hazánkban* A mi roppant felelősségünk címmel
megjelent⁶. Egyébként ez nagyon komoly cikk volt. Mihelics Vid valamikor szociális titkár
volt, tehát harcolt a földreformért, az ipar és a bankok államosításáért, s harcolt mindazért,
amit úgy hívnak, hogy demokratizmus. Tehát lehetetlen, hogy ő a maga részéről ne lett volna
híve teljesen ennek a rendszernek. Védennem kellett őt, mert láttam, hogy bent van. Miután én
őt így megvédtem, rám terelődött a szó. Rólam tőle is érdeklődtek. Ő azt mondta, én a legme-
revedben elleneztem a bankok és az iparvállalatok államosítását. Én őmiatta harcba szálltam,
ő pedig ugyanezt nem tette meg értem. Mihelics Vid is kiszabadult. Mindenkit kiszabadítottam.
Barkóczy József volt még bent. Ő 1949-től állandóan internálva volt. Nagyon érdekes
ember, kitűnő mezőgazda volt, úgyhogy a többi mezőgazdasági egyetemi vagy főiskolai tanár
– akikkel együtt volt internálva – őt választotta meg mezőgazdasági művelődési igazgatónak.
A végén őt is kiszabadítottam. Mindenki kiszabadult, egyedül én maradtam bent.

Végül 1958 augusztusában én is hazamentem, s először ácssegéd lettem. Akkoriban vi-
szonylag jól kerestem. 1959. januárig voltam ács, 1959. júniusig vasbetonszerelő és 1959
júniusában pedig – tekintettel az egyetemi végzettségemre –, megengedték, hogy mint átkép-
zős letegyem a vasbetonszerelő szakmunkásvizsgát, úgyhogy én vasbetonszerelő szakmunkás
is vagyok.

⁶ *Hazánk*, 1956. november 4. 1. o.

A MAGYAR SZOCIÁLDEMOKRÁCIA ÉS AZ 1956-OS FORRADALOM

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt szerepe az 1956-os forradalomban a történelmi előzmények ismerete nélkül érthetetlen. A két világháború között a szociáldemokrácia volt az egyetlen jelentősebb befolyással rendelkező politikai irányzat, amely mindvégig következetesen szembeszállt azokkal az autoritárius és totalitárius törekvésekkel, ideológiákkal, amelyek végképp fel akarták számolni a magyar liberalizmus által létrehozott politikai intézményrendszert, illetve annak még 1919 után is meglévő maradványait. A szociáldemokrata párt a kicsiny liberális és polgári radikális csoportosulásokkal együtt az egész időszakon át követelte az általános és titkos választásokat, a polgári jogok teljességét, de a földreform és a hatékony szociálpolitika is része volt programjának. (Egy olyan mozgalom volt tehát, amely egy rossz korban mindvégig az európai demokratikus szellemiséget képviselte és juttatta el viszonylag széles néprétegekhez.)

Emellett a hazai szociáldemokráciának súlyos kudarcai is voltak. Ezek közé tartozik a Tanácsköztársaság létrejöttében játszott szerepe, a párt vezető ideológusainak képtelensége arra, hogy – bár a trianoni diktátumot a párt sosem fogadta el – agitációs szempontból is hatásos álláspontot alakítsanak ki a nemzeti kérdésben. Részben ezzel függ össze a párt két világháború közötti történetének legnagyobb csődje: nem volt képes megakadályozni a jobboldali eszmék rohamos térhódítását a munkások között.

Ez a kudarc nyomta rá a bélyegét a szociáldemokrata párt 1945 és 1948 közötti történetére is, ami a párt 1956-os viselkedésének kulcsa. Az alapos forráskutatásokra épülő, átfogó munkák még váratnak magukra, mégis az eseményeket áttekintőnek úgy tűnhet, mintha a szociáldemokrácia a háború után hirtelen éppen azt felejtette volna el, ami történelmi tradíciójának legfontosabb része: a tömegek mozgósítása a teljes körű demokratikus jogokért. A párt úgynevezett baloldali szárnya fontos támasza volt a kommunista pártnak a totális kommunista hatalom kialakulásához vezető úton, amelynek egyik állomása éppen a szociáldemokrata párt megsemmisítése volt, a másik szárny pedig képtelen volt hatékony ellenállást kifejteni a demokratikus intézmények fokozatos felszámolása láttán.

A magyar szociáldemokrácia arculatát 1945 után alapvetően megváltoztatták az 1938 utáni évek tapasztalatai és a háborús veszteségek. Az üldöztetések megtizedelték a párt vezetését – a szakszervezet fontos vezetőit 1944 végén Budapesten kivégezték, a párt főideológusát és szellemi vezetőjét, Mónus Illést az ostrom utolsó heteiben fogták el és lötték agyon, sok szociáldemokrata nem tért vissza a koncentrációs táborokból és a munkaszolgálatból. Az üldöztetésnek jobban kitett régi aktivisták, tisztségviselők száma megritkult, helyükre a háború után gyakran olyanok léptek, akiknek csak friss keletű, gyakran csak konjunkturális kapcsolatuk volt a szociáldemokrata párttal.

A háború után a párt vezetése átalakult. Ennek az átalakulásnak a során jelent meg, majd tett szert egyre nagyobb befolyásra az a csoport, amelyet a szociáldemokrata baloldalnak szokás nevezni. A csoport vezetője, Marosán György már a háború előtt is fontos tisztségviselője volt a pártnak, de a többiek – Horváth Zoltán, Justus Pál, Révész Ferenc, Rónai Sándor, Schiffer Pál, Szalai Sándor, Szurdi István, Vágvölgyi Tibor és mások – korábban nem játszottak vezető szerepet a szociáldemokrata mozgalomban. Többnyire fiatal emberek voltak, csekély szociáldemokrata múlttal. Alapélményük a fasizmus volt, a háború, az üldöztetés – akár politikai nézeteikért, akár származásukért kellett ezt elszenvedniük. Úgy látták, hogy a demokratikus intézmények képtelenek voltak feltartóztatni a fasizmus térhódítását, és ezért ezek értéke számukra jóval kisebb volt, mint a korábbi szociáldemokraták számára. Csökkent a szemükben az önálló szociáldemokrata identitás értéke is, mert úgy látták, hogy a nagy baloldali munkáspártok – mint a német szociáldemokrata és kommunista párt – éppen az egység hiánya miatt voltak képtelenek szembeszállni a fasizmussal. Marxisták voltak, antikapitalisták, akik a fasizmusban csak a kapitalizmus egyik válfaját látták, és élményeik hatására antikapitalizmusuk még tovább radikalizálódott. Hittek a kommunisták által hirdetett népfrempolitikai öszinteségében, tisztelték a felszabadítókat, a nyugati hatalmak által is immár szalonképes antifasiszta partnernek tekintett Szovjetuniót. Egyszóval világnézetükben, politikai nézeteik között nem volt egyetlen olyan szilárd pont sem, amely lehetővé tette volna számukra, hogy egyszer csak „eddig és ne tovább”-ot mondjanak az egyre mohóbb kommunista kívánalmakra. És amikor már látta némelyikük, hogy hova vezet ez az út, még mindig találtak ideológiát a folytatáshoz: még mindig a legkisebb rossz egy olyan rendszer – mondták –, amelyben ugyan nem lesz szociáldemokrata párt, de megvalósulnak a baloldal hagyományos szociális céljai, és végképp lehetetlenné válik a háború előtti rezsim restaurációja. Volt aztán persze a „baloldaliak” között – mint a többi pártban is – beépített, „megfogott” ember, aki valószínűleg információkat adott a Horthy-rendőrségnek a szociáldemokrata pártban tevékenykedő kommunistákról vagy másról, és ezért – a rendőrségi archívumok kommunista kézre kerülésénél – zsarolhatóvá vált. Sok mindent megvilágítanak a régi szociáldemokraták beszámolóiban a vezető „baloldaliak”, illetve a háború után a kommunista pártban vezető pozícióba került korábbi szociáldemokraták „belső használatra” szánt magyarázkodásairól: az ország ügyis a szovjet hatalmi szférába kerül – mondták –, itt ügyis a kommunisták fognak diktálni, a pártegyesülés elkerülhetetlen. A legkisebb rossz az együttműködés, mégpedig alapvető fenntartások hangoztatása nélkül. Ez az egyetlen esély a szociáldemokrácia átmentésére: így a szociáldemokraták befolyást, sőt esetleg vezető pozíciókat szerezhetnek a majdani uralkodó pártban. Azzal hitgették magukat, hogy erre minden lehetőségük megvan, hiszen a kommunisták olyan kevesen vannak, hogy szükségképpen kisebbségben fognak maradni.

De a szociáldemokrata „jobbaldalt” és centrumot – amelyhez a régi szociáldemokrata vezetők zöme tartozott – sem csak a külső körülmények bénították meg annyira, hogy képtelen volt megakadályozni a „baloldal” akaratainak érvényesülését a pártban. A régi szociáldemokrata vezetőknek persze jócskán voltak fasizmus előtti tapasztalataik – a kommunistákról is. Ők emlékeztek még 1919-re, a szociáldemokráciát szociálfasiszta osztályárulónak nyilvánító Komintern-ideológiára, a „Büchlerek, Popperek, Peyerek” ellen harcba szólító kommunista agitációra. De eleinte ők is elhitték, hogy ez a kommunista párt már

nem ugyanaz, mint a Komintern-időszak pártja – ezt Böhm Vilmos nyíltan ki is jelentette az 1918–1919-es forradalmakról 1945 után kiadott memoárjának előszavában.¹

Elhitték, hogy a kommunisták célja többé nem az egyeduralom, a „proletárdiktatúra”, hanem hosszú távra is elfogadják az antifasiszta, demokratikus koalíció által kialakított politikai játékszabályokat. Úgy látták, hogy miként a nyugati hatalmak is együttműködtek a Szovjetunióval a fasizmus elleni harcban, a szociáldemokraták is együtt tudnak működni a kommunistákkal a közös antifasiszta és szocialista célkitűzések megvalósításáért, sőt a szociáldemokrácia egyik feladatának a kommunisták „megszelídítését” tartották, úgy, ahogy ezt Churchill és Rooseveltt tette Sztálinnal. Azzal áltatták magukat, hogy ehhez minden eszköz a rendelkezésükre áll, hiszen a szociáldemokrácia az egyetlen baloldali mozgalom, amely tradícióval, tömegbefolyással és megfelelő káderállománnyal rendelkezik. Ezért – vonták le a következtetést – a Szovjetunióknak is érdeke a szociáldemokrácia fennmaradásának biztosítása, mivel ez az egyetlen komoly baloldali erő, amely hidat teremthet közte és a magyar társadalom között, hiszen az oroszoknak is be kell látniuk, hogy a kommunistákat a társadalom úgysem fogadja el. Ennek a hidszerepnek viszont az a feltétele – vélték –, hogy elkerüljék a nyílt konfliktusokat a kommunistákkal, akik a szovjet érdekek hazai képviselői. Elhitték, hogy a szociáldemokrata tradícióban felnőtt tömegek nyomása elegendő a kommunisták kordában tartásához, militáns antikommunista politikára nincs szükség, mert a nyílt konfliktus akár polgárháborúhoz is vezethet.

A szociáldemokrata tradíció erejébe vetett hit más téren is katasztrófális következményekkel járt. A szociáldemokraták nem tulajdonítottak például jelentőséget annak, hogy a kommunisták gyorsan átvették a vezető pozíciókat a szakszervezetekben. Mivel az újdonsült kommunista szakszervezeti vezetők többsége a háború előtt szociáldemokrata volt, úgy gondolták, mindegy, melyik párthoz tartoznak most, úgysem tudnak mást csinálni, mint amit a szociáldemokrata mozgalomban tanultak, már azért sem, mert a szervezett munkások óriási többsége szociáldemokrata. Nem figyeltek fel arra, hogy a kommunisták lassanként a kezükbe kaparintanak fontos üzemi pozíciókat – például a személyzeti osztályokat –, nem próbálták legalább ellensúlyozni a kommunisták befolyását a rendőrségben és a hadseregben, mindig újra és újra arra számítva, hogy kritikus helyzetben úgyis mögöttük állnak a baloldali tömegek.

A szociáldemokrácia ellenállás-képtelenségének legfőbb oka azonban mégsem a taktikai hibák sorozata volt, hanem az, hogy a párt elvesztette korábbi markáns, megkülönböztető politikai profilját, és végzetesen arctalanná vált a háború utáni időszakban. A szociáldemokrata párt célját, a szocializmust, demokratikus úton akarta elérni. Nem volt azonban hajlandó a kommunistákkal szemben szövetségre lépni a demokratikus intézmények védelmére például a kisgazdákkal, mert féltette a szocializmust a kisgazdapártba bemenekült restaurációs erőktől. Így némi lelkiismeret-furdalással bár, de asszisztált a kommunista szálamitaktikához, engedve a közös célra – a szocializmusra és a közös ellenségre, a reakcióra – való hivatkozásnak. Közben a kommunisták kisajátították, demagóg módon radikalizálták és az utcára vitték a szocialista jelszavakat, kijátszva a demokratikus intézmények ellen. Ezen az úton persze a szociáldemokrata centrum és „jobboldal” már nem szívesen követte őket. De így a szociáldemokrata párt harapófogóba került: az egyik oldalon – úgy látszott – gyülekeznek a jobbos demokraták, a másikon pedig a jobbos szocialisták.

¹ Böhm Vilmos: *Két forradalom tüzeiben*. Budapest, 1948, Népszava. 8. o.

Ahelyett, hogy szervezeti központjává és legfőbb erejévé vált volna a demokratikus erők – a polgári demokratikus és a radikális pártok, a kisgazda- és a parasztpárt egyes csoportjai – szerveződésének, ahogy ezt Bibó István már 1945-ben kívánatosnak tartotta,² felmorzsolódott a háború utáni magyar politika két pólusa, a totális hatalomátvitelre készülő kommunisták és a demokratikus és restaurációs erőket is magába foglaló jobboldal konfliktusában. Ezen nem segített a szociáldemokrata tradícióra való, öncsaló hivatkozás sem. A probléma éppen az volt, hogy a szociáldemokraták nem tudtak a tradíciónak az új körülményeknek megfelelő új tartalmat adni. Amikorra tehát mind a „baloldali”, mind a „jobboldali” szociáldemokraták zöme eltűnt a sztálinista rendszer börtöneiben, a magyar szociáldemokrácia politikai identitása már rég felörlődött saját megoldatlan konfliktusai következtében.

Az 1956-os forradalom történetéről szóló munkák ritkán szánnak néhány mondatnál többet a szociáldemokrácia 1956-os szerepére – nem teljesen indokolatlanul. A szociáldemokrata párt későn jelent meg a politikai színtéren – csak a forradalom utolsó napjaiban lépett be a kormányba –, tehát sok mindent még akkor sem tehetett volna, ha kész, nagy tervekkel kezdi újra a tevékenységét. De volt-e egyáltalán cselekvési tervük a szociáldemokratáknak? Sokan ebben is kételkednek, és úgy látják, hogy a szociáldemokratákat a forradalom teljesen készületlenül érte. Az 1945 és 1948 között folytatott, a kommunista hatalomátvitel útját egyengető politikájuk bizalmatlanná tette velük szemben mindazokat, akik szembefordultak a kommunista diktatúrával, ők pedig a forradalom kitörésének kezdetéig nem voltak képesek feldolgozni az előző évek megrázkódtatásait. 1956 őszének viharos eseményei teljes elszigeteltségben, határozott politikai szándékok nélkül találták őket, ez magyarázza habozásukat, döntésképtelenségüket.

A – meglehetősen szűkösen – rendelkezésre álló források vizsgálatából azonban más kép kerekedik ki. Ezek szerint a szociáldemokrata párt kései megjelenése a politikai cselekvők között 1956-ban nem a politikai dezorientáltságnak és az ebből fakadó cselekvésképtelenségnek tudható be, hanem épp ellenkezőleg, egy határozottan érvényesített politikai álláspont következménye volt. A párt viszonylag késői újjáalakulása miatt viszont az SZDP és a szociáldemokrácia 1956-os szerepe nem volt azonos. A szociáldemokrácia – a szociáldemokrata eszmék és személyiségek – a párton belül történetektől függetlenül is az események középpontjába került.

A kommunista diktatúra első éveiben bebörtönzött szociáldemokraták 1954 vége és 1956 tavasza között kerültek fokozatosan szabadlábra.³ Először – 1954 novemberében – Kéthly Anna szabadult, akinek érdekében a nyugati szociáldemokraták – különösen az angol munkáspárt képviselői – többször is szót emeltek. Több – válasz nélkül hagyott – próbálkozás után Morgan Philips munkáspárti vezető, kihasználva a szovjet politikában mutatkozó „enyhülést”, 1954-es moszkvai látogatása alkalmával egyenesen Hruscsovnál

² Lásd Bibó István: *A magyar demokrácia válsága*. In: uő: *Válogatott tanulmányok. Második kötet 1945–1949*. Budapest, 1986, Magvető Kiadó. 63. o. Ugyanerről még lásd Fejtő Ferenc: *A népi demokráciák története*. Budapest–Párizs, 1991, Magvető Kiadó–Magyar Füzetek. 68. o.

³ Kádár Zsuzsanna kutatásai szerint 1948 után körülbelül húsz politikai perben mintegy száznyolcvan szociáldemokrata vezetőt és funkcionáriust ítéltek el. Az internáltak számáról nem áll rendelkezésre adat, de köztudomású, hogy például Recsken külön csoportot alkottak a szociáldemokraták. Kádár Zsuzsanna: *A magyarországi szociáldemokrata perek története. Múltunk*, 1996/2. 3–48. o.

interveniált a magyar szociáldemokrata vezető szabadon bocsátása érdekében – ezúttal sikerrel.⁴

1956 nyarára valamennyi bebörtönzött szociáldemokrata szabadlábra került. Marosán György – nemcsak egykori pártbeli ellenfelei, hanem elvbarátai körében is megrökönyödést keltve⁵ – kiszabadulása után azonnal tárgyalt Rákosival, majd tagja lett a Gerő vezette Politikai Bizottságnak. A többiek még egymással is csak laza kapcsolatot tartottak fenn. Állandó rendőri megfigyelés alatt energiáik jó részét a megélhetés alapfeltételeinek biztosítása, a börtönben megnyomorodottak segélyezésének megszervezése, a szűkös nyugdíjak kijárása emésztette fel.⁶ Az 1948-as pártegyesítésben főszerepet játszó „baloldaliak” egy része – Justus Pál, Schiffer Pál, Horváth Zoltán – úgy döntött, hogy számukra a történetek után nincs visszaút a politikába,⁷ de a „jobboldaliak” lassan formálódó két csoportja – Kéthly Anna és Kelemen Gyula köre – sem keresett kapcsolatot a nyári hónapokra megélénkült politikai élet szereplőivel. A kezdeményezés a másik oldalról indult.

Az SZKP XX. kongresszusa után egyre nagyobb nyomás alá kerülő MDP-vezetés a nyári hónapokban megkísérelt kitörni növekvő politikai elszigeteltségéből. Marosán Györgyöt 1956 júliusában bevették a legfelső pártvezetésbe, és prominens funkcionáriusok irányításával bizottságokat hoztak létre a koalíciós idők bebörtönzött vagy a politikai életből kiszorított, de megnyerhetőnek tekintett politikusainak aktivizálására. Az egykori szociáldemokrata baloldal addig mellőzött, de nem bebörtönzött tagjai kisebb párt- és közéleti tisztségeket kaptak⁸, és az MDP-vezetés megpróbált lépéseket tenni a börtönviselt „jobboldaliak” felé is. Valamikor a nyár derekán Kiss Károly, a Központi Vezetőség nevében felkereste Kéthly Annát, és – valószínűleg valamilyen népfrontos tisztséget ajánlva – felkérte, hogy térjen vissza a politikai életbe. Kéthly keményen visszautasította az ajánlatot, és feltételét is megnevezte: szabad választások Magyarországon.⁹

Kéthly válasza talán csak a – minden jel szerint – realitásérzéküket veszített kommunista funkcionáriusokat lephette meg. Annál meglepőbbnek látszik azonban, hogy Kéthlyék nemigen tettek kísérletet a pártellenzékkel – azaz a Nagy Imre-csoporttal – való kapcsolat felvételére. Bár a politikai folklórban rengeteg történet kering Kéthly és Nagy 1956 nyarán–őszén folytatott tárgyalásairól, még az 1956-ról szóló hivatalos párttörténetírásnak is nagy nehézségeibe került, hogy fenntartsa a későbbi perek vádjainak alapjául szolgáló konstrukciót a szociáldemokraták bevonásával folyó népköztársaság elleni összeesküvésről. Az összeesküvés bizonyítéka – így a Fehér Könyv, majd Berecz János –, hogy a Nagy

⁴ Lásd Kéthly Anna: Levél Libik Györgyhöz. 1962. július 19. *Hiány*, 1990. december (Kéthly Anna-émlékszám.) 18. o., valamint Erdődy János: Kéthly Anna októbere. *Magyar Nemzet*, 1990. október 29.

⁵ Lásd Révész Ferenc visszaemlékezései. Politikatörténeti Intézet Levéltára (PIL) 867. f. 2/r – 94. 433 skk.; Interjú Schiffer Pállal, 1991. Készítette Kovács András.

⁶ Lásd Kéthly Anna levelei Erdei Istvánhoz, 1956. május 21.; június 1.; június 9. (Kovács András tulajdonában.)

⁷ Lásd Schiffer Pál: Mozgalom, börtön, nyugdíj. Interjú. Készítette: Tóth Pál Péter. *História*, 1986/5–6. sz. 53–55. o.

⁸ Lásd Révész Ferenc visszaemlékezései. I. m. 451 skk. Révész Ferencet Gerő Ernő hívatta magához, akinek – Révész szerint – az ő ügyén kívül Szakasits Árpád és Vajda Imre helyzetét kellett „rendezni”. Gerő – a politikai helyzetre hivatkozva – a korábbi KV-tagság és parlamenti képviselőség helyett budapesti pártbizottsági tagságot és tanácstagságot ajánlott fel Révésznek.

⁹ Szélig Imre: A „munkásegység” születése Magyarországon. *Szociáldemokrata Szemle*, 1978. június–augusztus (eredetileg megjelent: *Népszava*, London, 1963); Kéthly Anna nyilatkozata. In: *Az igazság a Nagy Imre ügyben*. I. m. 62. o.

Imre-csoport a többpártrendszer visszaállításában állapodott meg Kéthlyvel.¹⁰ Nos, a visszaemlékezésekből nem ez derül ki, sőt úgy tetszik, hogy éppen a többpártrendszer kérdésében való nézeteltérésekben kell keresni a szociáldemokraták 1956-os magatartásának kulcsát.

Kéthly Anna 1956 októberének vége előtt nem találkozott Nagy Imrével. Az összeesküvés vádak két megbeszélésre épülnek. Valamikor 1956 szeptemberében az egykori szociáldemokrata agrárpolitikus, Erdei István valóban találkozott Nagy Imrével. Hogy a találkozó hogyan jött létre, nem világos. Erdei elbeszélése szerint Kéthly közvetítésével, akit személyesen Nagy kért volna arra, hogy küldjön valakit, aki tájékoztatja a földkérdéssel kapcsolatos szociáldemokrata álláspontról. Mindez azonban meglehetősen valószínűtlennek tűnik. Nemcsak azért, mert Kéthly és a Nagy Imre-csoport tagjainak egybehangzó állításai szerint Kéthly és Nagy között ebben az időben nem volt közvetlen kapcsolat, hanem Kéthly és Erdei levelezésében sincs utalás sem a találkozóra, sem pedig agrárpolitikai kérdésekre. Valószínűbbnek látszik, hogy Erdei – aki önkéntes száműzetésben élt, és az olvadás megindulásával remélte, hogy visszatérhet a politikába – egyik budapesti útja alkalmával egyszerűen beállított Nagyhoz, akihez családi kapcsolatok is fűzték, illetve akinek a koalíciós időkben munkatársa volt. Beszélgetésük nagy része a földmagántulajdon megengedhető nagyságának kérdése körül zajlott. Elképzelhető, hogy Nagy érdeklődött Erdei politikai tervei iránt. Erdei nem túlságosan prominens, de nem is kompromittált szociáldemokrataként ugyanis alkalmas lett volna a „szövetségi politika” demonstrálására. Erdei azonban teljes mértékben félreérthette Nagy szándékait, hiszen nemcsak Nagy Imre és a saját perében tett, később önmagára nézve is súlyosan terhelő vallomást, miszerint a többpártrendszer visszaállításáról tárgyaltak volna, hanem ezt a nyolcvanas évek közepén készített életrajzi interjújában is többször megerősítette.¹¹

A Nagy Imre-csoport szándékairól annak a megbeszélésnek az alapján alkothatunk pontosabb képet, amely Kéthly Anna, illetve Losonczy Géza és Haraszi Sándor között zajlott le valamikor 1956 nyarán, már Rákosi bukása után. Kéthly nem túlozhat sokat, amikor azt állítja, hogy a beszélgetés némiképpen hasonló volt ahhoz, amit Kiss Károllyal folytatott.¹² A rendelkezésre álló összes mérvadó forrás szerint¹³ Nagynak ekkor még nem

¹⁰ Lásd Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése. Budapest, [é. n.], Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatói Hivatal. 32 skk.; Berecz János: *Ellenforradalom tollal és fegyverrel 1956*. Budapest, 1969, Kossuth Könyvkiadó. 57–58. o. Berecz Losonczy Gézának 1957. július 30-án a vizsgálat során tett vallomását használja fel az összeesküvés-tézis igazolására. Keletkezésének körülményeit ismerve ez a szöveg még akkor is vajmi kevés forrásértékkel bírna, ha Losonczy valóban azt mondta volna, amit Berecz kiolvas belőle. Losonczy azonban csak annyit mondott, hogy egy eljövendő Nagy Imre-kormányba bevonna a volt koalíciós erők legjavát. A többpártrendszerről nem csik szó.

¹¹ Lásd Erdei István-interjú. Készítette Kovács András 1986–1987-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 86. sz.

¹² A találkozóról lásd Kéthly Anna: Tizenöt év után. *Szociáldemokrata Szemle*, 1971. november; Szélig Imre: A „munkásegység” születése Magyarországon. I. m.; Kéthly Anna nyilatkozata. Kéthly ebben a nyilatkozatban a forradalom első napjaira teszi a Losonczyval történt megbeszélést – nyilvánvalóan azért, hogy mentse a bebörtönzött Losonczyt az előzetes „összecsüvés” vádjától. Amit a beszélgetés tartalmáról ír, megegyezik a később keletkezett beszámolókkal.

¹³ Lásd Nagy Imre: *„A magyar nép védelmében”. Vitairatok és beszédek 1955–1956*. Új, bővített és javított kiadás. Párizs, 1984, Magyar Füzetek. XII. fejezet. Itt Nagy Imre arról beszél, hogy a népfrentbeli egyéni tagságról tett javaslata nem a népfrentnak a párttól való függetlenedését célozta, az ilyen törekvéseket helytelennek tartja. Lásd még Méray Tibor: *Nagy Imre élete és halála*. Budapest, 1989, Bibliotéka Kiadó.; Vársárhelyi Miklós:

állt szándékában a többpártrendszer visszaállítása, és véleményét csak az október végi napokban változtatta meg. Ezért Losonczyék is csak valami olyasmit kínálhattak Kéthlynek, amit Kiss, legfeljebb valóban őszinte szándékkal: részvételt egy népfront jellegű szervezetben a kommunista reformpolitika bázisát erősítendő. E beszélgetés során egyértelműen megnyilvánult az, ami a szociáldemokrata párt magatartását az egész forradalmi időszakban meghatározta. Kéthly ugyanazt mondta Losonczyéknak, amit Kissnek: a politikai életbe való bármilyen részvételének minimális feltétele a szociáldemokrata párt legalizálása, tehát a többpártrendszer helyreállítása.¹⁴ Nem tudni, hogy volt-e kapcsolat az épp-hogy szabadlábra került magyar szociáldemokraták és az emigráció között. Mindenesetre álláspontjuk teljes egészében megegyezett: „A magyar szociáldemokraták világosan megértették, hogy ők addig a politikában nem vesznek részt, amíg pártjukat teljes szabadságban egy parlamentáris rendszerben nem állítják vissza” – írja ugyanebben az időben az emigráns Szélig Imre.¹⁵

Kéthlyék szigorúan elvszerű és a pártellenzékkel szemben mereven elutasító magatartásának másik forrása a bizalmatlanság volt. 1956. október 16-án kelt levelében Kéthly az alábbiakkal próbálja hűteni Erdei István lelkesedését a kommunista körökben tapasztalható reformhajlandóság láttán: „...az úgynevezett változások itt fenn [Budapesten – K. A.] nem sok bizalommal találkoznak. Ez a mindenre viccekkel reagáló pesti nép ezt az érzését is viccel fejezi ki... Móricka papája ünneplőben megy el hazulról. Délben visszatér, magával hoz egy korosabb hölgyet és bemutatja Mórickának: »Nézd, Móricka, ez a te új mamád.« Móricka gyanakodva félrehúzza a papáját, és a fülébe súgja: »Tata, téged becsaptak! Hol új ez?« A másik is – pestiesen – zsidó vicc. Kohn és Schwarc Kisvárdára utaznak. Személyvonaton kilenc óra. Hat óra hosszat hallgatnak egymással szemközt, akkor Kohn megszólal: »Nézd Schwarc, úgy utállak már nézni, unom a képedet. Légy szíves, cseréljünk helyet!« Hát amiről D. [Darvas Józsefről van szó – K. A.] beszél és ír, az sem új, és ők és társai vajon kit akarnak becsapni. És az egész változás – majd rájössz Te is a legközelebbi napokban – csak annyi, hogy helyet cserélnek. Sőt még ez a helycsere is csak immel-ámmal történik! Minden jót kíván, Anna.»¹⁶

A bizalmatlanságon nincs mit csodálkozni. Az alig néhány hónapja szabadlábon lévő, rendőri megfigyelés alatt álló szociáldemokraták nagy része teljesen elszigetelt volt a politikai élettől. A változásokból annyit láttak, hogy régi és sokszor ádáz ellenfeleik egy része hangot váltott – nyilván a szovjetunióbeli változásokat követve. Semmiféle eszköz sem állt rendelkezésükre ahhoz, hogy megkülönböztessék a meggyőződéses pártellenzékiet a köpönyegforgatóktól. Kéthlyék nyilván még jól emlékeztek 1945 utáni illúzióikra, hogy az a kommunista párt, amellyel dolgozunk, már nem Kun Béla pártja¹⁷, és ezen az alapon mód nyílik a korrekt együttműködésre. Nos, még egyszer nem akartak lépre menni. Úgy vélték, hogy a kommunisták most csak azért mutatják emberi arcukat, mert nagy bajban vannak. Nem láttak lényeges különbséget a hatalmat gyakorló és az ellenzékben lévő

Az első meghíúsított reformkísérlet. In: *A forradalom előzményei, alakulása és utóélete. Tanulmányok és kronológia*. Párizs, 1987, Magyar Füzetek. 71. o.; Molnár Miklós–Nagy László: *Reformátor vagy forradalmár volt-e Nagy Imre?* Párizs, 1983, Magyar Füzetek. 140. o.

¹⁴ Lásd Kéthly Anna: Tizenöt év után. I. m.

¹⁵ *Arbeiter Zeitung*, (Bécs), 1956. augusztus 26.

¹⁶ Kéthly Anna levele Erdei Istvánhoz, 1956. október 16. (Kovács András tulajdonában.)

¹⁷ Lásd Böhm Vilmos: *Két forradalom tüzeiben*. Előszó a második kiadáshoz. Budapest, 1946, 8–10. o.

kommunisták ajánlata között. Az egypártrendszerű diktatúra még moderált formájában sem volt elfogadható számukra, még akkor sem, ha ezután a szociáldemokraták is valamilyen részt kapnak a hatalomból, azaz ha – ideális esetben – most valóban korrekt módon valósul meg a pártegyesülés. Nem kértek ugyanis semmiféle pártegyesülésből. Úgy értékelték, hogy a kommunistáknak azért van most szükségük rájuk, mert – Kéthly idézi is ezt az érvet, amellyel Losonczy és Haraszi visszautasította a többpárti, szabad választások gondolatát¹⁸ – a szabad választásokon megsemmisítő vereséget szenvednének.¹⁹

Kétségtelen, a börtönökből a forradalom előtt nem sokkal kikerült szociáldemokrata politikusok valóban elszigeteltek voltak, és keveset tudtak arról, hogy mi is játszódott le az országban a megelőző években. De ugyanakkor határozott következtetéseket vontak le abból, ami 1945 után történt. Kéthlyék alapvetően jól ítélték meg kommunista tárgyalópartnereik álláspontját. Jól látták, hogy 1956 nyarán még a Nagy Imre-csoport sem kívánta átlépni azt a határt, amely számukra az együttműködés minimumát jelentette. Nem jól ítélték meg azonban a pártellenzékieknek a változások iránti szubjektív elkötelezettségét, ennek az elkötelezettségnek a dinamikáját, és ezért egy kalap alá vették őket azokkal, akik tényleg csak taktikai engedményeket akartak tenni az adott helyzetben. Ezért azonban Kéthlyék nemigen szorulnak mentségre: ekkor még a pártellenzékiek nagy része is botrányosnak tartotta azt, amit – elkötelezettségük logikáját követve – majd október végén már elfogadnak: a többpárti parlamentáris demokrácia helyreállítását. Addig azonban hiába számítottak mérvadó szociáldemokrata körök együttműködésére. Erre Kéthlyék elvi és – az esetleges kockázatokat mérlegelő – taktikai megfontolásokból csak a többpártrendszer kommunista részről való törvényes elismerése után voltak hajlandók. Erre viszont csak a forradalom első hetének végén került sor.²⁰

Az 1956. nyári és őszi szociáldemokrata álláspont magyarázza, hogy miért jelent meg 1956 októberében oly későn az SZDP a politikai színtéren, miért tűnt fel úgy, hogy a többi pártnál nehezebben képes talpra állni, hogy jobban megbénítják az újjászerveződés bürokratikus nehézségei, mint a koalíciós idők többi szereplőjét. Kétségtelen, hogy a késlekedésben szerepet játszott az a szociáldemokrata tradíció is, amely szerint döntő kérdésekben – és a párt újjáalakulása, illetve a kormányban való részvétele nyilvánvalóan ilyen kérdés volt – csak a választott szerveknek van joguk állást foglalni, ilyenek pedig még a forradalom első napjaiban nem léteztek. A valódi ok azonban az volt, hogy a szociáldemokraták csak szigorú feltételeik teljesülése után voltak hajlandók hivatalosan bejelenteni a párt újjáalakulását, és mérlegelni a kormányzati szerepvállalást. Ezért míg nem sokkal október 23-a után lassanként szaporodni kezdtek az utalások a volt koalíciós pártokra, amelyek képviselői a sajtóban, majd – egyelőre még nem pártjuk képviselőiben – a kormányban is

¹⁸ Kéthly Anna: Tizenöt év után. I. m.

¹⁹ Schiffer Pál visszaemlékezései szerint Haraszi Sándor 1956 szeptemberében a Nagy-csoport nevében rajta keresztül Szakasitsnak is tett ajánlatot az együttműködésre, amelyet ők azért utasítottak el, mert úgy találták, hogy a pártellenzékieknek nincs igazi politikai koncepciójuk. Lásd Schiffer Pál: Mozgalom, börtön, nyugdíj. I. m.

²⁰ 1953 után kommunista részről többféle formában is felvetődött az egypártrendszer valamiféle „lazításának” gondolata, ami először Nagy Imrének a népfront aktivizálását felvető javaslatában jelent meg. Szóba került az is, hogy engedélyezni lehetne az 1945 utáni koalíció egyes pártjainak működését olyan formában, hogy ezeknek a pártoknak csak országos vezetősége lehessen, de helyi szervezeteik nem – hasonlóan más kommunista országok „többpártrendszeréhez”. Ezek a javaslatok azonban a szociáldemokraták számára nem jelentették a többpártrendszer visszaállítását, és így tárgyalási alapként sem jöhettek szóba.

megjelentek²¹, addig október 30-ig egyetlen volt szociáldemokrata szólalt meg: október 24-én Szakasits Árpád nyilatkozott a Magyar Rádióban, ahol még az MDP és a kormány nevében nyugalomra és a júliusi határozatokban való bizalomra szólította fel a társadalmat.²² Ezután már az október 30-i rádióhír következik: 20 órakor a rádió tudósítója jelentette, hogy délután a *Népszava* szerkesztőségében megalakult az SZDP.²³ Nem sokkal később azonban máris némi zavar támadt, a rádió éjféli híreiben azt adta tudtul: „A miniszterelnök úr azon kívánságára, hogy a párt a koalíciós kormányban részt vegyen, a Szociáldemokrata Párt képviselői [Kéthly Anna, Kelemen Gyula és Kőműves József – K. A.] kijelentették, hogy erre nézve a választ az Szociáldemokrata Párt megalakulása után fogják megadni.”²⁴ A megalakulást véglegesítő hírt végül is másnap, 31-én 15 órakor olvasták be a rádióban²⁵ és egy október 31-i *Magyar Nemzet*-tudósítás után, miszerint az SZDP megkezdte működését, a megalakulásról csak november 1-jén számoltak be a lapok.²⁶ Mi történt a 23-tól 30-ig tartó héten?²⁷

Október 23-án a Kéthly-csoport Kálmán József Csengery utcai lakásán gyűlt össze, és miután megtárgyalták az eseményeket, úgy határoztak, hogy Kéthlyt teljhatalommal ruházzák fel a szükséges döntések meghozatalához. Vagy még aznap későn este, vagy másnap újra találkoztak Fischer József lakásán, de politikai döntés még ekkor sem született. Az első komolyabb lépésre szociáldemokrata részről október 28-án került sor. Ekkor megjelent Révész Mihály és fia, Révész András Üllői úti lakásán Horváth Zoltán kíséretében Gáspár Sándor és Somogyi Miklós, mégpedig azzal a kéréssel, hogy Révész Mihály teremtsen kapcsolatot közöttük és Kéthly között, úgymond a szakszervezetek megmentése érdekében.²⁸ Az ügyet Révész András vette kézbe. A Kéthly Annával és Kelemen Gyulával folytatott megbeszélés után Révész a SZOT-központba ment, ahol közölte Gáspárral a feltételeket: a jelen lévő Horváth Zoltán és Fock Jenő nem vehet részt a tárgyalásokon, és a szociáldemokraták nem hajlandók többé a szakszervezet vezetését pártparitáson alapra helyezni. Ha feltételeiket elfogadják, készek öt embert a szakszervezetekbe küldeni a szakszervezetek tevékenységének – gyakorlatilag: legitimitásának – biztosítására. Gáspár azonnal elfogadta a feltételeket, így Révész – Vas-Witteggel való egyeztetés után – kijelölte a szóban forgó öt embert (Vas-Witteg Miklós, Ivanics István, Pozsgai Gyula, Jancsecz Imre, Tóth István), akik a következő napokban be is kapcsolódtak a szakszervezeti központ tevékenységébe. Az október 31-én megalakuló Magyar Szabad Szakszervezetek Szövetségének tizenhárom tagú ideiglenes intézőbizottságában és hattagú ügyintéző-bizottságában a szo-

²¹ Az október 27-én megalakult kormánynak tagja lett Tildy Zoltán és Kovács Béla.

²² Lásd *A forradalom hangja*. I. m. 42–43. o.

²³ Uo. 241. o.

²⁴ Uo. 246. o.

²⁵ Uo. 286. o.

²⁶ *Magyar Nemzet*, 1956. október 31.; november 1.; *Népszava*, 1956. november 1.; *Igazság*, 1956. november 1.; *Egyetemi Ifjúság*, 1956. november 1.; *Csepeli Újság*, 1956. november 1.

²⁷ Az október 23-a utáni események rekonstruálásához – ahol a forrás nincs külön jelölve – lásd Révész András-interjú. Készítette Hegedűs B. András és Kovács András 1986-ban. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 5. sz., illetve Fischer József-interjú. Készítette Szabóné Dér Ilona 1986–1987-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 42. sz.

²⁸ A kapcsolatfelvételt célját hasonlóképpen fogalmazza meg Gáspár Sándor is. Lásd Gáspár Sándor-interjú. Készítette Kozák Márton 1989–1990-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 220. sz.

ciáldemokraták kerültek többségbe.²⁹ Október 28-ától – nyilvánvalóan nem függetlenül az eseményeket átértékelő Nagy Imre-nyilatkozattól és attól a ténytől, hogy a 27-én megalakult kormányban már volt koalíciós politikusok is részt vettek – növekedett az intézményes fellépésre irányuló nyomás a szociáldemokratákra, mégpedig két oldalról. Alulról a régi párttagok részéről, akik nem értették pártjuk passzivitását, és felülről is.³⁰ Az új kormánytagok egy része ugyanis – a kommunisták – valószínűleg úgy vélték, hogy feltétlen szükségük lenne arra a támogatásra, amit a szociáldemokratáknak a kormányba való belépése hozhatna, a nem kommunisták pedig a jelek szerint attól tartottak, hogy a szociáldemokraták vonakodása rossz fényt vet rájuk, azaz olyan színben tűnhetnek fel, mint akik könnyen és valódi biztosítékok nélkül beadták a derekukat. Kéthly álláspontja változatlan: a megalakuláshoz először is formális garanciákra, aztán a működés feltételeinek a biztosítására – azaz a volt pártközpont és a volt pártlap, a *Népszava* visszaadására³¹ – és a választott szervek döntésére van szükség. A szociáldemokrata vezetők közül először a Kéthly-körhöz tartozó Kőműves József, az OTI korábbi igazgatója ismerte fel, hogy a további késlekedés csak ártalmas lehet. Október 28-án vagy 29-én magánakcióra szánta el magát: röplapot bocsátott ki, amelyen egy ideiglenes intézőbizottság nevében – Kéthly, Kelemen és Kőműves aláírással – bejelentette az SZDP megalakulását.³² A röplapon nincs dátum, de biztosra vehető, hogy már 28–29-én az utcára került, mivel a visszaemlékezések és egy másik röplapon megjelent hirdetés szerint³³ ezután Budapestszerte szinte azonnal megnyíltak a szociáldemokrata párhelyiségek – november 1-jéig 17 budapesti kerületben –, és megjelentek a különböző röplapok, de a Tildy-titkársághoz befutó vidéki jelentések is arról számoltak be, hogy a vidéki városokban – például Miskolcon, Baján, Tatabányán, Szombathelyen – nemcsak hogy megkezdte működését az SZDP, hanem október 30-án és 31-én már tár-

²⁹ Úgy látszik, a szociáldemokraták és a szakszervezetek között több szálon is kialakult a kapcsolat. Schiffer Pál visszaemlékezése szerint őt az egykori szociáldemokrata és a pártegyesítés után magas szakszervezeti funkciókat betöltő Harustyák József kereste meg, hogy beszélje rá a régi szociáldemokratákat az egységes szakszervezet fenntartására. Ő Vas-Witteg Miklóst és Kisházi Ödönt kereste fel és győzte meg a szakszervezetekbeli szerepvállalás fontosságáról. Lásd Schiffer Pál: *Mozgalom, börtön, nyugdíj*. I. m. Kisházi Ödön visszaemlékezései szerint őt először Somogyi Miklós hívta be a szakszervezeti központba, majd Gáspár Sándor. Ott találkozott Szakasitscsal, Schifferrel és Horváth Zoltánnal. Vas-Witteg ekkor már Kéthlyék megbízásából ott tevékenykedett. Néhány óra múlva megjelentek tárgyalni Révészék is, akik kifogásolták Kisházi bevonását, mert – úgy mond – rendezetlen a viszonya az SZDP-hez. A konfliktus még a börtönidőkré nyúlik vissza, tárgya a kommunistákkal kialakítandó viszony és az egységes munkáspárt kérdése volt. Az esetet mind Kisházi, mind Révész a lényeget tekintve hasonlóan beszéli el. Lásd Kisházi Ödön visszaemlékezése. PIL 867. f. 2/R-259. 154 skk.

³⁰ A kormányban a szociáldemokratákkal való kapcsolatairól lásd Tildy Zoltán titkárságának iratait. PIL 290. f. 56. ő. c. 4. és 54. o.; Halász József visszaemlékezése. PIL 290. f. 168. ő. e. (Halász József október 24-től november 3-ig Apró Antal titkárságán dolgozott a Parlamentben). Mindkét forrás arról számol be, hogy Tildy és Nagy Imre már október 29-től kezdve erőfeszítéseket tett arra, hogy rávegye a szociáldemokratákat a kormányba való belépésre.

³¹ Lásd Halász József visszaemlékezése. I. m. Vas Zoltán szerint Nagy Imre a Központi Vezetőség október 28-i ülésén jelezte, hogy hajlandó lenne Kéthly feltételeinek teljesítésére, de a párt vezető testületei ehhez nem járultak hozzá. Vas Zoltán: *Betiltott könyvem*. Budapest, 1990, Szabad Tér Kiadó. 254. o.

³² A röplapot lásd PIL 290. f. 1. ő. c. 9. o.

³³ Lásd „A nyolc évtizede működő Magyar Szociáldemokrata Párt vár benneteket” kezdetű röplap. Dátum és aláírás nélkül; valószínű kibocsátás: 1956. október 31. Ezen a röplapon öt kerület híján valamennyi budapesti kerületi SZDP-iroda címe szerepel. In: *1956 plakátjai és röplapjai. Október 22.–november 5.* Budapest, 1991, Zrínyi Kiadó. 223. o.

gyalásokat is folytatott a többi párttal, miközben a párt formális megalakulása még éppen csak megtörtént.³⁴

Ráadásul a formális újjáalakulás sem ment simán. Mint láttuk, október 30-án este már hírt adott róla a rádió, de éjfélkor a szociáldemokrata vezetők közleménye a párt megalakulásáról még jövő időben beszélt. A történet a visszaemlékezésekből a következőképpen rekonstruálható. Kéthly 29-én este tárgyalt Nagy Imrével. A tárgyaláson Nagykék valószínűleg a szociáldemokraták kormányba való belépését igyekeztek elérni, Kéthly viszont a Conti utcai pártszékház és a *Népszava* visszajuttatását kérte.³⁵ Ez utóbbiban valószínűleg megegyeztek, az első kérdésben azonban aligha, hiszen a szociáldemokraták válasza Nagy Imre sürgetésére még másnap is halogató volt.³⁶ 30-án késő délelőtt vagy kora délután már a Conti utcában gyülekeztek a szociáldemokraták, sokan úgy tudták, hogy most fog újra megalakulni a párt. A gyűlés elkezdődött, de a legfontosabb vezetők nem voltak jelen. A jelenlévők ezért formálisan mégsem alakították meg a pártot: úgy vélték, hogy ez nem a közép-káderek feladata.³⁷ Ezen a napon Kéthly ismét a Parlamentben tárgyalt, akkor is jelen volt, amikor Mikojan ígéretet tett a szovjet csapatok kivonására. Mindezt már ő is elegendő garanciának tartotta. A formális újjáalakulásra – amiről a lapok is hírt adtak – így csak ezután, október 30-án késő este, vagy másnap, október 31-én reggel került sor. Ekkor megválasztották a héttagú elnökséget (Büchler József, Ivanics István, Kálmán József, Kelemen Gyula, Kéthly Anna, Révész András, Szélig Imre), a huszonegy tagú vezetőséget (az előbbieken kívül Bácskai Sándor, Benjámín Olivér, Bittmann István, Fischer József, Igaz Mária, Jancsecz Imre, Kertész Miklós, Ladányi Ármin, Piller Gyula, Marcali-Rákosi László, Tóth Benő, Valentiny Ágoston, Vas Miklós, Zentai Vilmos), a héttagú ellenőrző bizottságot (Csaplár Péter, Gáspár Árpád, Király Géza, Kómúves József, Németh Ferenc, Pavlovsky Ferencné, Pozsgai Gyula) és az ifjúsági mozgalom vezetőségét (Asztalos Sán-

³⁴ Lásd „Cscpel dolgozói!” kezdetű röplap, 1956. október 31. Aláírás: a Szociáldemokrata Párt vezetősége; uo. 219. o. „Pesterzsébeti polgárok, értelmiségiek, munkások, magyarok!” kezdetű röplap, 1956. október 31. Aláírás: Englerth József; uo. 218. o. Röplap az SZDP bajai szervezetének megalakulásáról, 1956. október 30. Aláírás: A Szociáldemokrata Párt bajai szervezetének ideiglenes vezetősége; uo. 313. o. „Munkások! Polgárok! Somogy megye dolgozó népe” kezdetű röplap a somogyi SZDP szervezet megalakulásáról, 1956. október 31.; uo. 496. o. Ezenkívül lásd Tildy-titkárság iratai. PIL 290. f. 56. ő. e. Vidéki helyzetjelentések 3., 8., 11. o. Takács Imre szóbeli közlése szerint Szombathelyen már október 27-én találkoztak a volt koalíciós pártok képviselői, és október 28-án már volt szociáldemokrata pártszervezet.

³⁵ Lásd Halász József visszaemlékezése. I. m.; Tildy-titkárság iratai. I. m. Feljegyzés 1956. október 30. Ebben a feljegyzésben annyi áll, hogy az SZDP képviselői kérik vissza a pártot, a benne lévő nyomda és a *Népszava* tulajdonjogát.

³⁶ A Tildy-titkárság iratai között található, már idézett feljegyzésben szerepel annak a szövegnek egy változata, amely a rádió október 30-i éjféli híreiben hangzott el. „A Miniszterelnök úr kívánságára, hogy a párt a kormányban részt vegyen, az SZDP képviselői kijelentették, hogy erre nézve a választ a szükséges megbeszélések után fogják megadni.” Az iraton valaki a „szükséges megbeszélések”-et kihúzta, és a „párt megalakulása” szavakat írta be helyükre. A rádióban az utóbbi változat hangzott el. PIL 290. f. 56. ő. e. 4. o.

³⁷ Révész Ferenc-visszaemlékezés. I. m. 470–471. o. Révész és Justus Pál részt vett ezen az ülésen, állítólag azért, hogy bejelentse: nem kívánnak az újjáalakuló pártban tevékenykedni. Justus előadta mondanivalóját, majd az ellenséges hangulat miatt távozott. Ennek a beszámolóknak ellentmond az, amit Révész pár oldallal később ír le, miszerint Justus a másnapi, azaz október 31-i – most már valódi – alakuló ülésre is elment, és ott beszélt a szociáldemokrata vezetőkkel. Révész András szerint még október 30-án megalakult a párt, de pl. Egri György úgy emlékszik vissza, hogy a végleges megalakulást kimondó ülésen Kéthly nem volt ott, mert már elindult Bécsbe. Ez esetben az ülés csak október 31-én lehetett. Egri György-interjú. Készítette Nagy Csaba, 1987-ben. 1956-os Intézet Oral History Archívuma, 213. sz.

dor, Bácskai Sándor, Balogh Lajos, Barsay Ferenc, Juhász Ferenc). A *Népszava* főszerkesztője Kéthly Anna, felelős szerkesztője Révész Mihály lett. A párt elnökévé Kéthly Annát, főtítkárává Kelemen Gyulát, főtítkárhelyettesévé Révész Andrást választották. Úgy döntöttek, hogy Kéthly és Révész András azonnal induljon el Bécsbe, a Szocialista Internacionálé Irodájának ülésére. Ami azonban meglepő: a kormányban való részvételről még mindig nem született döntés. A vezetőség álláspontja egyelőre vonakodó volt. Faragó László az *Igazság* november 1-jei számában azt nyilatkozta, hogy ebbe a kormányba az SZDP valószínűleg nem lép be, mivel minden kulcspozíció a kommunisták kezében van. Egy budapesti sajtótudósítás szerint pedig Kéthly Bécsben kijelentette,³⁸ hogy bár bízik Nagy Imrében, a szociáldemokraták mégsem lépnek be a kormányba mindaddig, amíg nem valósulnak meg a szovjet csapatok kivonására vonatkozó követelések. Felmerült egy másik érv is. Már a *Népszava* első számának – Kéthly Anna által jegyzett és Révész András közreműködésével született – vezércikkében is felbukkant az ellenforradalomtól – azaz a Horthy-rendszer res-taurációjától – való félelem. „Az egyik börtönből kiszabadulva ne engedjünk ebből az országból egy más színű börtönt teremteni” – írja Kéthly, aki úgy vélte, hogy ennek egyetlen garanciája az erős szociáldemokrata párt, a régi baloldal egyetlen kompromittálatlan tömegpártja.³⁹ Ebből a szempontból is érthető, hogy Kéthlyék miért óvakodtak attól, hogy bármilyen értelemben egy kalap alá kerüljenek Nagy Imrével és követőivel, hogy kompromisszumkésznek mutatkozzanak egy általuk még nem egyértelműnek ítélt helyzetben. Semmiképpen sem akarták ugyanis felidézni a szociáldemokrácia 1945–1948-as magatartásának képét. Nyilvánvaló, hogy ezekben a napokban erős legitimáció kellett ahhoz, hogy valaki a restaurációs veszélyről beszéljen – nem véletlen, hogy ezt a prominens személyiségek közül csak Kéthly és Németh László engedhette meg magának.⁴⁰

Kéthly bécsi nyilatkozatának megjelenésével körülbelül egy időben tették közzé – a Magyar Rádióban november 3-án 13 óra 25 perckor⁴¹ –, hogy a szociáldemokrata párt három minisztert – Kéthly Annát, Kelemen Gyulát és Fischer Józsefet – delegált a Nagy-kormányba. A határozat már Kéthly és Révész távollétében született. Kelemen végül is Tildy egyre erőteljesebb sürgetésére, beadta a derekát. Két miniszter – Kéthly és Kelemen – személyéről nem volt vita, őket egyhangú, nyílt szavazással jelölte miniszternek a pártvezetőség a november 2-i ülésen. Annál nagyobb vita volt a harmadik személy körül. A felmerülő nevek közül Büchler József jelölése ellen állítólag az az érv hangzott el, hogy nem lenne taktikus zsidó származású minisztert küldeni a kormányba, Zentai Vilmos delegálását

³⁸ *Népakarat*, 1956. november 3. A Szocialista Internacionálé Irodájának november 1-jei ülésén elhangzott beszédében Kéthly mást mondott, mint amit a *Népakarat* tudósítása idéz. „A Szociáldemokrata Párt újjáalakításáról Kelemen elvtárs és jómagam tárgyalásokat folytattunk (Naggyal és Tildyvel). A számunkra felajánlott helyet a kormányban nem fogadtuk el és kijelentettük, hogy a kormányban való részvételről előbb az újjáalakított párt határozatát, továbbá az Internacionálé tanácsát akarjuk beszerezni. ... Az elvtársaknak, akikkel eddig kapcsolatban voltunk, az a véleményük Magyarországon, hogy mi szociáldemokraták ebben a helyzetben még nem tudunk részt venni a kormányzatban.” Kéthly Anna jelentése a magyarországi helyzetről. In: *Szabadságot Magyarországnak! Kéthly Anna (1956–1976). Írások, beszédek, tanúságtétel a magyar szabadságért a száműzetésben*. Budapest, 1994, Kéthly Anna Alapítvány. 5–7. o.

³⁹ Kéthly Anna: Szociáldemokraták vagyunk! *Népszava*, 1956. november 1.

⁴⁰ Lásd Németh László: Emelkedő nemzet. *Irodalmi Újság*, 1956. november 2. Németh László még Kéthly-nél is sokkal messzebb ment, hiszen *Pártok és egység* című vezércikkében (*Új Magyarország*, 1956. november 2.) egyenesen egy szocializmus melletti nyilatkozat megtételére és a liberál-kapitalizmus restaurációjának elutasítására szólította fel a pártokat.

⁴¹ Lásd *A forradalom hangja*. I. m. 455. o.

pedig egyesek azért kifogásolták, mert jelölése esetén az összes szociáldemokrata miniszter börtönviselt lett volna.⁴² Így esett a titkos szavazáson 10:5 arányban a választás Fischer Józsefre, a neves építészre, aki ugyan régi szociáldemokrata volt, Kéthly Anna szoros baráti köréhez tartozott, de a pártban korábban nem játszott számottevő politikai szerepet. A szociáldemokrata miniszterek még aznap este megjelentek a Parlamentben, ahol részt is vettek egy minisztertanácsi ülésen, amelyen elsősorban személyi kérdéseket tárgyaltak.⁴³ Ezzel kormányzati szerepük tulajdonképpen véget ért.

November 4-e után egy darabig még működtek a párt vezető testületei. A szociáldemokraták nevében Révész András csatlakozott a Magyar Demokratikus Függetlenségi Mozgalom kibontakozási javaslatához, Fischer József találkozott a december elején Budapesten tárgyaló indiai diplomatával, K. P. S. Menonnal, és rendszeres kapcsolatot tartott a Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsával, amelyhez több szociáldemokrata – Faragó László, Zsámboki Zoltán – is csatlakozott. A pártvezetőség 1957. március 15-ig rendszeresen összeült Révész András lakásán, ahol az aktuális kérdéseket vitatták meg. Készült egy szociáldemokrata kibontakozási program is⁴⁴. Folytatták tevékenységüket a szakszervezetekbe delegált szociáldemokraták.

A novemberben hatalomra került új vezetés egy ideig még habozni látszott, hogy visszaállítsa-e az egypártrendszer vagy – más kommunista országok példáját követve – engedélyezze formálisan működő bábpartok tevékenységét. Azt azonban már idejekorán nyilvánvalóvá tette, hogy a szociáldemokrata pártnak még ilyen szerepet sem kíván adni.⁴⁵ Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága már december elején közzétett határozatában kimondta, hogy „...az 1948. évi egyesítő kongresszus történelmi jelentőségű határozata alapján áll”⁴⁶, azaz a szociáldemokrata párt politikai és szervezeti örökösének tekinti magát. Az ideiglenes intézőbizottság december 17-i ülésén, amelyen a bábpartok engedélyezésének kérdését vitatták meg, Kádár János kijelentette, hogy egy szociáldemokrata párt léte még akkor sem kívánatos, ha elfogadják azt a feltételt – amit Kádár szerint Kelemen Gyula már megtett –, hogy a pártnak ne legyenek szervezetei, csak országos központja. „Ez... nem vág a mi elképzelésünkbe. Úgy gondoljuk, hogy hat kisgazdapárt nem zavarhatja úgy össze a magyar népi demokráciát, mint egy szociáldemokrata párt.”⁴⁷ A szociáldemokrata párt ügyét aztán Kádár az 1957. február 26-i Ideiglenes Központi Bizottsági ülésen zárta le. „A Magyar Népköztársaságban semmiféle szociáldemokrata pártra nincs szükség... Mi az 1948-as elv alapján állunk. Az ellenforradalmároknak és az imperialistáknak az a véleményük, hogy itt kell egy szociáldemokrata szervezkedés, és ők nagyon jól tudják,

⁴² Fischer József-interjú. I. m. 326. o. Ugyanerről lásd még Fischer József: *Visszaemlékezéseiből*. Budapest, 1985, Budapest Főváros Levéltára Közleményei. 406–415. o.

⁴³ Lásd Fischer József-interjú. I. m.

⁴⁴ A Révész András-interjú szerint a javaslat szerzői Marczali László, Fischer József és Faragó László voltak. Zsámboki Zoltán visszaemlékezése szerint ő is közreműködött a tervezet elkészítésében. In: Zsámboki Zoltán-interjú. Készítette Kovács András 1987-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 111. sz.

⁴⁵ Az MSZMP-nek a szociáldemokráciáról való állásfoglalásairól 1956. november vége és 1957. márciusa között lásd Benkő Péter: Szociáldemokrácia '56-ban. *Múltunk*, 1990/3. 155–159. o.

⁴⁶ A Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Központi Bizottságának határozata. *Népszabadság*, 1956. december 8. l. o.

⁴⁷ Lásd Az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottsága 1956. december 17-i ülésének jegyzőkönyve. In: *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. I. kötet. 1956. november 11.–1957. január 14.* Budapest, 1993, Intera Rt. 263. o.

hogy ezen a módon lehet a leghatékonyabban zavarni a munkásosztály politikai egységét. Ennek érdekében szítanak, illegális szociáldemokrata szervezkedést hoznak létre, ahol sajnos a legális és az illegális munka között érintkezés van.”⁴⁸

A kulisszák mögött tehát hamar eldőlt a szociáldemokrata párt sorsa. Az 1956-ban aktivizálódott szociáldemokratákkal szemben az MSZMP-vezetés kettős taktikát követett. Egyrészt hamarosan durva támadást intéztek Kéthly Anna ellen a *Népszabadság*-ban. A cikkíró – Kende István – Kéthlynek az ÁVH-n aláírt vallomását – keletkezésének körülményeit elhallgatva – „önéletrajzként” idézte, és az „angol kém”-verziót melegítette fel.⁴⁹ Másrészt viszont különféle kísérleteket tettek arra, hogy szociáldemokrata politikusokat is beléptessenek az MSZMP-be, sőt bevonjanak a vezetésbe. A „baloldaliakat” Marosán György vette kezelésbe,⁵⁰ a szakszervezeteket Gáspár Sándor. Balassa Gyulának még az igazságügy-miniszteri tisztelet is felajánlották. Erőfeszítéseik nem maradtak teljesen sikertelenek. A „baloldaliak” – Justus Pál és Horváth Zoltán kivételével – hamar kötélnek álltak.⁵¹ A „jobboldaliak” közül Kisházi Ödön – aki már 1957 májusában munkaügyi miniszter lett – azonnal jelezte az MSZMP-hez való csatlakozási készségét. Őt a kommunista vezetők megpróbálták lebeszélteni a pártba történő belépésről – nem csoda, hiszen keresve sem lehetett volna alkalmasabb személyt találni az új népfrontos szövetségi politika demonstrálására, mint egy egykori jobboldali, börtönviselt, párton kívüli szociáldemokratát, de nem jártak sok sikerrel. Kisházi is hamarosan párttag lett, és a hatvanas évek elején többen követték őt azok közül, akik 1956-ban, főleg a szakszervezetekben, még mint szociáldemokraták léptek fel.⁵² Az 1956-os pártvezetés belső emigrációba húzódott vissza.

A forradalom utáni években több szociáldemokrata is börtönbe került. Állítólag folytak előkészületek egy szociáldemokrata per megrendezésére – egy házkutatás során a politikai rendőrség kezére jutott a szociáldemokrata párt 1956–1957-es iratanyagának jelentős része⁵³ –, de végül is a per elmaradt. A letartóztatott szociáldemokratákat – mint Erdei Ist-

⁴⁸ Lásd Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottsága 1957. február 26-ai ülésének jegyzőkönyve. Uo. 165–166. o.

⁴⁹ Kende István: Kéthly Anna pálfordulásai. *Népszabadság*, 1957. január 27.

⁵⁰ Révész Ferenc visszaemlékezései. I. m. 476. o.

⁵¹ A volt „baloldaliak” – elsősorban Révész Ferenc kezdeményezésére – az SZDP újjáalakulása után egy baloldali szocialista csoportosulás létrehozását tervezik, valószínűleg pártalakításról is szó esik. (Lásd Gallai Lajos visszaemlékezései, PIL 867. f. 1/g–146. 384. o.) November 4-e előtt és után is több megbeszélést tartottak Révész Ferenc lakásán Balassa Gyula, Dabronaki Gyula, Gallai Lajos, Horváth Zoltán, Jászai Károly, Justus Pál, Szurdi István, Vajda Imre, Vágvölgyi Tibor részvételével. (Marosánnal, Szakasitscal és Schifferrel nem volt kapcsolatuk. Szakasits egyébként november 3-án lelkes hangon támogatásáról biztosította Nagy Imrét és a forradalmat. Lásd Szakasits Árpád nyilatkozata. *Magyar Nemzet*, 1956. november 3.) Programtervezetük szerint a proletár internacionalizmus talaján állnak, de ez nem jelentheti egy párt – azaz az SZKP – politikájának feltétlen támogatását. Elvetették a demokratikus centralizmust, elfogadták különféle platformok jogosultságát a párton belül. Kijelentették, hogy az új pártnak nem lehet sem „rákosista”, sem „kéthlysta” tagja. Elhatározták, hogy keresni fogják a kapcsolatot a Kádár-féle vezetéssel. November végén találkoztak Marosánnal, aki az MSZMP-be való belépésre akarta rábeszélteni őket. Először nem álltak kötélnek, mert úgy látták, hogy túl sok rákosista van az új pártnak. Néhány hónapig még hezitáltak, de végül is engedtek Marosán érveinek: ha ők nem lépnek be, csak a rákosisták maradnak. Májusban – Horváth és Justus kivételével – kérték átigazolásukat az MSZMP-be. Lásd Révész Ferenc visszaemlékezései. I. m. 472–486. o. Az összejövetelekről lásd még Román József: *Távolodóban*. Budapest, 1990, Magvető Könyvkiadó. 528. és 538–539. o.

⁵² Lásd Kisházi Ödön-visszaemlékezéseket. I. m. 154. skk.

⁵³ Lásd Zsámboki Zoltán-interjú. I. m. 132. o.

vánt, Guba Dezsőt, Zsámboki Zoltánt, a fegyveres ellenálló Toller Károlyt és másokat – elkülönített perekben ítélték el.

Ma már történetírói közhely, hogy az 1956-os forradalom története nem azonos a többé-kevésbé szervezett formában színre lépő politikai erők történetével. Ezt a szociáldemokrácia esete is bizonyítja. Mivel a szociáldemokrata párt meglehetősen későn jelent meg a politikai színtéren, az egyes szociáldemokraták hamarabb aktivizálódtak, mint maga a párt. Tevékenységük mindenekelőtt a politizálás hagyományosan szociáldemokrata területein zajlott. A szakszervezetekben nemcsak a felső szinteken vették kezükbe a kezdeményezést, hanem az újjáalakuló ágazati szervezetekben is azonnal vezető szerepet kaptak. A nyomdászok szabadon választott szakszervezetének vezetésébe olyan ismert szociáldemokraták kerültek be, mint Brumiller László, Pavlovsky Ferenc, az újonnan megválasztott harmincegy vezetőrségi tagból pedig tizennégy régi szociáldemokrata volt.⁵⁴ Ezek az arányok nem kivételesek. Rendelkezésre állnak olyan beszámolók – például Győrből –, amelyek szerint a forradalom alatt és után újjáválasztott szakszervezeti tisztségviselők több mint 60%-a régi szociáldemokrata volt.⁵⁵ Másol is hasonló a kép. Még a párt hivatalos megalakulása előtt szociáldemokrata vezetéssel kezdődött meg az üzemi bizottságok újjászervezése⁵⁶. A negyvenes évek végén, ötvenes évek elején szelnek eresztett szociáldemokrata tisztségviselők visszatértek a társadalombiztosítás vezetésébe.⁵⁷ Vezető pozíciókat kaptak a szociáldemokraták a spontán módon szerveződő helyi hatalmi szervekben is. A budapesti városházán felvette régi beosztását és egyben a fővárosi Nemzeti Bizottság elnökhelyettese lett a koalíciós idők alpolgármestere, Bechtler Péter, a csepeli Nemzeti Bizottság elnöke Ivanics István, a csongrádi Erdei István, a győri Nemzeti Tanács elnöke Szabó György. Alakulóban voltak a kisiparosok és a szövetkezetek szociáldemokrata szervezetei – mégpedig sokszor a párt hivatalos megalakulásával egy időben, sőt néhol előbb.⁵⁸ Ami pedig a legszembevetőbb: a szociáldemokraták és a szociáldemokrácia megjelenése egy olyan intézményben, amelynek alapvető szerepe volt a forradalomban, de szinte semmi a szociáldemokrata hagyományban – és ez a munkástanács.⁵⁹ A csepeli munkástanács működésére és döntései-

⁵⁴ Röplap a Nyomda- és Papíripari Dolgozók Szabad Szakszervezetének megalakulásáról. PIL 290. f. 1. ő. e. 213. o.

⁵⁵ *Jelentés a Győr-Sopron megyei szakszervezetek problémáiról*. 1957. március 23. Varga J. SZOT Irattár. Győr-Sopron 1957. Idézi Molnár János: *A Nagybudapesti Központi Munkástanács*. Budapest, 1969, Akadémiai Kiadó. 82. o.

⁵⁶ Röplap „A magyar nyomdai és papíripari dolgozókhöz”. Dátum nélkül. PIL 290. f. 1. ő. e.

⁵⁷ A Magyar Szabad Szakszervezetek Szövetsége Ideiglenes Forradalmi Bizottságának 1956. november 1-jén tartott ülésén hozott határozatok és javaslatok. A Társadalombiztosító Intézet Forradalmi Bizottságának levele a Szabad Szakszervezetek Országos Szövetsége Elnökségének, 1956. november 17. A Társadalombiztosítási Igazgatóság új elnöke Teszársz Kálmán lett. PIL 290. f. 59. ő. e.

⁵⁸ Röplap „Kisipari és háziipari szövetkezeti dolgozók!” címen. Dátum nélkül; aláírás: Magyar Szociáldemokrata Párt. PIL 290. f. 1. ő. e.

⁵⁹ A munkástanácsok spontán, gyors megjelenése váratlanul érte a szociáldemokrata pártot, és nagy vitákat váltott ki. Révész András visszaemlékezései szerint felmerült az a javaslat, hogy a pártot az új tapasztalatok alapján át kell alakítani, szakítani kell a hagyományos területi alapú szervezkedéssel, és át kell térni az üzemi szervezetek létrehozására. Egyes szociáldemokrata szervezetek azonnal kiadták a jelszót: szocdem többséget a munkástanácsokba! (Lásd az előbb idézett „Kisipari...” kezdetű röplap.) Mások azt vetették fel ez ellen, hogy az így létrejövő szervezetek a szűken vett munkásérdekeket és nem a párt általános politikáját fogják képviselni. Mindenesetre Révész szerint a munkástanácsokban de facto szociáldemokrata többség volt.

re nagy befolyással volt a szociáldemokrata pártelnökségi tag, Ivanics István.⁶⁰ Néhány fontos munkástanács-vezető (például Bali Sándor, Tőke Ferenc) a pártegyesítés előtt szociáldemokrata volt, és – saját elbeszélése szerint – a hagyományos szociáldemokrata mentalitás nagy szerepet játszott Rácz Sándor politikai személyiségének kialakulásában is.⁶¹ De talán nem is a személyes vonatkozások a legfontosabbak. A szociáldemokráciát és a szociáldemokratákat a forradalom néhány alapvető sajátossága hozta igen kedvező helyzetbe. Az 1956-os forradalomban a szociáldemokrácia megszabadulhatott két súlyos történelmi tehertől: a kommunistákkal való paktálás és a nemzetietlenség vádjától. A felkelés anti-kommunista és nemzeti jellege nem fordította az érzelmeket egyben a szociáldemokrácia ellen, hiszen a közvélekedés a szociáldemokratákat is a kommunista rendszer üldözöttei között tartotta számon. Ráadásul Nyugaton – néhol kormányzati pozícióban – épp olyan rendszerekben játszottak mérvadó szerepet a szociáldemokraták, amelyeket a többség Magyarországon is kívánatosnak tartott volna. Ami pedig a nemzeti célkitűzéseket illeti: talán 1956 volt az első alkalom a magyar történelemben, amikor semmilyen értelemben nem volt szembefordítható a nemzeti érzület a szociáldemokráciával.

Az 1956-os tömegmozgalom sajátosságai is kedvező pozíciókat teremtettek a szociáldemokrácia számára. A forradalomról mint tömegmozgalomról írott könyvében Kecskeméti Pál felhívta a figyelmet arra, hogy az elit és a tömeg eltérő utakon jutott el a forradalomig, és ez határozta meg magatartásukat a forradalmi napokban.⁶² Kecskeméti megfigyelése szerint a főleg munkásokból álló tömeg a totális atomizáltságból, mindenfajta politikálástól való tökéletes elzártság és elzárkózás állapotából ért el rövid idő alatt a forradalommal való teljes azonosulásig. A passzivitásából néhány nap alatt kilépő munkásság – mégpedig egy nagyrészt első generációs, a diktatúra politikai feltételei között létrejött munkásosztály – nyilvánvalóan csak azokhoz a politikai és szervezeti tradíciókhoz nyúlhatott vissza, amelyek legalább egyes rétegeiben még ekkor is elevenek voltak. Ez magyarázza a szociáldemokrata szervezeti hagyomány gyors felelevenedését, és az ezeket képviselő személyek előtérbe kerülését.⁶³

⁶⁰ A Csepel Vas- és Fémművek Munkástanácsának november 2-i ülésén az Ivanics István által tartott politikai beszámolóban jelentős szerepe volt abban, hogy a munkástanács a kormány támogatása és a munka felvétele mellett döntött. Lásd Csepeli Munkástanács iratai. PIL 290. f. 68. ő. e. 240–244. o. Ivanics egyébként már a szociáldemokrata párt újjáalakulása előtt fontos szerepet játszott a csepeli eseményekben: október 25-én vagy 26-án szociáldemokrataként beszédet intézett a gyár munkásaihoz, és október 29-én az ő vezetésével tárgyaltak a felkelők a gyári fegyveres őrseggel a harcok megszüntetéséről. A tárgyalások során elérte az őrség által foglyul ejtett fegyveres fiatalok szabadon bocsátását. Lásd Sebes Jánosné és Schlay Henrik visszaemlékezése. Csepeli visszaemlékezések. PIL 290. f. 34. ő. e. 21–25. o.

⁶¹ Lásd Tőke Ferenc-interjú. In: *Magyar Munkástanácsok 1956-ban. Dokumentumok*. Párizs, 1986, Magyar Füzetek. 168. o.; Sebestyén Miklós-interjú, uo. 180. o.; Rácz Sándor-interjú, uo. 218. o.

⁶² Paul Kecskeméti: *The Unexpected Revolution*. Stanford, 1961, Stanford University Press. 79–90. o.

⁶³ A már idézett munkástanács-vezetők visszaemlékezéseim kívül a szociáldemokrata hagyomány elevenségéről tanúskodik egy 1956 nyarán Szakasits Árpádhoz intézett levél: „Amikor reggel bejöttünk az üzembe, mindenki azt kérdezte a másiktól, hogy hallotta-e Önt beszélni a rádióban. Reméljük, hogy hosszú rabsága alatt nem gyengült, hanem erősödött akaratereje, s nem fog azokkal tartani, akik szabadulásuk fejében feladnak mindent, amiért egy életet át harcoltak! [Ez nyilvánvaló utalás Marosán György újbóli szerepvállalására – K. A.] Reméljük, ezt a rövid nyilatkozatot programbeszéd és tettek fogják követni! A magyar munkásság, helyesebben a magyar Nép [sic!] végső kétségbeesés, teljes testi és lelki összeomlás előtt áll. A személyek rehabilitációja csak akkor lesz teljes, ha a Párt is rehabilitálva lesz! Azokat a dolgozó tömegeket is rehabilitálni kell, akiket nem börtönöztek ugyan be, de bekényszerítettek egy olyan ún. pártba, melynek célkitűzéseivel és módszereivel nem

A kevésbé atomizált politikáló elit tagjai a párton belüli ellenzéki útján járva egy hosszabb intellektuális folyamat végére azonosultak a forradalommal. A szociáldemokrácia szellemi pozíciói szempontjából ez a folyamat is előnyöket hozott. A sztálinizmusból kiábránduló, a szocializmus demokratikus változatait kereső értelmiség útja szükségszerűen egy szociáldemokrata ideológia felé vezetett, akár levonták ennek politikai következményeit, akár nem. A megvalósítandó társadalmi-politikai rendszerről, a demokratikus szocializmusról vallott nézeteik – a forradalom bukását követő időszakban keletkezett különféle „kibontakozási tervezetek” tanúsága szerint – mindenesetre nem különböznek a korabeli szociáldemokrata programoktól.⁶⁴

Az 1956-os forradalmi mozgalom résztvevőinek általános mentalitását és a forradalom napjaiban megjelenő ideológiák többségét egyfajta kollektivista-egalitárius szemlélet hatotta át. Nemcsak a demokratikus szocializmus és a szociáldemokrácia hívei hirdettek anti-kapitalista programokat, hanem a liberális politikai rendszer és a kizsákmányolás lehetőségét kizáró tulajdonviszonyok összeegyeztetése mellett érvelő Bibó István, az antiliberalis Németh László, sőt a konzervatív Mindszenty József is.⁶⁵ A kollektivista-egalitárius beállítódásokra apelláló ideológiák közül azonban az előző évtizedben legitimitásukat veszített szélsőjobboldali és kommunista változatok – úgy tetszik – nem voltak versenyképesek a politikai demokrácia és a társadalmi igazságosság szempontjait egyszerre képviselő szociáldemokráciával, a harmadikutas, romantikus antikapitalista nézetek pedig a jelek szerint csak bizonyos értelmiségi körökre gyakoroltak hatást. Mindenesetre a munkástanácsok fennmaradt programnyilatkozatait, tervezeteit kivétel nélkül azokkal a szocialisztikus, leginkább az öngazgató szocializmus eszmeköréből származó elképzelésekkel csengenek egybe,⁶⁶ amelyeket a vállaltan demokratikus szocialista vagy szociáldemokrata tervezetek

értettek egyet...” Dátum: 1956. augusztus 22. Aláírás: A Szociáldemokrata Párt budapesti tagja. Szakasis Árpád hagyatéka. PIL 738. f. 105. ő. e. 1. o.

⁶⁴ A november 4-i szovjet invázió után készült „kibontakozási javaslatok” közül a legismertebb Bibó István írása ([Levél, expozé és tervezet]. In: Bibó István: I. m. 170–177. o.) és ennek bővebb változata, az ugyancsak Bibó által írott „A Magyar Demokratikus Függetlenségi Mozgalom kibontakozási javaslata” címet viselő dokumentum, amelyhez a szociáldemokrata párt is csatlakozott. (In: Bibó István: *Különbség*. Budapest, 1990, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem. 124–130. o.) A jelek szerint a Bibó-szövegek közkezen forogtak, és az értelmiségi szervezetekben – elsősorban a Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsában – lezajlott viták nyomán különféle kiegészítéseket fűztek hozzájuk. Ilyen szöveg a „Kibontakozás útja” c. dátum és aláírás nélküli dokumentum, amely teljes bekezdéseket vesz át a Bibó-szövegekből, és radikális szocialista programpontokkal egészíti ki azokat. (PIL 290. f. 106. ő. c. 100–103. o.) Ugyancsak demokratikus szocialista programot fejt ki az a tervezet, amely két – egymástól néhány részletében eltérő – szövegvariációban készült: a „Magyarország jelenlegi helyzete és a kibontakozás útja” című, 1956. november 25-i dátummal ellátott, aláírás nélküli dokumentum (PIL 290. f. 106. ő. c. 125–144. o.) és a „Munkástanácsok Alkotmánytervezete” címen terjesztett 1956. decemberére datált, aláírás nélküli program (PIL 290. f. 106. ő. e. 1–13. o.). Az czekekben a javaslatokban előadott gazdasági és politikai elvek alapján megegyeznek a Magyarországi Szociáldemokrata Párt első, emigrációban tartott értekezletére készült határozattervezettel (Lásd „Határozati javaslat-tervezet a Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1957. október 19-én és 20-án tartandó pártértekezletére”. Dátum nélkül. Aláírás: A Pártértekezlet Előkészítő Bizottsága. PIL 290. f. 106. ő. e. 145–151. o.)

⁶⁵ Lásd Németh László: *Pártok és egység. Új Magyarország*, 1956. november 2. 1. o. Mindszenty József november 3-i rádióbeszédében – miután óvott a pártviszályoktól és kijelentette, hogy „Ennek az országnak sok mindenre van most szüksége, de minél kevesebb pártra és pártvezérré” – a következőket mondta: „jogállamban élünk, osztály nélküli társadalomban, demokratikus vívmányokat fejlesztünk, szociális érdekektől helyesen és igazságosan korlátozott magántulajdon alapján állunk”. In: *A forradalom hangja*. I. m. 463. o.

⁶⁶ Lásd „Nagybudapesti Központi Munkástanács felhívása valamennyi üzemi, kerületi és megyei munkástanácshoz”. In: *Magyar Munkástanácsok 1956-ban*. I. m. 83. o.; Lásd még Széll Jenő: *Társadalmi és politikai*

tartalmazzák. Ezek egyikét, a „Munkástanácsok Alkotmánytervezete” című dokumentumot pedig – amelyet Rác Sándor elbeszélése szerint egy ismeretlen férfi nyomott a kezébe a Nagybudapesti Központi Munkástanács egyik ülésén – a munkástanács vezetői alkalmasnak tekintették arra, hogy egy majdani átfogó program alapja legyen.⁶⁷ Ez a dokumentum rendszerezi és egységes politikai koncepcióvá rendezi a különféle munkástanács-dokumentumokban már korábban megjelent programatikussá követeléseket. Főbb pontjai megismétlik a klasszikus szocialista politikai programok tételeit: az állami tulajdon túlsúlyának fenntartása a gazdaságban, kivéve a kisipart, amelyben viszont beépített fékek gátolnák a tőkefelhalmozást; tervgazdasági eszközökkel ellenőrzött piac; kis magántulajdonon, földbérleten és önkéntes szövetkezésen alapuló mezőgazdaság; szabad szakszervezetek. Az egyetlen újdonság a tulajdonosi jogosítványokkal felruházott vállalati öngazgatás bevezetésének követelése. Erőteljes korlátozásokat tartalmaznak a politikai intézményrendszerre vonatkozó tervek, amelyek szerint például a többpárti szabad választásokon nem indulhatnának a kapitalizmus restaurációjának programjával fellépő pártok.

Az 1956-os forradalomban tehát olyan folyamatok indultak meg a magyar társadalomban és politikában, amelyek a színre lépő politikai áramlatok közül az adott helyzetben valószínűleg a szociáldemokrácia előtt nyitották volna meg a legnagyobb lehetőségeket – nagyobbakat, mint bármikor korábban a magyar történelemben. A történelmi körülmények véletlen egybeesése következtében a forradalom legjobban artikulált és legszélesebb körben képviselt célkitűzései leginkább egy szociáldemokrata típusú politikai program részeként voltak koherens összefüggésbe hozhatók egymással, és a mozgalom tömegbázisa is egy hagyományos szociáldemokrata párt bázisához hasonlított a leginkább. Végezetül pedig a szociáldemokrata párt története során először került olyan helyzetbe, amelyben komoly esélye lehetett volna arra, hogy ezeknek a célkitűzéseknek és társadalmi erőknek intézményes képviselőjeként a magyar politikai élet meghatározó tényezőjévé váljék.

erők az 1956-os forradalomban. In: *Ötvenhatról nyolcvanhatban. Az 1956-os magyar forradalom előzményei, alakulása és utóélete című 1986. december 5–6-án Budapesten rendezett tanácskozás jegyzőkönyve*. Budapest, 1992, Századvég Kiadó–1956-os Intézet. 111–128. o.; Mécs Imre: Alulról jövő és spontán mozgalmak a forradalomban. Uo. 129–145. o. Mécs Imre véleménye szerint „1956 a magyar munkásosztály legjelentősebb szocialista forradalma is volt”. Ezt az álláspontot, amely a nyugati újbalsoldali – mindenekelőtt a trockista – irodalomban közkedvelt (lásd pl. Andy Anderson: *Hungary, 1956*. London, 1964). Magyarországon Donáth Ferenc képviselte a legkövetkezetesebben, aki szerint az 1956-os népmozgalom alapvető célja a „valóban szocialista, közösségi tulajdon” kialakítása, a közhatalom közvetlen gyakorlása, a parlamenti demokrácia közvetlen demokráciával való korrigálása volt. Lásd Donáth Ferenc: 1945 és 1956. In: *1956*. Párizs, 1981, Magyar Füzetek. 140–144. o.

⁶⁷ Rác Sándor-interjú. In: *Magyar Munkástanácsok 1956-ban*. I. m. 231. o. Krassó György úgy emlékszik, hogy a munkástanácsok formálisan is elfogadtak egy programot, mégpedig Bibó István tervezetét. (Lásd Krassó jegyzetét Bill Lomax *Magyarország 1956* c. könyvében, Budapest, 1989, Aurora Kiadó. 179. o.) A „Munkástanácsok Alkotmánytervezete”, bár sok közös vonása van Bibó elképzelésével, nem használja fel Bibó elgondolásait. A szöveg a Magyar Értelmség Forradalmi Tanácsa tagjainak közreműködésével keletkezett, és a rendelkezésre álló információk szerint kollektív munka terméke volt, amelyben volt pártellenzék és szociáldemokraták egyaránt részt vettek.

RÉVÉSZ ANDRÁS

„1956-BAN SZOCIÁLDEMOKRATA ALTERNATÍVA NEM MERÜLT FEL”

Révész András 1909. november 3-án Budapesten született. Édesapja Révész Mihály újságíró, a Népszava szerkesztője. Egyetemi tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem Jogtudományi Karán végezte, ahol 1936-ban doktori vizsgát tett. 1927-től a szociáldemokrata párt tagja. 1929-től különböző munkakörökben a városházán dolgozott. 1945 augusztusától a szociáldemokrata párt budapesti szakszervezeti titkára, majd 1947–1948-ban mint kinevezett főjegyző a szociálpolitikai osztály helyettes vezetője. 1948 februárjában kizárták az SZDP-ből, 1948–1950 között gombatenyésztő. 1950-ben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1955. november 25-én szabadult. 1956-ban részt vett a szociáldemokrata párt újjászervezésében, a párt főtítkárhelyettese. 1957-től a Budakalászi Textilművek jogtanácsosa. 1972-ben nyugdíjazták, de 1988-ig tovább dolgozott. Részt vett az MSZDP újjáalakításában, a Független Szociáldemokrata Párt elnöke. 1991-ben részt vett a Magyar Munkások Demokratikus Szövetsége megalapításában. 1992-ben a Szociáldemokrata Néppárt tiszteletbeli elnöke lett. 1996. április 13-án meghalt.

A börtönélet utáni időben helyzetem meglehetősen komplikáltan alakult. Sohasem lehet ugyanis megfelekedezni arról a közel hatéves rettenetes állapotról, amit a börtönben töltöttem. Az egész azzal végződött, hogy szabadulásomkor aláírtak velem egy papírt, hogy soha senkinek ne beszéljek arról, amin keresztülmentem.

A börtönből három csoportban engedtek ki bennünket. Az elsőt 1955 augusztusában, a másodikat – s ezzel engem is – novemberben, a harmadikat pedig 1956 februárjában. A rettenet hangulatában szabadultunk, mert nem lehetett elfelejteni azt, hogy úgy bántak velünk, mint valamikor a gályarabokkal bánhattak. Engem még az utolsó hónapban is kihallgatásra hívtak, három újságíró ügyében faggattak. A rendszer végrehajtó emberei nem tudták, nem érzékelték, hogy változik a világ, hogy esetleg még mindent vissza lehet csinálni.

1953 óta azok, akik nem voltak börtönben, már sokkal szabadabb légkörben éltek. Mi változatlanul úgy meg voltunk félemlítve, hogy tulajdonképpen lopva jártunk össze, mert tudtuk, hogy követnek bennünket. 1956 júniusában például lent voltam Balatonfűzfőn. A strandon egyszer csak odajött hozzám a kabinos: „Doktor úr, megtaláltuk a fényképét, biztos elveszítette.” Ez a fénykép a személyi igazolványomban lévő fénykép másodpéldánya volt, rajta a rendőrség bélyegzője. Vagyis az a detektív, aki állandóan kísért, utánam jött Fűzfőre, még a strandra is lejött, de az ügyetlen elveszítette a fényképet. Ez a fényképem ma is megvan, rajta a rendőrségi körpecsét. Hangsúlyozom, ez a személyi igazolványomban lévő kép másolata, amit azzal adtak oda neki, hogy ez az a fickó, akit követni kell. Ez az eset is megerősítette azt a rettenetet, amiben éltünk, hogy íme, még a strandon is jön utánam valaki és követ. Ezzel kell magyaráznom azt, hogy annak ellenére, hogy úton-útfélen észleltük, megváltozott a hangulat, hogy haladunk a „forradalom” felé, mégis mi a

lehető legpasszívbabban viselkedtünk. S már most hangsúlyoznom kell, abban, hogy 1956. október 23-án valami fantasztikus dolog történt, abban nekünk, szociáldemokratáknak, semmi részünk nem volt. Éppen ezért téves minden olyan feltevés, ami azt szeretné elhíttetni bárkivel is, hogy egy szociáldemokrata szervezkedés is hozzájárult az október 23-i felvonuláshoz. Az tény, hogy minden kerületben akadt két-három olyan szociáldemokrata, aki a börtönből jött ki, s hogy velük a régi emberek összeköttetésbe léptek, beszélgettek. De az, hogy október 23-a előtt mi bármilyen formában szervezkedtünk volna, vagy általában előkészültünk volna arra, ami 23-án történt, az téves beállítása lenne a dolognak. Nem volnánk őszinték, ha bármiféle szerepet vindikálnánk magunknak abban, hogy a forradalom kitört. Én már megírtam hollandul, németül, angolul, hogy az utolsó percig vonakodtunk attól, hogy kormányzati szerepet vállaljunk. Csak az 1956. november 4-i *Népszava* hozta le, hogy beléptünk a kormányba. Annyira „timeo Danaos et dona ferentes”¹ alapján álltunk, hogy anélkül, hogy felkínáltak volna bármit, vonakodtunk attól, hogy belépünk a kormányba, mert még Nagy Imre őszinteségében is kételkedtünk. Csak azt láttuk, hogy van valaki, aki kezébe akarja venni a politikai élet irányítását, de úgy gondoltuk, majd meglátjuk, kikből is fog állni az a társaság, amelyik dolgozni akar. Az egész szituációt azzal jellemezhetem a legjobban, hogy október 23-án délután Kálmán József atyai barátomnak a lakásán voltunk együtt, Valentiny Ágoston, Kéthly Anna, Fischer József és még egy-két ember, akinek a neve most hamarjában nem jut az eszembe, s azon töprengtünk, hogy mit kellene csinálni. Elfogadjuk-e vagy sem Nagy Imre ajánlatát? Úgy mentem haza, hogy a lányomat nem találtam otthon, s mikor este fél 11-kor hazajött, kiderült, hogy az iskolájával együtt részt vett a felvonuláson a Bem-szobornál, majd a Rádióhoz is elment, és jelen volt a lövöldözésnél. Kétségbe voltam esve, mi van a lányommal, amikor közölte, hogy részt vett a forradalomban. Tizenhat éves volt. „Édesapám – mondta –, most helyrehozzuk azt, amit elrontottak.”

Október 23-án tehát mi Nagy Imre ajánlatáról beszélgettünk. Ennek a következő volt a hátterében. Kéthly 1954 karácsonya táján szabadult.² Ezt követően, talán egy-két hónappal később Nagy Imre összeköttetésbe lépett vele, és találkozott is. Nagy Imre már akkor ajánlatot tett: azt mondta, hogy a szociáldemokratáknak nem kell a kisgazdáknak 1946-ban tett ajánlatot fenntartaniuk, nevezetesen, hogy a kommunistákkal szemben ez a két párt próbálja megteremteni az európai életbe való beilleszkedés módját, hanem most a szociáldemokrácia fogjon össze azzal a megújított kommunista irányzattal, amelyet ő reprezentál.

Erre az ajánlatra mi nem tehattünk mást, mint hogy vártunk. Meg kell érteni várakozó álláspontunkat, hiszen velünk szemben a kommunisták 1945 óta egyetlen megállapodást sem tartottak be. Ezt magam is tanúsíthatom, hiszen igen sok „nagy összekötő” megbeszélésen vettem részt. A „nagy összekötő”-t úgy kell érteni, hogy a fővárosi kommunista vezetőség tagjaival – Széll Jenővel, Fodor Ferencsel, Köböl Józseffel – szemben ültünk mi. Én magam, mint legfiatalabb, a legszélén ültem a szemben lévő kommunistákkal, így Kádár Jánossal is, aki egy időben a párt fővárosi titkára volt. Széll Jenő, aki a legszimpatikusabb volt a társaságból, és akivel abban az időben majdnem baráti viszonyba kerültem, többször mondta: „András, ne haragudj, mi most azt fogjuk mondani megint, hogy amiben megállá-

¹ „Danaóknak ajándékát se kívánom!” Laokoón, trójai pap, Vergilius *Aeneis* című művében így tiltakozott az ellen, hogy az óriási falovat a városba vigyék, amikor azt a görögök – látszólag Athéné kiengesztelése érdekében – a falak előtt hagyták. Lásd *Vergilius összes művei*. Budapest, 1973, Magyar Helikon. 141. o.

² Kéthly Anna 1954. november 19-én szabadult.

podtunk, meg fogjuk beszélni a párttal, s nem biztos, hogy ez a megállapodás érvényes lesz. Ehhez még a pártközpont hozzászól.” Szóval nem bízunk a kommunistákban, bár Nagy Imre Saulusból Paulussá lett. Róla mondta Kéthly az egyik alkalommal: „tényleg jó magyar ember kezd lenni ez a Nagy Imre”. Ezt idézőjelben mondom, mert Kéthlytől minden távolabb volt, mint a nacionalizmus. Tehát ezt nem abban az értelemben mondta, hogy ő mint jó magyar asszony egy jó magyar emberrel találkozott, hanem hogy Nagy Imre európai módon próbált viselkedni és gondolkozni, és valóban kézbe próbálta venni a korábban nagyon elrontott politikát. De Kéthly ebben a vonatkozásban is fontolva haladó volt, és úgy gondolkozott, hogy lássuk előbb a medvét: mi az, amit Nagy Imre valóban akar? Ez annyiban is indokolt volt, mert ha figyelemmel kísérjük az októberi eseményeket, akkor egyértelmű, hogy Nagy Imre fokozatosan vált intranszigenessé, és csak az utolsó pillanatban határozta el magát, hogy a semlegességet deklarálja. Ez igen nagy dolog volt, de utólag csak azt lehet megállapítani, hogy megvalósíthatatlan elképzelés volt. Mert nem vitás, ha nem lett volna az egyiptomi cirkusz, ha az orosz katonák, akik Magyarországra bejöttek, nem hiszik azt, hogy ők már Egyiptom irányába haladnak, akkor nyilvánvaló az is, hogy ilyen radikális lépéseket itt nem lehet tenni.

1955-ös szabadulásom után Kéthlyvel ötször-hatszor találkoztam. Hogy nem többször, annak az a magyarázata, hogy lépten-nyomon követtek bennünket, és a kiszabadulásunk után – mint már említettem – meg voltunk rettentve. Félve, lopva, titokban jöttünk össze. 1948–1950-ig sokkal bátrabban találkoztunk, mint 1955-ben, a szabadulásom után. Kéthly önállóan tárgyalt Nagy Imrével, de állandóan tájékoztatta Fischer Józsefet, Kálmán Józsefet és engem, tehát azokat, akikkel baráti viszonyban volt. Fischerrel gyakran találkozott, mert igen közel laktak egymáshoz.

Kéthly nem valamilyen pártfórum megbízásából tárgyalt, hanem magánemberként tartotta a kapcsolatot Nagy Imrével. Az is a véletlennek tudható be, hogy Kéthly Erdei Istvánt vitte magával Nagy Imréhez. Az első közvetítő, azoknak a kapcsolatoknak a révén, amelyekkel rendelkezett, Erdei volt. Hiszen ő 1945 után Veres Péterrel együtt tagja volt az Országos Földbirtokrendező Bizottságnak, s ott a mi részünkről elég magas pozíciót töltött be. Úgy emlékszem, hogy az első ajánlatot Nagy Imre Erdein keresztül tette. Ő volt az a közvetítő, aki összehozta a Kéthly–Nagy Imre találkozót. Nem tudom, hogy Fischer József vagy Hatvány Lajos lakásán találkoztak-e. Harminc év távlatából már nagyon nehéz pontosan visszaemlékezni. Ezen, s az ezt követő találkozásokon Kéthly – „mindent vissza” alapon – a ’45-ös álláspontot képviselte. Gyöngye nőnek látszott, de energikus, határozott volt, és nagyon radikális tudott lenni. Érezte a felelősség súlyát. 1955 novemberétől kezdve valahányszor találkoztam Kéthlyvel, mindig hangsúlyozta: „Bandi, maga, Valentiny és Kálmán József nélkül nem csinállok semmit, én magam nem döntök és nem határozok.” A felsoroltak a régi „hatos bizottság” megmaradt tagjai voltak³. Tehát Kéthly nagyon pártszerű volt, mindig közölte Nagy Imrével, hogy a saját embereivel, barátaival, elvtársaival egyeztet. Annyi bizonyos, hogy azok alatt a hónapok alatt, amelyek 1955 novemberétől 1956 októberéig elteltek, különösen Kelemen kiszabadulása után, Kéthly nagy súlyt helyezett arra, hogy Kelemennel együtt állapodjanak meg a Nagy Imrének adandó válaszban.

³ A szociáldemokrata párt felszámolása után, az úgynevezett jobboldali szociáldemokraták hatos bizottságot alakítottak, melynek elsődleges célja a kizárt szociáldemokrata párttagok segélyezése volt. A szociáldemokraták ellen irányuló perekben mindenhol vádpontként szerepelt, hogy kapcsolatot tartottak a bizottsággal. A bizottság elnöke: Kéthly Anna, tagjai: Valentiny Ágoston, Révész András, Kálmán József, Györki Imre, Bittmann István.

Annyira így volt ez, hogy amikor október 23-án beállítottam Kéthlyhez a kommunisták ajánlatával a szakszervezetek megmentéséről, akkor a szakszervezet által rendelkezésünkre bocsátott autón mentünk ki Kelemenhez Újpestre, hogy egy plurális bizottság döntsön abban a kérdésben, kapjak-e meghatalmazást a kommunistákkal való tárgyalásra.

Az SZKP XX. kongresszusa után néhány héttel engedték szabadon a szociáldemokraták harmadik csoportját, a baloldali szociáldemokratákat, Szakasitsot, Marosánt, Horváth Zoltánt, Szalai Sándort és másokat. Velük kapcsolatban változatlanul a legridegebb álláspontra helyezkedtünk. Az úgynevezett jobboldali és centrista szociáldemokraták százas csoportját, a mi társaságunkat, sose engedték össze ezekkel a kommunistákká vált szocialistákkal. Néha a börtönben, főleg a vizsgálatok alkalmával találkoztunk, de egyiknek sem fogadtam a köszönését. Tehát október 23-ig nem volt közülünk egyetlen ember – erre én a nagyesküt is le merném tenni –, aki szóba állt volna ezekkel, az általunk mindig árulóknak deklarált emberekkel. Marosánt a főbűnösnek, Szakasitsot pedig egy tehetetlen Mitläufernek, társutasnak tekintettük, aki együtt fut azzal a helyzettel, amit az ő lanyhasága is előidézett.

Az SZKP XX. kongresszusának eredményeiről akkor értesültünk, amikor én véletlenül egy barátom segítségével hozzájutottam ahhoz a röplaphoz, amelyet ballonról bocsátottak le. Erről a kongresszusról a magyar lapok – ha jól emlékszem – igen felületesen írtak. Csak úgy utólag szűrődött ki, elsősorban azt követően, mikor Hruscsov beszédét abból a röplapból megismerhettük, hogy a Szovjetunióban valóban döntő változások vannak kialakulóban. Megint megismétlem, bár lehet, hogy ez nem érthető, de mi mindig vártuk, mikor tartóztatnak le bennünket újra. Azon a bizonyos Rákosi-féle listán is⁴, amelyen emlékezetem szerint háromszáz ember volt, talán Széll Jenő közölte utólag velem, hogy a huszonhatodik voltam. Hangsúlyozni szeretném, úgy lettem 1956-ban újból harmadik ember a pártban, hogy társaim méltányolták azt az életveszélyes bátorságot, amit a börtönben tanúsítottam. S ehhez még hozzá kell tenni azt, hogy milyen nyomorúságos helyzetben maradt itt-hon a családom, milyen nagy dolog volt, amit a feleségem a két gyerekkel végigcsinált.

1956 nyarának eseményei, a reformkorszak, az értelmiség forrongása csodálattal töltött el bennünket. Ezt a szót kell használnom, mert valóban csodálattal figyeltük a Petőfi Kör, a pedagógusok, a műszakiak megmozdulását. Csodálattal figyeltük, de állandóan azt vártuk, hogy mikor tartóztatják le őket.

S itt – nem kitérőképpen – apámról is szólnom kell. Ő volt a világ legoptimistább embere. Halála előtt néhány évvel azt mondta nekem: „András, ne viccelj, még meg fogom élni, hogy döntő változás lesz Magyarországon, mert a Szovjetunió szociáldemokrata rendszerré fog átalakulni.” Édesapám szobatudós volt, és azért volt annyira megbecsült embere a pártnak, mert soha nem akart semmi sem lenni. Ő a *Népszava* meg a *Szocializmus* vonatkozásában hivatalból tagja volt a pártvezetőségnek. Apám mindig csak a jót látta, és politikai ambíciója soha nem volt. Engem keményen lehordott, amikor az úgynevezett jobboldali egyik vezetője lettem. „András, megőrültél? Én ötven éven keresztül nem akartam pártvezér lenni, és te most pártvezérkedést vállalasz?” – mondta ekkor nekem. Apám magatartását a következő mondata jellemezte: „Ugye, annak idején megmondtam, hogy Mussolini meg fog bukni, megmondtam azt is, hogy Hitler elveszíti a háborút, higgyétek el, itt rövidesen maguktól megoldódnak az események.”

⁴ Rákosi Máttyás utasítására a Bclügyminisztérium 1956. június 30-án készítette el a tartóztatandók úgynevezett négy száz listáját.

Október 23-át a diákok indították el. A szegedi egyetemről indult el az a gondolat, melyet a Budapesti Műszaki Egyetem, majd a MEFESZ is átvett. Kimentek a középiskolás gyerekek is, csatlakoztak hozzájuk a tanoncok, majd az utca egy emberként melléjük állt. Csatlakoztak a munkások, akiknek az első dolguk volt, hogy a fegyverraktárhoz menjenek. Az ÁVH, a katonaság elszaladt, nyugodtan hozzá lehetett a fegyverekhez jutni. Ilyen, csak a diákok megmozdulása alapján történő forradalom – mert hiszen nem vitás, hogy az volt – ismereteim szerint példa nélküli a történelemben.

Joggal vethető fel, mit is csináltam én 1956. október 23-án. Mint említettem, együtt ültünk Kálmán József Csengery utcai lakásán, és amikor egymillió ember volt az utcán, azon gondolkodtunk, arról csevegtünk, hogy mit csináljunk. Abban maradtunk, hogy ezt rábízuk Kéthly Annára, hiszen már hónapok óta kapcsolatban volt Nagy Imrével. Egyetértettünk abban, hogy a történetek után Kéthly azokkal az emberekkel is fölvegye a kapcsolatot, akik Nagy Imre csoportjához tartoztak. A jelen lévő négy-öt ember – ott volt Kertész Miklós, a párt egyik vezető ideológusa is – javasolta, hogy egy kvázi, a múltra emlékeztető összekötő rendszer alakuljon ki, ahol három-négy szociáldemokrata segíti Kéthly Annát a tárgyalásokon. Erre azonban nem került sor, mert az események olyan gyorsan peregetek, hogy változatlanul csak Kéthly tárgyalt a kommunistákkal. Ő pedig annyira óvatos volt, hogy egészen október 30-ig nem került sor arra, hogy mi, szociáldemokraták, belépünk a kormányba. Október 23-án este 7 órakor értem haza. Miután 24-én már nem mentem dolgozni – akkor már egy hónapja jogtanácsosként, a Könnyűipari Minisztérium egyik igazgatóságának jogügyi osztályán dolgoztam –, otthon maradtam, és mindaddig, ameddig három fiatalember nem tört be a lakásunkba, hogy benzines üveggel támadjon az orosz tankokra, a politikai helyzet alakításában nem vettem részt. Ez az állapot október 28-ig tartott.

Arról, hogy addig mi történt, halvány sejtelmem sem volt, mert a lakásomban tartózkodtam. Ekkor az Üllői út 63-ban laktunk apámmal, elég közel a Kilián laktanyához. Egy hat-szor négyméteres szoba tele volt könyvvel és irománnyal, és a mellette lévő szobát is az apám gyűjteménye töltötte meg. Úgyhogy a négyszobás lakásból tulajdonképpen két szoba apám rendelkezésére állt. Mindazt, ami ezekben a szobákban volt, a Párttörténeti Intézet a letartóztatásom alkalmával elvitte. Apám azt mondta a hozzánk bejövő három felkelőnek, emberek, itt egy komoly gyűjtemény van, ne lőjenek, mire ők közölték, vállalják a felelősséget. Erre mi kivonultunk az előszobába, majd elkezdődött a csetepaté. Lőttek, és visszalőttek a lakásba. Nem tudom mennyire köztudott, de október 24-től kezdve voltak olyan orosz egységek, amelyek átpártoltak hozzánk, úgyhogy egymásra is lőttek. Aki ott lakott a laktanya mellett, ahová Maléterék befészkeltek magukat, nem is mehetett ki az utcára, én sem gondoltam erre.

Október 28-án lementem a pincébe fát vágni. Akkor már csak az előszobát lehetett fűteni, mert az utcai ablakok be voltak törve, de nagyobb kár még nem történt. Favágás közben megjelent a lányom, és azt mondta: „Édesapám, gyere azonnal fel, mert négy kommunista érkezett a nagypapához, aki nem akar velük szóba állni, és azt mondta, hogy talán a fiam tárgyalóképes lesz önökkel.” Fölmentem, s az előszobában szembe találtam magamat az általam akkor még nem ismert Gáspár Sándorral, Horváth Zoltánnal és Szántó Jenővel – aki később párizsi nagykövet lett – és egy negyedik emberrel, akinek most nem jut eszembe a neve. Mikor beléptem, Gáspár fölemelkedett a helyéről és tárt karokkal felém fordult: „Révész elvtárs, mentsük meg a szakszervezeteket!” Ezt én nagyon fontosnak tartom, mert

ezzel az egy mozdulattal a későbbi évek történései nagyrészt megmagyarázhatók lesznek. Erre azt válaszoltam: „Gáspár elvtárs, nem tudom, miről van szó.” Majd hozzátettem: „Horváth elvtárs jelenléte egy kicsit zavar, de ami azt illeti, hogy a szakszervezeteket ment-sük meg, az rajtam nem fog múlni, én máris mentem a szakszervezeteket önnel együtt.” Erre elmondták, hogy a szakszervezet vezetősége teljesen fölbomlott, az emberek nem jelentkeznek, elbújtak. Fölkérte tehát Horváthot, legyen a segítségére, hogy Kéthly Annával föl lehessen venni a kapcsolatot. Miután azonban Horváth elvtárs nem érzi magát annyira erősnek, hogy Kéthlyhez ő maga kopogtasson be, úgy döntöttek, a párt egyik legtekintélyesebb emberéhez, Révész Mihályhoz fognak fordulni, hogy közvetítsen köztük, és hozza össze ezt a négyes csoportot Kéthly Annával. „Révész elvtárs, azért fordulunk önhöz – mondta Gáspár –, mert édesapja elhárította azt a kívánságunkat, hogy közvetítsen. Nem akarja exponálni magát.” Apám különben sem találkozott Kéthlyvel, amióta kijött, csak édesanyám járt hozzá. Apám ugyanis teljesen bezárkózott a szobájába, és a hatéves restanciáját próbálta behozni. „Nos – mondtam –, amennyiben ez kettőnkön múlik, Gáspár elvtárs, megmentjük a szakszervezeteket. Mondja el, hogyan képzelem!”

David Irving, inkább hírhedt, mint híres könyvében⁵ is leírja ezt a jelenetet. Van egy mondata, ami így szól: „Révész sajnálta, hogy a favágás után megmosta a kezeit, mert e boncok számára” Ebből egy szó nem igaz. Én fölrtem a pincéből, egy általam vadidegen ember odajött hozzám és bemutatkozott, hogy ő Gáspár Sándor, a szakszervezet vezető embere, akit én azelőtt lehet, hogy ismertem, lehet hogy nem, mert hiszen a régi világban – s még az ötvenes években is – én generális voltam, ő meg legfeljebb százados. Európai módon üdvözöltem, kezét fogtam vele, és azt válaszoltam: „Ha rajtam múlik, Gáspár elvtárs.” S visszakérdeztem: „Hogyan tudjuk megmenteni a szakszervezetet?” Én letegeztem, miután a magyar dzsentri szokásokat a munkáspártok is átvették. Kérlek alássan alapon, mindenki tegeződő viszonyba került, és ez ma is folytatódik. Szóval azt mondtam: „Állok rendelkezésedre. Hogy képzelitek?” „Mi azt kértük édesapádtól, hogy hozzon bennünket össze Kéthlyvel, ő erre azt felelte, hogy a fiam talán megcsinálja, mert hiszen jó viszonyban van vele, s Kéthlyvel egy perben szerepeltek.” „Azért hívatlak föl, édes fiam, a pincéből, próbálj velük beszélni” – mondta nekem apám. Erre megkérdeztem: „Autóval jöttek az elvtársak, ugye?” Mire mondták, hogy igen. Erre én: „Most szépen az elvtársak hazamennek gyalog, és itt hagyják Harustyák autóját.” Tudniillik Harustyák autójával jöttek. Körülbelül félórával később beültem az autóba, és elhajtattam Kéthly lakására. Ekkor, október 28-án, már lehetett mozogni, akkor éppen szélcsend volt, nem lóttak és nem lőtünk. Egyébként pár nappal később ugyanezzel az autóval mentem Bécsbe a Szocialista Internacionale Irodájának az ülésére. Megjelentem Kéthly Anna lakásán, ahol már nagy társaság volt. Fischer József biztosan ott volt. Azzal kezdtem, hogy egy nagyon furcsa ügyben jövök. Elmondtam, hogy négy ember – köztük Horváth Zoltán – megjelent nálam, mint a közvetítő közvetítője, s a szakszervezet megsegítését szeretnék. „Annuska – tettem fel a kérdést –, megmentésük a szakszervezeteket vagy ne.” Azt válaszolta, hogy lényegében egyetért velem, s örül, hogy odamentem, de Kelemen nélkül nem határozhatunk. „Hogy jött maga ide?” – kérdezte. „Harustyák autójával” – feleltem. „Na, akkor Fischerrel együtt ülünk be, és menjünk ki Kelemenhez Újpestre.” Kelemennél szintén

⁵ Irving, David: *Uprising! One Nation's Nightmare: Hungary 1956*. London, 1981, Hodder and Stroughton. 628 o.

nagy társaság volt. Többek között ott volt Nagypál Jenő. Kelemenről azt kell tudni, hogy Újpesten ő volt a „császár”. Amilyen Kéthly, Szeder vagy Szakasits volt a pártban, olyan jelentős személy volt Kelemen, aki egyébként 1944-ben közvetve részt vett az újpesti ellenállásban is, amelyet a kommunisták annyira kisajátítottak.

Kéthly elmondta a jelenlévőknek, hogy Bandit, mármint engem, azért hozták magukkal, mert sorsdöntő kérdésben kell döntenet. Az a kérdés, mi legyen az álláspontunk a szakszervezetek vonatkozásában. Az én álláspontom az volt, hogy láthatatlanban vállaljuk a szakszervezet megmentését, hiszen a pártot mindig a szakszervezetek tartották el, a *Népszava* csak segített ebben. Úgy határoztak, megbíznak, jelöljek ki öt embert a tárgyalások megkezdésére. A paritásra nem kellett tekintettel lennem. Egyébként ezt én is hangoztattam, mert amikor elfogadtam Gáspár ajánlkozását, akkor azt mondtam: „Megmentjük a szakszervezeteket, de nem gondolod komolyan, hogy a paritás alapján?” Mire Gáspár azt válaszolta: „Szó sincs most politikáról, csak arról van szó, hogy a munkásosztály szervezetei ne haljanak el.” Tehát a Kelemenél jelen lévő, szinte pártvezetőségi tagoktól azt a megbízást kaptam – akkor még nem volt megválasztott pártvezetőség –, hogy ugyanazzal az autóval, amellyel megérkeztünk Újpestre, menjek vissza, és közöljem Gáspárral, hogy velük együtt hajlandóak vagyunk olyan határozatot vagy nyilatkozatot kiadni, amelyben – a politikai helyzetre való tekintet nélkül – a két párt kész együttműködni a szakszervezetek újjáépítésében, illetve újjászervezésében.

Másnap, október 29-én, a Dózsa György úti SZOT-központba mentem, ahol a lépcsőházban Kisházi Ödönt láttam. Gáspárhoz mentem, ott már vártak, mert látták Harustyák autóját megérkezni. Gáspár szobájában a következők voltak: Gáspár Sándor, Somogyi Miklós, Fock Jenő, Horváth Zoltán és Szántó Jenő. Megjegyzem, hogy 1955-ben Ságvári Magda, amikor a börtönből hazavitt autójával, azzal búcsúzott el tőlem, hogy lépjek kapcsolatba Fodor Gyulával, a nyugdíjintézet vezetőjével, aki majd az anyagi kérdésekről, az eltartásom problémáiról fog velem tárgyalni. Voltam is Fodornál, aki a havi megélhetésem biztosítására tényleg kiutalt nekem 1500 Ft-ot, és egyben megkérdezte azt is, hol akarok dolgozni, hogyan képelem az elhelyezkedésemet. 1956 márciusában viszont Szántó volt az, aki közölte velem, hogy a börtönveimet be fogják számítani a foglalkozási időmbe, tehát úgy tekintik, mint munkaviszonyt, és közölte azt is, hogy a börtönt ők sajnálatos dolognak tartják.

Szántó is ott volt tehát Gáspárnál. Először azt mondtam Gáspár Sándornak, hogy négy szemközt szeretnék vele beszélni, s közöltem a következőket. Kértem, hogy Horváth Zoltánt küldje ki, mert jelenlétében – bár méltányoltam, hogy ő hozott bennünket össze – nem áll módomban tárgyalni, mert pártom és az én álláspontom is változatlanul az volt, hogy többet a mi mozgalmunkban Horváth nem fog részt venni. Ez volt az egyik kérésem, a másik pedig, hogy közöltem, az együttműködésre azzal a föltétellel kaptam fölhatalmazást, hogy Fock Jenővel sem tárgyalok. Ezt Kéthly külön is a lelkemre kötötte. Úgyhogy nagyon kínos perc következett, mert Gáspár odament Horváthhoz azzal, hogy a szociáldemokraták ragaszkodnak ahhoz, ne vegyen részt a tárgyalásokon, majd odafordult Fock Jenőhöz, mondván, a tárgyalások eredményességéhez szükséges, hogy Révész csak azokkal tárgyaljon, akikre fölhatalmazást kapott, és sajnos ő nem lehet jelen.

Hogy mi lehetett annak a különleges oka, hogy Kéthly Anna Fock Jenő iránt ekkora bizalmatlansággal viseltetett, nem tudom. Ez Anna magángondolataihoz tartozott. Én nem kérdeztem meg tőle, miért nem lehet jelen Fock Jenő. Ez személyi animozitás volt Kéthly

részéről, aminek én természetesen eleget tettem, mert hiszen bármennyire is a párt vezető fórumához tartoztam, Kéthlyről nem lehet elfelejteni, hogy egy évvel volt idősebb, mint az édesanyám, kisgyerek korom óta ismertem, s amit ő mondott, az számomra parancs volt. Fel sem merült bennem, hogy Újpesten arról vitatkozzak vele, miért nem tárgyalhatok Fockkal. Fock Jenő nagyon zavartan, talán még azt is mondhatnám, hogy ingerülten távozott. Ezek után három emberrel – Somogyival, Gáspár Sándorral és Szántóval – tárgyaltam. Közöltem velük: „Azt a felhatalmazást kaptam, jelöljem ki azokat, akik a szociáldemokrata párt képviseletében másnap vagy harmadnap megjelennek, és fölveszik velük a kapcsolatot.” Mondtam Gáspárnak, hogy „ezzel sajnos az én funkcióm lezárult, mert rám más beosztás vár a pártban”, s hogy a szakszervezeti ügyekkel a jövőben nem fogok foglalkozni. Akkor már világos volt ugyanis, hogy Kéthly, Kelemen és Révész lesz a pártelnökség első három embere. Világossá tettem előttük, én meg tettem a kezdő lépést, és bejelentettem annak az öt embernek a nevét, akiket gondolatban már kiválasztottam. Ezek a következők voltak: Vas-Witteg Miklós, Ivanics István, Pozsgai Gyula, egy vasmunkás, akinek a nevére hamarjában nem emlékszem és még egy ötödik. Ezzel az öt emberrel kapcsolatban csak annyit kell megjegyezni, hogy még aznap beszéltem Vas-Witteggel, és valóban, 29-én vagy 30-án meg is jelentek Gáspárnál. Kaptak egy szobát a szakszervezeti központban. Kisházi pedig, aki látott fölmenni Gáspárékhoz, s akinek csak odaköszöntem, sose bocsátotta meg nekem, hogy rá nem gondoltam. Kisházi Ödön ugyanis önként ajánkozott. Azt mondta, fölhatalmazása van arra, hogy Kőműves Józseffel együtt ő is tárgyaljon a szakszervezettel. Gáspár boldogan vette tudomásul a közlésemet. Mondtam, hogy „ezzel a mór megtette kötelességét”, és be is fejeztük.

A Gáspárékkal történt megbeszélés után visszatértem a Conti utcába. Kőműves ugyanis elintézte Tildyvel, hogy a Conti utca 4-et⁶ újra megkapjuk. Azóta már Tolnai Lajos utcának hívják. Tehát Gáspáréktól egyenesen a pártközpontba mentem, ahol közölték velem, hogy távollétemben megalakult az ideiglenes pártvezetőség. Kéthly Anna az elnök, Kelemen Gyula a főtitkár és én pedig a főtitkárhelyettes vagyok.⁷

Az elnökség tagjának Kéthly Annát, Kelemen Gyulát, Révész Andrást, Kálmán Józsefet, Büchler Józsefet és Szélig Imrét választották meg. Szélig Imrével kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy őt in contumaciam választották be a pártvezetőségbe. Széliggel nekem kellett volna 1948-ban egy mozdonyon emigrálnom, de édesanyám nem járult hozzá. Szélig azonban emigrált. Így ekkor távollétében választották be a hattagú elnökségbe.

A vezetőség tagja volt még Bittmann István, Valentiny Ágoston, Kertész Miklós, Piller Gyula, Jancsecz Imre stb. Bittmann István nagyon értelmes munkásember, a legjobb barátaim egyike volt, akivel a mozgalomban már egészen régóta jó barátságban voltam. Valentiny Ágostont nem kell bemutatnom. Igazságügy-miniszter volt, nagyon régi szociáldemokrata ügyvéd, egy időben a MÁV alkalmazásában is dolgozott. Kertész Miklós hosszú ideig a Magánalkalmazottak Szakszervezetének volt a főtitkára. Az ostrom után pedig elnöke lett ennek, a saját munkája által felfuttatott szakszervezetnek. Piller Gyula újpesti, Jancsecz Imre pesterzsébeti munkásember volt. Börtönben voltak mind a ketten. Jellemző egyébként az egész névsorra, hogy szinte kivétel nélkül – leszámítva Bácskai Sándort és Fischer Józsefet – börtönt megjárt emberekből állt. Jancsecz Imre nekem nagyon jó barát-

⁶ A VIII. kerület Conti utca 4. szám alatt volt a szociáldemokrata párt székháza, illetve a *Népszava* szerkesztősége és kiadóhivatala.

⁷ Kéthly Anna a Szociáldemokrata Párt elnöke. *Népszava*, 1956. november 1. 4. o.

tom volt, ő az Elektromos Művek szakszervezeti bizottságának volt az elnöke. Igaz Mária munkásnő volt a XIII. kerületből. Ivanics István a Csepel Művek szakszervezeti bizottságának volt az elnöke. Vas-Witteg Miklós régi szakszervezeti ember volt, csak mindig nagyon rossz volt az idegállapota, a hajógyárban dolgozott éveken keresztül. Egyszer a börtönben sírva mutatta nekem azt a broszúrát, amelyben azt írták le, hányszor árulta el a munkásságot. Ladányi Ármin korábban az ügyvédi kamara elnöke volt, egyébként hetvenéves korában került börtönbe. Fischer József 1945 után a Fővárosi Közmunkatanácsnak volt hosszú ideig az elnöke, ő nem volt börtönben. Benjámín Olivér rendőr vezérőrnagy volt a főlzabادلás után. Még él, Bécsben. Tóth Benő a gázgyári üzemi bizottságnak volt az elnöke. Marczali-Rákosi László a lebukása előtt alezredes volt. Zentai Vilmos hadügyi államtitkár volt 1948-ig. Egyébként ő is munkásember volt. A fiatalok képviselőjében egy általam ismeretlen embert, Bácskai Sándort választották meg, akit Zentai Vilmos ajánlott, hogy egy fiatal is legyen. Hangsúlyoznom kell ugyanis, hogy a pártvezetőségben mindenki legalább nyolc-tíz évvel idősebb volt, mint én.

Megválasztották az ellenőrző bizottságot is: Csaplár Péter, Gáspár Árpád, Németh Ferenc, Pavlovszky Ferencné, id. Király Géza, Pozsgai Gyula és Kőműves József személyében. Őket úgy tudom röviden jellemezni, hogy Németh Ferenc kivételével mindenki régi szakszervezeti ember volt. Gáspár Árpád a MABI-nak⁸ volt az igazgatója, Pavlovszky Ferencné régi mozgalmi ember, idősebb Király Gézával pedig sokáig voltam egy cellában. Pozsgai Gyula pécsi nyomdász, Kőműves József pedig az OTI⁹ elnöke volt. Az eddigiekből megállapítható, hogy ez a plénum nagyon vigyázott a választásnál arra, hogy szinte kizárólag csak olyan tagjai legyenek a vezetőségnek, akik a keserves esztendőket a börtönben éltek végig, akik között ezért fokozottabb volt a szolidaritás, akik egyformán gondolkodtak, egyforma volt a véleményük, és nagyon vigyáztak arra, hogy az intellektueleknek az aránya egy a négyhez legyen. Tehát többségben volt az a réteg, amelyik munkás múlttal bírt. A párt vezetősége megválasztotta az elnökséget, amely fölhatalmazást kapott a *Népszava* megindítására. Egyben mindenki fölhatalmazást kapott arra, hogy a saját kerületében lépjen összeköttetésbe az ott lévő elvtársakkal, tehát a párt szervezési, irányítói tevékenysége tulajdonképpen megindult. Ugyanúgy megbízták Vas-Witteg Miklóst, Jancsecz Imrét, Pozsgai Gyulát, Tóth Istvánt és Ivanics Istvánt, akiket én jelentettem be, hogy ők fogják a szakszervezetekkel kapcsolatos intézkedéseket megvalósítani. Kivétel nélkül mindegyik munkásember volt.

A vezetőség Kéthly Annát távollétében fölhatalmazta, hogyha esetlegesen a kormányba való belépésre sor kerül, akkor Kéthly mellett Kelemen Gyula és Fischer József legyenek a kormány tagjai. Itt érte sérelem Büchler Józsefet, amiért őt nem jelölték. Büchler hívei Büchlert akarták, a többiek viszont nem akarták azt, hogy zsidó legyen a kormányban, s ezért határozották el, hogy titkos szavazással döntenek. Így lett a harmadik Fischer József, akivel kapcsolatban azonban hangsúlyoznom kell, hogy pártbeli múltja jóformán minimális volt. Ő a pártban mindig az előkelő idegen szerepét töltötte be. Tulajdonképpen annak köszönhette az ajánlását, hogy mindenki tudta: Kéthly Annával és Hatvány Lajossal nagyon szoros, jó kapcsolatban van, és kellett olyan ember, aki ért a műszaki dolgokhoz, és ezért jelölték Fischer Józsefet.

⁸ MABI – Magánalkalmazottak Biztosító Intézcse.

⁹ OTI – Országos Társadalombiztosítási Intézcet.

A Conti utcai újjáalakulás teljesen egyéni akció volt. Kőműves október 27–28-án kiadott egy röpiratot, amely azt tartalmazta, hogy a szociáldemokrata párt megalakult. Ha jól emlékszem, talán a Világosság Nyomdában nyomtatta ki, s ekkor fölhívta a régi szociáldemokratákat, hogy elintézte Tildynél, hogy visszakapjuk a Conti utcai pártházat. Felszólította a munkásságot, hogy a megalakult szociáldemokrata párt szervezését indítsák meg.

Közvetőleg megemlítem, hogy 1956. október 30-án megjelentek a kollaboránsok az Athenaeum helyiségében, tehát ott, ahol a *Népszavát* most is nyomják. Marosán, Vág-völgyi, Révész Ferenc, Justus, Horváth Zoltán, Szalai Sándor, Szakasits Árpád, Schiffer Pál, szóval a nyolc áruló, a nyolcak bandája, mondom én némi túlzással. Arról tanácskoztak, hogy megalakítják a szociáldemokrata pártot, és ebben közös véleményen is voltak. Csak azt nem tudták, hogy hogyan, mert a *Népszava* akkor még nem volt a miénk.

Amikor én 28-án vagy 29-én tehát megérkeztem, akkor Kéthlyék már azt mondták: „Kőműves egyéni akcióval elintézte, hogy a pártépületet visszakapjuk.” A könyvtárszobában, a második emeleten voltak legalább ötvenen, de már a belépésem előtt közölte velem valaki, hogy „Révész elvtárs, gratulálok, ön a főtitkárhelyettes”. A könyvtárszobában is ugyanezt közölték velem, s üdvözöltek ebben a minőségemben. Rögtön elmondtam, hogy éppen most jöttem a szakszervezetektől. Azt hiszem, ekkor közöltem a jelen lévő Vas-Witteggel és Ivaniccsal, hogy őket és még három embert jelöltem ki a tárgyalásokra. Amilyen spontán alakult október 23-án az, hogy egyszer csak Nagy Imre kvázi átvette a hatalmat, ugyanilyen spontán volt a szociáldemokrata párt megalakulása is. Kőműves és mások elterjesztették, hogy a vezetők itt lesznek a pártközpontban, ahova én tulajdonképpen teljesen váratlanul érkeztem meg, hiszen – mint mondtam – fát vágtam a pincében, és nem láttam a Kőműves-féle röpiratot sem. Megérkeztem tehát a régi-új pártházba, ahol közölték velem, hogy a harmadik embere lettem a pártnak.

Miközben én ezen a pártvezetőségi ülésen a szakszervezet ügyéről beszéltem, valaki megjelent a hátam mögött, és közölte, hogy Szakasits elvtárs üzenetét akarja nekem átadni. Közölte velem, most jött Szakasitstól, aki tekintettel arra a régi jó barátságra, amely őt édesapámhoz fűzi, és ismerve szerepemet a pártban, azt üzeni nekem, hogy ő van, és ő vár. Vagyis magyarul: „Én azt hiszem – mondta az üzenet hozója –, Révész elvtárs van annyira autentikus a pártban, hogyha ön hívja, akkor Szakasits jönni fog.” „Autentikus vagyok, de ne jöjjön” – válaszoltam.

Az ott lévők egy része rövidesen azzal szórakoztatott engem, ki mindenki számított arra, hogy az új kabinetben miniszter lesz. Marczali-Rákosi László – aki szintén jelen volt, s akit a pártvezetőségbe is beválasztottak – elmondta, hogy Büchler József megsértődött, mert szerinte nem akartak zsidót bevinni a kormány tagjai közé, ezért helyette Fischer Józsefet jelölték. Marczali ezt azért mondta, mert ő éppen Büchlert javasolta pártvezetőségi tagnak. Előtte volt az a történelmileg nagyon fontos esemény, hogy Nagy Imre október 30-án délben bejelentette a rádióban a többpártrendszer visszaállítását. A szociáldemokraták ebből hiányoztak. Ennek az a magyarázata, hogy Kéthly – annak ellenére, hogy szó nélkül benne volt, és helyeselte, hogy a szakszervezeteket ne engedjük szétzilálódni – még kivárt. Ők tudtak a Kőműves-féle röpiratról, azt is tudták, hogy összehívták a párt ötven legjelentősebb emberét, hogy a pártvezetőséget megalakítsák. Nekem is tudnom kellett valamit erről, mert a szakszervezeti központból egyenesen a pártházba mentem. Azt is mindenki tudta, hogy egy megalakuló kormányba majd be fogunk lépni, azt azonban mindenki elfogadta, hogy Kéthly akkor még ezzel kapcsolatban nem adott határozott választ. Az volt az

álláspontja, hogy a kormányba csak akkor lépünk be, ha bizonyos kérdésekben határozott garanciákat kapunk. Tehát nemcsak a szervezkedési szabadságra gondoltunk, hanem az újság megindítására, a pártház visszaadására, a pártszervezés megkezdésére. Ezek a kérdések még függőben voltak. Ez a magyarázata annak, hogy csak a november 4-i számban jelent meg az a hír, hogy beléptünk a kormányba.¹⁰

Hangsúlyoznom kell, hogy pártomnak nagyon komoly tradíciói voltak. Nem lehet elfelejteni azt sem, hogy sub rosa¹¹ – tulajdonképpen a Keresztes-Fischer vonalán is – egyes pártvezetők állandóan kapcsolatban álltak az úgynevezett reakciós kormánnyal. Én soha nem fogadtam el, hogy Magyarországon fasizmus volt. Ez a dolgok téves beállítása. Parlamentarizmus volt, és végeredményben Keresztes-Fischerék – nem egyedül voltak – szigorúan tartották magukat ahhoz, hogy minden fontosabb kérdésben Peyerral vagy Szederrel, vagy valakivel beszéljenek. Mi hozzá voltunk szokva – ezt Kéthlyre és bizonyos mértékben magamra is értem –, hogy mielőtt döntő lépésre szánjuk el magunkat, ahhoz legalább a pártválasztmányt meg kell kérdezni, de ez ekkor nem létezett, így a pártvezetőségnek nem volt jogosultsága arra, hogy bármilyen fontos kérdésben döntsön. Tehát nem volt párt mindaddig, ameddig nem volt olyan fórum, amelyik felhatalmazást adhatott volna az ideiglenesen megalakult pártvezetőségnek, hogy olyan kérdésekben tárgyaljon, amelyekben a többségnek kell döntenie. Ezért is kell hangsúlyoznom ennek a vezetőségi ülésnek az ideiglenes jellegét.

Anna ezen az értekezleten nem vett részt, csak Kelemen volt ott. Ahogy engem is távollétemben jelöltek a párt harmadik emberének, úgy Annát is távollétében választották meg elnöknek. Itt azért egy pillanatra meg kell állni. Én akaratomon kívül és szándékom ellenére lettem egykoron a párt jobboldalának egyik vezetője, ezt az események hozták magukkal. Hogy ezen a kongresszuson harmadik embernek jelöltek, kizárólag a börtönben való határozott és – szinte mondhatnám azt – destruktív magatartásomnak volt a következménye. Ezzel elismerték a börtönben töltött hat évet, az ott történeteket, hogy hányszor buktam le a börtönben spiclik és vamzerek feljelentése alapján. Tehát, hogy a „kis Révész”, apja mellőzésével, a harmadik ember lett, annak az volt a magyarázata, hogy a különböző kihallgatásokon vállaltam a szembenézést, s ezekről a börtöntársaim tudtak. 1953-tól kezdve a sétákon – a katonatiszektől kezdve egészen a papokig – mindenki úgy tárgyalt velem, mint a párt egyik leendő vezetőjével. Ezt csak annak köszönhettem – bár így hetvenhét éves korban nagyon nehéz önmagát dicsérni az embernek –, hogy akkor olyan magatartást sikerült következetesen megvalósítanom, vállalva annak összes konzekvenciáit, hogy én a mai napig megmaradtam szociáldemokratának. Ez a magyarázata annak is, ahogyan ezt az intranzingens magatartásomat a mai napig őrzöm. Ebből a magatartásból lehet visszakövetkeztetni Kéthly Anna álláspontjára is, aki azt mondta, hogy ebben a bizonytalan periódusban, amiben az oroszok hol kimentek a városból, hol pedig a környéken helyezkedtek el, meg kell várni a dolgok kifejlődését. Közben állandóan jöttek a hírek, hogy a keleti határon megerősítették az itt tartózkodó orosz hadsereg létszámát. Ebben a bizonytalan légkörben a hosszú politikai tapasztalattal rendelkező vezetők nem tudták eldönteni, mennyi a valóság, s mennyi a beugratás Nagy Imréről. Nagy Imrét ugyanis nem tekintették olyan embernek, aki maga mögött tudhatta, maga mögött érezhette a kommunista

¹⁰ Szociáldemokraták a kormányban. *Népszava*, 1956. november 4. 3. o.

¹¹ Sub rosa – titokban, bizalmasan.

párt tagságát. Tehát ez a magyarázata annak, hogy a szociáldemokraták halogatták, hogy belépjenek a kormányba.

Amikor visszatértem Kéthly lakására, ott a legnagyobb meglepetésemre azon vitatkoztak, kérni kellene, hogy újból megjelentethessük a *Népszavát*, amely aztán november 1-jén tényleg meg is jelent. El kellett dönteni, ki legyen a lap főszerkesztője. Javasoltam, hogy az apámat jelöljék főszerkesztőnek, mert abban a pillanatban – miután ő az eltelt hat esztendő alatt teljesen visszavonult – egyszerűen elfelejtették, hogy az öreg a világon van. Javaslatomat rögtön, egyhangúlag elfogadták, de órák kellettek ahhoz, hogy apámat meggyőzzem, vállalja el ezt a feladatot. Ugyanolyan megfontolásokból, mint ahogy mi nem akartunk a Nagy Imre-kormányba belépni, egyszerűen nem akarta elvállalni a *Népszava* főszerkesztőségét. Nekem kellett a negyvenkét éves újságírói múlttal rendelkező apámat rábeszélni arra, hogy fogadja el a megbízást. Kéthly Anna lett a főszerkesztő, apám pedig a felelős szerkesztő.

Végül apám azzal vállalta, hogy maga mellé vette Száva Istvánt, Erdődyt és Szirmai Rezsőt, akik a szociáldemokrata párt lapjának segédszerkesztői lettek, s így ők készítették a november 1-jei számot. Ha valaki kézbe veszi a lapot, akkor meglepetéssel állapíthatja meg, hogy Kéthly Annán és apámon kívül az egyetlen jelzett cikket Geszti Pál írta alá, aki nem szociáldemokrata, hanem MDP-s újságíró volt. Ez alapvetően azzal függ össze, hogy ilyen helyzetekben a konvertiták visszaváltak szociáldemokratává. Özönlöttek az újságírók a *Népszavához*, mert jó részük el volt nyomva, vagy félig-meddig belső emigrációban élt. Apám még aznap este azzal fogadott – a vezetőségi ülés után rögtön elment az Athenaeum épületébe –, hogy hatvan emberrel tárgyalt, s mind a *Népszavához* akarnak jönni. Ezek közül igen sokról köztudomású volt, hogy a szakmát ismerő, régi, jó újságíró. Így alakult ki a stáb.

Tehát amikor én visszatértem Kéthlyhez, ott olyan részletkérdésekről beszélgettünk, ha a lap megalakul, akkor mi legyen. Kéthly kifejtette, amíg él, nem bízik a kommunistákban, nem bízik abban, hogy Nagy Imrének valóban döntő szerepe lesz a párt alakításában. Várjunk a kormánnyal, mert minden annak a függvénye, hogy az oroszok hogyan fognak viselkedni, hiszen 23-tól 26-ig utcai harcok voltak Budapesten. Magam beszéltem egy volt rendőr alezredessel, akivel együtt voltam a Gyűjtőben, aki mondta, hogy az orosz katonák fölkináltak egy tankot neki, és ezzel az orosz tankkal lőtte az ellene fölvonuló orosz csoportot. Ilyen körülmények között nem volt egyszerű a döntés. Egy mondatban összefoglalva: Kéthly nem bízott abban, hogy ez a felkelés – mert hiszen akkor még csak felkelésnek látszott, s nem forradalomnak – olyan eredményes lehet, hogy exponálhatja magát a párt vezetősége abban, hogy tagja legyen egy olyan kormánynak, amelynek az élete éppen az oroszok furcsa magatartása miatt nincs biztosítva. Hiszen – most egy nappal előre fogok menni – amikor én október 30-án találkozni akartam Kéthlyvel, a lakásán közölték velem, hogy éppen a Parlamentben van. Utána mentem az Országházba, ahova mindenkinek szabad bejárása volt. Az előtérben Veres Péteren kívül kommunista, parasztpárti és egyéb politikusok voltak. Mondtam, hogy Kéthly Annát keresem. Azt mondták, nyissak be nyugodtan az elnök szobájába, s majd ha Mikojan kijön onnét, akkor beszélhetek vele. Valóban meg kellett várnom azt a tíz percet, amikor Tildy hallatlanul földerült arccal, Mikojant kísérve kilépett a szobájából, és akkor én rögtön bementem. Kéthly ott ült az egyik pamlagon. Közöltem vele, hogy már eldöntötték, a *Népszava* megindulhat. Ez már 30-án lehetett, amiről most beszélek, mert 29-én volt a pártvezetőség megalakulása. Amikor közöltem

Kéthlyvel, hogy ki akarjuk hozni az újságot, azt mondta: „Jó, Bandi, jó hogy itt van, meg kellene írni a vezércikket, amelyet én akarok írni. Csináljuk meg együtt.” Tehát miközben Tildy lekísérte Mikojant, együtt elkezdtük fogalmazni a *Népszava* első számának vezércikkét. Nem akarom magamat előtérbe helyezni, de annak legalább az 50%-át én mondtam Kéthlynak; hogy ezt meg ezt vegyünk még bele. Közben Tildy visszajött a terembe, és mosolyogva közölte velünk, hogy Mikojan kijelentette: visszavonják az orosz csapatokat. A tréfa kedvéért még azt kell megemlítenem, miközben mi Tildy szobájában beszélgettünk Kéthlyvel, és írtuk a vezércikket a pamlagon, Tildy szerepét a felesége látta el. Egyre-másra vette föl a telefonokat, és Tildy távollétében különböző intézkedéseket adott ki. Tildy tehát jókedvűen jött vissza azzal: minden a legnagyobb rendben van.

Miután Annával együtt megszövegeztük a vezércikket, visszarohantam a pártba. Apámmal közöltem, neki is írnia kell egy cikket, meg is írta. Így alakult ki a *Népszava* első száma. Amiről most beszéltem, az Kéthly Anna „Szociáldemokraták vagyunk!” című vezércikke.¹² Az írás fő gondolatai: független Magyarország, felelősségre kell vonni – de törvényesen – a sztálini rendszer bűnöseit, s felidézve az 1920-as fehérterrort, az ellenforradalom veszélyére hívja fel a figyelmet. Apám pedig mint felelős szerkesztő „A régi *Népszava*” címmel írta meg köszöntőjét. Ebben fölhívta a figyelmet arra, hogy a régi *Népszava* nem ismeri el a SZOT-os *Népszava* jogfolytonosságát, és ezért 77. évfolyamával indul.

Hangsúlyozni szeretném, bennünket az motivált, hogy egyrészt nem tudjuk, milyen hatalmuk van a kommunistáknak, azaz nem lehet velük megállapodni, mert minden az oroszoktól függ, a másrészt pedig, hogy az ország hangulatának ismeretében félni lehetett attól, lesz egy olyan réteg, amely a sérelmeket meg kívánja bosszulni. Tehát kétféle kényszerképzete lehetett a szociáldemokrata vezetőknek. Bennem nem voltak ilyenek, én akkor is optimista voltam. A párt vezetői féltek attól, hogy a jobboldali szélsőségesek fegyverhez juthatnak úgy, ahogy 23-án hozzájutottak az emberek. És volt egy másik, egy főképpen vidékről kiinduló polgárháborútól való félelem is. Utólag megállapíthatom, ez túlzás volt, mert tudjuk, hogy a parasztság meg sem mozdult. A parasztság örült annak, hogy a földjét visszakapta, hogy föl tudta oszlatni a téeszeket. A magyar parasztság tulajdonképpen nem vett részt a forradalomban. A birtokához, a földjéhez visszajutott parasztság beült oda, ahova be tudott ülni – ez persze nem volt országos jellegű –, de az esetek jelentős részében a passzív rezisztencia jellemezte a parasztságot, aminek nálunk évszázados múltja van. Megörült annak a gondolatnak, hogy ott folytatódik, ahol 1945-ben elindult. Téves tehát az a beállítása az 1956-os forradalomnak, hogy abban az ország minden rétege részt vett. Teljes erejével részt vett a fiatalság és a munkásság – ezt később a munkástanácsok megalkulásakor lehetett látni. A parasztság tekintélyes részét azonban a passzív rezisztencia jellemezte. Az a parasztság tehát, amely újra hozzájutott a földjéhez – persze nem tudatosan – várt, mint ahogy Kéthly Anna is várt, hogy mi fog kialakulni. Tehát így lehet megérteni a mi fabius cunctatori¹³ álláspontunkat, hogy majd meglátjuk. És ez a magyarázata annak, hogy csak a november 4-i *Népszava* közölte, hogy beléptünk a kormányba, és hogy három szociáldemokrata minisztert adott a párt. November 1-jétől 4-ig tehát tulajdonképpen csak tárgyalások folytak.

¹² *Népszava*, 1956. november 1. 1. o.

¹³ Fabius Quintus F. Maximus Verrucosus Cunctator – A második pun háború idején diktátor lett és a győztes pun vezér ellen gerillaharcot folytatott, a csatát óvatosan kerülte, s ezért kapta a Cunctator – késlekedő, habozó – jelzőt.

Az igazsághoz pedig az is hozzátartozik, hogy a november 4-i *Népszavát* csak kinyomatták, de valójában már nem terjesztették. Ebben a számban olvasható, hogy amíg szociáldemokraták vannak a kormányban, szó sem lehet Rákosi és Gerő visszatéréséről, de arról sem lehet szó, hogy jobboldali elemek a Horthy-rendszert akármilyen formában megpróbálják visszahozni.¹⁴ Ez azért érdekes, mert ezekben a napokban nagyon kevés utalás volt arra, hogy a Horthy-rendszer visszaállításától féltek volna az országban. Azzal kapcsolatban, hogy mi mire alapoztuk november 3-án a Horthy-rendszer restaurációjának veszélyét, csak *relata refero*¹⁵ tudok beszélni, hiszen én már másnap Bécsbe utaztam. Tehát azt, hogy mi váltotta ki a pártvezetőknek a félelmét a jobboldaltól, nem ismerem. Igen sok helyen olyan megmozdulások voltak, ahol a Horthy-rendszer második garnitúrája igyekezett szóhoz jutni. Az idősebb politikusokban tehát volt olyan félelem, ha ezek az erők elszabadulnak, akkor polgárháború is kialakulhat, amelyben a parasztság elkeseredett része nem elégszik meg azzal, hogy visszakapta a földet, hanem az elnyomott, a letaglózott vidék valami mást is akar. Különben is, hány olyan középosztálybeli család volt, amelyiket a Rákosi-rendszer valamilyen formában meghurcolt? Gondolni lehetett arra, ahogy a munkásságot hirtelen föl lehetett fegyverezni, ugyanolyan hirtelen a különítmények is megalakulhatnak. A fehérterror is úgy kezdődött, hogy a katonaság egy bizonyos rétege hozzájutott a fegyverekhez.

Október 23-a után a szociáldemokratáknak a különböző pártokkal nem voltak hivatalos kapcsolatai. Magánbeszélgetések voltak, de ennél több nem volt. Futó Dezsővel és Matheovits Ferencsel igen szoros barátságot kötöttünk a börtönben. Futó Dezsőt a börtönben nagyon szimpatikusnak találtam, és valódi barátság alakult ki közöttünk, úgyhogy nekem a kiscgazdapárttal már a börtönben volt kapcsolatom. Kölcsönösen számíthattunk egymásra, gondolatainkat és világnézeti álláspontunkat közöltük egymással. Mi a koalíciót már a börtönben „létrehoztuk”. Volt olyan elgondolásunk, hogy Magyarországot úgy lehet egyenesbe hozni, ha a baloldali szélsőségeket – s ezalatt nemcsak Rákosiékat, hanem Rákosi esetleges utódját is értettük – abszolút mértéktartással kezeljük. Futó Dezsővel kész megállapodásunk volt arra, hogy abban az esetben, ha valóban kialakul valami, akkor mi szorosan együtt fogunk dolgozni. Tehát olyan volt a helyzetünk, mint a lövészárokban levő katonáé, ott ugyanis mindenki egyforma, és bajtársias állapot alakul ki. Aki volt börtönben, az tudja, abban a pillanatban, mikor két rab azonos helyzetben van, akkor egymás iránt bizonyos mértékben szolidaritást éreznek. A régi horthysta kerettel nem volt bajtársi kapcsolatunk, de ellenséges viszonyban sem voltunk. Sokáig feküdt mellettem a börtönben vitéz Hellebronth Vilmos altábornagy, a Szálasi-kormány hadfelszerelési minisztere, akivel közösen megállapítottuk nézeteink különbségét, de mint emberek és mint rabok mindenben abszolút szolidárisak voltunk egymással.

Amint ismeretes, november 1-jén Ausztriába utaztam. Joggal fel lehet tenni a kérdést, miért tartottuk olyan fontosnak, hogy a forradalom zűrzavarában elmenjünk Bécsbe, amikor még a kormánnyal való tárgyalásokat sem fejeztük be. Október 31-én a megválasztott, új pártvezetőség ülése korán reggel megkezdődött, és szinte rögtön a megnyitás után Kéthly Anna ismertette azt a meghívót, amelyet az osztrák pártvezetőség küldött a pártnak. Ennek az volt az előzménye, hogy a Szocialista Internacionálé Irodája már október 20-a

¹⁴ Szociáldemokraták a kormányban. *Népszava*, 1956. november 4. 3. o.

¹⁵ *Relata refero* – csak azt mondom, amit másoktól hallottam.

körül elhatározta, a magyar kérdést fölveszi az iroda ülésének napirendjére. Tehát az osztrák párt meghívása úgy szólt, hogy ebben az adott és érdekes helyzetben közvetlenül szeretnének tájékozódni arról, hogy az eseményekkel kapcsolatban mi a magyar párt álláspontja. Az osztrák párt hívott meg bennünket az iroda ülésére, amely november 1-jére volt kitűzve. A pártvezetőség álláspontja az volt, hogy ezt az alkalmat, amikor nemcsak egy párttal, hanem magával az Internacionáléval tudunk összeköttetést létesíteni, nem lehet kihagyni, mert mégis másképp alakulhatnak az álláspontok, beleértve az angolokét is, ha az egész plénum előtt mondhatjuk el, hogy mik a tapasztalataink, és mit akarunk tenni. Tehát azzal a felszólítással mentünk, hogy vegyünk részt az iroda értekezletén.

Ezzel kapcsolatban a következőket kell még elmondanom. Kéthly rögtön szavazásra tette fel a kérdést: kit tartanak megfelelőnek arra, hogy részt vegyen ezen a rendezvényen. Több hozzászóló után az az álláspont alakult ki, hogy Kelemenre mint főtitkára feltétlenül szükség van itthon. Kéthly ezt támogatta, mert az volt az álláspontja – amit egyébként én teljes mértékben osztottam –, hogy valakinek kell az „üzletben” is lenni. Neki százszor felkínálták az emigrálás lehetőségét, ő azonban mindig mereven visszautasította. 1956 októbere óta nekem is az volt az álláspontom, hogy valakinek mindig kell lenni az „üzletben”, és ezért nem fogadtam el soha az emigrálás lehetőségét. Bár meg kell vallanom, ebben az édesanyám is közrejátszott, aki megismerte az emigrációs életet, és mintha előre látta volna, hogy az emigrációban a párt keretén belül újra négy-öt frakció lesz, úgy, ahogy az minden emigrációban lenni szokott. Tehát azt az álláspontot, hogy valakinek kell az „üzletben” lenni a mai napig tartom, bár lassanként teljesen egyedül képviselem ezt az álláspontot. A hozzászólások után a kiutazással kapcsolatban az alakult ki, hogy Kéthly Annát, a legjobban ismert magyar szociáldemokrata vezetőt, én kísérem el, annál is inkább, mert tudták, jól beszélek angolul, és mindenkivel meg tudom értetni a helyzetünket, illetve az álláspontunkat.

A pártvezetőség ülése után megint elrohantam a szakszervezetbe, ahol ellenőriztem, hogy az öt emberrel a Gáspár-féle csoport fölvette-e a kapcsolatot. S ekkor végképp áldásomat adtam arra, hogy teljes mértékben kapcsolódjunk be a szakszervezeti mozgalomba. Utána még ide-oda kellett szaladgálnom, sok emberrel kellett beszélnem. Miután visszamentem a pártközpontba, megjelent nálam a volt alpolgármester, Bechtler Péter. Eddig ő parancsolt nekem, hiszen aktív szolgálatunk alatt, a városházán a párt jelképes képviselője ő volt, de mozgalmi vonatkozásban mindaddig, ameddig az 1948 februárjában bekövetkezett kizárásom időpontjáig nem keltem föl az asztaltól, addig mindent én csináltam. Most ő kérdezte tőlem: „Főtitkárhelyettes elvtárs, mi legyen a városházával?” Amire azt mondtam: „Nagyon kérek, Bechtler elvtárs, vedd át a városházát, és szólítsd magadhoz az én volt valamikori teljhatalmú helyettesemet, dr. Repa Imrét.” És valóban pillanatokon belül megtalálták egymást, és attól kezdve az ottani emberek különböző helyekre való elküldését ők intézték. Szerencsére mindketten elég jól megúszták, mert ebből az események után lényegesebb kellemetlenségük nem lett. Annál is kevésbé, mert szociáldemokrata módszerekkel, teljesen simán vitték a városházán az ügyeket. Mindenkinek megmondták, hogy maradjanak a helyükön, egyelőre senkivel szemben nem kívánnak semmiféle eljárást megindítani.

Eddig lényegében nem szóltam még arról, hogy ezekben a napokban ki is szervezte a szociáldemokrata pártot, és hogy e nagyon rövid néhány nap alatt milyen lépések történtek a szociáldemokrata párt újjászervezése érdekében. Azt kell mondanom, hogy október 23-ától kezdve a régi helyi szervezetek spontánul újjáalakultak. Vagy kidobták onnét a kom-

munistákat, akik ott voltak, vagy azok már be sem mentek. Szinte kivétel nélkül az összes budapesti kerületi központban jelentkeztek az addig elnyomott, visszaszorított és hirtelen újra tevékenyvé vált emberek. Anélkül, hogy központi intézkedésre lett volna szükség, szinte kivétel nélkül, még az alapszervezetek, alapszervezetek is megalakultak. Minden kerületben volt négy-öt ilyen csoport. Ez régi hagyomány volt a párt életében. Pontos tudom például azt, hogy a VIII. és a IX. kerületben – amelyekhez a legközelebb álltam – egyszerre öt apró pártvezetési csoport jött létre, és a régi emberek mindenütt átvették a vezető szerepet. A pártvezetőség szintjén pedig Kelemen teljhatalmú megbízást kapott arra, hogy mint főtitkár mindaddig, amíg vissza nem érkezem Bécsből, Zentai Vilmossal együtt vegye kézbe a szervezést. Ez elég nehéz dolog volt. A vidéki pártvezetetek emberei már október 30-án előzönlítették a Conti utcát, rengeteg ember érkezett. Miskolcra például nyolcan érkeztek, de más vidéki városokból is, főképpen a Viharsarokból és a Dunántúlról. Kelemen elsősorban a Pest környéki szervezetek létrejöttét irányította, ez neki mindig szívügye volt. A csepeliektől is sokan jöttek be, közöttük Ivanics és Nyéki. Mire én arra gondoltam, hogy útlevelet szerzek, biztos kezekben volt a szervezés.

Október 30-án a déli órákban pártvezetőségi ülést tartottunk a Conti utcában. A problémák sorozatával álltunk szemben. Együtt ültünk, bár nem volt ott mindenki, lehettünk vagy tizenketten, amikor jelentették, hogy Justus Pál van a folyosón, és nagyon szeretne a pártvezetőséggel beszélni. Behívtuk, bár meg kell mondanom, hogy ez nem ment simán, mert Kelemen kijelentette, hogy Justusszal még egyszer nem óhajt szóba állni. Erre én azt hangsúlyoztam, hogy annyit megérdemel, hogy meghallgassuk. Mert végeredményben arról mindig meg voltunk győződve, a börtönidő alatt is, hogy ez az ember tisztességes. Sose volt trockista. Justus olyan ember volt, aki soha nem nézte a maga egyéni érdekét, hanem mindig elméleti alapon, illetve a saját kialakult meggyőződése alapján akarta csinálni a dolgokat. Elfogadták a javaslatomat, és Justus bejött a pártvezetőségi ülésre, ahol Kelemen nagyon nekiment. „Hogy képzeled, Justus elvtárs, hogy azok után, amit 1948-ban az egyesítési kongresszuson csinált, önt méltónak találjuk arra, hogy a pártvezetőség elé kerüljön?” – mondta neki. Mire Justus kifejtette, hogy valóban 1947-től kezdve irányt tévesztett, és azt hitte, hogy egy becsületes kommunista párttal való egyezés az egyetlen megoldás, hiszen olyan hatalmas erővel indították meg a mozgalmuk átszervezését, hogy mindenkit, aki szociáldemokrata volt, befogadtak. Neki az volt az álláspontja, hogy minél több szociáldemokrata van benn a kommunista pártban, annál inkább valószínűvé válik, hogy nem lesz annyira destruktív jellegű és annyira szociáldemokrata-ellenes szervezet, mint amennyire később lett. Ő már 1946-tól kezdve elkerülhetetlennek látta azt a tendenciát, hogy az orosz behatás következtében ránk akarják erőszakolni a párt egyesülését. Abból indult ki, jobb ezt megelőzni és minél inkább a tömegeinkkel bemenni, és a szociáldemokrata párt befolyása segítségével mérsékelni lehet majd a kommunisták erősen szélsőbaloldali álláspontját.

Kálmán József, a pártvezetőség tagja, október 31-én nyilatkozott a *Magyar Szabadságnak*, amely a kommunista pártból kivált néhány újságírónak volt a lapja. Kálmán határozottan mondta, hogy semmiképp nem fogadjuk soraink közé Justus Pált és társait. Nyilatkozatában még olyanokat is mondott, hogy elsősorban Szélig Imre elvtárs hazahozatalára van szükség, s hogy a szociáldemokrata párt legsürgősebb feladata a pártszervezés – ez természetes – és a munkásparlamentek összefogása, annak érdekében, hogy a munkásság, a parasztság, az értelmiség, a kisiparosság, tehát a társadalom valamennyi rétege megkezdje

az új, demokratikus Magyarország építését¹⁶. Bármilyen furcsán hangzik, de ez összefügg azzal, hogy a börtönben az utolsó hónapokban már olyan tendencia alakult ki, hogy radikálisan kell képviselni azt az álláspontot, hogy a kommunistákkal nem állunk szóba. Ennek nyilvánvaló konzekvenciája volt az is, hogy akik elősegítették a párt bomlását, illetve akik létrehozták az egyesülési kongresszust, azoknak semmiféle szerepük nem lehet a jövőndő párt életében.

Visszatérve az előbb mondottakra; Kelemen erősen nekitámadt Justusnak. Nem is tegez- te le. „Hogy képzeli – folytatta –, hogy nekünk most nincs egyéb dolgunk, mint elfogadni azokat a védekező előadásokat, amelyek utólag akarják indokolni az elvtársak magatartá- sát.” Kelemen után Kálmán József volt a következő felszólaló, aki azt hangoztatta: „Mi ismerjük az ön magatartását, Justus elvtárs. Abból, hogy a pártéletbe bekapcsolódnék, leg- feljebb csak közkatonaaként lehet szó – s ezt aláhúzottan hangsúlyozta –, mert újra ki kell érdemelni azt, hogy valakinek – pláne akiket árulónak tartottunk – a régiak közül, szerepe lehessen a pártban.” A harmadik felszólaló én voltam. Nekem őszintén szólva megesett a szívem Justuson, mert igazi bűnbánat látszott rajta. Ez alatt a rövid két-három nap alatt tízesével kerestek meg olyanok, akik annak idején az egyesülési kongresszuson részt vet- tek, vagy szerepük volt abban, hogy a párt összeomljék. A folyosón, meg ahol el lehetett engem csípni, ezek a személyek a mellüket verték, hogy ők milyen félreértés áldozatai lettek. Fölszólalásomban mondtam, hogy Justus elvtársnak azt a kijelentését, hogy mint közkatona hajlandó a pártmozgalomban részt venni, megértéssel fogadom és a magam részéről támogatom. Hosszú idő óta most beszéltünk először egymással, mert a börtönben sokadmagammal nem álltam szóba a pártrombolókkal. „Támogatom Justust intelligenciája és műveltsége miatt, és olyan egyéniségnek tartom, aki egy bizonyos idő múltán használha- tóvá válik.” Azt mondtam még: „Justus jelentkezését, ha nem is örömmel, de némi megelé- gedéssel veszem tudomásul. Maradjunk abban, hogy tudomásul vettük, hogy itt volt, hogy felajánlotta szolgálatait, és ha lesz rá időnk, akkor erre a kérdésre még visszatérünk.”

Az a bizonyos nyolcas csoport, amelyik a pártegyesülésben olyan vehemensen közre- működött, mint már említettem, egyszer összejött 1956-ban. Tudomásom szerint, Justus is ott volt, de békétlenül távozott. Nem tette magáévá a Marosán által képviselt álláspontot, hogy „akkor is mi leszünk a többség” a pártban. Egyszer ültek csak össze. Addigra már olyan nagy volt az országban és Budapesten a szociáldemokrata párt újjászületésének a valószínűsége, hogy dolguk végezetlenül távoztak az Athenaeum helyiségéből.

Ismét ki akarom emelni, miután spontán módon alakultak meg az egyes pártszervezetek, egyre erősebben jutott kifejezésre az az álláspont, hogy a munkásságot legjobban a munka- helyeken lehet tömegesen megfogni. Olyan álláspont alakult ki, amiről egyébként már a börtönben is többször beszéltünk, hogy a párt megszervezését a jövőben üzemi alapon kellene végrehajtani, tehát a nagyüzemekben – mindig Csepelre gondoltunk elsősorban – azt kell forszírozni, hogy öngazgatási szervek jöjjenek létre, amelyek a maguk embereit – a régi pártszervezéssel ellentétben, ahol a hangsúly mindig a kerületen, illetve a lakóhelye- ken volt – ott a helyszínen megválasztván munkástanácsokat hoznak létre. A pártnak – a mi véleményünk szerint – a nagyüzemekre kellett volna támaszkodni. Tanulságos volt, hogy 1947 novemberében és decemberében szinte elementáris erővel hangoztatták a vörös öve-

¹⁶ Mi újság a szociáldemokrata párt házatáján? Kéthly Anna, Kelemen Gyula és dr. Révész András az ideig- lenes vezetésben. *Magyar Szabadság*, 1956. november 1. 3. o.

zet emberei: általános sztrájk és még polgárháború árán is vállalják azt, hogy kikényszerítsék a kormánytól, hogy az a hajsza, amely a párt ellen irányult, csillapodjék. Már akkor fölmerült az, hogy egyes gyárakban bizottságokat alakítsanak, és ez a bizottság fogja reprezentálni, nem a pártnak, hanem a munkásságnak az akaratát. Tehát fölmerült olyan szempont, hogy a munkástanácsok létrehozatala megtörténjék, de hangsúlyozni kívánom, nálunk ez csak elvi alapon fogalmazódott meg.

A munkástanácsok a szociáldemokrata párttól függetlenül jöttek létre. A helyzet hozta létre tehát a munkásságnak ezt az intézményét. Ezt megint hangsúlyozni kívánom, mert később erről még szó lesz: a munkástanácsokat nem mi szerveztük. Tehát téves, helytelen és önmagunkat igazoló nyilatkozat az, amelyik azt kívánja hangsúlyozni, hogy igenis nekünk ebben jelentős szerepünk volt. Ezek a munkástanácsok sponte sua¹⁷ működtek és csinálták azt, amit egyébként – helyesen vagy helytelenül – csináltak, illetve mindegyik munkástanács próbálta a maga álláspontját másokkal is elfogadtatni. Rácz Sándor vezetésével sikerült koordinálni az egyes gyárak munkástanácsainak a tevékenységét, de ebben nekünk már lényegében csak annyiban volt szerepünk, hogy azokban a munkástanácsokban, amelyek megalakultak, a szociáldemokraták voltak többségben, de tevékenységükben a központi irányítás nem játszott szerepet.

Amikor mi a börtönben arról beszéltünk, hogyan tovább, akkor mindig arra kellett gondolnom, akármilyen lesz is a fordulat – arra nem voltunk elkészülve, hogy ilyen frappáns lesz, és ilyen erőteljessé válik az ifjúság kezdeményezése folytán a politikai mozgalom –, nekünk csak az lehet az álláspontunk, hogy nem lesz helyünk, ahova bemenjünk, mert nem gondoltunk arra, hogy az Államvédelmi Hatóság egy éjszaka alatt eltűnik, és az ágy alá bújjik. Nem gondolhattuk azt, hogy spontánul be tudunk menni a pártszervezetekbe. Tehát már 1955 augusztusától kezdődően, amikor az első csoport kiszabadult, olyan álláspont alakult ki, hogy nem lesz helyiségünk, s így az új szociáldemokrata párt csak az üzemekből indulhat el.

Október 31-e tehát azzal telt el, hogy különböző rám háruló feladatokat próbáltam megoldani. Egész nap lóttam-futottam; de hogyan is utaztunk Bécsbe? Kéthly Annától november 1-jén kora reggel váltam el, akkor találkoztunk harmadszor vagy negyedszer a párt központjában, és akkor Anna nekem futólag mondta: „Bandi, nekem már el van intézve az utazásom. Egy barátom rendelkezésemre bocsátotta az autóját, én azonnal indulok, nekem már kézben van az útlevelem” – amelyet nem tudom, hogyan szerzett meg. „Maga azonnal rohanjon el a Külügyminisztériumba, és próbáljon útlevelet szerezni. Bécsben találkozunk, én előremegyek.”

Fél kilenc lehetett, amikor beültem a Harustyák-féle autóba, melynek hátsó üvegére nagy nyomtatott lap volt rátéve, s rajta: „a Magyar Szociáldemokrata Párt autója”. A Külügyminisztériumba hajtottam, ahol jóformán alig volt néhány ember. Az első kívánságom az volt, hogy azonnal beszélhessek Mód Péter elvtárssal. Neki elmondtam, hogy sürgősen Bécsbe kell utaznom az osztrák párt meghívására, a Szocialista Internacionálé Irodájának az ülésére. „Légy szíves – mondtam –, adj nekem egy diplomata-útlevelet, amellyel nyugodtan elutazhatok.” Kissé gondolkozott, hogy önhatalmúlag egyáltalán kiadhat-e egy nem létező párt vezető emberének diplomata-útlevelet, de nem sokáig habozott. Láttam rajta, nagyon ideges és nagyon feszült állapotban van. Mondta, hogy ezt azért is nehéz megcsi-

¹⁷ Spontc sua – önként, saját elhatározásából.

nálni, mert alig van bent ember, mindenki cserbenhagyta, és állandóan olyan érzése van, hogy megtámadják őket, vagy valaki erőszakosan behatol az épületbe. Módot annál is inkább megsajnáltam, mert elég jó viszonyban voltunk a börtönben, hiszen egy időben egy nagy cellában voltunk bizalmitársak. Azt mondtam: „Péter, köztünk nem változott semmi, megmaradtam annak, aki voltam. Ha a legkisebb veszélyt érzed, akár a lakásodon, akár itt, bármikor beállíthatasz a lakásomra ezzel a névjeggyel, amit most adok, és a rendelkezésedre, sőt a családod rendelkezésére is áll az otthonom. Addig pedig, amíg nem vagyok itthon, remélem nem történik semmi olyan, ami téged vagy a családodat inzultálná.” Péter ezt láthatóan nagy megkönnyebbüléssel vette tudomásul és azt mondta, hogyha szükség lesz rá, akkor ezt a lehetőséget igénybe is fogja venni. Bízom abban, hogy azóta sem felejtette el ezt a baráti gesztust.

Ezek után rövid idő múlva elkészült a diplomata-útlevélem, amelyet valahogy sikerült máig megőriznem. Egy ideig nem tartottam a lakásomon, s így azok közé a szociáldemokraták közé tartozom, akik ma is ilyen útlevéllel rendelkeznek. Senki sem gondolt arra, hogy visszakérje tőlem. Egyébként se adtam volna vissza, mert talán „csodálatos” karrieremnek ez az egyetlen olyan dokumentációja, amely igazolja, hogy amit eddig elmondtam, és amit még el fogok mondani, az a valóságnak teljes egészében megfelel.

Amikor megkaptam a diplomata-útlevelet, először hazaszaladtam, hogy elbúcsúzzak. Apám, aki részt vett az előző napi pártvezetőségi ülésen, tudott arról, hogy én is kiutazom az iroda ülésére. Nem kívánt semmit, csak azt, hogy minél hamarabb jöjjek vissza. „Ahogy tudsz gyere – mondta –, mert most már igazán szükségünk van rád, és nyilván a mozgalomnak is.”

Bécsbe a Harustyák-féle autóval mentem. Négy testőröm volt, ezek közül egy jött velem, ott ült a sofőr mellett, azóta sem tudom, hogy mi lett vele. Azt az érzést, amelyet Bécs felé utazva éreztem, nehéz most visszaadnom. Nem kell hozzá nagy fantázia, hogy a „börtönből szabadult rab lelkem” mennyire örült annak, ahogy minden városban, amelyiken áthajtottunk, ünnepelték a Magyar Szociáldemokrata Párt autóját. Győrben alig tudtunk haladni, mert az utcai járőkelők egy része utunkat állta. Mindenütt tömeg volt az utcán. Így jutottam el az osztrák határhoz, ahol szinte semmi ellenőrzés nem volt, hiszen akkor jobbra-balra, előre-hátra özönlöttek az emberek. Fantasztikusan jó érzés volt egyik pillanatról a másikra rendezett utakon járni, békésen járó-kelő emberek honába kerülni, ahol felismerték, hogy Magyarországról valami hivatalos pártautó jött, és szinte mindenütt majdnem ugyanúgy üdvözölték az autót és az autóban ülőket, mint akik egy újonnan felfedezett vagy felfedezhető országból jönnek. Így érkeztem meg Kéthly Anna megérkezése után jó három órával Bécsbe.

Ha jól emlékszem, a Szocialista Internacionálé Irodájának az ülése a városházán, a Rathausban volt, ahol az akkori belügyminiszter, Helmer fogadta Kéthly Annát, aki megérkezését követően beszámolt a magyarországi helyzetről¹⁸. Amikor megérkeztem, Anna felállt, odajött hozzám, és közölte az iroda tagjaival, hogy a párt főtitkárhelyettese érkezett meg, aki a magyar szervezést irányítja. Az ő részletesebb tájékoztató beszédét tehát nem hallgattam végig, nem tudtam róla semmit. Ellenben a legnagyobb meglepetéssel ültem le a helyemre, mert szinte rohantak hozzám az emberek azzal, milyen jó, hogy egy ilyen fiatal

¹⁸ Kéthly Anna magyarországi helyzetről szóló jelentését lásd *Szabadságot Magyarországnak! Kéthly Anna (1956–1976). Írások, beszédek, tanúságtétel a magyar szabadságért a száműzetésben*. I. m. 5–7. o.

ember áll – akkor még csak negyven-egynéhány esztendő voltam – Kéthly mellett. Hallgattam a beszédeket, amelyeknek az volt a lényege, hogy végre sikerült elérni, hogy áttörjük azt a falat, amely Kelet-Európát, Magyarországot Európától elválasztja. Különösen az olasz Matteo Matteottinak, az Olasz Szociáldemokrata Párt főtitkárának a felszólalása érdekelt és hozott izgalomba. Ő azt indítványozta a Szocialista Internacionálé Irodájának, hogy függesszék fel az ülést, és menjenek át Budapestre, mert ami ott történt, azt személyesen kell látni. Hasonló felszólalások hangzottak el a svájciak és a svédek részéről is. Sőt, ha jól emlékszem, a franciák is pártolták ezt a nyilatkozatot. Miközben a felszólalások folytak, Kéthly Annától egy cédulát kaptam: „Andris, az Isten áldja meg, szólaljon fel, és mondja meg nekik, hogy nem tudjuk az illetők életét biztosítani.” Anna nagyon helytelenítette, hogy az iroda át akarta helyezni az ülést Budapestre, hiszen a mi életünk sem volt biztonságban otthon. „Mondja el, hogy mi, maga meg én, nem tudjuk garantálni az elvtársak életbiztonságát.” Az első adandó alkalommal föl is szólaltam, és kissé színezve elmondtam azt, amit Anna nekem leírt. Elmondtam, hogy az utca teljesen a birtokunkban van, hiszen az üzletek nyitva vannak és a kirakatokhoz senki nem nyúl, és látszólag az élet is biztosítva van. Az oroszok Budapestről ugyan eltávoztak, de arra lehet számítani, hogy a helyzet nem marad sokáig így. Éppen ezért arra kértem az elvtársakat, hogy saját érdekükben várják meg az események alakulását, és majd akkor jöjjenek hozzánk. „Egyébként – folytattam – nagyon örülnék annak, és nagy megtiszteltetés lenne részünkre, ha az elvtársakkal ünnepelnék meg, hogy az ország részben újra szociáldemokrata irányítás alá kerül.” A felszólalásomnak annyi eredménye volt, hogy szavazásra tették föl a kérdést, és a többség úgy döntött, hogy egyénileg bárki Magyarországra utazhat, de az ülés nem költözik át Budapestre. Elfogadták azt a javaslatot is, hogy a helyzet jobb megítélése céljából az iroda felfüggeszti ülését, és csak egy-két nap múlva folytatja.

Hogy kik vettek részt ezen az ülésen, csak részben tudom, hiszen késve érkeztem meg. A bemutatkozásoknál pedig nemigen volt módom arra, hogy megjegyezsem az emberek elharapdált neveit, egyébként is ovációikkal volt tele a fülem. Az ülés eléggé elhúzódott. A végén, ugyancsak a Rathaus tanácskozó helyiségében, négyes asztalnál ültek le a jelenlévők ebédelni. Engem az a megtiszteltetés ért, hogy az osztrák párt egyik vezetőjével, Oscar Pollakkal ültem egy asztalnál, bal oldalon Herbert Wehner, az akkori szociáldemokraták jelentős embere, a jobb oldalon pedig Petersen, angol küldött ült.

Ebből a tényből is látszik, milyen súlyt helyeztek arra, hogy kiválasztott emberek társágába kerüljek. Az ülésen egyébként jelen volt Otto Probst, az osztrák párt főtitkára és Helmer belügyminiszter is. Matteottinak a neve azért is megmaradt bennem, mert ebéd közben ő még külön is odajött hozzám, és próbálta megtudni, miért ragaszkodtam ahhoz, hogy ne jöjjön az iroda Budapestre. Ekkor külön, még egyszer elmagyaráztam, hogy újabb orosz csapatbevonulások várhatók.

Ezzel szemben David Irving angol történész német fordításban megjelent könyvének 456. oldalán leírja,¹⁹ hogy Kéthly felkérte a külföldi szocialistákat, hogy ne menjenek Magyarországra, mert veszélyes. Ő azonban a veszélyt másban jelöli meg. A szöveg szerint Herbert Wehnernek azt adja a szájába, hogy Magyarországon a gyűlölet orgiája uralkodik, hogy Magyarországon a pártfunkcionáriusok, sőt a pártfunkcionáriusok családtagjai, feleségei és gyerekei is veszélyben vannak. Kéthlytől pedig azt idézi, hogy a „fehér elemek”

¹⁹ Irving, David: *Aufstand in Ungarn. Die Tragödie eines Volkes*. Hamburg, 1981, Knaus. 456. o.

cselekedeteiért Mindszenty kardinális a fő felelős. Mindez enyhén szólva költői túlzás, bár meg kell mondanom, hogy ha figyelmesen megnézzük Kéthly Anna november 1-jén, a *Népszava* első számában megjelent cikkét, abban volt olyan gondolat, hogy ebben az erősen elkeseredett országban az egyház egyes emberei hajlandók a bosszúállás valamilyen formájára iniciatívákat adni. Kéthly még jól emlékezett a fehérterrorra, amely az 1920-as évek elején uralkodott az országban. Benne különben is nemcsak az események reális értékelésére, hanem bizonyos női aggodalmak kifejezésére is megvolt a hajlam.

De nézzük meg pontosan, hogy mit is írt Kéthly ezzel kapcsolatban november 1-jén, a *Népszava* első számában a „Szociáldemokraták vagyunk!” című írásában: „Gondoljanak vissza a dolgozó tömegek az 1919 augusztusával kezdődő szenvedéseikre, az ártatlanokat sújtó megtorlásokra, a felére lenyomott bérekre, a fehér börtönökre és internálótáborokra. *Az egyik börtönből kiszabadulva* ne engedjünk ebből az országból *egy más színű börtönt* teremteni. Az ellenforradalom ma azt suttogja, hogy semmit sem kezd újra abból, amit annak idején elkövetett. Vigyázzunk erre, és a párt felépítésével védekezzünk az ellen, hogy ez a susogás diadalmas nevetéssé ne erősödjön. *Vigyázzunk a gyárakra, a bányákra és a földekre*, melyek a nép kezében kell hogy maradjanak, az alkotó- és építőmunka lehetőségeit felmérjük, nincs kétségünk abban, hogy ehhez segítséget kapunk mindenhol és mindenkitől.” Ebben sok minden, így a szociáldemokraták aggodalmai is szerepet játszottak.

Nagyszerű hangulat volt a Rathaus termében, ahova az ülés után mentünk. Szinte mindenki Kéthlyhez rohant. Aki nem fért hozzá, az hozzám jött, hogy minél többet tudjanak meg. Az volt a benyomásom, nem akarják elhinni, hogy egy olyan erősen elnyomott országban, amelyről köztudomású volt, hogy akire rá lehetett fogni, ellenzéki vagy nem ért egyet a Rákosi-féle személyi kultusszal, azt letartóztatták, hogyan törhetett ki a forradalom. Talány volt, hogyan lehet az, hogy vér nélküli volt október 23-a, hogyan lehet az, hogy jelentős emberek, például Veres Péter, sőt – tudomásuk szerint – néhány kommunista vezető is részt vett a felvonuláson, azzal a szándékkal, hogy csillapítsák az esetlegesen föltámadó indulatokat. Meg kellett nekik magyaráznom: ami történt az számunkra is meglepetés volt, és az események túlhaladtak rajtunk.

Valahogy meg kellett magyaráznunk, hogy ezek ellenére mégis történtek véres események a Parlamentnél, ahol az egyik ház tetejéről az ÁVH lőtte a tömeget. Érzékeltetni próbáltam azt is, hogy ez olyan, mint egy tűzhányó, látszik, hogy füstölög, majd egyszer csak elemi erővel kirobban. Matteotti nem fogadta el azt a kívánságunkat, hogy ne jöjjenek Budapetre, s már másnap, november 2-án Budapesten volt. Erről egyébként Zentai Vilmos számolt be, akit arra kért, adjon mellé egy embert, aki különböző helyekre elkíséri. Voltak a Vásárcsarnokban, és még Csepelre is kilátogattak. A hangsúly változatlanul azon volt, hogy a vidék csatlakozik-e a forradalomhoz vagy sem. Egyébként, aki figyelmesen elolvassa azt az interjút, amit Oscar Pollakkal készítettem, abból is felsejlik ez.²⁰ Az utolsó mondatában azt mondta: nemcsak sok szerencsét kíván, hanem Ausztria és egész Európa élelemmel fog a rendelkezésünkre állni, mert nem szabad, hogy a vidék miatt esetleg a forradalom megtorpanjon.

Sokan kérdezték, hogy milyen szerepünk volt az október 23-i események létrejöttében. Kénytelen voltam bevallani, hogy annyira megrettent társaság volt a miénk, hogy erre nem is gondoltunk. Gondoljunk csak a megalakult pártvezetőség névsorára, szinte a 90%-a

²⁰ Révész András: Oscar Pollak a magyar helyzetről. *Népszava*, 1956. november 4. 1. o.

börtönviselt ember volt, akik a rettenet, a rémület és a hozzátartozók sírása közepette élték át azt az egy esztendő, ami a börtönből való szabadulás után eltelt. Senkinek sem volt kedve még egyszer oda bemenni. Tehát próbáltuk megértetni, hogy miután a budapesti lakosság megmozdulása egyetemessé vált, ami történt, azt „szabályos” népfelkelésnek lehet nevezni. Próbáltuk megértetni velük azt is, hogy nekünk csak egyetlenegy dolgunk lehet: a párt megalakulásával deklarálni azt a szándékot, amelyet 1947 után szerettünk volna megvalósítani. Különösen az angol küldött, Petersen faggatott sokat: „Hogyan lehet az, hogy egy mozgalom úgy jön létre, hogy a legjobban elnyomottnak látszó szociáldemokrata pártnak ebben nem volt lényegesebb szerepe?” Nehezen értette meg, ha olyan harcosak tudtunk lenni 1945 és 1948 között, vajon hogy lehet az, hogy azok, akik nem voltak lefogva, tehát nem volt meg bennük az a hátráltató félsz, nem álltak a munkásság élére. Amire azt mondtam: „Nekem nagyon nehéz megítélni azt, hogy a létrejött munkástanácsokban milyen a szociáldemokraták aránya. Én úgy tudom, a 80%-uk szociáldemokrata. Annyi bizonyos, hogy a kommunisták egyszerűen az ágy alá bújtak. A rettenetes ÁVH, amely meg tudta csinálni azt, hogy három és fél éven keresztül azt sem tudta a családom, hogy Magyarországon vagyok-e, élek-e, ez a rettenetes ÁVH egyik percről a másikra az asztal alá bújt.” Pontosan tudom azt, hogy például a színész Major Tamás valakinek az ágya alatt úszta meg azokat a napokat, és az is köztudomású, hogy a kommunista vezetők mindenhol eltűntek.

A Köztársaság téren magam láttam azt az ávós tisztet, aki egy fán, a lábánál fogva volt fölakasztva. Bennem is volt olyan érzés, bár nem annyira erős, mint Kéthlyben, hogy a lumpenproletariátusnak alakulatai lesznek, és a jobboldal is lábra áll, hiszen tudtuk, ismertük azt, hogy ebben az országban milyen elkeseredett a hangulat. Kéthly Anna azonban az átlagosnál jobban félt attól, hogy a jobboldali szélsőségesek elszaporodnak, és ez az aggodalom csendült ki a *Népszava* vezércikkéből.

Tehát együtt ebédeltem Herbert Wehnerrel és az asztaltársaimat részletesen tájékoztattam arról, hogy mi ment végbe Magyarországon, s mennyire nem volt szerepünk abban, hogy mindez létrejött. S ennek ellenére azért mennyire urai vagyunk a helyzetnek, hogy a szociáldemokrata párt egyik pillanatról a másikra, szinte a semmiből főnixként megújított, és hogy hallatlan a lelkesedés. Elmondtam, hogy könnyű dolgom lesz a szervezés lebonyolításában, mert mindenütt élnek és mindenütt föltámadtak azok, akik hallgatásra voltak kényszerítve.

Nyomatékosan hangsúlyoznom kell, hogy a párt vagy a vezetés gyengesége abból is származhatott, hogy 1945-től 1948-ig olyan mértékű vezetőcsere zajlott le, amely a pártot meggyengítette, mert a korábbi vezető funkcionáriusok nem jöttek vissza vagy elpusztultak. Nem lehet feledni, hogy 1945-ben a pártot főleg a középgeneráció hozta létre. A nagyon öregek, a hatvanévesek mellett volt egy fiatal gárda, amely hirtelen emelkedett fel a húsz-harminc évvel idősebb emberek mellé. Ez a garnitúra volt az, amelyik azoknak a szakszervezeti embereknek a helyébe lépett, akik nem tértek vissza vagy elpusztultak. Belőlem például pillanatok alatt lett olyan jelentős ember, mint amilyennek eddig magamat mutattam. Közben ez a fiatal nemzedék öt, hat, nyolc évet öregedett. Úgyhogy számolni kellett azzal, hogy a szervezést olyan gárdával kell elkezdni, amelyik tulajdonképpen a mi ismeretségi körünkbe még nem került be, vagy nem volt jelentős. A fővárosi apparátus megszervezésénél ez még nem lett volna probléma, hiszen olyan kipróbált emberek maradtak utánam Bechtler és Repa Imre mellett, akiket be tudtam volna kapcsolni a városháza irányításába, de vidéken más volt a helyzet.

A Szocialista Internacionálé Irodája ülésének végeztével Otto Probst, az osztrák főtítkár félrehívott, és azt mondta, hogy most rögtön szeretné megmutatni azt a segélyszállítmányt, amit az elmúlt egy hét alatt hoztak össze. El is vitt egy nagy hodályba, ahol hat teherautó volt megrakva írógépektől kezdve íróasztalokon keresztül nyomdagépekkel, írópapírral stb. Szóval minden, ami egy párt létrehozásához szükséges, együtt volt. Úgy gondolták, hogy amikor Kéthly visszaindul Magyarországra, akkor ez a hat teherautóból álló konvoj is elindul. Azt mondta még, nagyon örül annak, hogy Kéthly mellett ilyen aránylag fiatal ember érkezett, mert a konvoj irányítását rám mint megbízható vezetőre bízta. Arra is megkért, látogassam meg a Vöröskereszt központját is, ahol mindenféle gyógyszer és kötszer is rendelkezésünkre áll. Jó érzéssel vettem tudomásul Otto Probst azon közlését is, hogy jelentős összeget fog rendelkezésünkre bocsátani. Bemutatott Peter Strassernek, aki akkor az Internacionálé ifjúsági szervezetének volt a titkára. Emellett ez a bécsi nap jóformán azzal telt el, hogy a legkülönbözőbb emberekkel diskuráltam a pártközpontban. Mindenki részletes felvilágosítást akart, különböző kérdésekre kellett válaszokat adnom. Persze a pártközpontban, a pártszervezetekben, ahová magukkal rángattak, kézről kézre adtak.

Közben riasztó hírek érkeztek Magyarországról. Kéthly Anna azon gondolkozott, hogy azonnal visszafordul, de tartóztatták, őt is mindenhova cipelték. Legalább harminc interjú adott. Estére holtfáradtak lettünk. A Hotel Mozartba nekem azért is el kellett mennem, mert közben Bécsben megjelent Szélig Imre. Londonból jött. A késő esti órákban találkoztam vele. Szélig nagyon határozottan kifejtette: teljesen egyetért a pártvezetőség eddigi intézkedéseivel, és két feltétel megvalósulása esetén azonnal hajlandó hazautazni. Az egyik feltétel az volt, hogy ő legyen a belügyminiszter. Tehát azon az elgondoláson, amely korábban megszületett, hogy Kéthly, Kelemen és Fischer kerül be a párt részéről a kormányba, változtatni kellett volna. A másik feltétele pedig az volt, hogy az események alakulásától teszi függővé a hazautazást. Szélig tehát nem akarta elsietni a dolgot – mint mondta: egy-két nappal később szándékozik csak Magyarországra jönni. Ez összefüggött azzal, hogy mindenkinek a nyúltagyában azért ott volt, hátha ez a kísérlet nem fog sikerülni. Ezzel együtt meglepett Szélignek a szinte agresszív módon előadott kívánsága. De ez a helyzetéből adódhatott, tudniillik nem kétséges, ha volt a jobboldalnak jobboldala, akkor Szélig már 1947 januárjától a legélesebben állt szemben az egyesülés gondolatával. Meg kell említenem, hogy a szociáldemokrata emigráció egyik legnagyobb baja, hogy Szélig Imrének rettenetes, rossz nyelvérzéke volt. Annak ellenére, hogy már 1948 óta élt Angliában és a BBC-ben is rendszeresen szerepelt, még angolul sem tudott megtanulni. Ennek illusztrálására elmondom, hogy bécsi beszélgetésünk közben csöngött a telefon. Szélig felvette, de nem értette, miről van szó. Intett nekem, vegyem át a telefont. Kisült, hogy a csehszlovákok ottani képviselője akart Széliggel beszélni. Azt mondta, hogy az angolját nem érti, folytassam én a beszélgetést. Így aztán közvetítettem Szélig álláspontját. És ezzel be is fejeződött a második nap. Végül Szélig nem jött haza, egy pillanatig sem volt itthon. Ekkor már más magyar szociáldemokrata emigránsok is megjelentek Bécsben, én azonban csak Széliggel találkoztam. November 3-án, szombaton nagyon korán megjelentem az Osztrák Szociáldemokrata Párt központjában, amely a Burgtheater mellett van. Kéthly azzal fogadott: „Bandi, úgy döntöttem, hogy én azonnal elindulok a határra, mert rossz híreket kaptunk arról, hogy az oroszok ismét Pest környékén vannak. Nekem otthon kell lennem” – mondta. Már tájékoztattuk az elvtársakat, és ők is tájékoztattak bennünket. Tudtuk, teljes mértékben mellettünk állnak, és mindenki minden segítséget megad nekünk. Az osztrákok

például bőkezűen és mindenre kiterjedően adtak támogatást. Úgy döntöttünk, hogy Anna rögtön elindul, én pedig majd a konvojjal, amely a segélyeket szállítja, délután indulok el.

Az osztrák párt központjának helyiségében egyre-másra adtam az interjúkat, s közben intézkedtem, hogy a konvoj mikor és hol legyen indulásra készen. Közben megjelent Peter Strasser, és közölte, hogy délben induljunk, és ő is velünk jön. Annál is inkább, mert jelentős pénzüsszeg birtokába került, 5000 fontot és 10 000 dollárt hoz magával. Ebben a helyzetben tükön ülve vártam a hírt Anna útjáról. Őt Helmer, az osztrák belügyminiszter is elkísérte a magyar határig, sőt át is lépték azt. Ellenben Mosonmagyaróváron egy nagyon szélesen felvonuló orosz tankoszlopba ütköztek, és Helmer azt tanácsolta Kéthlynek, ne folytassa az útját. Helmerék fél tizenkettő tájban érkeztek vissza a bécsi pártközpontba, azzal, hogy Kéthly hazautazása nem volt eredményes.

Ekkor megint összeültünk tanácskozni, hogy mi legyen. Kéthly azt tanácsolta nekem, hogy a konvojjal ne, de Strasserrel együtt Sopronon keresztül próbáljak hazajönni. Egy kis konvoj alakult délután 3 óra felé, de ekkorra már egyre riasztóbb hírek érkeztek az oroszok előrenyomulásáról Magyarországon. Anna azt mondta: „Hátha magának sikerül Sopronon keresztül átmenni, Bandi, vállalja el ezt!” „Természetesen, én remélem, hogy Kéthly elvtársnőnek is sikerülni fog hazajönni” – feleltem. Abban maradtunk, ha megérkezem, akkor a rádión keresztül – hiszen az embereink ott voltak a Magyar Rádió székházában – értesítést adok le, hogy megérkeztem és várom őt. Így tehát, úgy három után néhány perccel, két autóval elindultunk, méghozzá úgy, hogy én Strasser kocsijában ültem, a mögöttem lévő autó pedig üresen jött a testőrömmel meg a sofőrömmel, és előttünk ment Helmer belügyminiszter, aki minket is elkísért. A konvoj végén még egy rendőrségi autó volt. Így vonultunk be délután négy óra tájban Sopronba, amely akkor a hadicselekedetek szempontjából teljesen szűz terület volt. Itt néhány percre megálltunk, megköszöntem Helmernek, hogy elkísért bennünket, és hogy simán át tudtunk jönni a határon. Nagyon lassan haladtunk, mert bizony már harminc-negyven km után majdnem végig orosz tankegységekbe ütköztünk, úgyhogy nem egyszer kellett egészen a padkán mennünk, és egy-két esetben meg is kellett állnunk, mert olyan agresszíven jött velünk szemben az orosz alakulat. Mindezek ellenére aránylag simán sikerült este fél tíz tájban megérkeznünk Budapestre.

Egyenest a *Népszava* szerkesztőségéhez, a Rákóczi útra irányítottam a kocsit. Annál inkább, mert az elutazás előtti napon, tehát november 2-án – mint említettem – még alkalmat találtam arra, hogy Oscar Pollakkal interjút készítsek, ami a *Népszavában* meg is jelent. Ezt én nagyon fontosnak tartottam, mert Oscar Pollak nemcsak a párt vezetőségének volt tagja, hanem részt vett az Internacionálé ülésén, és ő volt az, aki szemben ült velem azon a bizonyos ebéden, és ott kértem meg arra, hogy vonuljunk félre egy fél órára, és úgy is mint az Internacionálé, úgy is mint az osztrák párt egyik vezető embere adjon nekem interjút. Ebben Oscar Pollak roppant kedvesen és szívélyesen a legnagyobb támogatását helyezte kilátásba. Ausztria – mint a Monarchiában – most is a Magyar Szociáldemokrata Párt rendelkezésére áll. Az interjú az aláírással a *Népszava* november 4-i számában jelent meg. Azért is hajtottunk a *Népszavához*, mert apámnak be akartam számolni arról, hogy milyen lelkes hangulatban vettem részt az iroda ülésén, és azt akartam, hogy a másnapi lapban megjelenjen, hogy épségben visszaérkeztem. Apám, aki a világ legoptimistább embere volt, azzal fogadott: „Édes fiam – mondta (és itt zárójelben meg kell jegyezmem, hogy édesapámmal mindig zavartalan volt a viszonyunk, és már születésemtől kezdve határtalanul büszke volt rám) –, én nagyon optimista vagyok a bekövetkezett változásokkal kapcsó-

latban, bár meg kell neked mondanom azt, hogy még nem vagyunk a dolgok végén.” Ellenben nagyon rossz hírei voltak abban a vonatkozásban, hogy a katonai bizottságunk képviselője, Zentai Vilmos még nem érkezett vissza.

Az elutazásom előtt ugyanis még abban a kérdésben is döntöttünk, hogy a pártnak lesz egy gazdasági bizottsága, amely a meglévő minisztériumok vezető embereivel tárgyal. Lesz egy katonai bizottsága, amely fölveszi a kapcsolatot az oroszokkal, és ebben a bizottságban volt Zentai Vilmos is, aki haláláig nem értette meg, hogy hogyan sikerült neki megúsznia a dolgot, amikor Maléterrel és Erdei Ferencsel együtt részt vett ennek a bizottságnak az ülésén az oroszoknál. Zentainak valahogy sikerült megszabadulnia, de Erdeit teljesen megkopasztották, mikor letartóztatták. Malétert pedig rögtön őrizetbe is vették. Szóval édesapám azt mondta, hogy nem tértek még vissza a tököli tárgyalásokról. Ennek ellenére reménykedtünk a tárgyalások eredményességében. Számos jelentést kaptunk arról, hogy az országba mind több helyen újabb szovjet alakulatok áramlanak be, és ezek Budapest felé vonulnak. Egyébként ezzel ellentétes állapotot tükröz a *Népszava* november 4-i száma, amelyből nem derül ki, hogy a forradalom, a politikai élet kibontakozásának utolsó perceit éljük.

Mielőtt átmentem a nyomdába az interjú szövegével, bemutattam apámnak Peter Strassert, akivel apám hosszabb diskurzust folytatott, miközben én a cikkemet diktáltam. Strasser arra kérte apámat, hogy a nála lévő pénzt vegye át, mert neki kínos ezt magával cipelni. Nagy nehezen megtalálták a páncélszekrény kulcsát, de apám kijelentette, ő egyedül nincs följogosítva arra, hogy bármilyen pénzt átvegyen. Különben is, a helyzet bizonytalansága miatt nem tudja, jó hely-e a párt szerkesztőségének páncélszekrénye. Egyébként sem szeret pénzzel foglalkozni, soha életében nem csinálta, nem is ért hozzá, nem alkalmas személy rá. Ezért abban maradtunk, hogy Peter Strasser magánál tartja a pénzt. A beszélgetés után rövidesen el is ment, hogy keres magának egy szállodát. Utólag hallottam azt, hogy több külföldi újságíróval együtt letartóztatták, de még 7–8-a tájékán – remélem, hogy a pénz birtokában – sikerült neki visszautazni. Utólag meglehetősen sajnáltam, hogy nem tartottuk meg a szóban forgó összeget, mert rövidesen az elvtársak jelentős része olyan nyomorúságos helyzetbe került, hogy pártérdek lett volna azt a sok száz nyomorgó embert segíteni.

Apámmal való beszélgetés után gépbe diktáltam az interjút, s nem tudom, utólag nem kell-e egyes kitételeim miatt sajnálkoznom. A lediktált interjút magam vittem le a nyomdába, ahol az olvasószerkesztő, Szirmai Rezső fogadott. Kérdezte, hogyan csináltam, hogy ilyen jól sikerült. Azonnal intézkedett, hogy lehozzák. Akkor sompolygott oda hozzám Gedeon Pál, aki azt mondta: „Most látszik igazán, mennyire az édesapja fia, mert hiszen maga született újságíró.” A legszívesebben drasztikus kifejezést használnék, hogy mennyire próbálta magát a bizalmamba erőltetni. Nem emlékeztem arra, hogy korábban találkoztam volna vele, de szinte bántóan hízelgő volt. Majdnem éjfél lett, mire mindezzel készen lettünk.

Még egy nagyon fontos dolog történt. Leadtam a rádióknak azt az üzenetet, amellyel Anna megbízott. Abban egyeztünk meg, hogyha az üzenet elhangzik a rádióban, akkor Kéthly Anna – ugyancsak Sopronon keresztül – el fog indulni, mert akkor ez az út bevált. Igaz ugyan, hogy orosz alakulatokkal találkoztam, de szükségesnek tartottam, hogyha Anna tud, akkor jöjjön haza. Nemcsak hogy leadtam az üzenetet, hanem meg is bíztam a szerkesztőség egyik munkatársát, Király Gézát, üljön autóba, és induljon Anna elé. Kéthly Anna elutazásom előtt egy teljhatalmú meghatalmazást adott a részemre, amely a következőkép-

pen szólt: abban az esetben, ha ő nem tudna Magyarországra visszajönni, akárhogy is alakult a helyzet, úgy viselkedjenek, mintha ő visszajött volna Magyarországra. Ezt így adta írásba. Nos, ezt az írást én ekkor elővettem a zsebemből, és átadtam Király Gézának. A cédula hátlapjára ráírtam, hogy a túloldali szöveg értelmében felhatalmazom Király Gézát, útközben hivatkozzék arra, hogy ő az én megbízottam és Kéthly Annáért utazik. Ez az írás állítólag ma is megvan, Király Géza azt mondta, letétbe helyezte a Renner Intézetben. Tehát éjfél tájban Király Géza elindult Kéthlyért. Meg is érkezett Sopronba, ahol Kéthly Anna várt rá. Helmer még mindig ott tartózkodott Kéthly Anna kíséretében Sopronban, ahova az orosz csapatok akkor még nem érkeztek meg. Király Géza viszont azt mondta Kéthlynek, hogy Révész Bandi olyan nehéz körülmények között ért haza, hogy Annuskát az a veszély fenyegeti, hogy esetleg föltartóztathatják. Ezek után úgy döntöttek Helmerrel együtt – közben oda még egyéb hírek is érkezhettek –, hogy visszautaznak Bécsbe. Nyomatékosan szeretném hangsúlyozni, hogy Kéthly elindult, Kéthly haza akart jönni, és most már másodszor kényszerítették arra, hogy Sopronból visszaforduljon. Ezt követően Király Géza Kéthly társaságában – emlékezetem szerint – még három hétig volt Bécsben, s az az autó, amelyik engem kivitt, csak három hét múlva tért vissza a sofőrrel Magyarországra.

A Pollak-interjúért tehát Szirmai Rezső megdicsért. Láttam a lap tükrét, kefelevonátát, sőt az oldalakat is. Majd visszamentem édesapámért az Athenaeumba. Ott adtam Király Gézának azt a megbízást, menjen Kéthly Anna elé, s innen már a szerkesztőség autójával, édesapámmal együtt hazaindultunk. Korábban említettem, hogy a szüleim lakásán laktam a lányommal együtt, aki akkor már gimnazista volt. A feleségem a fiunkkal ekkor még mindig Balatonfüzfőn élt. Hazafelé fiatal fegyveresek háromszor megállítottak és igazoltattak bennünket. Nagy nehezen – mert időnként megint lövések hangzottak –, édesanyám nagy aggodalmára éjfél tájban érkezünk haza. Apámnak már a szerkesztőségben, útközben és otthon is beszéltem arról, milyen dolgokon mentem keresztül, mit éltem át, milyen nagy-szerű volt a hangulat Bécsben. Azt azonban tárgyilagosan meg kell állapítanom, hogy amilyen szívesen fogadtak bennünket az Internacionálé ülésén, és amilyen készséggel álltak akkor rendelkezésünkre, később nyomorgó elvtársaink részére még a Kéthly-alapítványból is nagyon nehezen érkezett pénz. Ezeket a pénzecskéket 1957-ben, 1958-ban én osztottam szét. A hatvanas évek folyamán az IKKA²¹ vonalán ajándécsomagok formájában még érkeztek csomagok, amelyeket én nyugtáztam ellenében szétszétlőttem. Később, amikor már semmi sem jött, akkor az éves prémiumaimat osztottam szét az éhezők között. Még így is előfordult, hogy arról kellett értesülnöm, hogy egy volt elvtársamnak a felesége éhen halt. Ma már elképzelhetetlenül hangzik az, hogy 1957-től 1960-ig a börtönből kiszabadult emberek egy jelentős része olyan kevés nyugdíjból vagy juttatásból élt, hogy az az élet fönntartására se volt elegendő.

Tehát éjfél körül lehetett, amikor apámmal hazaérkezünk. Említettem már, hogy október 25-e körül a három utcai szobából kiszorultunk. A Kilián laktanya mellett laktunk, az ötödik házban. A nők a kis szobában, mi, férfiak, pedig az előszobában aludtunk. Édesanyám örömmel fogadott, és éppen arra készültünk, hogy lefeküdjünk, de akkor szinte egy időben megszólaltak a katyusák, és öntötték környékünkre a rakétalövedékeket, úgyhogy

²¹ Az IBUSZ – később az OTP – szervezetén belül működő, úgynevezett külföldi kereskedelmi akció, melyen keresztül Nyugaton élő személyek valutával támogathatták rokonaikat, ismerőseiket. A befizetett összegért Magyarországon fogyasztási cikket lehetett vásárolni, részben olyanokat is, melyeket az állami kereskedelem nem forgalmazott.

az ablakokon keresztül egy csomó belövést kaptunk. Hallottuk még, hogy dübörögnek az autók a laktanya épülete elé. Minden reményünk szertefoszlani látszott.

A támadás második napján, november 5-én kigyulladt a ház, mert már előzőleg az udvaron is robbantak a rakéták. Amikor én is elszántam magam, hogy lemegyek a pincébe, éppen amint a lépcsőházból kiléptem, közvetlen előttem robbant egy akna, szinte megvakított a fénye. De selejtes gyártmány lehetett, mert mindössze egy szilánkot kaptam a bal lábam boka alatti részébe. Erősen vérzett, csak mások segítségével jutottam le a pincébe. Ott feküdtem három napig, amíg végre valaki november 7-e tájékán a vállára vett, és elvitt a fülészetre, ami az Üllői úti klinikák első épülete. Innen átcipeltek a Péterfy Sándor Utcai Kórházba, ahol öt hétig feküdtem. Már erősen üszkösödött a seb, és nem tudták rögtön operálni, csak később szedték ki a szilánkot. Ez történt velem.

Ahogy pillanatok alatt létrejött a párt, úgy november 4-ét követően pillanatok alatt szét is oszlott. Mindenki mentette az életét. Igyekeztek kapcsolatba lépni a meglévő munkástanácsok embereivel. Erről azonban alig tudok valamit, hiszen november 7-től december közepéig, tehát jó öt héten keresztül voltam a kórházban, ahol egyébként számos igazoltatáson estem keresztül, s láthattam, amint a szobákból összeszedik azokat a fiatalokat, akiket azzal lehetett gyanúsítani, hogy a harcok folyamán sebesültek meg. Az egyik alkalommal hatfős különítmény élén egy huszonhat éves „tábornok” jelent meg. Magyar uniformisban volt, és látszott rajta, hogy nem igazi tábornok, hogy hamarjában nem talált más egyenruhát, s tábornoknak adta ki magát. Az orvosok roppant emberségesek voltak, még a folyosón is ágyak álltak. A Péterfy Sándor Utcai Kórház tele volt azokkal, akik a Keleti pályaudvar környékén a november 4-e utáni harcok során sérültek meg.

Ebből a kórházi periódusból van egy érdekes epizód. Amikor még a városházán dolgoztam, Metszősy Kálmán közölte velem, hogy fenyegetésekkel, erőltetve őt bizta meg az ÁVH, hogy 1945 szeptemberétől kezdve figyeljen engem. Ez az ember fölrohant hozzám a kórházba, hogy meneküljek innét, mert aznap reggel hat órakor hallgatta Moszkvát, ahol bementék, Révész András azért volt Bécsben, hogy Habsburg Ottó hazajöveteléről tárgyaljon. Ezt hallva nem tartotta az én ottlétemet biztonságosnak, és fölajánlotta számomra a saját lakását. „Ennek csak az lehet a következménye, Bandi bácsi – mondta –, hogy letartóztatnak és elvisznek.” Én nagyon megköszöntem, s azt válaszoltam: „Nézd, én már annyi mindenben mentem keresztül, hogy nem akarok senkinek a terhére lenni. Rosszabb nem történhet annál, mint ami 1950 júniusában történt. Legfeljebb begyűjtenek.” Aki egyszer már megégette magát, akár van benne félelemérzet, akár nincs, másként viselkedik. Azt pedig bátran merem hangoztatni, hogy az utolsó negyven-egynéhány évet úgy éltem végig, hogy bár mindig volt miért félni, én mégsem féltem, valahogyan azzal a kiváltsággal születtem, hogy nem ismerem félelmet. Emellett nem volt bennem sem elkeseredés, sem kétség. Meg voltam győződve arról, hogy annál súlyosabb dolog, hogy az oroszok kikényszerítik a korábbi helyzet visszaállítását, már nem történhet. De miután minden vonatkozásban, nemcsak a háború alatti, hanem a háború utáni életem folytán is edzett voltam, szinte nyugodtan szemléltem az események alakulását, hiszen azzal a ténnyel, hogy Ausztriában voltam, sok mindent rám lehetett fogni. Képtelenség volt az, hogy Ottóval tárgyaltam, de ez nem sokat jelent, hiszen a vádiratomban – amelyben halálra, illetve életfogytiglanra ítélték – az volt, hogy bizalmi emberén keresztül Czapik Gyula egri érsekkel voltam összekötötésben. Czapikról nyilvánvalóan tudták, hogy legitimista, és ellenem azt a vádat hozták fel, hogy a királyságot szerettem volna visszaállítani. Ezt nemcsak a negyvenes évek végén lehetett

volna kitalálni ellenem, hanem 1956–1957-ben is. S ezen az sem változtatott volna, hogy a párt, ahogyan az egyik pillanatban létrejött, ugyanúgy omlott is össze.

De a legcsodálatosabb az, hogy a szociáldemokraták közül talán mindössze öt embert fogtak le. Erdei Istvánért kimentek a tanyájára, s ahogy engem Gáspár Sándor arra kért, hogy mentsem meg a szakszervezeteket, őt pedig Németh Károly kérte arra, hogy lépjen be az ott megalakuló Nemzeti Bizottságba. Németh Károly úgy mentette ki magát, hogy mindent ráfogott Erdei Istvánra, akit később egy konstruált perben a szegedi bíróság nyolcvévi börtönre ítélt. Tudomásom szerint, rajta kívül alig néhány embert fogtak le. Az egyiket, Toller Károlyt, aki korábban rendőr alezredes volt, azért, mert átvett egy orosz tankot, amelyet följánlottak a részére, és valóban az oroszok saját tankjából lőtt az oroszokra. Azt hiszem, hat esztendőre ítélték, de ezt harmadolták. Toller 1960–1961-ben egyenesen hozzám jött, és én egy elviselt télikabátot adtam neki. A párt vezetőségéből nem ment Nyugatra senki. Itt maradt Kertész Miklós, Kálmán József, s itt maradtam én is. Én azért nem gondoltam a kimenetelre, mert egyrészt úgy gondoltam, ha nem muszáj, nem megyek ki, másrészt pedig addig a feleségemtől teljesen elzárva éltem. A feleségem a fiammal egészen 1956. november 20-ig Balatonfüzfőn tartózkodott, amikor egy alattam lakó volt börtöntársamtól, dr. Szűcs Andrásától a jelenlegi lakásunkat megvásároltam. András november 25-én reggel távozott, a feleségem pedig 26-án éjszaka már itt aludt, ebben a lakásban. Az adásvételi szerződést a kórházban intézték velem, negyvenezer forintot fizettünk.

Sebesülten feküdtem a Péterfy Sándor Utcai Kórházban, természetesen volt időm a jövőről is gondolkodni. Annak ellenére, hogy az oroszok betörték az országba, meg voltam győződve arról, nem folytatódhat úgy, mint amikor Rákosiék letartóztattak bennünket. A kommunisták magatartása, viselkedése velem szemben megváltozott. Kiszabadulásom után ötször ajánlottak állást, amelyeket vagy nem fogadtam el, vagy pedig a helyszínen kijelenttem, hogy én ma is szociáldemokratának tartom magamat, s azért nem kaptam meg. Egy jogtanácsos ismerősöm meg is jegyezte, nem okos dolog ilyeneket mondani, mert ilyen alapon sohase lesz állásom. Fodor Gyula – aki akkor a nyugdíjintézet vezetője volt és azzal volt megbízva, hogy a szociáldemokratákat normális álláshoz juttassa – egyszer, valamikor 1956 nyarán kijelentette: „Te, András, tudod, hogy mielőtt kommunista lettem, én mindig szociáldemokrata voltam.” „Én pedig megmaradtam szociáldemokratának” – válaszoltam. Így aztán 1956. augusztus 1-jéig a nyugdíjintézet ezeröttszáz forintot folyósított havonta, miután nem voltam hajlandó mindazokat az állásokat elfogadni, amelyeket följánlottak. Említettem, hogy a forradalom napjaiban Mód Péternek följánlottam a lakásomat. Meg voltam ugyanis győződve róla, hogy azok a kommunisták, akikkel a börtönben együtt voltam, ha újra pozícióba kerülnek – a börtönben való szolidaritás és a börtönben való összetartás lövészárkjellege miatt, hacsak az oroszok nem lépnek közbe –, nem viselkednek majd úgy, mint elődeik, hanem valahogy úgy, ahogy később Dubček. Abból indultam ki, hogy még ha az oroszok agresszívok is lesznek, akkor sem következik be újra az, ami 1950-ben bekövetkezett, hogy az összes szociáldemokratát összefogják és letartóztatják. Biztos voltam abban, hogy megint háttérbe kerülünk, hogy az 1956. szeptember 1-jén elfogadott vidéki jogtanácsosságot nem fogom tudni megtartani. Ebben tévedtem. Annak ellenére ugyanis, hogy az egyik kolléga azt híresztelte a vállalatnál, hogy azonos vagyok azzal a Révésszel, aki a *Népszava* közlései szerint főtitkárhelyettes lett, nem bocsátottak el. A munkahelyemen egyszerűen tudomásul vették, hogy két hónapig betegállományban voltam. 1957 januárjában jelentkeztem, és attól kezdve, anélkül, hogy a legkisebb bajom lett

volna, megmaradtam az állásban. Abban biztos voltam, hogy figyelnek, és hogy minden lépésemet nyilvántartják. Ennek ellenére valahogy bíztam a „kommunista elvtársakban”, akik nem engedhetik meg azt, hogy az igazságtalanságok korábbi sorozata megismétlőd-hessék.

1956-ban szociáldemokrata alternatíva nem merült fel. Ha lett volna ilyen, arról tudnom kellett volna, mert ha nem is sűrűn, de jártam Kéthlynél. Nehéz ma megérteni, mi volt akkor. Érdekes, hogy azoknak a csoportoknak, amelyek akkor megmozdultak – gondolok például a pedagógusokra, a mérnökökre, az írókra és minden olyan csoportra, amely Kéthlynél járt –, az 1947-es, koalíciós időszak visszaállítása volt a vágyuk. Tudomásom van arról, hogy Zelk Zoltán is, aki eredetileg szociáldemokrata volt, járt Kéthlynél. Hatványhoz is rengetegen mentek. Ők ketten állandóan tájékoztatták egymást. Nekünk, szociáldemokratáknak, az volt az elvünk, hogy vissza kell térni az 1947. januári állapothoz, azzal a különbséggel, hogy a paritás helyett a szociáldemokrata-kommunista arány 70:30 legyen. Az is nyilvánvalónak látszott, hogy a kommunisták kizárásával alakul meg majd a kormány.

Nagy Imre október 23-tól kezdve többször üzent Kéthlynek és – tudomásom szerint – Újpestre Kelemennek is küldött egy üzenetet, hogy ne habozzunk, meg kellene alakítani a kormányt, és minél hamarabb lépünk be. Ezzel szemben november 1-jén még nem volt határozott döntés a kormányba való belépésről, mert az óvatosabbak azt mondták, hogy ez csak egy pünkösdi királyság lesz, tehát nem szabad túl sok embernek exponálnia magát. A kisebbség pedig azon a véleményen volt, hogy a kommunisták mögött – s ez az október 25-i állapotban már megmutatkozott – változatlanul ott van az orosz hadsereg, és bármit is mondott Mikojan, ígéreteit nem lehet készpénznek venni. Az volt a tapasztalatunk ugyanis, hogy ahányszor mi a kommunistákkal valamiben megállapodtunk, azt soha nem tartották be. Hangsúlyozni kívánom, hogy 1947 januárjától kezdve egy szavukat sem hittük el a kommunistáknak, még a legodaadóbb embereikét sem. Emellett 1956 októberében rengeteg ismeretlen ember vetődött hozzánk, akiről nem sokat tudtunk, s akiknek a nevével csak az utolsó néhány hónapban találkoztunk. Nem lehetett tehát pontosan tudni, hogy világnézetileg mit is képviselnek. És ott volt a nagy kérdőjel, a Mindszenty-féle irányzat, amire egyébként Kéthly Anna a vezércikkében is utalt. Nem tudtuk, hogy a reakció – ezt a szót kell használnom – milyen mértékben fog feltámadni és milyen mértékben állunk a két szélsőséggel, a kommunistákkal és a föltámadt horthysta társasággal szemben.

De visszatérve saját történetemhez, mint említettem, november 7-én sebesülten kórházba kerültem, és ennek rövid idő alatt elterjedt a híre. Sokan kerestek meg, szinte megállás nélkül a folyosón voltam. Emlékszem Markos Györgyre, a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának vezetőjére. Ő a kórházban több ízben fölkeresett, de mások is. Perneczky Béla, a földművelésügyi minisztériumi per fővádlottja is – de lehet, hogy nem ő, hanem valaki az egykori vádlottak közül – volt nálam. Volt egy Kodály vezette csoportot képviselő személy is, de a nevére sajnos már nem emlékszem. Azt szeretne volna elérni, adjak ki egy nyilatkozatot, hogy a Kodály-féle csoportosulás megnyilvánulásaival egyetértünk. El is juttattak hozzám egy nyilatkozatot, amit aláírtam. Ez a Menon-üggyel volt kapcsolatban. Nagyon sűrűn váltogatták az emberek egymást a kórházban, s nekem közben még fizikai fájdalmaim voltak. Nehéz visszaemlékezni arra a közel száz emberre, akik az idő alatt, amíg a kórházban voltam, fölkerestek. Jöttek ismeretlenek, bemutatkoztak, hogy ilyen és ilyen csoportot képviselnek. Még a Széna téri csoporttól is járt nálam valaki, hogy számít-

hatunk rájuk, mint karhatalomra. Volt benne valami különös. A kórházban fekszem, és közben arról biztosítanak, hogy számíthatok a fegyveres közreműködésükre! Én pedig mindenre vagy az áldásomat adtam, vagy azt mondtam, hogy mindent el fogok követni azért, hogy normális légkör, hogy olyan jogállapot jöjjön létre, amelyben mindenki megkapja a szereplési lehetőséget és azt, hogy bekapcsolódjék az újjáépítésbe, a magyar élet újjáalakításába. Fischer József – aki szintén meglátogatott – azt mondta, hogy ő személyesen tárgyal Menonnal. Elmondta továbbá azt is, hogy közvetlen kapcsolata van mindazokkal, akik Menonnal tárgyalnak, és hogy Menon nagyon nagy hangsúlyt helyez arra, hogy a szociáldemokrácia vezető emberei is egyetértsenek azzal, amit az ENSZ-ben elő kíván adni. Ehhez a szociáldemokraták támogatását, illetve hozzájárulását kérte.

November végén kijöttem a kórházból. Közben a lakásomon november 28-án megtartottuk – azt hiszem – az ötödik pártvezetőségi ülést, amelyen szinte mindenki részt vett. Volt egy-két ember, akinek az volt a dolga, hogy figyelmeztesse a pártvezetőség tagjait, hogy ezentúl Révész lakásán rendszeres pártvezetőségi üléseket tartunk. Ezen az ötödik pártvezetőségi ülésen a volt börtöntársaim szinte kivétel nélkül beszámoltak arról, hogy ki mindenkivel tartanak kapcsolatot. Így például Nagypál Jenő vagy Ivanics beszámoltak arról, milyen kapcsolatuk van Ráczcal, Balival és a munkástanácsokkal. A pártvezetőség hosszan tárgyalt erről a kérdésről, valamint arról, hogy az az öt szakszervezeti ember, akit Gáspárral összekapcsoltunk, hogyan próbálja a szakszervezetek keretébe bevonni azokat a szociáldemokratákat, akik részt vettek a munkástanácsok megalakulásában. Arról is részletesen beszámoltak, ki mit végzett. Ezekon a pártvezetőségi üléseken – majdnem minden héten volt nálam – rendszerint én elnöklöttem, mert Kelemen nem szerette az elnöklést. Én voltam az, aki szót adott, aki az egyes tagokat fölkererte, számoljanak be. Mondták, nincs könnyű dolguk, mert szerintük a szociáldemokrata párt 1948-ban annyira a hatása alá került a „nyolcak bandájának”, hogy félték: ezek újra vissza fognak szivárogni a pártba, tehát a kommunista szimpátia gyanússá teszi az újjáalakult szociáldemokrata pártot, annak ellenére, hogy a *Népszava* három számában elhatároltuk magunkat az előző rendszertől. De a munkástanácsok részéről is volt olyan álláspont, hogy nem érdemes most arról beszélni, hogy mennyire kapcsolódnak be a szociáldemokrata párt szervezési folyamatába. Azt tartották fontosnak, hogyha másként nem megy, akkor sztrájkjal kell kiharcolni, hogy a kormány a munkásság képviselőivel tárgyaljon. Ezek többsége pedig nem a volt szociáldemokrata tagokból rekrutálódott. Egyre inkább érkeztek azonban biztató jelentések, amelyek szerint jó lenne, ha a pártvezetőség tagjai a jelentősebb munkahelyekre, így például a MÁV-hoz és Csepelre kimennének, és a szakszervezetek vonalán próbálnának kapcsolatot létesíteni az ott dolgozó szociáldemokratákkal, illetőleg a munkástanácsokkal. A szakszervezeteknél dolgozó öt emberünk pedig arról számolt be, hogy Gáspárék részéről a teljes jóindulat tapasztalható. Gáspárék nagyon örültek ennek az öt embernek, és ő – az embereivel együtt – azt az álláspontot képviselte, hogy előtérbe kell helyezni a szociáldemokratákat, mert mi a munkássággal szorosabb kapcsolatot tudunk létesíteni, és mérsékelni tudjuk azokat a szenvedélyeket, amelyek egyre inkább fellángoltak.

Ebben feltételezhetően szerepet játszhatott az, hogy a szociáldemokrata pártvezetés ellenzte a munkástanácsok által hirdetett sztrájkokat; azt próbáltuk megértetni, hogy ez nem vezet eredményre. Sztrájkolni csak akkor szabad, hogyha az ÁVH föltámad és újra olyan parancsuralmi rendszer alakul ki, mint amilyen volt. Arra helyeztük a súlyt, hogy minél több jármű menjen vidékre, hozzon élelmiszert, aminek eredményeként megismétlődött

az 1945-ös állapot. Szinte minden üzemtől teherautók mentek vidékre és hozták az élelmiszert.

Talán 1957. január elején történt, amikor Kálmán József azt mondta nekem, hogy menjek el a szakszervezeti központba, mert Kisházi megállapodott Gáspárral, hogy ő is részt fog venni a szakszervezeti mozgalomban. Erősen sántítva felmentem a SZOT irodájába, s egy olyan grémiumban találtam magamat, ahol az öt emberen kívül ott volt Kisházi és Kálmán József is. A legnagyobb meglepetésemre az ülést Kisházi nyitotta meg. Azt mondta, hogy most a szociáldemokrata párt vezetőit kérte magához, mert a Gáspár Sándorral folytatott tárgyalások alapján megállapította, hogy a munkásság egyre inkább sztrájkolni akar. Erre való utalással elmondotta, hogy az oroszok nem tűrnek el mást, mint a munkáshatalom érvényesülését, ezért arra kéri a jelen lévő szociáldemokrata vezetőket, járuljanak hozzá, hogy a szakszervezetekben kerüljék a pártvonatkozások megjelölését, tehát ne arra hivatkozzunk a jövőben, hogy itt szociáldemokraták és kommunisták vannak, hanem hogy a munkásság van jelen. Erre én eléggé hangosan felhördültem, és meg se vártam expozéjának befejezését, felszóltam, hogy ez ellen a legélesebben tiltakozom, mert Gáspárral az első alkalommal a szociáldemokrata-kommunista arány vonatkozásában a 70:30-ban állapodtam meg. Tehát én igenis ragaszkodom – mondtam – a szociáldemokrata párt szerepének kihangsúlyozásához. Erre Kisházi föl pattant, hogy megint eljutottunk odáig, hogy az intellektuelek akarják meghatározni a párt irányvonalát, hogy Révész doktor elvtárs csillapítás helyett még szítja is a szociáldemokraták és a kommunisták között fennálló nézetkülönbségeket. S mint mondta, elvárja tőlem, hogy a munkásegység szempontjait vegyem figyelembe, annál is inkább, mert az oroszok a jövőben nem állnak szóba a szakszervezetek vezetőivel. Formálisan összevesztünk, úgyhogy attól kezdve – ez január 10-e körül lehetett – én Kisházi-val nem is álltam többé szóba, bár Kisházi néhányszor próbált közeledni hozzám. Azt az öt embert pedig, akit beküldtünk a szakszervezetbe, Kisházi szép lassan áterrelte a maga megalkuvás jellegű felfogására, ő maga pedig hamarosan, talán már márciusban vagy áprilisban munkaügyi miniszter lett.

Az így átalakult szakszervezetek lényegesen különböztek az 1948–1949 és 1956 közötti szakszervezetektől, mert az embereknek kinyílt a szemük és a szájuk. Ennek köszönhetően azt, hogy a munkástanácsok vezetőit letartóztatták, a munkásság jelentős része nagy zúgolódással fogadta. De ahogy múlt az idő, és ahogy megtörténtek a letartóztatások, egyre inkább kezdett kialakulni az a „konszolidáció”, amelyet Kádárék és főként Marosán a maga szájtevéseivel is elősegített. Marosán akkori szerepe nagyjából ismert. Ő volt az, aki elnémitotta azokat a szociáldemokratákat, akik azért mentek be a szakszervezetekbe, hogy mérsékeltebb vonalat képviseljenek.

1957 januárjában újra vissza kellett mennem a kórházba, mert az első három hét alatt a szilánkot még nem vették ki a lábamból. Azt remélték, hogy megnyugszik a szilánk, és nem fog komplikációt okozni. Lázas voltam, nem tudták mitől. Kivizsgálásra a Kútvölgyi úti kórházba vittek, ahol azonnal megállapították, hogy azért van lázam, mert a seb elüszkösödött. Ezt követően újabb három hetet töltöttem el a Péterfy Sándor Utcai Kórházban.

Kijöveletem után újra voltak pártvezetőségi ülések. Egy este, január végén vagy február elején este fél tizenegykor becsöngetett hozzám Fischer József, hogy lenn áll a taxi, amivel hozzám jött, s vár engem Edward T. Wailes, az amerikai követ. Fischer Józseffel együtt elmentem hozzá, akit nagyon érdekelt, hogy a jövőt illetően mi a szociáldemokrata álláspont. Elmondtam neki, hogy sajnos mi, szociáldemokraták, nem vagyunk egységesek eb-

ben a pillanatban. A vezetőség még mindig bízik abban, hogy az oroszokkal meg lehet állapodni, illetve ki tudjuk harcolni azt, hogy elhagyják az ország területét, és úgy gondoljuk, hogy abban az esetben az országban föl lehet támasztani a demokráciát. A magam részéről azt kértem, hogy az ENSZ-ben az Egyesült Államok képviselje a magyar nép egyöntetű kívánságát, hogy revízió történjék az ország vezetésében. Éjszaka fél három volt, amikor a követ autójával visszaérkeztünk a lakásomra. Elég izgalmas volt, mert akkor még mindig főnállt a statárium.

Tudomásom szerint, Fischer József a legnagyobb buzgósággal vett részt minden olyan ankéton, megbeszélésen vagy személyes találkozáson, amely őt az értelmiségi bizottsággal összekötötte. Úgy tudom, Kodállal is tárgyalt, miután én alkalmatlanná váltam arra, hogy bármiben részt vegyek, hiszen két mankóval jártam. Fischer volt az, aki abban reménykedett, hogy az amerikaiakat meg lehet mozgatni, ha egy erősebb felszólalás történik az ENSZ-ben. Meg tudom érteni, hogy ma már erre nem szívesen emlékszik vissza, hiszen hazajövetelének – tudomásom szerint – az volt az egyik feltétele, hogy minden régi kapcsolatot megszakítja, és ez a magyarázata annak, hogy én több mint húsz esztendeje nem találkoztam vele, és ő nem is kereste az alkalmat, hogy velem összejöhessen.

A nálam tartott szociáldemokrata pártvezetőségi ülések teljes mértékben illegálisak voltak. De jellemzőnek tartom, hogy februárban legfeljebb egy-két ember hiányzott. Ivanics maradt el először. Igen éles összetűzések voltak Vas-Witteg és Ivanics között, mert Vas-Witteg egyszer azt vágta Ivanics szemébe, hogy itt most nem imádkozni kell. Ivanics ugyanis változatlanul azon az állásponton volt, hogy minden ellenzéki társasággal kapcsolatot kell tartani, így a jobboldallal is. Ivanics erre felhördült, kikérte magának ezt a hangot, és attól kezdve már nem jelent meg.

Ezekon a pártvezetőségi üléseken mindenki elmondta, hogy az ismerősei közül kit állítottak elő, hogy az érdekében el lehessen járni. Közben sokan – akik internálva voltak – rehabilitációjuk érdekében kerestek meg. Én egyre-másra írtam a kérvényeket, hogy az illetők valamilyen nyugdíjhoz jussanak. Dollai Antallal éppen ebben a vonatkozásban hozott össze a sors. Neki útlevele volt, és állandóan utazott, Kéthlyvel is tartotta a kapcsolatot Bécsben, hozzám is beférkőzött, van is tőle egy írásom. Dollai megpróbálta elintézni Kéthlyvel és az osztrák párttal, hogy rendszeresen folyósítsanak pénzt, s hogy IKKA-csomagokat küldjenek. Az osztrák szakszervezet éveken keresztül küldött is IKKA-csomagokat, amelyeket körülbelül negyven-ötven ember kapott meg. Időnként még pénz is érkezett, amelyet – Kelemennel egyetértésben – a nyomorgók között szétosztottunk.

Ebben az időben a Magyar Vörös keresztnek volt valamilyen felhatalmazása arra, hogy egyes emberei külföldre utazhassanak. Dollai is a Vörös keresztnél volt alkalmazva, s ezen a címen utazhatott Nyugatra. Dollai eredetileg pedagógus volt, valamelyik főiskolán volt előadó. Kéthly Annával 1956 előtt is kapcsolatot tartott. Azt nem tudtam megállapítani, hogy beépített volt-e már Anna kiszabadulása után, vagy akkor még nem volt az. Az kétségtelen, hogy Kéthly megbízott benne. Utólag aztán megállapítottuk, hogy Dollai be volt építve a rendszerbe. Körülbelül 1957 júniusától kezdődően, mivel gyanússá vált számomra, megszakítottam vele a kapcsolatot. De az tény, hogy Kéthly Anna egészen bizalmas utasításokat is rábízott, hogy adja át nekem. Ilyen volt például az, hogy próbáljuk a szakszervezeteket úgy átvenni, ahogy eredetileg elképzeltük.

A vezetőségi üléseket márciusig mindig megtartottuk. Az utolsó ülést azzal a latin idézettel fejeztem be, hogy „navigare necesse est, vivere non est”²², vagyis az volt az álláspontunk, hogy mindenki a maga helyén próbálja az eseményeket befolyásolni, hogy – még az élete kockáztatásával is – a szakszervezetekben szociáldemokrata túlsúly alakuljon ki. Tehát élni nem kell, de hajózni és az eszmét terjeszteni igen. Ezzel a klasszikus idézettel zártam be az utolsó ülést március elején. Amiben természetesen az volt benne, hogy a kommunista párt egyre inkább elvadult. Marosánnak soha meg nem bocsátható bűne, hogy vindikálta magának azt a jogot, hogy az oroszokat ő hívta be, és ő az, aki teljes mellel kiállt a munkásegység mellett, amelyet szerinte a forradalom után újra meg kell valósítani. Erre hívtam fel a jelenlévők figyelmét, hogy a maguk szűk körében próbálják ellensúlyozni ezt a Marosán-féle álláspontot.

A huszonegy tagú pártvezetőségből Kéthly Annán és Benjámin Olivéren kívül senki sem emigrált. Akkor én voltam a legfiatalabb a pártvezetőségben, ma már én és talán csak Ivanics élünk. Kisházi mindent elkövetett, hogy közülünk mindazokat, akiket be lehet vinni a kommunista pártba, illetve a szakszervezetekbe, azokat bevigye. Ha visszanezdek, azt mondhatom, hogy tulajdonképpen 1962-ben történt meg az igazi munkásegyesülés. Kisházi ugyanis keresztülvitte, hogy a vezetőség tagjainak jelentős része belépjen a pártba. Én voltam az egyetlen, akit nem próbált meg rábeszélni erre, s lehet, hogy éppen azért, mert a köztünk lévő viszony teljesen elhidegült. Akit azonban lehetett, azt bevitte a pártba. Szomorú történeteket mesélhetnek arról, hogy ezek közül többen följöttek hozzám, és beleegyezésemet akarták megkapni ahhoz, hogy beléphessenek az MSZMP-be. Az öt szakszervezeti ember is – Ivanics kivételével – MSZMP-tag lett. Belépett tehát Vas-Witteg, Pozsgai Gyula, Jancsecz Imre, Tóth István. Belépett Marczali-Rákosi László is, aki később miniszterhelyettes is volt.

A Szakasits–Marosán-vonallal semmiféle kapcsolatot nem tartottunk. Hangsúlyoznom kell, hogy az álláspontom, amely a pártvezetőségi üléseken abszolút mértékben érvényesült, az volt, hogy az árulókkal semmilyen kapcsolatot nem létesítünk, pláne azok után, amiket Marosán az első három hónapban, de még utána is deklarált. Egyikőjükkel sem tartottam kapcsolatot. Annyira nem, hogy Kálmán József, aki idős koránál fogva hajlandó volt a megbocsátásra, 1957 áprilisában fölhozta hozzám Balassát, aki korábban országos főkapitány volt, s azzal a társasággal volt börtönben, amely Szakasits perében szerepelt. A következő kívánsággal jöttek: Balassát azzal bízták meg, hogy próbáljon velem kapcsolatot létesíteni, mert a Marosán-csoport, de maga a kommunista párt is súlyt helyez arra, hogy a szociáldemokraták az ország érdekében nagyobb szerepet vállaljanak. Balassa tehát puhatolózni jött, hogy hajlandó volnék-e belépni a kormányba, és elvállalnám-e az igazságügy-miniszteri tárcát. Azt mondta, hogy nem Marosán küldte, hanem a Kádár-csoport. Akkor egy suszter, Nezvál Ferenc volt az igazságügy-miniszter, és azt szerették volna, hogy egy szociáldemokrata kerüljön a helyére. Balassa először azt adta elő, hogy ő mélységesen bánja, hogy annak idején Szakasitsot támogatta, de most már Kisházin keresztül kapcsolatot keresett a Kádár–Apró–Dögei-társasággal, akik azt szerették volna, hogy a szociáldemokrácia egyes vezető emberei jobban kapcsolódjanak be és vegyenek részt a konszolidáció megteremtésében. Azt kérték tőle, tudja meg, hogy lehetne-e velem kapcsolatot létesíteni. Előrebocsátotta azonban, hogy tulajdonképpen csak azért mert följönni hozzám,

²² Navigare necesse est, vivere non est – hajózni szükséges, élni nem.

mert Kálmán József biztatta, hogy nincsen bennem harag és ellenérzés velük szemben, hogy tárgyalóképes és higgadt ember vagyok. Arra a kérdésére, hogy én a miniszteri tárcát elfogadnám-e, a szemébe nevettem. „Abban a pillanatban, amikor azt megtenném, egész múltamat felrúgnám” – mondtam. „És mit szólnék ahhoz, ha ő ezt a tisztet elfogadná?” – kérdezte, mert volt egy olyan kombináció is, hogy ő legyen az igazságügy-miniszter. Amire én azt mondtam: „Nézd, én európai ember vagyok, én el tudom képzelni azt, hogy valaki megbánta azt, hogy milyen álláspontot foglalt el, azt is meg tudom érteni, hogy adott esetben szóba áll kommunistákkal, de a legmerevebben ellenzem, hogy az igazságügyi vonalon elfogadj bármit is. Vedd ezt úgy, hogy párthatározat, hogy nem járulok hozzá, ha mint megtért szociáldemokrata jelentkezél nálam.” Balassa néhány hét múlva fölment Kálmán Józsefhez, és azt mondta, hogy nem tudott kitérni az elől, hogy valami funkciót ne foglaljon el. Így lett 1957 júliusában az Erdészeti Hivatal vezetője.

Egy alkalommal, amikor még mindig csak mankóval tudtam járni, Kálmán József azzal jött föl hozzám, hogy járt nála Justus Pál, aki verte a mellét és nem győzte hangsúlyozni, hogy mennyire elhibázottnak tartja életének azt a lépését, amikor 1945-től kezdődően a baloldal vezetésébe bekapcsolódott. Justus kicsikarta Kálmántól, hogy hozzám feljöhessen. Kálmán kérte, hogy fogadjam, mert Justus összetört és le van sújtva. Miután európainak tartottam magam, hozzájárultam ahhoz, hogy pár nappal később Kálmán és Justus együtt megjelenjenek a lakásomon. Justus őszintén előadta, hogy ő magát most már, ha van jobboldal, akkor jobboldali szociáldemokratának tartja. A börtön megtanította arra, hogy nekünk volt igazunk. Szeretné, ha tudomásul vennénk, hogy bármikor, ha arra lehetőség nyílik, akkor mint egyszerű közkatoná szerepelne a szociáldemokrata pártban. Hangsúlyozta: nekem biztos tudomásom van arról, hogy ő mindig elvi alapon állt, neki semmi anyagi előnye nem származott abból, hogy a baloldal vezetésében részt vett, soha nem fogadott el extra összegeket senkitől sem. Megveti és megtagadja Marosánt, aki változatlanul tépi a száját. Azt feleltem: „Kérlek, nem tartom egyáltalán aktuálisnak ezt a színváltozásodat, hogy Paulusból Saulus lettél, de tudomásul veszem, hogy téged lelkiismereti kényszer hozott hozzám.” Annyira szimpatikussá vált később számomra, hogy haláláig vagy Kálmán József lakásán, vagy az én lakásomon, vagy Justusén havonta egyszer rendszeresen összejöttünk. Justus temetésén – ha jól emlékszem – Kassák gyászbeszéde hangzott el.

Amikor már lábra tudtam állni – 1957 áprilisában vagy májusában – Kassák üzent, hogy szeretne velem beszélni. Föl is kerestem, és hosszabb beszélgetést folytattunk. Kassák azt mondta: őt frappirozta, hogy fél esztendővel ezelőtt megalakult a szociáldemokrata párt. Ő magát változatlanul régi szociáldemokratának tartotta. Azt mondta, hogy bárhogyan alakulnak is a jövőben a politikai élet lehetőségei, vegyük, vegyem tudomásul, hogy ő változatlanul a régi, és teljes mértékben a párt mellett áll. Ez akkor számomra már csak egy illuzórikus kijelentés volt, hiszen májusban még egy költőnek is látni kellett, hogy a „konszolidáció” alapjai valóban le vannak rakva. Kassák minden csoporttal – amelyikkel akkor még lehetett – kapcsolatot tartott. Szép gesztusnak tartottam, hogy fél esztendővel az események után még engem is biztosítani akart arról, hogy tekintsük őt olyannak, mint aki megmaradt szociáldemokratának.

Egy szép napon fölhívott a radikálisok vezető embere, Csécsy Imre, s azt mondta, hogy valamelyik nap beszélt Litván Józseffel, aki korábban a Budakalászi Textilművek igazgatója, ekkor pedig a gyár szaktanácsadója volt. Csécsy azért hívott, hogy közölje: délután egy megbeszélés lesz, amelyen részt vesz Litván József és Bibó István is. Litván ötlete lehetett

az, hogy engem hozzon össze Bibóval, akit én addig csak futólag ismertem. Erre a megbeszélésre elmentem. Bibó, Csécsy és én hosszasan fejtettük ki a magunk álláspontját, s jó két-három óra után eltávoztam. Bibót, amikor elhagyta az épületet – úgy tudom –, letartóztatták.²³ Csécsy Imrét is letartóztatták ekkor. El lehet képzelni az akkori „zabszem”-hangulatot, amely ezt követően elfogott.

Harminc év távlatából azt kell mondanom, hogy ezen a megbeszélésen társasjátékot folytattunk, hogyha ez lenne, akkor mi volna, és ha az lenne, akkor mi lenne. Bibó változatlanul hangoztatta: ő hisz abban, hogy az oroszokat meg lehet győzni arról, hogy itt egy felfordult ország van, bár jelenlétükben kialakult egy bizonyos új rend, és Kádár ügyesen lavíroz, amikor a konszolidáció megteremtésén fáradozik, ő azonban változatlanul hisz abban, hogy a magyar ügy, amely az ENSZ napirendjére került, és eléggé megmozgatta a világot, eredményesebben is végződhet, mint ahogy most állunk. Bibó a szociáldemokrata álláspontra volt kíváncsi egy olyan esetben, ha az ENSZ kedvező határozatot hoz. Én azt mondtam, hogy Kéthly Anna teljes felhatalmazását élvezem, azaz Kéthly és a párt nevében eljárhatok. Kész vagyok arra, hogy minden olyan csoporttal együttműködjek, amely valóban egy független Magyarország megteremtését tűzte ki maga elé célul. „Nagyon örülök annak – mondtam –, hogy Csécsy alkalmat adott arra, hogy veled részletesebben tárgyalhassak.” Ezen a megbeszélésen részletesen megbeszéltük, hogyan képzeljük el a koalíciós kormány megalakítását, s hogy a magunk részéről erre hogyan vagyunk felkészülve, s hogy én kikkel tartom a kapcsolatot. Bibó részletesen kikérdezett, bizván abban, hogy az ENSZ-nek lesz annyi ereje, hogy rákényszerítse az oroszokat a kivonulásra. De ez tulajdonképpen egy utópisztikus beszélgetés volt. Elég hosszasan tartott, mert részletkérdésekbe is belementünk, így például abba, hogyan képzeljük el a kormány megalakítását, mi volna az első dolgunk a téiszekkel kapcsolatban, figyelembe véve azt, hogy a parasztságot megnyerjük.

Bibó nagyon sok megbeszélést folytatott. Elmondta, hogy az ifjúsággal, a munkássággal nincs semmi baj, de a parasztságra sokkal jobban oda kell figyelni. Neki szoros kapcsolata volt Tildyékkel, és mindent meg fog tenni – mondtam –, hogy ilyen koncentrációban mi a magunk súlyának megfelelően vehessünk részt. Nagyra becsülte azt a habozó magatartást, amelyet 1956 októberében tanúsítottunk. A kölcsönös megértés szellemében beszélgettünk, de a következő időben, mint említettem, Bibót letartóztatták.

Felvetődhet a kérdés, miért nem tartóztattak le engem is ekkor, hiszen az 1957 első felében tartott pártvezetőségi ülések sorozata és a Bibóval, valamint a radikálisokkal való tárgyalás elégséges okot szolgáltatott volna erre. Erre a kérdésre nem tudok válaszolni. Nem tudom, miért nem következett be, mert állandóan vártam, hogy letartóztatnak. Semmi sem igazolja ezt jobban, mint az, hogy mostanáig állandó megfigyelés alatt állok²⁴. A feleségem még ma is mulat azon, hogy még akkor is követik, ha a piacra megy. Nem egyszer megcsinálta – mert bátorságért ő sem megy a szomszédba –, hogy azt mondta az őt kísérő őrnek, hogy: „Hozza a csomagomat, ha már ennyire jön utánam!” A kommunisták velem kapcsolatos magatartására két magyarázatot tudok találni. Az egyik, hogy megjelentettük a *Népszavát*, amelyben pontosan rögzítettük az álláspontunkat, a másik Kéthly kinti szerepe. Akármennyire is szidták, gyalázták őt, végeredményben apró megjegyzéseken kívül, amelyeket időnként a lapokban megjelentettek, lényegében vele szemben túlzottan alpári han-

²³ Bibó Istvánt 1957. május 23-án tartóztatták le.

²⁴ Az interjú 1986-ban készült.

got nem használtak.²⁵ Az is lehetséges, hogy talán tanultak a fordulat évének eseményeiből, vagy nem akarták a munkásságot újra felzaklatni.

Mint már mondtam, elküldték hozzám Balassát, később Marczali is igazolni próbálta magát, még Kisházi is üzent. Kisházi megtette azt, hogy elment édesapámhoz, s arra kérte, próbáljon lebeszélni, hogy azok előtt az emberek előtt, akik hozzám jönnek, ne izgassak a kormány ellen, és ne gyalázzam őt. Kisházihoz ugyanis visszakerült, hogy ugyanolyan árulónak tartom őt, mint annak idején saját unokaöcsémet s azokat, akik aktívan együttműködtek a két párt egyesítésében. Közülük 1957 után azok is nagyon csalódottak voltak, mert nem kapták meg azokat a pozíciókat, amelyekre érdemesnek tartották magukat. Vágvölgyi a Tankönyvkiadó Vállalat, Révész Ferenc pedig a Szabó Ervin Könyvtár igazgatója lett, igaz ő a Központi Bizottságba is bekerült és országgyűlési mandátumot is kapott. Nem volt igazán szükség a szociáldemokratákra, ez esetben is érvényes volt: a mór megtette a kötelességét...

A fentebb említetteken kívül nagyon szoros kapcsolatban voltam Mérei Ferencel, akit unokaöccse, Mérei István révén ismertem meg. Találkozásom Méreivel annál is inkább érdekes volt, mert 1957 nyarán többször próbált engem rávenni arra, hogy lépjek összekötésbe a fiatalokkal. Én azonban akkor már erősen pesszimista voltam, hogy szükséges-e a saját mozgalmamon kívül másokkal is kapcsolatot teremtenem. Tehát csak elméleti jellegű beszélgetéseket folytattam Méreivel, hogy mi legyen a helyzet akkor, ha az ENSZ-ben sikerül a magyar ügy felülvizsgálatával elérni, hogy az oroszok kimenjenek az országból.

1956. október 23-a előtt, mint jogász, a Budakalászi Textilműveknél dolgoztam. Október 25-től 1957. január közepéig nem jártam be a munkahelyemre. Egyik kollégám, mint említettem, mindent elkövetett, hogy rám bizonyítsa, milyen nagy szerepet játszottam a forradalomban, s hogy ezért kirúgjanak. Egy másik kollégám, dr. Faludi Ferenc, azonban – aki arról volt nevezetes, hogy nagy szerepet játszott az 1944-es Zsidó Tanácsban, és elméletben szociáldemokratának tartotta magát – megakadályozta, hogy nekem az eseményekben való szereplésem és a párt főtítkárhelyettesévé történt megválasztásom miatt problémám legyen.

Amikor először kijöttem a kórházból, kimentem Budakalászi, ahol Faludi biztosított arról, hogy az állásomat megtarthatom. Amikor a második alkalommal is kijöttem a kórházból és jelentkeztem a munkahelyemen, már új vezérigazgató volt, aki nem olvasott újságokat, meg nem is nagyon törődött a politikával. Azt mondta, hogy ő nem ért a joghoz, Faludi Ferencel együtt viszont mi addig hibátlanul láttuk el a pozíciónkat. „Tudomásul veszem – mondta –, hogy felgyógyult.” Úgy 1957 februárjától rendszeren kijártam a munkahelyemre, ahol jogtanácsosként alkalmaztak. A Budakalászi Textilművek státuszában voltam, de Budakalászi csak 1963-ban kerültem ki. Zavartalanul itt dolgoztam harminc éven keresztül. Ez azért fontos, mert világeletemben utáltam a jogot. Jogásznak is csak azért mentem, mert apám nem engedett újságírónak, mondván, hogy polgári laphoz nem mehetek, egy lapnál pedig két Révész nem lehet. Utáltam tehát a jogot, most sem rajongok érte, de talán jó jogász lettem, miután normálisan tudok gondolkodni, amit legjellemzőbben úgy tudok igazolni, hogy az elmúlt tíz évben, már nyugdíjasként, egy jogsegélyszolgálati irodát vezettem.

Az idő előrehaladtával csökkent azoknak a száma, akik felkerestek. Kezdetben nem volt olyan nap, hogy valaki ne jött volna hozzám. Ma már csak hetente két-három ember szo-

²⁵ Lásd Kende István: Kéthly Anna pálfordulásai. *Népszabadság*, 1957. január 27.

kott jelentkezni nálam, de régebben volt olyan nap, amikor a fiam gombozott az éppen rám váró elvtárssal. A fiam mint kis gimnazista volt akkor a titkárom, és folyton szót: „Édesapám, már megint négyen vannak az előszobában, s én csak eggyel tudok gombozni, légy szíves fogd a beszélgetéseidet rövidebbre.” Minden túlzás nélkül mondhatom, hogy a régi elvtársak meg akiket az alatt a rövid októberi egy hét alatt megismertem, azok állandóan jöttek. S jöttek az özvegyek is, akik között azt a pénzt, ami időnként hozzám érkezett, szét tudtam osztani. Ennyi volt. Agitációt természetesen a lakásomon már nem folytattam.

Talán 1957 végén vagy 1958-ban lehetett, amikor egyszer nyolc ember jött fel hozzám, s azt mondták, itt az ideje annak, hogy a téeszésítéssel kapcsolatban kiadjunk egy röplapot. Annyira vérlázító volt ugyanis az, amit az MSZMP, illetve a kormány a téeszéssel kapcsolatban csinált, hogy az ellen saját érdekünkben fel kellett emelni a szavunkat, hogy a parasztság lássa, a szociáldemokrácia még mindig él. Kész röpiratszöveget kaptam, s arra kértek, olvassam el, járuljak hozzá és adjuk ki. Ekkor mintha puskából lőttek volna ki, felpattantam, és ez ellen a lépés ellen a legélesebben tiltakoztam. Nem voltam hajlandó harmadszor is mártír lenni, s a röpirat kiadásában nem vettem részt. A körülmények ugyanis nem indokolták, hogy ezt megtegyük, mert úgy gondoltam, hogy a téeszésítés, ha ésszerűen csinálják, be fog válni. Visszautasító álláspontomat utólag is helyesnek tartom, teljesen értelmetlen lett volna, ha akkor ezt megtesszük. Másrészt pedig, ha ennek a rendszernek sikerült valami Magyarországon, akármilyen rettenetes körülmények között hajtotta is végre, az a téeszésítés és a gazdasági élet vonalán végrehajtott reform volt.

S hogy mi lett a többi vezető szociáldemokratával? Nyomorogtak. Zentai Vilmos ötvenhét éves korában kijelentette a kommunistáknak, hogy neki elég volt a börtön, nem hajlandó dolgozni, adjanak neki nyugdíjat. Ez 1956 végén, 1957 elején lehetett, és szó nélkül bele is mentek. Bennünket csak 1962-ben rehabilitáltak. És talán én voltam az egyetlen jogtanácsos Magyarországon, aki úgy dolgozott le harminc esztendő, hogy nem volt feddhetetlenségi bizonyítványa. A régi szociáldemokraták közül sokan úgy jöttek ki a börtönből, hogy már elmebetegek voltak. Györki Imre – akivel sokáig voltam egy cellában – agyalágyult lett, ugyanez történt Bechtler Péterrel is. Ezért nem választottuk be őket 1956 októberében a megalakult pártvezetőségbe. A legtöbb igen nyomorúságos állapotba került. Bittmann István visszament marósnak az egyik gyárba, és haláláig mint munkás dolgozott. Büchler József, Kálmán, Valentiny Ágoston, Kertész Miklós nyugdíjba kerültek. Piller, Jancsecz elmentek dolgozni a szakmájukba, az egyik asztalosmunkás, a másik villanyszerelő lett. Rákosiból, akit később már Marczalinak hívtak, miniszterhelyettes lett. Tóth Benő nyugdíjba került, Fischer József nyugdíjat kapott. Ladányi Ármin volt köztünk a legidősebb, ő is nyugdíjat kapott. Ivanics elment dolgozni. Azok az emberek pedig, akiket a szakszervezetben helyeztünk el, elfogadták az új hatalmat és kivétel nélkül szakszervezeti alkalmazottak lettek, később az ágazati szakszervezetekhez kerültek.

Szociáldemokraták vagyunk!

Egy olyan történelmi pillanatban áll talpra a Szociáldemokrata Párt, törpéktől meghátrított óriás, amilyen a magyar történelemben még nem volt. Szinte pusztán kézzel harcolta ki életlehetőségét attól az uralortól, amely népi demokráciának nevezte magát, de amelyben sem formailag, sem lényegileg sem népi, sem demokrácia nem volt. Egy hatalmas színjáték mutatkozott a világ felé, amelynek kulisszái összeomlottak, szereplői megfutamodtak és eléink meredeznek most a rozsdás vasvázak, lógó kötelek, por és szenny, ami a cifra díszletek mögött elrejtve volt.

Ha a pusztulás láttán mégis az öröm érzése tölt el bennünket, az abból a meggyugvásból fakad, hogy a munkásság, amelynek nevével a diktatúrát igazolni akarták, töretlen lélekkel áll sok évtizedes pártjának eszméi mellett. Aki azt a sok évtizedes nevelő- és tanítónak nem ismeri, amelyet a Szociáldemokrata Párt a dolgozó tömegek között oly sok veszedelem, üldöztetés és megpróbáltatás között végzett, csak az bámulhat ezen a spontán helyreálláson és lelki rugalmasságon, amelyet e nehéz órákban tapasztalhatunk a dolgozó tömegek között.

Mélységes tisztelettel és főhajtással kell adoznunk azoknak a hősöknek, akik a talpraállás lehetőségét megteremtették; a sok ezer értelmiségi és munkás fiatalnak, akik éhiesen és rongyosan csak egy független és szabad Magyarország gondolatától fűtötten vitték a harcot. Mélységes tisztelet és főhajtás azoknak, akik a legtöbbet, fiatal életüket adták azért, hogy felemelt fejjel és megalázottság nélkül járhasanak ebben az országban azok, akik megmaradtak. Emléküket a magyar nemzet legnagyobb hősei mellé állítjuk és letesszük sírjukra a magunkén kívül az egész világ esodálátának és bámulatának a koszorúját.

De a harcnak és az áldozatoknak emléke kötelezi az élőket: a veszedelem, amely a forradalom eszmei tartalmát és céljait fenyegeti, nem múlt el. Nemcsak a zavargásban halászó sötét elemek munkájától kell tartanunk, de attól is, hogy a forradalom lendítőkerekére kapaszkodva, ezt a hatalmas erőt azok is a saját céljaikra igyekeznek felhasználni, akiknek a Szociáldemokrata Párt részvételével végzett országépítő munka is sok volt. Tudjuk, hogy rendkívüli keserűség halmozódott fel a lelkekben a Szociáldemokrata Párt elhallgattatása idején. De semmi jó sem származik sem az országra, párta általában, sem a szociáldemokrata tömegekre különösen, ha ezt a keserűséget az ellenforradalom a saját hasznára veheti igénybe.

A Szociáldemokrata Párt megalakulása nem jelenthet menedéket azoknak, akik ennek a szörnyű politikai, gazdasági és erkölcsi csődnek okozói; számot kell adniuk — amennyiben elérhetőek lesznek — cselekedeteikről. De erre csak akkor kerülhet sor, ha a jószándékú, hazájuk sorsáért aggódó és építésre kész kezekkel várakozó dolgozók megteremtik és biztosítják a nyugalmat és rendet, az ország nyugalalmát és rendjét, a maguk nyugalalmát és rendjét.

Mert ez az ország a mi országunk, az éhezőké, a rongyosoké, a hajléktalanoké, a munkátlanságoké, a szegényeké, a koldusoké, a halálra ítélté. Gondoljunk vissza a dolgozó tömegek az 1919 augusztusával kezdődő szenvedéseikre, az árattartományt sújtó megtorlásokra, a felére lenyomott bérekre, a fehér börtönökre és internálótáborokra. Az egyik börtönből kiszabadulva ne engedjünk ebből az országból egy más színű börtönt teremteni. Az ellenforradalom ma azt suttojja, hogy semmit sem kezd újra abból, amit annak idején elkövetett. Vigyázzunk erre és a párt felépítésével védekezzünk az ellen, hogy ez a susogás diadalmas nevetéssé ne erősödjék. Vigyázzunk a gyárakra, a bányákra és a földekre, melyek a nép kezében kell hogy maradjanak, az alkotó- és építőmunka lehetőségeit felmérjük, nincs kétségünk abban, hogy ehhez segítséget kapunk mindenholon és mindenkitől.

Ezzel a gondolattal induljunk neki egy új életnek és bízzunk saját erőnkben, újjászülött pártunkban, és abban az új, demokratikus, független Magyarországnak, amelynek körvonalait ma már tisztábban látjuk, mint egy héttel ezelőtt.

Szociáldemokraták! Barátság!

Kéthly Anna

FISCHER JÓZSEF

„SZERVEZKEDÉS NEM VOLT, CSAK BESZÉLGETTÜNK”

Fischer József 1901. április 12-én Budapesten született. A polgári iskola elvégzése után Krausz Ármin építészeti irodájában kőművesinas. Ezt követően műszaki rajzoló. 1926-ban építésmesteri bizonyítványt szerzett. A Modern Építészet Nemzetközi Kongresszusa (CIAM) magyar csoportjának tagja. 1932-ben került kapcsolatba a szociáldemokratákkal. 1945-ben újjáépítési kormánybiztos, 1945–1948 között a Budapesti Közmunkák Tanácsának elnöke. 1956-ban részt vett a szociáldemokrata párt újjáalakításában, az utolsó Nagy Imre-kormány államminisztere. 1965–1978 között az USA-ban dolgozott. Hazatérését követően visszavonultan élt. 1995-ben meghalt.

Amikor a rádióban bejelentették az amnesztiát, és bementék, hogy Kéthly Annát kiengedték, a délelőtti folyamán egy szál virággal meglátogattam. Kéthly a Pozsonyi úton, a szomszédságunkban lakott. Útközben talákoztam Révész Ferencsel, aki a szociáldemokrata párton belül az úgynevezett balszárnyhoz tartozott, és aki egész idő alatt a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárában dolgozott. Csak úgy odavetettem neki: „Megyek Annát meglátogatni, és virágot viszek neki.” „Csak menjél” – mondta, de szemlátomást szerette volna, ha velem jöhet, de az ő körülményei között ez nem volt lehetséges. Pár hét múlva a lakásomon összegyűltek egypáran, akik Kéthlyvel akartak találkozni. Ott volt Révész Mihály és Kelemen Gyula. Révész András – Révész Mihály fia – később érkezett. Kelemen Gyula volt az, aki ekkor megjegyezte, hogy hasonló szelek fűjdogálnak, mint 1918-ban. Érezhető volt, hogy itt valami komoly dolog lesz. Ekkor tervezgetés, szervezkedés nem volt, csak beszélgettünk. Azon az állásponton voltunk, hogy valahogy vissza kell állítani a koalíciós kormányt, a koalíciós rendszert. Mindenkinek volt valami elképzelése. A lehetséges koalíció kerete adott volt, hiszen létezett a kisgazdapárt, a parasztpárt, a szociáldemokrata párt és a kommunista párt.

Az 1956. október 23-án történeteket megelőzően szólnom kell a Magyar Építőművész Szövetség kongresszusáról. Én ekkor a Buváti¹ egyik kis részlegét vezettem, amely a Váci utcában, az új városházán volt. Az építészkongresszust a Parlamentben tartották. Itt a következő dolog történt. Kocsis Iván professzortól, aki nem szeretett ilyesmiben részt venni, a kongresszust megelőzően azt kérdezték, hogy miért nem megy el. S erre – csodák csodája – elment. Amikor visszajött, azt mondta, hogy nagyon jó helyre küldték, mert a talán negyven fős vezetőséget titkosan választották meg. A negyven közé csak egy kommunista, Major Máté került. Perczel Károly vezetőségbe kerülése, aki addig a szövetség főtitkára volt, egy szavazaton múltott. Erre a következőt csinálták. Az utolsó, titkosan megválasztott vezetőségi tagot, Rados professzort egyszerűen megkérték, hogy mondjon le. Rados Jenő professzor apolitikus ember volt, s így lemondott. Perczelt pedig ezzel betornázták a veze-

¹ Buváti – Budapesti Városépítési Tervező Vállalat.

tőségbe, s továbbra is ő lett a főtitkár. Én innen számítom a forradalmat, mert az, hogy a kommunistákat kibuktatták a vezetésből, az forradalmi tett volt.

A Petőfi körü vitákon egy kivételével nem vettem részt. Azon az egy vitán Németh Lóránt közgazdász barátommal voltam, aki ma nagyszerű beosztásban külföldön dolgozik. Németh Lóránt annak a kis baráti társaságnak volt a tagja, melybe én is tartoztam. Mi minden héten összegyűltünk. Ott volt Medveczky, a festőművész, Granasztói Pál építész, Ottlik Géza író, Németh Lóránt és még néhányan. Ez a Petőfi körü vita nagyon viharos volt. Csozádkoztam is, hogy egy kommunista vezetőségű helyen ilyen lehetséges. Csendben ültem, nem vettem részt benne. Ez egy-két héttel a forradalom kitörése előtt volt.²

Október 23-án, amikor kitört a forradalom, átmentem Kéthlyhez, és azt mondtam: „Anna, valamit kellene csinálni.” Neki azonban az volt a véleménye, hogy szétesett az egész szociáldemokrata mozgalom, és nincs kivel. „Hogyhogy nincs? – kérdeztem. – Hiszen amíg olyan tette kész embereket lát, mint én, addig van remény.” Ő azonban nem ment ki az utcára, nem akart feltűnést kelteni, nem akarta, hogy esetleg ünnepejék az emberek.

Október 23-án én is ott voltam a Bem téren. Emlékezetes maradt Veres Péter szónoklata. A közeli gimnázium diákjai – éppen úgy mint az egyetemisták – piros-fehér-zöld zászlókkal, a tanárok vezetésével jöttek. Ez forradalmi megmozdulás volt. A zászlókból kivágták a címert. A külügy épülete is azon a téren van. Az ottaniak is kivágták a címert a zászlókból, s anélkül tették ki az ablakokba. Gondolták, hogy így esetleg békén hagyják őket. A térre néző laktanyában tartózkodó katonák pedig az ablakokból figyelték a történeteket.

Elhangzottak a különböző szónoklatok, felolvasták a követeléseket, majd besötétedett. Szinte mindenki tanácstalanul állt. A diákok, akik az egyetemről jöttek, külön csoportban álltak. „Most hová menjünk?” – kérdezték. „Menjünk vissza az egyetemre!” Elindultak, de akkor a tömegből elkezdtek kiabálni: „Menjünk a Parlament elé!” Erre a tömeg áthullámozott a hídon. Amikor a tüntetők a mostani párház elé, a Jászai Mari térre érkeztek, a tömegből „Vesszen az ÁVO!” kiáltás hallatszott. Így értünk a Kossuth Lajos térre. Amíg a térről a Rádióhoz, illetve a Sztálin-szoborhoz el nem indultak, én is ott voltam. A Parlament erkélyéről először Erdei akart beszélni, de őt lehurrogták, az emberek nem voltak hajlandók meghallgatni. Vissza is ment az erkélyről. Ezt követően elég hosszú idő telt el addig, amíg Nagy Imre megjelent. Déry is akart beszélni. Azt képzelte, hogy ő húzta meg a ravaszt, de nem húzott ő meg semmit. Nemcsak ő, hanem más is írt az *Irodalmi Újságban* cikkeket. Déryt páran felemelték a vállukra, ott kiabált, de senki sem figyelt rá. Mindenki a parlamenti erkély felé figyelt, és Nagy Imrét követelte. Nagy Imre beszéde után megpróbáltak mindent, hogy szétoszlássák a tömeget. Eloltották a lámpákat. Én a Földművelésügyi Minisztérium oldalán, a tömeg szélén álltam. Egyszer csak azt láttam, hogy az Akadémia utca felől egy fáklyásmenet jön. Majd rájöttem: nem jött abból az irányból senki, hanem csak akinél újság volt, az meggyújtotta, s ebből lett a „menetelő” tömeg. Erre pedig, aki papírt talált, meggyújtotta, s egyszerre csak fényárban úszott a tér. Óriási jelenet volt! Az égő papírok bevilágították a teret. Meglepetés volt számomra, s az megint forradalmi jel volt, hogy teherautókon megjelent Csepel meg a Váci út gyárainak munkássága. Az addig

² Feltételezhetően a Közgazdaság-tudományi Egyetem nagytermében 1956. október 10-én „A műszaki fejlesztés és a fiatal műszaki értelmiség problémái” című Petőfi körü vitán vett részt. Lásd *A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján. V. Gazdasági vezetés – Műszaki fejlesztés – Kertmagyarország?* Budapest, 1994, 1956-os Intézet. 178 o.

történeteket a munkások megjelenése tette forradalommá. Teherautót engedély nélkül az utcára vinni ugyanis már felelősséggel járt.

Kéthly másnap nem akart kimozdulni a lakásából, legalábbis velem nem jött ki az utcára, ezért átmentem hozzá. Ebédelni mindig a városházi étterembe mentem. Ha jól emlékszem, csütörtökön, amikor már kijárási tilalom volt, a Bajcsy-Zsilinszky úton egészen az Andrassy útig mentem. Ott három fiatalember szaladt hozzám, és megkérdezték, hogy honnan jövök, s vannak-e ott orosz tankok. Mondom: „Csak magyarokat láttam.” „Az nem érdekes” – válaszolták.

Október 26-án új kormány alakult, amelyben a szociáldemokratákról még nem esett szó, de a kormánynak már tagja volt Tildy Zoltán és Kovács Béla is. Két-három nap múlva a koalíciós pártok vezetői – nevezetesen Nagy Imre, Tildy, Erdei Ferenc és Kádár – bejelentették a többpártrendszer visszaállítását.³ A szociáldemokrata párt még ekkor sem lépett a politikai élet színterére. Tehát volt két vagy három napos átmenet, amikor valami koalícióféle már volt, de a szociáldemokraták még várokztak. Már említettem, hogy nálam folyt egy tanácskozás, ahonnan Kéthly telefonált Nagy Imrének. Majd át is ment hozzá, de ez sokáig tartott, mert nem volt járművünk. Kéthly, miután Nagy Imrével tárgyalt, visszajött és referált, hogy mit végzett. Ennek az volt a lényege, hogy Kéthly kérte: engedjék meg a szociáldemokrata párt megalakítását. Nagy Imre az engedélyt megadta. Ezt követően már másnap birtokba vettük a Conti utcai pártházat.

A szociáldemokrata párt október 23-át követően tehát körülbelül három napig habozott. Ez hosszú idő volt, mert az egész tizenkét napig tartott. A szociáldemokrata párt viszonylag hosszú huzavonája – tartózkodása a koalícióhoz való csatlakozástól – arra az okra vezethető vissza, hogy mi azon az állásponton voltunk: a varsói paktumból ki kell lépni, és az oroszoknak ki kell menni az országból. Ezért húzódtott olyan sokáig a dolog, ez kétségtelen. Ezt a vitát Kéthly folytatta Nagy Imrével. Két este járt fenn Kéthly Nagy Imrénél, és csak éjfél után jött vissza.

A második – szintén nálam tartott – megbeszélésre pontosan emlékszem. Körülbelül tizenöten jöttek el az ideiglenes vezetőségből. Már délután volt, amikor megszólalt a telefon. Tildy Kelemen Gyulát hívta, ugyanis Kéthly már nem volt itt, akkor ő már kiment Bécsbe. A telefonbeszélgetés után a következőket mondta Kelemen Gyula: Tildy sürgette, hogy menjen be a Parlamentbe, mert attól tartanak, hogy a kisgazdapárttal együtt nem akarunk a kormány munkájába bekapcsolódni. Úgyhogy dönteni kellett, hogy kik legyenek a képviselőink a kormányban. Kéthly és Kelemen Gyula mellett a harmadik miniszterjelöltre szavazni kellett. Kelemen Gyula engem ajánlott azzal a megjegyzéssel, hogy én vagyok az egyetlen, aki az egész társaságban nem volt börtönben, tehát nem vádolhatnak elfogultsággal. Mindenesetre a titkos szavazás során 10:5 arányban mellettem foglaltak állást, öten Zentai Vilmos mellett szavaztak.

Ezt megelőzően – Kéthly akkor még itthon volt – meglátogatott egy osztrák képviselő és egy angol újságíró. „Gyerünk Kéthlyhez!” – mondtam. Át is mentünk, és akkor Kéthly elmondta, hogy másnap Ausztriába utazik. Mindenki lebeszélte, az osztrák képviselő is. Ne menjen el, minek megy el? „Az osztrákoktól valamit tanulni” – felelte Anna. Mire az egyik megjegyezte: „Azok tanulhatnak a magyaroktól, hogy mit kell csinálni.” Kéthly ennek ellenére kiment.

³ In: *A forradalom hangja*. I. m. 226–229. o.

Azt követően, hogy az ideiglenes vezetőség megszavazta a párt három miniszterjelöltjét, ketten átmentünk a Parlamentbe. Meglepetés volt, mert aki elénk jött azt mondta: „Miniszter urak, tessék bemenni!” Ezt már megszokhattam volna, mert végeredményben mint a Budapesti Közmunkák Tanácsa⁴ elnöke második fizetési osztályba tartoztam, miniszteri rangban voltam három évig. Bementünk Tildyhez, aki nagy sietve jött elénk, és azt mondta: „Jaj, de jó, hogy jöttök, mert itt van éppen három angliai lap tudósítója, és legalább látják, hogy itt vagytok.” Beszélgettem is velük.

Amikor az angoloktól elbúcsúztunk és kimentünk a folyosóra, akkor Kopácsi Sándor vezetett minket. Minden fordulóban állt egy katona, és ő rendelkezett, bemondta a jelszót stb. Bementünk Nagy Imréhez. Ekkor egy megrázó élményben volt részem. Ott a szobájában egy kis emelvényen ült valaki. Kezet fogtunk, és bemutatkoztam. Azt mondta erre: „Mi ismerjük egymást.” „Béla, te vagy?” – kérdeztem. Kovács Béla állt előttem. „Látod, mit csináltak velem?” – mondta. Majd megkérdezte: „Mit gondolsz, hány éves vagyok?” Nem akartam sokat mondani, s azt mondtam: ötvennyolc. Negyvennyolc – mondta erre. Döbbenetes volt, hogy mivé vált az az izmos parasztember, akit én 1946–1947-ben megismertem. „Volt olyan alkalom, amikor gödörbe állítottak, és még a fejem sem látszott ki” – mondta, majd leültünk. Nagy Imre az asztalfőn, jobbra tőle Kovács Béla, mellette én, szemben velem Tildy, mellette B. Szabó és Nagy Imrével szemben Kelemen Gyula. Ez november 2-án este volt.

Feltettem azt a kérdést Nagy Imrének, hogy ki fogja képviselni a kisgazdapártot, illetve a parasztpártot, ami akkor már Petőfi Párt néven szerepelt. Azt mondta, Erdei. Erdei? Látuk, hogy mi történt a Parlamentnél, és talán meg kéne kérdezni tőle, egyáltalán hajlandó-e. Ki van a parasztpártból? Mondom, Keresztury Dezső. Keresztury nem vállalta, Illyés nem vállalta, hát akkor Bibó. Ki az a Bibó? Egyikük se tudta. Őt a közmunkatanácsban ismertem meg, a belügyből volt delegálva. Tehát Bibó. Elmondtam, honnan ismerem, és hogy 1946-ban egy nagyon figyelemreméltó államtudományi tanulmánya jelent meg, ami akkor nagy feltűnést keltett. Mint említettem, az ott lévők közül senki sem ismerte Bibó nevét, csak én. Erre másnap megjelent. Azt is megkérdeztem, hogy ki lesz a honvédelmi miniszter. Nagy Imre nem adott választ. Valószínűleg azért, mert már hárman voltak kommunisták, és nem akart megnevezni senkit. Erre én egyszerűen – segítve neki – azt mondtam: Maléter. Úgy gondoltam, hogy a népszerűségét ki kell használni.

A Nagy Imre-kormányban, melynek „aktív” tagja voltam, a legjelentősebb tevékenységemnek tehát azt tudhatom be, hogy én ajánlottam a kormányba Bibót és a honvédelmi minisztert, Malétert, anélkül, hogy ismertem volna. Ennél nagyobb aktivitást nem lehetett kifejtteni. Bibó okozta a legnagyobb „kellemetlenséget”, de erről majd később szólok.

Mikor kimentünk Nagy Imre szobájából, az előszobában megálltunk. Egyszer csak kinyílt a bejárati ajtó, és Vas Zoltán jött be. A nyakamba borult, és ezt mondta: „Juszufkám, én teljesen kész vagyok!” Ez csak azért érdekes, mert ő volt az, akivel 1945-től ellentéteim voltak. Csak álltam, és néztem. Kelemen, Tildy meg nem tudom még ki, azon tanakodtak, hogy kapják vissza a pártok azt a vagyont, amit elvettek tőlük. Ez már megint olyan dolog volt, amihez nekem semmi közöm nem volt. Még ott voltunk, amikor – úgy, hogy majdnem nekünk rohant – bejött Donáth Ferenc. 1944 végén ő is – felváltva Péter Gáborral –

⁴ 1945-öt követően átmenetileg a közmunka-kötelezettség keretében kellett részt venni a romeltakarításban és az újjáépítés legsürgősebb feladatainak ellátásában. E tevékenység irányítását az 1945. január 28-án létrehozott Budapesti Közmunkák Tanácsa végezte.

nálam lakott pár napig. El is vitték a monogramos ingeimet, hogy azért mégis rendes ingben járjanak. Donáth Nagy Imréhez rohant. A nagy előtér közepén állt Maléter. Kelemen odasúgta nekem: ő Maléter. Nem akart megállni, én sem álltam meg, úgyhogy kimentünk.

Az új miniszterségem tehát igen rövid ideig tartott, hiszen az 1956. november 2-án tartott minisztertanácsi ülés volt az első, s egyben az utolsó is, amelyen részt vehettem. A november 2-i ülésen Tildy elmondta, hogy meglátogatta Mindszentyt. Mennyire más volt ez a beszámoló ahhoz képest, ami 1946-ban vagy 1947-ben történt. Akkor Tildy egy szék mögött állt, és Mindszentyvel nem is fogott kezét. Most azonban eléje ment: tessék – mondta. Úgyhogy nekem az volt a benyomásom, hogy Mindszentyt mint keresztet az egész ország a nyakán hordta.

November 3-án úgy emlékszem, hogy a Conti utcai pártházban találkozom Kelemennel. Be is mentem, és ott is maradtam. Kelemen viszont a Parlamentbe ment, és csak este jött be a Conti utcába. Ekkor mondta el, hogy Maléter és Erdei kimentek tárgyalni Tököltre, a magyarországi szovjet csapatok főparancsnokságára. A beszélgetés alatt egyszer csak bejött egy férfi, és egy kis cédulát adott a kezembe a következő szöveggel: „Jönnek az orosz tankok...” Olyan volt ez, mint egy fejbe vágás. Majd beállított három kisgazda, akiket szintén személyesen ismertem. Azt mondták, hogy a szociáldemokrata pártnak el kellene érnie, hogy a munka meginduljon, mert a sztrájk következménye katasztrófa lesz. Mikor ezt a kis mondókát elmondták, akkor Kelemen a szokásos óvatosságból azt mondta: „Kérem az urakat, igazolják magukat!” Mondtam, teljesen felesleges, ismerem őket, de már katorásztak a zsebükben. „De hogyan képzelitek? – kérdeztem tőlük. – Ezzel mi hátba támadnánk a forradalmat akkor, amikor az orosz tankok megindultak.” A sztrájk önmagától tovább folytatódott. Nem lehetett senkinek sem beleszólni, hogy mit csinálnak a gyárakban. Ahhoz mi nagyon kicsik voltunk. November 4-én hajnalban a feleségem köhögésére ébredtem. Mondtam is, kicsit zsörtölődve: „Már megint felébredtetél a köhögésseddel.” Erre ő: „Fel fogsz te mindjárt jobban is ébredni.” És akkor már hallottam dübörögni a tankokat.

Kelemenről tudom, hogy a lakásáról máshová költözött. Akivel találkoztam, mindenkinek azt mondtam, menjen haza. Mi semmiféle nyilvános dolgot nem csináltunk, a miniszterelnök jóváhagyását kértük és kaptuk meg a párt megújításához. Különben is úgy gondoltam, azt még egyszer nem lehet megcsinálni a szociáldemokratákkal, amit 1949 után csináltak. Végeredményben az új hatalomnak szüksége volt külföldi kapcsolatokra.

November 4-e után pár napig a biztonság kedvéért a nővéremnél laktam, a Bajcsy-Zsilinszky úton, ő nem tartózkodott otthon, egyedül voltam a lakásban. Találtam valami tüzelőanyagot, így be tudtam fűteni, és telefon is volt. Ez az állapot nem tartott tovább három napnál, mert amikor láttam, hogy nincs semmi vész, visszaköltöztem szépen a lakásunkba.

Kéthly már nem jött haza Bécsből. Ez nagyon furcsa dolog volt. Kéthly – mint utólag megtudtam – Sopronig jött kocsival, és ott – miután értesült a történekről – visszafordult. Ezt csak én kombináltam így, mert az terjedt el, hogy Kéthlyt nem engedték be az országba. Az egyik megbeszélésen valaki azt javasolta, menjünk át Kelemennel a szovjet követeségre, és tiltakozzunk az ellen, hogy Kéthlyt nem engedik be. Naivítás – mondtam –, mert nyilván úgy történt, hogy ő meghallotta a híreket, és visszafordult. Nem akarta magát újabb üldözésnek kitenni.

A Parlamentbe nem mentem be soha többé. Bibó, amikor kijött, keresett, de én éppen nem voltam otthon. Később találkoztunk, de az már csak baráti beszélgetés volt. Bibót a

következő év közepén letartóztatták. Ügyében engem is beidéztek a Gyorskocsi utcába egy beszélgetésre, kihallgatásra, nem is tudom, hogy minek nevezzem. Egy fiatalember kérdezett ki. Az előtte lévő papíron tizenkét-tizenöt kérdés volt. Azokra válaszoltam, és közben megkérdeztem tőle: „Mit csinált 1945-ben?” „Kőműves voltam” – felelte. „Hát akkor szaktársak vagyunk” – mondtam. Teljesen kedélyesen fogtam fel a dolgot, pedig nagyon rossz híre volt annak az utcának, mert oda be lehetett menni, de kijönni nem. Ott volt Bibó is. A kihallgató elővette azt a kiáltványt, amit Bibó még a Parlamentben írt. Bibó ezt, amikor összetalálkoztunk, a következőképpen mondta el. Bent maradt a Parlamentben, és kezdte írni a kiáltványt. Délfelé bement hozzá Dobi, és azt kérdezte: „Te mit csinálsz itt?” Bibó erre azt felelte: „Miniszter vagyok.” „Nagy szar vagy, nem miniszter” – mondta neki Dobi. Egy orosz tiszt bement hozzá, akinek szintén ezt mondta, de az megjegyzés nélkül kiment. A Gyorskocsi utcában Bibó kiáltványát a kihallgató megmutatta nekem, s megkérdezte: „Látta ezt?” „Ezt nem, én egy körülbelül nyolcoldalas anyagot láttam, amit nagyon jó tárgyalási alapnak tartottam.” „Jól van, rendben van, azt látta, de ezt nem. Az még egy korábbi dolog volt” – mondta a kihallgató. Elég az hozzá, hogy innen szépen, emelt fővel távoztam. Többször nem is jártam ott. Semmit sem kérdeztek.

1956. november 4-én tehát a Nagy Imre-kormány megszűnt, mindenki hazament. A továbbiakban semmi sem történt. Révész lakásán még vagy tízen próbáltunk összejönni.

Arra, hogy mi történt ezeken a beszélgetéseken, a legcsekélyebb mértékben sem emlékszem már vissza. Egyszer az ott lévők az egyik szobába visszavonultak, engem nem hívtak be. Úgyhogy külön tárgyaltak. Ez a dolog picit sértő volt a számomra. Én a Buvátiban dolgoztam, s mivel csoportvezető voltam, szabad kijárásom volt, és én onnan blicceltem.

A Buvátiban 1956-tól még két évig dolgoztam, tíz beosztottal. 1959-ben mondtak fel. Ez politikai tisztogatás volt. 1959-ig elcsendesedtek a dolgok, és akkor már akármit meg lehetett csinálni. Akkor adtam be a kivándorlási kérelmemet először. Eldöntöttem, hogyha rám nincs szükség, akkor elmegyek. Hét és fél évig nem kaptam meg az engedélyt, majd csak a tizenkilencedik kérésre és külföldi – francia, osztrák – beavatkozásra adták meg végül.

Egyszer – talán 1962-ben – felhívott Ortutay, s azt mondta, hogy járt nála egy volt francia miniszter, az Emberi Jogok Ligájának az elnöke, és megkérdezte, hogy miért nem engednek engem ki. Mondtam, hogy ezt nem tudom. Azután Erdei azt kérte, hogy: „Írd meg nekem, én majd elintézem.” Egy fél év múlva pedig azt mondta: „Nézd, arra figyelmeztettek, hogy ne foglalkozzam ezzel az ügyvel.” Kész! Ezzel le volt zárva. Egy másik alkalommal az osztrák alkancellár üzent nekem, aki látogatóban volt itt, hogy menjek el hozzá a Gellértbe. Révészt is meghívta. Ott beszélgettünk. Kérdezte, hogy a feleségem miért ment el Bécsből. Mondom, mert a fiam ott van New Yorkban, és a város szívében egy több emeletes autógarázst tervezett.

Egy év múlva viszont megakadályozták, hogy Pittermann-nal találkozzam. Ennek a következő a története. Én mindig reggel hat órakor iszom egy csésze teát. Ez az, amit Angliában tanultam. Ki akartam menni a lakásból, de az ajtóba valaki kívülről beletört egy kulcsot. Már megint az angyalföldi jasszok a belügyből – futott át rajtam. Nevetséges figurák voltak, hiszen egy keskeny ablak volt az ajtómon. Éppen a fejem fért ki, s ha a fej kifér, akkor a többi is, próbáljuk meg. A telefonom nem működött. Felöltöztem szép rendesen, kimásztam. Lementem a házmesterhez, hogy tőle telefonáljak. „Ne tessék kimenni” – mondta a házmester. „Ott szemben...” „Nem baj” – feleltem. Felhívtam Kelemen Gyulát,

aki szintén meg volt híva. Kocsit küldtek érte, mondta. Erre megkértem, hogy jöjjön előbb hozzám, vegyen föl. De ő azt nem tudja megcsinálni, mert nem tudja a sofőrnek németül megmondani, hogy merre menjen. Kimentem az utcára, s fel akartam szállni a 2-es villamosra. Ketten mindjárt ott teremtek mellettem, az egyik megfogta a kabátomat. Erélyes hangon rá kiabáltam, hogy engedje el, mert ha kell, még szájon is vágom. Azt üzentem Péter Gábornak, hogy nem lehet ilyen ragacsos társasággal, ez rettenetes. Erre bekísértek a közeli őrszobára, de a rendőrtiszt sem tudott semmit. Ezek nem tudtak semmiről. Nekik csak ki volt adva, hogy bevigyenek, nem vitatkoztam, mert tudtam, hogy ennek semmi értelme nincs.

Kelemen Gyula találkozott Pittermann-nal, őt odavitte a kocsí, azt mégsem lehetett leállítani. Az már sok lett volna. Aztán, amikor 10 órakor engem a rendőrségről kiengedtek, rögtön hazamentem, és a géphez ültem. A külügyminiszternek írtam arról, hogy ennek az ügynek milyen külpolitikai jelentősége van. Leírtam az egész históriát. Kaptam egy választ a külügytől, hogy átadták a belügynek az ügyet! S majd jóval ezt követően megkaptam a kivándorlási engedélyt.

FELTÁMADTUNK, ÚJRA ÉLÜNK

Az erőszak 1948-ban eltemette a Magyar Szociáldemokrata Pártot. Vezetőink százait börtönbe, ezreit pedig internáló táborokba zárta a lelketlen önkény, árulóknak bélyegezve azokat, akik egész életüket az emberiség szent ügyének és a szegények igazságának szolgálatában töltötték el. Sokan közülük börtönben fejezték be életüket, fájdalom, sokan követték közülük a sírba Szeder Ferencet, a magyar földmunkásmozgalom régi vezetőjét.

De mi élünk újra, mi feltámadtunk. A szervezett munkásság százazrei, akik ökölbe szorított kézzel szenvedték az elnyomás keservesét, ma felszabadult lélekkel, lelkesen építik újjá országukat a Magyar Szociáldemokrata Pártot. A magyar dolgozó milliók, akiket a legkegyetlenebb tőke sem zsákmányolt ki olyan alávaló módon, mint az utolsó nyolc esztendő uralkodói — azt hazudva, hogy a dolgozók nevében kormányoznak —, most ezek a milliók élszánt lelkesedéssel építik nagyra a munkásszolidaritás fellegvárát. Ifjak, akik még tegnap véreztek a szabadságért, asszonyok, akik a hajnali órákban hóban, fagyban hordozták síró gyermekeiket munkahelyükre, hogy utána hajszolt munkában, férjekkel együtt se kereszessenek annyit, amennyi emberséges megélhetésükhöz elegendő lett volna, a koldusfillérekben tengődő, egy élet munkájában megrokkant öregekkel együtt, lelkesen emelik fel a szabadság véres kobogóját. S védik a lefolyt harc tisztaságát mindenkiel szemben, aki azt bosszúvágyból, vagy egyéb okból beszenyhezni akarja.

Arra kérünk minden szociáldemokratát, hogy folytassa lankadatlanul a pártépítés munkáját, támogassa a nemzeti bizottságokat és vegyen részt jószándékú munkájában. Teremtsük meg újra ifjúsági szervezeteinket, a nyolc év előtt elrabolt boltijaitukat lehetőleg szerezzék vissza. A szegények és a munkások élelmiszerét a legelső adandó alkalommal juttassák el hozzánk.

Ugyancsak vegyünk vissza vidéken is elorzott szakszervezeteinket, amint azt a fővárosban tettük, hogy ismét a dolgozók védőpajzsa legyen.

Gyűjtsék erejüket paraszt tagtársaink is, hogy reménytelenre tegyünk minden kísérletet a nagybirtok visszaállítására.

Értelmiségi tagjaink is vegyék ki részüket azokból az erőszaktevésekből, amelyek célja, hogy le ne térítsék az ország népét a gyógyuláshoz és emberi élethez vezető útról.

Kisiparos és kiskereskedő tagtársaink, akik 1945 után nagy erősségei voltak pártunknak, ismét legyenek pillérei újjáéledt mozgalmunknak.

Azok a családok, akiknek politikai fogoly hozzátartozójuk még nem tért haza, helyi szervezeteink vezetőjével közöljék sürgősen hozzátartozóik nevét.

Magyar munkástestvéreink! A szabadság útja megnyílt előttünk. Az ország népe keserves szenvedések árán tanulta meg, hogy a jobb- vagy baloldali szélsőség csak pusztulást vagy zsarnokságot hozhat ránk. Védjük meg drágán szerzett szabadságunkat, építsük fel a semleges, demokratikus Magyarországot.

Kelemen Gyula

a Magyar Szociáldemokrata Párt
főtitkára

ERDEI ISTVÁN

„SZEPTEMBER 27-ÉN TEHÁT AZ ORSÓ UTCÁBA MENTEM”

Erdei István 1904-ben Hódmezővásárhelyen született. 1920-ban belépett az SZDP-be, 1926-ban a párt hódmezővásárhelyi titkára, később az országos nagyválasztmány tagja lett. 1934-től az SZDP öt vidéki kerületi titkárának egyike, az általa vezetett debreceni kerületi titkársághoz tartozott Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár és Szolnok megye. Kapcsolatban állt a Márciusi Front debreceni csoportjával, a „Tovább” körével. 1938-ban csatlakozott Bresztovszky Ede és Takács Ferenc csoportjához, amely az SZDP-t „nemzeti alapra” kívánta állítani. Ezért 1939-ben pártbeli pozícióját elveszítette. 1945-ben parlamenti képviselő, az Országos Agrárpolitikai Bizottság titkára, az országos pártvezetőség tagja. Az 1947-es választások előtt levélben közölte a pártvezetőséggel, hogy egészségi állapota és a kialakult politikai helyzet miatt nem kíván többé politikai tevékenységet folytatni, és visszavonul Hódmezővásárhely melletti tanyájára. Az SZDP-ből 1948-ban kizárták. 1956-ban a Csongrád megyei Nemzeti Bizottság elnöke. 1957. március 13-án letartóztatták, első fokon négy, másodfokon nyolc év börtönbüntetésre ítélték. 1987-ben meghalt.

1954 őszén Morgan Philips, az angol munkáspárt vezetője Moszkván keresztül Kínába utazott, s közben megállt Budapesten, hogy a szociáldemokratákkal is találkozzon. Ennek hatására Hruscsovtól megkérdezte: tudja-e, hogy ki Kéthly Anna? Hruscsov nemleges válasza után Philips elmondta, hogy ki. De azt is megkérdezte Hruscsovtól, tudja-e, hogy hol van. Ez magyar belügy – felelte Hruscsov. Erre Philips elmondta, hogy körülbelül három esztendeig senki sem tudott Kéthlyről, azt sem tudták él-e vagy már meghalt, hogy Magyarországon van-e vagy pedig a határokon kívül. S ez nemcsak Kéthly Annával volt így, hanem több szociáldemokrata vezetővel is. Philips harmadik kérdése az volt, Hruscsov tudta-e, hogy a magyar szociáldemokrata vezetők ilyen elbánásban részesülnek. Hruscsov azt válaszolta, fogalma sincs róla, most hall először ezekről, de ez is kizárólag magyar belügy. Philips ezt tudomásul vette, de megjegyezte, hogy Kínába megy, s ott ugyanezt meg fogja kérdezni. Elutazott Kínába, s Annust másnap a börtönparancsnok hívatta, és azt mondta: „Na, Kéthly Anna, készüljön fel, maga szabad!” Mindezt Annus mondta el nekem, amikor nyolc-tíz hónappal a többiek előtt kiszabadult.

A szociáldemokrata vezetőség tagjai közül én voltam az egyetlen, aki nem volt letartóztatva. Valószínűleg azért, mert tudomásul vettem a két párt egyesülését, és bejelenttem, hogy semmiféle funkciót nem vállalok. Segítséget jelenthetett az is, hogy Erdei Feri és Darvas magas beosztásban voltak. Nekem politikamentes, de fontos állásokat kínáltak, én azonban nem kívántam ezeket, beteg is voltam, s visszavonultam a borszai tanyámra.

Kéthly, amikor kiszabadult, levélben megkeresett, s én azonnal válaszoltam neki. Három-négy levelet váltottunk, majd pedig személyesen följártam hozzá Budapestre, a Pozsonyi úton lévő lakásába. Ott többször találkoztunk. Találkozóink egyike 1956. szeptember

huszonvalahányadikán volt. Kéthly Annával Nagy Imre már akkor – veje, Jánosi Feri és Losonczy Géza jelenlétében – tárgyalt.

Nagy Imre ekkor már koalícióban gondolkozott. A Gerő Ernő–Hegedüs András-féle kormány¹ ezt már elfogadta. S ezt ekkor Nagy Imre közölte Annussal. Nagy elmondta azt is, hogy a kibontakozás a Független Kisgazdapárt állásfoglalásának ismerete nélkül csak ködös elképzelés, így neki az első dolga fölvenni a kapcsolatot Kovács Bélával, a kisgazdapárt volt főtitkárával. Másodiknak pedig a szociáldemokratákkal kívánta Nagy felvenni a kontaktust. Gerőék bízták meg Tildyt és Dobi Istvánt, hogy keressék meg Kovács Bélát, ajánlják föl neki a földművelésügyi miniszteri tárcát. Annus engem azzal fogadott szeptember 27-én, amikor magához kéretett, hogy előző nap Nagy Imre őt Orsó utcai lakására kérette, ahol – Losonczy Géza és Jánosi Feri jelenlétében – közölte velem, hogy megbízást kapott, és amennyiben az előfeltételeket meg tudja teremteni, akkor a megbízást elfogadja. Annus azt mondta: „Én Nagy Imrével átbeszéltem mindent.” Fölfogása szerint az átalakulásnak két-három napon belül meg kellett volna történni, éspedig úgy, hogy egyszerűen bejelentik: a dolgokat így továbbvinni nem lehet, és átadják a vezetést Nagy Imrének. Nagy arra kérte Kéthlyt, hogy készítsen egy emlékeztetőt arról, hogyan képzei el a kibontakozást. Annus azt is elmondta, hogy Nagy Imre elfogadta a szociáldemokraták koalíciós elképzelését, s mint kifejtette, amennyiben az MDP vezetése ehhez hozzájárul, akkor vállalja, ha nem, akkor vissza fogja adni a megbízatást. Annus azt mondta nekem, hogyha megkapja Nagy Imre a megbízatást, akkor ő vállalja, hogy az előkészületeket megtegye. Nagy Imre Kéthly értésére adta, hogy a koalíciót a kommunista párt, a Független Kisgazdapárt és a szociáldemokrata párt alkotná. E pártok mellett még egy katolikus párt lett volna, amelyik legalábbis egy-két esztendeig nem lett volna tagja az ideiglenes háromtagú kormánykoalíciónak. Ez a párt a lojális ellenzék szerepét töltötte volna be, vagyis le kellett volna szakítani jobbról a mindszentystákat, balról pedig Ortutayékat és másokat, akik teljesen Rákosi keze alá dolgoztak. Azt mondta nekem Annus: „Pista, ezekben a kérdésekben ne is bocsátkozz, mert ezeket megtárgyalta velem Imre, és amennyiben meg lesz a lehetőségünk arra, hogy a szociáldemokrata párt szétvert hada valaha összeülhessen ebben a kérdésben, akkor mi fogjuk eldönteni, hogy kik azok, akik eljönnek az összejövetelre.” Annuska elmondta még, hogy lesznek olyanok, akiknek főntartásai vannak, illetve hogy lehetnek olyanok, akik főntartás nélkül fogják elfogadni a kommunista párt elképzeléseit. Annuska igen fontosnak tartotta, hogy zavaró körülmények nélkül összejöhessünk: úgy, hogy mindenki kifejtthesse álláspontját. Akik hajlandók Nagy Imre vezetése mellett a koalíciós egységben részt venni, azokkal megbeszéli, hogy hogyan történik az államigazgatásnak, a rendőrségnek, a politikai vezetésnek és az egész ország kormányzásának az átalakulása. Elmondta, megállapodtak abban is, hogy ennek két-három napon belül teljesen simán, észrevétlenül kell megvalósulnia.

„Hanem van egy kérdés, ami miatt idekérettelek” – mondta nekem mindezt követően Annuska. „Nagy Imre a földkérdésről érdeklődött. Erre azt mondtam, hogy nézd, ebben a kérdésben én nem tudok neked mankót nyújtani, mert ezzel nem foglalkoztam.” Azt mondta Imre, hogy a Tildy- és a Dobi-féle tárgyalások után Kovács Béláéktól olyan jelzést kapott, hogy ők az egypártrendszerrel való áttérés státusán nem kívánnak részt venni, de a magánbirtoklás vonatkozásában föltétlenül változást kívánnak. Kikötötték, hogy – bizo-

¹ Hegedüs András 1955. április 18-tól 1956. október 24-ig volt miniszterelnök.

nyos határt szabva – a teljesen megsemmisített kismagántulajdont vissza kell állítani. A kisgazdák a koalíciót, a három pártot és a katolikusokat elfogadták. Annus azt mondta ekkor Nagynak: „Pár napon belül küldök valakit, még nem tudom kit, hiszen Szeder Ferencet agyonverték ötvenkettőben a börtönben, Takács Ferenc pedig ötvenhat májusában meghalt.” Maradtam tehát én, s ezért hívott Annus. Mindezt Kéthlytól és Nagy Imrétől tudom, ugyanis én is jártam az Orsó utca 4. szám alatt, Nagy Imre lakásán. Nagy Imrét gyerekkora óta nagyon jól ismertem, úgy tízéves korunkig együtt nőttünk föl.

Az Orsó utcában nagyon szívesen fogadtak. A földreform idején a szociáldemokrata párt felelőse ennek végrehajtásáért Szeder Ferenc volt, a kulimunkát azonban én végeztem. Így abban az időben nap nap után az Országos Földbirtokrendező Tanács elnökével vagy Nagy Imrével, vagy pedig Donáth Ferencsel kellett tanácskoznom. Szeptember 27-én tehát az Orsó utcába mentem. Imre azt mondta: „Nézd, Annussal megbeszéltem mindent, egy témára kérek meg, mert Annus erre nem vállalkozott, a földkérdés megoldásában légy a segítségemre.” Nekem azonban – hogy a megbízatásomat el tudjam vállalni – ismernem kellett a partnerek állásfoglalását ezzel kapcsolatban. Kovács Béla azt közölte az öt felkereső küldöttséggel, hogy a baranyai kisgazdák fölfogása szerint – és ezt eljuttatta hozzám is – negyven katasztrális holdig a magántulajdont vissza kell állítani. A latifundiumok és a nagybirtokok ügye pedig egy további kérdés lehet. Nekem a szociáldemokraták álláspontját kellett volna megfogalmaznom. Azt mondtam, hogy erre e pillanatban nem tudok választ adni, mert mélységes meggyőződésem: ahhoz, hogy Nagy Imre nyugodt lélekkel elindulhasson a megbékélés útján, léteznie kell a szociáldemokrata pártnak, amelyik akkor nem létezett. Elsősorban tehát – mivel bennünket szétverték – arra kell törekedni, hogy lehetőséget kapjunk egy összejövetelre, hogy azok, akik még megvannak, megbeszéljék, mire tudnának vállalkozni. Meg kell nézni, kik azok, akik főntartással, s kik azok, akik minden kötöttség nélkül vállalkoznak erre. De ehhez a pártnak létre kell jönnie! Imre azt mondta: „Jó-jó, ez egy más kérdés, de engem az érdekel, hogy a negyven katasztrális holddal szemben mi volna a szociáldemokrata párt álláspontja.” Azt válaszoltam: „Ezt majd a szociáldemokrata pártértekezlet fogja megfogalmazni.” „De legalább a te álláspontodat mondd el” – kérte Nagy Imre. Erre azt válaszoltam: „A szociáldemokrata pártnak még nincs e kérdésben megfogalmazott álláspontja, de én annak a szociáldemokrata pártnak, amelyik negyven holdig visszaadná a földet, tagja nem lennék.” „De miért?” „Egyszerűen azért, mert igen rövid idő alatt két forradalom zajlott le előttünk, és a mából kell kiindulni, miszerint a föld magántulajdona tíz-tizenöt holdig még megvan.” Kereken megmondtam, hogy a kisgazdapárt fölállíthat bármilyen programot, a szociáldemokrata párt megtárgyalhatja, de én olyan szociáldemokrata pártnak, amelyik a negyven holdat elfogadja, nem leszek tagja. „Nézd, Imre – mondtam –, azzal tisztában kell lenni, hogy negyven katasztrális hold akkora terület, hogy azt nem képes egy család megmunkálni.” Erre megkérdezte, hogy nekem mennyi földem volt. „Az, ami mára is megmaradt ebben az egypártrendszerű végelgyengülésben – mondtam –, tizenöt katasztrális hold. Ennél több nem, mert az, akinek tizenöt holdnál több van, állandó idegen munkaerő alkalmazására van ráutalva. Márpedig tudomásul kell venni, hogyha ezt elfogadjuk, akkor visszaállítjuk a béresek, a kanászok, a libapásztorok világát. Sok ostobaságot csinálhattunk, de azért ennek a két forradalomnak a tartalmi lényegét odáig nem lehet visszacsinálni, hogy megint visszamenjünk a tanyás béresek és a kisbéresek korszakába.” Elmondtam még azt is, hogy mielőtt Nagy Imréhez elmentem, referáltam Annusnak és fölkerestem Takács Józsefet Rákosszentmihályon, s amit elmondtam, azt ve-

lük egyeztetve, velük egyetértve mondtam el. Nagy megköszönte, s megnyugtatónak tartotta a véleményemet. Majd kifejtette, hogy ő is megütközött a javaslaton, s valószínű, hogyha ehhez a kiscgazdapárt ragaszkodnak, akkor nem vállalja az átalakulás irányítását, a kibontakozás elősegítését. Megjegyzem, hogy ezt követően, már az események alatt Nagy Imre közölte Annussal, hogy Kovács Bélának húsz-huszonöt holdban állapotok meg. Ezt már én is elfogadtam tárgyalási alapnak. Még annyit a Nagy Imrével való beszélgetésről, hogy megkérdeztem tőle: „Akkor mit csinálsz, Imre, ha a kiscgazdapárt fönntartja a negyven holdat?” „Akkor, kérlek szépen, visszamegyek az egyetemre.” Éppen akkor voltam ugyanis nála, amikor az Egyetemi Tanács közölte telefonon velem, hogy egyetemi tanári állását visszakapta. „Ha tehát a negyven holdhoz ragaszkodnak, akkor visszaadom a kibontakozás megoldására vonatkozó megbízatásomat, elmegyek az egyetemre, és tanítom az egyetemi ifjúságot.”

Nagy Imrénél ekkor közel két és háromnegyed óra hosszát tartott a beszélgetésünk. A kiscgazdapárt negyven holdas javaslatával kapcsolatos álláspontom kifejtésén kívül azt kérdezte – mivel ismerte, hogy a földreform lebonyolításában a szociáldemokraták részéről részt vettem –, hogyha a szociáldemokraták is bekapcsolódnak, akkor mire számíthat a részemről. Neki ugyanis föltétlenül szüksége volt arra, hogy a földkérdésben olyan ember álljon a kormányzat mellett, akinek van ingerenciája arra, hogy a saját pártjában azt a nézetet, amit megbeszéltünk, képviselje. Tizenöt holdig azonban Nagy Imre a sérelmeket meg akarta gyógyítani, tehát azt, amit ezeknek a kisembereknek az üldözése, bebörtönzése, anyagi megsemmisítése okozott. Azt mondta nekem: „Ha létrejön ez a kooperáció, akkor az volna a jó, ha a Földművelésügyi Minisztérium élére kerülne.”

Erről én Kovács Bélával nem tudtam beszélni, mert még beteg volt. Így aztán elmentem a kiscgazdapárt székházába, és beszéltem B. Szabóval, aki a kiscgazdapárt jobbszárnyának, a még Tildyn túli jobboldali szárnyának volt a képviselője. Tildynek és Szakasitsnak is az volt a baja, hogy az asszonyok nagyon igényesek voltak, viszont nem volt megfelelő súlyuk és ismeretanyaguk az országos eseményekhez.

A Nagy Imrével való beszélgetés után referáltam Kéthlynek. Elmondtam, hogy mit végeztünk, és vártam a további értesüléseket. Roppant meglepődtem, amikor egészen váratlanul, mondjuk, majdnem minden előkészület nélkül kirobbant a forradalom. Nekem Imre úgy beszélt az Orsó utcában, hogy ez kormányzati kérdés: ha elfogadják az elaborátumomban foglaltakat, akkor a leendő koalíciós partnerek gondoskodnak arról, hogy az átalakulás teljesen simán megtörténjen. Nagy Imre még megkérdezte, mit csináljunk a parasztpárttal. Erre azt mondtam: „A parasztpárt egy hibrid alakulás, politikai érvényesülést kereső emberekből. Erdei Ferenc és Darvas József nagyon jól jött a kommunista pártnak, mert addig Donáth kivételével nem volt olyan komoly emberük, aki a földkérdéshez ért. Volt az orosz földosztás, de azt Magyarország esetében nem lehet lemásolni.” Nem azt mondtam, hogy a szövetkezetek nem kellene, mert „ha az 1938-as pártkongresszuson megkeresed a fölszólalásom, abban azt találod, hogy igaz, hogy a szövetkezeti termelőmunka magasabb rendű, de manapság minálunk erre az útra csak akkor léphetünk, ha a kisparcellákra osztott, magyar földműves népesség rájön arra, hogy a közösségi munkában – a gépeknek és a nagyüzemi gazdálkodásnak a segítségével – sokkal könnyebb lehet az élete. De ebben az országban olyan hangulat van ma, hogy igenis el kell végezni a latifundiumok szétosztását. Gondoljunk arra, hogy ez Károlynak sem ment, és Kun Bélának sem.”

Nagy Imre tehát azt kérdezte, mit csináljunk a parasztpárttal. Erre azt válaszoltam: „Erdei és Darvas menjenek át a kommunista pártba, ott hasznosabb emberek lesznek. Veres Pétert, Szabó Pált – a másik szárnyat – a szociáldemokraták szívesen látnák, csak fel kellene hagyniuk a magyarkodással.” A Nemzeti Parasztpártot ugyanis egyrészt a kolhozosítás igénye, másrészt pedig a nemzeti gondolat túlzott hangoztatása jellemezte. „Van egy nagy kérdés – mondtam –, éspedig az, mi történjék Kovács Imrével. Kovács Imre nagyon használható ember, de más területen. Neki a kisgazdapártba kellene mennie, dinamikus egyéniség, s ott nagyon gyorsan magához tudná ragadni a hatalmat. Az ő segítségével pedig könnyebb lenne megszabadulni jobboldalról a mindszentystáktól, baloldalról pedig az Ortutay-csoporttól.” Ezt is nagyon helyeselte – de aztán mi történt? Amikor kezdődtek a tüntetések az egyetemen, Nagy Imrét úgy kellett előráncigálni. Tehát nyilvánvaló: ha számított is arra, hogy megkapja a megbízást, akkor sem lehetett megtalálni. Keresték az egész városban, míg Erdei Feri valahonnan előhozta. Losonczy Géának meg Szilágyi Jóskának volt még komoly szerepe ebben. Csak november 2-án jöttem föl ismét Pestre, mivel október 26-án Csongrád megyében a nemzeti bizottság elnökévé választottak meg.

Október 23-át követően vidéken is megmozdult valami. Létrejött a Csongrád megyei, a hódmezővásárhelyi és a szegedi nemzeti bizottság. Én a megyeinek lettem az elnöke, és mint hódmezővásárhelyi lakos a vásárhelyiben is részt vettem. Ott volt Karácsonyi, akit a Tildy-féle koalíció megszűnte után Rákosiék dobtak. Pedig 1910-től körülbelül a Békepárt megalakulásáig nagyon rendes szociáldemokrata személyiség volt abban a körzetben, de aztán a kommunisták beugratták. 1945 után – mint Szeged, Csongrád megye és Hódmezővásárhely főispánja – ő volt az egyetlen, aki az egész koalíciós időben megtartotta a főispáni tisztséget. A nemzeti bizottságnak tagja lett még az öreg Posztós is, aki a szociáldemokrata párt embere volt. Igen jó garnitúra jött ott össze.

Október 28-án Karácsonyi főispán, Kiss, volt polgármester és Mucsy, a munkástanács elnöke, aki a Magyar Dolgozók Pártja helyi szervezetének volt vezetőségi tagja, közölték velem, hogy délután háromra összehívták a nemzeti bizottság alakuló ülését. Ezt a határozatot még Németh Károly titkársága alatt hozták. Németh Károly volt akkor a megyei párttitkár. Megkérdeztem: Dékány, a helyettes polgármester ott van-e a kisgazdapártból? Igen – hangzott a válasz. Vele ugyanis a koalíció idején nagyon jól összehangoltuk a dolgokat, amiért a kommunisták állandóan támadtak. Megkezdődött a tanácskozás, a kommunisták részéről a Karácsonyi-frakció – amely Nagy Imre elképzeléseit támogatta – volt jelen. Rákosi szekértolói nem voltak delegálva. Ugyanazon az alapon ültünk össze, mint amit Nagy Imrénél megbeszéltünk, hogy három plusz a Barankovics-típusú keresztény párt lesz. Nem tudom ki javasolt, de engem egyhangúlag a megyei nemzeti bizottság elnökévé választottak. Akkor azt fogalmaztam meg, hogy előreláthatólag, amikor a kormány az orosz kivonulás időpontjában megállapodik, akkor megéri a helyzet, hogy választást tartsunk, s addig vállaltam, hogy a Viharsarok népének megvizsgálom a hangulatát, és tapasztalataimról a nemzeti bizottságnak jelentést teszek. Az az ülés, amelyen a jelentést megtettem, október 31-én volt.

Erre az időpontra a megyei és a városi tisztviselők és alkalmazottak munkástanácsa már a közigazgatást is leváltotta, amit mi – a munkástanács javaslatára – amíg a koalíciós rendszer nem áll föl, csak tudomásul vettünk. Október 31-én a beszámolómban elmondtam, hogy bejártam Csongrád és Csanád megye jó részét, megfordultam Hódmezővásárhelyen, Makón, Szentesen, Csongrádon, Kisteleken, Mindszenten, Szegváron. A nagyobb helysége-

geket bejártam, Szegedre áttelefonáltam – mert akkor Szeged törvényhatósági város volt, de nem megyeszékhely –, hogy maguk intézzék a dolgokat. A szegedi forradalmi bizottság elnöke Perbiró József professzor lett. Jogászember volt, aki aztán tizenkét évet kapott, amikor én nyolcat. Tisztességes, de a politikában nem igazán járatos ember volt. Mellette Szegeden két régi szociáldemokrata munkás volt az alelnök. Beszámoltam a megyei tanács székházában arról, hogy egyetlen halottunk van a megyében, a szegedi kendergyár munkása. A gyár Újszegeden van, munkásai túlnyomórészt nők, mintegy kétezren, s amikor felvonultak, nyolcas sorokban jöttek át a hidon. A szegedi ÁVH, a régi szegedi oldalon kordont húzott, és felszólította a tömeget, hogy oszoljanak. Erre az ávósokat félretolták, de néhány ávós lőtt, és egy embert agyonlőttek. Temetések a Rákosi-féle pártbizottság, Németh Károly elnöklete alatt éppen ülésezett, s úgy döntött, hogy részt vesz a temetésen. A kendergyár munkásának koporsóját nemzeti zászlóval takarták le, s mint a forradalom mártírjának koporsóját vitték. Mintegy húszezer ember vett részt a temetésen Szegeden. Ekkor még nem alakult meg az új, a Kádár-féle pártbizottság, de már a régi sem működött. Németh Károly vezetésével azonban ott voltak a régi pártvezetők ennek a nemzeti hősként eltemetett kendergyári munkásnak a temetésén.

Az embereknek általában mindenütt az volt az első dolguk, hogy amint leváltották a Rákosi-féle apparátust, tüzet gyújtottak, és a beszolgáltatási hivatal összes anyagát elégették. Beszámoltam ezen az ülésen arról is, hogy Csengerleg faluban, a Szatymaz környéki szőlőtelepen, tehát borvidéken, ahol sok bor volt, egy Szörfi nevű ember volt a begyűjtési főnök, aki nagyon piszok egy ember volt, és emellett még a menyecskekkel is nagyon sokat szemtelenkedett. Vele az történt, hogy egy gumikerekű kocsin keresztbe fektettek egy lócat, és három-négy ember közé ültették a volt begyűjtési főnököt, Szörfit, és utcáról utcára vitték. Minden utcasarkon megálltak, s az emberek borral, kolbásszal, rántottával kínálták, és Szörfinek innia, ennie kellett. Ennél nagyobb kilengés nem volt, és közöltem azt is, hogy november 2-án Budapesten leszek.

November 1-jén Szegeden részt vettem egy értekezleten, amelyen én elnököltem. Valaki Pestről is részt vett ezen a megbeszélésen, nem tudom már, ki volt az, de egy tervet ismerttetett, amely szerint Barcstól Dunaföldváron, Kiskunfélegyházán át Békéscsabáig, illetve a román határig bezárólag fog elhelyezkedni a magyar hadsereg, és amennyiben nem tudják föltartóztatni a szovjeteket, akkor átmennek Jugoszláviába, és ott leteszik a fegyvert. A Pestről jött küldött azt kérdezte tőlem, hogyha ez a helyzet bekövetkezik, akkor mit fog csinálni a közigazgatás. Én erre azt válaszoltam, hogy meg kell szüntetni azt az állapotot, hogy gimnazista meg egyetemista lányok fegyverrel a kezükben az utcán mászkáljanak, ezt nem lehet tűrni, mert erre azt mondhatják, hogy partizánháború. Egyébként pedig, ha mégis harcra kerülne sor, a kórházaink rendelkezésre állnak. A polgári közigazgatás teljesíteni fogja feladatait, de csak akkor, ha a szovjetekkel fegyveres magyar alakulat áll szemben. A pesti küldött erre nagyon lehordott bennünket, hogy ez nem hazafias magatartás.

November 2-án két kollégával, a megyei munkástanács titkáraival felmentem Budapestre. Találkoztunk Nagy Imrével, aki Jánosi Feri jelenlétében fogadott. Nagy Imre megnyugvással és köszönettel vette, hogy helytállt a Viharsarok, hogy sem rombolások, sem inzultusok nem voltak. Valóban nagyon vigyáztunk arra, hogy szélsőséges dolgok ne történhessenek. Ez nem azt jelentette, hogy mi nem akartuk radikálisan megoldani a kérdéseket. Mi elfogadtuk azt a proposíciót, amit Kádár kihirdetett, hogy lesz kommunista párt is, de az ország sorsának alakításába az újjáalakult koalíciós pártoknak feltétlenül beleszólást kell

biztosítani. A rákosistákat pedig véleményük szerint is ki kellett kapcsolni a közéletből. Ekkor, mint már arról szóltam, Nagy Imre megkérdezte, mi az elképzelésem a kibontakozásról. Elmondtam, hogy a nagyon gyors választás lehetőségében nem hiszek. „Annussal is tárgyaltunk erről – válaszolt Nagy –, s úgy láttuk, legalább egy év, de inkább másfél-két év kell ahhoz, hogy az új politika az országtól bizalmat kapjon, s hogy ezzel a romokon az élet újra elinduljon, ahogy 1945 után valóban el kellett volna indulnia.” „Meg kell találni azt a fórumot – mondtam –, hogy Barankovics vezetésével alakuljon egy katolikus párt, amelyik nem lesz tagja ugyan a koalíciónak, de azokat a kilengéseket, amelyeket a kommunisták a katolikus párt rovására írtak, és ezzel Mindszenty felé hajtották az embereket, meg tudjuk szüntetni. Ezt követően pedig egy-két év múlva olyan választási programmal kell fellépni, amely a választás eredményét magára nézve kötelezően tudomásul veszi.” Körülbelül ezekről beszéltem Imrével, aki azzal bocsátott el, hogy menjek vissza, mert nem lehet tudni, meddig fog tartani ez a dolog, és hogy a Viharsarokból élelmiszerküldeményeket, elsősorban lisztet, húst vár a főváros. Mondom, sok libánk, baromfink van, amit Angliába kellett volna szállítani.

Orosházán is jártam az ezt megelőző napokban, ami ugyan Békés megyéhez tartozott, de közelebb volt hozzánk, és hallomásból tudtam, hogy Békés megyében a katonaság és a nemzeti bizottság emberei közös testületet alkottak. Ez ellen kézzel-lábbal tiltakoztam, azt mondtam: nekünk semmi kifogásunk az ellen, hogy a katonáknak olyan külön testületük legyen, amelyik a katonai dolgokkal foglalkozik, de a civil közigazgatásba a katonákat ne vonjuk be. Ezt keresztül is vittem a mi területünkön, s ezért Imre külön megdicsért. Azt mondta, rendkívül sok kellemetlenség és zavar származott abból, hogy a két testület keretén belül melyik legyen a hangadó. Mondtam, ilyen nálunk nincs. Nagy Imre búcsúzáskor arra kért, hogy nagyon figyeljünk az élelmezési helyzetre.

Budapesten elmentem a Conti utcába. Ott láttam Szalai Sándort és a hozzá hasonlókat, akiket nem szerettem. Itt Száva Pista mérlegelte, hogy ki mehet be Kelemen Gyula főtitkárhoz, mert voltunk a teremben legalább kétszázan. Engem, ahogy Száva meglátott, rögtön beengedett, mert Nagy Imre már telefonon előre jelezte, hogy megyek.

Amikor november 2-án Budapesten a Conti utcában voltam a pártházban, valaki a pesti szervezetből bejött és mondta, hogy megvan Szakasits Árpád. Kelemen Gyulánál ott volt Büchler Jóska is, aki azt mondta, szó sem lehet arról, hogy visszajöjjön. Bár az is igaz, hogy csak Marosán és köztem volt rosszabb viszony, mint Büchler és Szakasits között. Sokan csóválták a fejüket, én is. Amikor nyolcan maradtunk a teremben, akkor azt mondta az öreg Révész: „Én azért visszavenném Szakasits Árpádot a *Népszavához* vezércikkírónak.” Majd azt mondta: „De csak akkor, ha visszajön és megfogadja, hogy szociáldemokrata marad.”

A szociáldemokrata pártnak ekkor csak ideiglenes vezetősége volt. Azokból állt ez a testület, akik hirtelen összeverődtek, s ezt később akarták kibővíteni. Kéthly november 4-én még Bécsben volt. Ennek a napnak a reggelén át akart jönni Szélig Imrével Sopronba, de akkorra fordult a helyzet, és azt tanácsolták Annusnak, hogy ne jöjjenek. Révész Andrásnak is feltették a kérdést, de ő azt mondta: minden körülmények között hazajön, pedig ő már utána volt a Rákosi-esztendőkhöz rá mért, bizonyos számú éveknek. Komoly gondot okozott nekünk, hogy Takács Ferenc 1956 májusában meghalt. Nagyon hiányzott körünkben, és bizonyos vagyok benne, hogy Takács Ferenc, ha él még, a Nagy Imre-kormányban részt vett volna.

November 3-án utaztam haza. Addig szétnéztem Budapesten, és azt láttam, egészen más a helyzet, mint nálunk. Kilőtt tankok voltak a városban, a srácok kint álltak az utcáson, halottak is voltak. Sok helyen egy tál vagy egy doboz volt kitéve a járdára, abba gyűjtötték a pénzt. A kirakatok be voltak törve, de nem emberi rombolástól, hanem a légnyomástól. A Palace Szállóban is jártam, ami korábban – a szociáldemokrata párt főszoftárásáig, a két párt egyesüléséig – szociáldemokrata párt ház volt. Fölmentem abba a szobába, amelyik 1945 után az én hivatali helyiségem volt, de nem volt ott még akkor semmi. Fegyveres őrség volt a régi szociáldemokrata R-gárdából, ismertem még néhányukat.

November 3-án ebéd után indultam vissza Hódmezővásárhelyre. Soroksáron túl már találkozottunk az oroszokkal. Kaptuk a híreket, hogy jönnek Miskolcra, Szegedre, jönnek Csehországból és Románia felől. A Szeged felől jövőkkel magam is találkoztam. Nem tartóztattak föl bennünket, pedig ki volt téve a nemzetiszínű zászló és hogy Csongrád megyei Nemzeti Bizottság, de lehet, hogy el sem tudták olvasni. Hódmezővásárhelyre este fél hat tájban érkeztem, s egyenesen a városházára mentem. Körülbelül kétszáz-kétszázötven ember várt, mert a miniszterelnökség K-vonalon jelezte, hogy elindultam. Csongrádon álltam csak meg egy percre, hogy Urit értesítem: legyenek éberek, mert ezek a mozgások nyugtalanítottak. Ugyanezt megtettem Szentesen, a megyeházán is. Tehát úgy fél hat tájban érkeztem a városháza közgyűlési termébe, ahol még a ruhatár is tele volt emberekkel. A jelenlévőknek beszámoltam budapesti tapasztalataimról. Arra a kérdésre, mikor vonulnak ki a szovjet katonák, azt válaszoltam, hogy erre nemhogy én, de a kormány elnöke sem tudna válaszolni. Elmondtam, hogy fél tíz körül jöttem el a Parlamentből, és ezt követően telefonon érdeklődtem, hogy mi várható. Tájékoztattak, hogy Andropov jelenlétében elvileg megállapodtak: január közepéig kivonulnak a szovjet csapatok, azzal a föltétellel, hogy megkapják a tisztas elvonulás lehetőségét. Elmondtam azt is, amit magam láttam, hogy nem ki, hanem befele jönnek. A januári kivonulási menetrendet a magyar kormány megbízottai Tökölön, a szovjet főparancsnokságon aznap este fogják megtárgyalni. Akkor nem tudtam még, hogy Maléter és Erdei Ferenc ment ki tárgyalni. Később hallhattuk, hogy ők mentek, és éjfélig jelentették is, hogy minden rendben van. De ismert, hogy aztán mi történt. Még elmondtam azt is, ha a szovjet csapatok bejönnek, akkor Nagy Imrének nincs ereje ahhoz, hogy ezt a lavinát megállítsa. Tehát vagy fönnáll az Andropov jelenlétében kötött megállapodás, vagy pedig vége mindennek. Azt mondtam akkor, hogy már öregember vagyok, de fölmásznék Szegeden a Széchenyi téri platánokra, és onnan köszönném meg a Szovjetunióknak, hogy megszabadított a hitleri igától, de amikor ezt befejezte, akkor kivonul és itthagya bennünket a magunk bajával, hogy csináljuk a dolgainkat úgy, ahogy akarjuk. Nagy tapsot kaptam, de jött a másnap, amikor hajnalban beolvasták a rádióban: kétezer tank és nem tudom mennyi hadosztály elindult Budapest irányába, és hallottuk Nagy Imre utolsó segélykiáltását, amit Donáth Ferencsel írt. Még beolvasták az írók a memorandumot, amit Hágy Gyula állított össze.²

Még aznap, tehát november 4-én összehívtam a megyei nemzeti bizottságot. Úgy tíz óra tájig együtt voltunk, de már kilenc órakor a bizottság tagjainak fele elsertepertélt. Megkértem Török Pistát, a helyettesemet: menjen ki a szovjet katonák elé, akik valahol Félégyháza táján járhattak akkor. Arra kértem, ha katonákat talál, terelje őket hátrább, és találják meg a

² Hágy Gyula és felsége 1956. november 4-én 7 óra 57 perckor olvasták be a rádióban a Magyar Írók Szövetségének felhívását. In: *A forradalom hangja*. I. m. 488–489. o.

módot, hogy a magyar katonai alakulatok menjenek vissza a kaszárnyáikba, és ingre, gatyára levetkőzve várják a szovjet csapatokat. Ezt végre is hajtották, ezért aztán nem is volt összeütközés. A nagy hangú kommunisták nem mentek fel Pestre. Németh Károlyék azt mondták, hogy Temesvárra mennek. Szolnokon nem voltak, azt biztosan meg tudtuk állapítani. Ők azonban, amikor visszajöttek, azt mondták, Szolnokon voltak, de tudtuk, hogy Temesvár felé távoztak el. Én adtam nekik autókat azzal, hogy a határról küldjék vissza Szegedre. Vissza is kaptuk. Én pedig ezen a napon, november 4-én újból kimentem a tanyámra. A későbbiekben néha följöttem Pestre, és azt tapasztaltam, hogy a pártban nagy a fejtelenség.

November 5-e után a helyzet teljesen megváltozott. Kádár megkapta a puskákat, megkapta az ÁVH felszerelését, és ennek következtében megvalósíthatta rémuralmát. Ekkor már csak az volt a jó, aki lefeküdt neki. Bár bizonyos ideig, majdnem december közepéig, annak érdekében, hogy a szociáldemokrata párt fönmaradjon, még a párhelyiségek renoválása is megkezdődött. Drahos Lajos, akinek a keze alatt szabadultam fel, utólag mondta el nekem, hogy november 17-én Pesterzsébeten volt egy nagygyűlés, amelyen az elérhető nemzeti tanácsok elnökei megjelentek. Ezen a gyűlésen azt a kérdést intézték Kádár Jánoshoz, hogy mi van Nagy Imrével. Kádár azt válaszolta, hogy erre a kérdésre nem tud válaszolni, nem az ő reszortja, de november 17-én még azt mondta, hogy szerinte Nagy elvtárs politikai karrierje nem ért véget. Ezt az a körülmény is alátámasztja, hogy ezután vitték el őket. Tehát valószínű, hogy élt bennük olyan gondolat, hogy Nagy Imrét még használni tudják, vagy legalábbis nem fog teljesen kitűródni.

Az új vezetésbe szociáldemokratákat is be akartak vonni. Gáspár Sándor fordult először az öreg Révészhez, hogy gátszakadás van, segítsen. Az öreg Révész azt mondta, hogy a fiához forduljon, ő már öreg. Bandiék akkor megállapodtak abban, hogy lesz szociáldemokrata párt. Bandinak fölajánlották az igazságügy-miniszterséget, ő azonban azt mondta: nem bolondult meg, hogy Kádárék áldozatait ő ítélje el. 1957. március 13-ig én nem vettem részt a párt ügyeiben. Nem azt mondom, hogy esetenként nem ültem be Vásárhelyen a Fekete Sasba, hiszen az asztalomat néha harmincan is körülülték, s hallgatták amit mondok. Én azonban azt mondtam, hogy minden meggondolatlan cselekvéstől tartózkodjanak, semmi értelme nincs az értelmetlen, elhamarkodott fellépésnek, mert a velünk szembe jövő hullámot föltartóztatni nem tudjuk.

1957. március 13-án letartóztattak. Akkor nemcsak engem, hanem mindenkit őrizetbe vettek, aki valamilyen szerepet játszott, mert a MÚK-tól, a „Márciusban Újra Kezdjük”-mozgalomtól nagyon félték. Én március 15-e után azonnal visszajöhöttem volna, de kereken megmondtam, hogy ennek az egypártrendszernek nem vagyok hajlandó letéteményese lenni. Így aztán 1958 februárjáig Szegeden, először a színházban, amit átalakítottak börtönné, majd pedig az ügyészségen voltam. Akkor volt Szegeden a népbírószági tárgyalásom.

Szegeden a színházban mindenféle ember volt, diák, munkás egyaránt. Innen átvittek bennünket az ügyészségre, majd a börtönbe, a Mars térre. Most már Marx tér.³ Az ügyészségen a padláson voltunk elhelyezve. Szalmazsákokon feküdtünk. Mikor a tárgyalásra mentünk, tizenketten voltunk összebilincselve. Egyiknek a jobb, másiknak a bal keze. És akkor még a hat pár egy kutyalánccal külön középen. Oldalt mentek a fegyőrök, elől ment egy őrmester, hátul pedig a kutyaláncot fogta egy tizedes.

³ Az interjú 1986–1987-ben készült.

Ügyvédet nem lehetett fogadni, illetve nem azt, akit akartunk. Nekem nagyon sok sajtóperem volt a Horthy-rendszer alatt, és így elég sokat voltam a bíróság előtt, de legtöbbször csak pénzbüntetésre ítélték. De volt úgy, hogy én is a vádlottak padján ültem.

Egy főhadnagy foglalkozott velem. Néha csak beszélgetésből, néha azonban fenyegetésből állt a kihallgatásom. Azt is mondta a kihallgatóm, hogy nekem, aki a Horthy-rendszerben vagy tizenöt-ször, ha nem is fogházbüntetésre, de pénzbüntetésre voltam ítéelve, nem itt, hanem közöttük volna a helyem. Azt akarták, hogy álljak át. Eljöhettek volna onnan, ha átállok, mert nagy tekintélyem volt. Megmondtam, hogy amikor megválasztottak, akkor hitet tettem, hogy csak addig vagyok itt, amíg Nagy Imre programjával, a többpártrendszerrel és a szovjet csapatok kivonásával kapcsolatos dolgok folynak. Erre aztán közölték velem, hogy engem csak azért fogtak le, mert félték, hogy március 15-én összevevődünk, pedig ez eszünk ágában sem volt. Valóban nem volt ilyen szándékunk.

Szegeden vagy nyolc-tíz ügyész hallgatott ki. Sok-sok papirost kellett aláírni. Az eseményekről sohasem vallottam mást, mint az igazat, és ez volt a szerencsém. Ha tízszer kérdezték ugyanazt, mindig ugyanazt mondtam. Engem lázítással vádoltak, mert – Szegedet kivéve – bejártam az egész környéket. Hódmezővásárhelyen tartottam négy vagy öt olyan gyűlést, amelyiken egyenként legalább ezer ember volt jelen. Azután Makón, Orosházán, Szentesen és a falvakban is jártam, beszéltem az ott élőkkel.

A Nagy Imrével való találkozásról is szó volt a kihallgatásokon. Az utolsó betűig mindent felsoroltam, és ez volt a szerencsém. Budapestről is vagy hét-nyolc esetben leutaztak kihallgatni. A Nagy Imrével való találkozást is legalább nyolcszor részletesen kikérdezték. A kihallgatók közül kettő talán ismert engem, mert Erdei elvtársnak szólított. „Nem kell itt nekünk – mondta az egyik – mindent leírni, csak néhány szót, hogy megbánta és belátja, hogy helytelenül cselekedett.”

A Nagy Imre-perről kiadott közleményben is benne van, hogy Erdei István Kéthly Annán keresztül kereste a kontaktust Nagy Imrével.⁴ Nekem azt kellett volna elmondanom, hogy Nagy Imrével olyan diskurzusunk is volt, hogy a téeszeket szét kell verni. Nagy Imre azt kérdezte tőlem a téeszek dolgában, hogy hány téesz legyen. Mondom neki: mondd meg, hány van most az országban. Azt mondja, hárromezer. Hát – mondom – az én véleményem szerint nyolcszáz-ezer pontosan elég volna, de úgy, hogy ötszáz kitűnő legyen, amelyiknek telik traktorra, vetőmagra meg mindenre. A többit pedig hagyjuk a kisparasztnak. Tanúként akartak a Nagy Imre-perben szerepeltetni, s azt akarták, hogy mondjam ezt el. De én azt válaszoltam, hogy mi nem beszéltünk ilyenről. Beszéltünk erről, meg arról, de erről nem, ezt nyolcszor vagy kilencszer írásban kérték tőlem. Nagy Imrére azt akarták mindenáron ráverni, hogy a téeszeket szét akarta verni. Nagy Imre azt mondta, hogy mindenki kimehet a téeszből, de csak az év végén. Addig bent kell dolgozni.

A peremben Németh Károly viszonylag tisztességes vallomást tett. A megyei tanács elnöke, Pap Sándor viszont nagyon szemtelen volt. A mi tárgyalásunk abban különbözött a Rákosi-korszakbeliektől, hogy én például kaptam tíz napot az iratok tanulmányozására, igaz nem vihettem fel a zárkamba, pedig magánzárkás voltam, hanem a smasszerok jelenlétében olvashattam. A szöveg hetven százaléka, mely emlékeim szerint több ezer oldalt tett ki, engem tett meg bűnbaknak. Megtehettem, hogy kiírtam azokat a tételeket, amelyeket én elfogultnak és egyoldalúnak tartottam. A megyei tanács elnöke, Pap Sándor, füzes-

⁴ Lásd *Nagy Imre és bűntársai ellenforradalmi összeesküvése*. I. m. 13. o.

gyarmati paraszt volt, aki korábban nagy uradalmaknál a bandagazda szerepét töltötte be. A Horthy-rendszer alatt tudott dolog volt, hogy a füzesgyarmatiak szociáldemokraták. Pap Sándor szép, délceg magyar ember volt, fejtágítóra vitték, elég tanulékony paraszt volt, úgyhogy megkapta ezt a tisztséget. A kezembe került az az akta, amelyben az ő vallomása volt. „Én Erdei Istvánt nagyszájú demagógnak tartom, aki a megye közhangulatát nagyon megrontotta, a koalíciós idők alatt is, és az után is.” A jegyzőkönyvből ezt szépen kimá-soltam.

Németh Károly mást tett. Nem mondott semmi terhelőt, viszont azt, ami őket terhelte volna, 1958-ban a bíróság előtt már nem hangsúlyozta. Őt is tanúként hallgatták ki. „Ismeri Erdei Istvánt?” „Igen.” „Milyen embernek ismeri?” „Kérem, meg kell, hogy mondjam – hangzott a válasz –, hogy mi nagyon szerencsés helyzetben voltunk, hogy Erdei István volt a megye élén ebben a nehéz időszakban. Arra gondolt, hogy át fogja hidalni a két rendszer közötti időt, ez be is vált, és a feladatot jól oldotta meg.” „Ő nem volt a felforgatók közt?” „Nem, Erdei István kiment a nagyüzemekbe, és azt mondta, hogy rendben van, ha már sztrájkoltok, de ne menjetek ki az utcára, mert ha kijöttök ezren, akkor mire beértek a városba, titeket követve a kulákok és a volt csendőrök vezetésével ott lesznek a megsértett és megbántott emberek tízezrei, és abból nagy zenebona lehet.” Ezt valóban minden nagyvárosban elmondtam a párt emberei előtt, nyilvános gyűléseken is, és főleg az üzemekben, és nagyon kevés olyan eset volt, amikor az üzemi munkásság kiment az utcára. Németh Károly azt is elmonda, hogy lehetett velem dolgozni, hogy nem kivételeztem. „Sőt – mint mondta –, tudok egy esetről, amikor Vad János, aki illegális kommunista volt a Horthy-rendszer időszakában, becsomagolt a városháza földművelésügyi osztályán azzal, hogy neki már semmi keresnivalója sincs addigi munkahelyén, mert a kommunistáknak itt már nincs helyük. Amikor ez Erdei tudomására jutott, akkor érte küldte a helyettes polgármestert, és azt kérdezte Vad Jánostól: »Hallottad Kádár tegnapi beszédét?« »Igen – szolt a válasz –, Kádár azt mondta, hogy lesz kommunista párt, ha százezren leszünk is csak.« »Miért akarsz te akkor elmenni?«” Németh szerint azt is mondtam Vad Jánosnak, hogy: „Kivel csináljak én politikát, ha te úgy gondold, hogy neked az a legegyszerűbb megoldás, hogy karba teszed a kezéd, és nézed, hogy mi következik. Kivel csinálja Kádár a neki megfelelő, százezres létszámú pártot, ha te így gondolkozol? Menj tehát vissza a helyedre, és ha majd itt, helyben, azt mondják, hogy add át a helyedet, akkor átadod, addig azonban maradj.”

Amikor Szegeden meghozták az ítéletet, akkor felhoztak a Gyűjtőbe, Budapestre. Talán két hónapot voltam ott, sokan voltunk a cellában.

1956 után minden megyéből negyven-ötven szociáldemokratát letartóztattak, de a vezető szociáldemokraták közül csak én voltam lecsukva. Sem Révész, sem Kelemen nem csukták le. Talán azért, mert ők már megjárták a Rákosi börtönét. Révész Bandit, aki pedig kiment Bécsbe Kéthly Annával, csak meghallgatták. Talán azért csuktak le engem, mert én továbbra sem voltam hajlandó velük együtt dolgozni. Igaz, Révész meg Kelemen se akart velük dolgozni, de őket talán azért nem csukták le ismét, mert nem akarták túlfeszíteni a húrt, nem akarták, hogy esetleg még egyszer kitörjön a nép.

Engem nyilván azért vettek őrizetbe, hogy a politikai életből kikapcsoljanak. Hódmezővásárhelyről mintegy ötven-hetven ember volt lefogva csak, Szegedről azonban vagy négyszáz. Mi, tizenketten, voltunk a nemzeti bizottságból, azután külön voltak a munkástanács tagjai, külön voltak a vármegyeháziak, de üzemiak is voltak. Mindenünnen vitték az embe-

reket. Azt is megcsinálták velünk, hogy például egy órakor ítéletet hirdettek, majd csajkába megkaptuk az ebédet. Ebéd után pedig föltették ránk a bilincset, áthúzták a kutyaláncot, egy autóbuszba ültettek bennünket, s Békéscsabára vittek, s ott folytatódott az, ami délelőtt Szegeden történt. A különbség csak annyi volt, hogy Békésben a katonasággal együtt vitték a dolgot. Mi erre nem voltunk hajlandók, mert nem szóltunk bele a katonai ügyekbe. Ők fölemelték az algyői hidat. Azt a hidat valamikor egy francia mérnök úgy csinálta, hogy a közepét meg lehetett emelni, hogy ne tudjanak bejönni a városba vonattal. Dr. Vízzy Béla volt a másodrendű vádlott, akkor került oda a kórházba. Nagyon édes gyerek volt. Derékszíjjal fogta át a ruháját, s abba két kézigránát és pisztolyt volt fűzve, a hátán meg egy puskát lógott. Autója is volt. Vízzy Bélát talán már november 7-én elvitték, majd megbilincselve hozták vissza Szegedre a tárgyalásra, azután Budapesten vallatták. Pestről indult az a vonat tele fiatalokkal, amelyik előtt Vácra fölszedték a vasutasok a síneket, de így is kivitték őket Galíciába. Január közepén vagy végén hozták őket vissza. November 7-én fogták el, mondjuk 10-én indulhatott az a szerelvény, amiről még Amerikában is írtak, hogy viszik a magyar egyetemistákat, még lányok is voltak közöttük. Tíz nő volt velük. Ekkor még voltak olyan újságok, amelyek megírták, mi minden történik az országban. Januárban hozták vissza őket. Előbb Debrecenbe, onnan pedig ponyvával letakart autóval hozták őket Budapestre meg Szegedre. Szegeden hirdettek ítéletet. Béla első fokon négy esztendőre kapott. A Legfelsőbb Bíróságon 1958. november 18-án vagy 20-án volt az ítélethirdetés. A másodrendű vádlott Vízzy Béla volt, én két és fél, három órát beszéltem. Bélának meghagyták, hogy a Legfelsőbb Bíróságon ne úgy viselkedjen, mint az első fokon, hanem egy kis megbánást tanúsítson. A sétán Béla megkérdezte tőlem, hogy mit szölok ehhez. Mondtam, hogy fiam, azzal te ne törődj, hogy mit beszélek előtted. Engem az évtizedeim kötnek, azaz a mozgalom, aminek nem lehetek hitehagyottja. De nem életcél egy 26 éves fiúnak, hogy nyolc-tíz esztendőre börtönben rothadjon. Ha tudsz olyan valamit találni, amit a bíróság enyhítő körülménynek elfogad, akkor próbáld az irhádát menteni. A gyerek nagyon jól megoldotta a dolgát, mert a bíróság nagyon unta már, hogy én mi mindenről beszéltem. Azzal kezdtem, hogy a magyar nép annak idején, amikor Árpádot vezérré választotta, kikötötte, hogy a hét vezér tanácsa rendelkezik a magyarok által bekebelezett országrész ügyei fölött, és föl is osztották az országot: Koppány Somogyba, Ajtony Csanádba, Aba Sámuel a Fölvidékre ment, és így tovább. Azután végigmentem a magyar történelmen, s bebizonyítottam, hogy amikor egypártrendszerben élt a magyarság, akár az erdélyi fejedelem, akár a Habsburgok, akár az Árpád-háziak is voltak hatalmon, abból mindig csak baj keletkezett. S azzal fejeztem be, hogy ezek után van-e olyan magyar ember, aki elhiszi, hogy a magyar nép életeleme az egypártrendszernek megfelelő államgépezet.

Ezt követően még olyan dolgokat mondtam, mint például User Mátyás, Farkas Miki, Marosán Gyirisán meg ilyeneket. Ez mind elment, csak egyszer kaptam rendreutasítást, amikor azt találtam mondani, hogy a bíróság is jobban tenné, ha az itt tárgyalt ügyet a tönkrement ország javára fordítaná. Erre azt mondta a bírósági elnök, hogyha még egy ilyen kijelentést teszek, akkor azonnal megvonja a szót. Nem is tettem, de azt mondtam, hogy az elmondottak alapján én soha nem fogom odaadni magam ahhoz, hogy egypártrendszert támogassak, mert a magyar nép az egy párt gondolatát nem bírja elviselni. Ezt lehetett csinálni a püspököknek Rómában, lehetett csinálni a bojároknak Romániában, vagy lehetett csinálni a Balkánon vagy más népeknél, de a magyar nép nem bírja az egypártrendszert. Erre a szövegre nekem duplájára emelték a büntetésemet. Vízzy Béla pedig azzal kezdte, hogy tessék elkép-

zeln, esztergályos voltam, és mint esztergályos tanulni kezdtem, leérettségiztem és orvosi egyetemre mentem, 1956 júliusában végeztem, és így kerültem Hódmezővásárhelyre. Miután a pesti mozgalomban már részt vettem, a szegedi diákoknál könnyen be tudtam kapcsolódni. Igaz – folytatta Béla –, hogy az egyetem elvégzése alatt megtanultam ki Arany János, József Attila, de tessék elhinni, hogy eszünkbe nem jutott volna, hogy az, amit felülről hirdetnek, az valótlan vagy igaztalan, vagy rossz út lehet. Ennek következtében az események elvittek engem. Sajnálom, de igen tisztelt Legfelsőbb Bíróság, fölteszem a kérdést: csak én voltam az egyetlen, vagy voltak hozzám hasonló szerencsétlen emberek, akik hittek abban, amit felülről hirdettek? „Elég, elég” – mondták. A többi vádlottal négy-öt perc alatt végeztek. Az ítélelhirdetés maradt hátra, az utolsó szó jogával csak egy tanító élt, aki a munkástanács titkára volt. Ő még jó tíz percben megvilágította a helyi eseményeket, hogy elvitték a cséplőgép mellől a búzát. Az a tanító, aki ilyen jellegűen beszélt kapta a legkisebb ítéletet. Ő az az Eke Károly, aki most képviselő, aki pedig akkor tizedrendű vádlott volt. Csongrádi fiú, Csongrádban képviselő, a megyei tanácsnak is tagja. Én végül nyolc évet kaptam. Igaz, első fokon még csak négy évem volt, de aztán nyolcra emelték. Volt ügyvédem, de az csak azt kereste, hogy a másik vádlottra nem tudok-e valami rosszat mondani. Én pedig soha senkire nem mondtam semmi rosszat. Az ügyvédet szabadon választottam, azok közül, akiket a kormány kijelölt.

Amikor Nagy Imrét kivégezték, akkor szétszórták a társaságot. Minket, talán negyvenkettőnket – még az autóban is össze voltunk láncolva – elvittek Tökölre. Tököl vegyes tábor volt, ott köztörvényesek is voltak. A köztörvényeseket elvitték, de az örök között voltak olyanok, akik kiadták a parancsot, hogy fára mászni. Akkor felmáztunk a fára, a fa tetején pedig kukorékolni kellett. Amikor megérkeztünk, legalább három-négy órát az udvaron ácsorogtattak bennünket összekötve. Ezt egy őrmester csinálta velünk. Három óra lehetett, amikor átvettek bennünket, és bevitték a körletbe. Szépen bevetett pados ágyak, jól megtömött szalmazsákok voltak a szobákban. Sétát rendeltek el, és mire egy jó háromnegyed óra múlva visszamentünk, akkorra az összes szalmazsák, pokróc, minden a körlet közepén volt. Csomagjaink is ott voltak szétszórva. Mindent megnéztek. Jött egy törzsőrmester, és azt mondta: „Ide hallgassanak, maguk, rabok. Egy óra múlva ide fogok jönni, és úgy kell kinézni a szobának, az ágyaknak, mint amikor lepakoltak. S vegyék tudomásul, itt ilyen világ lesz.” Azt mondtuk, hogy mi hozzá nem nyúlunk, ha rögtön kivégeznek is bennünket. Erre aztán egy káplár elkezdte: „Emberek, ne ugráljanak, itt ilyen világ van.” Itt a ránk vigyázók fele katonáőr, fele pedig fogházőr volt. A katonák fönt voltak az őrtornyokban. A ránk vigyázó örök a leghitványabb emberek voltak. Aztán mire mi, három-négy nap után eljöttünk, akkorra a katonák már el is vonultak. A smasszerok egy kicsit meg is enyhültek. Nem nyúltunk semmihez, sem szalmazsákhoz, sem az ágyhoz, semmihez. Óriási hangzavar volt, negyven ember ordított, kiabált ott. A smasszerok közül kettő elment, gondolom jelentették, hogy mi van. Egyszer csak megszólalt közülünk egy békésszentandrászi gyerek: „Hát ez meg micsoda? A feleségem fényképét valaki a szöges csizma talpával megtaposta. A belit kiveszem annak a bitangnak, aki ilyet tett” – üvöltötte. Akkor jön a főhadnagy. „Mi történik itt?” A fiú a kezében fogta a felesége fényképét, és ordított: „Ki tette? Ha agyonlőnek, akkor is agyonverem a bitangot.” Odament a főhadnagy: „Mi történt?” A fiú ugyanolyan hangon, mint ahogy bent nálunk, elordította magát: „Csak tudjam, hogy ki az, megfojtom. Mi tisztességes családi életet élő emberek vagyunk, és nem ilyen szemét népség, aminek ezt a tábort csinálták.” A főhadnagy azt mondta, hogy van egy

másik pavilon, ahol szép rend van, átmegyünk oda. Ekkor én is odaszóltam az embereknek, hogy most már elég, fejezzék be, főlöszleges hangoskodni, mert annak semmi értelme sincs. Szépen áthajtottak bennünket a másik körletbe. Itt talán három vagy négy napig voltunk, s akkor visszavittek bennünket Vácra. A parancsnok azt jelentette, hogy olyan rabokat, mint mi vagyunk, nem fogad be.

Ezt követően következtek a csendes, de a maguk módján változatos börtönévek, melyeknek 1961-ben lett vége.

FÜGGELÉK

A NAGY IMRE-FÉLE MSZMP

1956 rövid életű pártjai közül a Magyar Szocialista Munkáspárt léte és működése egyike volt a legkurtábbaknak: pontosan négy napig, október 31-től november 3-ig tartott.

E párt megalakulásának pontos idejéről és körülményeiről – jöllehet ez nem valamely perifériális helyen, hanem a Parlamentben és a volt MDP-központ Nádor utcai épületében történt –, jóformán nincs dokumentum, hivatalos adat vagy feljegyzés. Ezenfelül a párt-alapításra igen szűk, lényegében *zárt* körben – a kormányzat, a Nagy Imre-csoport és részben még az MDP-elit legfelső szintjén – került sor, s a résztvevők zöme később vagy – mint Nagy Imre és Losonczy Géza – már nem *tudott*, vagy – mint Kádár János és Donáth Ferenc – nemigen *akart* számot adni a dolgok pontos lezajlásáról.

Ne feledjük, hogy az utolsó Nagy Imre-kabinetet alakító négy párt közül az MSZMP volt az egyetlen, amelynek alapítását – mivel az az MDP felosztatásával járt együtt – s az alapításban való részvételt (természetesen Kádár János esetét leszámítva) ellenforradalmi bűncselekményként kezelték, s ez többek ítéletében fő- vagy súlyosbító tételként szerepelt.

Ugyanakkor ebből a pártból lett – ezt se feledjük – néhány nappal később, az eredeti szándékkal merőben ellentétesen, az országot harminchárom éven át teljhatalommal kormányzó állampárt, amely fennállásának egész ideje alatt nagyvonalúan fátylat borított erre a születési rendellenességre. Ebből egyaránt adódik, hogy a Kádár-rendszerben nem lehetett, utána pedig nem látszott érdemesnek az *eredeti* MSZMP történetével foglalkozni.

Pontosítsunk: ha nem is a történettudomány területén, de mégiscsak volt olyan intézmény, amely érdeklődött a pártfelosztatás és az új párt alakításának körülményei iránt: a politikai rendőrség a Nagy Imre-per előkészületi szakaszában mind a letartóztatott vádlottak (Nagy Imre, Losonczy Géza, Haraszi Sándor, Donáth Ferenc), mind pedig az ügyben illetékes tanúk (Horváth Márton, Szántó Zoltán, Gáspár Sándor) körében részletes kihallgatásokat folytatott e kérdéstről is.

Ennek az „érdeklődésnek” köszönhető, hogy mégiscsak rendelkezünk néhány, ha nem is az oral history-műfaj szabályai szerint készült „interjúval”, amelyek az események után alig néhány hónappal rögzítették a résztvevők emlékeit. Ezek szinte teljesen egybehangzóak, kisebb ellentmondásaik egymással összevethetőek, így gyakorlatilag nem kell számolnunk az egyébként természetes önvédelmi szempont okozta torzításokkal.

Ugyanez már nem mondható el Kádár János „vallomásáról”, amely pedig nem a BM Vizsgálati Osztályának Gyorskocsi utcai épületében, hanem szabadabb körülmények közt, az MSZMP Ideiglenes Intézőbizottságának 1956. november 11-i ülésén hangzott el.¹

¹ *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. I. kötet. 1956. november 11.–1957. január 14.* Budapest, 1993, Intera Rt. 25–51. o.

Kádárnak itt kellett elszámolnia – az új pártvezetés színe előtt – Nagy Imrével folytatott együttműködéséről, általában a forradalom alatti tevékenységéről, különösen pedig az MDP feloszlításában való közreműködéséről (különös tekintettel arra, hogy egyszer már felelősségre vonták a kommunista párt 1943-as likvidálásáért!). Noha saját szerepét és felelősségét Kádár itt – ahol először és utoljára beszélt az új párt megalakításáról – láthatóan csökkenteni igyekezett, közlései mindenképpen jelentősek, s azokat nem lehet figyelmen kívül hagyni.

A források harmadik rendelkezésre álló része két olyan interjú, amely már évtizedekkel később készült. Az egyik a Kerekasztal-beszélgetésnek nevezett csoportos interjú, amelyet az 1980-as évek elején Csalog Zsolt, Kozák Gyula és Szabó Miklós készített a volt 1956-os elítéltek kilencfőnyi csoportjával. Közülük az elsősorban illetékes Donáth Ferenc számolt be az MSZMP létrejöttének körülményeiről, társai az ő szavait egészítették ki kérdésekkel és az általuk ismert mozzanatokkal.

A másik interjút egy évtizeddel később Aczél Györggyel készítettük,² már súlyos betegsége idején, és többek között a pártalakítás általa ismert mozzanatairól kérdeztük. Ennek közlését azonban az Aczél-hagyaték felett rendelkező kuratórium nem engedélyezte, így csak fontosabb közléseire hivatkozhatunk.

Végül meg kell említeni, hogy egyetlenegyszer, mégpedig 1989 őszén, a rendszerváltás és az újabb pártalakítás pillanatában lehetséges ősök és előzmények után tapogatózva az MSZP is megemlékezett egy konferencia keretében a harminchárom évvel korábban megalakult MSZMP-ről. Az ott elhangzottakat rögzítő kiadványból³ kitérünk, hogy az előadók egyik része a kontinuitást, másik része a teljes diszkontinuitást hangsúlyozta a Nagy Imre-féle és a Kádár-féle MSZMP között.

Új forrással vagy forrásértékű adatokkal azonban ez a konferencia sem igen szolgált, leszámítva az ELTE kommunistáinak október 29-én Nagy Imréhez intézett levelét, amely bizonyos értelemben valóban kiindulópontja lett a pártalakításnak, de nem valószínű, hogy ilyen dokumentumok a jövőben még előbukkannak.

Jelenlegi ismereteink és forrásaink alapján tehát így választhatjuk fel az MSZMP alakulásának és működésének kronológiáját.

Október 30-án, a többpártrendszer helyreállításának napján merül fel először (a Parlamenten kívül és belül egyaránt) a kompromittálódott MDP feloszlításának és egy új szocialista párt alakításának gondolata. A vezetésen belül ezt elsősorban Szántó Zoltán és Lukács György képviselik, míg Kádárék csak a párt nevének megváltoztatására gondolnak.

Október 31-én születik meg az elhatározás. Az MDP Ideiglenes Elnöksége kimondta a volt állampárt feloszlítását, s megalakult az új párt, az MSZMP. A párt ideiglenes intézőbizottságának tagjai Nagy Imre, Kádár János, Losonczy Géza, Szántó Zoltán, Lukács György, Donáth Ferenc és Kopácsi Sándor lettek. Közülük Lukács és Szántó a régi, nem szektáriánus kommunista mozgalom hagyományát, Kádár a folytonosságot, Losonczy és Donáth a pártellenzékét képviselte, míg Kopácsi a munkások és a fegyveres erők ifjabb nemzedékét reprezentálta a vezetésben.

² Aczél György-interjú. Készítette Hegedűs B. András, Kozák Gyula, Litván György 1989–1991-ben. 1956-os Intézet Oral History Archivuma, 162. sz.

³ „MSZMP 33” 1956. október 31.–1989. október 31. Budapest, 1990, Kiadja az MSZP Konferencia Központja.

Az új párt lapja a *Népszabadság* címet kapta, főszerkesztője Haraszi Sándor lett. Őt és a megszüntetett *Szabad Nép* lelépő főszerkesztőjét, Horváth Mártont kérték fel a párt megalakulását bejelentő nyilatkozat megfogalmazására. A végső szöveget az ideiglenes intézőbizottság hagyta jóvá aznap esti ülésén.

Még október 31-én délután megtartották a Nádor utcai pártközpont épületében Kádár vezetésével az új párt első gyűlését, amelyen körülbelül százan vettek részt, köztük a Tűzoltó utcai fegyveres csoport képviselői is. Aczél György elmondta, hogy a gyűlésen jelenléti ívet köröztek, ezt azonban, a helyzet veszélyessége miatt, ő leállította, s Kádár megsemmisítette az ívet.

November 1-jén reggel (vagy délelőtt) Kádár János lemezre mondta az előző napon jóváhagyott nyilatkozatot, majd a rádió az esti órákban közvetítette.⁴ A nyilatkozat egyértelműen szakít a kommunista állampárt és a proletárdiktatúra eszméjével, saját erejére támaszkodó, kis pártként kíván a demokratikus közélet része lenni. Ugyanakkor a marxizmus-leninizmus elvei mellett kitarthat, ami a konzervatívabb alapítók követelése, illetve a nekik tett engedmény volt, Nagy Imre sok revizionista, ellenzéki hívét eleve távol tartotta a párttól.

Másfelől már ezen az első napon tapasztalható volt – többen szóvá is tették –, hogy a Nádor utcai központban hemzsegnek a közismerten rákosista, kompromittáló elemek. De a *Népszabadság* ugyanaznap összeülő szerkesztőbizottságának összetétele is arra vall, hogy ebben a pártban nem a következetes reformerek lettek volna a hangadók. A Haraszi által felsoroltak (Fehér Lajos, Gács László, Pándi Pál, Benke Valéria) novemberben kivétel nélkül csatlakoztak Kádárhoz, Szántó Rezső (Zoltán fivére) pedig a sztálinista ortodoxia megtestesítője volt.

November 2-án és 3-án az MSZMP szervezete és tevékenysége *nem látszik erőteljesen fejlődni és kibontakozni*. Egy-két budapesti kerületben (Kőbánya, Csepel) és Szegeden adnak hírt helyi szervezetek alakulásáról. Némi mozgás csak a felső szinten, az ideiglenes intézőbizottságban mutatkozik, ahol Lukács és Szántó – utólag – szemrehányásokat tesznek Nagy Imrének, hogy az MSZMP Ideiglenes Intézőbizottságával való előzetes tanácskozás nélkül mondta ki a semlegességet.

Másrészt a november 3-án megalakult koalíciós kabinetbe immár az MSZMP delegál – Nagy Imre mellett – két államminisztert, Losonczy Géza és Kádár János személyében.

November 4-ével az MSZMP ténylegesen két szembenálló csoportra hasadt szét. Az eredeti héttagú intézőbizottság öt tagja a jugoszláv nagykövetségre menekült, s legitimitása tudatában ott folytatta üléseit és vitáit, elsősorban a semlegesség és a párt kérdéseiről. Az IB hiányzó tagjai közül Kopácsi Sándor másnap szovjet őrizetbe került, Kádár János pedig szovjet nyomásra ellenkormányt alakított.

A hermetikus elzártság paradox módon néhány héttel – a november 23-i elhurcoltatásig – meghosszabbította, ha nem is a párt, de a vezetőség létét. Párt ugyanakkor, a másik oldalon sem létezett még, csupán moszkvai megbízatással és hatékony támogatással rendelkező politikai csoport, amely eleinte – Szolnokon – még olyannyira nem definiálta önmagát s a múlthoz, az elődpártokhoz való viszonyát, hogy ismét *Szabad Nép* címen indított lapot.

⁴ Kádár János 1956. november 1-jei rádióbeszédje. In: *Népszabadság*, 1956. november 2. 1. o., illetve *A forradalom hangja*. I. m. 370–371. o., valamint lásd e kötet 269–270. o.

Kádár csak a Központi Bizottság első, november 11-i ülésén javasolta, hogy inkább a (Haraszi által indított!) *Népszabadság*ot tekintsék a párt központi lapjának.

Nem tudhatjuk, hogy a Nagy Imre-féle, eredeti MSZMP a szovjet intervenció elmaradása és a szabad fejlődés esetén mennyire lett volna életképes. Az 1989 utáni fejlemények alapján következtethetünk arra, hogy a belső ellentétek rövid időn belül szétfeszítették volna a pártot.

KÁDÁR JÁNOS 1956. NOVEMBER 1-JEI RÁDIÓBESZÉDE¹
(Az MSZMP alakuló nyilatkozata)

Magyar munkások, parasztok, értelmiségiek! – Sorsdöntő órában szólunk hozzátok, kiket a nép és haza iránti hűség, a szocializmus tiszta eszméinek becsületes szolgálata vezetett ahhoz a párthoz, amelyet a sztálinizmus magyar képviselői, Rákosi és klikkje vak és bűnös politikával a zsarnokság és nemzeti rabság eszközévé züllesztett. Ez a kalandorpolitika lelkiismeretlen módon eltékozolta azt az erkölcsi és eszmei örökséget, amelyet ti a régi világban becsületes harccal és véráldozattal egybegyűjtöttetek, melyet ti nemzetünk függetlenségéért és demokratikus haladásunkért vívott küzdelemben megszereztek.

Rákosiék súlyosan megsértették nemzeti tisztességünket és önérzetünket, amikor semmibe vették hazánk szuverenitását, szabadságát és könnyelműen tékozták nemzeti vagyónkat. *Népünk dicsőséges felkelése* lerázta a nép és az ország nyakáról a Rákosi-uralmat, kivívta a nép szabadságát és az ország függetlenségét, amely nélkül nincs, nem lehet szocializmus. Bátran elmondhatjuk, ennek a felkelésnek eszmei és szervezeti vezetői, előkészítői a ti soraitokból kerültek ki. A magyar kommunista írók, újságírók, egyetemisták, a Petőfi Kör fiataljai, munkások, parasztok ezrei, a hazug vádak alapján bebörtönzött régi harcosok az első sorokban küzdöttek a Rákosi-féle önkényuralom és kalandorpolitika ellen. Büszkéek vagyunk arra, hogy a fegyveres felkelésben, annak vezetésében becsülettel helyálltatok, áthatva igaz hazaszeretettől, a szocializmus iránti hűségtől.

Őszintén beszélünk hozzátok. A nép felkelése válaszút elé érkezett. Vagy lesz elég ereje a magyar demokratikus pártoknak vívmányaink megszilárdítására, vagy szembekerülünk a nyílt ellenforradalommal. – Nem azért ömlött a magyar ifjak, honvédek, munkások és parasztok vére, hogy a Rákosi-féle önkényuralmat az ellenforradalom uralma váltsa fel. Nem azért harcoltunk, hogy a munkásosztály kezéből kiragadják a bányákat és gyárakat, a parasztságtól a földet. Vagy biztosítja a felkelés népünk számára a demokrácia alapvető vívmányait, a gyülekezési és szervezkedési jogot, személyes szabadságot és a biztonságot, a jogrendet, a sajtószabadságot, a humanizmust, az emberséget, vagy visszasüllyedünk a régi úri világ rabságába, és ezzel együtt idegen szolgaságba. Annak komoly és riasztó veszélye is fennáll, hogy idegen beavatkozás Korea tragikus sorsára juttathatja hazánkat. Népünk és hazánk jövője és sorsa fölötti aggodalom arra int bennünket, hogy mindent megtegyünk a súlyos veszély elhárítására, eloltsuk az ellenforradalom[na], a reakciónak a tűzfészkeit, véglegesen megszilárdítsuk demokratikus rendünket és biztosítsuk a normális termelő munka, a normális élet feltételét, a békét, a rendet és a nyugalmat. E súlyos órákban azok a kommunisták, akik eddig is harcra hívtak a Rákosi-önkényuralom ellen, számtalan igaz hazafi és szocialista óhajának megfelelően elhatározták, hogy új pártot alapítanak. Az új párt egyszer s mindenkorra szakít a múlt bűneivel! Védi és védeni fogja mindenkivel szemben nemzeti becsületünket, hazánk függetlenségét. Ezen az alapon, a nemzeti függetlenség alapján építi ki testvéri viszonyát a világ minden haladó szocialista mozgalmával és pártjával.

Ezen az alapon, a nemzeti függetlenség alapján kívánunk baráti viszonyt minden közeli és távoli országgal, elsősorban a szomszédos szocialista országokkal. Védi és védeni fogja

¹ In: *Népszabadság*, 1956. november 2. 1. o., illetve *A forradalom hangja*. I. m. 370–371. o.

a magyar köztársaság vívmányait, a földreformot, a gyárakat, a bankok, a bányák köztulajdonba vételét, népünk vitathatatlan szociális és kulturális eredményeit. Védi és védeni fogja a demokrácia és a szocializmus ügyét, melynek megvalósítását nem idegen példák szolgálai másolásával, hanem országunk gazdasági és történelmi sajátságainak megfelelő módon és úton keresi, támaszkodva a sztálinizmustól és minden dogmatizmustól mentes marxizmus-leninizmusra, a tudományos szocializmus tanításaira, valamint a magyar történelem és kultúra forradalmi és haladó hagyományaira. Történelmünk e nagyszerű, de súlyos órájában felhívunk minden magyar dolgozót, akit a nép és a haza odaadó szeretete vezérel, hogy csatlakozzon pártunkhoz, melynek neve *Magyar Szocialista Munkáspárt*. A párt mindenekelőtt az öntudatos munkások támogatására számít, mert a munkásosztály szocialista célkitűzéseit vallja magáénak.

A párt tagja lehet egyéni jelentkezés alapján minden magyar dolgozó, aki magáévá teszi az előbbi elveket és nem terheli felelősség a Rákosi-klikk bűnös politikájáért és uralmáért. Várjuk mindazokat, akiket a múltban visszariasztott a szocializmus szolgálatától Rákosiék népellenes politikája és bűnös vezetése. A párt szervezésének megindítására, ügyeinek intézésére és a pártalapító országos kongresszus legsürgősebb összehívására előkészítő bizottság alakult, melynek tagjai: *Donáth Ferenc, Kádár János, Kopácsi Sándor, Losonczy Géza, Lukács György, Nagy Imre és Szántó Zoltán*. – A párt lapot ad ki, amelynek címe *Népszabadság*.

Munkások! Parasztok! Értelmiségiek! Az új párt, a Magyar Szocialista Munkáspárt részt vállal a függetlenség és a demokrácia megszilárdításáért vívott harcból, küzd népünk szocialista jövőjéért. Tisztán áll előttünk, hogy soha nem volt nagyobb szükség a demokratikus erők összefogására, mint most. Azzal fordulunk az újonnan alakuló demokratikus pártokhoz, elsősorban a másik munkáspárthoz, a Szociáldemokrata Párthoz, hogy minden erővel a kormányzat megszilárdításával küzdjük le a fenyegető ellenforradalom és a külső beavatkozás veszélyét. Népünk vérével bizonyította, hogy rendületlenül támogatja a kormánynak a szovjet erők teljes kivonására irányuló követelését. Nem akarunk tovább függőséget! Nem akarjuk, hogy hadszintérré váljon az ország! Minden becsületes hazafihoz szólunk! Fogjunk össze a magyar függetlenség, a magyar szabadság diadaláért!

A Magyar Szocialista Munkáspárt Intézőbizottsága

AZ MSZMP IDEIGLENES KÖZPONTI BIZOTTSÁGA
1956. NOVEMBER 11-I ÜLÉSÉNEK JEGYZŐKÖNYVE

Jegyzőkönyv
[részlet]¹

Készült a Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Központi² Bizottsága által 1956. november 11-én megtartott üléséről.

Kádár János elvtárs: Szeretnénk tájékoztatást adni az elvtársaknak néhány olyan dologról, ami talán nem árt még akkor sem, ha ismétlés. Először pár szót a múlt hét eseményeiről. Olyan dolgokról, amit az elvtársak nem ismernek részleteiben.

Mi történt a kormányon belül a múlt héten.³ Nekem személyes meggyőződésem, hogy Nagy Imre, Losonczy Géza és a többi elvtársak, akik a kormány tagjai voltak, az ellenforradalmat segíteni nem akarták. Ténylegesen az intézkedésekbe beleszólása a kormány tagjai közül Nagy Imrének, Losonczy-nak és nekem volt, csak ez a kabinet⁴ volt, a Minisztertanács nem dolgozott egész héten. A Minisztertanácson belül a hangadó a valóságban nem Nagy Imre volt, hanem elsősorban Tildy, Losonczy és bizonyos mértékig Erdei Ferenc. Ahogyan mentek előre az események, ezek az emberek mindinkább élesebben olyan álláspontra helyezkedtek, amit nem lehet másként minősíteni, mint nacionalista álláspontnak. Semmivel nem törődtek, mint azzal, hogy ússzanak az árral, és a munka homlokterébe a szovjet csapatok kivonásának kérdését állították a kormányon belül is. Ezt a vonalat átvette Nagy Imre elvtárs is némi bizonytalansággal és igen határozottan Losonczy Géza. Az elvtársak tudják azt is, hogy közben messzemenő politikai engedményeket tettünk – a legdöntőbb persze a több párt rendszerének elfogadása volt.⁵ Meg kell mondani, hogy ezt magam is megszavaztam. Milyen megfontolásból? Abból a megfontolásból, hogy tűzszünetet elrendelve, a legmesszebbmenő politikai engedményt megtevével sikerül politikai eszközökkel kikerülni a helyzetből. Megmondom azt is, hogy közben gyakran tanácskoztam szovjet elvtársakkal is ezekről a nehéz kérdésekről, ők is megkérdezték a véleményemet, és én abban a szituációban, amikor dönteni kellett, hogy elfogadjuk-e a többpártrend-

¹ In: *A Magyar Szocialista Munkáspárt ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei. I. kötet. 1956. november 11.–1957. január 14.* Budapest, 1993, Politikatörténeti Intézet. 25–27. o.

² Az eredeti gépíráásban az „Ideiglenes Intéző Bizottsága” kifejezés szerepel. Az „Intéző” szót kézírással „Központi”-ra helyesbítették.

³ A „múlt héten” az 1956. november 4-ét közvetlenül megelőző napok értendők.

⁴ A Nagy Imre vezette Minisztertanács Elnöksége 1956. október 30-án határozatot hozott, amelynek alapján a „kormányzás operatívabbá tételére 7 tagú kormánykabinetet alakít a következő tagokkal: Nagy Imre, Tildy Zoltán, Kádár János, Losonczy Géza, Kovács Béla, Erdei Ferenc, valamint a Szociáldemokrata Párt részéről az a személy, akit a párt jelöl” (PIL 290. f. 93. ő. c.). A kabinet ülésének jegyzőkönyveit közreadta Glatz Ferenc a *História* 1989/4–5. számában.

⁵ A Minisztertanács Elnökségének 1956. október 30-án hozott határozata szerint: „Az 1945-ös koalíció alapján engedélyezi a pártok szervezkedését és ezzel letér az egypártrendszer útjáról.” Ekkor döntöttek úgy, hogy a Szovjetunió kormányához fordulnak a szovjet csapatok kivonulásának meggyorsításáért. Október 31-i ülésén a kabinet elhatározta, hogy a szovjet csapatok újabb bevonulása ellen J. V. Andropov nagykövet előtt tiltakozik a kormány, a honvédelmi miniszter összekötőt küld a szovjet parancsnoksághoz és megszervezi Budapest védelmét, továbbá hogy a tiltakozást megküldi az ENSZ-nek is. (PIL 290. f. 93. ő. c.)

szert, megmondtam, hogy az a benyomásom, ha így megy tovább, ez az ellentmondás megöl bennünket, minden bevetett szovjet egységgel erősebbek leszünk katonailag és gyengébbek politikailag, és azt is megmondtam, hogy napokon belül az egész felkelés átalakul nemzeti háborúvá a Szovjetunió ellen, hiszen ahány szovjet egység aktivizálódik a harcban, olyan mértékben erősödik és mélyül a nacionalista pozíció a tömegekben. Nemzeti háború jellege alatt azt értem, hogy az egész Néphadsereg a kormánytól parancsot fog kapni a szovjet hadsereg elleni harcra. Ebben a szituációban kellett ezt a döntést elfogadni. Én arra gondoltam, hogy bármilyen nehéz helyzet is áll előttünk, ehhez a politikai bázis lehetősége adva van, hiszen a mi pártunkat az elmúlt 12 évben nemcsak negatív, hanem igen sok pozitív vonás is jellemezte. Ha fellépünk azokkal a dolgokkal, ami 12 év vívmánya volt, és amiben a pártnak nagy szerepe volt: államosítás, földreform és más alapvető kérdés, akkor egy politikai küzdelmet több-kevesebb sikerrel megvívhatunk és végül olyan helyzet alakulhat ki, hogy a kormányban tűrhető, sőt jelentékeny befolyásunk lesz és a népi demokratikus rendszer alapjait, a tömegek támogatását meg tudjuk tartani.

E döntés után az történt, hogy az ellenforradalom mindkét vonalon rendkívüli erővel előretört, teljesen világossá vált, hogy normális politikai eszközökkel, politikai intézkedésekkel, meggyőzéssel kikerülni ebből a helyzetből nem lehet. Maga a fegyveres harc is mindinkább ellenforradalmi jelleget öltött, bekapcsolódtak ebbe igen nagy számban eddig Nyugaton élt és most valamilyen úton hazaszivárgott fasiszta stb. elemek is. Politikai vonalon felléptek részben általunk tisztességesnek ismert koalíciós partnereink is messzemenő követelésekkel, amit úgy lehet jellemezni, hogy bár nem harcoltak kifejezetten a kormány ellen, de a maguk pecsenyéjét meg akarták sütni. Különböző pozíciókat követeltek, ugyanakkor a terhekből semmit sem vállaltak, ha küldöttségekkel kellett beszélni, akkor Nagy Imrét taszigálták oda, ők maguk addig a párt szervezésével foglalkoztak olyan módszerekkel, amiket határozottan el kellett ítélni: bementek az MDP épületeibe, a garázsába, bankokba, több millió forintot felvettek, tehát nagyon visszataszító szerepet játszottak. Azonkívül a politikai partnereink közül a szociáldemokrata párt, amely Kéthly, Kelemen stb. vezetése alá került, olyan módon lépett fel a tömegek előtt, hogy a koalíciós kormányban pozíciót nem vállalnak. Amikor mi a többpártrendszer mellett állást foglaltunk, nem volt kontaktus a szociáldemokrata párttal, és volt olyan elképzelés, hogy az általuk megnevezett személynek biztosítunk egy helyet a kabinetben. Ők ezt nem nevezték be, nyilvánvalóan azért, hogy a tömegek lássák, nem vállalják a kormányban való részvételt.

Ebben az időben a párt kérdésében a következő történt: volt az úgynevezett Elnökség.⁶ A párt állásfoglalása részben azért is késett ezek alatt a harcok alatt, mert magának a harcoknak megítélésében változott az álláspont. A fegyveres felkelés kirobbantásának időpontjában világosan úgy nézett ki, hogy ellenforradalmi megmozdulásról van szó. Később, amikor láttuk, hogy különösen vidéken óriási dolgozó tömegek, munkások, bányászok stb. mozdultak meg, olyan követelésekkel, szociális követeléseken, a szovjet csapat kivonásán kívül, a begyűjtés eltörlése stb., amit nem lehet ellenforradalmi követelésnek nevezni, en-

⁶ A *Szabad Nép* 1956. október 29-i száma közli az MDP KV nyilatkozatát, mely szerint a KV október 28-i ülésén a rendkívüli helyzetben a párt vezetését egy hattagú Elnökségre ruházta, amelynek elnöke: Kádár János; tagjai: Apró Antal, Kiss Károly, dr. Münnich Ferenc, Nagy Imre, Szántó Zoltán. A pártelnökség felállításáról is tárgyaló, 1956. október 28-án tartott politikai bizottsági ülés jegyzőkönyvét közzétette Glatz Ferenc a *História* 1989/4–5. számában.

nélfogva lehetetlen lett volna az egész mozgalmat tovább ellenforradalmi megmozdulásnak minősíteni. Eljött tehát az időpont a koalícióra vonatkozóan, amikor úgy nézett ki, hogy ezzel megvan az elgondolás és a platform a politikai bázisra. Felmerült ekkor, mi legyen a párttal. Teljesen egyöntetű vélemény volt – ezt a szovjet elvtársak nemcsak helyeselték, de bizonyos tekintetben sürgették, kérték is –, hogy rendkívül élesen határoljuk el magunkat a Rákosi-féle politikai rendszertől. Felmerült a kérdés, hogyan. Javaslat merült fel az Elnökségen belül, amiben öten egyetértettünk. Mi volt ez a javaslat? Az, hogy egy politikai állásfoglalással ítéljük el a Rákosi-féle politikát, változtassuk meg a párt nevét és a párt központi lapjának a nevét. Ezzel álljunk meg és reorganizáljuk az MDP szervezeteit és tagjait. Némi indoklás⁷ után Nagy Imre is erre az álláspontra helyezkedett. Később Szántó Zoltán fellépett azzal a javaslattal, hogy teljesen új pártot kell szervezni, új tagfelvétellel. Ezt nem tudtuk elfogadni. Később az Elnökséget nagy nyomás alá helyezték Donáth, Lukács, Horváth Márton ilyen irányban, nem voltak többé ülések, csupán tucatnyi ember vitatkozott, és hisztérikus hangulatkeltéssel komolyan befolyásolták az Elnökséget. A hangulatkeltés lényege az volt, hogy sietni kell az új kommunista párt megalakításával, mert az írók és más rétegek már összeültek, és ha mi nem alakítjuk meg az új pártot, ők fogják az új pártot megalakítani. Úgy nézett ki, hogy két-három kommunista pártot alakítanak egy időben, ami politikailag és ideológiailag komoly zavarra vezetett volna a munkásosztály soraiban. Ebben a helyzetben mindannyian beadtuk a derekunkat abból a megfontolásból, amivel a koalíciós megoldásba belementünk: ha sikerül a helyzetet konszolidálni, megszűnik a fegyveres harc, normális politikai tevékenység indul meg, sikerül zömmel az MDP tagjaiból újjászervezni a pártot, a politikailag rosszul exponált elemeket kihagyni. Ez az elgondolás és ez a határozat, ami ezzel kapcsolatban megszületett és amit én olvastam be a rádióba⁸, az akkori szituáció alapján született, azzal a feltételezéssel, hogy normális politikai küzdelemmel nézünk szembe.

Ennyit a múlt hétről.

⁷ Vö. Dokumentumok a jugoszláv mencedékről és a Szántó Zoltán-ügyről (1956–1958). Közli Kiss József és Ripp Zoltán. *Múltunk*, 1991/4. 157. o.

⁸ Kádár János 1956. november elsején mondott rádióbeszédét közli a *Népszabadság* 1956. november 2-i száma „Pártunk védi nemzeti becsületünket, a demokrácia és a szocializmus ügyét” címmel. (Alcím: „Megalakult a Magyar Szocialista Munkáspárt”.) Újabb közreadását lásd: *História*, 1988/6. szám; *A forradalom hangja*. I. m. 370–371. o.

RÉSZLET A KEREKASZTAL-BESZÉLGETÉSBŐL

Donáth Ferenc: Tehát október 28-án, vasárnap odahaza vagyok és a rádióból értesülök a Központi Vezetőség döntéséről, a forradalom értékeléséről, felhívásáról.¹ Még 29-én, hétfőn is odahaza vagyok és csak 30-án, kedden hagyom el a lakást, addigra valamennyire rendbe jöttem, és megyek be a Parlamentbe. Ettől kezdve november 4-én hajnalig a Parlamentben tartózkodom, talán egyszer voltam otthon a családomnál, egyébként csak telefonon érintkeztem velük. A Parlamentben Kádár arra kért, hogy mindenféle pártvonatközású ügyet intézzek, mert neki egyéb elfoglaltsága miatt nincs erre ideje. A pártügyek intézésére kért fel. Ő volt tulajdonképpen a Központi Vezetőség utolsó első titkára. Mellette én voltam ennek a titkárságnak még a tagja, de ez a titkárság soha nem ülésezett. Az MDP elnöksége, amelyet a Központi Vezetőség 28-án küldött ki, elhatározta az MDP feloszlátását. Az elnökségnek nem voltam tagja, döntésében nem vettem részt. Volt egy nap, amikor az MDP már megszűnt, az MSZMP még nem jött létre.²

Miből is állt ez a párttevékenység, a párt reorganizálásának a vezetése? Azt mondhatom, ez nem volt érdemleges tevékenység. Azokban a napokban az események nem tették lehetővé az aktív szervező tevékenységet. A régi pártszervezetektől delegációk érkeztek és érdeklődtek, hogyan s mint legyen. Elseje után a Szakszervezeti Tanács vezetői is felkerestek, Gáspár Sándor, Somogyi Miklós és Fock Jenő részletes beszámolót tartottak, hogyan áll a sztrájk, a munka felvételének kérdése, hogyan reagáltak a munkások az üzemekben arra a döntésre, hogy az ország kilép a Varsói Szerződésből és semleges lesz. Mind a hárman egybehangzóan (egyikük sem tiltakozott a másikuk előadása ellen) a következőket mondták: az az információjuk, hogy a nagyüzemekben sorra hozzák a döntéseket a munka felvételéről, egyik-másik helyen fel is vették már a munkát, másutt november 5-ére tűzték ki a munka felvételét. A közlekedés helyreállítása folyik, a villamosvezetéseket javítják. A Szakszervezeti Tanács vezetői tehát nagyjában-egészében helyeslő, az általános sztrájkot feladó, a kormányzatot kifejezetten támogató, a munka felvételére utaló állásfoglalásokról számoltak be. Ez volt a legemlékezetesebb.

Harmadikán, szombaton Szántó Zoltán szólt, hogy a Nádor utcában informáljam a pártközpont volt munkatársait, hogy miként állnak a párt ügyei, melyek a pártvezetés elképzelései. Rövid általános információt adtam. A pártközpont volt munkatársai főként azt tették szóvá, hogy a régi személyazonossági igazolvánnyal a legnagyobb nehézségbe ütközik majd az elhelyezkedésük. Ígéretet tettem, hogy a Budapesti Rendőr-főkapitányság segítségével új személyazonossági igazolványokat kapnak.

Felmerült a kommunistaellenes atrocitások kérdése is. Határozottan állást foglaltam, hogy amennyiben a kormány ezt rövid időn belül nem tudja megszüntetni, nem fogjuk támogatni [a kormányt]. Hiszen nem volt tömeghisztéria, ez nem igaz. A kormány tehetlenségéről tett tanúbizonyságot, hogy egy országban, amelynek népe lelkesen összeforrott bizonyos nagy kérdésekben, nem tudott rendet teremteni más területeken.

¹ Nagy Imre 1956. október 28-i rádióbeszéde. In: *A forradalom hangja*. I. m. 131–132. o.

² 1956. október 30.

Nagyjában-egészében én a saját pártszervező tevékenységemről sokkal többet mondani nem tudok. Lehet, hogy történt egy s más, de nem emlékszem arra, hogy ki mindenki volt ott és járt el.

A kommunista párt, illetve az MSZMP újraszervezésének a kérdései a hivatalos vezetéssel egyszer sem kerültek szóba, az a bizonyos héttagú intézőbizottság soha nem ülésezett. Illetve először öt taggal ülésezett a jugoszláv követségen³, és tulajdonképpen ott volt először ez a pártvezetés együtt. Egyszer ülésezett a pártvezetőség, amin azonban nem tudom miért, én nem vettem részt. Ezen hagyta jóvá a kormány fontos döntéseit, amelyekről Lukács is említést tesz, nevezetesen a Varsói Szerződésből való kilépést és a semlegességet. Nagy Imre a tárgyaláson állította, hogy a Minisztertanácsban, amelyen a döntéseket hozták, ott volt Kádár is, ott volt Lukács, Szántó és ott volt Losonczy is. Én nem voltam jelen, így erről közvetlen tudomásom nincsen. Mi Kádárral nagyon keveset találkoztunk ezek alatt a napok alatt. Ami az én feladatomból volt, a párt újraélesztése, az nem napokon múltott és nem is olyasmi, hogy sürgősségében megelőzte volna azokat a döntéseket, amelyek messzemenően az egész ország sorsára és mindenre kihatottak. Hogy Kádár mivel töltötte az idejét, arról nekem fogalmam sincs.

Magában az MSZMP megalakításának elhatározásában részt vettem. A kiáltványt, amit azután Kádár olvasott be⁴, az én emlékezetem szerint Haraszi Sándor és Horváth Márton fogalmazták. Természetesen áttekintettük, de nem nagyon sokat módosítottunk rajta, emlékezetem szerint lényegében változatlan formában maradt, és ilyen módon olvasta Kádár november 1-jén délelőtt viaszlemezre, és már eltűnése után került adásba.

Vásárhelyi Miklós: Kádár délután 4 és 5 óra között ment el a Parlamentből a szovjet követségre. Münnich a „látogatást” telefonon beszélte meg Andropovval, esetleg valaki mással oroszul, és utána jöttek el aztán Kádárért és vitték el. Egészen határozottan tudom Vajnáától, Földestől és Böröcztől – akik a Rádióban voltak –, hogy ezt a felhívást Kádár még a délelőtti folyamán lemezre mondta és este játszották le.

Donáth Ferenc: Tehát akkor ez a bizonyos nyilatkozat és az MSZMP megalakulása október 31-én este kellett, hogy történjen. Emlékszem rá, hogy az esti órákban ültünk együtt mint vezetők és hagytuk jóvá ezt a fogalmazványt, amit Haraszi Sándor és Horváth Márton készített elő.

Ez ugyan nem a pártfunkciómmal függött össze, de egy alkalommal – már nem emlékszem, hogy kik voltak, akik kezdeményezték – Losonczy szólt nekem, menjünk át az Eötvös Loránd Tudományegyetem jogi karára, a régi központi egyetemre, ahol a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága székelt, és különböző kérdésekben kértek információkat. Ez a beszélgetés nem az eredeti elgondolásoknak megfelelően zajlott le, mert megjelent Dudás, nem tudom, milyen előzmények után. S akkor ott kialakult egy beszélgetés, amelyben hárman, Dudás, Losonczy és én vettünk részt, és amelyben különböző kérdések merültek fel. Dudással sok kérdésben vitáztunk, amiket ő fölvetett. Alapjában véve nem volt ennek semmi különösebb jelentősége. Dudás olyan benyomást keltett, hogy nem tulajdonított jelentőséget annak, hogy ő ott velünk vitázik vagy találkozik. Nem látszott előkészítettnek, az látszott, hogy nem azért jött ő oda, hogy velünk vitatkozzon. Az volt a be-

³ Nagy Imre, Losonczy Géza, Donáth Ferenc, Lukács György, Szántó Zoltán.

⁴ In: *A forradalom hangja*. I. m. 370–371. o.

nyomásom, hogy nem azért jött oda, hogy találkozzon Losonczyval vagy velem. Egyébként Dudással régi ismerősök voltunk. Tudniillik Dudást 1944 késő őszen ismertem meg, amikor a párthoz kívánt csatlakozni. Egy félórás beszélgetés alapján arra a határozott álláspontra jutottam – és ezt elfogadták a többiek is –, hogy nem kell ez az ember. Nem is került a kommunista párttal kapcsolatba. Ezen az egyszeri beszélgetésen kívül neki a kommunista párt vezetésével semminemű kapcsolata nem volt.

A Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságánál tett látogatásnál emlékezetesebb számomra a csepeli munkástanács delegációjának megjelenése a Parlamentben.⁵ Ezen a megbeszélésen jelen volt Nagy Imre, Kádár és én is. Itt a csepeli munkások előadták állásfoglalásukat, ez nagyjából egyezett a munkástanácsok állásfoglalásával, amelynek középpontjában a Varsói Szerződésből való kilépés és az orosz csapatok Magyarországról való kivonulásának követelése állott. Ez egyórás beszélgetés volt, amennyire ezt egyáltalán beszélgetésnek lehet nevezni. Inkább fölszólalások voltak. Túl sokan voltak ahhoz, hogy beszélgetés alakuljon ki, de azt hiszem, ez is egy olyan momentuma volt a döntéseket megelőző időszaknak, amely mélyen impresszionálta Nagy Imrét is, és Kádárt is, engem nem kevésbé.

November 3-án délelőtt megjelent egy szovjet katonai küldöttség, amelyik a szovjet csapatok Magyarországról való kivonulásának körülményeit, lebonyolítását tárgyalta. S mint Erdeitől hallottam, rendkívül jó hangulat közepette folyt ez a tárgyalás, minden kérdésben, minden különösebb vita nélkül megegyeztek. A szovjet fél előadta a maga kívánalmait, magyar részről semminemű ellenvetést nem tettek, és akkor állapotok meg, hogy este folytatják a tárgyalást a szovjet csapatok főparancsnokságán. A körülményekhez tartozik még, hogy jóllehet volt egy pártvezetés, de az teljes létszámában egyszer sem ülésezett, s nemcsak hogy nem ülésezett az MSZMP vezetése, de nem a megszokott, hagyományos módon születtek a döntések sem, ahogy előtte is, meg azóta is a párt vezetése a lényeges kérdéseket megtárgyalja és el is dönti, mielőtt a kormány állást foglalna. A körülmények tették ilyenné, mert a személyes érintkezés is akadozó volt. Nem emlékszem, hogy valamilyen részletesebb beszélgetés közöttem és Nagy Imre között ezekben a napokban történt volna, tehát október 29-ét vagy 30-át követően egészen november 3-áig. Ugyanez vonatkozik Kádárra is. Lukácsot és Szántó Zoltánt nem is nagyon láttam, Losonczy Gézával voltam inkább együtt, de ő is valamilyen módon szakadatlanul el volt foglalva, hol itt volt, hol ott volt, tehát hogy úgy mondjam, csak papíron létezett egy pártvezetés, a valóságban azonban nem funkcionált. [...]

Vásárhelyi Miklós: Losonczy Gézától tudom, ő mondotta el nekem, hogy ezen a bizonyos ülésen, amelyen te nem vettél részt, ahol az új párt megalakulásáról volt szó, ott valaki – nem tudom kicsoda – felvetette, hogy nem jó dolog, hogy Nagy Imre és Kádár úgyszólván mindennap beszélnek vagy a rádióban, vagy itt, vagy ott, szóval inflálódik az értéke az ő felszólalásuknak, és azt javasolta, hogy ezt a bejelentést az új párt megalakulásáról és egyben a programnak a felolvasását végezze el Losonczy. Kádár erre felszólalt és azt mondta, hogy ő ezzel elvben teljesen egyetért, de ezt a bejelentést ő akarja megtenni, ehhez ő ragaszkodik, végül is ez nem egy akármilyen esemény, ez az új párt megalakulása, ezt neki kell bejelentenie, az első titkárnak. Ez ellentmond annak a feltevésnek, mintha ő

⁵ 1956. november 1-jén a csepeli munkástanács vezetésével 16 fős küldöttség kereste fel a Parlamentben a kormányt. Először Tildyvel, majd Nagy Imrével tárgyaltak.

előre tudta volna, hogy le fog lépni, mert hiszen tudjuk, hogy a későbbiek folyamán talán a legtöbb baja és bosszúsága ebből a nyilatkozatból volt, aminek ő nagyon is jól ismerte a tartalmát. És ha ő tudja, hogy délután ezt az egész társaságot otthagyja, akkor örült volna, hogy egy alkalom van rá, és megragadja ezt a lehetőséget, hogy nem neki kell elmondania, hiszen felajánlották, hogy más mondja el. De Kádár ezt a lehetőséget elutasította.

Halda Alíz: A párt megalakulásával kapcsolatos élményemet szeretném elmesélni, ami azóta is rendkívül mulatságos jelenetként él bennem. Körbeszaladták a Parlamentet, hogy ki tud gépelni, mert gépíró sem volt ott. Minthogy én a Rádiónál voltam, mentem, hogy majd én gépelek, de nem tudtam, hogy mit. Bevittek egy szobába, ahol hárman voltak: Haraszi Sándor, Szántó Zoltán és Horváth Márton. Leültem az írógép mellé. Ezek ott ültek hárman. Haraszi egyfelől, Szántó másfelől mondták a maguk szövegét, tudniillik, hogy mit kell a programba belevenni. Középen ült Horváth Márton. Rágt a zsebkezdőjét, és úgy nézett ki az egész, hogy az egyik fülén bemegey, amit Haraszi mond – az egy szélsőséges álláspont volt –, a másik fülén az, amit Szántó mond – az egy mérsékelt álláspont volt –, és Horváth Márton száján egy közbülső szöveg jött ki, ő ugyanis diktált nekem. Ez így ment órákon át, nem emlékszem a részletekre, de számomra elementárisan mulatságos volt az egész, majdnem olyan, mint egy szatirikus jelenet.

Litván György: Három mozzanathoz szeretnék kapcsolódni abból, amit a Feri mondott. Az egyik a Dudással való találkozó az Értelmiség Forradalmi Bizottsága helyiségében, a jogi kar dékáni hivatalában – mert ott működött –, véletlenül ott voltam. Természetesen nem a tárgyaláson, hanem az előszobában. De én határozottan úgy értesültem akkor az ott keringő hírekből, hogy ez egy előkészített tanácskozás volt. Reád nem emlékszem, de Losonczy és Dudás között éppen abból a célból jött létre a találkozás, hogy a Dudásék akkor már erősödő Nagy Imre-ellenes propagandáját és fegyveres tevékenységét mérsékeljék vagy leállítsák. Gézával együtt mentünk el onnan, és Géza eléggé pesszimista hangulatban volt. Ő vitt el kocsival a Parlamentig, és az volt a benyomásom, hogy nem sok eredményre jutottak. Tehát én úgy tudom, hogy ez nem egy véletlen találkozás volt, hiszen Losonczy Géza ezért ment oda.

Donáth Ferenc: Lehetséges...

Hegedűs B. András: Ezért is. Nem cáfolom, csak kiegészítem. Losonczy Géza oda-menetelének a fő oka az volt, hogy az Értelmiség Forradalmi Bizottságát tájékoztassa a kormány új álláspontjáról.

Litván György: Egy másik mozzanat a párt megalakulásával kapcsolatban, alulnézetben. Nem emlékszem pontosan a napra, valószínűleg 30-a vagy 31-e volt, az egyetemre mentem be, és ott próbáltunk arról beszélgetni vagy tanácskozni, hogy miközben más pártok és részben jobboldali szervezetek alakulnak, akkor a forradalmat előkészítő fő áramlat teljesen szét van esve. Magyarán a revizionista Petőfi körös társaságnak semmiféle szervezete nincs. Kiderült, hogy az egyetemi pártszervezetek egyszerűen nem léteznek. Erről beszélgettünk, ott találkoztam Heller Ágnessel és akkori férjével, Hermann István-nal, akik azonnal elcipeltek Lukács-hoz, hogy ezt adjuk neki elő, azzal a tanáccsal, hogy az MDP de facto megszűnt, ezt át kellene alakítani valami életképes, demokratikusabb irányú és szerveztető párttá, másrészt az ifjúság számára, amelyik nem kifejezetten marxista beállítottságú, de szocialista rokonszenvvel rendelkezik, vagyis a Petőfi Kör ifjúsága számára

egy külön ifjúsági pártfélét kellene létrehozni, tehát a teljesen széthullott, dezorientált baloldali erőket valamiképpen tömöríteni kellene.

Ezt elmondottuk Lukácsnak, aki helyeselte s rögtön azt mondta, menjünk be Nagy Imréhez, s engem választott kísérőjének, akit akkor látott talán életében először. Nyilván azért, mert nem a saját tanítványaival akart menni, akikről mindenki tudta, hogy csak az ő álláspontját visszhangozzák. Autót rendelt és bementünk a Parlamentbe, ahová – őt könnyen, engem nehezebben – beengedtek, és a titkárságon kiderült, hogy kabinetülés van. Ez válasz arra is, hogy a pillanatnyi tapasztalatom szerint a kormány, vagy legalábbis egy része, a szűkebb kabinet időnként ülésezett. Kádár és nem tudom még kik voltak bent. Lukácsot azonnal beengedték, én órákig üldögéltem a titkárságon, ahol nagyon érdekes jeleneteknek lehettem a tanúja. Ennyiből a dolog érdekes volt. Jövetelünk ügyében annyi történt, hogy jó másfél óra után Nagy Imre kijött, ott mindenki megrohanta, de ő Lukács elmondása alapján engem keresett és kérdezte, hogy milyen hírt hoztam. Nagy Imre úgy fogta fel, hogy én az egyetemi pártszervezeteknek vagyok a hírhozója és a fölbomlásról számolok be. Elmondtam röviden a tapasztalataimat, s ő annyit mondott, hogy tárgyalnak a párt átalakításáról. Ennyi volt.

Még egy mozzanat: úgy emlékszem, még aznap vagy másnap megtudtuk a rádióból, hogy az MSZMP megalakult. November 2-án vagy 3-án Kende Péterrel találkoztam az egyetem előtt, és ez a beszélgetés azért emlékezetes számomra, mert arról esett szó közöttünk, hogy ebbe az MSZMP-be be kell-e lépni. Kende ezt egyáltalán nem tartotta természetesnek, sőt közölte, hogy egy magát marxista-leninistának nevező pártba magunkfajta ember nem léphet be. Emlékszem, hogy ez bennem – és azt hiszem sokunkban – abban az időben nem annyira gyakorlati (mert hiszen úgy nézett ki, hogy van idő az eldöntésére), inkább elvi dilemmát okozott: hogyha eddig Nagy Imrét követeltük és követtük, követnünk kell-e és morális kötelességünk-e, hogy kövessük őt ezen új pártba, vagy szabad választásunk van. Ez volt az a pillanat, amikor végképp megoszlott volna a régi Nagy Imré-s pártellenzék. Hiszen Gimes, Lócsei nagyon messzire távolodtak már ezekben a napokban a Nagy Imré-s vonaltól, nyilván voltak, akik azonnal vagy néhány napon belül beléptek volna az új MSZMP-be.

Kérdés: Hol volt Ön november 1-jén és mivel foglalkozott?

Válasz: A Parlamentben voltam, ott is aludtam. A kora délelőtti órákban a miniszterelnökségi folyosón összetalálkoztam Kádár Jánossal, aki közölte velem, hogy menjek be a párt intézőbizottságának ülésére, mert megbízatást akarnak nekem adni.

Az intézőbizottság ülésén részt is vettem, ahol jelen volt Münnich Ferenc, Apró Antal, Lukács György, Szántó Zoltán, Kiss Károly, Donáth Ferenc, később bejött Losonczy Géza is, azonban ő és Kádár János állandóan ki-be járkáltak. Jelen volt még Horváth Márton is mint meghívott. Ott értesültem arról, hogy egy új pártot alapítanak az MDP helyett, és ennek a kiáltványát nekünk kellene megírni; külön-külön, Horváth Márton és én készítsük el a deklaráció tervezetét. Az összeállításhoz az alábbi fő szempontokat kaptuk: határozottan elválasztani az új pártot az MDP-től, hangsúlyozva, hogy nem folytatja az MDP-nek, de a munkásmozgalom haladó tradícióira támaszkodik; utalni arra, hogy ez a párt a marxizmus-leninizmus tudományos világnézetét képviseli, hogy megvédi a népi demokrácia szocialista és demokratikus vívmányait; az október 23-i és ezt követő eseményeket illetően értékelést adni, hogy ez nem ellenforradalom, hanem egy pozitív jelentőségű felkelés; arról is szó volt, hogy ne használjuk az MDP sablon politikai frazeológiáját.

Közölték, hogy az új párt új központi napilapot fog indítani, és ennek nevére is tegyünk javaslatot.

A deklaráció elkészítéséhez azonnal hozzá kellett fogni: Horváth Mártonnal együtt elmentünk a sajtóosztály egyik helyiségébe, és ott külön-külön hozzáfogtunk a deklaráció elkészítéséhez.

Bejött a helyiségbe Mód Aladár is, aki egyrészt tőlünk és másoktól is tudomással bírt a megbízatásunkról. Mód Aladár közölte, hogy neki is van már egy elkészített tervezete, amit meg is mutatott, megjegyezve, sok felhasználható gondolat van benne, azonban mi a tervezetét nem vettük igénybe. Bejött még oda Pándi Pál újságíró. Kettőjüknek javasoltuk: addig, amíg a fogalmazványok elkészülnek, gondolkozzanak a leendő új lap nevén.

A javasolt szövegtervezetek körülbelül egy óra alatt elkészültek, amit az intézőbizottság elé terjesztettünk. Mindkét szöveget külön-külön ismertettük, illetve felolvastuk. Az én általam tervezett szövegben az adott fő szempontok valamennyiét figyelembe vettem, a terminológia tekintetében azonban igyekeztem elkerülni mindazokat a terminus technicusokat, amelyek az igazi munkáspártok frazeológiájában szinte tradicionálisak. Így például csak a marxizmus-leninizmus helyett minden oportunistustól mentes modern marxista, tudományos világnézetéről írtam.

Az én általam megfogalmazott szövegben – de a Horváth Márton által megfogalmazott szövegben is – a felkelés pozitív értékelést nyert. Egyik szövegben sem volt szó a proletár internacionalizmus kérdéséről, de ez merőben a nagy sietség miatti feledékenységből maradt ki.

Az intézőbizottság egyik szöveget sem tartotta kielégítőnek. Az én általam készített szövegnek a kifogás az volt, hogy részben kimaradt vagy nem kapott benne hangsúlyt egyes kérdés, másrészt hogy túlon túl oportunista a frazeológiában, tekintve, hogy a marxizmus-leninizmus kifejezést sem használja.

¹ Belügyminisztérium Történeti Irattár (BMTI) V-150001/3. kötet. 50–56. o.

Horváth Márton szövegében is találtak kifogásokat: szerintük olyan mértékben használja a régi frazeológiát (például többször használta a kommunista szót), hogy az új párt és az MDP közötti vonalat ez elhomályosítja. A határozat végül úgy szól, hogy a vita alapján kialakult álláspontnak megfelelően egy új, végleges szöveget készítsen elő.

A szöveg készítésével engem és Horváth Mártont bízták meg. Az új szöveget rövid idő alatt össze is állítottuk és bemutattuk az intézőbizottságnak. Az intézőbizottság az új szöveget elfogadta. Ekkor közölte velem Kádár János, hogy az újonnan alakult párt lapjának felelős szerkesztésével engem bíztak meg, helyettesem Fehér Lajos. Egyben közölte Kádár János azt is, hogy az elfogadott nyilatkozatot a *Népszabadság* című lapban holnap közöljük le.

Az intézőbizottság ülésén nem vett részt Nagy Imre, bár több esetben átmentek érte és hívták, hogy jelenjen meg az ülésen. Mivel minden kérés sikertelen maradt és nem jött be az IB-ülésre, ezért megkértem, hogy a nyilatkozat szövegét mutassam be neki. Ez meg is történt. A szöveget felolvastam Nagy Imrének, aki a végén kijelentette, hogy a szöveg rossz, helytelen. Mint egyik hiányosságát említette a szövegnek, hogy hiányzik belőle a proletár internacionalizmus. Ezt követően a nyilatkozat szövegezésével Nagy Imrétől eltávoloztam. Bizonyos idő múlva Nagy Imre szobájába hívtak, és ott többek jelenlétében Nagy Imre, Donáth Ferenc, Losonczy Géza és Kádár János (bár az ő jelenlétére határozottan nem emlékszem) a szöveget újból, most már véglegesen helybenhagyták. Ezt a javított szöveget két példányban legépeltettem. Egyik példányt átadtam Kádár Jánosnak, aki azt figyelmesen végigolvasta a következő megjegyzéssel: „Rendben van, jó, rögtön beolvassom a rádióban. Te pedig – mondotta – adasd le a másnapi újságban.” A szöveget sajtóban való közlés céljából át is adtam Fehér Lajosnak, és a nyilatkozat november 2-án a *Népszabadság* számában meg is jelent.

Utólag megjegyezni kívánom, hogy az intézőbizottság ülésén közölték velem, hogy mint az új párt lapjának felelőse, vegyek részt az intézőbizottság ülésein.

Kérdés: Tudomással bírt-e a városban november 1-jén történt atrocitásokról, s mi volt ezekkel kapcsolatban az Ön véleménye?

Válasz: Igen. Az atrocitások egy részéről tudomásom volt. Mindezeket mélyen elítéltem és a banditizmus és huliganizmus tüneteinek tartottam, amelyekkel való leszámolást a párt és a kormány legfontosabb feladatának tekintettem. Az intézőbizottság ülésein is felvetődött ez a kérdés. Az intézőbizottsághoz érkeztek hírek a városban egyes helyeken a kommunisták és az ÁVH-sok ellen folyó atrocitásokról. Az volt a véleményünk, hogy ezekkel szemben fel kellene legalább szóban lépni. Arra nem gondolt senki, hogy fegyveres erővel fékezzék meg az ellenforradalmi banditizmust és huliganizmust, mivel mindannyian jól tudták, hogy ilyen erő sem a párt, sem a kormány rendelkezésére nem áll. Az intézőbizottságban én is ezt a nézetet hangoztattam.

November 1-jén a Parlamentből este hazamentem a lakásomra. Később odajött Losonczy és Ujhelyi is aludni.

Másnap, november 2-án újra bementem a Parlamentbe együtt Losonczyval és Ujhelyivel. Aznap délelőtt az intézőbizottság ülésén tartózkodtam, úgyszólván egész délelőtt. Az ülésen az MDP anyagi ügyeinek rendezése, a pártalkalmazottak végkielégítésének kérdése, valamint az új párt szervezésének megindítása körül folyt a megbeszélés. Az ülésen az IB tagjain kívül részt vettek Sándor József, a pártgazdasági osztály volt vezetője, Köböl József, Kállai Gyula, Orbán László. Nem vett részt az ülésen Nagy Imre és Kádár János.

Sándor tett jelentést az MDP anyagi ügyeiről. Beszámolt a vagyontárgyakról és készpénz-, valamint aranykészletről. Az intézőbizottság részben olyan határozatokat hozott, hogy az ingatlanok egy részét a szakszervezeteknek, másrészt a fővárosnak ajánlja fel. A pártalkalmazottak végkielégítéséről is döntöttek, mégpedig olyan értelemben, hogy az MDP minden olyan alkalmazottjának, melyet az MSZMP nem vesz át, egyhavi végkielégítést kell adni.

Ezt követően az új párt szervezési kérdései kerültek szóba. Többen említették, hogy hozzájuk került hírek szerint a Nádor utcai pártközpontban teljes a zűrzavar, és nagyon sok olyan személy, volt MDP-tag járkál az épületben, akik mint prominens rákosisták voltak ismeretesek a párttagság előtt. Amiatt az új tagok szervezése megnehezül. Ebben az ügyben a szobából Kállai fel is hívta Lakatos Évát és figyelmeztette, hogy szüntesse meg, ha lehet, ezeket az állapotokat a pártközpontban. Az IB emlékezetem szerint úgy határozott, hogy a szervezést rögtön meg kell kezdeni, és ezért megbízta Szántó Zoltánt és Donáth Ferencet, hogy a legközelebbi napokban a pártközpontba összehívandó aktíván indítsák meg az országos szervező munkát.

Délfelé elhagytam az IB ülést és átmentem a pártközpontba, hogy az ott lévő *Népszabadság*-szerkesztőséggel, és Fehér Lajossal a szükséges teendőket megbeszéljem. A szerkesztőségi ülésen megállapodtunk abban, hogy milyen összetételű szerkesztőbizottság vezeti a lap ügyeit. Egyben azt is bejelentettem, hogy helyettesem Fehér Lajos.

Az összegyűlt szerkesztő munkatársak nagy része előttem ismeretlen volt. Az általam ismertek között egyedül Nemes Dezső volt az, akinek munkáját a szerkesztőségben nem tartottam kívánatosnak, és ezt vele udvarias formában közöltem is. A szerkesztőbizottság tagjai lettek: Gács László, Szántó Rezső, Pándi Pál, Fehér Lajos, Benke Valéria. Ezt követően a szerkesztőségből a Parlamentbe mentem vissza, ahol még folyt a párt intézőbizottságának ülése. Az ülésen Somogyi Miklós és Gáspár Sándor tett jelentést a szakszervezetek helyzetéről és a munkásosztály hangulatáról.

Az IB tagjainak arra a kérdésére, hogy a munkások és általában a tömegek hogy fogadják a párt alakulásának tervét, Somogyi és Gáspár egyértelműen azt válaszolták, hogy a hangulat „pártellenes”, beleértve minden pártot. Ezzel kapcsolatban azt is többen – magam is – szóvá tették, hogy az új párt megalakulásának híre és annak deklarációja még azoknál az elvtársaknál sem talált megértésre, akik egyébként Nagy Imre híveinek számíthatók. Ezzel kapcsolatban az IB-től azt a megbízatást kaptam, hogy a Parlamentben tartózkodó fiatal kommunistákat keressen meg és az IB-ülésre hívjam be őket. Erre azonban már nem került sor, mert a nagy nehezen felkutatott fiatal kommunisták kérésemet nem teljesítették. Az IB ülése után Jánosi Ferencel találkoztam, aki közölte velem, hogy Kuczka Péter vezetésével még két fiatalember jött a miniszterelnökségre, akik valamilyen forradalmi bizottság nevében Nagy Imrével akarnak beszélni. Jánosi Ferenc arra kért, hogy próbáljam őket meggyőzni a forradalmi bizottságosdi haszontalanságáról, és őket a párt, illetve a kormány támogatásának megnyerni. Jánosi Ferenc össze is hozott velük, de hosszú ideig tartó vita után sem sikerült őket meggyőznöm. Kuczkaék elmondták, hogy egy országos nemzeti bizottságot szeretnének az itteni pesti bizottságból alakítani és ehhez a kormány támogatását megszerezni. Úgy tudom, hogy Nagy Imréhez nem tudtak bejutni, és minden nyom nélkül hagyták el a Parlamentet.

Ezen a napon este tudtam meg többektől – személyt megnevezni nem tudok –, hogy Kádár János és Münnich Ferenc csütörtök este a szovjet követségre mentek, és azóta nincs róluk semmi hír. Ezt a hírt állítólag Münnich Ferenc sofőrjének vallomása alapján állapították meg. Ezen az estén Kádár és Münnich eltűnése általában nyugtalanná és bizonytalanná tette a légkört. Ezt követően a Parlamentből Ujhelyi Szilárddal lakásomra távoztam.

Kihallgatását megszakítom.

Felvette:
[olvashatatlan aláírás] százados

Haraszti Sándor

A hozzám intézett kérdésekre a következő felvilágosításokat tudom adni:

1. Mit tudok Haraszi Sándorról?

Haraszi Sándort a felszabadulás után ismertem meg. Közele vagy éppen baráti kapcsolatban sohasem voltam vele. Alapjában becsületes embernek ismertem, akinek azonban igen sok negatív tulajdonsága volt. Anarchiára és demagógiára volt hajlamos, a kitartó, rendszeres munkát nem nagyon kedvelte és gyakran vég nélküli beszélgetésekkel fecsérelte el idejét.

A börtönből való kiszabadulása után, 1955-ben és 1956-ban nagyon ritkán, legfeljebb négyszer-ötször találkoztam vele. Ez idő alatt a róla alkotott véleményem határozottan javult, sokkal jobb benyomásom volt magatartásáról, mint régebben. Tudtam róla, hogy éveken át halálos ítélettel a nyakában ült a börtönben, s ez szánalmat és rokonszenvet ébresztett bennem iránta. 1956 folyamán egyes esetekben azt tapasztaltam, hogy a szélesen terjedő demagógia áramlataival szemben a maga körében mérséklően igyekezett fellépni. Egy-két példa erre vonatkozóan: Rajk temetése előtti napokban Donáth Ferencsel együtt felkeresett a *Szabad Nép* szerkesztőségében, és előadták azt az aggályukat, hogy a temetésnek „kiszámíthatatlan következményei” lehetnek. Én azt válaszoltam nekik, hogy ez nem utolsósorban rajtuk és a hasonló gondolkodású társaikon múlik, mert ők tudják leginkább befolyásolni azokat az elemeket, akik esetleg tüntetésre, rendzavarásra készülnek. Ők ígéretet tettek, hogy az újságírók, írók, egyetemisták körében mérséklően fognak fellépni. Haraszi vállalta, hogy Rajk Júliát lebeszéli azokról a fantasztikus tervekről, amelyek szerint az egész városon keresztül temetői menetet szeretett volna szervezni, és rábeszéli arra, hogy ne maradjon tüntetően távol a temetésről. Tudomásom szerint ennek az ígéretnek eleget is tett. (Annak idején erről informáltam Kovács István és Ács Lajos elvtársakat.)

Tavaly szeptemberben az újságíró-szövetség tervezett újjászervezésének előkészületeiben közvetlenül nem vettem részt, de úgy tudom, hogy Haraszi Sándor – akinek annak idején nagy befolyása volt az újságírókra – ugyancsak mérséklően lépett fel az előkészületek során. Úgy tudom, hogy Haraszi Sándor fellépésére hagyták benn az előkészítő választmányban Betlen és Matusek elvtársakat.

Összefoglalva: Harasztiban sok kispolgári és anarchikus vonás van, gyakran képviselt politikailag és ideológiailag helytelen nézeteket, de szubjektíve becsületes embernek tartom.

2. Mit tudok a Szabad Nép 1956. október 28-i vezércikkének a létrejöttéről?

A *Szabad Nép* [október] 28-i számának előkészítése idején, 27-én este és éjszaka a szerkesztőségben tartózkodtam. Tervünk az volt, hogy vezércikknek Mocsár Gábor egy cikkét fogjuk adni, amely végül is a lapban belső cikként jelent meg. A „Híven az igazsághoz” című cikket eredetileg Pándi Pál írta, s azt belső cikknek terveztük.

A késő éjszakai órákban olyan értesítést kaptam, hogy Haraszi Sándor telefonon keresett. Felhívtam Harasztit, aki közölte velem, hogy a Politikai Bizottság megváltoztatta az

¹ BMTI V-150001. kötet. 22-25. o.

eseményekről alkotott értékelését, azt nemzeti demokratikus népmozgalomnak tekinti, amelyhez pozitívan kell a pártnak állást foglalnia. Hozzátette, hogy az elvtársak kívánsága szerint helyes volna, ha a *Szabad Nép* ebben az értelemben foglalna állást. Minthogy Haraszi ebben az időben már fontos megbízatást kapott a sajtó területén (24 órával később őt nevezte ki a Politikai Bizottság a *Népszabadság* főszerkesztőjének), a magam részéről elfogadtam a Harasztitól kapott információt és instrukciót. Azonnal közöltem a dolgot az akkori szerkesztőbizottság ott tartózkodó tagjaival, emlékezetem szerint Csátár Györggyel, Mocsár Gáborral és Matusek Tivadarral. Pándi Pál vezércikkét a konkrét instrukciónak megfelelően átírtam. A cikket bemutattam a szerkesztőség ott lévő vezetőinek és elhatároztuk, hogy azt vezércikként hozzuk. Reggel a lap kinyomatása után aggályok merültek fel azzal kapcsolatban, hogy a cikk valóban megfelel-e a Politikai Bizottság instrukcióinak, s tekintettel arra, hogy nagy horderejű kérdésekről van szó, a lap terjesztése előtt néhány száz újságpéldányt beküldtünk a Központi Vezetőséghez ellenőrzés céljából. Reggel tíz óra körül kapta meg a *Szabad Nép* az engedélyt a terjesztésre a Politikai Bizottságtól azzal, hogy a cikk helyes, a lap terjeszhető. A szerkesztőség csak ezután adta meg az engedélyt a lap széthordására.

Összefoglalva: Kállai Gyula előadásának az a része, amely a *Szabad Nép* október 28-i számának vezércikkével foglalkozik, a tényeknek nem felel meg. A cikk kétségtelenül hibás volt, de az akkori Politikai Bizottság instrukciói alapján készült, s a terjesztés is csak akkor indult meg, amikor azt a felsőbb pártszerv engedélyezte. Tehát semmiféle „puccsról”, vagy „háttatmadásról” a *Szabad Nép* szerkesztősége részéről nem lehetett szó. Hozzá kívánom ehhez azt is tenni, hogy abban az időben a cikk vonalával a magam részéről egyetértettem.

3. Az MDP feloszlását, s az MSZMP megalakítását bejelentő nyilatkozat kérdése.

Emlékezetem szerint október 31-én történt, hogy bent jártam a Parlamentben és a vezető elvtársakat kerestem, mert meg akartam kérdezni a véleményüket a saját munkámra vonatkozóan, tekintettel arra, hogy a határozat alapján a pártlap szerkesztését Haraszi Sándor vette át. Az egyik teremben együtt volt a 28-án megválasztott intézőbizottság legtöbb tagja. Itt közölték velem az elvtársak, hogy elhatározták az MDP feloszlását és az MSZMP megalakítását. Ennek fő oka az volt – mondották –, hogy az újonnan szervezendő kommunista párt azon tehertételek nélkül kezdhesse meg munkáját, amelyek az MDP tevékenységét rendkívül megnehezítették. Kádár elvtárs megkért engem, hogy az ott tartózkodó Haraszi Sándorral együtt fogalmazzam meg az MSZMP megalakítását bejelentő nyilatkozatot, és megadta az ehhez szükséges szempontokat. E nyilatkozat megfogalmazásához nagyon rövid idő, egy-két óra állt rendelkezésünkre. Minthogy félő volt, hogy a szövegezés közben Haraszi Sándorral olyan vitáink támadnak, amelyek nagyon elnyújtják a munka befejezését, azt javasoltam: külön fogalmazzon ő egy szöveget, és külön én. Így is történt. Tekintettel arra, hogy a kétféle szövegben lényeges tartalmi eltérések is voltak, mindkét szöveget az ott lévő elvtársak elé terjesztettük. Emlékezetem szerint a következők voltak jelen a vitánál: Szántó Zoltán, Donáth Ferenc, Lukács György, Apró Antal, Kiss Károly, Kállai Gyula, Münnich Ferenc és később Kádár János elvtárs. Ha jól emlékszem, Kállai Gyula behívta még a terembe Tőkés Ottó és Gyenes Antal elvtársakat azzal, hogy a „fiatalok is mondják meg a véleményüket”. Jelen volt még Mód Aladár is. A kétféle szö-

veg feletti vita során az a nézet alakult ki, hogy alapul a Haraszti-féle szöveget kell elfogadni, kiegészítve az általam írt szöveg egyes részeivel. Az általam írt fogalmazványról az volt a vélemény, hogy mondanivalója túlságosan a „réggi gondolatkörben” mozog. Ezt baloldalinak tartották. Arra határozottan emlékszem, hogy Münnich Ferenc az általam írt szöveget tartotta helyesebbnek, és Kádár János, aki később jött be a terembe, a két szöveg elolvasása után ugyancsak inkább az én szövegem mellett nyilatkozott. Ennek ellenére alapul a Haraszti-féle szöveg került elfogadásra. Ő engem kért meg arra, hogy néhány dolgot a magam szövegéből dolgozzak bele az övébe. Én a kettőből egyet csináltam az instrukciónak megfelelően, alapul megtartva Haraszti szövegét. Ezt átadtam az elvtársaknak, akik – tudomásom szerint – később tovább tárgyaltak a dologról, de ennek befolyását és eredményét már nem ismerem.

Budapest, 1957. május 6.

Horváth Márton

HORVÁTH MÁRTON 1957. MÁJUS 15-I
TANÚKIHALLGATÁSI JEGYZŐKÖNYVE [Részlet]²

Kérdés: Önt tanúként fogom kihallgatni! Figyelmeztetem, hogy vallomását az igazságnak megfelelően tegye meg, mert a hamis tanúzást a törvény büntetni rendeli.

Felelet: A figyelmeztetést megértettem.

[...]

Kérdés: Mondja el, hogyan született meg az MDP felosztatását és az MSZMP megalakítását bejelentő nyilatkozat!

Felelet: Emlékezetem szerint október 31-én történt, hogy bent jártam a Parlamentben és a vezető elvtársat [sic!] kerestem, mert meg akartam kérdezni a véleményüket saját munkámra vonatkozóan, tekintettel arra, hogy a határozat alapján a pártlap szerkesztését Haraszi Sándor vette át. Az egyik teremben együtt volt a 28-án megválasztott intézőbizottság legtöbb tagja. Itt közölték velem az elvtársak, hogy elhatározták az MDP felosztatását és az MSZMP megalakítását. Ennek fő oka az volt – mondották –, hogy az újonnan szervezendő kommunista párt azon teherterhelés nélkül kezdhesse meg munkáját, amelyek az MDP tevékenységét rendkívül megnehezítették. Kádár elvtárs megkért engem, hogy az ott tartózkodó Haraszi Sándorral együtt fogalmazzam meg az MSZMP megalakítását bejelentő nyilatkozatot, és megadta az ehhez szükséges szempontokat. E nyilatkozat megfogalmazásához nagyon rövid idő, egy-két óra állt rendelkezésünkre. Minthogy félő volt, hogy a szövegezés közben Haraszi Sándorral olyan vitáink támadnak, amelyek nagyon elnyújtják a munka befejezését, azt javasoltam, külön fogalmazzon ő egy szöveget és külön én. Így is történt. Tekintettel arra, hogy a kétféle szövegben lényeges tartalmi eltérések is voltak, mindkét szöveget az ott lévő elvtársak elé terjesztettük. Emlékezetem szerint a következők voltak jelen a vitánál: Szántó Zoltán, Donáth Ferenc, Lukács György, Apró Antal, Kiss Károly, Kállai Gyula, Münnich Ferenc és később Kádár János. Ha jól emlékszem, Kállai Gyula behívta még a terembe Tőkés Ottó és Gyenes Antal elvtársakat, azzal, hogy a „fiatalok is mondják meg véleményüket”. Jelen volt még Mód Aladár is. A kétféle szöveg feletti vita során az a nézet alakult ki, hogy alapul a Haraszi-féle szöveget kell elfogadni, kiegészítve az általam írt szöveg egyes részeivel. Az általam írt fogalmazványról az volt a vélemény, hogy mondanivalója túlságosan a „rég gondolkörben mozog”. Ezt baloldalinak tartották. Arra határozottan emlékszem, hogy Münnich Ferenc az általam írt szöveget tartotta helyesebbnek, és Kádár János, aki később jött a terembe, a két szöveg elolvasása után ugyancsak inkább az én szövegem mellett nyilatkozott. Ennek ellenére alapul a Haraszi-féle szöveg került elfogadásra. Ő engem kért meg arra, hogy néhány dolgot a magam szövegéből dolgozzak az övébe. Én a kettőből egyet csináltam az instrukciónak megfelelően, alapul megtartva Haraszi szövegét. Ezt átadtam az elvtársaknak, akik – tudomásom szerint – később tovább tárgyaltak a dologról, de ennek lefolyását és eredményét már nem ismerem.

Kérdés: Mondja meg, Kádár János Önnek milyen szempontokat adott a nyilatkozat megírásához!

Felelet: Emlékezetem szerint röviden megindokolta az MSZMP megalakításának a szükségességét. Felhívta a figyelmünket arra, hogy a nyilatkozattal segíteni kell abban,

² BMTI V-150001/3. kötet. 258–265. o.

hogy az MDP legjobb erői – azok, akik nincsenek túlságosan kompromittálva az elmúlt évek hibáival – minél nagyobb számban csoportosuljanak az MSZMP-be. Kádár elvtárs megjegyzéseit Harasztival közösen kaptuk.

Kérdés: Ön szerint az Ön által és a Haraszi által készített fogalmazványban lényeges tartalmi eltérések is voltak! – Mik voltak ezek?

Felelet: A leglényegesebb az volt, hogy Haraszi fogalmazványából – ahogy ő mondta – „taktikai” okokból kimaradt az, hogy az új párt marxista–leninista párt. Én a magam részéről ezt megengedhetetlen elvi engedménynek tartottam. Ebben a kérdésben vita volt, és az került elfogadásra, hogy a meghatározásban benne kell lenni a marxista–leninista párt megjelölésnek. Amennyire rekonstruálni tudom az újságban megjelent szöveg alapján, nagyjában Haraszi fogalmazványa alapján készült a felhívás első, nagyobb fele, és az én fogalmazványom alapján a „védi és védeni fogja” kezdetű bekezdések.

Kérdés: A jelen lévő személyek közül kik képviselték azt az álláspontot, hogy a Haraszi által fogalmazott szöveget kell alapul venni?

Felelet: Emlékezetem szerint Szántó Zoltán, Lukács György, Donáth Ferenc voltak azok, akik a Haraszi-féle fogalmazványt látták helyesebbnek alapul elfogadni.

Kérdés: Határozottan emlékszik Ön arra, hogy a két szöveget Ön dolgozta össze a végző formába?

Felelet: Igen. Határozottan emlékszem, hogy a két fogalmazványt én dolgoztam össze.

Kérdés: Ismeri Ön azt a nyilatkozatot, amely ebben a kérdésben a *Népszabadság* első számában megjelent?

Felelet: Igen, ismerem.

Kérdés: Van-e eltérés az Önök által kidolgozott nyilatkozat és a sajtóban megjelent nyilatkozat szövege között?

Felelet: Emlékezetem szerint lényegbevágó eltérés nincs.

Kérdés: Volt-e Önnek Haraszi Sándorral november 4-e után is kapcsolata?

Felelet: November 4-e után Haraszi Sándorral semmiféle kapcsolatomban nem volt.

Kérdés: Mi az, amit még a fentiekén kívül Haraszi Sándorral kapcsolatban mondani tud?

Felelet: Fentiekén kívül Haraszi Sándorral kapcsolatban mást mondani nem tudok.

Horváth Márton

A tanúkihallgatást vezette:
Kiss Zalai Ferenc r. ny. fhdgy.

Készült: 4 pld.
8 lap.

KIVONAT SZÁNTÓ ZOLTÁN 1957. MÁJUS 27-I TANÚKIHALLGATÁSI JEGYZŐKÖNYVÉBŐL¹

Kérdés: Nagy Imre és csoportja kinek a segítségével jutott be 1956. november 4-én a budapesti jugoszláv nagykövetségre?

Felelet: A jugoszláv követségre történt bemenetel pontos történetét leírtam 1956. december 17-én tett „nyilatkozatomban”, amelyben cáfolatát adtam a Tanjug Hírügynökségnek a tényeknek meg nem felelő közleménye miatt.

November 4-én éjjel 1 óra körül „nagyon fontos és sürgős ügyben” a jugoszláv követségre vittek és Soldatic követ, kormánya utasítására hivatkozva közölte velem, hogy a jugoszláv kormány menedékjogot ajánl fel a magyar kormány és párt vezetőinek és mindazoknak, akiket a vezetőség erre érdemesnek tart. Amikor közöltem a jugoszláv követtel, hogy nincs szándékomban elhagyni az országot és arról sincs tudomásom, hogy a vezetőség tagjai közül valaki is távozni készülne, a jugoszláv követ elmondta egy Belgráddal folytatott telefonbeszélgetésének a tartalmát, amely a mi beszélgetésünk előtt történt. Eszerint a jugoszláv kormánynak olyan információi vannak, hogy igen nagy veszélyek fenyegetnek bennünket, ezért a belgrádi elvtársak arra kérik a magyar elvtársakat, hogy ne habozzanak, azonnal határozzanak és fogadják el a felajánlott menedékjogot. A követ kért, hogy ezt azonnal közöljem a vezetőséggel. Én úgy döntöttem, hogy majd csak reggel fogom a fentieket közölni, hazamentem és lefeküdtem.

A hajnali órákban körülbelül 5 órakor sürgősen behívtak a Parlamentbe. Ekkor közöltem a jugoszláv követtel folytatott beszélgetés tartalmát Nagy Imrével és Donáth Ferencsel. Ebben a kérdésben semmiféle megbeszélés vagy határozat nem jött létre. Arról sincs tudomásom, hogy akár Nagy Imre, akár Donáth Ferenc értesítettek volna valakit a jugoszláv kormány ajánlatáról. Ezért nagyon csodálkoztam, amikor bementem a jugoszláv követségre, hogy ott találtam már számos személyt, köztük számomra ismeretlen embereket is. [...]

Kérdés: Hogyan jön létre az intézőbizottság újból a követségen, kik vesznek benne részt?

Felelet: Minthogy számos fontos politikai kérdésben nézeteltérések voltak, amiket széles körben nem lehetett megvitatni, összeült az intézőbizottság, amely ugyan nem volt teljes.² Hogy ez pontosan kezdeményezésként kinek a részéről merült fel, nem tudom, de többen is foglalkoztunk ezzel a gondolattal. Az ülésen részt vettek: Nagy Imre, Losonczy Géza, Donáth Ferenc, Haraszi Sándor, Lukács György és én.

Kérdés: Milyen lényegesebb politikai kérdéseket tárgyalt meg az intézőbizottság, és ott az egyes tagok részéről milyen álláspontok alakultak ki?

Felelet: Három fontos politikai kérdés volt, amely tárgyalás alapját képezte. Egyik a Varsói Szerződés, a semlegesség kérdése, más szóval a Szovjetunióhoz és a szocialista országokhoz való viszony kérdése, a másik a párt kérdése, amiről már fentebb szó volt, a harmadik, hogy elfogadjuk-e a jugoszláv menedékjogot, elmegyünk-e az országból vagy sem.

¹ BMTI V-150001/3. kötet. 298-310. o.

² Kádár János és Kopácsi Sándor hiányzott a héttagú IB-ből a jugoszláv követségen.

A Varsói Szerződés egyoldalú felbontásáról és a semlegesség deklarálásáról már a Parlamentben közvetlenül a kabinethatározat létrejötte után megindult a vita. Fel voltam háborodva, hogy a kabinet három kommunista tagja ilyen döntő jelentőségű kérdés tárgyalásába belement és határozatot hozott anélkül, hogy ezeket a kérdéseket az MDP elnökségében megtárgyalták volna. Nagy Imrével és Kádár Jánossal sehogy sem tudtam beszélni, mert küldöttségeket fogadtak és elfoglaltságukra hivatkoztak. Losonczyval és Donáthtal tudtam beszélni. Kifejtettem előtük, hogy a Varsói Szerződés felrúgását és a semlegesség deklarálását végzetes hibának tartom, mert ez a szocialista táborral való szakítást jelenti. Donáth azonnal helyeselte álláspontomat³. Losonczy határozatlanabbnak mutatkozott, de annyit mondott, hogy érveim meghallgatása után neki is „az az érzése”, hogy hiba történt. Mindenesetre hiba volt – mondotta Losonczy –, hogy előzetesen nem vitattuk meg a kérdést pártvonalon. Elhatároztuk, hogy követelni fogjuk Nagy Imrétől és Kádár Jánostól a pártelnökség ülésének összehívását. Beszéltem Lukács Györggyel is ezekről a kérdésekről, aki szintén elítélte a kabinetben a kérdésben hozott határozatát. Csak napokkal később, már Kádár és Münnich eltűnése után, ha jól emlékszem november 3-án sikerült egy beszélgetést összehozni, amelyen Nagy Imre is részt vett, és itt felvetni a semlegesség és a Varsói Szerződés kérdését. Nagy Imre védte a határozatot, arra hivatkozva, hogy tekintetbe kell venni a körülményeket. Azt azonban elismerte, hogy ezeket a nagy jelentőségű kérdéseket előzetesen meg kellett volna vitatni a pártvezetőséggel. Erre a lehetőség meg is lett volna, mert a koalíciós partnerek képviselői nemegyszer azzal tértek ki a kabinetben egyes kérdések megvitatása elől, hogy előzetesen beszélniük kell pártjuk többi vezetőivel. Ugyanezt megtehették volna a kommunisták is. Nagy Imre azt is elismerte, hogy a kabinet kommunista tagjai nem folytathatják tovább munkájukat úgy, mint eddig, a pártvezetőségtől elszakítva. Ezért elfogadta azt, hogy minden este tartsunk vezetőségi ülést.

A jugoszláv követségen ismét felvetődött a Varsói Szerződés felmondásának és a semlegesség deklarálásának a kérdése. Lukács Györggyel folytatott előzetes megbeszélés alapján kértük, hogy ezt a kérdéskomplexumot vitassuk meg. Ha jól emlékszem, Lukács György ismertette, hogy miért kértük ennek a megbeszélésnek az összehívását. Utána én igyekeztem a jelenvoltaknak megmagyarázni, hogy miért volt súlyos hiba a kabinet határozata, hogy milyen megrendítő kihatása lehet ennek a szocialista tábor biztonsága szempontjából, és hogy politikailag a határozat a szocialista táborral és az egész nemzetközi kommunista mozgalommal való szakítást jelenti.

Hivatkoztam arra is, hogy néhány nappal a kabinet határozata előtt úgy állapotunk meg, hogy majd a rend helyreállítása után javasolni fogjuk a Varsói Szerződés országai kormányainak egy értekezlet összehívását a szerződés egyes kérdéseinek újabb megvitatására. Tehát a kabinetben lévő elvtársainknak nem is volt joguk ezt az álláspontot önkényesen megváltoztatni. A vitában Lukács György és Donáth helyeselték álláspontomat. Losonczy és Haraszti erősen ingadoztak. Nagy Imre igen határozottan kiállt a kabinet határozata mellett, hangoztatva annak helyességét. A vita elég soká elhúzódott és megszakítással kellett folytatni. A jelenvoltak nagy része már kifáradt és távozott a szobából. Nagy Imre és köztem azonban tovább folyt a vita. Hivatkoztam a szocialista országok kormányainak, elsősorban a Kínai Népköztársaság kormányának állásfoglalására, továbbá Gomulka beszédére, egy jugoszláv kormánynyilatkozatra és néhány nyugati kommunista párt vezető-

³ Kádár János és Kopácsi Sándor nem voltak a jugoszláv követségen.

ségének határozatára, amelyek mind helytelenítették a semlegességi határozatot. Feltettem a kérdést Nagy Imrének, hogy elképzelhetőnek tartja-e a szocialista táborban való megmaradásunkat és a világ kommunista pártjaival való kapcsolatunk fenntartását, ha ilyen fontos kérdésben szembekerülünk az egész kommunista nemzetköziséggel. Hivatkoztam arra, hogy a kommunisták saját országaik nemzeti érdekeit sohasem akarták a forradalom nagy, nemzeti érdekeinek rovására megoldani. Tehát – mondtam – a magyar nép nemzeti sérelmeit sem helyezhetjük a szocializmus nemzetközi érdekei fölé. Vagyis nem járhatunk el önkényesen, hanem a Szovjetunióval, a baráti országokkal és a nyugati kommunista pártokkal egyetértésben kell eljárnunk. Nagy Imre mindezt figyelemmel hallgatta, majd nagyon ingerülten kijelentette, hogy őt nem érdekli, hogy másnak mi a véleménye. Neki megvan a saját véleménye, és amellet kitart. Őt nem befolyásolja, hogy a kínaiak, Gomulka vagy egyes kommunista pártok moszkvai utasításra milyen álláspontot foglalnak el. Őt csak az érdekli, hogy ezekben a kérdésekben mi a magyar nép álláspontja. Márpedig a magyar nép a Varsói Szerződés ellen van, a szovjet csapatok kivonulását és a teljes semlegességet követeli. És ez helyes is – mondta Nagy Imre –, mert mindaddig, amíg tagjai vagyunk a Varsói Szerződésnek és a szovjet csapatok magyar területen tartózkodnak, szó sem lehet az ország önállóságáról, függetlenségéről. A magyar nép nem akar háborút, ezért követeli a semlegességet, és ő – Nagy Imre – ezekben a kérdésekben teljesen magáévá teszi a nép álláspontját.

Nagy Imre ezen kijelentései nagyon megleptek. Nagy Imrét régóta ismerem. Tisztában voltam nyárspolgári hajlamaival, politikai ingadozásaival, és láttam az októberi napokban, hogy milyen vonzó hatást gyakoroltak rá a koalíciós pártok vezetői. Elsősorban őt tartottam ludasnak a semlegességi határozat meghozatalában. Mégsem hittem volna, hogy ilyen mélyre süllyedt, hogy ennyire nyíltan és világosan szakított a proletár nemzetköziséggel, és hogy ilyen tudatos szószólójává vált a polgári nacionalizmusnak, sovinizmusnak és a szovjetellenességnek. A beszélgetés azzal fejeződött be, hogy közöltem Nagy Imrével, hogy álláspontját nagyon helytelenítem.

A másik vitatott kérdés a párt kérdése volt. Ez a vita lényegében folytatása volt az MSZMP megalakítását megelőző vitának, amely a Parlamentben játszódott le. Október utolsó napjaiban már világos volt a kommunisták számára, hogy tehetetlenségünk legfőbb oka az, hogy tulajdonképpen szétesett az MDP. Egymás után kaptuk a jelentéseket a megyebizottságok széthullásáról, a párthelyiségek elfoglalásáról úgy a vidéken, mint a fővárosban. Jelentéseket kaptunk arról is, hogy párttagok tömegesen semmisítik meg párttagsági könyvüket, sőt részt vesznek a párthelyiségek elleni támadásokban is. Minden olyan kísérlet, hogy a pártszervezeteken keresztül tudjunk megbízható munkásokat mozgósítani a fegyveres támadók elleni harcra, kudarccal végződött. Ugyanekkor a szociáldemokrata párt, a kisgazdapárt, a Nemzeti Parasztpárt (Petőfi Párt), nem is szólva a legkülönbözőbb elnevezésű egyéb „pártok” alakításáról, lázas tevékenységet fejtettek ki. Világos volt, hogy párt nélkül teljesen el fognak söpörni bennünket. A hangulat annyira MDP-ellenes volt, hogy semmi remény nem volt arra, hogy ezt a pártot szervezetileg ismét fel tudjuk állítani. Annál is inkább, mert az események bekövetkeztéért a széles tömegek – ebbe beleértve a párthoz hű tömegeket is – elsősorban az MDP-t tették felelőssé, amelyet azonosítottak a Rákosi–Gerő-féle vezetéssel és az általuk elkövetett hibákkal. Az is világos volt, hogy a párt megbénulásának és gyors ütemű széthullásának egyik fontos oka az volt, hogy a kilencszázszáz párttagság jelentékeny részének semmi köze sem volt a kommunizmus esz-

méihez, a szocializmus építéséhez, hogy a pártban jelentékeny számmal voltak olyan elemek, akiket semmiféle eszmei kapcsolat nem fűzött a párthoz, karrierista, semleges, sőt ellenséges elemek is.

Ebben a tekintetben úgy láttam, hogy párt nélkül egy lépést sem tudunk tenni, meg sem tudjuk kísérelni a tömegek vezetésének kézbevételeit. Viszont pártra sürgősen szükség volt, mert nemcsak a koalíciós partnerek, hanem mindenféle ellenforradalmi csoportok és csoportocskák is megkezdték lázas szervező tevékenységüket. Ekkor javasoltam az MDP Elnökségének, hogy azonnal vegyük kézbe a párt újjászervezésének ügyét. Azonban tekintettel arra, hogy az MDP széthullott, a tömegek és részben a párt tagjai segítségével verte szét az MDP-t az ellenforradalom, ne kísérletezzünk az MDP újjáélesztésével, mert ez úgysem járna eredménnyel, hanem nyúljunk vissza a magyar munkásmozgalom forradalmi hagyományaihoz, és az újjászervezendő pártot nevezzük Magyar Szocialista Munkáspártnak, mert egy ilyen párt már az 1920-as években a Kommunisták Magyarországi Pártjának vezetése alatt dicsőséges harcot folytatott a Horthy-rendszer ellen. Az elnökség tagjai – köztük Nagy Imre is – túl merésznek tartották javaslatomat és azt ajánlották, hogy csak az MDP nevét változtassuk meg Magyar Szocialista Munkáspártra, de egyébként szervezetileg ne nyúljunk az MDP-hez. Ezzel szemben az én álláspontom az volt, hogyha így járunk el, akkor nem tudunk megszabadulni attól a ballaszttól, a nem pártba való embereknek attól a tömegétől, amely nem kis mértékben bénította meg október hó 23-án a pártot és könnyítette meg az ellenforradalom dolgát. Ez a vita hosszú ideig tartott, végül szavazásra került a sor, amelynek eredményeként javaslatommal egyedül maradtam. Nagy Imre, Kádár János, Apró Antal, Kiss Károly a javaslat ellen szavaztak. Ezzel én az ügyet lezártam tekintetben.

Másnap, október 31-én reggel az elnökségnek mindazon tagjai, akik előző nap a párt kérdésében ellenem szavaztak, közölték velem, hogy az események menete úgy látszik nekem adott igazat. Pártra sürgősen szükségünk van, de az MDP-vel semmit sem lehet már csinálni. Tehát elfogadják az előző napi javaslatomat, sürgősen meg kell csinálni, illetve létre kell hozni az MSZMP-t, előlött már ne is vitakozzunk, hanem fogalmazzuk meg a párt megalakításáról szóló kiáltványt, amelyet majd az elnökség tagjai megvitatnak. A kiáltvány megszövegezésére két kis csoportot alakítottunk: az egyik Horváth Márton, a másik Haraszi Sándor vezetésével dolgozott. Nem emlékszem már a két csoport többi tagjának a nevére. Nagy vita volt a két tervezet fölött. A legnagyobb vitát az a kérdés váltotta ki, hogy a kiáltványban megmondjuk-e világosan, hogy az MSZMP a marxizmus–leninizmus elvi alapján áll, vagy sem. Haraszi Sándor és a jelen volt Mód Aladár helytelenítették a marxizmus–leninizmus bevételeit a kiáltványba. Horváth Márton azt javasolta, hogy ebben a kérdésben fogadjuk el azt, ami az ő tervezetében van, éspedig azt a formulázást, hogy az MSZMP magáénak vallja a tudományos szocializmus eszméit. Mert – mint mondta – a marxizmus–leninizmus eszméi kimerítik a marxizmus–leninizmus tanításait [sic]. Ezt helyeselte Mód Aladár is. Bár ez az álláspont elméletileg nem kifogásolható, az akkori politikai helyzetben ez mégis opportunistá álláspont volt, mert félt attól, hogy a tömegek előtt nyíltan megmondja, hogy mi változatlanul kitartunk a marxizmus–leninizmus elvei mellett. Arra spekuláltak, hogy [a] széles tömegek úgysem tudják, hogy mi a kapcsolat a tudományos szocializmus és a marxizmus–leninizmus között. Lukács György és én ragaszkodtunk ahhoz, hogy a kiáltványban félreérthetetlenül benne legyen, hogy az MSZMP a marxizmus–leninizmus alapján áll.

Végül ezt az álláspontot el is fogadták. A kiáltvány szövegének megvitatásánál Nagy Imre és Kádár János nem volt jelen. Ők már a kész kiáltványt olvasták.

Tervünk az volt, hogy a kiáltványt mintegy 30 ismert munkásmozgalmi emberrel, munkás és paraszt funkcionáriussal, értelmiségiekkel és ifjúsági vezetőkkel aláíratjuk. Hogy ezzel is növeljük már az indulásnál az MSZMP népszerűségét, hogy mennél előbb irányító befolyásra tudjunk szert tenni a felzaklatott és az ellenforradalom által egyre inkább befolyásolt tömegek között. Ezt a tervünket azonban nem tudtuk megvalósítani. Az ifjúság két jelen volt képviselője: Gyenes Antal és Tőkés Ottó kijelentette, hogy ők nem fogadják el a kiáltványt, azt nem írják alá, és az ifjúságnak nem is fogják javasolni, hogy csatlakozzon az MSZMP-hez, mert ez is csak az MDP folytatása, és a tömegeknek nem kell már többé ilyen párt. Lukács György vállalkozott, hogy érintkezésbe lép ismert írókkal és felszólítja őket, hogy írják alá az MSZMP felhívását. Telefonon összeköttetésbe lépett Hágy Gyulával. Hágy nemcsak a saját, hanem Déry Tibor, Benjámín László és mások nevében közölte Lukácssal, hogy nem lépnek be az MSZMP-be, és hogy megfogadták, hogy soha többé, semmiféle politikai pártnak nem lesznek tagjai. Ez a telefonbeszélgetés a jelenléteben egy jó fél óráig tartott.

Miután láttuk, hogy nem sikerül összehoznunk a tervbe vett névsort, úgy határoztunk, hogy csak az ideiglenes intézőbizottság névsorát fogjuk közölni a kiáltványban. Nagy Imréék javasolták – ha jól emlékszem, Losonczy Géza – az ideiglenes intézőbizottságba Maléter Pált.

Mínt hogy két nappal ezelőtt Nagy Imre dolgozószobájában bemutatták nekem Malétert, és végighallgattam egy katonai természetű jelentést, amiből meggyőződtem Maléter ellenes, fasiszta, szovjetgyűlölő beállítottságáról, elleneztem Maléter bevételét az intézőbizottságba. Erre Kopácsi Sándort javasolták Nagy Imre hívei. Mínt hogy Kopácsit nem ismertem és mind a mai napig sem találkoztam vele, a kérdéshez nem tudtam hozzászólni, és így Kopácsi bekerült az intézőbizottságba.

A párt körüli vita ismét megújult a jugoszláv követségen. Losonczy kifejezést adott kételyének, hogy helyes volt-e az MSZMP megalakítása. Feltette a kérdést, nem lenne-e helyesebb párt helyett csupán egy mozgalom szervezésére szorítkozni. E kérdés körül nagy vita volt közöttünk. Én ragaszkodtam egy kommunista párt felépítéséhez, amely mentes legyen a pártélet és a vezetési módszereknek mindazon eltorzulásaitól, amelyek olyan súlyosan megbosszulták magukat az MDP-ben. Emellett egy széles keretek között működő népfrontot is szükségesnek tartottam. A kérdéshez hozzászólt minden jelenvolt: Lukács György és Donáth támogatták álláspontomat. Nagy Imre – bár kifejezetten nem utasította el Losonczy pártellenes nézeteit – ingadozott. Végül vagy Haraszti, vagy Donáth javasolta, hogy meg kell tudni a tömegek véleményét. Ebből a célból fogalmazták meg a fentebb említett kérdőívet, amelyet általam nem ismert számban és személyeknek kiküldtek. [...]

Kérdés: Az intézőbizottság üléseiről vettek fel jegyzőkönyvet?

Felelet: Igen. Nem emlékszem pontosan, de úgy van előttem, hogy Donáth vagy Losonczy vezette őket. Kettőjük közül az egyiknél rakták le. Tudomásom szerint a felvett jegyzőkönyvekből az intézőbizottság tagjai nem kaptak, kivételt képez az én nyilatkozatom, melyet Tito elnökhöz küldtünk. Ez le lett másolva, és majdnem mindenki kapott belőle.

Kérdés: Kihallgatása során említette, hogy Nagy Imre Ön előtt olyan kijelentést tett, hogy van lehetőségük külfölddel vagy kinti kapcsolataikkal érintkezni. Milyen konkrét esetekről van Önnek tudomása, amikor kapcsolatfelvételt került sor?

Felelet: Vásárhelyin és Erdős Péteren, valamint a jugoszláv követség beosztottain keresztül fennálló kapcsolatukat már elmondottam. Ezenkívül úgy tudom másokkal is tartottak fenn hasonló kapcsolatokat, külföldi újságírókkal, rádiótudósítókkal. A jugoszláv beosztottak útján lakásokról is elhoztak különböző ruházati és használati tárgyakat. Ezenkívül Nagy Imre behozatta a lakásán őrzött páncélszekrényének irattárát is. Hallottam arról is, hogy újságírók jártak a jugoszláv követségen, akiket távozásuk után az utcán letartóztattak.⁴ Hogy kik voltak ezek és kivel beszéltek a követségen, [erről] nincs tudomásom.

Tudomásom van arról, hogy Nagy Imre üzenetet küldött a Szabad Európa Rádióknak. Ez körülbelül november 15-e körül történt. Este valamivel 10 óra után Tánzos Gábor közölte, hogy éppen most hallottak egy érdekes dolgot a Szabad Európa adásában. Elmondta Tánzos, hogy a Szabad Európa szerint Nagy Imre egy üzenetet juttatott ki a jugoszláv követségről, amelyben cáfolja azokat a híreket, melyek szerint tárgyalásokat folytat Kádár Jánossal. Tánzos e közlését örömmel és derűltséggel fogadták, közben ilyeneket mondtak: „ez nagyszerű”, „ezt nevezem gyorsaságnak”. Nagy Imréhez fordulva megkérdeztem, hogy miről van itt szó, Nagy Imre azt válaszolta, hogy a kora délutáni órákban kiküldték a fenti tartalmú üzenetet a Szabad Európa részére, amely ilyen gyorsan sugározta is azt. Kifejeztem csodálkozásomat, amire valamelyik – talán Donáth – megjegyezte, hogy ezen nincs mit csodálkozni, Budapesten annyi titkos adó működik, hogy nem nehéz egy ilyen üzenetet továbbítani. Félrehívtam a szintén ott lévő Lukács Györgyöt, és kérdeztem, hogy mit szól ehhez, ezek valóban összeköttetésben állnak a Szabad Európával. Erre Lukács György annyit jegyzett meg, hogy igen, ez nagyon érdekes dolog.

Kérdés: Korábban elkészített feljegyzésében többek között arról ír, hogy a Nagy Imre-csoport tagjai milyen antimarxista, pártellenes nézeteket vallottak. Beszéljen erről részletesebben!

Felelet: Pártellenes, antimarxista, szocializmusellenes és Szovjetunió-ellenes kijelentések napirenden voltak. Így például Tánzos Gábor kifejtette azt a nézetét, hogy a marxizmus már teljesen elavult, és a mi korunk társadalmi problémáinak megoldásához semmiféle segítséget nem tud adni.

A kommunizmusról azt mondta, hogy az 80 százalékgig orosz vonatkozású, mi abból nagyon keveset meríthetünk. Fazekas György szintén annak a nézetének adott kifejezést, hogy a marxizmus-leninizmus elavult nézeteknek a gyűjteménye, kár azzal gyötörni az embereket, és semmire sem tudjuk felhasználni.

Haraszi Sándor szintén odáig ment, hogy szerinte teljesen új elméleti alapokra kell felépíteni a munkásmozgalmat, mivel a marxizmus-leninizmus a gyakorlatban csődöt mondott.

Rajk Júlia többek által helyeselve – például Szilágyi József és felesége – azt fejtegette, hogy az a szocializmus, ami a Szovjetunióban van és ami a népi demokráciákban épül,

⁴ Réti Ervin, Csátár Imre újságírók és Nagy Tamás közgazdász a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottsága képviselőtében járt a jugoszláv követségen. Távozásukkor őrizetbe vették, majd néhány nap múlva kiengedték őket.

megcsúfolása a szocializmusnak. Ez embertelen és elviselhetetlen rendszer, amit le kell rombolni, és ennek a romjain kell azután az „igazi szocializmust” felépíteni.

Jellemző vonása az egész Nagy Imre-csoportnak egy igen éles szovjetellenes gyűlölet, amelyben vezető szerepe volt például a Szilágyi házaspárnak. A szülők szovjetellenes beállítottsága megmutakozott a gyerekek trágár, szovjetellenes kijelentéseiben is.

Kérdés: Milyen szerepe, álláspontjai voltak Nagy Imrének a Központi Vezetőség egyes ülésein?

Felelet: A Központi Vezetőség október 23-i ülésén – Gerő Ernő javaslatára – elejétől fogva részt vett Nagy Imre. Az ülésen teljes passzivitással viselkedett, nem szólalt fel még azután sem, hogy kooptálták a Központi Vezetőségbe, bevásztották a Politikai Bizottságba és a KV javasolta a Minisztertanács elnökévé való megválasztását. Emlékezetem szerint Nagy Imre a Központi Vezetőség későbbi ülésein sem szólalt fel. Meg kell jegyezni azt is, hogy Nagy Imre a Politikai Bizottság, a „Direktórium” és később a pártelnökség ülésein rendkívüli óvatosságot és passzivitást tanúsított.

Kérdés: Milyen szerepe volt Nagy Imrének az október 28-i kormánynyilatkozat elkészítésében, a nyilatkozatnak a Központi Vezetőség által történő elfogadtatásában?

Felelet: Nagy Imre mint megválasztott miniszterelnök vállalta, hogy elkészíti a kormánynyilatkozat tervezetét. Ehhez a munkához kívülről hívott segítőt. Részt vettek ebben a munkában: Jánosi F[erenc], Losonczy Géza, Gimes Miklós és mások is, akiknek a nevére én nem tudok visszaemlékezni.

Ez a csoport Kiss Károly szobájában dolgozott. A folyosón találkoztam Kiss elvtárral, aki megütközve mondta, hogy egy szörnyű kormánynyilatkozat készül. Nem tudta ezt tovább nézni és kijött a szobából. Tudni akartam, hogy miről van szó és bementem ebbe a szobába. Amint megláttak, odaszóltak – ha jól emlékszem Losonczy –, gyere, segíts te is. Leültem Losonczy mellé. Egy ideig ott is voltam, de amikor meggyőződtem róla, hogy tulajdonképpen már eldöntöttek minden politikai kérdést és ragaszkodnak állásfoglalásaikhoz, én is távoztam. Nem emlékszem arra, hogy a Központi Vezetőség ezt a nyilatkozat-tervezetet megvitatta volna. Tudomásom van azonban arról, hogy a vezetőség tagjai – köztük én is – olvastam. A nyilatkozat tartalma aggodalmat keltett bennünk, számos korrektúrát javasoltunk, aminek csak egy részét fogadta el Nagy Imre, részletekre visszaemlékezni nem tudok.

Kérdés: Milyen szerepe volt Nagy Imrének a különböző kormánykabinetek létrehozásában? Ezeknek a kabineteknek a megalakítását megtárgyalta-e előzőleg a párt illetékes szerveivel?

Felelet: A Politikai Bizottság megvitatta Nagy Imre előterjesztését a kormány megalakítására. Komoly vitára került sor a belügyi tárca, továbbá Kardos László minisztersége és más tárcák – azt hiszem, hogy a honvédelmi miniszteri tárca – betöltésénél is. A legnagyobb vita a belügyi tárca körül volt. Nagy Imre jelöltje Szilágyi József volt. Ezt a javaslatot hosszas vita után a Politikai Bizottság elutasította. Ekkor Nagy Imre Kopácsi Sándort javasolta belügyminiszternek. A Politikai Bizottság ezt sem fogadta el, hanem Münnich Ferencet javasolta belügyminiszternek. A Politikai Bizottság nem fogadta el azt a javaslatot sem, hogy Kardos László (NÉKOSZ-ista) tagja legyen a kormánynak. A kormány összetételében később történt változásokat, továbbá a kabinet (a szűkebb kormány) összetételét pártvonalon nem beszélte meg Nagy Imre.

Kérdés: Van-e tudomása arról, hogy milyen körülmények között jött létre a többpártrendszer bejelentése, és ebben milyen szerepe van Nagy Imrének?

Felelet: Október egyik utolsó napján Nagy Imre szobájába hívták az MDP Elnökségének tagjait. Már jelen volt Nagy Imre, Kádár János és Losonczy Géza. Közölték velünk, hogy a kormányban tisztséget viselő kisgazdák és parasztpártiak azt a követelésüket terjesztették elő a kabinetben, hogy állítsák helyre az államvezetés 1945-ös koalíciós rendszerét. Amennyiben az MDP ennek a követelésnek nem tesz eleget, a két parasztpárt tagjai kilépnek a kormányból. A kabinet tagjai a helyzet rendkívüli súlyosságára hivatkozva azt javasolták, hogy egyezzünk bele a szociáldemokrata párt, a kisgazdapárt és a Nemzeti Parasztpárt újjáalakulásába. Hozzáfüzték, hogy a kormány megbuktatása beláthatatlan következményekkel járna. Elmondták még azt is, hogy az előállott helyzetről informálták a szovjet elvtársakat is, akik szintén nem látják lehetségesnek [az] e követelés teljesítése előli elzárkózást. E bejelentések után az elnökség tagjai hozzájárultak a kabinet MDP-tagjainak javaslatához.

Ezután Nagy Imre közölte a kabinet tagjaival, hogy az MDP hozzájárul az 1945-ös koalíció visszaállításához. Megállapodtak, hogy ezt az eseményt Nagy Imre, Tildy Zoltán, Erdei Ferenc és Kádár János fogják a rádió útján közölni az országgal. Különösnek tartottam, hogy nem jött létre megállapodás a rádióbeszédék tartalmát illetően. Mind a négyen azonnal elkészítették beszédeiket, amelyeket – tudomásom szerint – nem is egyeztettek. Mint régi rádiós, én is bementem a stúdióba, hogy végighallgassam a beszédeket. Nagy megdöbbenésemre Tildy Zoltán – tudomásom szerint teljesen önkényesen – igen messzemenő politikai bejelentéseket tett.⁵ Többek között október 23-ának nemzeti ünneppé nyilvánítását, a magyar ENSZ-delegáció azonnali visszahívását, a begyűjtés eltörlését stb.

Kérdés: Ön október 23-a után igen gyakran tartózkodott a Parlament épületében. Milyen tapasztalatokat szerzett Nagy Imrének mint a kabinet elnökének működéséről? Van-e tudomása Nagy Imrének az egyes koalíciós pártok képviselőivel folytatott tárgyalásáról?

Felelet: Csupán egy ilyen esetet ismerek: napokon át nem tudtam Nagy Imrével beszélni. Az elnökség ülését nem lehetett kierőszakolni. Nagy Imre mindig elfoglaltságára, a kabinet üléseire, küldöttségek sorozatos fogadására hivatkozott. A Varsói Szerződés egyoldalú felbontása és az ország semlegességének kihirdetése után elhatároztam, hogy mindenáron bemegyek Nagy Imréhez, hogy közöljem vele felháborodásomat és elégedetlenségemet. Benyitottam szobájába, ahol együtt találtam Tildy Zoltánnal, Apró Antallal és egy számomra ismeretlen katonatiszttel. Megkérdeztem, hogy ülés van-e, zavarok-e. Mondták, hogy nem üléseznek, jöjjenek csak be, üljenek le. Nagy Imre bemutatta a jelen volt katonatisztet, Maléter Pált. Belépésem Maléter jelentéstételét szakította félbe. Felszólították, hogy folytassa. Maléter nagy megdöbbenésemre a legdurvább, legútszélibb szovjetellenes kijelentések kíséretében ismertette a magyar területre vonult szovjet katonai alakulatok hadmozdulatait. Amikor befejezte, Tildy a következőket javasolta Nagy Imrének: hívja magához Andropov szovjet nagykövetet, tiltakozzék nála újabb szovjet alakulatok Magyarország területére történt küldése ellen, és kérjen felvilágosítást a folyamatban lévő csapatmozdulatok célját illetően. Mindezt jegyzék formájában is adja át. Mielőtt azonban Andropov bejönne Nagy Imréhez, hívja be Nagy Imre a Budapesten akkreditált összes

⁵ 1956. október 28-án 14 óra 28 perckor elsőként Nagy Imre, majd Tildy Zoltán, Erdei Ferenc és Kádár János, a kabinet tagjai a rádión keresztül szóltak a magyar néphez. In: *A forradalom hangja*. I. m. 226–229. o.

külföldi követeket és adja át nekik az Andropovnak átnyújtandó szóbeli jegyzék másolatát. Ekkor közbeszóltam, hogy ezt nem szabad és nem lehet megcsinálni, mert ez a szovjet kormány súlyos megsértése lenne, minthogy előbb közölnék az egész világgal azt, amit csak később akarunk a szovjet kormány tudomására hozni. A mellettem ülő Maléter vas-villaszemekkel nézett rám. Tildy haragosan és gúnyosan fordult felém és azt mondta, hogy nem olyan napokat élünk, hogy betarthatnánk ilyen elavult diplomáciai formásokat. Sajnos ugyanilyen nyilatkozatot tett Apró elvtárs is. Nagy Imre elfogadta Tildy javaslatát. Ekkor felálltam és távoztam Nagy Imre szobájából. Nincs tudomásom arról, hogy Tildy tervét végre tudták-e hajtani. Én a biztonság kedvéért megkértem a Külügyminisztérium Parlamentben volt munkatársait, hogy ezt a nyilvánvaló provokációt lehetőleg akadályozzák meg. Heltai György megnyugtatóan, hogy ők technikai eszközökkel oda fognak hatni, hogy a külföldi követek a jegyzéket csak a Nagy Imre–Andropov-beszélgetés után kapják meg. [...]

Kérdés: Kíván-e még a fenti kérdésekkel kapcsolatban valamit előadni?

Felelet: Mást előadni nem kívánok. Vallomásomat az igazságnak megfelelően tettem meg, a jegyzőkönyv azt helyesen tartalmazza, amit elolvasás után aláírással megerősítetek.

Szántó Zoltán

A másolat hiteléről:
Kása Tiborné r. hdgy.

Kérdés: Mondja el, hogy 1956. november első napjaiban mint a SZOT-delegáció tagja milyen tárgyalást vagy megbeszélést folytatott a Parlamentben Donáth Ferencsel!

Felelet: Emlékezetem szerint november 1-jén vagy 2-án a szaktanács vezetőivel, Somogyi Miklóssal és Fock Jenővel együtt elhatároztuk, hogy bemegyünk a Parlamentbe az MSZMP Intézőbizottságával tárgyalni, mivel ezekben a napokban már mindjobban fokozódott az ellenforradalom tevékenysége, és az akkori zűrzavaros állapotban mi, szakszervezeti vezetők sem tudtuk meghatározni, hogy mit csináljunk. Lényegében ez a delegáció tájékozódás és tanácskérés miatt ment be a Parlamentbe. Elsősorban Kádár elvtárral akartunk beszélni, azonban őt már nem találtuk, de a Parlament folyosóján összetalálkoztunk Losonczy Gézával, akinek elmondottuk jövetelünk célját, és Losonczy az egyik szobába össze is hívta az intézőbizottság több tagját, akikkel a megbeszélés lezajlott.

Emlékezetem szerint jelen volt Apró Antal, Kiss Károly, Szántó Zoltán, Lukács György, Horváth Márton, Losonczy Géza és Donáth Ferenc. Ezen a megbeszélésen beszámoltunk a szakszervezet helyzetéről, a szakszervezeti munka állapotáról. Elmondottuk, hogy az ellenforradalmi elemek tevékenysége miatt jóformán lehetetlen érdemleges munkát kifejteni. Ennél a kérdésnél Lukács György megkérdezte, hogy minek alapján állítom, hogy nálunk ellenforradalom van, majd hozzáfűzte, nem hiszi, hogy az ellenforradalom nálunk ki tudjon fejlődni, mert a Nyugat sem fogja megengedni még egyszer fehérterror alkalmazását az országban.

A megbeszélésen Losonczy Géza beszélt hosszabban. Ő fejtegette, hogy a jelenlegi körülmények között a pártot nagyon nehéz lesz újjászervezni, a kilátások olyanok, hogy huzamosabb ideig nagyon gyenge munkásmozgalom lesz nálunk, és az újjászerveződő párt gerincét a Petőfi Kör fogja képezni. A Parlamentben lesz egy-két képviselőnk, ugyanúgy, mint például az osztrákoknál. Losonczy fejtegetései után eredménytelenül váltunk el.

Kérdés: Ezen a megbeszélésen Donáth Ferenc, Losonczyhoz hasonlóan, kifejtette-e véleményét? Adott-e valamilyen feladatot Önöknek mint a szakszervezet vezetőinek?

Felelet: Én nem emlékszem arra, hogy ezen a megbeszélésen Donáth Ferenc egyáltalán felszólalt-e, de érdemlegeset nem mondhatott, mert akkor emlékeznek rá.

Kérdés: Volt-e Ön november 4-e után a budapesti jugoszláv követségen?

Felelet: Igen! November 7-én az esti órákban Münnich Ferenc elvtárs megbízása alapján az akkori budapesti szovjet városparancsnokkal és helyettesével együtt jártam a jugoszláv nagykövetségen, ahol az egyik követségi beosztott ügyével kapcsolatban egy jegyzőkönyvet vettünk fel. A követségen Soldatic nagykövettel beszéltünk, aki hivatalos küldetésünk befejezése után elmondotta, hogy a követségnek nagyon kevés élelmiszertartaléka van, és ha tudunk, adjunk nekik élelmiszert. Ennek alapján a SZOT-ból szedtünk össze kevés élelmet és küldtünk be. A jugoszláv nagyköveten kívül mással ott nem tárgyaltunk. Pár nap múlva szerzettem tudomást arról, hogy Nagy Imre és csoportja a budapesti jugoszláv követségen tartózkodik, azonban mi senkit közülük nem láttunk és nem is beszéltünk velük.

Kérdés: Kíván-e még az üggyel kapcsolatban valamit előadni?

¹ BMTI V-150001/3. kötct. 333-335. o.

Felelet: Mászt előadni nem kívánok, vallomásomat az igazságnak megfelelően tettem meg, a jegyzőkönyv azt helyesen tartalmazza, amit elolvasás után aláírással megerősítetek.

Gáspár Sándor
tanú

A kihallgatást vezette:

Halustyik Mihály r. ny. szds.

A másolat hiteléül:

Budapest, 1957. jún. 19.

Belügyminisztérium körpecsétje
és

[olvashatatlan aláírás] százados

A KÖTETBEN SZEREPLŐ INTERJÚK ADATAI

A szerkesztett interjúk az 1956-os Magyar Forradalom Története Dokumentációs és Kutatóintézetének Oral History Archívuma életútinterjúi alapján készültek.

- Erdei István-interjú.* Készítette Kovács András 1986–1987-ben.
Terjedelme 7 ív, nyilvántartási száma 86.
- Fischer József-interjú.* Készítette Szabóné Dér Ilona 1986–1987-ben.
Terjedelme 20 ív, nyilvántartási száma 42.
- Futó Dezső-interjú.* Készítette Hegedűs István 1986-ban.
Terjedelme 18 ív, nyilvántartási száma 14.
- Horváth János-interjú.* Készítette Tóth Pál Péter 1987-ben és Litván György 1994-ben.
Terjedelme 11 ív, nyilvántartási száma 165.
- Kelemen Sándor-interjú.* Készítette Körösi András 1988-ban.
Terjedelme 25 ív, nyilvántartási száma 172.
- Keresztes Sándor-interjú.* Készítette Javorniczky István 1988-ban és 1994-ben.
Terjedelme 40 ív, nyilvántartási száma 104.
- Matheovits Ferenc-interjú.* Készítette Ferber Katalin 1988-ban.
Terjedelme 14 ív, nyilvántartási száma 138.
- Pártay Tivadar-interjú.* Készítette Hegedűs István 1986-ban és Révész Sándor 1994-ben.
Terjedelme 31 ív, nyilvántartási száma 85.
- Révész András-interjú.* Készítette Hegedűs B. András és Kovács András 1986-ban.
Terjedelme 47 ív, nyilvántartási száma 5.
- S. Szabó Ferenc-interjú.* Készítette Babus Endre és Csicskó Mária 1987–1989-ben.
Terjedelme 20 ív, nyilvántartási száma 110.
- Vörös Vince-interjú.* Készítette Hegedűs István 1988-ban.
Terjedelme 24 ív, nyilvántartási száma 169.
- Kerekasztal-beszélgetés* (csoportos interjú). Donáth Ferenc, Göncz Árpád, Halda Alíz, Hegedűs B. András, Litván György, Mécs Imre, Mérei Ferenc, Rác Sándor, Vásárhelyi Miklós.
Készítette Csalog Zsolt, Kozák Gyula és Szabó Miklós 1981–1982-ben.
Terjedelme 49 ív, nyilvántartási száma 700.

NÉVMUTATÓ

A

Abai Nemes Oszkár 178
Aczél György 266, 267
Aczél Tamás 53
Ács Lajos 283
Adenauer, Konrad 170
Adorján József 14, 31, 37, 178
Albrecht főherceg 55
Almási Pál 26
Andropov, Jurij Vlagyimirovics 50, 126,
256, 275, 296
Ángyán János 60, 71, 72, 73
Antall József 17, 68, 133
Antall József, id. 16, 36, 38, 39, 45, 67,
82, 133
Apró Antal 52, 194, 272, 279, 284, 286,
291, 295, 296, 297
Arany Bálint 115, 116
Arany János 261
Aranyossiné 33
Asztalos Sándor 195
Auer Pál 83

B

Bácskai Sándor 195, 196, 210, 211
Bajcsy-Zsilinszky Endre 40, 88
Bajcsy-Zsilinszky Endréné 85
Balassa Gyula 198, 235, 236, 238
Bali Sándor 200, 232
Bálint Sándor 175
Balogh 46
Balogh György 38
Balogh István 36, 158, 159, 180

Balogh Lajos 106, 196
Bánáss László 158
Barankovics István 12, 154, 156, 158,
159, 160, 165, 180, 255
Baranyai 47
Barcs Sándor 27, 89
Bárdos István 167
Barkóczy József 183
Barsay Ferenc 196
Bata István 108
Bechtler Péter 199, 217, 224, 239
Béjczy Sándor 46
Bell ezredes (Borsányi Julián) 131
Bencsik 39
Benjámín László 292
Benjámín Olivér 82, 195, 211, 235
Benke Valéria 52, 267, 281
Benkő Zoltán 26, 49
Berecz János 52, 189, 190
Bereczky Albert 98
Beresztóczy Miklós 159, 171
Betlen 283
Bezerédi 97
Bibó István 7, 18, 20, 21, 22, 41, 54, 63,
66, 107, 121, 122, 124, 126, 127, 129,
132, 133, 134, 139, 147, 151, 169,
170, 174, 183, 188, 201, 202, 236,
237, 244, 245
Bíró Károly 94
Biszkú Béla 47
Bittmann István 195, 205, 210, 239
Bodnár István 32
Bognár József 9, 10, 12, 27, 32, 34, 38,
42, 43, 81, 116, 119
Boldizsár Iván 29, 87

Borbándi Gyula 121
Bornemisza Géza 182
Boros Gergely 135
Boros Lajos 110, 111, 129, 130, 131
Bozai Ferenc 154
Böhm Vilmos 187, 191
Böröcz 275
B. Rácz István 14, 26, 31, 33, 36, 49, 81,
117
Bresztovszky Ede 249
Brumiller László 199
B. Szabó István 13, 14, 15, 16, 26, 27,
31, 32, 36, 38, 44, 46, 47, 49, 54, 57,
62, 63, 66, 68, 91, 244, 252
Bulganyin, Nyikolaj Alekszandrovics
170
Büchler József 195, 196, 210, 211, 212,
239, 255

C

Churchill, Winston 187
Czapik Gyula 158, 160, 172, 229
Czéh József 19
Czövek Jenő 61

CS

Csák János 108, 112, 117
Csalog Zsolt 266
Csaplár Péter 195, 211
Csatár György 284
Csatár Imre 293
Csécsy Imre 236
Cseh Zoltánné 33
Cseke István 164
Csergő János 45
Csete 57
Csicskó Mária 19, 21
Csillag 110, 111
Csirke Jenő 118
Cszimadia Ferenc 118
Csorba János 14, 15, 31, 36, 38, 39, 45,
91, 92

D

Dárday István 30
Darvas József 9, 19, 191, 249, 252
Darvasi István 91, 95
Dékány 253
Dénes Zsófia 111
Dernői Kocsis László 13, 15, 35, 36, 43,
53, 71, 72, 73, 90, 91
Déry Tibor 242, 292
Dinnyés Lajos 25, 26
Diósy Tóni 25
Dobi István 9, 10, 12, 13, 14, 16, 18, 27,
30, 31, 33, 34, 35, 36, 39, 42, 43, 44,
45, 46, 50, 51, 60, 62, 69, 71, 74, 90,
92, 94, 103, 134, 138, 246, 250
Dobi Sándor 74
Dollai Antal 234
Donáth Ferenc 55, 56, 140, 244, 251,
252, 256, 265, 266, 270, 273, 274,
275, 277, 279, 280, 281, 283, 284,
286, 287, 288, 292, 293, 297
Donáth György 34
Drahos Lajos 257
Drózdny Győző 153
Dubček, Alexander 230
Dubrovski 161, 163
Dudás József 32, 116, 117, 275, 277

E

Eckhardt Sándor 175, 180
Égető Mária 26
Egri György 26, 195
Eisenhower, Dwight David 100, 170
Ék Sándor 25
Eke Károly 261
Ember Mária 30
Endrédi Vendel 159
Endrei Mihály 160, 172
Englerth József 195
Eper Tibor 72

Erdei Ferenc 9, 10, 19, 32, 77, 79, 92,
112, 113, 114, 116, 117, 126, 128,
136, 138, 146, 190, 205, 227, 242,
243, 244, 245, 246, 249, 252, 253,
256, 258, 271, 276, 295

Erdei Ferencné lásd Majláth Jolán

Erdei István 190, 191, 199, 205, 230,
249, 258, 259

Erdei Sándor 129

Erdey Sándor 25

Erdődy János 189, 214

Erdős Péter 293

Esterházy herceg 44

Eszterhás György 88

F

Faludi Ferenc 238

Faragó László 196, 197

Farkas Dénes 154, 155, 165, 175, 180,
181

Farkas Ferenc 19, 20, 21, 22, 23, 63, 81,
121, 122, 124, 127, 134, 145, 146,
147, 148, 149

Farkas György 175

Farkas Imre 25

Fazekas György 28, 42, 48, 293

Fehér Lajos 267, 280, 281

Féja Géza 19, 80, 119, 120, 121, 122,
125, 127, 129, 130, 134, 147

Fejtő Ferenc 188

Fekete 97

Fekete Ferenc 117, 120, 135

Fekete István 77

Ferenc Józsefné 104

Fischer József 63, 116, 125, 193, 195,
196, 197, 204, 205, 208, 210, 211,
212, 225, 232, 233, 234, 239, 241

Fock Jenő 193, 209, 274, 297

Fodor Ferenc 204

Fodor Gyula 209, 230

Föld Aurél 25

Földes Péter 275

Földi János 25

Friss István 18, 136

Futó Dezső 12, 13, 15, 30, 31, 33, 34,
85, 86, 88, 90, 93, 94, 216

Füzesi István 130

G

Gács László 267, 281

Galambos János 166, 167

Gálik János 26

Gáspár Árpád 195, 211

Gáspár Sándor 193, 194, 198, 207, 208,
209, 210, 211, 230, 232, 233, 257,
265, 274, 281, 297, 298

Gáti Róbert 26, 40

Gedeon Pál 227

Gém Ferenc 16, 19

Gémes József 154

Gerő Ernő 28, 29, 70, 82, 89, 93, 108,
140, 141, 143, 164, 165, 189, 216,
250, 290, 294

Geszti Pál 214

Gimes Miklós 26, 28, 40, 41, 56, 151,
278, 294

Glatz Ferenc 271, 272

Gombos Ferenc (Simándi Pál) 112

Gomulka, Wladyslaw 289

Gömbös Gyula 26, 35

Göncz Árpád 17, 22, 54, 126, 131, 132,
135

Gönczör Árpád 61

Görgey Artúr 99

Götz János 54

Granasztói Pál 242

Gróh Gyula 153

Groó József 180

Grósz József 157, 158, 172

Guba Dezső 199

GY

Gyenes Antal 104, 110, 114, 135, 284,
286, 292

Győr Zoltán 26, 27, 29, 38

Györgyi Lajos 118

Györki Imre 205, 239

H

Habsburg Ottó 229, 260
Halász Ágoston 75
Halász József 194, 195
Halda Alíz 277
Halustyik Mihály 298
Hám Tibor 34
Hámory Zoltán 33, 47
Hamvas Endre 171
Harangozó 25
Haraszti Sándor 55, 190, 192, 265, 267,
268, 275, 277, 279, 282, 283, 284,
286, 287, 288, 289, 291, 293
Harsányi 48, 56
Harustyák József 194, 208
Hatvany Lajos 205, 211, 231
Háy Gyula 256, 292
Hegedüs András 28, 52, 250
Hegedüs B. András 193, 266, 277
Hellebronth Vilmos 216
Heller Ágnes 277
Helmer, Oskar 221, 222, 226, 228
Heltai György 296
Heltai János 94
Heltai Jenő 94
Hermann István 277
Hirschler 150
Hitler, Adolf 206
Hódi Sándor 20, 122
Hornyák Tibor 154
Horváth Dénes 103
Horváth János 9, 75, 77, 117, 118, 119,
125, 126, 129, 130, 134
Horváth Márton 265, 267, 273, 275, 277,
279, 280, 286, 287, 291, 297
Horváth Richárd 159
Horváth Viktor 30
Horváth Zoltán 186, 189, 193, 194, 198,
206, 207, 208, 209, 212
Hruscsov, Nyikita Szergejevics 29, 44,
100, 188, 206, 249

I

Ibrányi Gyula 108, 118
Igaz Mária 195
Ijjas Antal 169
Illyés Gyula 19, 21, 99, 100, 111, 114,
115, 121, 122, 123, 124, 127, 134,
139, 144, 145, 146, 147, 149
Ipolyi Arnold 182
Ipolyi Keller Tamás 182
Irving, David 208, 222
Ivanics István 193, 195, 199, 200, 210,
211, 218, 232, 234, 235, 239
Izsák Lajos 7, 153, 154

J

Jancsecz Imre 193, 195, 210, 211, 235,
239
Jankovits Ferenc 111
Jánosi Ferenc 55, 250, 254, 281, 294
Jensen, Povl Bang 82
Jób Dániel 25
Jócsik Lajos 20, 121, 122, 124, 127, 139,
144
Jónás Pál 26, 81, 117
Joó Sándor 99
József Attila 261
Juhász Ferenc 196
Juhász Vozdik 26
Justus Pál 186, 189, 195, 198, 212, 218,
219, 236

K

Kádár Gyula 36
Kádár János 16, 17, 18, 42, 43, 45, 46,
63, 64, 69, 70, 71, 73, 91, 112, 113,
125, 126, 135, 150, 165, 197, 233,
243, 254, 257, 259, 265, 266, 267,
273, 274, 275, 276, 279, 280, 282,
284, 286, 289, 291, 292, 293, 295,
297
Kádár Zsuzsanna 188
Kállai Gyula 44, 46, 280, 281, 284, 286
Kállay Tibor 182

Kálmán József 193, 195, 204, 205, 207,
 210, 218, 219, 230, 233, 235, 236,
 239
 Kanyar József 20, 122, 134
 Kapócs Ferenc 34
 Karácsonyi 253
 Karcsay Sándor 166, 169, 183
 Kardos László 104, 110, 112, 294
 Károlyi Mihály 252
 Kása Tiborné 296
 Kassák Lajos 236
 Katona Jenő 51, 53
 Kecskeméti Pál 200
 Kelemen Gyula 63, 116, 125, 189, 193,
 194, 195, 196, 197, 205, 206, 208,
 210, 211, 213, 217, 218, 219, 225,
 231, 232, 234, 241, 244, 245, 246,
 247, 255, 259, 272
 Kelemen Sándor 9, 11, 19, 20, 21, 63,
 97, 122, 127, 132, 136
 Kelemen Sándorné 106, 108
 Kemény György 110
 Kende István 238
 Kende Péter 9, 278
 Kerék Mihály 80, 81, 125
 Keresztes József 65
 Keresztes Sándor 154, 157, 162, 163,
 167, 168, 180, 183
 Keresztes Sándorné 161
 Kereszti József 67
 Keresztury Dezső 21, 122, 134, 147, 244
 Kertész Endre 61, 73
 Kertész Miklós 195, 207, 210, 230, 239
 Kertész Róbert 94
 Keszthelyi Béla 72
 Kéthly Anna 7, 63, 64, 82, 83, 116, 125,
 129, 188, 189, 190, 191, 192, 193,
 194, 195, 196, 197, 198, 204, 205,
 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213,
 214, 215, 216, 217, 219, 220, 221,
 222, 223, 224, 225, 227, 228, 231,
 234, 235, 237, 238, 241, 242, 243,
 245, 249, 250, 251, 252, 255, 258,
 259, 272
 Khuen-Héderváry Károly 182
 Király Béla 37, 82, 83, 120
 Király Géza 195, 227, 228
 Király Géza, id. 211
 Kisházi Ödön 180, 194, 198, 209, 210,
 233, 235, 238
 Kiss 253
 Kiss Dániel 134, 135
 Kiss Ferenc 38
 Kiss János 106
 Kiss József 273
 Kiss Károly 189, 190, 272, 279, 284,
 286, 291, 294, 297
 Kiss Sándor 14, 15, 18, 21, 31, 36, 63,
 65, 75, 79, 80, 81, 82, 83, 99, 103,
 105, 106, 110, 111, 112, 113, 114,
 115, 116, 117, 118, 119, 121, 123,
 125, 126, 129, 130, 134, 148
 Kiss Sándorné 118, 130
 Kiss Zalai Ferenc 287
 Knob Sándor 182
 Kocsis Iván 241
 Kodály Zoltán 22, 76, 112, 234
 Kodolányi János 19, 112, 121, 122, 147
 Kondor Imre 20, 122, 127
 Kopácsi Sándor 110, 244, 266, 267, 270,
 288, 289, 292, 294
 Kossa István 18, 37, 133
 Kossuth Lajos 17, 99
 Koszér Nándor 62, 64, 65, 66, 67, 178
 Kovács 163, 167
 Kovács András 185, 189, 190, 191, 193,
 197
 Kovács Béla 7, 10, 11, 12, 13, 14, 15,
 16, 17, 18, 19, 22, 26, 27, 30, 31, 34,
 35, 36, 37, 38, 39, 41, 46, 49, 59, 60,
 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70,
 71, 72, 73, 79, 82, 87, 88, 90, 91, 103,
 112, 133, 134, 170, 178, 180, 193,
 243, 244, 250, 251, 252, 271
 Kovács Béláné 60, 72
 Kovács Imre 10, 79, 83, 115, 122, 124,
 139, 253
 Kovács István 283
 Kovács Piroska 72, 73
 Kozák Gyula 266

Kozmovszky Tibor 131, 132
Köböl József 204, 280
Kőműves József 193, 194, 195, 210,
211, 212
König 171
Körösenyi András 19, 21
Kővágó József 11, 13, 14, 15, 16, 18, 31,
34, 36, 37, 38, 39, 63, 82, 83
Krausz Ármin 241
Krausz Sándor 117
Kuczka Péter 281
Kun Béla 191, 252
Kunder Antal 100
Kunszery Gyula 26
Kurucz János 20, 122

L

Ladányi Ármin 195, 211, 239
Lakatos Éva 281
Lenin, Vlagyimir Iljics 102
Litván György 265, 266, 277
Litván József 236
Losonczy Géza 26, 27, 28, 29, 30, 44,
45, 48, 49, 55, 63, 87, 88, 90, 110,
111, 164, 190, 192, 250, 253, 265,
266, 267, 270, 271, 275, 276, 277,
279, 280, 288, 289, 292, 294, 295,
297
Lőcsei Pál 278
Lukács 25
Lukács György 266, 267, 270, 273, 275,
276, 277, 278, 279, 284, 286, 287,
288, 289, 291, 292, 293, 297
Luttor Ferenc 161, 162

M

Magyar Ferenc 162, 164
Majláth Jolán, Erdei Ferencné 40, 128
142
Major Máté 241
Major Tamás 224
Maléter Pál 35, 56, 63, 120, 126, 148,
170, 183, 227, 244, 256, 292, 295,
296

Marczali-Rákosi László 195, 211, 212,
235, 238
Markos György 231
Márkus István 110, 116
Maron Ferenc 85
Marosán György 44, 46, 52, 69, 186,
189, 198, 200, 206, 212, 219, 233,
235, 236, 255
Márton Áron 157, 168
Márton Endre 89
Mátéffy Géza 26, 46
Matheovits Ferenc 167, 175, 177, 180,
216
Mátray Mihály 52
Matteotti, Matteo 222
Matussek Tivadar 283, 284
Medveczky Jenő 242
Menon, Kumara Pladmanabha
Sivasankava 18, 131, 170, 197, 232
Méray Tibor 190
Mérei Ferenc 238
Metszősy Kálmán 229
Mihályfi Ernő 90
Mihelics Vid 154, 161, 165, 166, 169,
182, 183
Mikó Árpád 153
Mikojan, Anasztaz Ivanovics 35, 108,
113, 195, 214, 231
Mindszenty József 38, 66, 67, 104, 152,
155, 156, 157, 166, 167, 168, 170,
171, 179, 180, 182, 201, 223, 245,
255
Mink András 9, 151
Mistéth Endre 82, 117
Mizsei Béla 117
Mocsár Gábor 283, 284
Mód Aladár 279, 284, 286, 291
Mód Péter 220, 230
Molnár György József 153
Molnár János 151, 156
Molnár Miklós 151, 191
Mónus Illés 185
Mucsy 253
Mussolini, Benito 206

Münnich Ferenc 110, 272, 275, 279,
282, 284, 286, 289, 294, 297

N

Nagy Csaba 195

Nagy Ferenc 10, 11, 12, 14, 16, 31, 34,
37, 51, 62, 64, 68, 69, 79, 83, 87, 88,
101

Nagy Ferenc, Z. lásd Z. Nagy Ferenc

Nagy Imre 7, 9, 10, 13, 14, 15, 17, 19,
20, 21, 26, 27, 28, 29, 32, 35, 36, 37,
38, 42, 44, 45, 48, 50, 55, 56, 57, 59,
61, 62, 63, 64, 66, 75, 76, 78, 81, 87,
88, 92, 93, 98, 99, 100, 102, 112, 113,
114, 119, 120, 125, 126, 127, 128,
130, 137, 139, 140, 141, 142, 144,
147, 151, 153, 161, 163, 165, 169,
170, 180, 181, 189, 190, 192, 194,
195, 196, 204, 205, 207, 212, 213,
214, 231, 241, 242, 243, 244, 250,
251, 252, 253, 254, 255, 256, 257,
258, 261, 265, 266, 267, 268, 270,
271, 272, 273, 274, 275, 276, 277,
278, 280, 281, 288, 289, 290, 291,
292, 293, 294, 295, 297

Nagy Józsefné 143

Nagy László 191

Nagy Tamás 293

Nagypál Jenő 209, 232

Nánási László 16, 19, 79, 113, 134, 135,
144

Nehru, Dzsawaharlal 131

Nemes Dezső 281

Németh Ferenc 195, 211

Németh Imre 14, 30, 31, 36, 38, 46, 111,
112

Németh Károly 30, 230, 253, 254, 257,
258, 259

Németh László 19, 20, 111, 114, 121,
122, 128, 139, 147, 151, 196, 201

Németh Lóránt 242

Nezvál Ferenc 235

Nonn György 162

Novobáczky Sándor 30

NY

Nyéki 218

Nyers Rezső 172

Nyeste Zoltán 49, 81, 82

O

Obersovszky Gyula 30

Oláh István 63, 132

Oltványi Imre 30

Orbán László 280

Orbán Vilmos 65, 73

Ordass Lajos 104

Ortutay Gyula 9, 10, 12, 30, 43, 51, 60,
62, 73, 157, 246, 250

Ottlik Géza 242

Ottó Ernő 138

P

Paizs Ödön 25

Pálffy György 87, 163

Pálffy József 55

Pálffy József 153

Páncél 72

Pándi Pál 267, 279, 281, 283, 284

Pándi Szekeres László 97

Pap 180

Pap Sándor 258

Parragi György 28, 31

Pártay Tivadar 13, 14, 16, 21, 25, 26, 31,
34, 37, 39, 47, 49, 62, 64, 68, 88, 91,
103

Paulai Imre 172

Pavlovszky Ferenc 199

Pavlovszky Ferencné 195, 211

Peer Viktor 62

Péner 26

Perbír József 254

Perczel Károly 241

Pernecky Béla 138, 166, 168, 172, 231

Pesta László 30

Péter Gábor 41, 244, 247

Petersen 222, 224

Pethő Tibor 30, 48
Pfeiffer Zoltán 12, 88, 154
Philips, Morgan 188, 249
Piller Gyula 195, 210, 239
Pióca János 61
Piros László 107, 110
Pittermann, Bruno 246, 247
Pius, X. pápa 160
Pócsai 38
Pollak, Oscar 222, 223, 226
Pongrácz Ferenc 166
Pór 104
Posztós 253
Potoczky 38
Potyondy 162
Potyondy Zsófia 165
Pozsgai Gyula 193, 195, 210, 211, 235
Probst, Otto 222, 225
Püski Sándor 21, 112, 120, 121, 122,
147

R

Rácz Béla 174
Rácz István, B. lásd B. Rácz István
Rácz Jenő 80
Rácz Sándor 200, 202, 232
Rados Jenő 241
Radványi Dezső 52
Rajk Júlia 140, 283, 293
Rajk László 59, 87, 102, 104, 105, 116,
142, 163, 283
Rajnai Sándor 55
Rákosi Mátyás 13, 27, 29, 32, 38, 39, 51,
59, 63, 65, 70, 71, 73, 90, 91, 92, 101,
102, 105, 106, 108, 124, 135, 139,
140, 142, 158, 160, 189, 190, 206,
216, 230, 250, 253, 255, 269, 273,
290
Rassay Károly 153
Reicher Endre 88
Reiter László 149
Remenyik Zsigmond 19, 122, 125, 147
Repa Imre 217, 224
Réti Ervin 293

Révai József 37, 41
Révész András 193, 194, 195, 196, 197,
199, 203, 205, 209, 210, 219, 223,
229, 241, 246, 255, 257, 259
Révész Ferenc 186, 189, 195, 198, 212,
238, 241
Révész Mihály 193, 196, 203, 206, 207,
208, 212, 214, 215, 221, 226, 227,
228, 238, 241, 255, 257
Révhegyi Ferenc 182
Ripp Zoltán 273
Rogács 179
Róka 28
Rónai Sándor 186
Rónay György 161, 175
Rónay László 164
Roosevelt, Franklin Delano 187
Rupert Rezső 153

S

Saad Béla 161
Ságvári Magda 209
Salamon Rácz Tamás 80
Samu László 61, 62
Sándor István 47
Sándor József 280
Sári 55
Schiffer Pál 186, 189, 192, 194, 198, 212
Schoenfeld, Artur 101
Sebestyén 95
Sebestyén László 109, 113, 114, 134,
148
Sebestyén Sándor 81
Shvoy Lajos 162
Sík Sándor 161, 174
Simándi Pál (Gombos Ferenc) 112
Sinka István 19, 111, 122, 134, 147
Sipos Gyula 129
Soldatic, Dalibor 288, 297
Solt Ernő 138
Soltész Jenő 156
Somogyi Gyula 25
Somogyi Miklós 193, 194, 209, 274,
281, 297

Soós Gábor 135, 145
S. Szabó Ferenc 10, 19, 20, 121, 122,
123, 127, 134, 137
S. Szabó Ferencné 138, 140, 142, 144,
149, 150
Strasser, Peter 225, 226, 227
Sulyok Dezső 11, 12

SZ

Szabó Dezső 140
Szabó György 199
Szabó Ferenc, S. lásd S. Szabó Ferenc
Szabó Ferencné, S. lásd
S. Szabó Ferencné
Szabó Imre 171
Szabó István, B. lásd B. Szabó István
Szabó János (Szabó bácsi) 33, 129
Szabó József 138
Szabó Lőrinc 19, 122, 127, 147
Szabó Miklós 36, 37, 68, 69, 82, 266
Szabó Pál 19, 22, 23, 29, 86, 112, 121,
122, 125, 127, 147, 148, 253
Szabon János 146
Szabóné Dér Ilona 193
Szádeczky-Kardoss Elemér 101, 136
Szakács József 38
Szakasits Árpád 189, 193, 194, 198, 201,
206, 209, 212, 235, 252, 255
Szalai Sándor 186, 206, 212, 255
Szalma József 48
Szántó Jenő 207, 209
Szántó Rezső 267, 281
Szántó Zoltán 265, 266, 267, 270, 272,
273, 274, 275, 276, 277, 279, 281,
284, 286, 287, 288, 296, 297
Szathmári Sándor 101
Száva István 214, 255
Szeder Ferenc 209, 213, 251
Székely 25
Székely Imre Kálmán 165, 169, 180, 181
Szélig Imre 83, 189, 190, 191, 195, 210,
218, 225, 255
Széll Jenő 152, 204, 206
Szemes József 14, 26, 31

Szén 167
Szénási Géza 48, 54, 56
Szentágothai János 178
Szentiványi Domokos 115, 116
Szentiványi József 36, 37, 38, 68
Szerov, Ivan Alekszandrovic 47
Szigethy Attila 20, 122, 149
Szilágyi József 55, 253, 293, 294
Szilágyi Józsefné 293
Szín Magda 23
Szirmai Rezső 95, 214, 227, 228
Szolnoki István 26, 36, 37, 45, 46, 81
Szőnyi Tibor 163
Sztálin, Joszif Visszarionovics 59, 101,
187
Sztáray Zoltán 26, 49, 81
Szurdi István 186, 198
Szuszlov, Mihail Andrejevics 35
Szűcs András 230
Szvatkó Pál 26

T

Takács Ferenc 249, 251, 255
Takács Imre 195
Takács József 173, 174
Takács József 251
Takács Pál 166
Tamási Áron 29, 109, 111, 112, 119,
120, 121, 122, 123, 125, 127, 134,
147
Tamási Pál 163
Tánczos Gábor 55, 293
Tartsay Vilmosné 85
Teleki Pál 35
Tersánszky Józsi Jenő 19
Tihanyi Lajos 48
Tildy Zoltán 10, 11, 13, 14, 15, 16, 31,
33, 35, 36, 38, 39, 42, 47, 50, 51, 55,
56, 57, 62, 63, 64, 66, 79, 80, 81, 88,
90, 91, 92, 94, 113, 114, 115, 116,
117, 125, 130, 133, 155, 166, 168,
180, 193, 194, 196, 210, 212, 214,
237, 243, 244, 245, 250, 252, 271,
276, 295

Tildy Zoltánné 116
Tito, Joszip Broz 292
Tóbiás Áron 99
Toller Károly 199, 230
Toma Albert 177
Tompa Kálmán 111
Tóth Benő 195, 211, 239
Tóth István 103, 106, 193, 211, 235
Tóth János 134
Tóth Pál Péter 189
Tőke Ferenc 200
Tőkés Ottó 163, 164, 284, 286
Török István 256
Tunyogh László 77
Turcsányi Egon 166

U

Ughy Jenő 38
Ugrin József 175
Ujhelyi Szilárd 280, 282
Uri 256

V

Vad János 259
Vadász Elemér 136
Vágvölgyi Tibor 186, 198, 212, 238
Vajda Imre 189, 198
Vajda Mihály 152
Vajna János 275
Valentiny Ágoston 195, 204, 205, 210, 239
Varga Béla 10, 11, 25, 62, 79, 88, 101
Varga Endre 155, 180
Varga István 18, 80, 133
Varga László 174
Vas Zoltán 116, 138, 244
Vásárhelyi Miklós 26, 28, 42, 48, 55, 190, 275, 276
Vas-Witteg Miklós 193, 194, 195, 210, 212, 234, 235

Vaszary János 30
Vattay Antal 182
Veres Péter 9, 10, 19, 22, 23, 29, 42, 77, 79, 103, 106, 108, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 121, 122, 123, 124, 127, 134, 139, 145, 147, 149, 205, 214, 223, 242, 253
Vértesy Károly 31
Vida Ferenc 56, 57, 95
Vidovics Ferenc 28, 31, 177
Vilt Tibor 166, 173, 174
Vizy Béla 260
Vorosilov, Kliment Jefremovics 11
Vörös Béla 60
Vörös Vince 9, 17, 59, 66, 80, 118, 125, 134

W

Wachtler Mária 161
Wailles, Edward T. 233
Wehner, Herbert 222, 224

Z

Zajgóváry Károly 156
Zelk Zoltán 231
Zentai Vilmos 47, 195, 196, 211, 218, 223, 227, 239, 243
Zichy 55
Zimányi Tibor 49, 54
Z. Nagy Ferenc 16, 69, 92, 134, 135

ZS

Zsámboki Zoltán 197, 198, 199
Zsebők Zoltán 20, 121, 122, 127, 144, 145
Zsigmond Gyula 20, 21, 41, 122, 134, 146
Zsom Miklós 26

ANNOTÁLT NÉVJEGYZÉK*

- Adorján József (1900–1975) földműves, borkereskedő. 1930-tól az FKgP tagja. 1944–1948 között nemzetgyűlési képviselő. 1950. március 10-én letartóztatták, 1956-ban szabadult. 1956–1974 között Bécsben élt.
- Andropov, Jurij Vlagyimirovics (1914–1984) 1953–1954-ben a Szovjetunió magyarországi nagykövetségén diplomata, majd 1957-ig nagykövet. 1957–1961 között az SZKP KB szocialista országok kommunista és munkáspártjaival fenntartott kapcsolatokkal foglalkozó osztályának vezetője, majd a KB titkára, az Államvédelmi Bizottság elnöke, az SZKP főtitkára, államfő.
- Antall József, id. (1896–1974) jogász, kisgazdapárti politikus. 1939–1944 között menekültügyi kormánybiztos. 1945. november 15-től 1946. július 20-ig újjáépítési miniszter.
- Bali Sándor (1923–1982) szerszámkészítő. 1956-ban a Nagybudapesti Központi Munkástanács egyik vezetője. 1957-ben tizenkét év börtönbüntetésre ítélték.
- Balogh István (1894–1976) politikus. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja. 1944 novemberétől az FKgP tagja. 1944. december 23-tól 1947. május 21-ig miniszterelnökségi államtitkár. 1947. február 19-én a FKgP főtitkárává választották. 1947. június 3-án a párt politikai bizottságának hozzájárulásával hosszabb szabadságra ment. 1947. július 21-én vezetésével megalakult a Független Magyar Demokrata Párt. 1949–1951 között az Elnöki Tanács tagja. 1968-tól címzetes apát.
- Bánáss László (1888–1949) katolikus pap. 1946-tól veszprémi megyéspüspök.
- Barankovics István (1906–1974) újságíró, szerkesztő, politikus. A *Kis Újság*, az *Esti Kis Újság*, a *Magyar Nemzet* és a *Hazánk* munkatársa. 1945-ben megalapította a Demokrata Néppártot, melynek feloszlásáig elnöke volt. 1949-ben emigrált. Salzburgban, majd New Yorkban különböző emigráns szervezetek vezető munkatársa.
- Barcs Sándor (1912) újságíró, 1948-ig kisgazdapárti politikus. 1945–1948 között az MTI felelős szerkesztője, 1948–1950 között a Magyar Rádió elnöke, 1950–1980 között az MTI vezérigazgatója. 1953–1975, illetve 1978–1989 között az Elnöki Tanács tagja, 1949–1990 között országgyűlési képviselő.

* A kötetben többször említett személyek rövid életrajza.

- Benkő Zoltán (1923) újságíró. Részt vett az ellenállási mozgalomban. Recskre internálták. 1956-tól Németországban él. Az *Új Látóhatár* és a Szabad Európa Rádió munkatársa.
- Beresztóczy Miklós (1905–1973) kanonok. 1939–1947 között a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tanácsosa, majd osztályfőnöke. 1946–1957 között az Actio Catholica budapesti igazgatója. 1948-ban bebörtönözték. 1950–1956 között az Országos Béketanács Katolikus Bizottságának első elnöke, 1957-től főtitkára. 1953–1973 között országgyűlési képviselő.
- Bibó István (1911–1979) jogász, politológus, egyetemi tanár, parasztpárti politikus. 1956. november 2. és 4. között államminiszter. 1958-ban életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.
- Bognár József (1917–1996) közgazdász, politikus. 1947-től az FKgP főtitkára, 1948-tól ügyvezető alelnöke. 1947–1949 között Budapest polgármestere. 1946–1947-ben tájékoztatói, 1949–1956 között bel-, illetve külkereskedelmi miniszter. 1956. október 26. és október 31. között a Minisztertanács elnökhelyettese. 1961–1969 között a Kultúrkapcsolatok Intézetének elnöke, 1963–1987 között az MTA Világgazdasági Kutatóintézetének igazgatója. 1965-től az MTA levelező, 1973-tól rendes tagja.
- Boldizsár Iván (1912–1988) író, újságíró, szerkesztő. 1945 után a *Szabad Szó* és az *Új Magyarország*, illetve 1951–1969 között a *Magyar Nemzet*, a *Hétfői Hírlap*, a *New Hungarian Quarterly* és a *Színház* főszerkesztője. Tagja a párizsi béketárgyalásokon részt vevő magyar küldöttségnek. 1947-ben külügyi államtitkár. Országgyűlési képviselő, 1972-től az Országos Béketanács elnökhelyettese.
- Boros Lajos (1914) matematikus. 1941–1944 között a Bolyai Kollégium igazgatója. 1945–1948 között minisztériumi tisztviselő. 1948-ban koholt vádak alapján letartóztatták. 1956-ban emigrált, az USA-ban él.
- B. Rác István (1923–1994) közgazdász. 1945 után a FKgP Független Ifjúsági Szövetségének elnöke. 1950-ben Recskre internálták. A forradalom leverése után az USA-ba emigrált.
- B. Szabó István (1893–1976) gazdálkodó, politikus. 1945-től az FKgP alelnöke, 1956-ban a párt ideiglenes intézőbizottságának tagja. 1946-ban–1956. november 2. és 4. között államminiszter.
- Büchler József (1886–1958) nyomdász. 1918–1919-ben és 1922-től 1927-ig a szociáldemokrata párt egyik titkára. 1928-tól a szociáldemokrata párt törvényhatósági frakciójának vezetője, 1945 után a Magyar Nemzeti Bank elnöke. 1950–1955 között börtönben volt.
- Czapik Gyula (1887–1956) egri érsek. A *Szív* szerkesztője. 1939-től veszprémi püspök, 1943-tól egri érsek. Tagja az Országos Béketanácsnak és a Hazafias Népfront Országos Tanácsa elnökségének.

- Darvas József (1912–1973) író, szociográfus, politikus. 1945-től a Nemzeti Parasztpárt alelnöke. 1947–1950 között építésügyi miniszter, majd 1956. október 24-ig vallás- és közoktatásügyi, illetve népművelési miniszter. 1951–1953, valamint 1959–1973 között a Magyar Írók Szövetsége elnöke.
- Darvasi István (1920–1993) publicista. 1945–1950 között a Belügyminisztérium munkatársa. 1951-től az MTI szerkesztője, 1957–1958-ban a Tájékoztatási Hivatal elnökhelyettese. 1958–1968 között az MSZMP KB Agitációs és Propagandaosztály helyettes vezetője. 1968-tól a *Magyar Hírlap* főszerkesztője.
- Dernői Kocsis László (1904–1970) újságíró, kispárti politikus. *Az Est* és a *Magyar Nemzet* munkatársa.
- Dobi István (1898–1968) földmunkás, kispárti, majd kommunista politikus. 1943-tól az FKGP ügyvezető elnöke, 1947-től országos elnöke. 1945–1947 között államminiszter, illetve 1946-ban és 1948-ban földművelésügyi miniszter. 1948–1949-ben miniszterelnök, majd 1952-ig a Minisztertanács elnöke. 1952–1967 között az Elnöki Tanács elnöke. 1959–1968 között az MSZMP KB tagja.
- Donáth Ferenc (1913–1986) jogász, agrárközgazdász, politikus. 1945 után földművelésügyi államtitkár és vezető pártfunkcionárius. 1951-ben tizenöt év börtönbüntetésre ítélték. A Nagy Imre körül kialakult pártellenzék aktív tagja. 1956-ban Nagy Imre egyik közvetlen munkatársa. Romániába internálták, majd 1958-ban tizenkét év börtönbüntetésre ítélték. 1960-ban szabadult. A demokratikus ellenzék kiemelkedő alakja.
- Dudás József (1912–1957) mérnök. A húszas évek végétől erdélyi illegális kommunista. 1933-ban letartóztatták, kilenc év börtönbüntetésre ítélték. 1939-ben Budapestre költözött. Részt vett az antifasiszta ellenállásban. 1944 szeptemberében tagja az első, nem hivatalos moszkvai fegyverszüneti delegációnak. Kistarcsai, majd recski internált. 1956-ban az Országos Nemzeti Forradalmi Bizottmány és a *Magyar Függetlenség* alapítója. 1957. november 21-én letartóztatták, és 1957. január 19-én kivégezték.
- Eckhardt Tibor (1888–1972) földbirtokos, politikus. 1923–1927 között az Ébredő Magyarok Egyesületének elnöke. 1924-ben a Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Párt egyik alapítója. 1930-tól az FKGP tagja, 1932–1940 között elnöke. 1940-től az USA-ban a magyar emigráció egyik vezetője.
- Egri György (1922) újságíró. 1946 után szociáldemokrata ifjúsági vezető, a SZIM főtitkára. *A Népszava* és a *Világosság* munkatársa, néhány hónapig az Agrimpex Külkereskedelmi Vállalat vezérigazgatója. 1950–1953 között Recskre internálták. 1956-ban a *Magyar Függetlenség*nél dolgozott. Emigrált, 1958–1981 között Torontóban lapszerkesztő.

- Erdei Ferenc (1910–1971) író, szociológus, parasztpárti politikus. 1945–1949 között a Nemzeti Parasztpárt főtitkára, illetve alelnöke. 1944–1945-ben belügyminiszter, 1948–1949-ben államminiszter. 1949–1953 között és 1954–1955-ben földművelésügyi miniszter. 1953–1954-ben igazságügyi miniszter. A Tökölön tárgyaló magyar kormányküldöttség vezetőjeként 1956. november 3-án a KGB letartóztatta. 1964–1970 között a Hazafias Népfront főtitkára. 1948-tól akadémikus, 1957–1971 között az MTA főtitkára, illetve alelnöke.
- Farkas Dénes (1884–1973) gazdálkodó. Kisgazdapárti politikus, a harmincas évek végétől tagja az FKgP nagyválasztmányának. 1947-ben csatlakozott a Demokrata Néppárt-hoz, 1949-ig a párt országgyűlési képviselője. 1956 februárjában letartóztatták, két év felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték. 1957-ben internálták, majd 1956-os börtönbüntetéséből is le kellett töltenie három hónapot.
- Fazekas György (1913–1984) újságíró, szerkesztő. A Nagy Imre körül kialakult pártellenzék tagja. A forradalom alatt Nagy Imre titkárságán és Kopácsi Sándor tanácsadójaként tevékenykedett. A Nagy Imre-csoporttal Romániába internáltak, 1958-ban tíz év börtönbüntetésre ítélték.
- Fock Jenő (1916) műszerész, kommunista politikus. 1955–1957 között a Szakszervezetek Országos Tanácsa titkára. 1961-től a Minisztertanács elnökhelyettese, 1967-től 1975-ig elnöke. 1956–1989 között az MSZMP KB, 1957–1980 között a PB tagja.
- Gáspár Sándor (1917) 1936-tól MSZDP-, 1940-től KMP-tag. 1945 után különböző szakszervezeti tisztségeket töltött be. 1952–1988 között a Szakszervezetek Országos Tanácsa főtitkárhelyettese, elnöke, illetve főtitkára. 1961–1962-ben az MSZMP KB titkára, majd 1965-ig a budapesti pártbizottság első titkára.
- Gimes Miklós (1917–1958) újságíró. 1945-től a *Szabad Nép*, 1954-től a *Magyar Nemzet* munkatársa, majd a Corvina Könyvkiadó lektora. A Nagy Imre körül kialakult pártellenzék aktív tagja. 1956. október 30-án elindította a *Magyar Szabadságot*. November 4-e után a szellemi ellenállás vezető alakja, az *Október Huszonharmadika* szerkesztője. A Nagy Imre-perben halálra ítélték, 1958. június 16-án kivégezték.
- Göncz Árpád (1922) jogász, agronómus, író, műfordító. 1945–1947 között kisgazdapárti politikus. 1956-ban részt vett Nagy Imre írásainak Nyugatra juttatásában. 1958-ban életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. A Történelmi Igazságtétel Bizottság alapító tagja. 1990-től a Magyar Köztársaság elnöke.
- Grósz József (1887–1961) kalocsai érsek. 1929-től püspök, 1943-tól kalocsai érsek. 1951. május 28-án letartóztatták, és tizenöt év börtönre ítélték. 1955-ben szabadult. Haláláig a magyar katolikus püspöki kar elnöke, 1957-től az Opus Pacis katolikus békeszervezet elnöke.
- Gyenes Antal (1920–1996) agrárközgazdász. Illegális kommunista, a NÉKOSZ elnöke. 1956-ban a második Nagy Imre-kormány minisztere. November 4-e után az MSZMP Ideiglenes KB tagja, ahonnan 1957-ben eltávolították. 1968-tól a Szövetkezeti Kutatóintézet igazgatója.

- Haraszi Sándor (1897–1982) szerkesztő, újságíró, kommunista politikus. 1951-ben halálra ítélték, de az ítéletet nem hajtották végre. 1954-es szabadulása után a Nagy Imre körül kialakult pártellenzék vezető személyisége. A forradalom alatt a *Népszabadság* alapító főszerkesztője. A Nagy Imre-csoporttal Romániába internálták. 1958-ban hat év börtönbüntetésre ítélték.
- Harustyák József (1894–1970) vegyipari munkás, politikus. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja. 1948–1963 között országgyűlési képviselő. A Vegyipari Dolgozók Szakszervezetének titkára. 1948–1953 között a SZOT elnöke, a *Népszava* főszerkesztője.
- Horváth Márton (1906–1987) építész, újságíró, kommunista politikus. Az ötvenes években az MDP agit-prop. osztályának vezetője. 1956-ban a *Szabad Nép* főszerkesztője. 1957 után a Petőfi Irodalmi Múzeum, illetve a Hunnia Filmstúdió igazgatója.
- Horváth Zoltán (1900–1968) szociáldemokrata újságíró, történész. 1942-től a *Népszava* külső munkatársa, majd 1945-től rovatvezetője. 1947-től a *Világosság* főszerkesztője. 1950-ben életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték. 1956-os szabadulása után ismét kinevezték a *Népszava* főszerkesztőjévé, melyről 1956 novemberében lemondott.
- Ivanics István (1906–1993) szociáldemokrata politikus. 1948-ban nem csatlakozott az MDP-hez. 1950-ben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1956-ban szabadult. A forradalom alatt a Csepeli Nemzeti Bizottmány elnöke.
- Jánosi Ferenc (1916–1968) református lelkész, táborigazgató. Nagy Imre veje. 1945 után vezérőrnagy, 1954-ben a Hazafias Népfőrt főtárháza. A Nagy Imre körül kialakult pártellenzék tagja. 1956-ban Romániába internálták, 1958-ban nyolc év börtönbüntetésre ítélték.
- Jócsik Lajos (1910–1980) író, közgazdász. 1931–1936 között *Az Út*, 1941–1942-ben a *Kelet Népe* szerkesztője. 1945-től országgyűlési képviselő, a Nemzeti Parasztpárt tagja. 1947-ben minden funkciójáról lemondott. Az Országos Szerveztársaság Vállalat igazgatója.
- Jónás Pál (1922) közgazdász. Részt vett az ellenállási mozgalomban. A háború után a MEFESZ elnöke. 1948-ban letartóztatták, Recskre internálták. 1956-ban a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának tagja, november 3-án a Petőfi Kör elnöke. 1957-től az USA-ban él, a New Mexicó-i egyetem professzora.
- Justus Pál (1905–1965) költő, író, műfordító. 1945-ben az SZDP titkára, 1948-tól az MDP tagja. 1948–1949-ben a Magyar Rádió és az MTI alelnöke. 1949-ben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1955-ben szabadult. 1956-tól a Corvina Kiadó felelős szerkesztője.
- Kállai Gyula (1910–1996) politikus. 1945–1947 között tájékoztatásügyi államtitkár. 1946–1948 között az MKP sajtó-, 1948–1949-ben a kultúrpolitikai osztály vezetője. 1951-ben letartóztatták, 1954-ben rehabilitálták. 1955–1956-ban népművelési miniszter-helyettes, az MDP KV osztályvezetője. 1957 februárjától művelődésügyi miniszter, később miniszterelnök-helyettes, illetve miniszterelnök.

- Kálmán József (1888–1965) szociáldemokrata politikus, az Országos Társadalombiztosítási Intézet igazgatója. 1948-ban nem csatlakozott az MDP-hez. 1950-ben életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték. 1955-ben szabadult.
- Karcsay Sándor (1915) jogász, fordító. 1945 után a Belügyminisztérium törvényelőkészítő bizottságának tagja, részt vett az 1947-es választási törvény kidolgozásában, 1949-ben elbocsátották. 1946-ban a Demokrata Néppárt egyik alapítója. 1950 után az Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda munkatársa, igazgatóhelyettese, tolmács, szakszótárkészítő. 1990–1994 között a KDNP országgyűlési képviselője.
- Kardos László (1918–1980) etnográfus. 1946–1948 között a Népi Kollégiumok Országos Szövetsége főtitkára. 1951–1956 között a Néprajzi Múzeum osztályvezetője, majd főigazgatója. 1956-ban a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának egyik vezetője. 1958-ban életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.
- Kelemen Gyula (1897–1973) műszerész, szociáldemokrata politikus. 1945–1948 között iparügyi minisztériumi államtitkár. 1948-ban nem csatlakozott az MDP-hez. 1948-ban életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték. A forradalom alatt a szociáldemokrata párt főtitkárává választották. 1956. november 2. és 4. között államminiszter.
- Kerék Mihály (1901–1990) közgazdász, kommunista agrárpolitikus.
- Kertész Miklós (1893–1972) tisztviselő, szociáldemokrata politikus, a magánalkalmazottak szakszervezetének elnöke. 1948-ban nem csatlakozott az MDP-hez. 1950-ben életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték. 1955-ben szabadult.
- Kéthly Anna (1889–1976) szociáldemokrata politikus. 1945–1948 között az SZDP PB tagja. 1950-ben letartóztatták, 1954-ben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1956-ban a szociáldemokrata párt elnöke, a Nagy Imre-kormány államminisztere, 1956 után az emigrációs Magyar Forradalmi Tanács elnöke.
- Király Béla (1912) katonatiszt, történész. 1942-től vezérkari tiszt. 1949–1950-ben a honvédség parancsnoka. 1951-ben halálra, majd életfogytiglani börtönre ítélték. 1956-ban szabadult. A forradalom alatt a Nemzetőrség főparancsnoka, Budapest katonai parancsnoka. Az USA-ba emigrált. 1989-ben hazatért, 1990–1994 között országgyűlési képviselő.
- Kisházi Ödön (1900–1975) esztergályos. 1945–1948 között az SZDP vezetőségének tagja. 1948-ban nem csatlakozott az MDP-hez. 1952-ben letartóztatták, 1956-ban rehabilitálták. 1956 után az MSZMP tagja. 1957–1963 között munkaügyi miniszter. 1963–1975 között az Elnöki Tanács helyettes elnöke.
- Kiss Sándor (1918–1982) tanító. 1943–1945 között a Teleki Pál Tudományos Intézet munkatársa. Részt vett az ellenállási mozgalomban. 1945–1947 között kisgazdapárti országgyűlési képviselő. 1947–1949 között politikai elítélt. 1956 októberében aktív szerepet játszott a Magyar Parasztszövetség újjászervezésében. 1956 végétől az USA-ban élt, az Amerika Hangja szerkesztőségében dolgozott. A Magyar Forradalmi Tanács főtitkára és a Magyar Bizottság tagja.

- Kopácsi Sándor (1922) rendőr ezredes. 1956-ban Budapest rendőrfőkapitánya, Nagy Imre híveként kapcsolatot teremt a fegyveres felkelőkkel, a Forradalmi Honvédelmi Bizottmány tagja. 1958-ban életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.
- Kovács Béla (1908–1959) gazdálkodó, politikus. 1939-től az FKgP országos főtitkárhelyettese, 1945–1947 között főtitkára. 1947. február 25-én a szovjet hatóságok letartóztatták, húsz év kényszermunkára ítélték. 1955 őszén szabadult. 1945–1946-ban, illetve 1956. október 26. és 31. között földművelésügyi miniszter. 1956. november 2. és 4. között államminiszter.
- Kovács Imre (1913–1980) író, falukutató. A Márciusi Front egyik alapítója. 1939-től a Nemzeti Parasztpárt főtitkára, 1946–1947-ben alelnöke. 1947-ben szabadsága alatt Svájcban lemondásra kényszerítették. 1949-ben az USA-ban telepedett le, aktívan részt vett az emigráció munkájában. A Magyar Nemzeti Bizottmány és a Magyar Bizottság alapító tagja.
- Köböl József (1909) asztalos, kommunista politikus. 1946-tól vezető pártfunkcionárius. 1950–1954 között az építőipari dolgozók szakszervezetének főtitkára. A forradalom idején az MDP PB tagja. November 4. után az MSZMP Ideiglenes KB tagja, ahonnan 1957-ben eltávolították. 1957–1960 között építésügyi miniszterhelyettes, majd 1973-ig az Országos Tervhivatal főosztályvezetője.
- Körműves József (1898–1978) szociáldemokrata politikus. 1932–1945 között a szabómunkások szakszervezetének titkára, majd az Országos Társadalombiztosítási Intézet elnöke. 1945–1947 között a *Népszava* felelős kiadója. 1950-ben tizenöt év börtönbüntetésre ítélték. 1955-ben szabadult.
- Kővágó József (1913–1996) mérnök, kispárti politikus. 1945–1947 között Budapest polgármestere. A Rákosi-korszakban politikai elítélt. A forradalom alatt ismét a főváros polgármestere, majd az USA-ba emigrált. A Magyar Forradalmi Tanács alelnöke.
- Losonczy Géza (1917–1957) újságíró, politikus. 1939-től a KMP tagja. A *Népszava*, majd 1945-től a *Szabad Nép* munkatársa. 1946-tól az MKP KV póttagja, 1947-től képviselő, 1948 decemberétől miniszterelnökségi államtitkár, 1949–1951 között a Népművelési Minisztérium politikai államtitkára. 1951-ben letartóztatták, tizenöt év börtönbüntetésre ítélték. 1954-es szabadulása után a *Magyar Nemzet* főmunkatársa. A Nagy Imre körül kialakult pártellenzék vezető alakja. 1956. október 30-ától államminiszter. A Nagy Imre-csoporttal Romániába internálták 1957. december 21-én – tisztázatlan körülmények között – a vizsgálati fogságban meghalt.
- Majláth Jolán, Erdei Ferencné (1917–1991) néprajztudós. 1944-ig tanársegéd a Pázmány Péter Tudományegyetem néprajzi tanszékén. 1945–1949 között a Nemzeti Parasztpárt központi apparátusában dolgozott. 1946–1947-ben a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének elnöke, majd főtitkára. 1949–1954 között a Kulturális Kapcsolatok Intézetének igazgatója.

- Maléter Pál (1917–1958) hivatásos katonatiszt, vezérőrnagy. 1956-ban a forradalom egyik katonai vezetője, november 2. és 4. között a Nagy Imre-kormány honvédelmi minisztere. A Nagy Imre-perben halálra ítélték, és kivégezték.
- Marosán György (1908–1992) szociáldemokrata, majd kommunista politikus. 1945–1948 között az SZDP PB tagja, 1947–1948-ban a párt főtitkárhelyettese. 1949–1950-ben könnyűipari miniszter. 1950-ben letartóztatták, halálra ítélték, 1956-ban szabadult. 1956 júliusától a Minisztertanács elnökhelyettese. 1957–1960 között államminiszter. 1956-tól az MSZMP KB titkára, a PB tagja. 1957–1959 között a párt budapesti első titkára. 1962-ben lemondott tisztségeiről.
- Márton Áron (1896–1980) erdélyi római katolikus püspök. 1951-ben tizenöt év fegyházbüntetésre ítélték. 1955-ben szabadult. 1956–1967 között házi őrizetben élt.
- Mihelics Vid (1899–1968) író, újságíró. 1923–1945 között az *Új Nemzedék*, a *Nemzeti Újság* munkatársa. 1946-ban egyetemi tanár. 1945–1947-ben az *Új Ember* szerkesztőségének tagja, 1960-tól a *Vigília* szerkesztője.
- Mikojan, Anasztáz Ivanovics (1895–1978) az SZKP Elnökségének tagja, 1964-től a Legfelső Tanács Elnökségének elnöke. 1956. október 24-e és 30-a között Budapesten tárgyal.
- Mindszenty József (1892–1975) esztergomi érsek, bíboros, hercegprímás. 1949-ben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1956-ban szabadult, november 4-én a budapesti amerikai követségre menekült, ahol 1971-ig tartózkodott. Onnan Rómába, majd Bécsbe emigrált.
- Mistéth Endre (1912) építészmérnök, kisgazdapárti politikus. 1946–1947-ben újjáépítési, illetve építés- és közmunkaugyi miniszter. 1947–1955 között politikai elítélt.
- Mód Péter (1911–1996) kommunista politikus. 1949-ben letartóztatták, 1954-ben rehabilitálták. 1954–1955-ben a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár igazgatója. 1956-ban osztályvezető a Külügyminisztériumban. 1956. december 29-től 1961. december 30-ig Magyarország állandó ENSZ-képviselője. 1961–1968 között a külügyminiszter első helyettese. 1968–1974 között párizsi nagykövet, majd 1976-tól állandó UNESCO-képviselő.
- Münnich Ferenc (1886–1967) kommunista politikus. 1956-ban belgrádi magyar nagykövet, 1956 októberében belügyminiszter. Részt vett a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány megalakításában. 1957. február 28-ig a fegyveres erők és közbiztonsági ügyek minisztere. 1957–1965 között az MSZMP PB tagja, 1958–1961 között miniszterelnök.
- Nagy Ferenc (1903–1979) 1930-tól az FKgP főtitkára, 1943-tól országos titkára, 1945-től országos elnöke. 1941-től a Magyar Parasztszövetség alapító elnöke. 1946–1947-ben miniszterelnök. 1947-ben svájci szabadságáról nem tért haza. Később az USA-ba emigrált.

- Nánási László (1906–1985) földműves, parasztpárti politikus. 1939-ben részt vett a Nemzeti Parasztpárt megalapításában. 1945–1985 között országgyűlési képviselő. 1949–1985 között az Elnöki Tanács tagja. 1957–1964 között a Hazafias Népfront Országos Tanácsának titkára.
- Németh Imre (1893–1970) újságíró, író, szerkesztő. 1934–1935-ben a *Válasz* folyóirat felelős szerkesztője. 1935–1938 között országgyűlési képviselő.
- Németh Károly (1922) hentessegéd, politikus. 1954–1960 között az MDP, illetve az MSZMP Csongrád Megyei Bizottságának első titkára. 1960–1962 között az MSZMP KB osztályvezetője. 1965–1974 között a Budapesti Pártbizottság első titkára. 1962–1965, illetve 1974–1985 között a KB titkára, 1985–1987 között főtitkárhelyettese. 1987–1988-ban az Elnöki Tanács elnöke.
- Nyeste Zoltán (1922) mérnök. Részt vett az ellenállási mozgalomban. 1948-ban letartóztatták, majd Recskre internálták. Részt vett a forradalomban, majd emigrált.
- Ortutay Gyula (1910–1978) néprajzkutató, politikus. 1942-től az FKgP tagja. 1947–1950 között vallás- és közoktatásügyi miniszter. 1958–1978 között az Elnöki Tanács tagja. 1957–1964 között a Hazafias Népfront főtitkára. 1945-től az MTA levelező, 1958-tól rendes tagja. 1957–1963 között az ELTE rektora.
- Parragi György (1902–1963) újságíró, 1944-től az FKgP tagja. 1947-ben kilépett, és Balogh Istvánnal (Balogh páter) megalakította a Független Magyar Demokrata Pártot, melynek alelnöke lett. 1945-től képviselő. 1953–1958 között az Elnöki Tanács tagja. 1955-től a *Magyar Nemzet*, 1957-től a *Hétfői Hírek* főszerkesztője.
- Perneczky Béla (1903–1993) agrárközgazdász. 1946–1948 között a Földművelésügyi Minisztérium osztályvezetője. 1948-ban az úgynevezett FM-perben életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték.
- Péter Gábor (1906–1993) 1945–1953 között az ÁVO, illetve az ÁVH vezetője. 1954-ben életfogytiglani, majd 1957-ben perújrafelvétel után tizennégy évi börtönbüntetésre ítélték. 1960-as szabadulása után könyvtáros.
- Pethő Tibor (1918–1996) újságíró. 1952–1957 között a *Magyar Nemzet* külpolitikai rovatvezetője. A *Szabad Szó*, a *Kossuth Népe*, az *Új Magyarország* munkatársa. 1967–1971, illetve 1975–1980 között országgyűlési képviselő. 1973–1982 között, illetve 1991–1992-ben a *Magyar Nemzet* főszerkesztője, 1989-től a szerkesztőbizottság elnöke.
- Piros László (1917) hentessegéd, vezérőrnagy. 1950-től az ÁVH határőrség-parancsnoka, 1953–1954-ben az ÁVH vezetője, majd 1956-ig belügyminiszter, az MDP PB póttagja.
- Pittermann, Bruno (1905–1983) osztrák politikus. 1957-től 1967-ig az Osztrák Szocialista Párt elnöke, 1957-től 1966-ig alkancellár. 1964–1976 között a Szocialista Internacionálé elnöke.
- Pollak, Oscar (1893–1963) osztrák szocialista politikus. Az *Arbeiter Zeitung* főszerkesztője.

- Pozsgai Gyula (1907–1984) szociáldemokrata politikus. 1945 után kereskedelmi és közlekedésügyi államtitkár. 1950-ben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1955-ben szabadult.
- Püski Sándor (1911) könyvkiadó. 1942–1943-ban a szárszói konferenciák egyik szervezője. 1962-ben letartóztatták, 1963-ban szabadult. 1970-ben az USA-ba emigrált, 1975-ben megalapította a Püski Kiadót. 1988-tól Budapesten él.
- Rácz Sándor (1933) szerszámkészítő lakatos. 1956-ban a Nagybudapesti Központi Munkástanács elnöke. 1958-ban életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. A Történelmi Igazságtétel Bizottság alapító tagja.
- Révész Ferenc (1912–1985) könyvtáros, szociáldemokrata, majd kommunista politikus. 1945–1948 között az SZDP KB és PB, majd 1951-ig az MDP KV, illetve 1970-től az MSZMP KB tagja. 1956–1980 között a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár igazgatója.
- Révész Mihály (1884–1977) újságíró, történész. 1903-tól a szociáldemokrata párt tagja. 1906–1948 között a *Népszava* munkatársa. 1918–1920 között a lap szerkesztője. 1927–1933 között a *Szocializmus* szerkesztője. 1945–1948 között országgyűlési képviselő.
- Rónay György (1913–1978) költő, író. 1969–1978 között a *Vigilia* főszerkesztője.
- Samu László (1914) molnár, gyári munkás. 1945–1947 között az FKgP országgyűlési képviselője.
- Sebestyén László (1921–1996) 1946–1948 között a Nemzeti Parasztpárt budapesti szervezetének titkára. A forradalom alatt a Petőfi Párt vezetőségének tagja és sajtótitkára. Később segédmunkás.
- Sik Sándor (1889–1963) piarista szerzetes, költő, irodalomtörténész, az MTA tagja. 1948-tól a piarista rend magyarországi tartományfőnöke. 1946-tól a *Vigilia* főszerkesztője.
- Somogyi Miklós (1896–1980) ácsmunkás, szociáldemokrata, majd kommunista szakszervezeti vezető. 1928-tól a Magyar Építőmunkások Országos Szövetsége vezetőségi tagja, 1942-től elnöke. 1956–1965 között a Szakszervezetek Országos Szövetsége elnöke. Az MSZMP KB tagja, 1957–1966 között a PB elnöke.
- Soós Gábor (1922–1993) mezőgazdasági mérnök. 1943-ban a Műegyetem Mezőgazdaságpolitikai Intézetének munkatársa, 1946-tól a Földművelésügyi Minisztériumban különböző beosztásokban dolgozott. 1971–1979 között a miniszter első helyettese.
- Szabó János (1897–1957) (Szabó bácsi) gépkocsivezető. 1956-ban a Széna téri fegyveres csoport vezetője, ezért november 19-én letartóztatták, és 1957. január 19-én kivégezték.
- Szabó Pál (1893–1970) író, szerkesztő, politikus. A Nemzeti Parasztpárt alapító tagja, 1939–1944 között elnöke. 1954–1956 között a Hazafias Népfront Országos Tanácsának elnöke. 1949–1958 között az Elnöki Tanács tagja.

- Szádeczky-Kardoss Elemér (1903–1984) geológus, geokémikus, az MTA tagja, az ELTE Közettani Geokémiai Tanszékének vezetője, az MTA Geokémiai Kutatólaboratóriumának igazgatója.
- Szalai Sándor (1912–1983) szociológus, filozófus, egyetemi tanár. 1945–1948 között a szociáldemokrata párt külügyi titkárságának vezetője. 1950-ben életfogytiglani fegyházbüntetésre ítélték. 1956-ban szabadult.
- Szántó Zoltán (1893–1977) kommunista politikus. A KMP egyik vezetője, 1945 után párt-funkcionárius, nagykövet. 1956-ban az MDP hattagú elnökségének tagja, november 1-jén az MSZMP IB tagja. A Nagy Imre-csoporttal Romániába internálták. 1958-ban hazatért, majd elhatárolta magát társaitól.
- Szeder Ferenc (1881–1952) politikus. 1920-tól a Magyarországi Földmunkások Országos Szövetségének titkára, később elnöke. 1922-től a szociáldemokrata párt vezetőségi tagja, országgyűlési képviselő. 1943-tól a párt főtitkára, majd 1948-as kizárásáig főtitkárhelyettese. 1950-ben életfogytiglani fegyházra ítélték. A börtönben halt meg.
- Szélíg Imre (1903–1968) lakatos, politikus. 1923-tól a szociáldemokrata párt tagja. 1939-től különböző párttisztviseléseket töltött be. 1948-ban kizárták a pártból. Ezt követően Londonba emigrált.
- Széll Jenő (1912–1994) illegális kommunista, népművelő, szerkesztő. Bukaresti magyar követ, a Népművészeti Intézet alapítója. 1956. november 1-jétől a Magyar Rádió kormánybiztosa. 1959-ben öt év börtönbüntetésre ítélték.
- Szerov, Ivan Alekszandrovcics (1905–1990) hadseregtábornok. 1954–1959 között a Szovjetunió Állambiztonsági Bizottsága (KGB) elnöke. 1956 októberében és novemberében az állambiztonsági szervek működését irányította Magyarországon.
- Szigethy Attila (1912–1957) parasztpárti politikus. 1950–1954 között a Győr-Sopron megyei tanács elnökhelyettese, majd a Hazafias Népfrent megyei alelnöke. 1956. október 26-án a Győri Nemzeti Tanács, október 30-án a Dunántúli Nemzeti Tanács elnökévé választották. 1957-ben letartóztatták, a börtönben öngyilkosságot követett el.
- Szolnoki István (1908–1986) gyártulajdonos, 1938-tól az FKgP tagja. 1945. január 11-én a nyilasok letartóztatták, február 13-án szabadult. 1945. november 4-től nemzetgyűlési képviselő. Mandátumáról 1947 áprilisában lemondott, és kilépett a pártból. 1956. november 3-án az FKgP helyettes pártigazgatója. 1957. július 16-tól 1958. február 5-ig közbiztonsági őrizetben volt.
- Sztáray Zoltán (1918) közgazdász, szociológus, író. 1948–1953 között Recsken internált. 1956-tól Párizsban, 1962-től New Yorkban él. A brüsszeli Nagy Imre Intézet alapító tagja, majd a *Szemle* szerkesztője.
- Szuszlov, Mihail Andrejevics (1902–1982) az SZKP Elnökségének tagja, a KB titkára. 1956. október 24. és 30. között Budapesten tárgyalt.

- Takács Ferenc (1893–1956) szociáldemokrata politikus. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány iparügyi minisztere, majd 1945–1948 között földművelésügyi államtitkár. 1950-ben tizenkét év börtönbüntetésre ítélték. 1955. november 26-án szabadult.
- Tildy Zoltán (1889–1961) református lelkész, politikus. Az FKgP alapító tagja, ügyvezető elnöke. 1945–1946-ban miniszterelnök, 1946–1948-ban köztársasági elnök. 1948 augusztusától 1956. május 1-jéig házi őrizetben tartották. 1956. október 26. és november 4. között államminiszter. 1958-ban hat év börtönbüntetésre ítélték. 1959-ben szabadult.
- Valentiny Ágoston (1888–1958) ügyvéd, szociáldemokrata politikus. 1944. december 22.–1945. július 21. között igazságügy-miniszter. 1948-ban nem csatlakozott az MDP-hez. 1950-ben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.
- Varga Béla (1903–1995) római katolikus pap, politikus. 1929–1947 között Balatonbogláron plébános. 1937–1945 között az FKgP alelnöke, majd 1945–1946-ban ügyvezető alelnöke. 1939–1944, illetve 1945–1947 között parlamenti képviselő. 1946–1947-ben a Nemzetgyűlés elnöke. 1947-ben Svájcba, majd az USA-ba emigrált. New Yorkban az emigráns Magyar Nemzeti Bizottmány vezetője, majd 1956–1990 között a Magyar Bizottság elnöke. 1991-ben hazatért.
- Vas Zoltán (1903–1983) kommunista politikus. Illegális kommunista tevékenysége miatt többször letartóztatták. 1940 novembere és 1944 októbere között Moszkvában a Komintern munkatársa. 1945-ben közellátási kormánybiztos, illetve Budapest polgármestere, majd 1953-ig a gazdaságpolitika egyik irányítója. 1954–1955-ben a Minisztertanács Titkárságának vezetője. 1955–1956-ban külkereskedelmi miniszter-helyettes, a forradalom alatt közellátási kormánybiztos. A Nagy Imre-csoporttal Romániába internálták.
- Vásárhelyi Miklós (1917) újságíró, politikus, illegális kommunista. 1945 után a *Szabad Nép*, a *Művelt Nép*, a *Vengrija* munkatársa. 1954-ben a Tájékoztatási Hivatal elnök-helyettese. A Nagy Imre körül kialakult pártellenzék tagja. A forradalom alatt a Nagy Imre-kormány sajtófőnöke. Romániába internálták, majd 1958-ban a Nagy Imre-perben öt évre ítélték. A Történelmi Igazságtétel Bizottság alapító elnöke. 1990–1994 között országgyűlési képviselő.
- Vas-Witteg Miklós (1895–1975) géplakatos, szakszervezeti vezető. 1933–1945 között a Vas- és Fémmunkások Központi Szövetségének helyettes elnöke. 1947-ben építésügyi államtitkár. 1948-ban nem csatlakozott az MDP-hez. 1950-ben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1955-ben szabadult. 1956-tól az MSZMP tagja, a SZOT alelnöke.
- Veres Péter (1897–1970) író, politikus. 1939-ben a Nemzeti Parasztpárt alapító tagja, 1945-től országos elnöke. 1947–1948-ban építés- és közmunkaügyi, illetve honvédelmi miniszter. 1954–1956 között a Magyar Írók Szövetségének elnöke.
- Vida Ferenc (1911–1990) jogász. 1951-től az Igazságügyi Minisztérium munkatársa, majd 1972-ig a Legfelső Bíróság tanácsvezető bírása.

- Vidovics Ferenc (1900–1976) újságíró. 1939-től az FKgP egyik vezetője. Részt vett az ellenállási mozgalomban. 1944. március 26-án a Gestapo letartóztatta. 1945. április 23-tól Somogy vármegye főispánja. 1945. november 4-től nemzetgyűlési képviselő. 1947-ben öt év börtönbüntetésre ítélték. 1948-ban megszökött, de elfogták, és tizenöt év fegyházbüntetésre ítélték. 1956-ban szabadult. 1956 novemberében az USA-ba emigrált. 1958-tól tagja a Magyar Bizottságnak.
- Zentai Vilmos (1899) szociáldemokrata honvédelmi államtitkár. 1948-ban kizárták a pártból. 1950-ben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1956-ban az újjászerveződő szociáldemokrata párt KB-tagja.
- Z. Nagy Ferenc (1899–1977) kisgazdapárti politikus. 1932-től az FKgP Szolnok vármegyei szervezetének pártigazgatója. 1945. november 4-től 1949-ig nemzetgyűlési képviselő. 1958–1963 között a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság elnökhelyettese.
- Zimányi Tibor (1922) közgazdász. 1944-ben részt vett az ellenállási mozgalomban. 1945–1947 között rendőrtiszt, 1948-ban Kistarcsára, majd Recskre internálták. 1952–1955 között segédmunkás. 1956-ban részt vett a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának munkájában. 1957-ben letartóztatták, majd öt év börtönbüntetésre ítélték. 1989-től az MDF tagja, 1990–1994 között országgyűlési képviselő. A Történelmi Igazságtétel Bizottság egyik vezetője.
- Zsebők Zoltán (1908–1984) radiológus, népjóléti államtitkár. A Semmelweis Orvostudományi Egyetem Radiológiai Klinikájának és az MTA Orvos-radiológiai Kutatócsoportjának igazgatója.
- Zsigmond Gyula (1918) jogász, minisztériumi tisztviselő, az Országos Tervhivatal főtitkár-helyettese. 1956-ban a Petőfi Párt főtitkár-helyettese.

AZ 1956-OS INTÉZET KIADVÁNYAI

(A MEGJELENÉS IDŐRENDJÉBEN)

A Petőfi Kör vitái hiteles jegyzőkönyvek alapján

Szerkesztette, a dokumentumokat összeállította és a jegyzeteket írta
Hegedűs B. András (az I–IV. és VI. köteteknél Rainer M. János,
a VII. kötetnél Ember Mária és Bohó Róbert közreműködésével)

I. Két közgazdasági vita

Budapest, Kelenföld Kiadó–ELTE, 1989. 207 o. 80 Ft

II. Filozófusvita

Budapest, Kelenföld Kiadó–ELTE, 1989. 127 o. 63 Ft

III. Történešvita

Budapest, Kelenföld Kiadó–ELTE, 1990. 203 o. elfogyott

IV. Partizántalálkozó–Sajtóvita

Budapest, Múzsák–1956-os Intézet, 1991. 280 o. elfogyott

V. Gazdasági vezetés – Műszaki fejlesztés – Kertmagyarország?

Budapest, 1956-os Intézet, 1994. 178 o. 320 Ft

VI. Pedagógusvita

Budapest, Múzsák–1956-os Intézet, 1992. 178 o. elfogyott

VII. Iparművész vita–Orvosvita

Budapest, 1956-os Intézet, 1994. 210 o. 320 Ft

Az 1956-os magyar forradalom

Refom – Felkelés – Szabadságharc – Megtorlás

Írták: Bak M. János, Kozák Gyula, Litván György, Rainer M. János

Szerkesztette: Litván György

Budapest, Tankönyvkiadó, 1991. 223 o. 100 Ft

Ungváry Rudolf: Utána néma csönd

A miskolci egyetem 1956-os diáksparlamentjének története

Budapest, Történelmi Igazságtétel Bizottság–1956-os Intézet, 1991. 243 o. 170 Ft

- Évkönyv I*
Szerkesztőbizottság: Bak János, Békés Csaba, Hegedűs B. András,
Litván György. Az Évkönyv szövegét gondozta S. Varga Katalin
Budapest, 1956-os Intézet, 1992. 354 o. elfogyott
- Évkönyv II*
Szerkesztőbizottság: Bak János, Hegedűs B. András,
Litván György, S. Varga Katalin
Budapest, 1956-os Intézet, 1993. 361 o. elfogyott
- Évkönyv III*
Szerkesztőbizottság: Bak János, Hegedűs B. András,
Litván György, Rainer M. János, S. Varga Katalin
Budapest, 1956-os Intézet, 1994. 380 o. 480 Ft
- Évkönyv IV*
Szerkesztőbizottság: Hegedűs B. András, Kende Péter,
Litván György, Rainer M. János, S. Varga Katalin
Budapest, 1956-os Intézet, 1995. 440 o. 750 Ft
- Ötvenhatról nyolcvanhatban*
Az 1956-os forradalom előzményei, alakulása és utóélete című,
1986. december 5–6-án Budapesten rendezett tanácskozás jegyzőkönyve
Szerkesztette és a jegyzeteket írta: Hegedűs B. András
Budapest, Századvég–1956-os Intézet, 1992. 334 o. elfogyott
- A vidék forradalma*
Az 1991. október 22-én Debrecenben rendezett konferencia előadásai
Szerkesztette: Simon Zoltán, technikai szerkesztő: Valuch Tibor
Debrecen, 1956-os Intézet, 1992. 114 o. elfogyott
- Szemle. Válogatás a brüsszeli Nagy Imre Intézet folyóiratából*
Szerkesztette: Kozák Gyula, előszó: Kende Péter
Budapest, Századvég–1956-os Intézet, 1992. 307 o. 360 Ft
- Várallyay Gyula: „Tanulmányúton”*
Az emigráns magyar diákmozgalom 1956 után
Szerkesztette: Murányi Gábor
Budapest, Századvég–1956-os Intézet, 1992. 339 o. 310 Ft

- Zimándi Pius: A forradalom éve. Krónika 1956-ból*
Szerkesztette, a jegyzeteket és az előszót írta: Litván György
Budapest, Századvég–1956-os Intézet, 1992. 390 o. elfogyott
- A „Jelcin-dosszié”. Szovjet dokumentumok 1956-ról*
Szerkesztette: Gál Éva, Hegedűs B. András,
Litván György, Rainer M. János
Budapest, Századvég–1956-os Intézet, 1993. 242 o. 380 Ft
- „Az 1956-os magyar forradalom helye a szovjet kommunista rendszer összeomlásában”*
Az 1991. június 13–15-én Budapesten az Országos Széchényi Könyvtárban megtartott nemzetközi konferencia jegyzőkönyve (Kézirat gyanánt)
Szerkesztette: Békés Csaba az Intézet munkatársainak közreműködésével
Budapest, 1956-os Intézet, 1993. 155 o. 200 Ft
- 1956 dokumentumai Hajdú-Biharban*
Főszerkesztő: Gazdag István, szerkesztők: Filep Tibor, Valuch Tibor
Debrecen, 1956-os Intézet, 1993. 509 o. 400 Ft
- Eörsi László: A Tűzoltó utcai fegyveres csoport a forradalomban*
Budapest, Századvég–1956-os Intézet, 1993. 99 o. elfogyott
- „Szuronyok hegyén nem lehet dolgozni”*
Válogatás 1956-os munkástanács-vezetők visszaemlékezéseiből
Szerkesztette: Kozák Gyula, Kőrösi Zsuzsanna, Molnár Adrienne
Budapest, Századvég–1956-os Intézet, 1993. 356 o. 420 Ft
- Tyekvicska Árpád: A bíboros és a katona*
Mindszenty József és Pálinkás-Pallavicini Antal a forradalomban
Budapest, Századvég–1956-os Intézet, 1994. 178 o. 230 Ft
- Woroszyłski, Wiktor: Magyarországi napló, 1956*
Budapest, Századvég–1956-os Intézet, 1994. 123 o. 280 Ft
- Pesti utca – 1956*
Válogatás fegyveres felkelők visszaemlékezéseiből
Szerkesztette: Bindorffer Gyöngyi, Gyenes Pál, Kozák Gyula
Budapest, Századvég–1956-os Intézet, 1994. 240 o. 420 Ft

- Die Ungarische Revolution 1956*
 Reform–Aufstand–Vergeltung.
 Mitglieder des Autorenkollektivs des Instituts für Geschichte
 der Ungarischen Revolution 1956
 Hg.: György Litván, János M. Bak. Aus dem
 Ungarischen von Anne Nass. Einleitung: von Jörg K. Hoensch.
 Wien, Passagen Verlag, 1994. p. 211 1900 Ft
- Horváth Miklós: Maléter Pál*
 (Előszó: Mécs Imre)
 Budapest, 1956-os Intézet–Osiris-Századvég, 1995. 399 o. 720 Ft
- Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*
 (I. Országos Jelenkortörténeti Konferencia. Debrecen, 1994)
 Szerkesztette: Valuch Tibor
 Budapest, Osiris Kiadó–1956-os Intézet, 1995. 702 o. 980 Ft
- Bibó István (1911–1979) Életút dokumentumokban*
 A dokumentumokat válogatta, a kötetet összeállította: Huszár Tibor
 A felhasznált interjúkat készítette: Huszár Tibor és Hanák Gábor
 A kötetet szerkesztette: Litván György és S. Varga Katalin
 Budapest, 1956-os Intézet–Osiris-Századvég, 1995. 757 o. 1480 Ft
- A fogoly Bibó István vallomásai az 1956-os forradalomról*
 A kötetet összeállította, a Bevezetést, a Jegyzeteket, valamint
 a Bibó István és társai peréről szóló Tájékoztatót írta Kenedi János
 Budapest, 1956-os Intézet, 1996. 220 o. elfogyott
- Békés Csaba: Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában*
 Tanulmány és válogatott dokumentumok
 Budapest, 1956-os Intézet, 1996. 184 o. 480 Ft
- Döntés a Kremlben, 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról*
 Szerkesztette: Szereda, Vjacseszlav és Rainer M. János
 Budapest, 1956-os Intézet, 1996. 260 o. 720 Ft
- The Hungarian Revolution of 1956. Reform, Revolt and Repression 1953–1963*
 Edited by György Litván. English version edited and
 translated by János M. Bak, Lyman H. Legters.
 London–New York, Longman, 1996. p. 221 2900 Ft

- Rainer M. János: Nagy Imre. Politikai életrajz*
Első kötet. 1896–1953.
Budapest, 1956-os Intézet, 1996. 556 o. 960 Ft
- Budapesti Oral History Archivum 1981–1996 /*
Oral History Archive, Budapest 1981–1996
Írta és szerkesztette: Kozák Gyula, Kőrösi Zsuzsanna, Molnár Adrienne
Budapest, 1956-os Intézet, 1996. 156 o. 1000 Ft
- Standeisky Éva: Az írók és a hatalom. 1956–1963*
II. javított kiadás. Budapest, 1956-os Intézet, 1996. 484 o. 980 Ft
- 1956 Kézikönyve. I. kötet: Kronológia, II. kötet: Bibliográfia,*
III. kötet: Megtorlás és emlékezés
Főszerkesztő: Hegedűs B. András
A főszerkesztő munkatársai: Beck Tibor és Germuska Pál
Budapest, 1956-os Intézet, 1996. 436 o., 312 o., 392 o. elfogyott
- Rendőrségi napijelentések 1956. október 23.–december 12.*
Összeállította és a bevezetőt írta: Kajári Erzsébet
A jegyzeteket készítette: Kajári Erzsébet és Szakolczai Attila
Budapest, BM–1956-os Intézet, 1996. 900 Ft
- Egy francia diplomata a forradalomban. Guy Turbet-Delof 1956-os naplója*
Szerkesztette: Litván György
Budapest, Francia Intézet–1956-os Intézet, 1996. 180 o. 490 Ft
- Tischler János: Az 1956-os magyar forradalom lengyel dokumentumai*
Budapest, 1956-os Intézet–Windsor Kiadó, 1996. 264 o. 650 Ft
- 1956-ról a rendszerváltás küszöbén (Széchenyi Füzetek IX.)*
Szerkesztette és sajtó alá rendezte Hegedűs B. András és Baló Péter
Budapest, Széchenyi István Szakkollégium–1956-os Intézet, 1996. 168 o. 290 Ft
- Győr 1956. I–II. Dokumentumgyűjtemény*
Szerkesztette: Bana József, Borbély János, Szakál Gyula, Szakolczai Attila,
Vörös Jenő. A bevezető tanulmányt írta: Szakolczai Attila
Győr, Győr Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatal kiadványa, 1996. 575 o. 600 Ft
- Rewolucja. Wegierska 1956 roku. Reformy, bunt i represje 1953–1963*
Pod redakcją György Litvána. Przekład z języka angielskiego Janusz Stawinski
Warszawa, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 1996. 292 o.

Megjelenés alatt:

Beck Tibor–Germuska Pál: Forradalom a bölcsészkaron
Budapest, 1956-os Intézet, 1997.

Eörsi László: Ferencváros 1956
A kerület fegyveres csoportjai
Budapest, 1956-os Intézet, 1997.

VIDEOKAZETTA

Tűkőrcserepek. Magyarország, 1956

Rendezte: Vitéz Gábor, szakértő: Hegedűs B. András, operatőr: Rák József

Gyártó: Fővárosi Oktatástechnikai Központ–Magyar Tudományos Média Műhely
(Eredeti archív felvételek a forradalomról.) Budapest, 1996.

1200 Ft

Kiadványaink megrendelhetők:

1956-OS INTÉZET

1074 Budapest, Dohány u. 74.

Telefon: 322 4026

Fax: 322 3084

A kiadásért felel Litván György
A borítón Icsu Molnár István grafikája
Tördelő Simonyi Katalin
Korrektor Szöllősi Zsuzsa
Nyomdai kivitelezés OPEN ART Kft.
Felelős vezető Barcza András

ISBN 963 04 7481 6
ISSN 1216–1756

